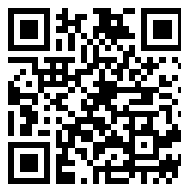
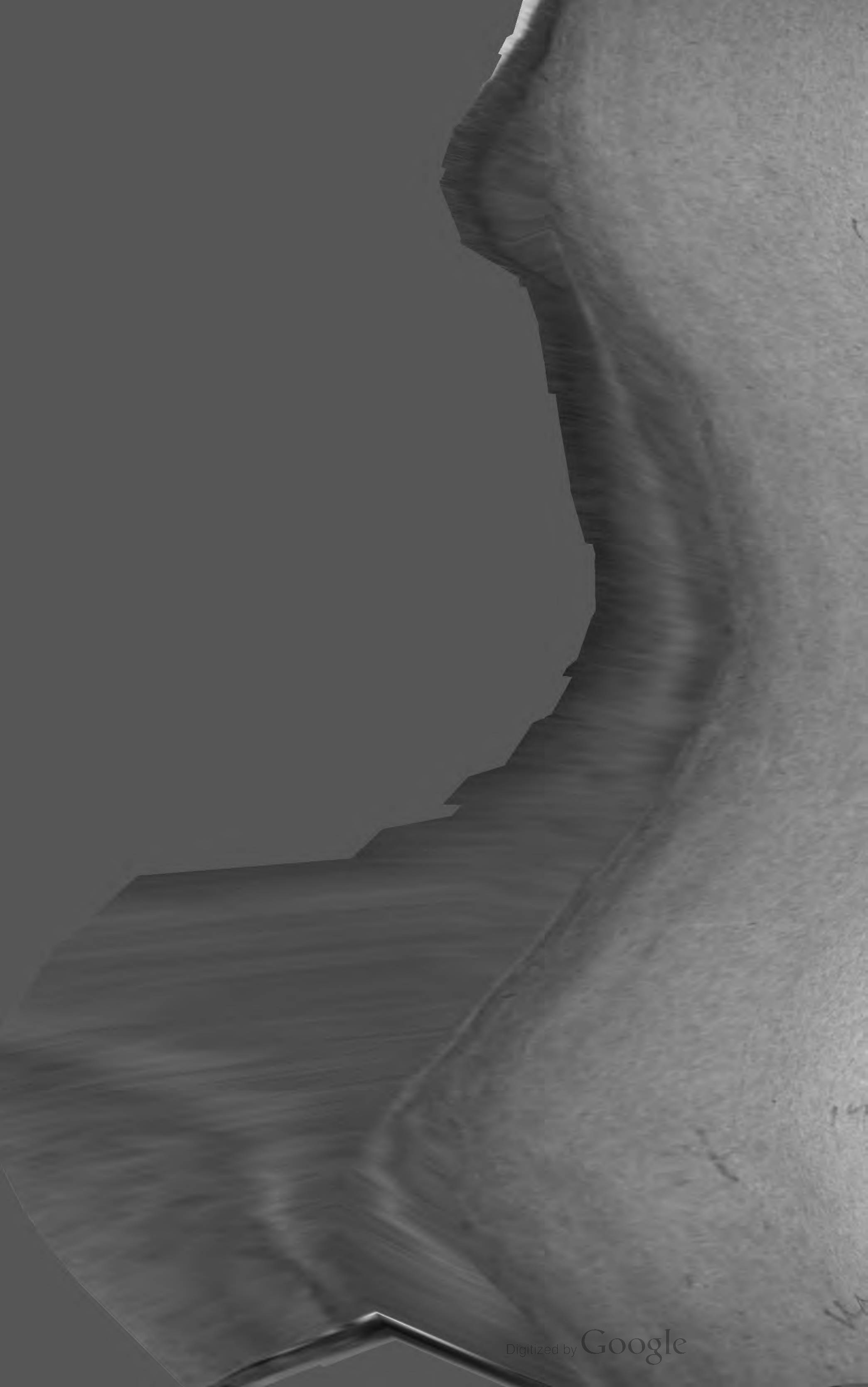

pogubni poklik Louisa XV.: Après nous le deluge (iza nas potop!).

Ne navikli očajavanju, nismo voljni gledati na dogodjaje, koji ugrožavaju budućnost i stavljaju u pitanje život budućih naraštaja, skrštenih ruku. Osjećamo dužnost, da narod upozorimo na sve nezdrave pojave, koje se ispoljuju i u književnom i u mjetničkom stvaranju, koje su proizvod otrovne atmosfere, koja ugrožava cjelokupni život, duhovni i materijalni u sadašnjosti i u budućnosti.

Glavna zadaća »Hrvatske Smotre« jest kritično izlaganje svih aktuelnih pojava i svih proizvoda duhovnoga rada, koji su povezani sa javnim životom. Nama treba ozbiljne, objektivne, zdrave kritike tih pojava.

Zadaća teška, spojena sa velikim pogiblima. Ali ko je vikao ploviti medju hridima i krasovima u olujnom moru, ne smije se plašiti nikakovih opasnosti, kad osjeća, da je konstrukcija broda, kojim plovi, jaka, materijal još zdrav i neistrošen, jer mu valovi, makar se pjenili, dizali visoko kao Velebit, neće nahuditi.

Pratimo te pojave još od predratnih vremena. Za to jer u klici nisu bile ugušene, nego im se je pustilo maha u ime neumjesno primjenjenih načela slobodne evolucije, slobodnog stvaranja, povodeći se za primjerima nezdravim degeneriranih i dekadentnih zapadnih naroda, danas smo prisiljeni gledati gorke plodove nezdrave kulture, koja truje dušu osobito mladje generacije utopijama o nekom raju na zemlji na bazi lenjinizma.

Tri velika načela života: istina, dobrota i ljepota, kojima treba da se upravljaju ljudi u svakom svojem činu i odnošaju, javnom i privatnom, istisnuta su kao zastarjela, nepraktična i nerealna. Govori se i piše: »Nema apsolutne istine, nema apsolutne ljepote, nema apsolutne dobrote. Sve je relativno: moral i nauka i umjetnost.«

U ovim zabludama je izvor svih kriza moralnih i gospodarskih.

Dosljedno krivim načelima o relativnosti i promjenljivosti etike i estetike ruše se stare vrednote, bacaju se sa pjedestala predstavnici prave prosvjete, ljudi, koji su ostavili

neizbrisiv primjer duhovne radinosti, koje smo smatrali uzorima za mladje naraštaje. —

Ma koliko se poricala odgojnost i umjetnosti i književnosti, one su ipak uvijek odgojne, jer djeluju na čovječju dušu, makar kako se one ispoljile. Odgojne su makar i negativno.

Zadojeni načelima vječne istine, vječne dobrote i vječne ljepote, držeći se zasada, koje su u ljudskom srcu zasadjene od Boga stvorca, upuštamo se u ovaj pothvat i izdajemo »Hrvatsku Smotru«.

Posebnog programa potanko obradjena ne iznosimo. Dovoljno je, ako napomenemo, da gornja načela izdati nećemo. Gajiti ćemo sve, što je dobro i lijepo kod nas, a trijebit ćemo korovlje iz naše narodne njive. Vodeći načelnu i strogu kritiku, nećemo se upuštati u polemike bilo kakove vrsti, jer polemika uvijek truje duše; i onih, koji pišu, i onih, o kojima se piše. Ne izdajemo beletristički list, polestru za nadobudne pjesnike i pripovjedače. Izdajemo smotru.

Ne idemo za tim, da izdajemo jednu reprezentativnu raskošnu reviju. Nama je više do stvari nego do vanjskoga oblika. Odbijamo unapred sve, što može povrijediti dobroćutje i krasoćutje. Želimo, da čitatelji iz naše smotre crpe koristi za život. Želimo, da se nad svakim člankom malo zamisle.

Ako se nadje hiljadu Hrvata, koji nas razumiju i uvidjaju naše iskrene pobude i koji su voljni žrtvovati deset dinara mjesečno ili stotinu dinara na godinu, izlazit ćemo jedan put na mjesec na 3—4 arka. Ako se prijavi više prijatelja, onda ćemo izlaziti i dva puta mjesečno. Ne idemo za dobitkom, dovoljno je ako troškove naplatimo.

Zagreb, 1. veljače 1933.

Uredništvo »Hrvatske Smotre«

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD I. ZAGREB, 1. VELJAČA 1933. BROJ 1.

ZAŠTO IZLAZI »HRVATSKA SMOTRA«?

U ovim teškim ekonomskim prilikama, samo onda može biti opravdana jedna nova povremena publikacija, ako pokretači iste imadu, da javnosti nešto kažu, što smatraju, da je potrebito kazati. Nije dovoljno, da pokretači imadu lijepih ideja, izvornih osnova, jake volje za rad, jer to se dade ispoljiti i bez novih izdataka. Izdaci se danas moraju svugdje ograničavati; luksus, makar i duševni, treba odložiti za bolja vremena.

»Hrvatska Smotra« hoće da ispuni jednu osjećanu prazninu u duhovnom radu i da izvrši jednu patriotsku dužnost, koja se općenito opaža, ali se ne vrši dosljedno, sistematično i ustrajno.

Izlazi sva sila povremenih književnih publikacija u Zagrebu i u pokrajini, da čovjek ne može zapamtiti svima ni ime: »Hrv. Prosvjeta«, »Književnik«, »Hrvatska Revija«, »Mjesečnik«, »15 dana«, »Signali«, »Život«, »Evolucija«, »Nova revija«, »Literatura«, »Duhovni život«, »Socijalna revija« itd., itd. I svaka od ovih publikacija imade svoju zadaću, svoj smjer, svoje poglede na život i na svijet. I, kao što se dogadja u životu, svi nastoje, da svoje nazore nametnu i da steknu uvaženje i priznanje javnosti.

Ali sve te i druge nezabilježene publikacije kao da zaboravljaju na atmosferu, u kojoj živimo: na atmosferu okuženu bakcilima materijalizma, marksizma, lažnog, sebičnog kolektivizma. U toj atmosferi gine savkolik naš život. Zahvatila je mladji naraštaj gotovo sa svim, kako se vidi iz književnih produkcija te mlade generacije. U toj otrovnoj atmosferi zreliji ljudi, kao uspavani, mirno gledaju haranje duševnih bolesti i u očajnoj bespomoćnosti misle, da je najbolje izazvati onaj

pogubni poklik Louisa XV.: Après nous le deluge (iza nas potop!).

Ne navikli očajavanju, nismo voljni gledati na dogodjaje, koji ugrožavaju budućnost i stavljaju u pitanje život budućih naraštaja, skrštenih ruku. Osjećamo dužnost, da narod upozorimo na sve nezdrave pojave, koje se ispoljuju i u književnom i u mjetničkom stvaranju, koje su proizvod otrovne atmosfere, koja ugrožava cjelokupni život, duhovni i materijalni u sadašnjosti i u budućnosti.

Glavna zadaća »Hrvatske Smotre« jest kritično izlaganje svih aktuelnih pojava i svih proizvoda duhovnoga rada, koji su povezani sa javnim životom. Nama treba ozbiljne, objektivne, zdrave kritike tih pojava.

Zadaća teška, spojena sa velikim pogiblima. Ali ko je vikao ploviti medju hridima i krasovima u olujnom moru, ne smije se plašiti nikakovih opasnosti, kad osjeća, da je konstrukcija broda, kojim plovi, jaka, materijal još zdrav i neistrošen, jer mu valovi, makar se pjenili, dizali visoko kao Velebit, neće nahuditi.

Pratimo te pojave još od predratnih vremena. Za to jer u klici nisu bile ugušene, nego im se je pustilo maha u ime neumjesno primjenjenih načela slobodne evolucije, slobodnog stvaranja, povodeći se za primjerima nezdravim degeneriranih i dekadentnih zapadnih naroda, danas smo prisiljeni gledati gorke plodove nezdrave kulture, koja truje dušu osobito mladje generacije utopijama o nekom raju na zemlji na bazi lenjinizma.

Tri velika načela života: istina, dobrota i ljepota, kojima treba da se upravljaju ljudi u svakom svojem činu i odnošaju, javnom i privatnom, istisnuta su kao zastarjela, nepraktična i nerealna. Govori se i piše: »Nema apsolutne istine, nema apsolutne ljepote, nema apsolutne dobrote. Sve je relativno: moral i nauka i umjetnost.«

U ovim zabludama je izvor svih kriza moralnih i gospodarskih.

Dosljedno krivim načelima o relativnosti i promjenljivosti etike i estetike ruše se stare vrednote, bacaju se sa pjedestala predstavnici prave prosvjete, ljudi, koji su ostavili

neizbrisiv primjer duhovne radinosti, koje smo smatrali uzorima za mladje naraštaje. —

Ma koliko se poricala odgojnost i umjetnosti i književnosti, one su ipak uvijek odgojne, jer djeluju na čovječju dušu, makar kako se one ispoljile. Odgojne su makar i negativno.

Zadojeni načelima vječne istine, vječne dobrote i vječne ljepote, držeći se zasada, koje su u ljudskom srcu zasadjene od Boga stvorca, upuštamo se u ovaj pothvat i izdajemo »Hrvatsku Smotru«.

Posebnog programa potanko obradjena ne iznosimo. Dovoljno je, ako napomenemo, da gornja načela izdati nećemo. Gajiti ćemo sve, što je dobro i lijepo kod nas, a trijebit ćemo korovlje iz naše narodne njive. Vodeći načelnu i strogu kritiku, nećemo se upuštati u polemike bilo kakove vrsti, jer polemika uvijek truje duše; i onih, koji pišu, i onih, o kojima se piše. Ne izdajemo beletristički list, polestru za nadobudne pjesnike i pripovjedače. Izdajemo smotru.

Ne idemo za tim, da izdajemo jednu reprezentativnu raskošnu reviju. Nama je više do stvari nego do vanjskoga oblika. Odbijamo unapred sve, što može povrijediti dobroćutje i krasoćutje. Želimo, da čitatelji iz naše smotre crpe koristi za život. Želimo, da se nad svakim člankom malo zamisle.

Ako se nadje hiljadu Hrvata, koji nas razumiju i uvidjaju naše iskrene pobude i koji su voljni žrtvovati deset dinara mjesečno ili stotinu dinara na godinu, izlazit ćemo jedan put na mjesec na 3—4 arka. Ako se prijavi više prijatelja, onda ćemo izlaziti i dva puta mjesečno. Ne idemo za dobitkom, dovoljno je ako troškove naplatimo.

Zagreb, 1. veljače 1933.

Uredništvo »Hrvatske Smotre«

MOJA ZADNJA PJESMA*)

Ah, zašto srce kucaš toli burno?
Ja znam da žića već se kida nit...
Da zadnju spjevam? Dajte gusle žurno —
Kad jedna veće mora zadnja bit.

Al gdje da počnem? Jel' de? Svejedno je.
Za rastanak i cigla riječ je dost' —
A strmogled već spušta grane svoje,
Da preko Stiksa pokaže mi most.

Za slotom bura a za burom slota
I medju njima koji vedar dan...
Gle, to je kratka povjest mi života,
Sa koje često još me bjega san.

Da nisam pjesme imo — pod ledinu
Već davno moj bi skreno bio put;
Al njom se i nad skranj zvijezde vinuh
I zaronih u bezdan mora skut.

I sve što divno nadjoh tude... spletoh
U vijenac trajno dražestan i čvrst
I njim ovjenčah doma čelo sveto —
A sam sam pri tom osto gol ko prst.

---

*) Premda načelno ne donosimo pjesama, jer nismo beletristička smotra, ipak sa velikom radošću dajemo mjesto »Zadnjoj Arnoldovoj pjesmi«:

I. Jer je Arnoldova. Tako čine i najveće svjetske smotre, kao »Revue des deux mondes«, »La Nuova Antologia« dapače i »Civilta cattolica«.

II. Jer nam je pjesnik sam dao ovu pjesmu za prvi broj »Hrvatske smotre«, kao dokaz pristajanja, odobravanja i solidarnosti sa pobudama i ciljevima »Hrvatske smotre«.

III. Jer se u ovoj pjesmi sadrži jedna misao, kojom se je pjesnik nosio kroz cijeli svoj život u radu za ideale, koji su potakli pokretače »Hrvatske smotre«. To neka uzmu na znanje ona gospoda, kojima smo vratili pjesme, jer ih načelno ne donosimo.

Kako je nastala »Zadnja pjesma«? Pjesnik, premda nije daleko od osamdesete godine, nije nikada u životu bio ozbiljno bolestan. Lani ga je spopala gripa i mislio je, da mu se približava smrt. On, kao duboko uvjereni kršćanin i filozof, ne zazire od smrti, niti ga smućuje misao na nju. Uvijek spreman na odlazak s ovoga svijeta nadom u bolje. I jedne večeri za svoga bolovanja ustade i dade oduška svojem osjećaju. Spjeva »Zadnju pjesmu«, koju poklanja domovini svojoj. Nu uz to je on hvala Bogu! ozdravio, i sprema petu zbirku svojih pjesama u kojoj će biti i ova ...»Zadnja«.

Sad svršeno je... Žića sahne česma...
Gusala dragih bolan tihne cvijel...
Za poklon samo ova još je pjesma,
Ah, kom da bude — pitate me jel'?

Nek bude domu, od kog prvu primih
Za mladih dana, kadno htjede kob —
Pristupi, smrti, pa mi ruho snimi
I položi me stija u moj grob!

Na Gjurgjevo, 24. travnja 1932.

Gjuro Arnold

ETIKA I ESTETIKA U PRERADOVIĆEVU „PUTNIKU"

I.

Nijedan pjesnik nije, među Hrvatima, tako popularan kao Preradović i nijedna njegova pjesma nije tako općenito poznata, niti je ijedna pobudila među čitačima i slušačima tako jakih ganuća (emocija) kao njegov »Putnik. Slave se njegove ode: »Smrti«, »Majci«, »Bogu«, »Slavjanstvu«; slave se »Braća«, »Djed i unuk«, ali ove pjesme nisu tako pristupačne srcu kao »Putnik«. One traže više duhovnog napora, da ih čitač upije, dok se »Putnik« odmah prima srca, baš kao i ona: »Miruj, miruj ,srce moje«.

»Putnik« je izišao u »Zori dalmatinskoj« god. 1844. Iza toga u »Prvencima« god. 1846. i to u drugom dijelu: Bilje, odmah iza »Zora puca, bit će dana«. Poslije bi pjesma uvedena u školske čitanke, pa je ušla u kulturnu svojinu svakog hrvatskog intelektualca, koji je učio hrvatske škole. Ona se održala u onoj, prvobitnoj formi, u kojoj je ugledala svijetlo u »Zori dalmatinskoj«, pa je Milivoj Šrepel mislio, da se ne smije obazirati u prvoj kitici »Putnika« ni na autorove promjene, koje bješe uveo retuširajući sam svoje pjesme.

Poslije godine 1846. Preradović nije ništa ljepše ni dotjeranije spjevao nego su njegovi »Prvenci«. Sve što je poslije spjevao, in nuce je sadržano u »Prvencima«. Ovdje je sadržana njegova karakteristika pjesnička, njegov duh, njegov osjećaj, njegov unutarnji život. Potonje njegove pjesme, u poredbi s »Prvencima«, nisu drugo nego posve prirodan razvitak mladića u zrela muža, koji je sačuvao svoju fiziognomiju.

Sam je pjesnik razdijelio svoje pjesme u ljubavne (Cvijeće) i rodoljubne (Bilje), koje su nikle i uzrasle u istoj bašči. Tu su sadržana ona dva glavna čuvstva, dvije glavne ljubavi njegove: prema ljubi i prema

domovini. Nije se ograničio na samu ljubu i domovinu, nego je pjevao i Majci, i Bogu i Smrti, jer sve, što je usko povezano s duhovnim životom. našlo je odjeka u njegovoj duši. No ljuba i domovina su bili uvijek najjači motivi njegove poezije.

Sve zbito u jedno, govore: da Preradovićeva poezija ne odgovara modernoj estetici.

II.

Prije nego li ćemo početi ispitivanjem ljepote u »Putniku«, moramo naglasiti, da su se estetična pravila izradila na velikim djelima umjetnosti. a nikakovo djelo velike umjetnosti nije nastalo na pravilima estetike. Na estetici se ne gradi umjetnost, nego ona na ovoj. Ne bi bilo astronomije kad ne bi bilo zvijezda, tako ne bi bilo estetike, kad ne bi bilo ljepote, dotično umjetničkih djela. Zato estetika nije ni moderna ni antika. Samo pisci, koji se njom bave, mogu biti moderni ili antiki. No iz toga, što su moderni, ne slijedi, da su ispravni njihovi sudovi, ispravniji, valjda, nego ti sudovi starih pisaca. Ne znam zašto bi n. pr. Benedetto Croce ili Giovanni Gentile bili u njihovim estetičkim shvaćanjima uvjerljiviji i bolji od Aristotela ili Platona, od Schellinga i Hegela, Tainea i Herbarta, Ruskina ili Lessinga?

Moderni pisci estetike napinju svoje umne sile, da obore mišljenje starijih prepirući se d e l a n a c a p r i n a, a pri tom poslu izgledaju kao dobro izvježbani akrobati ili toreri budeći u čitatelju sad sažaljenje, sad ironični posmijeh. Po njihovim definicijama neće nikad nastati jedno umjetničko djelo. Umjetnost se rađa u srcu a izvodi po nekom prirodjenom instinktu. Za neke grane umjetnosti imade tehnika, koja se može naučiti, ali sama tehnika ne stvara umjetničko djelo. Stoji vječna istina: p o ë t a n a s c i t u r. A pod riječju poëta se razumijeva umjetnik uopće.

Benedetto Croce, koji već trideset godina vrši i kod nas jak uticaj u estetskim pitanjima, a kojega i danas s veoma prozirnih razloga ističu i populariziraju stanoviti krugovi u našoj zemlji, u svojoj Estetici izvraća ovu staru zasadu, pa veli da je ispravno reći: Homo nascitur poeta, a ne poeta nascitur. U svakomu čovjeku, po njegovu mišljenju imade materijal za pjesnika, kao što u malenom komadiću vapnenca imade ista supstancija kao u visokoj planini. Smiješna tvrdnja i još smiješnija poredba.

Poređujući moderna djela o estetici sa starijima vidi se, da su složni u priznavanju umjetničke vrednote djelima opće priznatih umjetnika. Niko nije porekao pjesnicima stare Helade pjesničku vrijednost, niko njezinim kiparima i slikarima estetsku vrijednost. Ko će se usuditi da poreče, isto tako, vrijednost Horacu, Ovidu, Vergilu, Tibullu, Marcijalu, itd. Ili Danteu, Petrarki, Tassu, Ariostu, Miltonu, Shakespearu, Manzoniu, Goetheu, Schilleru itd?

Ako se na djelima pjesničkim izgrađuje Poetika, a Poetika je dio estetike, s njome usko povezana, ako je općenito priznata umjetnička vrijednost djelima spomenutih pjesnika, onda mora slijediti logično i jednolično shvaćanje estetskoj vrednoti njihovoj od strane estetskih kritičara.

Ono, što je lijepo, lijepo je uvijek. Ono što je umjetnost, umjetnost je uvijek i za svakoga. A ipak tako nije. U definiciji umjetnosti koliko

raznih shvaćanja! No ta različnost shvaćanja nije toliko u pozitivnoj koliko negativnoj strani. Benedetto Croce definira umjetnost intuicijom. vizijom, sanjarijom, fantazijom, onda pobija različita druga mišljenja: umjetnost nije fizička činjenica, umjetnost nema ništa zajedničko sa korisnim ,sa nasladom, sa bolju; umjetnost nije moralni čin. Napokon pobija mišljenje, da umjetnost imade išta zajedničko sa pojmovnom spoznajom.

U ovom polemičko-apologetičkom dijelu svoje estetike, a to je najvažnije u njegovu djelu, Croce odaje pomanjkanje logike, slaboću argumentiranja, koja nam tumači, zašto pisci estetike, složni u priznavanju vrednosti umjetničkih djela, nisu složni u definiciji same umjetnosti, u njezinoj biti i zadaći.

Croce veli: »umjetnost se ne rađa djelom volje. Dobra volja, koja označuje poštena čovjeka, ne označuje umjetnika. A jer se ne rađa po volji, ona ne podlijega moralnim zakonima. Umjetna slika može predstavljati čin moralan, dostojan hvale ili osude, ali sama slika, kao takova, nije moralna ni pohvalna ni pokudna.« Sve što iza ovoga dalje piše, oslanja se na načelu, da umjetnost nije proizvod volje, da dobra volja ne čini čovjeka umjetnikom. Istina je, da dobra volja ne čini nikoga umjetnikom. Ali bez volje nema ni umjetnika ni umjetnine. Sama dobra volja ne stvara nikoga umjetnikom. Za umjetnika treba i umjetničkog daru. Ali bez dobre volje nikakov umjetnički dar neće stvoriti umjetninu.[1])

Dobro volja ne čini nikoga umjetnikom! Dobra volja čini čovjeka poštenim, moralnim, ali ne umjetnikom! Kako ove riječi zvuče lijepo i zavodljivo, ali samo za one, koji nemaju pameti, nemaju sposobnosti rasuđivanja. Mnogo se hoće da netko postane umjetnik, osim prirodnih darova i sposobnosti, hoće se i dobre volje, i znanja, i napora. Ali ni znanje, ni jaka i bujna fantazija neće stvoriti nekoga umjetnikom, ako nema moralnih sposobnosti. Pjevao je Giovanni Torti pred sto godina:

E sia pur vasto ingegno e fantasia
Tutto veggente, chi benigno il core
Non abbia e l'alma generosa e pia,
Non salirà dell' arte al primo onore. (Sermoni sulla poesia)

Istina je, da slika, da kip, da ritam po sebi nisu ni moralni ni nemoralni, ali jer je produkat bića, podložna moralnim zakonima, jer je to biće čovjek, koji stvara iz unutarnje pobude umjetničko djelo, za to je i umjetnina moralna ili nemoralna: ili po svojem postanku, ili po svojoj sadržini, ili po svojoj svrsi . . .

Kakova svrha? prekidaju odmah neki estete. Umjetnost nema svrhe izvan sebe, l' art pour l'art. Umjetnost ne ide za tim, da puti javnost na dobro, da odvraća od zla, da odgaja, da popravlja život, da gaji rodo-

---

[1]) L' arte non ha nulla che vedere con l' utile, col piacere e col dolore (pg. 20). L' arte non nasce per l' opera di volontà. (Umjetnost se ne radja djelom volje. Dakako, umjetnost ne, ali se umjetnička djela radjaju djelom volje.) La buona volonta che costituisce l' onestuomo, non costituisce l' artista. E poichè non nasce per opera di volontà, si sottrae altresì ad ogni discriminazione morale (str. 23).

ljublje i nacionalni duh u masama, da širi ideale skromnog i radinog življenja itd. Umjetnost ne može to raditi, k a k o n e m o ž e n i g e o m e t r i j a. Težak je život, pa bi moralistički estete htjeli da ga umjetnost zasladi i poboljša. Dapače oni bi htjeli, da umjetnost zasladi i znanost, da ju učini privlačivom, te joj namijeniše didaskaličke zadatke.[2])

Kad spomenuti Croce iznosi te pobijene teorije moralističke i didaskalične, veli da u njemu pobođuju smijeh. No priznaje, da je ta nauka moralističko didaskalična »bila uvijek, do danas, stvar veoma ozbiljna«, »da je ona imala sljedbenika, koji u Italiji nose ime: Dante Aldighieri, Torquato Tasso, Giuseppe Parini, Vittorio Alfieri, Allessandro Manzoni i Giuseppe Mazzini«. Cijele generacije od nekoliko vijekova do danas!

Pred tim i takovim velikanima vječne poezije ustuknuo je i skeptički duh apostate, sljedbenika svojih predšasnika u apostaziji: Ardigo-a i *Trezze, pa veli, da i teorija moralistična imade svoju stranu istinitu: h a i l s u o l a t o v e r o. »Jer ako je umjetnost onkraj morala, umjetnik nije ni onkraj ni ovkraj, nego baš pod vlašću morala. On je čovjek i kao čovjek ne može se ukloniti moralnim zakonima, a samo umjetnost, koja nije, niti će ikada biti, isto što i etika (to nije nitko ni ustvrdio, op. ur. mora smatrati nekom misijom i nekim svećenstvom« (Breviario dell' estetica str. 28).*

III.

Izmedju svih raznih i mnogobrojnih nauka i gledišta starih i novih esteta, stoji jedna nepobitna, koju nije izmislio, nego tek otkrio, pjesnik iz Venoze, da umjetnost oponaša život: v i t a m c u m f i c t i o n e i m i t a r i. Život i ništa drugo nego život, bio on sladak ili gorak, bio lijep ili ružan, daje materiju i pobudu umjetniku.

Oponašati dakle život, i m i t a r i, a ne v i v e r e, to je umjetnost. Ni u drami, koja je najbliža životu, ne živi se realni život, nego se o p o n a š a taj život.

Pri tomu umjetnik ne smije prikazati zamamljivim ono, što je odvratno, niti odvratnim ono, što je plemenito i lijepo, jer bi na taj način falsifikovao život. Prikazujući vjerno život, makar i njegove najružnije strane, taj prikaz postaje estetski lijepim, jer se estetska ljepota sastoji i u što većoj vjernosti reprodukcije. Nu Horac dopušta i u tomu neku slobodu Pjesnik smije reproducirati objekte poljepšane ili deteriorirane, uvećane

[2]) Na str. 24. pisac pobija teoriju, da umjetnost mora imati neku svrhu izvan sebe: d' indirizzare al bene, d' ispirare l' aborrimento del male, di correggere e migliorare i costumi, traži se od umjetnika veli: di concorrere per la loro aprte all' oducazione delle plebi, al rafforzamento dello spirito nazionale, alla diffusione degli ideali di vita modesta e laboriosa (a mi smo si baš ovo uzeli za zadatak) cosa che l' arte non può fare, come non può farle la geometria! Za što umjetnost ne može biti odgojna ne kaže, nego poredbom sa geometrijom, koja nije etički odgojna, pokazuje slabost svoje teorije. Geometrija, matematika, i sve egzatne znanosti nemaju izravnog uticaja na život, nemaju uticaja na ljudske strasti, na osjećaje i čustva, koji kreću životom. Ali umjetnost, koja niče iz života i za život, s njime usko povezana, da ona nema veze s odgojem i moralom. I to je filozof, kumir tolikih mladjih i starijih pisaca!

Op. Citati su uzeti iz »Breviariop di estetica«. Collezione scolastica Laterza Bari 1913.

ili *umanjene, p i c t o r i b u s a t q u e p o e t i s q u i d l i b e t a u d e n d i s e m p e r f u i t a e q u a p o t e s t a s, ali ta sloboda ne smije prekoračiti granice vjerojatnosti. Što prelazi izvan sfere života, nije umjetnost. No taj život ne smije biti gola fotografija, jer kopirati nije stvarati, a umjetnik stvara.*

Drugo načelo: Predmet mora dobiti umjetničku formu. F o r m a d a t e s s e r e i. Kad se radi o pojeziji, forma je jezik i ritam. Može postojati pojezija i bez ritma, pojezija u prozi, ako je inače jezik poetičan, ako je predmet dostojan pojezije. Mnogi stavljaju bit pojezije u formi: stiha i kićenosti govora. No stihovi sami, ma kako kićeni i sonorni, nisu pojezija, ako im ne odgovaru sadržina, predmet. Batrahomiomahija ili »La secchia rapita« nije pojezija. Kovačićevà »Smrt babe Čengićkinje«, ili Sundečićev »Novi pakao« nisu pojezija, premda u pjesničkoj formi spjevane. To su političke parodije za razonodu. Čovjek se može malo nasmijati, ali nema govora o estetskom užitku. To isto se može reći za Starčevićevu »Najnoviju davoriju«. Premda su stihovi i cijela vanjska oprema potpuno u stilu narodne pjesme, ne spada u epiku.

IV.

Preradovićeva je poezija u glavnom lirika. Ona je usko vezana nutarnjim životom. Kao umjetnost rodjena je iz prirodnog nagona, koji sili čovjeka, da jake duševne potrese, duševna nagnuća, izrazi riječima, odo van: da pjeva, bilo da se tuži, bilo da se hvali.

Lirika je živ izraz pjesnikovih osjećaja podraženih velikim ganućem ili zanosom. Za Preradovićevu liriku napisa god. 1918. prigodom stogodišnjice pjesnikova rodjenja, kratak a ipak iscrpan prikaz u »Danici« za god 1919. prof. Ferdo Rožić, pa veli: Pjesnik slavi, ljubi, tješi, pjesnik opominje, kori i uči, pjesnik budi, diže i proriče.

»Putnik« je elegijska oda, kojom pjesnik prikazuje svoju nostalgiju, neodoljivu želju za domovinom.

U duši svakoga nepokvarenog čovjeka ispoljuju se dva dominantna čuvstva: čuvstvo religijsko i čuvstvo domovinsko. Iz domaćega ognjišta nastaje domovina, iz obitelji narod. Otkad postoji poezija, u njoj čovjek odaje i svoja religijska i svoja domovinska čuvstva. Najstarija je lirika čisto religijska i odmah za njom slijedi domovinska.

Čovjek se ne može oteti ljubavi prema domovini .Misao na domovinu budi najjača ganuća. Religija i domovina su spjevale ne samo sve poznate epopeje, nego su nadahnule sve lirike ovoga svijeta. Tek poslije Marxa je nastala borba proti religiji i proti domovinstvu i stala se širiti bezdomovinska literatura i bezvjerje. Kozmopolitizam je imao zamijeniti patriotizam. Ali dok bude u srcu čovječjem nalazilo odziva ime: majka, otac, sin, ljuba; dok bude imalo značenja domaće ognjište, selo, seoska crkvica, groblje oko nje, dotle će se buditi u čovjeku i domovinsko čuvstvo. Sada je ušlo u modu i kod nas, da se domovinskim osjećajima poriče poetičnost, emocijonalnost, u kojoj se jedino sastoji poetičnost.

Estetična kritika nema prava da zamjera pjesniku čuvstva, koja je izabrao, ona jedino ima pravo i dužnost, da kaže svoj sud o načinu, kako

je pjesnik dao izražaja svojim čuvstvima. Izbor predmeta pripada pod drugu kritiku. Zato i Croce govori o estetici, come scienza dell' espressione e del liguaggio; kao o nauci o izražaju i o jeziku.

Ovdje se radi o tome: što je pjesnik htio kazati, što je htio pobuditi pjesmom »Putnik«, i je li on to dobro izveo. Da se shvati pjesma, treba uvažiti duševno stanje pjesnika u doba, kad ju je pjevao.

V.

Preradović raste u njemačkom milieu-u, odgaja se u njemačkom jeziku, napaja se njemačkim duhom: njemačkom pjesmom, njemačkom filozofijom. Rodjen Hrvat jedva je znao onoliko natucati hrvatski, koliko ga je majka naučila, dok ga je podigla do škole. On se odgaja tako, da smatra i svoj materinji jezik i svoj narod inferiornim prema njemačkomu.

Odrastavši mladić u dvadesetoj godini premješten je u drugu atmosferu. Pade među Hrvate u talijanskom milieu-u. Između dvadesete i tridesete godine mlad i poletan čovjek, nesamo da se duhovno razvije, nego baš dozrijeva. Premda odgojen za austrijskog oficira, a u njemačkom duhu, zahvati ga struja talijanskih slobodarskih misli, kojom su plivali i hrvatski intelektualci u Italiji i kod kuće. Otvoriše mu se novi vidici, malaksa i ljubav prema oficirskom staležu, htio bi se sada otresti oficirske uniforme, ali kako? Samo radi materijalnog izdržavanja nije je zbacio. Toliko se bješe duhovno obnovio!

U dvadeset i šestoj godini, u Dalmaciji, uvidi, da Hrvati imadu i svoju literaturu; da imadu svoje narodne pjesme, kojima se je Goethe divio; da imadu izrađenu kulturnu prošlost. Otvoriše mu se oči, i on se zaželi svoje majke, majke domovine Hrvatske. Toj želji za domovinom dade živa oduška u odi »Putnik«.

Tko ozbiljno može kazati, da je želja za domovinom »jedna ledena, ukočena misao«? Ako netko uvjereno govori, da je »Putnik« jedna »apstraktna ideja bez čistog osjećanja«, taj nije nikad osjetio domovinske ljubavi. Taj ne zna, što je ljubav domovinska.

Pjesnik je izrazio tu svoju veliku težnju za domovinom poredbom koja je realistički pristajala njemu i njegovom duševnom raspoloženju.

Mladić u nezreloj dobi ide u svijet, da traži sreću. Jednom na putu ga stigne noć. Treba negdje prenoćiti. Zabasao je na stranputicu, izgubio ravni put. Nebo je oblačno, a sjevernjak brije. Još bi se dalo putovati dalje do zore, da nije put izgubio, da se vidi. Ali u mraku, po tvrdom kamenju, nije moguće ni pomisliti na dalje putovanje. Ako sjedne na kamen i ostane pod otvorenim nebom čekajuć zoru, smrznut će se i poginuti.

Prirodno mu pada na pamet majka, domaće ognjište, topli krevet i to poređuje sa »bijedom svakom«, koja ga okružuje: mori ga glad, ubija ga studen. Osamljen, bez pomoći, bez ljubavi. Kad nastupe velike kušnje i patnje, osjećaj osamljenosti najgroznije potrese čovječjom dušom. I taj bijedni zalutali mladić u očaju opazi svijetlo i shvati, da to mora biti jedna koliba. I odmah se uputi klimajući onamo. Dok je on stigao ugasne

svijetlo. Zakucu na vratima, pojavi se na prozoru jedna stara. On ju moli za konak. Nema mjesta. Moli za malo vatre da otopi mrzle žile. U baki se pojavi sebičnost i sumnja. Ne zna tko je ni što je taj putnik, koji stoji na vratima, a boji se za svoju djecu. Ona ne otvara.

Voli baka svojoj djeci, nego nepoznatu tuđem sinu. Posve prirodno! Ovom čuvstvu stare bake nema prigovora. Svaka ljubav počinje od sebe. Ona se je mogla i pregorjeti, mogla se je i ganuti nad bijedom i nevoljom putnika. I takav njezin stav ne bi bio neprirodan. Dapače takovi slučajevi nisu rijetki. No mnogo su češći onakovi, kako ih je doživio pjesnikov putnik.

Tko se zamisli u položaj toga mladića odbivena od staričine kolibe na vjetru i ledu, mora da proplače od ganuća. Pozornost nije usredotočena na baku, da pobudi u čitatelju srdžbu na njezinu okrutnost, nego na mladića, da pobudi sućut i ganuće nad bijedom i nevoljom njegovom, da proplače, kako je i sam putnik proplakao. Čovjek instinktivno dozivlje majku i onda, kad je ona umrla, jer je u imenu majke zbivena sva ljubav. Oh kako bi ona otrla suze sa lica svoga sina, kako bi ga svojim zagrljajem stopila i ojačala!

VI.

Tko može sada reći, da ova slika nije jedan »osjećajno ustreptali pjesnički san«, da ovdje nema »prave emocije«, da nema ganuća?

Zar nema ganuća, nema emocije ova potresna i živa slika za to, što se u njoj javlja aluzija pjesnikova na domovinu? Od kada je misao na domovinu, nostalgija, »jedna ukočena i ledena misao«? Domovina »ukočena ledena misao«! a ona je potresla milijunima plemenitih mladih duša i uz oduševljenu glazbu vodila ih u smrt! Nije nikada bilo pravoga lirika, koji nije pjevao svojoj domovini, koji nije za njom čeznuo, koji ju nije slavio. Nju su vijekovi okitili najljepšim atributom: majka domovina, jer misao na domovinu pobuđuje iste osjećaje kao i misao na rođenu majku.

Ništa se ne umanjuje vrijednost ni emotivnu snagu one slike mladića na vjetru i ledu time, što pjesnik odaje, da je onaj mladić on sam, u tuđoj zemlji, šiban hladnoćnom i nevoljama, koji se je zaželio majke svoje, svoje domovine, »majke sreće«.

Zaključak pjesme, onaj apel na domovinu »majku sreće«, ne umanjuje pjesničku emociju, nego ju povećava. To je katarza, smirenje čuvstava.

Kakova bi to pjesma bila, kad bi pjesnik ostavio onoga mladića na vjetru i studeni posred noći i pred vratima kolibe, da gine ili da jadikuje i plače svoju kletu sudbinu? On okreće pozornost i misao čitatelja onamo k domovini, »odkud svako jutro sunce sine«, pa ju moli, da ga primi natrag pod svoj krov, i obećaje, da će joj od sada biti uvijek vjeran i odan sin.

Tko može kazati, da je ova pjesma »daleko od svakog neposrednog osjećajnog doživljanja«? Baš obratno moramo kazati; da je naime ovu pjesmu nadahnulo doživljeno pjesnikovo razočaranje u tuđu majku. On

je osjetio na sebi, što znači biti daleko od rođene majke, biti daleko od domovine.

Za to što on spaja majku rođenu i majku domovinu nije oslabio dojam one prve slike: mladića putnika u tami, na vjetru i ledu; nego ga je pojačao.

Isto tako je smiješno govoriti, da Preradovićeve pjesme gube na vrijednosti za to, što stoje u službi »jedne narodne ideje« i što imadu »didaktičnu namjeru«. Ne treba ni pobijati sve »moderne« nazore o intelektualizmu u pjesmi. Ako pjesma imade tendencija, bilo patriotskih, bilo edukativnih, bilo etičnih, onda, za njih nije pjesma! U tomu se kriju marksističke kozmopolitske tendencije bezdomovinaca. To je purlartizam u najgoroj formi.

Ako se u pjesmi, vele, krije jedna misao, jedna intelektualistička koncepcija, onda tu nema poezije. Gdje radi intelekat, tu ne radi čuvstvo, tu nema emocije. To je nauka Benedetta Croce.

Naš slavni Rugje Bošković je u stihovima obrađivao znanstvena pitanja, u stihovima je Hezijod obradio kolendar, u stihovima je Vergil obradio poljodjelstvo, stočarstvo i pčelarstvo, u stihovima je Hektorović obradio ribanje i ribarsko prigovaranje. Svim tim radnjama može se poreći emocijalni elemenat, jer ono nije lirika, ali ne smije se poricati poetičnost pjesmi, ako u pojedinim dijelovima intelekat imade svoj udio. Sve sentencije, epifonemi, kojima obiluje svaka lirska pjesma, i bez kojih nema jake lirike, zahtijevaju napor intelekta.

Tako se prigovara od strane »modernih« kritičara »Preradovićevoj staračkoj ideologiji«: Rod bo samo, koj' si mrtve štuje, na prošlosti budućnost si snuje. Zašto je to staračka ideologija i antipoetična? Jer sadrži nauku svih vijekova? Zar Preradović nije pjesnik za to, što je znao pregnantno izraziti jednu veliku istinu? Štovati mrtve znači slijediti njihove vrline, kojima su sačuvali narod od propasti. To je »staračka ideologija«!

VII.

Pjesma imade i svoju određenu formu, bez koje pjesma nije pjesma. I najljepša koncepcija nije dovoljna bez savršene forme. U pjesništvu formu daje jezik i stih. Ni sam jezik ni sam stih nisu poezija, ipak oni jačaju dojam, jačaju čuvstvo, jačaju emociju same pjesničke sadržine. Ljepota forme silno djeluje na čovjeka. Jak dojam je neodijeljiv od forme.

Ni metrika, koja određuje pravila stihotvorja, ni retorika, koja se bavi govornim jezičnim pravilima, ne spadaju pod estetsku kritiku, za to prelazim preko toga i ne ću govoriti o formi Preradovićeva »Putnika«. Ali ne smijemo mukom preći preko načina obradbe ove patetične ode za domovinom.

Pjesnik izbjegava svako objektivno opisivanje. On predstavlja sliku, koja mu je pred očima, jednim monologom. Obični pjesnik bi počeo ovako:

Jedne tamne zimske noći mlad putnik izgubi put, sade neopazice na

stranputicu itd. itd. Počeo bi opisivanje. Tako Carrer počinje jednu krasnu baladu:

Nel silenzio della sera,
seguitando il suo cammin,
va per selva nera, nera,
giovinetto pellegrin.

Za tim opisuje njegovo duševno stanje, njegov strah od zvijeri i razbojnika. Sam Preradović u pjesmi »Djed i unuk« imade jedan mali uvod, kao ekspoziciju:

Pramaljeća jednog kruto rano itd.

A za tim slijedi dijalog između djeda i unuka.

U »Putniku« počinje odmah sa monologom. I u monologu je sadržana ekspozicija. Počinje odmah sa čuđenjem.

Bože mili, kud sam zašo?

Onda dalje sam putnik izlaže svoje materijalno i duševno stanje i raspoloženje.

Iza monologa slijedi dijalog pomoću osam stihova, koji priređuju prelaz s monologa na dijalog, između putnika i bake. Onda opet slijedi monolog, i monologom svršava. Imade samo dvije kitice pjesnikova objektivnog, ali i potrebitog tumačenja položaja.

To monólogiziranje i dijalogiziranje daje samoj pjesmi osobitu dramatsku snagu. To drži napetost čitatelja, daje pjesmi osobitu emotivnu moć.

Osim toga pjesnik je monolozima i dijalogu znao uliti, ne samo emotivnu snagu, nego i plastičnost slike, a da nije ništa opisivao. Nikakovim opisivanjem ne bi bio mogao polučiti ovakovu plastičnost kao što ju je postigao monologom.

Živa je i slika one stare, koja lagano otvara prozorčić

pitajuć se: tko će biti?

Ne čeka putnik, da ga ona zapita, tko je i što je, nego on sam, čim opazi, da je prozor otvoren, počme:

daj, u ime božjeg dara,
bako, meni prenoćiti.

Kako se lijepo ona stara ispričava, zašto ga ne prima pod svoj krov Ne odbija ga ružnim riječima: idi bitango, skitalice, noćnjaru itd. Izjavljuje se spremnom primiti ga, alí ne može. Djeca su tu, oni ispunjaju i kuću i srce majčino. Ognja nema, drva nema. Rijetke su majke, koje će zalogaj svoje djece dijeliti sa tuđinom. Tim prikazom baka ne postaje odvratnom, a položaj putnika biva tim dostojniji sažaljenja. A za tim je išao i pjesnik. Htio je ovim da svak osjeti potrebu, da se drži svoje majke. I drugi pjesnici su pjevali istu pjesmu: Ljubavi nema do u svoga, pjeva Botić.

Svaki literani sastavak, bio on u prozi ili u pjesmi, bio lirski ili epski, mora zaključnim riječima ostaviti u duši čitatelja jak, ugodan dojam. Pjesnici lirski obično svršavaju sa epifonemom, sentencijom, u kojoj je

zbivena jedna velika istina kao prirodni zaključak cijele pjesme. Antiintelektualisti se smiju. Tako Preradović svršava sonet »Milim pokojnikom« gore navedenim: Rod bo samo koj si mrtve štuje itd. itd. Ili u pjesmi »Dalmatin«:

Niste slavni samo vi,
Slavjani smo, braćo, svi.

Ili u pjesmi »Dubrovniku«:

Bez Slavjanstva ne'š ustat iz groba. itd. itd.

Odu »Putnik« pjesnik završava, dosljedno cijelom sadržaju, molbom putnika svojoj miloj majci domovini:

U tvom polju daj mu groba,
Tvojim cvijećem grob mu kiti!

Ovom molbom pjesnik je htio iskazati vjernost domovini do groba.

VIII.

Na koncu moramo priznati, da je od svih Preradovićevih pjesama »Putnik« po emotivnoj snazi najjača, usprkos ispraznog prigovora o »namjernom patriotizmu«, o »intelektualizmu i alegoriji«. Gdjekomu ne ide u glavu da bi alegorija mogla biti u skladu sa emotivnovšću pjesme. To je samo plod nerazumijevanja. Alegorija može biti samo jedan stilistički grijeh. I to samo onda, kad alegorija ne osvjetluje predmet, nego ga, svojom neizvjesnošću, čini nejasnim. Imade u »Divini Commedii« alegorija, kojima se može poreći poetičnost, koje trebaju tumača. Sam uvod u onu veliku pjesmu pun je alegorija, oko kojih su se mučili komentatori svih svijekova. Tako ona šuma, koja nije šuma, onaj brijeg, koji nije brijeg, onaj put, koji nije put, može se uzeti i posve realistički. Ali one tri zvijeri, koje mu priječe prolaz, u kojima se simbolizuje strast čovječja, ili ondašnje političko i socijalno stanje Italije, niti izjasnuju predmet, niti mu povećavaju poetičnost. Ali u Preradovićevoj pjesmi slika mladog, zabludjelog putnika, posred mrkle noći, samo povećava i izjasnuje pjesnikovu nostalgiju za domovinom. No alegorija kao svaka druga figura i trop spada u elemente dekorativne, stilističke a ne u elemente umjetničke, poetične.

Svi prigovori u najnovije vrijeme izneseni proti Preradovićevu »Putniku« i proti drugim njegovim patriotskim pjesmama, ostat će smiješni pokušaji pigmeja, da obore jednog gorostasa. Dokle u srcu ljudskom budu odjekivale emotivno riječi: majka, domovina, odjekivat će i nasladom će se čitati Preradovićeve pjesme. A među njima osobito »Putnik«, u kojem imade toliko moćnih etičkih, patriotskih, emotivnih elemenata.

Ovo je jedan veliki problem, koj izaslužuje da bude iscrpivo proučen. Ma kakav bio Preradovićev patriotizam, on je u njemu ustrajao dosljedan do kraja života.

K. Šegvić

NAŠA DRAGA OPSENICA

Malena je i kratka, mirna i plitka. Manja je i od Ričice, a Lika je prema njoj prava Volga ili Niagara. Izvire odmah tu više nas, ali malo nas je koji bio na njezinu izvoru. Put nas ne vodi tamo i mi se za to ne zanimamo. Čini se, da se nas ni malo ne tiče, kako je i zašto je nastao svijet, pa mi to niti ne ispitujemo. Dosta nam je, što vidimo, da je Lika tu i da je Velebit tu i da smo mi tu.

I naša je Opsenica tu. Ona lagano i mirno, mudro i promišljeno teče između naših njiva i brdašca, a nitko ne bi rekao, da ona uopće išta misli. A ipak misli! Ide i ide i teče i teče i mudro se ugiblje zavojitim gudurama, te niti ne opažaš, da išta radi i misli osim što teče i teče i teče. a kad nenadano i neočekivano: u provaliju ljosne hučno i bučno podrovana gromila, podgrižena brina!

Opsenica se malko zamuti kao da je pocrvenila od stida, što je to učinila; malko se zapjeni kao da se ljuti sama na sebe, što je nanijela štetu, počne se nadimati iza gromade, koja joj je prekrila korito, diže se sve više i više, a tada — opet nenadano i mirno, proračunato i mudro zavije iza te gromade, na živim ranama svojih obala probije novo korito i teče i teče i ide i ide mirno i dostojanstveno kao prava rijeka.

Naša draga, mala Opsenica!

Mi je neobično volimo i ljubimo, mi se s njome i ponosimo, jer je ona naša draga rijeka, puna najboljih raka i pastrva, kojima nema premca na cijelome svijetu. Ne, ne. Take ribe rađa sama naša svetoročka Opsenica. Mi to znamo i s toga smo ponosni sa tom našom dragom rijekom i mi je s toga volimo, a ipak je — strašno mučimo.

Što mi sve od nje radimo, to se ne da pravo ni reći! Vladamo se kao dušmani, kao zavojevači, kao najkrući zulumčari. Eto, prije svega, natovarismo na nju nekoliko teških mlinova: jedan kod kuća Vrkljanskih, drugi ispod kuća Serdarovih, pa treći pod Žmelovačom i tako sve redom na svaki kilometar, dok joj najzad, tamo u Lipaću, ne podigosmo na obali cijelu pilanu i stüpu za valjanje sukna! Sve smo mi to navalili na nju, a ona ništa, pod Bogom ništa, već mirno daje dijelove svojega tijela u namještena korita, skače na podmetnute kotače, a oni se vrte, okreću mlinsko kamenje i melju kao u šali.

Odmah se ispod mlinova zatvaraju rane rastrganog tijela i naša draga Opsenica dalje teče mirno i djevičanski zdrava kao da nije izvršila nikakov napor.

Mi je i blatimo i gadimo i mažemo. Na nekoliko mjesta gonimo kola sa konjima ili volovima kroz njezino živo tijelo; na njoj vazda na pajamo blago, koje zađe u vodu do koljena, pije, gacka, roška se i gona do mile volje i ujedno smradi i gadi tu našu bistru vodu. Mi u njoj natapamo lan i konoplju, niti ne pomišljajući, kako time škodimo svim onim dragim živim bićima, koja živu i koja su naša samo zbog toga, što je tu naša Opsenica. Naše žene peru u njoj velike, zalužene räske pređe: podsuču košulje do iznad koljena, zađu u vodu i udaraju po peralima isukanim raškom, a onda ga metnu na peralo i žuljaju snažnim rukama, pa

najzad udaraju prakljačom po pređi dok ne iziđe iz nje i zadnji mlaz nečisti.

Sve to prima i podnosi naša draga Opsenica, prima anđeoskim mirom i teče, teče dalje, da se već iza nekoliko koračaja puta posve razbistri kao da se tu gore nije ništa ni dogodilo.

Često uhvati Opsenica po koji komad rublja, ručicu konoplje ili rašak i ponese ga mirno sa sobom kao da je njezin. Žene dignu viku, podižu ruke u zrak i polete niz vodu, da uhvate, što im voda nosi. Opsenica se niti ne obazire na njihovr viku i zapomaganje, već mirno i šutke nosi Ako joj uspije, da ugrabljeni komad donese do vira — a tih ima mnogo — lijepo zaokruži sa plijenom nekoliko puta kao da ga želi dobro još pogledati, a zatim ga proguta. Nestane ga, potone, iščezne. Stignu li žene prije vira, dohvate granama svoje dobro, izvuku ga i nose k peralima, a Opsenica — ništa. Njoj nije žao. Dalje mirno teče. Oteli — oteli!

Jednoga je ljeta moja baka Stana prala pšenicu na Opsenici. Bakici je bilo već osamdeset godina, pa nije mogla nositi pšenicu. Odnio je moj stariji brat Pajkan, ja sam nosio rešeto, a bakica je idući molila krunicu Bakica je prala, a ja sam se igrao. Ručicama sam grabio vodu, a Opsenica je milo i pažljivo klizila preko mojih malih nožica i sitnih prstića Bio sam malen kao carić.

— Nemoj se, rano, utopiti — govorila mi je bakica i pljuskala rešetom po vodi, a Opsenica je lagano i oprezno umivala svako zlatno zrno pšenice i neopazice kušala, da ga sa sobom ponese na ponore. Nosila je samo pljevu i prazno zrnje.

Nenadano sam čuo jak pljusak i neki promukli glas kao duboko stenjanje. Trgao sam se i bacio pogled prema bakici. Nijesam je opazio.

— Mama! (Tako smo je zvali). Mama, di si?! — vrisnuno sam u sav glas i poletio prema onom mjestu, gdje čas prije prala pšenicu.

Ležala je do pojasa u vodi. Glava joj je bila na obali, a ruke spuštene tako, da su joj do iza šaka i one bile potopljene. Počeo sam trčkarati oko nje, vičući u sav glas i kušajući da je podignem, no nijesam je mogao svojom slabašnom snagom ni ganuti s mjesta.

Žene su na peralima čule moju viku i dotrčale, da vide, što se je dogodilo, a Opsenica je mirno tekla, kao da bakica i dalje pere i kao da se i ja dalje igram, samo je ulučila zgodu da ugrabi i ponese rešeto. Žene su rekle, da je bakici pozlilo, škropile joj lice vodom, izvukle je na tratinu i raskopčale joj jäku i tkanicu. Ubrzo je otvorila oči i pitala, što je bilo. Ja sam joj rekao, da nije bilo ništa i Opsenica je tekla kao da nije bilo ništa.

Ubrzo je iza toga tuda prošao s kolima stric Šimun i odvezao kući bakicu i mene. Bakica je ležala u kolima, a ja sam sjedio i držao njezinu glavu na svome krilu, da ne udara o daske na kolima.

— Milinje moje — šaptala je bakica i lagano podizala ruku da me pomiluje po licu, ali je nije mogla tako visoko podići. Pala joj je na njezino čelo, pa ju je lagano prevukla preko cijeloga lica, kao da se brani od jesenjske paučine.

Kod kuće sam majci pripovijedao, kako je Opsenica htjela progutati bakicu.

— Da nije bilo mene, Bog zna — rekao sam posve ozbiljno, a stric Šimun mi je onda tumačio, kako je Opsenica i dobra i zla i silna i strašna i mila.

Ja ga nijesam razumio.

— Ona je 'tila i bakicu odniti?! — rekoh ja.

— I nju i nju — potvrdi stric Šimun. — Ona bi odnila i mlin i mostište i kola i konje i sve, kad se nadme.

Naša dobra, draga Opsenica — — —

Ona nam služi za sve i nikada se ne umori, nikada joj nije preteško, nikada se na njoj ne opaža ni bijes ni srdžba. Malko se zamulji, malko zagrgolji, a onda opet teče bistra kao suza i mirna kao mudrac. Samo — ima mnogo opasnih virova. Mi djeca — i stariji naši, naravno — znamo za njih, pa se čuvamo, ali tko ih ne pozna, toga bi brzo smotali i progutali. Mi to znamo, pa nas ne smetaju. Stric Šimun mi je rekao, da smo i mi graničari puni virova, a ja mu to nikako nijesam vjerovao.

— Virova' ćeš, kad odresteš — reče on, smiješeći se.

Bakica je pobolijevala cijele jeseni i zime, te se posve oporavila istom pred Jurjevo.

Baš u to vrijeme se je naša draga mala Opsenica nešto uzbunila. Najprije je odvalila i odnijela žlijebove sa mlina Ivića, zatim izvalila cijelo mostište i ponijela ga kao perce, a onda se u nekoj čudnoj srdžbi i bijesu zahuktala, pregazila obale i zašla u njive. Kad je jednom okrenula u stranu, lutala je kao bezumna, rušila, na što je naišla i sve nosila strahovitom brzinom prema ponorima.

Vrkljani su — oni pod Glavicom — bili potpuno opkoljeni vodom kao začarani otok, a mi smo se ovamo svi skupili na naš Klanac i gledali, kako se Opsenica i k nama širi.

— Zabrzdali se ponori — reče neki.

Meni nije nikako išlo u glavu da je ta žuta, ružna voda ona ista naša draga, bistra i mirna Opsenica, no svi su stariji rekli, da je to ona. Ponori se začepili, potoci nabujali i Opsenica — sve potopila, što joj je god bilo na dohvatu.

Stric Šimun je sjedio na kamenu i gledao, kako momci odlaze da na ponorima hvataju i spašavaju. Gledao je za njima i smiješio se.

—'E si je vidija! — reče u nekom zanosu.

— Nek ide k vragu. Odnese sve mline — odgovori stric Makan tužno i nemoćno.

— Neka nosi, kad more da nosi! — opet će stric Šimun. Ne moraju ni po njoj vaik voli mokriti.

— Do šta j' tebi, moj Šimune!

— E. Drago mi je, kad je gledam. Nude je sada prigazi, ako si muško.

Ja sam upiljio pogled u mutne valove i sve očekivao, da ću možda ugledati naše rešeto, al ga nijesam nigdje opazio.

Naša se je draga Opsenica, ona ista, mila i dobra, mirna i pitoma, pretvorila u mutno, opasno i proždrljivo more, koje hita i mahnita, ruši i nosi.

A stric Šimun je zanosno, nekako preobraženo gledao i ponavljao:
— Ona j' ka' i mi graničari — — —
Naša draga svetoročka Opsenica.

(Ulomak iz romana »Mali će u pisare«)

Mile Budak

IZ MRAKA K SVIJETLU!

DUHOVNA KRIZA NAŠEGA VREMENA

I. U Mraku

Nema valjda razdoblja u povijesti roda ljudskoga, koje bi bilo obilježeno tolikim negativnim pojavama. I gledajući to izdiže se u svijesti jasna spoznaja, da izvor tome raspadanju leži u duhovima, da je kriza našega vremena primarno duhovna kriza, a posljedica je toga vidljivo raspadanje unutar društva.

Kad idemo za svojim dnevnim poslovima, pri svemu štogod činimo štogod poduzimamo, stalno grize u svijesti crv sumnje, da sve to, što radimo nije »ono pravo«, da je sve to provizorno, a ono pravo nikako ne možemo da zahvatimo u samu jezgru, u samu srž. I osjećamo, kako negdje u dubini otiče život i snaga, kako se dnevno gubi ono najbolje, a mi to ne znamo i ne možemo zaustaviti, već se poput djece trudimo, da pridonalijevajući iz malenih vrčeva nadoknadimo ono, što otiče poput rijeke! Taj »horror vacui« pritište nas poput more; ne da nam naprijed, sputava nam voljnu snagu i radnu energiju; mišljenje traži i vidi samo negativne strane i gubi se u tome. Ko da su se duhovi ukočili, ko da su se srca sledenila!

Kad prisustvujemo kakvoj skupštini, kad čitamo o kakvoj konferenciji, kad slušamo o kojoj sjednici, ili kad gledamo ovu žurbu i jurnjavu, ne čini li nam se sve to nerealno, namješteno ko na pozorišnim daskama, bez unutarnjeg života, bez topline? Na svemu leži prokletstvo neplodnosti, sterilnosti. Sve se vrti i okreće, ali progresivnog gibanja ipak nema. A najstrašnije je, da oni sami, koji nešto pokreću, već a priori ne vjeruju u uspjeh. Ideali kao da lebde negdje visoko nad nam i kruže svemirom poput Platonovih ideja, a nitko nema snage, da im dade živo tijelo, proosjetimo kucaj njihova bila, da njihova vječnja snaga u nas uđe i pokrene našu uspavanu na novi život. Danas su ideali puste riječi, prazne teorije — i samo teorije, tvorevine intelekta, blijede, atrofirane, osuđene na smrt i prije no što su pravo počele da živu. Svaka se misao pretvara u oružje, da služi raspadanju, a nijedna nema snage, da se pretvori u plug i kruh. A neprestano novi planovi, nove reforme, nove konferencije, mnogo vike i galame — da se sve jednoga dana raspline i izgubi, kao da i bilo nije. Nema blagoslova na svemu tome djelovanju. A zašto? Gdje je glavni uzrok tome zlu? Gdje je izlazišna točka tome kretanju? Odakle taj proces raspadanja, koji da se zaustaviti ne da?

Glavni bi se uzrok po mome mišljenju mogao označiti ovako: čovjek je izgubio neposredno znanje i sigurnost o tome, da se život pridiže samo vezanjem i sputavanjem unutarnjih sila čovjekovih, dakle jedino time, da im se dade određeni oblik i zakon. Taj oblik nije samo izvanja nužda, on ne znači samo sputavanje životinjskih nagona u svrhu prilagođivanja jednoga drugome, kako je to u interesu društva, već je to životni uvjet za pojedinca — naprosto unutarnja nužda. Njegov život raste i jača se time, da mu se unutarnje sile vežu, da se njegovi nagoni i snage slažu u ćudoredni »ja«. Najveću intenzivnost, ni najveću vrijednost nema onaj život, u kome elementarne sile prebujaju, pa se razlijevaju u neograničenom zamahu, već onaj, u kome jedna sila veže drugu, a svima se zajedno daje jedan oblik. Kao što je u našemu tijelu neprekidno kolanje energija, i baš ova povezanost sila čini bit organizma, — tako je i naš život organizam duhovnoga reda, i biti će to snažniji, što ima određeniji oblik, što se potpunije pokorava ćudorednome zakonu. Intenziteta našega života stoji baš u njegovoj jedinstvenosti, koja se osniva na nutarnjosti, a očituje u vanjskom djelovanju. I svaki nepovezani izlijev kojega nagona — pa bilo da u času čovjeku pruža nasladu i užitak —, uvijek je time čovjek nešto izgubio, a ne dobio, u istinu je postao siromašnijim, a ne bogatijim.

Ovaj temeljni zakon našeg duhovnog bivstovanja mora da čovjeku pređe u iskustvo, a da to može biti, treba u nj ponajprije vjerovati, treba to htjeti. A u tome je baš tragični momenat našega doba, da ljudi ne će da steku to iskustvo. Oni su izgubili vjeru u vrijednost povezanih i sređenih duhovnih sila, u ljepotu i bogatstvo života jedinstvenog i skladnog u mišljenju i djelovanju, u nazoru i činu. Odatle i dolazi ta unutarnja pocjepkanost, nesređenost i nejedinstvenost života, to neprestano kolebanje i laviranje sad na ovu sad na onu stranu, tako da život u cjelini pokazuje niz isprekidanih i isprekrižanih crta, umjesto da se očituje stalnim pravcem, jedinstvenom mirnom linijom.

Dakako da imade određenih povoda, koji toj rascjepkanosti u velikoj mjeri pogoduju. Jedan od najjačih je privlačivost materijalnih užitaka, koji su po gospodarskome redu našega društva u izvjesnoj mjeri pristupni svakome čovjeku. Socijalni pokreti prošloga stoljeća dokinuli su stare oblike društvenoga poretka i dali su svakome čovjeku principijelno pravo na sve, do čega se može doći, radom, inteligencijom, besavjesnošću ili lukavstvom. Ljudi obasipani tako najrazličitijim dobrima i užicima izgubili su prijašnju jednostavnost i osjećaj za izvjesni životni stil. Privlačiva snaga materijalnog posjedovanja, ta mogućnost imati sve više, ubila je u ljudima smisao za otmjenost duha, otela im je ono znanje, koje sigurno usrećuje čovjeka, a to jest, da je unutarnja smirenost najveća sreća, a da se do te ne može doći nikakvim vanjskim sredstvima, ni bogatstvom ni vlašću, već jednim jedinim putem: stezanjem i ograničenjem samoga sebe, i drugoga puta do nje nema. A jer je malo tih u sebi sređenih, koji su tu osnovnu životnu mudrost ne samo shvatili već je učinili vodiljom života svoga, zato je život nemiran i prazan, i same su radosti izgubile vrijednost, a do povezivanja sila u svrhu puni-

jeg, intenzivnijeg života ne može da dođe. Tužni su okovi sputali svaki polet, ljudi se priklonili plitkom životnom smislu, do čega je doveo materijalizam svojim osnovnim stavom prema svim pravim životnim vrednotama. Ne manjka nama spoznaje o tim vrednotama, ali jedno nam manjka, a baš to je odlučno za duhovni život ili smrt, manjka nam snaga, da te vrednote proosjećamo u svoj njihovoj dubini i punoći, jer samo ta snaga može razvezati one tajne sile, koje gore i plamte u borbi za ostvarenje tih vrednota. A jer je ta snaga u nama zakržljala, jer je prigušena, zato nema zanosa i poleta u radu, zato nema napretka i uspjeha, zato nema požrtvovnosti i nesebične predanosti. To je izlazište duhovnoj krizi našega vremena.

Kad bi sama spoznaja o tome što jest, i o onome, što nam manjka, mogla izvesti iz te duhovne pustoši, onda bi bio put jednostavan i brzo određen. Jer ako je ikoje doba najveću važnost podavalo spoznaji, onda to vrijedi za ovo naše. I nikad još nije u ljudskome društvu bilo toliko intelektualaca, koliko ih ima danas — a nikad još nije čovječanstvo dalje bilo od unutarnje sreće i pravog zadovoljstva. U prvi se to mah pričinja paradoksnim, da znanje povećava nesreću čovjekovu, umjesto da mu nosi korist i blagoslov. Ne leži pogibelj i opasnost u množini znanja, u jasnome i dubokome gledanju, već u djelovanju znanja na ostale sile duše. Samo tamo gdje se spoznaji pridružuje snaga čuvstva i energija djelovanja uz pravi smisao za životne vrednote i potrebe, samo tamo, gdje inteligencija ima svoj korjen u jednostavnoj, jakoj duši, gdje je organski povezana s nepokolebivom savjesnošću, tamo ona pridiže i obogaćuje život, tamo ona biva blagoslovom, tamo je spoznaja »dah božji«, ona snaga, koja od zemaljske gline čine stvorove »na božju sliku i priliku«. — Ali tamo, gdje toga nema, gdje je znanje samo sebi cilj, gdje samo u sebi uživa, samo se sobom oholi, tamo je ono pogubno i mnogo pogibeljnije od surovih energija.

Naše doba nažalost obiluje ljudima takove jednostrane, takove talmi-inteligencije. Usvojivši si neko izvjesno znanje — možda i vrlo opsežno —, koje je samo stečeno, a nikad prorađeno, ti su ljudi duboko uvjereni, da su oni »sol zemlje i svijetlo svijeta«, određeni za vođe društva i naroda. Redovno plitki i siromašni u sebi, bez vjere, bez topline, bez jednostavnosti, bez samostalnog mišljenja — jer sve, što oni znadu, tuđe su misli i nazori —, pa prema tome uvijek spremni, da prihvate opet tuđe misli, promjenljivi, neodređeni, a kraj toga duboko uvjereni o svojim sposobnostima, po kojima moraju doći na prva mjesta u društvu, s kojih će oni da vode druge, takvi se ljudi prihvaćaju svakoga posla, ti su spremni na svaki čin.

Oni, koji se nijesu nikad sami teško probijali kroz dnevnu borbu stradajući za svoja uvjerenja, zar će oni zazirati bilo pred kojim radikalizmom? Oni, koji su uvjereni, da su predestinirani za vođe, zar ne će — makar i nasilno — trgnuti vlast na sebe? Zar će oni s poštovanjem i obzirom susretati one poštene,strpljive i savjesne? Ne će li se nasladom pravoga plebejca bezobzirno i rasipno poigravati sudbinom ljudi i njihovim tekovinama, stečenim teškim trudom, odricanjem i prijegorima. Zar

ne bi mnogo bolje bilo, da s utakovi vođe ostali bez onoga znanja, po kojemu su se izgurali u prve redove?

Znanje, da bude blagoslov životu, da nosi sreću i zadovoljstvo, mora da se pretvori u mudrost. To je ono najbitnije: da si duh ljudski uz sve znanje, kojim raspolaže, bude svijestan u svakome času, kako je spoznaja njegova ograničena i mala prema neizmjernosti svijeta, i koliko ima vječnih zagonetaka, koje umom svojim nikad dokučiti ne može. Takova mudrost izraštava iz duboke, iskustvom prorađene čovječnosti; ta se ne poigrava lakoumno životnim vrednotama, već ih poštuje i čuva. Samo prava veličina vlastite duše može da pojavama i stvarima dade nužnu važnost i poštovanje. Kome nije ništa sveto, kome ništa sveto biti ne može, taj i ne može unijeti svijetla u mrak, u kome se krećemo, taj ne može pokrenuti život iz mrtvila, u koje je pao. Jer značajno je za te, koji danas vode, da oni vide samo spoljašnju stranu, a što pod tom spoljašnošću živi, što se tamo prebija i muči i traži si put k svijetlu, to ne vide, o tome ne vode brige. I zato su sve energije tih ljudi uperene samo na spoljašnje zadatke. Velika se briga posvećuje tome, da se opet pridigne ono, što je rat srušio. I zato se neprestano govori i piše o pridizanju ekonomije, o izgradnji država i odnosa među njima, o rješavanju socijalnih pitanja i problema, a štogod se zgrabi, gleda se samo s vanjske strane, gleda se kao mrtva stvar, a ne kao jedan izraz živoga života. I gradi se, slaže se jedno na drugo, diže se moderni Toranj Babilonski u visine, a ne vidi se da se pomiče tlo, da se gradnja ljulja u temeljima prijeteći, da se jednoga dana sruši sve, i da graditelje zatrpa kamenjem i pijeskom.

II. K svijetlu!

Ako na osnovu svega do sada izloženoga hoćemo da u kratko stegnemo bilancu našega doba, onda je očito, da ta mora ispasti negativna i pasivna u svima stavkama, jer je tereti osjećaj isprazna života i stvarnost neproduktivna rada. I kao što otrov izjeda i najzdraviji organizam, tako prilike našega doba podgrizaju najbolje energije, rastaču najjače snage. Nije tako teško podnositi bol, ona može čovjeka učiniti dubokim i jakim. I nevolja ga može očeličiti i napeti njegove sile. I teški životni zadaci mogu razvezati stvaralačke snage. Ali sputavanje živih sila u prisilno mrtvilo, oduzimanje mogućnosti svakog stvaralačkog rada — to muči, to ubija.

Nu još bi bilo strašnije, kad bi najbolji ljudi bili zadovoljni s ovim i s ovakvim prilikama, kad bi se dobro osjećali u mrtvilu i neradu. To ne bi više bila duhovna kriza — već duhovna smrt!

Ali te zemaljske sile, koja bi ljudski duh umrtvila, te nema, a niti je biti može, jer duh čovjeka nije od ovoga svijeta, već je dah božji, iskra vječnoga svijetla u čovjeku. I zato i u najtežim prilikama, i u vrijeme najveće tame i najgoreg mraka taj se duh javlja, ponajprije kano glas nezadovoljstva s onim, što jest, kano protest protiv prilika i nazora onoga vremena, da onda kasnije pređe u snagu, koja traži izlaz iz kaosa i mraka k svijetlu, k produktivnome radu, k punome životu!

U svijesti svijetlih duhova jasna leži spoznaja, da obnova vremena, kao što je ovo naše, ne može doći iz vana, da se preporod ne da diktirati

ni odrediti nekim novim normama rada i djelovanja s obrazloženjem, da to traži nužda. Ima samo jedan put k preporodu: probuditi duhove, da se duša prene, da jasno spozna smisao svoga života, da prožeta unutarnjom vatrom slijedi glas duha, koji je vodi iz meteža i nereda do snage i smirenja — vodi je k — Bogu!

A taj se smisao čovjeku ne otkriva kakvim vanjskim zakonom, već opet jedino snagom duha drugoga, jačeg i čišćeg čovjeka, tako da onaj spoznavši to čisti se u sebi, raskida spone i predaje se službi vječnih vrednota, kako mu se to u drugome razotkrilo. Svijet u prošlosti i sadašnjosti pun je tih otkupnih snaga, ali se one ne nalaze u riječi, već u djelu, u činu i u onoj jednoj jedinoj nauci, u kojoj je kristaliziran sav ljudski život i smisao njegov — u religiji.

Ima jedna sveta riječ, koju treba danas više nego ikada držati na umu: »Gle, doći će vrijeme, reče Gospod, da ću poslati u zemlju glad, ali ne glad za kruhom, niti žeđu za vodom, već za r i j e č j u G o s p o d n j o m : i oni će putovati od jednoga mora do drugoga, od ponoći do jutra, da traže riječ Gospodnju, a ne će je naći!«

Danas je to vrijeme u punome opsegu. Ljudi su gladni i žedni one istine, koja smiruje, koja zadovoljava. A oni, koji danas vode, putuju od mora do mora, od ponoći do jutra, i traže to, što čovječanstvu treba, a ne mogu naći. I ne će naći, dok to budu tražili u vanjskim stvarima, dok im ne bude jasno, da ono, što se u kratko zove »sreća« ne može da stoji u mirnom posjedovanju materijalnih dobara i njihovome uživanju, već da je sreća jedino u napredovanju sviju, u onome kretanju, koje razvezuje snagu duše, u punijemu životu, u čvršćemu zamahu snaga, u jačoj svijesti samoga sebe, u d u h u. Sva čežnja i sav rad ljudi, sva znanost i umjetnost, samo je tapanje po tome putu, samo je nastojanje: dići se više. I kad bismo si postavili pitanje, kako si zamišljamo sreću u njenoj biti, onda bismo jamačno zamislili svatko samoga sebe u onome času, kad se čitavim bićem osjeća zamah života, kad oči jasnije sjaju, a bilo jače kuca, kad se grud širi, a srce snažnije udara, kad sveti plamen prožima čitava čovjeka. N a š e h t i j e n j e : i m a t i s r e ć u u s t v a r i j e t r a ž e n j e d u h a. I taj se nagon očituje u čovjeku kroz čitav život. Od onoga časa, kad smo kao malo dijete prvi put ispružili ručicu, da uhvatimo zlatni sunčani trag, jer dolazi odozgo, pa sve dalje, u svakoj želji u svakom nastojanju otkriva se bit njegova. Mi želimo da postignemo ovo ili ono dobro, pak prema tome, da li nam se daje ili uskraćuje, otkriva nam se njegov zakon. I mi tako ispitujemo od doživljaja do doživljaja, od ispunjenja do razočaranja pravu bit naših zahtjeva, kojima smo mi u isti čas i oruđe i posuda; i tako stičemo uvjerenje, da je potenciranje života, koje m o r a m o tražiti, vezano zakonima, a te ne možemo mimoići ni promijeniti. Mi smo dakle ovisni o tajnom redu zbivanja, koji više naslućujemo nego spoznajemo, jednom usrećeni protiv očekivanja, a drugi put razočarani bez krivnje. Izmjerivši područje prirodnih životnih dobara spoznajemo, da nas to ne može izdovoljiti, nas, koji moramo ići za jačim i bogatijim životom. Proživljujemo časove najveće punoće, kad se odričemo, najveće milosti, kad pregaramo; upoznajemo prolaznost baš na onome, što nam je vrijedno, a vječnu snagu na onome, što smo podje

njivali ili česa smo se bojali. Jedan časak radosti morali smo platiti mnogim satovima prijegora, a časovi nenapadnog truda procvali su neočekivanim sjajem Po tome neokrnjivome svetome redu našega života bilo je naše nastojanje jedan puta okrunjeno uspjehom, a drugi puta odbačeno. I od koraka do koraka biva nam sve jasnije, da se na vama ispunjava vječni zakon. I ako ostajemo vjerni onome praiskonskome životnome instinktu u nas, onoj čežnji za jačanjem života, što znači porast duha u nama, onda nosimo u sebi osjećaj sreće, i ne samo to, već možemo da je prenosimo i na drugoga, da i njegov život pridižemo i jačamo.

A sa snagom duha i milosti raste onda u nama i spoznaja o vrednotama i njihovu redu. I tu nam je riječ Kristova najbolji i jedini pouzdani putokaz: »Tražite najprije kraljevstvo nebesko i slavu njegovu, i drugo sve će vam se dodati«. A to u našem neslikovitome govoru znači: tražiti valja najprije ono apsolutno, ono, što vrijedi u sebi i o sebi, dakle snagu duha i čistoću srca, a sve drugo, što ima povremenu vrijednost za život i za namirenje njegovih potreba, sve će to onda doći samo po sebi. U naše doba, koje je obilježeno relativnošću svega, gdje većini ljudi ništa nije apsolutno, već sve može da bude, a opet i ne mora, tu može da nas spasi jedino duboka i iskrena vjera, da ima tih apsolutnih vrednota, pred kojima čovjek s poštovanjem poklektnuti mora.

Najveći duhovi čovječanstva tražili su smisao i vrijednost života i vođeni duhom dignuli se do gledanja te vrednote. Za Platona je najsretniji onaj, kome je dano, da »odgojen za ljubav spoznaje lijepo u njegovu redu«. Goethe traži punoću života i nalazi sreću u oblikovanju, u sabiranju onoga što je rastepeno u jednu harmoničnu cjelinu. Iz svijesti o jedinstvenosti života izlazi mu potreba uhvatiti taj život u punoći i dubini, spoznati onu snagu, koja se u njemu očituje. Sreća i blaženstvo leži za njega samo na toj jednoj liniji: pridizanje života oblikovanjem. Povezati jednu misao uz drugu, složiti rastepene snage u sistem, u sve uvesti duhovni red i zakon, to mu znači pridizanje života u više sfere, to da je životu sve veću ljepotu i dubljinu

I Platonu i Goethe-u najdublji je osnov života u zakonu, u redu dakle isti onaj, koji je postavilo kršćanstvo, kad nas uči, da su duhovne vrednote one apsolutne i vječne, one kojima se služi životom, i samo takav je život ispunjen i blagoslovan u sebi. A uz taj zakon duhovnoga rasta dalo je kršćanstvo još i jedan drugi, topliji i bliži većini ljudi, dalo je zakon — l j u b a v i. Nije dosta tražiti apsolutne vrednote, nije dosta ni spoznavati ih, već ih treba ljubiti odanošću djeteta. Jer samo iz ljubavi izlazi želja i potreba služiti im, ostvarivati ih dnevnim životom svojim. I zato treba ljubiti i bližnjega, jer po njemu i preko njega mogu jednako da dođu do izražaja životne vrednote. U svakome može da se očituje vječni duh, u svakome ljubav i odanost tim neprolaznim vrednotama. Tek ne valja ljubav smatrati nekom jednostavnom sklonošću čovjeka prema čovjeku, već treba u njoj gledati dar ličnosti, koji toliko vrijedi, koliko vrijedi onaj, koji ga daje. Ljubav je nepokolebiva vjera i neograničena predanost u službi vječnih ideala.

I tako ima jedan siguran put, koji vodi iz mraka k svijetlu, a taj je u čovjeku samome, u njegovoj svijesti, u njegovu duhovnome životu.

u njegovoj ljubavi. Tko i u malim prolaznim stvarima i pojavama ovoga života znade naći trag vječnosti i vječnih zakona, taj ide dobrim putem i ne će zalutati. Tko vežući svoje nagone i sile u ćudorednu svijest prema zakonu duha služi pravim vrednotama, taj se ne će izgubiti u mraku. Taj će biti svjetlonoša i onim drugima, slabijim, koji možda sami tako jasno ne vide, dok dođe dan milosti i nestane mraka i svaki upozna svoje određenje.

»Je l', Oče, tko Te ne vidi u mraku
Taj ni u svijetlu gledati te neće!«

veli naš pjesnik Arnold. A mi bismo još dodali želju, da oni, koji to svijetlo vide, da ga i drugima pokažu, a koji ga nose, da ga dignu visoko, neka bi zasvijetlilo što jače, da što prije nestane mraka, i da se u istini i ljubavi vežu snage k novomu životu rada i napretka!

Dr. Zdenka Smrekar

MI MODERNI UMJETNICI

Mislite li, da je lako biti modernim, suvremenim umjetnikom? Nije to samo tako napisati djelo, dramu, pjesmu, koju nitko ne razumije, pa ni sam pisac, a još je teže stvoriti nešto, što nitko ne gleda ni ne čita. Muka je to, jer se to radi u znoju lica svoga, a da je lakše gledati znoj na tuđem licu, nego ga osjećati na svome — to znadu svi, što ništa ne rade i koje neki za to i nazivaju — nihil-istima . . .

Potpisani međutim s velikom lakoćom svladava svu tu modernu, savremenu rabotu. Za nj ne postoji teškoće ni u izboru »ideje«, a još manje u dubokoumnoj obradbi. Što još nije priznati pjesnik, to ne znači ništa, jer je on već danas sam sebe priznao, a to je najjači dokaz veličine.

Ili da govorimo modernije, to jest u prvom licu: umijem pjevati najmodernije i najbesmislenije pjesme. U meni se nakupilo toliko duha i čarolije u verzifikaciji, da mogu na svaku temu smjesta, ex abrupto, pjevati najdivnije poeme. Na primjer: načinite na papiru točku i ja već pjevam toj crnoj točki. Prenosim se odmah u Svemir:

U vaseleni jedna točka, sama, crna.
Iz kaosa nastala bez trna
I osušena luta ko planeta
Bez putanje stalne i voznog reda
Pa se ne da,
Jer tuđa joj elipsa ne smeta,
Već milijune godina po Svemiru šeta.
A Svemir ulazi u se, pa je sve veći
I manji i još veći, a točka
Najednom stala ko kvočka
Med pilićima — zvijezdama i . . . i . . . i . . .
Kokodače
Sve jače i jače,

Da ju čuje Mars, Saturn i Neptun
I Merkur i Jupiter i Uran.
Što med njima je uguran,
I Venera, što lice joj ko žemlja
I — naša Zemlja,
Ta crna točka...

Mogu i nastaviti i u duljini pjesni i broju stihova pobiti sve rekorde. Jer dok je riječi, bit će i stihova, srokova, kitica, epa, a riječi u mene ko i šipka bobica. Skačem od planeta do planeta poput skijaša, gubim se u Svemiru, plivam u nirvani, obaram i stare bogove Egipta, Grka i Rimljana i pretvaram ih u krčmare i kitničarke (bez varke!). Prezirem metar s versom se igram, pljujem na jambe, daktile, deseterce i pišem, samo pišem, kako hoću da mi duša pjeva.

Hoćete li, da rješavam u pjesmi moderne socijalne pojave: Evo:

Na cesti konj,
Do konja čovjek stoji, guta čik,
Iz oka mu bulji glad,
Iz-gleda jad,
Iz jada — neki ljubičasti smijeh
I konj mu se tako smije.
A ne zna zašto
Ni na što.
Čeka čovjek i konj i čik.
Na što?
Na bolja vremena, koja će doći.
Koja već dolaze.
I čovjek veli konju: Io!
A konj povuče i ide i kasa
I ode ulicom.
A ulica ostaje prazna i ona čeka.
Čeka na ono, što čeka čovjek
I konj i čik i mi...

Ne vidite li, kako sam ovdje na posve moderan način zadro u rješenje teškog socijalnog problema? A koliko samo moderne poezije, koliko muzike u stihovima bez srokova. Odi profanas rimas!

Nu da su se dan danas i »pjesni ljuvene« digle na moderni niveau i to je već poznato svakome, tko ljubi i tko pjeva, jer samo tko pjeva zlo, ne ljubi, a tko ljubi, zlo ne pjeva, ako je moderni pjesnik. Kao što je i ljubav prošla svoju evoluciju i »ispoljila« se novim mentalitetom — jer evolucija i mentalitet dva su temelja, oko kojih se »današnjica« vrti — tako je i ljubavna pjesma našla svoj novi »stav«, na komu stoji i s toga ju mi moderni pjesnici obrađujemo, zapravo »obdelavamo«.

Kad slušam vespersku intonaciju sanjivih vibracija noći,
Kad dišem etersku muziku u crescendu imaginarne sanje,

Kad maštam u fatamorganskom diptihonu edenske slasti,
Tad slušam, dišem i maštam — tebe . . .

Jer gledam te u clair-obscuru fenomenalne gradacije
I strepim ko cimbal u diskretnoj ambulanti refleksije,
Pa umirem ko avionski labud u ditirambu inkarnacije seksa
I — ništa . . .

Čitatelj vidi iz ovih »džinovskih« stihova Nju, ali kako je vidi, kakovu je vidi i gdje ju vidi? Koja je ljubav kod nas opjevana s toliko — tudjih riječi?! Pa kolike li tu u puke dvije kitice filozofije, da ni ne govorim o psihologiji! A jedini sam kao pjesnik pozvan, da tumačim autoritativno svoj poem! Ne samo obični, već ni neobični smrtnik naprosto ne može razumjeti te pjesme. A u tomu baš i stoji i leži sva modernost, da se pjesma ne razumije. Nekad bilo, sad se spominjalo, kad je svaka šuša mogla razumjeti pjesnikov umotvor. Danas više toga, hvala Bogu, nema. Danas pjesnik ni sam ne razumije svoje pjesme, a kamo li će čitatelji . . . Za to je moderni pjesnik sam svoj najvjerniji i najmnogobrojniji čitatelj, štovatelj i obožavatelj. Moderni pjesnik fućka na priznanje savremenika, kad je on sam — autopriznavalac!

Na žalost ne mogu ovdje citirati po koji čin iz svojih modernih drama. Jest, moderne su, da im para nema! U svakome činu govore lica najprostije riječi, svinjarija pada za svinjarijom — jer to danas pali, to je moderno. Prastara, ukisiljena grčka pravila mi smo moderni dramatičari već davno bacili na smetište, pa da, kako da se mi, moderni pisci dajemo zafrkavati od tobožnjih uzora nekih Sofokla i Euripida i još gorih od njih! Da ima prostora iznio bih kao primjer jednu ensenble scenu od — dva lica! Bogovski prizor!

Isto je tako sretno prošlo ono doba naših pisaca, kad su jadnici pazili na t. zv. čistoću hrvatskog jezika. Čistoća — kolike li nastranosti! Bilo je to smiješno doba stare škole. A napokon, što je jezik? Puke riječi, a kako se »jezik neprestano mijenja u ustima narodnim« (učenjačko-filološki aksiom!), to mi moderni pisci imamo po gotovo pravo, da ga mijenjamo po svojoj volji i kako nam ide u ćef. Nama je posve svejedno, jesu li domaće ili strane riječi, jer je i poezija internacionalna!

Ne samo, da smo internacionalni umjetnici, već smo i univerzalni t. j. znamo sve, možemo sve i hoćemo sve.

Pošto ne znam crtati, ubrajam se i u moderne slikare te već spremam izložbu svojih »radova«. S kiparstvom se još nisam dospio baviti, ali da zasućem rukave, zagrabim rukom kiparske zemlje, zaprljam prste i odijelo i — eto me i moderna kipara.

Utješljiva je pojava, da je nas modernih umjetnika sve više. A to je i znak, da naš čovjek kreće zdravim putem i da se radja sve više intelekata, koji su usisali »praiskonski« duh — besmislenosti . . .

Zyr Vukelić

PROF. BARE POPARIĆ: PREGLED POVIJESTI POMORSTVA DIO I.

ILI EPOPEJA MORA

Glavni zadatak Matice Hrvatske, koji joj je preostao od utemeljitelja još uvijek i u pravilima nepromijenjen jest: »širiti korisne nauke«, t. j. izdavati djela, koja nisu ni strogo znanstvena, što je zadaća Akademije, ni strogo pučka, što je zadatak Svetojerominskog društva. Podupiranje književnosti i umjetnosti dolazi u matičinim pravilima tek u drugom redu.

Ako stog gledišta pregledamo matičina izdanja za prošlu godinu, to možemo posve pozitivno ustvrditi, da je ona izdanjem Poparićeva djela izvršila svoju zadaću u smislu postojećih pravila. Jer »Pregled povijesti pomorstva« nije napisano ni čisto znantsveno, snabdjeveno t. j. citatima i dokazivanjima, niti je napisano posve pučki, za samoga seljaka ili za jednostavnog radnika. Djelo predpostavlja čitatelja intelektualca, izobražena barem sa srednjom školom. Bez toga ne može razumjeti ni terminologiju sadržanu u djelu.

Ali sadržina ovoga »pregleda« imade veoma korisnih nauka u cjelini i u pojedinim dijelovima. Oh kad bi naš svijet shvatio važnost pomorstva, kad bi razumjeli, »da je more bilo uvijek izvor blagostanja, moći, ugleda, kulture svih pravih pomorskih naroda, da je more bilo uvijek ono poprište, na kojem se je u svim velikim sukobima konačno riješavala sudbina država i naroda« (str. 9.), to bi bilo od presudne koristi za državu i za narod. I Poparićevo djelo nema druge svrhe, nego da istakne važnost mora za civilizaciju i za blagostanje svijeta. Pisac naglasuje odmah u početku, kako »nijedan narod, koji raspolaže makar kolikom obalom mora, nije nikada bio nesretan bez vlastite krivnje« (str. 14.). U vezi s ovom velikom istinom pisac spominje, »kako možda ni kod jednog naroda, kao kod Hrvata u doba narodnih vladara, nije pomorska sila bila mjerilom sreće i napretka državnoga. Dok su kraljevi naše narodne krvi raspolagali brojnim brodovljem, oni bijahu isključivi gospodari Jadrana, naše granice bijahu najšire i najsigurnije, A kakogod je propadala naša moć na moru, tako nam je i država slabila, dok nazad ne dospjesmo pod vladare tuđe krvi, koji gotovo zanemariše pomorstvo naše, pa izgubismo i naše more i blagostanje, važne dijelove našega državnoga tijela počeše da kidaju drugi uz potpuno dezinteresanje dalekog kraljesvkog Budima i carskog Beča« (str. 14.).

Radi toga djelo Poparićevo u pravom smislu i punoj mjeri unapređuje one tendencije, koje su lebdjele pred očima osnivačima Matice Hrvatske, da šire u narodu korisne nauke.

Nije Poparić napisao ovaj »Pregled« samo za to, da pruži članovima »Matice Hrvatske« priručnik opće naobrazbe, da im u kratkim i jasnim potezima prikaže razvitak pomorstva u svijetu i onu veliku odlučnu ulogu, koje je imalo u stvaranju i obrani i širenju civilizacije. On u svom poslu imade i stanovitih težnja odgojnih. On nastoji svoje čitatelje poučiti i potači na razmišljanje i na rad. Primjerima malene Holandije i malo-

brojnih Švedjana hoće da potakne Hrvate, da se dadu na more. Na moru je bila njihova prošlost i na moru mora da bude njihova budućnost.

Rim mora zahvaliti svoju veličinu moru. Po njegovim legijama na kopnu on bi bio podlegao u borbi s Hanibalom. »I kad je Hanibal uništio tolike rimske vojske, kad nije bilo rimske porodice, koja nije imala da plače kojeg člana, kad se je činilo, da Rimu kucaju zadnji časovi slobode, Rim nije klonuo. Senat bješe zabranio ženama da plaču za svojima, nije htio da otkupljuje zarobljenike, otpremio je na Siciliju, da nečasno žive, daleko od ratišta, sve one, koji su se u krvavoj bici kod Kana spasili, jer nije najveća nesreća za narod jedna ili više izgubljenih bitaka, makar da je poginulo na tisuće ljudi, nego je najveća nesreća za narod, kad izgubi samosvijest, kad ga ostavi srčanost, kad klone.« (Str. 49.) I taj Rim nije klonuo poslije poraza, nego se obrati moru i, prenijevši borbu na more, pobijedi svoju veliku suparnicu Kartagu.

Pisac u posebnom poglavlju naglasuje, kako je brodovlje spasilo civilizaciju u času, kad je Kserkso prodro u Grčku i stao rušiti sve kulturne predmete, na koje bješe naišao, kad je zapalio Atenu i poharao domove, srušio hramove i žrtvenike, Grci se povukoše na brodove i glasovitom salaminskom pobjedom nad moćnom flotom zadadoše smrtni udarac perzijskoj sili. Da su Grci bili potučeni u onoj pomorskoj bici »Atena se ne bi digla iz svojih ruševina, Periklova vijeka ne bi bilo, ne bi se u onoj perzijskoj satrapiji rodili najveći tragički pjesnici: Euripid i Sofoklo, ne bismo baštinili govore Lizije i Demostena, ni povijest Herodota, ne bi Hipokrat udario temelje liječničkoj znanosti, ni Aristofan komičnom pjesništvu, ne bi Fidija bio izdjelao najdivnije kipove, ne bi bilo ni Skope, ni Lisipa ni Praksitela. Ne bi Apolodor, Zeuksis, Polignot i Parazij bili naslikali savršene slike, ne bi nam se bila sačuvala mudrost Anaksagoce, Sokrata, Platona i Aristotela, ne bismo imali ni Homerovih pjesama, koje bi bile izginule. Valjda bez ove velike kulturne baštine, koju je omogućila pobjeda kod Salamine, ne bi bio svijet nikada pokročio ovako daleko u svom napretku.«

More je za pjesnika izvor ljepote, ali se ne može istančati ni estetski duh bez stanovitog odgoja, a odgoja pravoga bez blagostanja nema.

Odgoj umjetničkog duha dakle predpostavlja stanovito blagostanje. A more je neiscrpivi izvor blagostanja. Da Dubrovnik nije bio pomorski grad, nikad se ne bi bio podigao visoko, nikada ne bi bio očuvao svoju slobodu, a niti bio gojio duh naših narodnih vila.

More je i otac prave civilizacije. Kopneni narodi su uvijek zaostaliji prema primorskim. Na moru se je rodila prva civilizacija, pomorstvo ju je širilo, gojilo i usavršivalo.

U prošlosti vidimo Veneciju, kako se diže iz onih močvara, gdje prvi ribari spletoše svoje kolibe i počeše raditi: ploviti i trgovati. Stvorila je jedan imperij. Genova na zapadnoj obali apeninskog poluotoka morem se je digla do zamjerne veličine i takmila se s Venecijom. More nadoknađuje kopneno prostorje i broj pučanstva i plodnost zemlje. Za to ako imade narod na svijetu, koji živi na obali morskoj, a usprkos tomu je nesretan, onda taj narod nije vrijedan da živi.

Za to se ne može dovoljno pohvaliti i pisca, što je ovo korisno djelo napisao, ni »Maticu Hrvatsku« što ga je izdala. Za ovu potonju imade još jedan posebni razlog, zašto je morala izdati ovo djelo: Pregled povijesti pomorstva u opće. Lani je bilo natuknuto, da će »Matica Hrvatska« izdati povijest hrvatske prosvjete i time proslaviti svoju stogodišnjicu. Uvjeren sam, da ona nije od te osnove odustala. Uvjeren sam, da ona imade i plan i da ga izvodi ustrajno i dosljedno. Hoće li ona to izdati u formi jedne enciklopedije, ili u formi jednog zbornika, ne znamo, svakako će ona to izdati. A jer pomorstvo u povijesti naše prosvjete imade presudnu važnost kao kod svih drugih pomorskih naroda, to će ovom dati i dolično mjesto. Poparić se je samo dotaknuo našeg hrvatskog pomorstva u doba narodnih kraljeva kao i u kasnijim vijekovima. U novom vijeku je spomenuo hrabre Uskoke i njihove borbe na moru. Nu tu stranu kulturnoga rada trebat će za spomenuti Matičin zbornik opširnije obraditi ne pustivši na stranu ni naša domaća brodogradilišta, razne škverove, veće i manje, kojih je bilo po svim ovećim gradovima Dalmacije i hrvatskog primorja. Poparić o tomu i ne govori u ovom djelu.

Poparić je napisao ovo djelo veoma lakim stilom. Kad čitaš, čini ti se da slušaš profesora, kako sa katedre predaje svojim učenicima stvar, koju on sam dobro razumije, koju pozna u tančine, i koju želi zanimljivim prikazom učiniti simpatičnom slušateljima. Jezik je bistar, čist od natruhe svakojakih novotarija u nomenklaturi i u stilistici. Čita se kao najzanimljivija pripovijest. Tu nema traga onoj ukočenosti forme, radi koje veoma često čitatelji ne vole ovakove knjige ni uzeti u ruke.

I kad govorimo o formi, možemo kazati, da je ovo djelo himna, apoteoza, slavospjeh moru, ovoj velikoj stazi, koja spaja narode, stvara civilizaciju, podupire izmjenu dobara, doprinosi ideji bratstva među sinovima božjim. Civilizacija prodire s mora na kopno, a ne obratno. Narodi, koji ne žive na moru, ne mogu se mjeriti u civilizaciji s narodima pomorskim. U narodnoj riječi: majstor s mora, imade duboko značenje.

Tko pozorno pročita ovu knjigu, uvidjet će, ne samo veliku važnost mora i pomorstva, uvidjet će i to da more odlučuje sudbinom naroda, vladara i država (str. 250.). Osim toga će osjetiti i estetsku ljepotu mora i života na njegovim obalama.

Kad je pred više od tri desetljetja »Matica Hrvatska« izdala, zagovorom neprežaljenog Ivana Kostrenčića, Poparićevu knjigu: »Pomorska sila Hrvata«, gdje je dokazivao, kako je Venecija plaćala godišnji harač Hrvatima za slobodnu plovidbu po Jadranskom moru, jer je ovo bilo priznato kao mare nostrum, ustadoše pisci i pisari, da mu se rugaju, da ga prikažu smiješnim, jer da je to nemoguće, kako bi se to pobiralo i t. d. A danas poslije više od tri decenija nema nikoga kod nas, koji je učio srednje škole, a da to ne zna.

Već je prošao mjesec dana, da je ovo Poparićevo djelo izašlo, a niko nije do sada o njemu napisao ni iscrpivu recenziju. Samo ga spominju u popisu Matičinih izdanja za god. 1932. I ovakova sistematična ignoriranja dobra a isticanja zla izazvala su potrebu »Hrvatske Smotre«.

SLAVKO BATUŠIĆ: NA DRAGOM TRAGU

ROMAN JEDNOG PRONEVJERITELJA

I.

Čim otvorite knjigu i stanete čitati prve stranice o Crvenobradom u amsterdamskoj luci, pristanak velikog holandijskog tranzatlantika »Prins Hendrika«, vidite odmah, da je pisac pravi virtuoz na peru. Intuicije su jake, i izraz zbiven i dovoljno jasan, premda nije detaljiran t. j., izveden u tančine. »Magla rujanska, neprozirna. Sve je od mutnoga, svjetlucavog mliječnog stakla. Voda i zrak se polagano i meko bibaju u raščupanim prugama promočenog pamuka. Sve se izgubilo, i ničega nema u tom gustom slijepljenom maglenom pamuku.« I kad je ovako prikazao zrak rujanskog sutona u amsterdamskoj luci, opisuje život u luci, i u tom životu pristajanje lagano, lagano velikog parobroda »Prinsa Hendrika« uz kameni molo Handelskade.

Službene formalnosti na brodu, iskrcavanje putnika, kratki odmor mornarima, pijani život po noćnim barovima, sve to majstorskim kistom, živo a bez dosadnih opisa prikazuje pisac u ovom kao uvodu romanu.

Kako u početku tako nastavlja dalje sa živim slikama putničkog života po željeznicama i željezničkim stanicama. »A stanice su sve iste. Uvijek ista stanica u nekoliko varijanata, ali tako, da se na prvi pogled pogađa, koliko taj grad ima stanovnika i sve ostalo. Tako se pojavi stanica jednokatna, u prizemlju u kancelariji telefoni zvrče i morze kucka jednolično i ustrajno kao živac u bolesnom zubu; u prvom katu tri prozora sa zelenim škrinjicama povenulih pelargonija i poprsje žene glavara postaje, što stakleno zuri u vlak i rukom kosu dotjeruje. Vodovod na stijeni, peron prazan, jedna minuta, jedan činovnik sa crvenom trakom oko mišice, nosači ne nasrću, nitko ne ulazi ni izlazi, vlak tu prođe, kao da se zabunio: zna se: desetak hiljada stanovnika i mnogo manje. Onda opet bučna stanica, natkrivena golemim gvozdenim začađenim poklopcem, mračna kao tunel: izvikači novina izvikuju štrajkove i umorstva, po nekoliko režisera s crvenim trakama oko mišica: deset minuta, ambulantni buffet na točkovima s narandžama, piškotima, kiselom vodom, keksima i čokoladom: vika i mahanje maramicama: kovčezi lete kroz prozore, gvozdena se kolica kotrljaju kamenim peronima: zna se: sto hiljada stanovnika, ili mnogo više, stanuje tu iza izlaza u stanovima po visokim kućama u crnim ulicama, ručava, (sic!) znoj lije, grize se i ždere i živi.«

A kupeji trećega razreda su također uvijek isti, puni žena navoranih lica sa zavežljajima. »Ti su zavežljaji neke torbe od lažne kože, vreće, debeli papiri za pakovanje povezani unakrst užetima, kovčezi raspucani sa bravama, koje ne drže, omotani debelim špagama, golemi papirnati tuljci sa starim šeširima, pletene košarice, u kojima je hljeb i kobasica izazovnog vonja, neke platnene naprave, kao tobolci, sa po tri kišobrana i suncobrana, pa po koji psić jazavčar smeđi, foksterier bijeli sa crnim pjegama, kojega mamica tetoši, skida mu brnjicu, hrani ga bijelim kockastim šećerom, a kad se gospodin kondukter približi, onda psić na brzo dobiva

brnjicu od žice na njuškicu, kao da ništa nije bilo, a mamica jedva zatomljuje svoju usplahirenost.«

Sudeći po garniranju Batušić je u istinu romansier prvoga reda. Ono što je vidio i doživio, i samo ono, znade reproducirati izvrsno. Ali čitatelj ne može si na laku ruku tu sliku oživiti, ako je nije i sam prije vidio u realnosti. Treba mu velikoga napora fantazije, jer je reprodukcija samo škicirana slika. Čitatelj, koji živi u Zagrebu, lako će razumjeti sve od »željeznog sidra« pa do zoološkog vrtića, put od malte do Černomercu do malte na Mapsimiru. Ali ko Zagreba nije vidio, taj će si teško predstaviti i oživiti sve kretnje Valenta Listopada. Tako isto je teško stvoriti si jasnu sliku svih onih brojnih mjesta koje je Crvenobradi proputovao, po Holandiji i Njemačkoj od Amsterdama do Ulma, da izbjegne opasnoj mreži i da dade vremena prirodi, da mu izraste brada.

Nu ipak pisac drži dugo napetu pozornost čitatelja blistavim stilom, živim bojama, duhovitim primjedbama.

Ali to je sve samo uresna strana ovoga romana. I kad bi umjetnost sastojala samo u izrazu, u formi, i kad bi bila, kako kaže B. Croce: scienca dell' espressione e del linguaggio, onda bismo mogli nazvati ovaj roman u istinu umjetničkim djelom.

Ali nema poetičnog djela od same forme, od samog izražaja. Tu mora biti i jedna sadržina. I ta sadržina sastoji se uvijek od ljudskih čina, koji sami po sebi imadu, ili moraju imati, ne samo estetski nego i etički momenat.

II.

Junak ovoga romana se zove Valent Listopad, blagajnik u direkciji financija u Zagrebu. On imade nerazdruživa druga Nena, ili Emanuela, Brkovića, s kojim je pohađao školu. »U školi su na istoj klupi sjedjeli jedan do drugoga godinama, prepisivali jedan od drugoga prevode Kornelija Nepota i rješenja algebarskih zadataka, šaptali jedan drugomu povijest i prirodopis. Ali su u isto to vrijeme igrali, najprije igrali, po praznim gradilištima rata s gornjogradskom proti trgovačke, za tim su sabirali poštanske marke, onda su gradili fizikalne aparate, prešali su biljke u herbarijima i učili udarati u tambure. Onda je došao pravi rat, kad se surovo rasplinuo čar uniforme i zvijezda. Za tim su se oženili i bili tvrdo uvjereni i jedan i drugi, da će ipak jedan put jednoga dana imati svakog prvog takvu plaću, da će uzeti stan od dvije sobe. Oh na tri se nije moglo ni pomisliti. Ali dvjie svakako i novo pokućtvo za jedaću sobu. Svakako sa vitrinom i zavjesama na prozorima i nekoliko pari novih cipela i nekoliko raznovrsnih kravata i novi crni zimski ogrtač i po koji šešir za Martu i Evu-Magdalenu.«

U tim nadama su živjeli vršeći službu jedan, Neno, kontrolora a drugi, Valent, blagajnika. Živjeli su u stanu od sobe i kuhinje svaki, na drugom kraju gradske periferije. Soba je ljeti prevruća, a zimi hladna, jer se ne grije. Trebao bi jedno novo odijelo, trebao bi nove cipele, trebao bi novu kravatu. Plaća od hiljade devetsto dinara nije dostatna. Svakog jutra u kuhinji dobiva tanku kavu od cikorije i obranog mlijeka i tvrdu blijedu zemljičku.

Kako je kod Valenta i Marte tako je isto i kod Nena i Eve-Magdalene. Oh kad bi njihove žene mogle jedan sami tjedan u godini poći na more! Dobile bi zagasitu put i sjajne oči, pa bi ih još više voljeli. Kad bi mogli koji put ići u kavanu na sladoled, svake nedjelje na izlet, na janjetinu i odojka. Trebalo bi poći i na kakav koncert, kad se producira slavan umjetnik. Ali plaća od 1900 dinara ne dostaje.

Sjede Neno i Valent jedan nasuprot drugomu godinama. Neno piše brojke, jer on tu vodi računovodstvo primitaka i izdataka, a Valent je blagajnik, prima i isplaćuje. Dolaze redovito na ručak i na večeru skromnu i nipošto obilatu. A njihove žene rade i šute. Previše rade.

»Nu nije bilo baš uvijek tako žalosno, bilo je i veselih dana i te kako veselih.«

Junak romana, Valent Listopad, svaki dan prevrće milijune i koješta misli. Nije bio uzor kreposti, dapače. On imade svoju ženu Martu, koju je uzeo iz ljubavi, za kojom je čeznuo kao mladić i kao mlad suprug. Ali se je zasitio, pa on ljubi ženu svoga prijatelja i, kroz dvadeset godina, nerazdruživog druga. Dà, on ljubi Evu-Magdalenu i šapće joj na uho: ja sam uvijek htio, da ti budeš moja žena. A prema svojoj Marti osjeća samo samilost, jer mu već »godine i godine košulje pere, čarape krpa, krumpir ljušti, jutrom kavu grije«.

I on postade lupež. Prvu hiljadarku uze, da si ženi Marti, kao odterećenje savjesti, kupi za Božić jednu bolju haljinu. Za tim uze tri hiljadarke da uzmogne liječiti ženu, koja je očevidno propadala. Doznao je, da ona boluje od raka, Carcinoma uteri! Sugerira si, da bi trebao mnogo novaca, da uzmogne liječiti svoju ženu, koju ne ljubi, i stvori odluku: okrasti potpuno državnu blagajnu. On nema nikakovih skrupola, nego samo da ne pade u ruke policije. Imade pred očima primjer blagajnika Franje Škrinjara i računovođe Plemenčića Stjepana. »Oni su prešli preko u Južnu Ameriku i tamo ih ni đavo ne pita, čijim i kakvim to novcima farme kupuju i kuće grade i štagljeve i staje; obrađuju tamo plantaže, ugledni su, postaju gradonačelnici i senatori. To ljudi ovdje zovu krađom, pronevjerenjem, lupeštinom. Ali on se tih riječi, danas, nakon svega, ne boji više ni najmanje.«

A da opravda taj svoj nihilistički cinizam, tura naprijed Martu, svoju ženu, koju ne ljubi više; njezina bolest ga bajagi navodi na ovakove misli, na misli pronevjerenja. On mora pronevjeriti, da uzmogne nju liječiti!

»Šta su sve te riječi, krađa, pronevjerenje, lupeština prema jednoj istini, teškoj kao smrtnosni olovni bat ili britki mesarski nož, koji visi nad nevinom Martinom glavom, a koji se zove: carcinoma uteri!«

I takove misli ga zaokupljaju baš u času, kad nastoji oko prijateljeve žene, oko Eve-Magdalene, da mu se poda. On tako govori a istodobno šapće ljubljenoj ženi prijatelja: Ja sam uvijek htio, da ti budeš moja žena. Ide on lagano dalje i zmijskom lukavošću predlaže očaranoj Evi-Magdaleni: — »Samo jedno neću nikad prežaliti, samo sam o tomu snatrio i čeznuo, da mi ti rodiš sina, da imam s tobom dijete, malog, slatkog dječačića, najljepšeg i najdražeg.«

I u oči davno zasnovanog delikta postigne i to, da svomu dvadesetgodišnjemu drugu i prijatelju učini najveću krivicu, da učini preljub.

Sutradan iza preljuba, Valent Listopad, po dobro i davno zamišljenom planu, ukrade iz državne blagajne milijune banknota, poplati sitne dugove na mlijeku i u dućanu, pa onda hitro na kolodvor i brzim vlakom na Rijeku, odanle na tranzatlantik put Južne Amerike skupa sa bolesnom i iznemoglom ženom.

Prije nego li je došao u Braziliju i kupio je radiotelegrafskim putem jednu farmu nedaleko Porte Allegro, Tristezzu. Iskrcavši se na kopno predade bolesnu Martu liječnicima u Porto Allegro, da je operiraju i liječe...

Valent Listopad živi u Braziliji deset godina zgrćući novce iz svoje farme. Ondje se pretvori u Don Pedra Encruzihaldos.

Odmah prve godine Marta umrije, jer je njezina bolest bila neizlječiva. Nu ona potajno bješe pisala svojoj pomajci, staroj Golubovički u Zagreb i javila joj svoju adresu. Poslije njezine smrti dođe odgovor na to pismo, koje je Valent pročitao i doznao, da je Eva-Magdalena rodila sina, kojemu nadjenuše ime Kruno i Valent Listopad si utuvi u glavu, da je to njegov sin.

I devet punih godina je čekao i čekao, radio je na farmi i zgrtao novce na milijune i poslije devet godina se odluči, da pođe natrag u domovinu, da vidi Kruna i Evu-Magdalenu. Ukrca se na veliki holandijski parobrod »Prins Hendrik«, sasvim prerušen, sa redovitom brazilijanskom putnicom na Don Pedra Encruzihaldos i stigne u Amsterdam, gdje počinje ova pripovijest.

III.

Prerušen sa brazilijanskom putnicom, kamufiran u Don Pedra Encrazihaldos ukrcan na trgovačkom brodu, gdje nema putnika, stiže ovaj obični pronevjeritelj, heroj Batušićeva romana, u Amsterdam, da pođe za dragim tragom, da vidi Zagreb, da vidi »svoje« dijete. U ovomu čovjeku, kojemu nije bilo ništa sveto: ni prijateljstvo, ni bračna vjernost, ni prisega službe, ni poštenje i čast, osjeća težnju za djetetom, koje drži svojim, te se izlaže opasnostima povratka u grad, gdje je izvršio svoj zločin, gdje je bila udarena na njega ucjena od 50.000 dinara! Putuje u strahu, da ne bude otkriven.

U Amsterdamu drugi poručnik na brodu »Prins Hendrik« Frano Mihaelisz u noćnom baru, u totalnom pijanstvu, ga zastraši. On ga je otkrio, on će ga predati policiji. Premda se ne zna točno, je li ovaj Mihaelisz bio u istinu drugi poručnik na brodu ili je bio detektiv, svojim otkrićem utjera strah u kosti prerušenom Don Pedru, izgovorivši njegovo pravo ime i njegov zločin. Doduše je malo teško vjerovati, da je Mihaelisz za vožnje slušao one radiovijesti o krađi, o ucjeni na Valenta Listopada. Poslije deset godina, takove stvari brzo prelaze u zaborav. Ostaju

samo policijski registri. Nu Valent stvara odmah odluku i makne sa života Mihaelisza, bacivši ga u ponor jednog grahta.

I nesmetano, poslije dugog lutanja po željeznicama, dospije u Zagreb. Niko na njega ne misli više. Ali zla savjest mu ne dade mira. Sastaje se sa starom Golubovićkom u njezinom stanu, otkrije joj se, i ona, nakon malo ukora i prekora s njim se pomiri. Ona mu otkrije, da je Eva-Magdalena umrla, a da Kruno boluje, slabašan je, valjda tuberkulozan kako mu i majka bila. Tako Valent doznade za stan Nena, koji bješe postao već i savjetnik, i lukavo se sastane sa Krunom, kojega opčara darovima. Stvori plan, kako će ono dijete ugrabiti i odvesti u Ameriku. Ali kad je sve bilo već priređeno; maloga bješe nagovorio, slučaj htjede da se sastane sa Nenom, koji ga nije prepoznao. Otkrije mu se. Moli ga, da ga odveze na Mirogoj, na grob Eve-Magdalene. I na tom grobu, čovjek bez savjesti, zada najteži udarac i Nenu, koji nije ništa sumnjao, i uspomeni pokojnice i strovali u propast ono nevino dijete, za koje bješe došao iz Amerike. Ondje pred Nenom otkri, da je Eva-Magdalena bila preljubnica, njegova ljubovca, da je Kruno njegov sin. Ovo je zločin teži od same lupeštine državnoga novca. Ranjen u duši Neno proklinje u grobu svoju ženu, nevjernicu, odbaci maloga Kruna-kopile! od sebe i nastane među Nenom i Valentom očajno fizičko hrvanje.

I što se je moglo dogoditi, nego da je Neno predao sudu zavodnika svoje žene i pronevjeritelja državnoga novca.

Osuđen na 12 godina robije, mjesto da ispašta svoja zla djela zasluženom kaznom, prigodom transporta u Lepoglavu, premda svezan okovima, skoči iz vlaka i hoće da bježi. Pri tomu zaglavi od žandarskih hitaca.

Ovo je vjerna sadržina Batušićeva romana od 248 stranica.

Ako pitamo, kako će se ovaj roman dojmiti čitatelja, možemo odgovoriti: kako koga. Neki će reći, da je to život. Uza sve nelogičnosti u postupku Valenta Listopada, čovjeka bez moralnih osjećaja, ipak se može reći, da je ovo jedan tip iz života, makar iz kriminalnog života.

Ali ako pitamo: imade li išta lijepa, etičnoga, etički lijepoga u ovom heroju ili barem u licima, koja ga okružuju? Odgovor mora biti negativan. Žena patnica, Marta, ona samo »trpi i šuti«. Rezignacija žene kršćanke, ali pasivne na sve, jer ju bolest uništila. U onoj drugoj, u Evi-Magdaleni ključa strast i predaje se drugom čovjeku, prijatelju svoga muža, ne misleći na svetost bračne prisege i na dužnosti, koje je na sebe primila. Neno je obični činovničić, koji rezignirano vrši svoju dužnost. Sama stara Golubovićka krije u sebi nešto plemenitije, kad vraća novac, koji joj bio poslan iz Amerike, jer je novac ukraden. Ova starica, koja se Boga boji, ne dade se u svojem siromaštvu zanijeti čarom novca, kojemu se svijet klanja, ali podliježe slabosti i oprašta.

Makar nam ponudili na zlatnoj tasi i u srebrenim tanjurima jelo garnirano majstorski, ako samo jelo ne sadrži zdravlje i okrepu, to nije nikakovo jelo. A djelo književnosti mora sadržavati jednu zdravu misao, koja mu daje pravo na život.

IV.

Niti nam je namjera, niti bi bilo korisno za naše čitatelje razglabati tehniku ovoga romana i isticati njezine nedostatke, ako ih nađemo, ili njezine prednosti. To spada u djelokrug beletrista i beletrističkih kritičara. Mi književna djela uzimljemo uvijek sa strane etičke ljepote ili etike i estitike spojene skupa, jer se one i ne dadu razlučiti usprkos naporima posljednjih četrdesetak godina, napora od strane takozvanih purlartista.

Kad bi pisci pisali samo za sebe ili za nekolicinu odabranika, onda bi mogli tražiti pravo da pišu što hoće i kako hoće prema strujama i školama ili klikama, koje se i u literaturi javljaju. Ali kad pišu za javnost, za široki krug čitatelja, onda moraju imati obzira na te čitatelje, na široku javnost. A pogotovo ako pišu za jednu instituciju, kakova je Matica Hrvatska, koja imade stanovitu zadaću u narodu, imade svoje tradicije i dužnosti prema članovima i prema pokojnim osnivačima iste.

O djelima napisanim za široku javnost imade pravo da svak sudi a ne samo umjetnici ili književnici i da si svak pita: kakov će utisak učiniti na stanoviti krug čitatelja.

Čin je uzet iz obične dnevne kriminalne kronike, iz kronike pronevjerenja, pa ne može imati drugog učinka nego onaj, koji imade svaki ovakav čin: sablazan kod dobrih i poštenih a poticaj na zlo, kod onih koji su predisponirani na ovakove čine.

Pisac ovaj grubi čin, ovu povredu javnog morala, niti ne nastoji opravdati bilo čime, jer bi sablazan bila veća. Ne može ga ni motivirati, jer bolest Marte nije nikakov motiv za pronevjerenje. Znamo da troškovi za operaciju, koja ne treba da se provede u sanatorijima, koji su preskupi, nego u običnim bolnicama ili klinikama, nisu ni tako veliki. Za operaciju se nađe uvijek načina da se provede, ako inače postoji mogućnost za operaciju. A drugih motiva ili bolje izlika pronevjeriteljevih pred vlastitom savješću ne donosi. Dakle pronevjerenje iz same pohote za novcem i za udobnim življenjem. Tu nastaju etički motivi pronevjerenja. Valent Listopad je amoralan čovjek, puki materijalista, koji ne znade za nikakov duševni užitak, nego samo za materijalni, jer osim materijalnog života za drugi ne znade. Dok su ga držali u stezi ljudski obziri, dok je znao cijeniti poštenje, čestitost dotle se je držao svoje dužnosti, ali kad su to postale prazne riječi, kada je vidio, kako su postali bogati i čestiti Franjo Škrinjar i Plemenčić Stjepan poslije nego li su pronevjerili milijune, te postali u Južnoj Americi čestiti, ugledni, gradonačelnici i senatori, onda se i on dade za njihovim tragom.

Maxima illecebra peccardi inpunitatis spes: Najveći poticaji na zlo, nada u nekažnjivost.

Valent Listopad ne budi u čitatelju ni udivljenje, jer u zločinima kadgod imade i toga, ne pobuđuje ni sućuti, a ne pobuđuje ni zgražanje. A ovaj osjećaj bi morao pobuditi čin, nad kojim se revoltira nepokvareni čovječji duh. Dok bude u svijetu sedma božja zapovijed u vrijednosti, dotle će ovakovi čini biti uvijek žigosani za ono, što jesu.

Nije ovo krađa izvedena iz prijeke nužde, krađa da se nekoga spasi od smrti, kako bi se moglo naslućivati iz onoga guranja Marte naprijed,

gdje potreba nema zakona, nego je djelo izvedeno iz motiva, koje pisac nije nam jasno iznio. Cijeli onaj proces, koji se je morao razviti u duši pronevjeritelja prije nego li je počinio djelo, pisac nije izveo do kraja. Jer: trebale bi nove cipele, trebalo bi novo odijelo, trebala bi nova kravata, nisu još dovoljni razlozi. Koliko činovnika i namještenika imade u Zagrebu i po svijetu, kojima bi trebale nove cipele, kojima bi trebalo novo odijelo i nova kravata, pa ipak ne knadu premda su u prilici i u napasti.

Zato »Za dragim tragom«, makar kako blistavim stilom prikazano ostaje uvijek i jedino jedno obično pronevjerenje.

Na ostala Matičina djela ćemo se osvrnuti redom.

Criticus

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA ZA RAZORUŽANJE

Liga naroda, izvršavajuć jedan od svojih glavnih zadataka, naime uzdržavanje mira i spriječavanje ratova, nastoji već od svoga postanka oko ograničenja oružanja država do mjere, spojive sa sigurnošću i međunarodnim obvezama pojedinih država. U tom povodu postigla je Liga i neke pozitivne rezultate, jer su sklopljeni razni suvisli i parcijelni paktovi i konvencije, dočim je srž problema, to razoružanje, odnosno sniženje sada postojećih izdataka za oružanje, tek prošle godine iznešeno na raspravu na naročitoj konferenciji u Ženevi. Ta je zasjedala više mjeseci, ali je jesenas radi znatnih opreka među učesnicima bez stvarnih zaključaka odgođena na neizvjesno vrijeme. Antagonizam i nesuglasice, koje su na toj konferenciji izbile na javu, stvorile su pesimističko raspoloženje u prosuđivanju problema svjetskog mira.

Pripravna komisija Lige naroda, koja je radila pet godina, sabrala je i iznijela pred spomenutu međunarodnu konferenciju golemi materijal o povijesnom iskustvu ratovanja, razna aktuelna mišljenja, statističke i druge zanimljive podatke u vezi sa razoružanjem. Iscrpivi izvještaj o svim tim pitanjima izradio je dr. Ivan Brlić, te je publiciran kao posebni otisak Vjesnika Udruženja za Ligu naroda u Zagrebu.

Prigodom otvorenja konferencije izvršena je zanimljiva manifestacija širokih svjetskih masa za mir. Sa nekoliko teretnih kola donešene su naime u dvoranu hrpe spiskova sa 8 i ½ milijuna potpisa iz cijelog svijeta. Zatim su pročitane pozdravne brzojavke, među kojima se ističu slijedeće: Međunarodni kooperativni savez, koji pretstavlja 70 milijuna obitelji u 44 države, Metodističke ekumenske konferencije, koja pretstavlja svjetsku zajednicu od 50 milijuna ljudi, Izvanrednog kongresa sindikalne komisije u Belgiji u ime 150 milijuna organiziranih radnika, od bezbroja društava intelektualaca, žena itd., ali taj orijaški memento nije mogao uzdrmati ortodoksne poglede vodećih diplomata na goruće pitanje, koje je s najveće česti izazvalo svjetsku krizu na području gospodarstva, financija, kulture i dobrobiti čovječanstva, jer, kako već napomenusmo, konferencija se razišla, da se opet sastane.

I ona se je doista sastala prije nekoliko dana, ali sa slabim perspektivama u uspjeh.

Osobito zanimljivi su podaci o godišnjim izdacima pojedinih država za uzdržavanje vojske i bojne spreme, te ih dr. Brlić u svom Izvještaju u dinarskoj valuti u milijunima iskazuje ovako:

Sjed. države Amerike	38.090	Danska	675
Sovjetska Rusija	31.843	Kuba	662
Francuska	25.682	Norveška	634
Vel. Britanija	25.588	Egipat	576
Italija	13.693	Perzija	543
Japan	13.028	Peru	539
Brit. Indija	11.638	Siam	524
Njemačka	9.456	Uruguay	475
Španjolska	6.193	Letonska	433
Kina	5.185	Bugarska	418
Poljska	5.064	Irska	389
Brazilija	3.025	Kolumbija	354
Rumunjska	2.950	Venezuela	334
Čehoslovačka	2.816	Litva	312
Jugoslavija	2.774	Estonska	304
Argentina	2.768	Južnoafrička Unija	271
Mexico	2.518	Bolivija	191
Švedska	2.187	New Zeeland	169
Belgija	1.832	Salvador	121
Holandija	1.169	Guatemala	117
Chile	1.590	Equador	99
Grčka	1.171	Paraguay	77
Kanada	1.159	Haiti	64
Madžarska	1.113	S. Domingo	57
Švicarska	1.082	Honduras	53
Australija	1.012	Costarica	37
Turska	954	Panama	33
Finska	904	Luxemburg	15
Portugal	900	Nicaragua	15
Austrija	798	Liberia	7

Sve navedene države troše godišnje ukupno 230 miljarda dinara, i to po vlastitom službenom priznanju. Međutim ima i vojnih izdataka, koji nisu iskazani u drž. proračunima, pa ako te bez pretjerivanja valoriziramo sa jednom trećinom od priznatih, dolazimo do fantastične brojke od 350 miljarda dinara, što ih godimice troše sve države za oružanu silu, odnosno jednu miljardu na dan, i to ne od jučer, nego od završetka svjetskog rata.

Ovako strašni oružani mir, u miniaturi je rat, postepena tiha propast civilizacije i čovječanstva, pa je shvatljivo uporno nastojanje Lige naroda oko općeg razoružanja. Međunarodna liga žena, koja je njoj predala peticiju sa 6 milijuna potpisa, traži opće razoružanje »u ime mira i slobode«.

Dr. P e r o s l a v

L I S T A K

JUBILEJ

Don Ivo Prodan. Proslavio je 31. prosinca god. 1932. svoju osamdeset godišnjicu. Onaj mali Don Ivo, kojega je zadarski »Il Dalmata« šaljivo nazivao: Don Giovannino, uvijek boležljiv, jer fizički izgledaše veoma slabunjav.

Današnji poratni naraštaj ne znade, ko je bio i što je bio u otudjenom Zadru Don Ivo Prodan. Gotovo odmah poslije dovršenih bogoslovnih nauka, priznat da »duboko ore«, kako se je o njemu izrazio od njega stariji Don Jurai Bijankini, prihvati se uredjivanja talijanskim duhom nadahnuta katoličkog glasila »La Dalmazia Cattolica«. List su do god. 1878. uredjivali profesori bogoslovije. Posljednji urednik je bio Antonio Tacconi, stric današnjeg talijanskog senatora, uvjereni talijanaš. Don Ivo u kratko vrijeme list pohrvati i prozva: »Katolička Dalmacija«. Za taj posao predobije za sebe svećenstvo cijele Dalmacije. Ovi su bili zadojeni, ne samo katoličkim, nego i hrvatskim nacionalnim duhom.

Prodan se je imao boriti na dvim frontama: na fronti crkvene i na fronti državopravne politike. Borio se je ustrajno za uporabu hrvatskog bogoslužja u našim crkvama i napisao omašnu knjigu uspomena i dokumenata. Za to je nekoliko puta bio suspendiran a d i v i n i s. Grozna kazna za jednog savjesnog svećenika, kao što je bio Prodan. I tu je konačno pobjedio. Poslije smrti nadbiskupa Maupasa ti progoni su prestali, osobito kad su zauzeli biskupske stolice njegovi štovatelji Nakić, Rajčević, Dvornik, Marčelić i Uccellini.

Prodan imade svoje velike zasluge u radu za pohrvaćenje zadarske općine. On je odmah uvidio, da je Zadar naša rak rana, da taj grad u rukama naših neprijatelja sačinjava uvijek veliku opasnost za sam narod, pa je upirao sve sile, da općinska uprava predje u naše ruke. I moglo se je. Narod je u ogromnoj većini bio i osjećao se Hrvatom. A u koliko je vlada, po ondašnjem izbornom redu, imala uticaja na ispadak izbora, ona je bila obvezana dalmatinskim zastupnicima, koji su je podupirali, i lako je bilo nagovoriti je, da podupre pohrvaćenje općine zadarske. Nu najveća neprilika su bili ondašnji narodnjaci, predstavnici onih, koji su podupirali vladu: Bijankini, Klaić, Vranković, Ivčević i drugovi. Ovi su se bojali direktne borbe sa zadarskom podmićenom ulicom. Oni su ljubili miran i udoban život. A Zadar im je to pružao u obilnoj mjeri. Nigdje se nije bolje i veselije živjelo nego u Zadru. Svi su imali posebnih, tajnih ili javnih, razloga, da ne lome sa zadarskom gradskom ulicom.

Ako ovi reci dopru do njega, uvjeren sam da će mu biti utjeha, da se njegov najstariji saradnik poslije Antuna Deana, i najdulji, sjeća pijetetom svoga prvog profesora hrvatskoga jezika, čovjeka, koji mu je u srcu zapalio vatru otadžbeničke ljubavi, koja se nije ni danas ugasila. *K. Š.*

MRTVAČKO ZVONO

Josip Vancaš, pl. Požeški. Rodj. u Šopronu 22. III. 1859. umro u Zagrebu 15. XII. 1932. Po zvanju arhitekat, malo poslije okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-ugarske nakon izvrsno svršenih nauka na bečkoj politehnici, nastani se u Sarajevu, gdje mu se je pružalo široko polje rada. I sve, što se je sagradilo znamenitijega u onom gradu od god. 1884. do 1918. stoji pod njegovim izravnim ili neizravnim uticajem. Katoličku katedralu

i sve druge katoličke crkve, on je zasnovao i sagradio. Za tim Gazi Izabegovu banju, Ajaš pašin dvor, Hotel Europa, dvije škole, gradsku vijećnicu pa sve do bosanskog paviljona u Pešti za milenijsku izložbu, njegova su djela. Ime mu se je proširilo i izvan Sarajeva i Bosne, pa je bio tražen za izgradnju velebne palače Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, Hotela Union u Ljubljani, palače grofa Normanna u Osijeku. U svim zemljama, gdje stanuju Hrvati, ostavio je traga svojeg stručnog rada. A priznanje, uz veliko poštovanje, stekao je i izvan granice svoje domovine. Pisao je mnogo i stručno temeljito osnovano na zdravim načelima gradjevne umjetnosti.

To je Vancaš stručnjak. I kad rečemo, da je u svojem zvanju bio izvrstan radnik, onda nismo rekli mnogo.

Nu on je bio i muzički naobražen, pa je u sarajevskom društvu igrao, što no se reče, veliku ulogu. U svim elitnim društvenim zabavama on se je isticao i kao priredjivač i kao učesnik Davao je ton u društvu.

Ni tim nismo rekli mnogo.

Za portrait jedne individualnosti to sve može biti lijepi okvir, ali ne daje toj individualnosti pravu važnost Bez dvojbe je lijepo, ako se o jednom čovjeku kaže, da je fin salonski gospodin, da je umjetnički nadaren, da je izvrstan dirigent orkestra. Još ljepše, ako se kaže, da je izvrstan radnik svoje struke, da je ostavio divnih tragova svoje stručne naobrazbe i umjetnosti. Ali najveća je zasluga i najveća pohvala, ako možemo o njemu pohvalno govoriti kao čovjeku, kao otadžbeniku, kao članu društva, što se zove narod.

Valjda će budući naraštaji, proučavajući povijest Bosne i Hercegovine za austrougarske okupacije, naići na ovu vidljivu ličnost i morati će se na nju osvrnuti podrobnije.

Otpratiše ga do hladnoga groba brojni štovatelji uz rascviljenu obitelj, ali nitko, ni njegovi drugovi, nije našao potrebnim, da se s njime oprosti jednim iskrenim, osjećanim, posljednjim zemaljskim pozdravom. U tmurnom maglovitom prosinačkom sutonu dana 17. god. 1932. bjehu položene u obiteljsku grobnicu umorne kosti umnog radnika, izbrušenog značajnika Josipa pl. Vancaša.

Počivao u Miru!

K. Š.

BILJEŠKE I ISPRAVCI

O Tomi Splićaninu i o rukopisima njegova djela. Mnogo puta se dogodi, da naidjemo u dnevnoj štampi na takove netočnosti u pitanjima od velike važnosti, da se moramo snebivati nad površnošću, kojom se pišu dnevne novine. Osobito u pitanjima hrvatske prošlosti nailazimo na pogreške i netočnosti, koje čovjek izobražen ne može progutati Na krivim prikazivanjima često se grade kule i stvaraju praktički zaključci veoma opasni. Radi toga pred nekoliko dana Monsignor Bulić osjetio se je prinukanim da u svojoj dobi od 87 godina ustane sam i da u toj istoj dnevnoj štampi ispravi netočne tvrdnje, koje se šire u našoj javnosti. Tako je ispravio tvrdnje, da su Hrvati manje otporni proti denacionalizaciji za to, što su katolici. Tako isto pobija tvrdnju, da su Pape dale ubijati hrvatske vladare: kneza Zdeslava i kralja Slavića.

To nas je potaklo, da se i mi osvrnemo i na druge pojave iste prirode, koji u krivom svjetlu prikazuju našu prošlost.

Splitsko »Novo Doba« prenijelo je u broju od 2. siječnja jedan članak iz zagrebačkih »Narodnih Novina« pod naslovom: »Trogirski rukopis Tome Arcidjakona«, u kojem čitamo mnoge netočnosti, koje smo dužni ispraviti. jer nam ne služe na diku. Čitamo:

»Za vrijeme rata ukraden je iz arhiva konta Garanjin Fanfogna jedan primjerak Tome Arcidjakona«.

Nije istina, da je u vrijeme rata ukraden iz arhiva Garanjin Fanfogne rukopis Tome Arcidjakona. A da čitatelji uzmognu imati jasan pojam o

stvari, koja se tu spominje, moramo spomenuti ovo:

Toma Splićanin, arcidjakon splitske crkve, i izabrani njezin nadbiskup, pisao je za života povijest solinskih i splitskih nadbiskupa: Historia salonitanorum pontificum atque Spalatensium. Savremene dogodjaje je bilježio onako, kako su se zbivali pred njegovim očima.' Poslije smrti svakog nadbiskupa on je zabilježio sve što je smatrao važnim iz njegova života. Nadbiskupi njegovi savremenici su bili: Bernardo, Guncel. Hugrin, Stjepan, Roger i Ivan. Jer ga je ovaj zadnji preživio, za to o njemu nema spomena u toj Tominoj povijesti. Ona siže do god 1266., a Toma umrije 1268.

Poslije Tomine smrti njegovo djelo dadoše javnosti. Pisari ga stadoše prepisivati. Prvi prepis je imao sam ondašnji nadbiskup Ivan. Čuvao ga je u nadbiskupskoj biblioteci, dok je izvornik Tomin do danas u biblioteci splitskoga Kaptola. Ovaj prvi prepis imade jedan dodatak: Ugovor mira izmedju Hrvata i Ugarskoga kralja Kolomana. Ovaj dodatak unesoše kasnije i u Tomin izvornik. Ovaj prepis. ili codex traguriensis, dospije u ruke rodbine nadbiskupa Ivana Luke Garanjina (umro 1783.) skupa sa cijelom nadbiskupskom bibliotekom i njegovim imetkom. Glasovita, a za našu povijest važna biblioteka Fanfogna u Trogiru je u stvari bila nadbiskupska biblioteka Luke Garanjina. To se je moglo dogoditi za to, što je poslije smrti nadbiskupa Garanjina pravno stanje u Dalmaciji bilo poremećeno slomom republike mletačke i ulazom Franceza u Dalmaciju. Najgorljiviji pristaše franceskog režima bijahu Garanjini. Jedan je dobio upravu Dubrovnika. Tko bi se onda bio usudio tražiti, da se stvari nadbiskupove povrate nadbiskupiji? Loza im se brzo zatrla i spadoše na jednu žensku, koja se udade u zadarsku plemenitašku obitelj Fanfogna. I ovi su spali na tanke grane, pa iz nevolje stadoše prodavati »baštinu« strica nadbiskupa. Tako su prodali u Beču nekomu privatniku dragocjeni nadbiskupski rukopis za 10.000 Kruna. Iz Beča predje u Budimpeštu. (Vidi Bulić: Kronotaksa str. 88.). Oni su taj rukopis prodali godine 1903. A ne u vrijeme rata. Dakle o kakovoj kradji u vrijeme rata ne može biti govora. Za vrijeme Tomašićeva banovanja, a kad je bio predstojnik za bogoštovlje i nastavu Dr. Amruš, hrvatska vlada kupi preko gg. Šegvića i Laszovskog sve ostalo što je bilo važnije iz biblioteke za 30.000 Kruna. U rujnu god. 1910. to sve bi preneseno u Zagreb, gdje se i danas nalazi.

1. »Toma Arcidjakon splitski, koji se pominje kao pisac ovoga skljopljenoga ugovora izmedju Hrvata i Kolomana 1102. rodjen je 1200. a umro 1266«.

Nije Toma Arcidjakon pisac onoga ugovora, niti ga on spominje, niti je mogao biti pisac kad se je rodio gotovo sto godina poslije nego je ugovor sklopljen. Niti ga on donosi u svojoj povijesti. Nije on umro 1266. nego je umro 1268. Njegova povijest svršava godinom 1266. tj. smrću nadbiskupa Rogera.

3. Malo pred svoju smrt, pod naslovom »Historia salonitana« opisao je Toma povijest svoje crkve« itd.

Nije Toma »malo prije smrti« »opisao« povijest crkve, nego ju je svršio dvije godine prije smrti. On je svoje uspomene privezane uz povijest splitsko solinskih nadbiskupa pisao mnogo prije smrti. Toma Arcidjakon nije »opisao« povijest svoje crkve, niti je on nju nazvao »Historia salonitana«, nego je on nazvao svoje djelo »Historia salonitarum pontificum atque spalatensium«. I sadrži ono, što veli naslov: povijest solinsko splitskih nadbiskupa od sv. Dujma do nadbiskupa Rogera. Uz vijesti o nadbiskupima prirodno donosi i drugo, što je uvezi s time: nešto o vladarima zemlje, prije o carevima rimskim kasnije o hrvatskim knezovima i kraljevima.

Nije se on obazirao »na opće političke prilike«, nego je samo spomenuo ono što je u vezi sa so-

solinsko splitskom nadbiskupijom i nadbiskupima.

4. »Prema Hrvatima je u svojim zabilješkama često *zloban, pristran i tendenciozan*«.

Ovo je stara kleveta nabačena najprije od strane Magjara i magjarona, onda, bez daljega ispitivanja, kako je već davno u običaju kod ljudi kojima je teško vlastitom glavom misliti, i od strane nekih naših pisaca povijesti. Ko je pročitao savjesno i mirno Tomino djelo, taj ne će ustvrditi, da je bio prema Hrvatima zloban, pristran i tendenciozan. Čovjek, koji onako simpatično piše o knezu Domaldu od plemena Kačića, te kori Splićane, što su pogazili prisegu i njemu se iznevjerili da se ulaskaju ugarskomu kralju, koji slavi Šubiće, taj nije prema Hrvatima ni zloban, ni pristran, ni tendenciozan. Ovu insinuaciju pobijati potanko, znači napisati djelo. O tomu svak imade prigode da se uvjeri iz djela: »Toma Splićanin, državnik i pisac« u izdanju »Matice Hrvatske« god. 1927.

5. »Kako je poznato, ova stranka, tj. Tomina, okomila se je naročito na slavenski crkveni jezik nazivajući ga heretičkim, gotskim tj. arijanskim«.

U XIII. vijeku kad je Toma Arcidjakon živio i djelovao, ni u Splitu ni bilo u kojem kraju naše domovine nitko se nije »okomio« na slavenski jezik u crkvi. Ni u ovom vijeku ni kasnije nije bilo nikakovih borbi proti slavenskom jeziku u crkvi a za latinski jezik. Nigdje! U tom vijeku je cvalo hrvatsko bogoslužje.. U tom vijeku Inocent IV. Papa izdade dva pisma za potvrdu slavenskog bogoslužja: jedno, 1248 biskupu senjskom Filipu, prijatelju Tome Arcidjakona, a drugo, 1252 biskupu krčkomu. Smije li se govoriti o nekakovoj okomitosti proti slavenskom jeziku u crkvi, kad se znade, da su baš tada Pape bili u prilog tomu jeziku, kako dokazuju spomenuta dva pisma!

Borba za i proti slavenskog jezika u crkvi vodila se je dvijesta godina prije 1059—1075 za vladanja Krešimira, Slavca i Zvonimira, u vrijeme Ivana III. nadbiskupa splitskoga i Grgura biskupa ninskoga. Vodila se je u doba reforme u crkvi istodobno kad i u Španjolskoj, u Angliji i drugde. I ono vrijeme se je sumnjalo od strane nekih u ortodoksiju slavenskih pismena. U ono doba je nastala zabrana paškizma u Hrvatskoj i napokon za Pape Grgura VII. nastade likvidacija toga pitanja, koje nije više iskrslo do XIX. vijeka.

Toma u svojem djelu piše o svim tim stvarima onako, kako su se desile i stavlja ih u doba, kad su se desile.

»U njegovom djelu su najznačajniji odlomci iz doba hrvatskih kraljeva: Petar Krešimir, Slavac i Zvonimir«.

Pisac članka pravi aluziju na Glavu XVI. Tomina djela gdje je spomena i o Krešimiru, (magnificus vir), i o Zvonimiru, ali o Slavcu nigdje spomena u Tominu djelu. I naravno. Kraljevao je malo, nije imao udjela nikakova u odnose sa splitskom nadbiskupijom, prema tome nije mogao ni biti spomenut.

Ovo smo donijeli za primjer, kako se netočno piše o velikim stvarima. Ovakovim nekritičkim pisanjem o ljudima i dogodjajima iz prošlosti stvara se jedna atmosfera kulturne laži, koja škodi.

*

Putopisi: Čitamo: »U našoj literaturi oskudnoj na putopisima, iza Nijemčićevih »Putositnica« i putnih bilježaka Veber-Tkalčića, kao početka« i t. d.

Ovo je netočno. Osim »Putopisnica« Nijemčićevih i Veber-Tkalčićevih bilježaka imademo mi u našoj literaturi veoma lijepih putopisa i veoma obilatih. U prvom redu moramo spomenuti Pavlinovićeve »Pute«, od otrag pedeset i više godina. Onda putopise Dragutina Jambrečaka. »Slike i pomorskoga života« izdane od Matice Hrvatske napisane od J. Carića nisu drugo nego putopisi, ali po moru. U ranija vremena napisao je i Tresić-Pavičić jedno

putopiasno djelo: Preko Oceana. Opisao je krajeve uzduž dalmatinske obale koje je proputovao Dubokovićevim Kutterom. Franićevo: Sgjacima vrijedno spomena. Osim tih djela, koja spominjemo na brzu ruku iz pameti, imade još mnogo drugih putopisa: N. pr. »Put na Lovćen« i »Kako se penjao na Vezuv« od Ivana Despota. Ovo sve spominjemo, da se dokaže, kako naša literatura nije »oskudna na putopisima« i kako naša putopisna literatura nije ograničena na Nijemčićeve »Putositnice i Veber-Tkalčićeve bilješke.

✱

»Sudjenje ili rasprave«. »Sudjenje« i »rasprava«. U jednom zagrebačkom dnevniku čitamo ovaj naslov: »Sudjenje« o »umorstvu popa Vase Popovića«. Čovjek bi mislio da iza toga slijedi u istinu sudjenje ili osuda, sentencija, kako se gdje zove, a ne slijedi nego početak sudske rasprave. Taj isti list na istoj strani piše: »Rasprava o katastrofi na Dolcu«. I slijedi sudbena rasprava o poznavoj nesreći u kući ljekarnika B. gdje poginoše nekoliko nevinih. Dakle za jedan te isti pojam čitamo sad »sudjenje« a sad »rasprava«. Je li to dobro? Ili jedno ili drugo. Kod nas se je do sada govorilo: sudbena rasprava za krivičnu raspravu ili pretres nakon kojega slijedi osuda, ili sudjenje

KNJIGE I ČASOPISI.

»HRVATSKA SMOTRA« će redovito i savjesno u svakom broju nositi popis onih knjiga i časopisa, koje uredništvo bude primalo. Nastojati će, da se i posebno pozabavi radnjama, koje uzmogne pročitati i bude smatralo vrijednim, da se i naši čitatelji njima pozabave.

»Nastavni Vjesnik«. Knjiga XII. za Rujan i Studeni 1932. sv. 1—3. uredili Artur Gavazzi i Bare Poparić. I ovaj dvobroj obiluje stručnim člancima, izmedju kojih je interesantan i za lajika intelektualca članak: Znanost, pseudoznanost i »odgoj tijela« od Pedagogikusa. A interesantna je i bilješka: Beogradski senat i srednja škola.

✱

Prof. Lovre Katić: »Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira«. Posebni otisak »Bihača«, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti. Zagreb, tiskara nadbiskupska 1932. sa 4 fotografske snimke.

Pater Germain Morin pred godinu dana otkrio je rukopis glasovitog teološkog pisca IX. vijeka, Gottschalka i o tomu objelodanio malu studiju pod naslovom: Gottschalk retrouvè u »Revue Benedictine, Oct. 1931. U rukopisu Gottschalkovu opazio je njegov otkrivač, kako se en passant spominje Tirpemirus rex Sclavorum i njegov rat sa Grcima. i način govora u Dalmaciji, pa je o tomu obavijestio staroga druga i prijatelja Monsignora Bulića. Na osnovi toga prof. Lovro Katić je napisao ovu kratku monografiju nastojeći, da one bilješke rasvijetli sa svih strana. Spomen o Tirpimiru spada u god. 846. Ovim otkrićem se naša historiografija pomiče za nekoliko godina prema svojem početku. Bez dvojbe da će čitatelj opaziti, kako pisac nije preveo ni protumačio: quidam nostris temporibus fuit Ypoleti medicus... Qui postea in hanc patriam veniens itd. Što je to: Ypoleti? Gdje je to mjesto?

Mi bismo pak želili znati, što znače riječi: Očito je da Toma kontaminira dva splitska nadbiskupa? str. 11. »Omaška Tomina u hronologiji, omaška je pisara«. A zar ne postoji izvornik Tomina djela u rukopisu splitskoga Kaptola? Ako postoji izvornik, kako se može govoriti o omaški pisara?

✱

Fermani carigradskih sultana bosanskim franjevcima. Pred pedeset godina Dunat Fabijanić izdao je u Pratu, na talijanskom jeziku, zbirku Fermana, koje su izdali razni carigradski sultani Franjevcima u Bosni, pod naslovom: I Fermani inediti dei Sultani di Constatinopoli ai Francescani di Bosnia ed Erzegovina.

Ne bi bilo valjda na odmet da se prof. Kreševljaković s njom pozabavi i da je upotrebi u svom znanstvenom radu. Ona je kod nas malo poznata, a od stručnih povjesničara malo rabljena.

ŠKOLA

Potreba selekcije u školi. Dne 14. siječnja o. g. održan je na ženskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu roditeljski sastanak, koji je sazvalo roditeljsko vijeće ženskih srednjih škola. Sastanak je održan povodom udaljenja 193 srednjoškolskih učenika iz srednjih škola, i to zbog veoma slaba uspjeha: radi se o onim učenicima, koji imadu iz više od polovice naučnih predmeta nepovoljnu ocjenu, dakle o t. zv. trećoredašima. Sa sastanka odaslan je g. ministru prosvjete brzojav, a na taj je brzojav slijedila predstavka, kojom se traži povratak udaljenih đaka u školu. Ona je odaslana ministarstvu prosvjete, ministarstvu trgovine te predsjednicima narodne skupštine i senata. U predstavci se udaljenje trećoredaša naziva nepravednim, nehumanim, negativnim i nesocijalnim postupkom, a osim toga naglasuje se, da su roditelji, plaćanjem školarine, stekli pravo, da im djeca cijelu godinu polaze školu.

Međutim »nabacivati se tvrdnjama bez dokaza, lagan je posao, ali i bez svake vrijednosti za nauku« (F. Lukas u Hrv. Reviji od 1932., str. 355). Tako je i s ovom predstavkom. Lako je postupak udaljivanja trećoredaša iz srednjih škola proglasiti nepravednim, nečovječnim i negativnim, ali je teško to dokazati. Nasuprot se vrlo lako dade dokazati, da je taj postupak posve potrebit. Naime, po eugenici imaju škole ne samo obrazovnu, već i selektivnu zadaću (Nast. Vjes., knj. 41, str. 17). »Po tomu je dužnost srednje škole, da nesposobnim i slabo nadarenim učenicima spriječi pristup na sveučilište i visoke škole, jer — kako veli Lenz — životni je interes naroda, da pristup k duševnim zvanjima bude slobodan s a m o s p o s o b n i m a«. Po Lenzu (Nast. Vjes., knj. 41., str. 18.) »više od polovice mladića, koji danas dolaze na visoke škole, jesu bez daljnjeg potpuno nesposobni za kakvo duševno zvanje.«

Dakle s gledišta eugenike postupak je udaljivanja trećoredaša iz srednjih škola zahtjev, zadaća same srednje škole. A da je on takav i sa stanovišta pedagogije, priznaje se indirektno i u samoj predstavci roditelja, kad se veli, da »su naše škole prenatrpane, gdje ima 50 do 60 đaka u razredu«. Zbog ove dobro poznate prenatrpanosti srednjih škola, kojoj su uostalom krivi samo roditelji nesposobne djece, koju šalju u škole, profesori ne dospijevaju, da se malo više pozabave s obrazovanjem sposobnijih đaka. Nije li to šteta za narod, da sposobni ne mogu u školi steći valjanu naobrazbu samo radi velikog broja nesposobnih, koji su natrpali sve razrede? I sada, kad škola udalji nesposobne, da može sposobnijima posvetiti više vremena, eto i vike sa strane roditelja. Nije li to zaslijepljeni roditeljski egoizam? Zar se prosvjeta mora ravnati baš prema egoizmu roditelja nesposobne djece?

U predstavci se nadalje govori o »preopširnomu« materijalu, koji se u prekratkom vremenu prvog polugodišta ne može valjano svladati. Međutim u stvari su zahtjevi u srednjoj školi ispod minimuma, što najbolje dokazuje već prije spomenuta Lenzova konstatacija, da »više od polovice mladića, koji danas dolaze na visoke škole, jesu bez daljnjeg potpuno nesposobni za kakvo duševno zvanje«. Pjesma o preopširnomu materijalu poznata je pjesma svih nevaljalih đaka.

Istaknulo se je, da bi profesori morali biti pedagozi. Ovu frazu, po kojoj profesori ne bi smjeli uopće dati negativnu ocjenu, stalno ponavljaju svi nevaljali đaci i njihovi roditelji. Što oni razumijevaju pod »pedagogom«, jasno je. Međutim profesori nijesu nikakvi čudotvorci i ne mogu hokus-pokusom ili čarobnim štapićem iz bedaka načiniti pametnoga!

Isto se tako mora upozoriti, da je pusta fraza »škola za slabije nadarenu djecu«. Zadaća je gimnazija, realnih gimnazija i realki, da spremaju za

sveučilišta i visoke škole, pak ako bi se osnovale ovakove srednje škole »za slabije nadarenu djecu«, onda bi dosljedno morali osnovati i posebna sveučilišta i visoke škole za takovu djecu. Mi i danas imademo škole za slabije nadarenu djecu; to su šegrtske škole, pa građanske škole i sve stručne škole, ali u te škole velik broj roditelja ne će da dade svoje dijete. Pa tko mu je onda kriv, ako mu dijete u gimnaziji propadne?

S eugeničkog stanovišta isto tako nijesu niti najmanje opravdane tužbe roditelja nevaljalih i nesposobnih đaka na visoku školarinu. Jedino, što se može opravdano tražiti, jeste da se oproste od školarine siromašni odlični i vrlo dobri đaci i da se ona snizi dobrima. Ali nema baš nikakova razloga, zašto da se općenito (t. j. i za nevaljale đake) ukine školarina. Što više, ukidanje školarine za nesposobne bilo bi upravo štetno za sposobne.

Zahtjev, da se dokinu svi ispiti: prijamni, pa mala i velika matura, vrlo je blizu zahtjevu, da se uopće ukinu predavanja u srednjim školama, a ostavi samo pisanje svjedodžbi.

Zamjeriti se mora, što se nije povela ozbiljna diskusija o športovima, osobito o nogometu, koji je danas jak faktor, koji i te kako utječe na neuspjeh u srednjim školama, a napose na neuspjeh slabije nadarene djece.

Govore da udaljivanje po §-u 54. zakona o srednjim školama nema pravoga smisla, jer da udaljeni i onako imade pravo u mjesecu lipnju polagati razredni ispit. Posve je jasno, da udaljenje iz srednje škole zbog neuspjeha ne smije biti toliko kazna, koliko olakšanje srednje škole od nevaljalih i nesposobnih i čin jedne valjane selekcije. Nesposobnost valjda nije delikt, za koji se isključuje bez prava na ispit. Uostalom, pravo na ispit kod udaljenja zbog neuspjeha jest i mjera opreza za slučaj, ako tom neuspjehu uzrok leži više u izvanjim prilikama, nego li u nesposobnosti učenika: tim ispitom daje mu se prilika, da može svoj neuspjeh ispraviti.

Neka se dobro zapamti: više daje posla jedan nevaljalac nego stotinu valjanih, a to nije ni pravo ni korisno za narod.

Srednjoškolski nastavnik

RAZNE VIJESTI.

Maestro Suppè Splićanin. Pred neko vrijeme je Don Miho Č u r k o v i ć napisao u jednom zagrebačkom dnevniku mali osvrt na pitanje glazbene škole, pa je mimogred spomenuo Maestra Suppè D a l m a t i n c a. Urednik je postavio na ovo upitnik, kao da ne vjeruje u Čurkovićevu tvrdnju, da je Suppè Dalmatinac. Još imademo dosta ljudi živih, koji su ga poznavali. Medju inimi i Don Frane Bulić, koji ga je vidjevao u Beču u danima najveće njegove umjetničke slave. Maestro S u p p è je rodjen u Splitu, i to na Lučcu, u kući, gdje je kasnije Bartulica imao dućan, a poslije ovoga tangar, ili mastilac, Domić. Ta je kuća uz kuću pok. Ante Ozretića, nasram kuće, koju je kasnije bio sagradio Antin brat pok. Mijo Ozretić, višegodišnji općinski vijećnik i prisjednik. Pok. kanonik župnik Lučca Don Josip Zuliani često mi je pokazao tu kuću, kad sam s njime prolazio u crkvu sv. Petra.

Prezime Suppè. nije ni pseudonim niti izvorno francesko ili bilo koje druge narodnosti. Ono je čisto hrvatsko: Župe. To prezime Župe nalazimo i danas na Pelješcu i u splitskoj okolici. Talijan je pisao Suppe i tako je ušlo u matične knjige. Takovim pravopisom i danas nose to prezime nekoji intelektualci u Splitu. Vjerojatno je Maestrov originalni dodatak tom prezimenu samo naglasak na zadnju slovku, i time imade neki izgled franceski.

Pred pedeset godina u Zadru u samostanu sv. Frane na mirima, jedan mladi gimnazijalac je brčkao po knjigama pok. Dunata Fabijanića, kad unidje u njegovu sobu lijepi staračac Fabijanić raskrili ruke kličući od veselja: Oh Suppe! Suppe! A ovaj njemu Maestro, caro maestro!

Fabijanić se je bavio i glazbom, ali da bi bio maestro, to niko ne može ustvrditi. Valjda ga je Suppè tako nazvao iz poštovanja. Fabijanić je kom-

ponirao kao diletant i jedno Miserere za Veliku sedmicu. Oni su se dugo zadržali u razgovoru, jer se odavna ne bijahu vidjeli.

To je jedna lična uspomena na velikog maestra koji je dugi niz godina zabavljao Bečane sa svojim operetama Znamenita su mu djela »Boccacio«.

K. Š.

*

Snizivanje plaća. Čitamo u novinama, da je ravnateljstvo središnjeg ureda za osiguranje radnika u Zagrebu zaključilo »sniziti proračun za 12 milijuna dinara. Odlučilo je, veli se, sniziti sve administrativne izdatke. »Uspjelo je odboru, da troškove svede u granice stvarne potrebe i financijske mogućnosti, a da se kraj toga poslovi ipak mogu pravilno i nesmetano odvijati«.

Ovo bi značilo da se je do sada trošilo u središnjem uredu z. o. r. dvanaest milijuna dinara bez »stvarne potrebe«, jer bi se i bez tih 12 milijuna moglo pravilno i nesmetano odvijati sve poslovi. Ovo je jedno veliko priznanje. Drugo je priznanje, da tu redukciju izdataka uvode za to, što nemaju novaca. Nema financijske mogućnosti za veće izdatke.

Ne zna se kako će gg. sniziti najavljene izdatke, da li ukinućem mjesta ili snizivanjem plaća. Jesu li došli do spoznaje, da su plaće previsoke, pa ih treba sniziti, ili je bilo previše namještenika, pa ih treba otpustiti? Ne vjerojatna stvar, da baš u ustanovama radničkim plaće su odmjerene nerazmjerno i nesocijalno. Pred nekoliko tjedana iznijeli su proračun za generalno tajništvo radničke komore u Beogradu. Ovo troši preko 950.000 godišnje. Tajnik te komore dobiva mjesečnu platu od 10.000 dinara a njegovi pomagači svaki po 6.000 dinara, neke pisarice po 3.000 dinara. A znamo, da predsjednik kasacije nema više od 6.500 dinara a sudije u kasaciji još manje. Gdje je tu socijalna pravda? Ako predsjednik kasacije mora živjeti sa 6.500 dinara mjesečno, može i daleko ispod njega kvalifikovani sekretar radničke komore. Ako kotarski sudac može živjeti sa 3.000 dinara može i pomagač tajnika radničke komore.

Sve ustanove, koje se izdržavaju doprinosima t. j. teško zaradjenim tudjim parama, morale bi dati primjer štedljivosti i svoje izdatke uvijek ograničavati na »stvarnu potrebu«.

*

Dekreti i sankcije sovjetske vlade Sovjetska vlada je izdala dekret, kojim se ovlašćuje ravnatelj tvornice, da otpusti radnika, koji se bez dozvole, makar za jedan dan, udalji od posla. Takovu otpuštenu radniku se oduzimlje prehranbena karta i soba za stanovanje.

Drugim dekretom sovjetska vlada odredjuje, da se presele na selo oni radnici, čiji se rad ne isplaćuje, neka na selu obradjuju zemlju. Tako isto svi radnici neuposleni moraju na selo obradjivati zemlju. Iz same Moskve je iseljeno 800.000 stanovnika. Zar je ovo povratak na staro?

ODGOVORI UREDNIŠTVA I UPRAVE.

Gosp. prof. B. P. Tvoja nas riječ bodri. Hvala. Očekujemo i moralnu potporu, kako pisasmo.

Gosp. I. K. O. Prijedor. Primili preko N. i poštom predplatu. Uzradovali smo se. Glede »prigodnica« pok. Mate mislimo prema prilikama nešto učiniti, da se njegova lijepa uspomena oživi i razjasni i onima, koji ga nisu poznavali.

Gosp. prof. N. Ž. Izvinite, ali i najljepša stručna radnja nije za Smotru. O istoj stvari napišite nam jedan esej.

Gosp. P. Š. Split. I prije Vaše napomene mi smo se sjetili onog izbrušenog dijamanta. Ko ga je poznao i s njim radio, taj ga ne može zaboraviti.

Gosp. prof. L. M. Kr. Vašu radnju o A. ćemo uvrstiti prema programu, koji smo već unapred za nekoliko brojeva utvrdili. Hvala na zauzimanju.

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

Na blagohotno uvaženje našim prijateljima!

Ovaj broj je morao izići već prvog siječnja ove godine. Ako nije izišao nije naša krivnja. Ovakov početak je težak, skopčan sa velikim neprilikama.

Nadamo se, da će nas naši stari prijatelji i znanci poduprijeti. U dojdućim brojevima ćemo iznijeti nekoliko eseja o našim ponajboljim pjesnicima, i studije o uzrocima gospodarske krize počevši od Karla Marxa do Lenjina. A istodobno ćemo pratiti našu domaću publicistiku. Sa osobitim pijetetom ćemo se sjećati naših starijih zaslužnih muževa, koji su radili i pregarali za narod i njegove duševne i materijalne potrebe.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, 1. OŽUJAK 1933. BROJ 2.

STRUČNO I ESEJSKO PISANJE

Naši čitatelji, pretplatnici i suradnici, treba da uvaže, kako mi izdajemo »Hrvatsku Smotru«, za književnost, umjetnost i društveni život, to jest, kritični pregled, smotru rada i života; pregled književnog i umjetničkog i socijalnog rada. Za to smo spomenuli na čelu, da je ovo smotra za književnost, umjetnost i socijalni ili društveni život.

To znači da mi ne izdajemo beletristički list, jer to smatramo nepotrebnim uz tolike postojeće beletrističke listove. A kad ne izdajemo beletristički list, neka se nitko nama ne obraća pjesmicama i romanima. O tom beletrističkom stvaranju naša smotra će voditi računa i kritičnim okom će pratiti svaku znamenitiju pojavu. Ali mi nećemo u tom praviti konkurenciju nikomu. U izvanrednim, iznimnim prilikama dostojnim uvažanja rado ćemo donijeti koju lijepu pripovijest, dapače i koju pjesmu od jakog pjesnika.

Naša smotra nije ni stručni list, za to ne će donositi stručnih, znanstveno obrađenih, monografija. Za to imademo svu silu povremenih publikacija. Za povijest i sve grane pomoćne imademo svu silu »Vjesnika« i »Glasnika«. Osim toga je tu liječnički list, pa su glasila inžinira i arhitekata, i drugi stališki organi, koji se ne izdaju samo za promicanje staliških ekonomskih interesa, nego za promicanje struke i stručnog rada dotičnog stališa.

Nu svaki stručnjak može napisati iz svoje struke esej, koji bi spadao u smotru. Tu se radi o načinu pisanja. Pisac mora da imade pred očima lajika intelektualca, a ne kolegu stručnjaka. Franceske najstarije revije, kao i ove moderne, nosile su, i nose, radova iz područja svake znanosti i umjetnosti. radova pisanih od priznatih stručnjaka, ali pisanih esejski. Čak vojnička pitanja se mogu raspravljati esejski i mogu pristati u jednu smotru.

Prema našemu gornjemu naslovu naša smotra mora donositi pregled književnog, umjetničkog i socijalnog rada, kako

se taj rad ispoljuje kod nas. Samo naš domaći književni, umjetnički i socijalni rad spada u »Hrvatsku Smotru«.

Lako je raspravljati o općenitim pitanjima, kako se ona javljaju u svijetu. Za to imade sva sila stranih smotara i revija, imade sva sila knjiga, pa je dovoljno pročitati jednu takovu knjigu i onda to pretočiti našoj javnosti.

Ali to ne odgoara ni svrsi ni intencijama »Hrvatske Smotre«. Koliko imade neobrađena polja kod nas! Treba krčiti domaću ledinu, treba pljeviti i čistiti domaću njivu. Treba iznositi na vidjelo, što je lijepo, kod nas. Treba ispravljati, što je ružno, netočno, kod nas.

Istina, mi nismo ograđeni od ostalog čovječanstva nikakovim zidom. Dapače! Od prvih početaka naše povijesti sačinjavamo veliku duhovnu zajednicu sa ostalim zapadnim narodima, od kojih smo mnogo dobra prihvatili i kojima smo mnogo dali, mnogo doprinijeli razvitku zajedničke civilizacije i zajedničkog napretka. Pa za to i danas su uzajamni uticaji zapadnih naroda na nas i naš na njih. Ne samo književne, nego i socijalne, pojave zapadnih naroda jako utiču na naš život, na naš kulturni rad i na naš razvitak. Prema tomu ne možemo se ograditi proti tim pojavama, niti možemo pred njima oči zatvoriti, kao da ne postoje.

To sve stoji nepobitno. Za to »Hrvatska Smotra« ne će ignorirati pojave na zapadu, ali samo onda ako utječu i u koliko utječu, iz daljega ili bližega, na nas, na našu književnost i umjetnost, na naš kulturni život. Ali da idemo pisati n. pr. o Nibelungima ili o »vitezovima okruglog stola«, ili o »bunaru sv. Patrika«, o tuđim narodnim pjesmama, dok imademo svu silu naših domaćih neobrađenih motiva, naših viteških pripovijesti, naših priča sadržanih u narodnim pjesmama, to bi bilo suvišno, premda veoma lako. Lako je uzeti jednu knjigu o tim stvarima, pa po njoj raditi. Valjda bi nekomu dobro došlo i takovo štivo, jer bi dobio na znanju i na općoj kulturi.

Ali imade drugih publikacija za to. »Hrvatska Smotra« naći će uvijek u našoj sredini dosta polja rada. A glede vanjskih pojava, koje utječu izravno ili neizravno na našu sadašnjicu ili su utjecali u prošlosti, na te ćemo se uvijek obzirati.

Kod nas je još uvijek jak historizam u kulturnom radu, jer je osnovica našeg narodnog bitka, pa ćemo ga gojiti i mi, ali uvijek u esejskoj formi.

Kako iz svega rečenoga jasno izlazi, zadaća je »Hrvatske Smotre«: kritično prikazivanje svih pojava književnih, umjetničkih i socijalnih među nama. To i znači smotra. Mi nismo dakle ni književni list, ni književni glasnik, ni književna revija, ni zabavnik. Mi smo »Hrvatska Smotra« za književnost, umjetnost i društveni život. U naslovu je sadržan i program.

Svjesni smo veličine zadatka i poteškoća njegovu ispunjenju. Ali imademo vjere u ustrajnost svojega duha, imademo

pouzdanja u pomoć prijatelja: pretplatnika i saradnika, koji razumiju ovaj naš zadatak i poteškoće k njegovu ostvarenju. Oni će nam pomoći. Već do sada smo primili hrabrenja i čestitaka od znanaca i od neznanih. Dapače neki predlažu da češće izlazimo. Mi bismo to veoma rado učinili. To je u našim intencijama. Ali ekonomske i druge prilike su takove, da to, zasada, nije moguće. Kad bi svaki naš prijatelj, u svojem krugu, radio za proširenje »Hrvatske Smotre«, — a to bi mu bila dužnost, ako nas ispravno shvati, — onda bi se moglo u najskorije vrijeme govoriti i o proširenju.

Za danas, neka bude topla hvala svima, koji su se odazvali našem pozivu, zadržali smotru i poslali pretplatu.

Uredništvo

PJESNIK DR. ĐURO ARNOLD

Govoriti o Arnoldu pjesniku ne može se, a da se u isto doba ne govori i o Arnoldu čovjeku, jer je u pjesniku Arnoldu sadržan idealan čovjek, kakav je on uistinu, a iz čovjeka Arnolda izbija mirni, blagi, nešto sjetni, ali svagda plemeniti Arnold pjesnik, pjesnik bez strasti, bez mržnje, bez zlobe, bez zakopčanosti, čist od svake himbe i hira.

Dobrota i ljepota vjerne su pratilice Arnoldove poezije. On znade dobro, da pjesnikujući »vrši volju Božju«. Zato ne smatra umjetnost samo svrhom užitka, već je uvjeren, da umjetnost potječe od krjeposti, od dobra i da imade čovjeka da vodi u krjeposti i u dobru. Arnold ne pjeva pjesama, koje uzbuđuju strasti ljudske, ali ne pjeva ni takovih, koje ostavljaju čitatelje hladnima. Njegove pjesme plemene i odgajaju. Arnoldova poezija budi i razvija u nama etička i estetska čuvstva u isti mah, zašto nam je ona učiteljica u dobru i stvarateljica ljepote.

*

Da se uzmognu bolje shvatiti Arnoldove pjesme, treba znati, da se rodio g. 1854 u Ivancu kraj Varaždina, odatle i njegova ljubav za selo. Djetinstvo je proveo u Krapini. Zato ga Krapinčani smatraju svojim, a odatle njegove krapinske elegije.

Bilo ih je u roditeljskoj kući 24, a naš je pjesnik 19. po redu, odatle njegova nježna ljubav za obitelj, a napose za majku (»Materinke«) i uvelike razvijeno roditeljsko čuvstvo (»S mojeg ognjišta«). U obitelji je vidio još kao dijete mnogo nesreća i smrtnih slučajeva, borbi za opstanak i usavršavanje obitelji. Sestra mu se Marija sa mužem i dvoje djece utopila u rijeci Talabor, i ta se katastrofa već u djetinstvu našeg pjesnika tako usjekla u njegovu dušu, da mu se često javlja (»Privid«), i odatle Arnoldu već u nježnim godinama priviđanja i općenje s mrtvima.

Otac mu bijaše Jelačićev kapetan, zadojen hrvatstvom, te je naš pjesnik već u djetinstvu zavolio Hrvatsku i u Jelačiću gledao uzor-hrvat-

skog junaka. Zato je Arnold prvi u svojim povjesticama zahvatio u razdoblje novije hrvatske povijesti i zanosno opjevao vojevanje bana Jelačića protiv Madžara. — Kao sin Jelačićeva vojnika i kasnije u svojim pjesmama prati bojeve i ratove za slobodu naroda protiv tlačitelja. Tako je za balkanskog rata nastao njegov ciklus pjesama »Lovor grana sa Balkana«, a za svjetskog rata »S gusala ratnika«. U tim svojim ratnim pjesmama nije Arnold slavitelj rata i bojne buke, nije pjesnik mržnje i neprijateljstva nego pjesnik mira i bratske ljubavi među narodima.

»al od Tvoga naučismo sina,
da bez krvne spasa nema žrtve.«

Arnold postade g. 1894. profesorom filozofije i pedagogije na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu, a umirovljen je g. 1923., dok je još od g. 1891. članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odatle u njegovim pjesmama dosljedno provedena odgojna crta, odatle pjesnik-školnik, odatle pjesnik-akademik, učenik i drug dra Franje Markovića!

Izašle su dosada tri, zapravo četiri zbirke Arnoldovih pjesama· »Izabrane pjesme« (Matica Hrvatska g. 1899.), »Čeznuća i maštanja« (Matica Hrvatska g. 1907.), »S visina i dubina« (Kolo hrvatskih književnika g. 1918.) i najnovije izdanje Matice Hrvatske »Izabrane pjesme«, koje je izdano g .1923. prigodom 50-godišnjice Arnoldova književnog rada. Ta najnovija zbirka Arnoldovih pjesama zapravo je izbor ponajljepših već u starijim zbirkama štampanih pjesama, a u njoj imade i nekoliko dotada neštampanih pjesama. Tim izdanjem pokušala je Matica Hrvatska da se oduži svome najstarijem zaslužnom članu i odličnom hrvatskom pjesniku i učenjaku.

Kakav nam se pjesnik predstavio u svojoj prvoj zbirci, takovih ideala i načela ostao je do danas. Potpuno dosljedan, unatoč najstrašnijih napadaja, koje je izdržao napose, dok je bio predsjednikom »Matice Hrvatske« i neko vrijeme urednikom »Vijenca«.

I.

PJESNIK O SEBI KAO PJESNIKU

»Non omnis moriar«, s punim pravom s Ovidijem kliče Arnold i za sebe, jer je sav njegov život sadržan u njegovim pjesmama:

»U svima skupa nać ćeš mene cijela.«

»A ja iskreno moram reći — odgovara Đuro Arnold na poziv, da napiše svoj životopis — da svoj vjekopis nisam još ni za koga pisao, a niti ga kanim pisati, jer je tako prilično sadržan u mojim pjesmama. Tu je sve, što me veselilo i rastužilo, čemu sam se nadao i što iščekujem; i sve je to uvijek živo i jasno u mojoj duši . . .«

On »ne pjeva, da ugodi svijetu — niti pjeva da nakupi zlata, već pjeva, da utaži sjetu — sa prostote ljudi, što ga hvata«. Čujte ga:

»Meni treba pjesma moja
Više zlata, više hljeba,
U njoj ljubav, nada, vjera
Sveti dari vječnog neba. (»Meni treba«.)

Ljubav mu je »glavni podanik« njegovih pjesničkih djela, »a podanici: misli, čuvstva, želje —« (»Siromah sam ti«). Ne pjeva, da kome laska ili da se mogućnicima dodvori (»Ja i drugi«):

»Ja s drugima sam stazom išo istom,
Ali nisam gledo: kuda oni jezde...
U vječne samo zurio sam zvijezde
I njihovim se poigravo blistom...«

Dok su se drugi bogatili i rugali mu se, on odgovara:

»Ne marim. Pokraj svega toga blaga
Ja uzdignute glave mirno minem —
I više još za onim zvijezdam ginem
Što trepte ispred nebeskoga praga!«

Na žestoke napadaje, koje imađaše izdržati u borbi »starih« i »mladih«, Arnold stoji u prvim redovima »starih«, te kao pjesnik kršćanske etike dovikuje (»Još pjevam«):

»Ne marim, što me gavrani obl'ječu
I hoće pjesmom da mi sklad pomute;
Ja pjevam samo da skromnom dolje cvijeću
I zv'jezdam, što no sveti žar mi slute...

Sve pjesme moje ista vjera grije:
Da On ih štiti, koj me na njih nuka.
A kako zlata nijedno ne teče
I nijedna mi ne teži na slavu —
Ja pjevat ću, dok Bog mi sam ne reče,
Da stanem i na počin sklonim glavu.«

U narodnoj pjesmi vidi izvor pjesničke ljepote, u njoj gleda duhovnu snagu hrvatskog naroda i svoj pjesnički uzor:

»Dä, samo ti znaš sladit dnevnu muku
I sklonit čun u sreće tihu luku!...
I zato si mi svega blaga draža,
Ti moga doma zvonki štit i straža« (Narodnoj pjesmi«). Zato ga gusle spajaju »s nebom kao zemlja dúgu«.

Njegova odvažna iskrenost i značajka napose izbija u pjesmi »Ti me zahman putiš« (g. 1907.), jer on hoće slobodnu narodnu državu, kakova je bila u dalekoj prošlosti:

»Ja ne pjevam truloj sadašnjosti,
Gdje se sve za pustom slavom goni —
Onih davno strunule su kosti,
Kojim moja sjetna pjesma zvoni.

Zato nisam dašto pjesnik mode
Ali niti strasti, grijeha, kala —
Ja sam pjesnik roda mog slobode
Kakova je u davnini cvala.«

II.

PJESNIK DOMOVINE I RODOLJUBLJA

Arnold je bez sumnje postao jednim od najpopularnijih hrvatskih pjesnika svojom rodoljubnom pjesmom »Domovina«, koja je mogla izići samo iz profinjena pera pjesnika - rodoljuba, pjesnika - pedagoga, pjesnika - psihologa. Tu pjesmu znadu naizust već djeca u pučkim školama i sa pjesnikom kunu se:

»Hoću, tato — kunem ti se vjerom, —
Radit u dan, učit u noć kasnu:
Junak bit ću mačem ili perom

Za tu našu domovinu krasnu!«

U doba najjačeg Arnoldova pjesničkog stvaranja bile su u Hrvatskoj vrlo rastrovane političke prilike, pravi hrvatski rodoljubi bijahu u pozadini, a većina školovane gospode klanjala se svakom režimu vodeći oportunističku politiku. Arnold najprije pristaša Strossmayerove politike, a zatim Starčevićeve ne ističe se javno u političkoj borbi, ali živo prati političke događaje i vjeruje u bolju budućnost:

»Ne tuži! zora sviće teke,
Al skoro dan će sjati...
Od Triglava do Boj'ne rijeke
Kraljevat će...« (»Tek...«)

Svojim književnim i naučnim radom pomaže političku borbu Hrvata, tješi ga i bodri (»Exurgat aliquis...«):

III.

PJESNIK SELA

Od naših predratnih književnika nitko nije tako iskreno i toplo slavio selo i seljaka, kao Đuro Arnold.

Arnoldu je »selo kruna mojih nada« (»Ispovijed«), jer u selu »svuda jošte plamti stara vjera i poštenje čisto«, a zatim nastavlja:

»Prosto bilo svakomu veličat
Gradske ljude finome u ruhu,
Ja ću vijek o vama samo pričat
Što se plugom dovijate kruhu.

Vas zavoljeh, otkad sunce gledam,
Kao da ste krv od moje krvi;
Pa ni danas priznati ne predam,
D a s t e z a m e n a t o m s v i j e t u p r v i.

Prosto bilo svakom pjevat slavu
I djevicam, što si pretke broje, —
Ja ću svojom pjesmom vjenčat glavu
Samo vama, selske vile moje.

Kad vas motrim, uvijek mi se čini,
Da ste sad — nä sišle sa Karpata;
Po vama se divim tek davnini
U b u d u ć n o s t v j e r u j e m...

Seljaku je svaki rad, svaka muka u obrađivanju polja i vođenju njegova gospodarstva slatka, pak zato Arnold u pjesmi »P r i ž e t v i« s ushitom veli:

»Ja ne znam: čemu ljeta
Na umlja vrelu crpah —
S v a s r e ć a k a d v e ć c v j e t a
K r a j k o s e i k r a j s r p a.«

U seljaku gleda pjesnik najjačeg i najplemenitijeg faktora, koji je snaga i jezgra našeg naroda, pak svoje veliko poštovanje i ocjenu seljaka daje u ovim dubokim i jakim stihovima (»N a s e o s k o m g r o b l j u«):

»Ja vas pozdravljam — i do tala svetih
Svoj klobuk skidam ko u ime duga;
A misao mi kroz molitvu leti,
D a s v e g a p l e m s t v a s t u p j e — *plemstvo pluga.*«

Ciklus Arnoldovih pjesama »I z m l a d i h d a n a« (u zbirci »Čeznuća i maštanja«) i »S l i k e i p r i l i k e« (u zbirci »S visina i dubina«) posvećen selu i seljaku, te sad u selo, sad na livadu, pa u ljetnu zvijezdanu noć pod sjenu jablana, u seosku kolibu, na seosku misu u nedjelju, na groblje, prenosi te u jesen, u kišni dan »pod crljeni kišobran«, u zimu, na škripavi snijeg, da te onda izvede u proljeće, među makove, u zelenu šumu, da se naužiješ šumskog cvijeća i slavujeve pjesme, a zatim eto te k žetvi, gdje:

»Pod kosom i pod srpom
U polju strn poliježe:
I hrpa se za hrpom
U vito snoplje veže.«

Iz Arnoldovih idila izbija iskrena ljubav za selo, koja te zanosi i plemeni. Život i plastičnost, iskrenost i toplina značajka je njihova.

Ne plače Arunold samo za hrvatskim junacima plemićima, koji su »spremali tajno boj — za zlatni sjaj slobode« (»Ja znadem pjesmu«), pak su im za to na stratištu u Bečkom Novom Mjestu odrubljene glave, već i za Matijom Gupcem.

IV.

PJESNIK SVOJE OBITELJI

Zasebni odsjek Arnoldove poezije sačinjava veliki broj nježnih, toplih pjesama, posvećenih pjesnikovim roditeljima, mrtvoj i živoj ženi, mrtvoj i živoj djeci, mrtvoj sestri i t. d.

Pisac rasprava »Zadnja bića«, »Psihologija bez duše«, »Monizam i kršćanstvo«, koje su štampane u »Radu Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti« u Zagrebu, voli se prenositi mislima u prekogrobni život, u »carstvo vječnih ideala«, te se sastajati i razgovarati sa svojim dragim pokojnicima.

»Uvijek, kad se u snu sastanem — piše Arnold — s kojim od svojih pokojnika, ne propustim pitati ga: kako je u onostranom svijetu? Ali svaki se uklanja odgovora ili se posluži simboličkom izjavom.«

Pjesnik voli groblje i često na nj polazi.

»Ta i grob nije nego zipka neka
Za bolji svijet, što svakog odnjiše...«

U članku »Oko moje prve pjesme« Arnold nam tumači, odakle tolika njegova ljubav za groblje: »Za groblje sam vrlo rano stekao takvu simpatiju, da ni danas ne mogu doći ni u kakovo mjesto, a da ne potražim groblje. Groblje mi se čini najboljom školom skromnosti i prijegora, izmirenja i obraćenja. Čemu se naduvati bilo s česa, čemu gramziti bilo za čim, čemu zavidjeti bilo na čem — kad si ipak samo prah i u prah se opet promećeš. Ako čovjeku nije ništa vrijednije od života (recimo primjerice domovina) — onda mu ni život ne može biti vrijedan. Ima li pak čovjek koje drago biće i sam na groblju — onda mu je kao da živi u dva svijeta.«

Sa svojim milim pokojnicima pjesnik često razgovara (»Ostavi me na čas sama«):

»One dođu veče svako,
Kad se teška posla riješim,
Pa mi čelo glade lako,
Dok se s milja ne nasmiješim.

Tada mi je ko sred hrama
Među moje izbe stijenam'
Ostavi me na čas sama,
Da se molim svojim sjenam.«

Njegova ljubav prema pokojnicima napose izbija u nježnoj i potresnoj pjesmi »Kada moji živi legnu...«:

»Kada moji živi legnu
I zaklope vjeđe snene —
Poustaju mrtvi moji
Pa se skupe oko mene.

Jedni mi na krilo sjednu,
Drugi tek se hvate skuta:
Svi o toploj sreći šapću
Onkraj groba hladna, kruta« ...

Svojom sinovskom ljubavi posvetio je čitav ciklus pjesama (»Materinke«) svojoj pokojnoj majci. Ne bojeći se smrti veseli se (»Kad na vječnost mislim«), kako će se opet sastati sa svojom dobrom majčicom:

»Popostani malko ... otpočini daj ...
Dok ja stignem k tebi, zvan od Oca sama.
Onda ćemo skupa nastaviti put
Prema vječnom sv'jetlu, do žuđene mete —
Ja ću se ko nekoć za tvoj držat skut
Ti me Ocu predat kao svoje d'jete.«

Ljubav majčina jača je od smrti, zato veli majci (»Oh, ti znadeš majko...«):

»Ja ću se na drugi samo rodit sv'jet,
Da tetošit možeš opet oko mene«,

jer (»Od mladosti majko...«):

»Ali znam, da tvoje v'jek ću ostat dijete«

i (»Moje srce majko...«):

»Da ću te još jednom srcu privit svom.«

Osobitom intimnošću i toplinom, sjetom i resignacijom, poukom filozofa i blagošću oca i muža ogrlio je u svojim pjesmama pokojnu prvu ženu i živu sadanju, pokojnu i živu djecu prvog braka; kao i onu drugog, svi su mu jednaki, svi su za nj živi, sve jednako ljubi i mazi. U svim Arnoldovim pjesničkim zbirkama nalazimo po nekoliko pjesama iz njegova obiteljskog života ,a napose u zbirkama »Čeznuća i maštanja« (»Mrazove sestrice«, »Uspomenke«, »Mrtvim i živima«) i »S visina i dubina«. U ovoj je od osobitog dojma pored ciklusa »Materinke« oveći skup pjesama »S mojeg ognjišta«. Što čovjek više te pjesme čita, to ga prožima sve plemenitije i nježnije čuvstvo. Evo što o ciklusu »S mojeg ognjišta« sudi pjesnikov pobratim poznati hrvatski književnik i literarni kritik Jovan Hranilović: »U svoj našoj književnosti ne poznajem nježnijih i toplijih ove vrsti pjesama, nego li su ovi pravi biseri Arnoldova pjesništva. Malo će ih biti sličnih i u velikim svjetskim književnostima. Neke od njih jedva je moguće pročitati, a da se svaki put čuvstvenu čovjeku ne orosi oko suzom. Milotužna scenerija intimnog obiteljskog života pjesnika prelivena je tolikom toplinom i nježnošću i u sjetnim i u idiličnim momentima, te nam se čini kano neki prosjev plameništa pjesnikove duše, kano prosjev vječnosti kroz prolaznost, kano prosjev onozemskog, prekogrobnog sunca kroz sumračje ovozemske tuge ... Ne znam, kojoj bi od pjesama u ovom ciklu dao prvo mjesto, sve su tako mile i sjajne, te ne smažem smjelosti, da ih čitam

inače nego s pravim pietetom. U tim pjesmama je Arnold nekud najbliži našem srcu, tu govori njegovo srce i duša najneodoljivijom ljubavlju. Ipak na mene osim pjesme »Ljudeviti« u tom ciklu ostavlja najdublji dojam prekrasna pjesma »Kada moji živi legnu«. Tako nježne i lijepe pjesme, tako sjajne pointe nisam našao ni u jednoj meni poznatoj svjetskoj književnosti, ni u Heine-u, ni u Lamartine-u, ni u Mickijeviću, ni u Puškinu, ni u Byronu ni u Schelley-u. Mirne duše mogu reći, da nema čovjeka, u koga ima iole srca, čuvstva i osjećaja, koga te pjesme Arnoldove iz tog cikla ne bi dirnule. Morao bi čovjek prestati biti čovjekom, da ih bez ganuća uzmogne pročitati.«

Od Arnoldovih obiteljskih pjesama pored već spomenutih ističem nježne i tople pjesme »Pri odru žene« (g. 1884.), »Badnjak mi svano« (1884.), »Nebo je crno« (1885.), »O slijepih dušo« (1885.), ali ciklus »S mojeg ognjišta«, posvećen mrtvoj i živoj ženi, te napose mrtvoj i živoj djeci nadkriljuje toplinom ljubavi i miljem sve prijašnje pjesme iz obiteljskog pjesnikova života. Nema u njima ni trunka šablone ni afektacije, već osjećaš blagu iskrenost i nježno očinsko srce.

V.

EPSKI PJESNIK

U »Vijencu« god. 1890. izišao je iz pera prof. Josipa Pasarića vrlo stvaran prikaz Arnoldove prve zbirke pjesama »Izabrane pjesme«, u kojoj su sabrane pjesme od g. 1873—1899. Prof. Pasarić smatra, da se jačina Arnoldova i prava njegova pjesnička vrlina ogleda u njegovim epskim pjesmama i pjesničkim pripovijestima. S tim se mišljenjem slaže i znameniti češki literarni historik Dr. Josip Karásek, pa u svome djelu »Slavische Literaturgeschichte« (II. svez. g. 1906.) veli o našem pjesniku i ovo: »Vrlo je fin i naobražen muž, sveučilišni profesor Đuro Arnold, najbolji pjesnik balada i romanca.

Svaka Arnoldova zbirka pjesama dijeli se u dva djela. U prvom dijelu su sabrane lirske pjesme, a u drugom epske (pjesničke pripovijesti, povjestice, legende, romance i balade).

Značajka je Arnoldove epike, da je i ona prožeta pjesnikovim rodoljubljem i da joj je sadržaj skoro uvijek naš, domaći.

U zbirci »Izabrane pjesme« pored ovećih epskih pjesama »Radak vojvoda bosanski« (1876.), »Jelisava Frankopanka (1877.) napose spominjem najsnažniju Arnoldovu epsku pjesmu historičkog sadržaja »Damjan Juda, knez dubrovački g. 1205.« Tom se pjesmom Arnold uzdigao u red naših ponajboljih epskih pjesnika, a po njoj, kao i po »Domovini«, poznaju ga najširi dijelovi hrvatskog naroda. Njegov poznati stih: »Za dom tek živi, koj' je umr'o za nj« osobitim učinkom i značenjem djeluje u Hrvatskoj. Kakovom li se samo pjesničkom snagom i rodoljubljem ističu »Juda«, »Mene tekel, fares«, »Irud« i mnoge druge epske pjesme u toj prvoj zbirci!

U drugom dijelu zbirke »Č e z n u ć a i m a š t a n j a« razvio je Arnold još bolje snagu svoje epske poezije u ovećem broju balada i romanca, te u vrlo značajnim i slikovitim povjesticama i legendama sa političkom tendencom onog doba (prijelaz XIX. u XX. v.). Najradije ipak obrađuje momente iz bojeva Hrvata sa Madžarima od najstarijih vremena (»B r a s l a v i G o j k o« g. 907.—927.) pa sve do bojeva kod Solferina, Kustoce i Kenigreca (»K r a j i š k i n j a«). Junaštvo hrvatskih vojnika pod banom Jelačićem opjevao je Arnold ponosno kao Hrvat (»J e l a č i ć b a n i k r č m a r i c a« ,bitka kod Mora'30. XII. 1848. i »K o s c i S e n t o m a š a«, bitka kod Sentomaša 18. VI. 1849.) i plemenito kao čovjek (»M r t v a č e t a«, zauzeće Gjura 27. XII. nakon bitke kod Mošonja 18. XII. 1848.).

Njegove snažne pjesme »M a g n o (g. 1075)«, »T a h i«, »P i l a t« i »R i b a r« ostavljaju na mene dubok utisak, kao i nekoliko omanjih potresnih balada (»L i p a i j a b l a n«, »P l e s«, »Š v e l j a« i dr.) — U svim Arnoldovim rodoljubnim epskim pjesmama dolazi do izražaja u raznim varijantama ova pjesnikova misao iz povjestice »M a g n o«:

»T e k ć e š s e b i s t v o r i t p a k o,
S t a n e š l i n a m n a r o d s t e z a t . . .«,

koja se uopće kroz hrvatsku literaturu sad jače — sad slabije provija kao ozbiljan memento od XI. stoljeća, pa dalje.

Baladama i romancama iz II. dijela zbirke »S v i s i n a *i* d u b i n a« Arnold nam je dokazao, da je i u odmakloj starosti ostao naš najodličniji pjesnik romanca i balada. Dok se u njegovim ranijim pjesmama te vrste odjegdje osjeća utjecaj njegova književnog učitelja Augusta Šenoe, a gdjegdje osjeća utjecaj njegova književnog učitelja Augusta Šenoe, a dotle u kasnijim baladama i romancama Arnold znatno nadmašuje svoje uzore iz mladosti, premda je baš ta vrst epskog pjesništva uopće u dekadenci u doba, kada je on u njoj najplodniji i najživlji. I brojem i oblikom, dikcijom i plastikom Arnoldove su romance i balade originalne, naše domaće, pune topline vedre i tugaljive, te pune nježnosti i hrvatskog srca obrađuju sadržaje iz našeg narodnog života bilo historičkog bilo savremenog. Kada pako pjesnik u kraćim baladama i romancama uz dikciju ženske narodne pjesme zađe u život našeg sela, onda mu nema premca ni kod mnogo većih i bogatijih naroda u svjetskoj literaturi. Sve su one tako lijepe i mile, da bih morao svaku posebice spomenuti, a za to ovdje nema dovoljno mjesta.

Hvala Bogu, Arnold je još i danas duševno čil i vedar, stvara neumorno i sprema novu zbirku pjesama. Dao mu Bog, da je završi u potpunom zadovoljstvu sa veselicom u duhu Horačeve: »Nunc est libendum . . .«

P r o f. L j u b o M a š t r o v i ć

PRIGODNICE

Mislim, da se ne varam, ako ustvrdim, da nije nikako pravo, što naši književni ljudi, ne isključujući ni kritičare, manje ili više omalovažuju prigodnice, te ih uopće smatraju pjesmama sporedne i neznatne važnosti, da ne reknem i neke niže vrsti. Tom se njihovom mišljenju tim lakše može prigovoriti, što valjda nije baš sasvim lako ustanoviti pravi pojam prigodnice, te se niti ne zna, gdje ona počinje, a gdje svršava, odnosno koje su njezine prave granice. U širem smislu riječi moglo bi se slobodno kazati, da je većina pjesama, umjetnih i narodnih, kod svih naroda, prigodne naravi, jer skoro uvijek neka stanovita prigoda i umjetnom pjesniku i narodnom pjevaču daje povoda, da dade izliva svojim mislima i osjećajima i da tako sastavi pjesmu. Malo je pjesama sasvim apstraktnih, a to takovih, koje se ne osvrću na koji doživljaj ili događaj. Takve događaje i životne prilike većinom spominju i stariji klasični pjesnici i naši narodni pjevači, a to ne samo u epskim nego i u lirskim pjesmama. Na taj način prigodni sastavci pojedinih pjesnika postanu niz opjevanih doživljaja i događaja, pa u neku ruku taj niz sačinjava dobar dio pjesnikovih uspomena. Prema tome dolazim do zaključka, da bi se o prigodnoj poeziji, u širem smislu, moglo kazati ono, što sam u svoje vrijeme pisao o memoarskoj lirici.

Ali, treba priznati, prigodnice se općenito sasvim drugačije shvaćaju. Pod tim se imenom ponajviše označuju one pjesme, koje se izričito, po vlastitoj pobudi ili po naručbi, sastave za jedan istodobni, tako rekući, časoviti, privatni ili opći, a većinom narodni i politički događaj. Pjeva se pjesma povodom koje vesele svečanosti ili koje tužne i nesretne prigode. Nabrajanje u tom pravcu bilo bi suvišno, jer je u to svaki pojedinac iz vlastitog opažanja dobro upućen. Prigodnice takve vrsti ne spadaju uvijek u pravu poeziju. Pjesma je u takvim prilikama više puta sastavljena bez prave pjesnikove volje, bez prave pobude i nadahnuća, bez potrebitog raspoloženja, gdjekada i po tuđem zahtjevu i iz neke krivo shvaćene učtivosti i neke neumjesne i lažne konvencionalnosti. A i sam predmet pjesme nije takav, da zaslužuje, da ga se pjesmom na neki način uveliča i ovjekovječi. Nužna je posljedica, da takva pjesma bude blijeda i prazna i da u nikakvom pravcu ne postigne kakav bolji uspjeh. A kad se koji pjesnik tom i takovom rabotom počešće bavi, prinuždεn je da, sa malim promjenama, sam sebe ponavlja te postane prazan i banalan stihotvorac.

Svakovrsnim prigodnicama neki naši krajevi osobito obiluju. U tome, u koliko mi je poznato, Dalmacija prednjači. Među njezine prigodničare u prvom redu ubrajaju našeg vrijednog i milog Rikarda Katalinića Jeterova, kojem neki kritičari to nepravedno i valjda zlobno prigovaraju. Ja mu se s moje strane ni najmanje ne čudim niti mu iole zamjeram. Svaki sjajni momenat u našem narodnom životu nađe jakog odraza u njegovom plemenitom srcu, svaki narodni udarac nađe odjeka u njegovoj čestitoj duši. Slika njegove bijedne Istre uvijek mu živo lebdi pred očima: on vidi kao za svojih mlađih dana i Učku i istarska sela i gradove, i momke i djevojke, i »lijepu mažuranu« i »sitni bosiljak«,

osjeća plač i jauk zarobljene, potlačene braće, pa je sasvim prirodno da sve to dira njegovo osjetljivo srce i tanke strune njegove lire. On priča često ono isto, ali malo drukčije, jer: la lingua batte, ove il dente duole. Nu on te svoje pjesme, tu najmiliju djecu svoju, zaodijeva uvijek brižno i pristojno: Čistim jezikom i prikladnom formom.

U cijeloj Dalmaciji ta se je vrst poezije za moje mladosti još više gajila nego li danas. Imalo je to osobit razlog i vrlo korisnih rezultata. I tim seje načinom širila narodna hrvatska svijest i ljubav za naš govor, naš jezik i našu pjesmu. Te bi hrvatske sastavke dragovoljno čitali i oni, koji su se silom prilika više služili talijanskim jezikom. A razumije se po sebi, da se je skoro u svim tim pjesmama manje ili više davalo maha narodnim patriotskim osjećajima.

Na tom su se polju najviše odlikovali Stjepan Buzolić i Fra Ivan Despot. Ovog je zadnjeg svuda doticalo, svud je pjesme slagao i držao govore, što je slušaoce i čitaoce zanosilo i oduševljavalo.

Taj čudni običaj prigodnica u najvećoj je mjeri vladao u Splitu. U vrijeme, kad sam gimnaziju pohađao, bilo nas je trojica takvih obligatnih pjesnika: Dr. Vicko Mihaljević, Juraj Kapić i moja malenkost. Je li se koji viđeniji Hrvat oženio, je li tko umro, je li se tko zapopio, je li trebalo kojem prvaku čestitati imendan ili što slično — eto ti gotove neizbježive pjesme. Pregledavajući svoje stare rukopise, neke napose štampane pjesničke sastavke, a i neke listove, kao »Slobodu«, »Narodni List« i »Katoličku Dalmaciju«, nalazim: da sam pjesmom čestitao imendan i raznim prilikama svoje divljenje izrazio Josipu Jurju Strosmajeru, Anti Starčeviću, Mihovilu Pavlinoviću, Antunu Bakotiću, Ivanu Rendiću i dr., da sam spjevao hvalospjeve mladomisnicima Staničiću, Siminjatiju i Jerkunici, da sam zaplakao nad grobovima Ivana Laure, Petra Bartulice i Romea Salvia, brata glasovitog Talijana Ercolana Salvia, da sam proslavio vjenčani dan Ane Rendić, kćerke prvog hrvatskog Splitskog načelnika, te da mi je duša mladenačkim žarom zapjevala Splitu gradu prigodom pohrvaćenja njegovih srednjih škola te Na tisućljetnicu uvedenja glagolice u službu božju i t. d., i t. d.

Uzgredno napominjem, da je i kod Talijana u Splitu vladao isti običaj. Na tom je polju najviše radio moj bivši profesor Zarbarini, koji je u gdjekojem sastavku znao dati izraza svom talijanskom mentalitetu. Talijanske je prigodnice sastavljao i tadašnji dominikanac a kasnije hvarski biskup Zaninović, koji se u ostalom nije smatrao Talijanom. O njemu je potanje pisao A. Petravić u svojim »Studijama i portretima«.

Mnogo je prigodnica spjevao moj pok. brat Mato te ih ima i u njegovim štampanim zbirkama pjesama, po listovima i časopisima, a i nekoliko u rukopisu. Našao sam jedan oveći omot pod oznakom »Prigodnice«, a u njem dvadesetak takvih pjesama. Mogu slobodno kazati, da se sve odlikuju i zanimljivim sadržajem i jezgrovitem dikcijom te lijepom formom i biranim jezikom. Ta su lijepa literarna svojstva mom

bratu već davno priznali Dr. Tresić u splitskom »Novom Vijeku« te Silvije Kranjčević u sarajevskoj »Nadi«, kad mu je povoljno ocijenio »Ugarke«. Večinom su tu opjevane dosta znamenite prigode. Ali i onda, kad je prigoda bila sasvim obična, znao je pjesnik da uplete zdravih i krepkih misli te da ih izradi u jedrim i prikladnim stihovima. Ako jednom sveukupni radovi moga brata budu štampani, neće izostati niti ove a i druge prigodnice.

Dalmatinski otoci Brač i Hvar bili su uvijek na glasu zbog prokušanog patriotizma njihovih stanovnika. U tom se pravcu i danas spominje, da druge ne navađam, rod Didolića, Štambuka, Ostojića, Novakovića i Tomića na Braču te Biankinia, Dubokovića i Gamulina na Hvaru, kojem je harni narod podigao spoumlhwö umhlwö umlhwömmu Hvaru. Znatno se je isticao ugledni i bogati kapetan Niko Duboković sa Jelse na Hvaru, kojem je harni narod podigao spomenik u rodnom mu selu. U prigodnicama nalazim dva Matina spojena soneta Naša Jelsa prahu kapetana Nike Dubokovića. U tim se sonetima opisuje kako nam je prekomorski dušmanin lijepu Jelsu htio na lukav način da otme:

Silnik novi htjede u tvojoj domaji
Da naslijedi mrtve siledžije stare;
Nov zavodnik pregnu patnjam bijednoj raji
Da hrvatstva vjere poruši oltare.

Ali svijesna raja, čvrsta poput klisa,
Prezre podlo mito, bôlju posta jača,
Spremna da na silu skoči bijesom risa . . .

Poznato je, da je čestita Čehinja gđa Maruša Neureutler bila dobra prijateljica Hrvata te dobročiniteljica mnogih hrvatskih đaka u Pragu. I našem je jeziku bila prilično vješta. U Dalmaciju, a specijalno na Brač, više je puta dolazila. Iz poštovanja, zahvalnosti i prijateljstva Mato joj je posvetio prigodnu pjesmu Dan na Primorju, u kojoj je istaknuo:

Maruša je orlušica smjela
Glasnih gora i timora českih:
Sve slavenskih na jezeru misli
Svom poletu jarko perje krijepi.

U rodoljubne prigodnice treba uvrstiti i pjesmu Sokolu, spjevanu za ne znam koje sokolsko društvo na Braču. I tu pjesnik slavi narodno bratstvo te »sokolovom bajnom peru« kliče:

U simbolu tvojem jakom
Ti nas ravnaj k bratskom letu,
Na mezeva i podvige
Čeliči nam hrabru četu.

I kad je svojoj rođakinji Frankina njezin vjenčani dan spjevao prigodnicu, niklu iz mlazovlja istovjetne krvi, uz preporuku, da

joj novi dom bude hram, oltar i eden i da ona svom mužu kraljuje, ponosna i svjesna svog novog uzvišenog zvanja, ne propušta da joj upelji:

Ter hrvatstva vjerom i čuvstvom prožeta,
Rodu ćerka dobra njegovoj slavi služi.

Potresna je tužna prigodnica Suza na grob pobratima. Kani, suzo, veli pjesnik, na grob pobratimov:

Kani, suzo, nakvasi ga svega
Moje boli i ljubavi jake
Svetim sokom...

Klikuj mi ga, nastavlja, pobratima zlatnog:

Klikuj mi ga te i mrtva njega
Ti u mojoj oživljuj pameti:
Bratstvu našem smrt prepona nema,
Njegov grob je meni zalog sveti!

Isto tako Na grobu Franke Štambuk-Vrsalović jadikuje:

Kani, suzo, i njoj posvjedoči
Da i grob joj poštivam i volim,
Da nju slavim u pameti svojoj,
Blagosivam i da za nju molim!

Niti na smrtnoj postelji nije ga ostavila drugarica vila, a niti nada, ultima dea. U tužnoj prigodi svoje duge i neizlječive bolesti, skršen tijelom a duševno ojačan spasonosnim lijekom žive i tvrde kršćanske vjere, spjevao je dirljivu pjesmu Svetoj Tereziji od maloga Isusa, koju u cijelosti donosim:

O Djevica sveta i mila i lijepa,
Klanjam ti se skrušen i klikujem tebe,
Tvojih ruža mirluh opaja me bajni,
Na uzdarje svega poklanjam ti sebe.

O Djevice blaga, tvoju milost prosim,
Oh, pogledaj na me pokajnika s neba,
Pod okrilje svoje jadnika me primi,
Tvoja hitra pomoć meni nužno treba.

O svetice slavna, pred Isusom svojim
Ti me zagovaraj, ti Ga za me moli,
Vrhu mene prospi svoje blagodati,
Povrati mi zdravlje, ublaži mi boli.

To bijaše njegov zadnji pjesnički uzdisaj, zadnji vapaj izmorena tijela, zadnji titraj izmučene duše: to bijaše njegov tužni labudov pjev!

Iv. K. Ostojić

JEDAN RELIGIOZNI PJESNIK

Dr. FERDO ROŽIĆ: AVE VICTOR

I.

Dr. Ferdo Rožić, prije rata bijaše profesor u nadbiskupskom liceju u Zagrebu, dugogodišnji urednik svetojeronimskih izdanja, pod naslovom triumfatorskim »Ave, Victor« spjevao je velebnu himnu u slavu Pija XI. prigodom osnutka Vatikanske države. Djelo je izišlo u nakladi hrvatskog književnog društva sv. Jeronima.

Djelo je razdijeljeno u pet dijelova: I. Sila Božjeg Slova, II. Nemoć crnoga Anđela, III. Na Tibru, IV. Novo Doba, V. Triumf Pija XI., uvodom, u kojem pjesnik javlja predmet svoje pjesme.

F. Rožić nije književni početnik. I u »Hrvatskoj prosvjeti«, i u »Danici« kroz nekoliko godišta prije rata i za rata susretamo se s njegovim pjesničkim sastavcima. No njegova je značajka što ga veliki povijesni događaji duboko ganu i nadahnjuju. XVI. stogodišnjicu Milanskog edikta, kojim počinje nova era u duhovnoj povijesti čovječanstva, era duhovne slobode (god. 1912.), ona sedamstogodišnjica franjevačkog reda (1909.) kad je Franjo Asižanin tisuću godina poslije Milanskog edikta, vjenčav se sa evanđeoskim uboštvom obnovio svijet, nadahnjuju pjesnika osobitim zanosom. Vidi: San Inocenta III. ili himna uboštvu.

A kad je poslije šezdeset godina vatikanskog sužanjstva Piju XI. uspjelo, da s predstavnicima službene Italije sklopi mir i osnuje Vatikanski grad, F. Rožić vidi u tom činu pobjedu vječnoga Slova nad crnim Anđelom, pobjedu duha nad materijom, pobjedu vjere nad bezvjerstvom, pobjedu Pape i Crkve nad Ložom, te kliče:

Tko je ko Božije Slovo i njegova svemoćna sila? Oh tko je?
Zalud ćeš pitati. Nikoga, nikoga nema.
Jedini on je Vladalac, kralj i gospodar
Nad vlastima, silama, moćima svjema. (68)

O Pijo, sav Božiji svijet, sva bijela te grla slave i diče,
Sa snopom od pruta pred tobom stupa i današnji Liktor,
Svetom se cestom sileni narod talasa i kliče:
Io! triumphe. O ave, o salve o Victor!

II.

U svjetskoj literaturi ćemo naći krasnih slavospjeva pobjednicima na bojnom polju. Možemo reći, da nije bilo velike bitke bez naknadnog velikog triumfa i bez obligatorne triumfalne pjesme. Od Julija Cezara do Napoleona svi pobjeditelji su okusili i slast pjesme, kojima udvorni stihotvorci nastojahu ovjekovječiti oružani uspjeh vojskovođe. I naši Zrinski su osjetili takovu slast pjesme, kojom su i domaći pjesnici, Dubrovčani, i strani pjevali njihove pobjede. Poraze nitko pametan ne slavi. No za velik dio takovih slavospjeva se može primijeniti ona Manzonieva:

servo encomio, servilna pohvala. Dvorski arhivi i biblioteke živih i upokojenih dinastija bile su pune ovakovih servilnih pohvala. No nitko ne će ubrojti u servilne pohvale Tassovu epopeju »Gerusalemme Liberata« u slavu Alfonsa estenskoga: ni Vladislavijadu našega Gundulića u slavu pobjednika nad Osmanlijama u Hoćimu.

Bilo je uvijek izabranih duhova i pravih pjesnika, koji se nisu oduševljavali za krvave pobjede stečene na bojnim poljanama, pa su stajali daleko od slave triumfa, kao što je bio Manzoni, kojega nisu ganuli Napoleonovi uspjesi, nego ga je ganula njegova smrt u zatočenju, pa spjeva odu Il cinque maggio, koja ne umire.

I triumfalne pjesme počinju u Grčkoj, gdje Homer, hiljadu godina prije Krista pjeva velika djela besmrtnih bogova i moli ih, da budu njemu i narodu njegovu blagi i dobri. Njega oponaša Kalimak. Pindar je pjesnik moralnih triumfa, pjesnik pobjednika u natječajnim igrama u Olimpiji, u Pitoni, u Istmu korintskom i u Nemi. Ono su prave herojske himne, pune uzvišenih misli i moralnih zasada.

U talijanskoj književnosti ostale su znamenite dvije triumfalne himne, koje je spjevao Vincenzo Monti. Jedna je u slavu Pija VI. i njegovih moralnih pobjeda nad Jozefinizmom, a druga u slavu braće Mongolfier, kad po prvi put svladaše zrak dignuvši se u balonu nad Parizom i tako postadoše preteče Zeppelina i drugih izumitelja današnjih aviona. Za prvu bi se moglo reći, da je nadahnula Rožića, da se lati posla, o kojemu je govora, ako je on uopće čitao ovu Montijevu pjesmu u slavu Pija VI. Sastav jedne i druge nemaju nikakove srodnosti.

No čovjek se mora zamisliti, kako to, da imademo tako malo pjesama u slavu duhovnih pobjeda, a tako mnogo u slavu ratnih pobjednika. A koliko su zaslužniji duhovni nad ratnim pobjediteljima. Zar je i u pjesnicima jači materijalni dio od duhovnoga?

Petrarca je spjevao I triomfi: Trionfo dell' amore, trionfo della castità, trionfo della morte, trionfo della fama, trionfo del tempo. Ali ništa zajedničko nemaju njegovi trionfi s ovom velebnom pobjedom, koju slavi Rožić. Ne poričući značenje i ozbiljnost pjesniku Laure, koji nam živo prikazuje, kako je jača čistoća nego spolna ljubav, a smrt jača i od čistoće, a fama jača od smrti, a vrijeme jače od svih, jer sve pobjeđuje, ali pobjeda, koju slavi Rožić jest nešto vrhunaravno, božansko. Triumf Pija XI. jest triumf Krista, triumf Vječnoga Slova.

III.

Logična veza pojedinih dijelova ove epopeje u pet odlomaka jest ova: Pobjeda Pija XI. je pobjeda Crkve, pobjeda Crkve je pobjeda Krista, pobjeda Krista je pobjeda Božja. Krist, sin Djevice iz Nazareta, jest sin Božji, upućeno njegovo Slovo, kojemu je Otac dao svu moć na nebu i na zemlji. On je vrhovni pobjednik. Krist je ostavio na zemlji svoga Namjesnika, Petra, kojemu je predao svoju duhovnu vlast. Petra slijede u toj vlasti Kristova namjesnika njegovi nasljednici rimski biskupi. Ovi pobjeđuju vlašću i snagom, koju im je dao Krist.

Ovu čisto vjersku, religioznu tezu Rožić je opjevao vinuvši se do visina, do kojih su se vinuli u starini Dante, pa Milton, Klopstock pa naš Palmotić. Ovako on plastično prikazuje moć Slova Božjega:

Tako su sve: i sile i moći: gospodstva i časti
U Božjega Slova vječitoj vlasti.
Na uzdama nosi ih Ono, ko kralj i Gospod im vječni;
Sav mu je svemir hipodrom, sva zemlja prostrano gumno,
Na kojem, ko moćan domadar, svojim silnopregom ravna,
Preskladno, lagano, čudesno, bogosveumno.
Kakav mnogopreg! Po srijedi zlatnogrivci jezde žarkoga sunca,
Sa strane su vranci oblačnih noći, i bijelci snježne oluje;
Pa lavovi dalje i tigri, zmajevi, orlovi suri;
Valovi morski, talasi zračni i struje,
Na sjedalu sjedi visoku nepomično, mirno;
Vođice drži i gleda, i tako ih kreće,
Kao što vilovnim šarcem viteški jahač, kada se njemu
Strelimke niz polje lijeće;
A poglede svoje, ko zatravljen suncokret, sveudilj dižu
U njegove oči sunčane;
Na svaki paze mu mig; i pred njim se sagiblju nikom,
Čelom se tiču grude zemljane.
To njihova radost i sreća, to žiće njihovo cijelo:
Svet i beskrajan posluh u svemu, u svemu,
Kako ga znade srce svetaca, il bijelo trozavjetno velo.
Slovu Božjemu posluh, Gospodu svomu! Jedino njemu! (13)

I to Božje Slovo, kojemu se pokorno klanjaju sva bića, koja su po njemu postala, postavši čovjekom pretrpi muku i smrt na križu, da čovjeka oslobodi pandža crnoga Anđela. Ovoga crnoga Anđela, Anđela tmine i smrti, Božjeg suprotnika, pjeva pjesnik u drugom pjevanju i prikazuje njegov poraz i pad u tmine najdonje; ali taj njegov prvi poraz nije bio konačan, dok Slovo Božje ne sputa njegovu snagu, oslobodivši ljudski rod od ljage prvoga grijeha.

Pjesnik pjeva, kako taj crni Anđeo:
U zmiju se prometnu najprije, onu iz čarovna raja,
Zavodljivu ,mamljivu, blistavih pruga i šara,
Što slađane riječi prvoj je pričala ženi o drvu i voću,
(A čovjeku žena), kako je slatko, koliko čara!... (47)
To je bio prvi nasrtaj Mrakonoše na čovječju dušu.
Poslije zmije u kućno se živinče stvori, što mukati znade,
Na oltar se, paklenik, pope, u suho se zlato obuče!
Neka se ljudska izvrnu srca, i istinog Boga
Od teleta zlatnog ne luče.

Taj isti Mrakonoša kasnije se pretvori u druge sićušne stvari, u fetiše, u kumire, u drvlje, kamenje, štapove, klade, prčine od kose, u nokte i papke. Sve su to bila draga božanstva duši čovječjoj. Onda se pretvori u Kristove progonitelje. On je nadahnitelj onih, koji su Krista

osudili i propeli. On u ime slobode, u ime znanosti, u ime ljepote, u ime slasti života hoće da obori carstvo Božjega Slova. I ta borba mu je uzaludna, jer Vječno slovo uvijek pobjeđuje, uvijek, kroz sve vjekove do danas. Njegova su pobjeda mučenici, njegova su pobjeda patnici, negova su pobjeda svi vjernici, koji se krstom krste. On je sve pobijedio. Pobijedio je i onda, kad ljudi misle, da je poražen. Christus vincit!

IV.

Kršćanin katolik, koji vjeruje u Boga i u sve druge dogmate katoličke Crkve, a inače ne može biti kršćanin katolik, taj mora vjerovati, da je Krist sin Božji, da je on nepobjediv. Katolik mora vjerovati, da je Crkva Kristova ustanova, i da s njome On upravlja i vlada nevidljivo s nebesa a vidljivo njom ravna Petar po svojim nasljednicima, rimskim biskupima, na zemlji. Katolik mora vjerovati, da je rimski papa u duhovnim borbama nepobjediv i onda, kad izgleda poražen. Mora vjerovati u vječnost Crkve, jer je Crkva kraljevstvo Božje na zemlji.

Zato je posve logično, da je i osnutak Vatikanskoga grada djelo Kristovo, da taj osnutak predstavlja jednu veliku pobjedu, najnoviju vidljivu pobjedu vjere. Za ovu je pjevao Manzoni:

Bella immortal, benefica
Fede ai trionfi avvezza!

Pjesnik pjevajući uskrsnuće i triumf Vatikan-grada misli i na svoj narod, pa se obraća pobjedniku:

Na tebe se obraća prošnjom; zvekirom na vrata ti kuca
I šavac redaka ovih, skromni pjesnik-Croata.
Na njegovu viku za pravdom nitko se ne javlja drugi.
Za tvoje se skutove rukama prozbenim hvata;
I u hram ti veleban ulazi pobožno, smjerno,
Plameno moli, u ruci držeći goruću svijeću;
Neka tvoj slavni Gospodar zakrili sudbu naroda njeg'va
U vječnoga Trovlađa svemoćnu vijeću
Nek mu se dade, da rođenoj duši ostane sveudilj vjeran!
Da mu ne utrne drevna svjetiljka svijesti;
Da ne pije opijum, što će ga živa, ko usnulo dijete,
U krilo smrti ponesti;
Da ne bude kopač svojega groblja,
Na kojem će drugi blago si pasti,
Klicati, pjevati, igranke igrat
I davati časti.
Da siguran bude od divljih grabežljivih zvijeri;
I pasa što krvavo reže;
I jejina noćnih, i gamadi gadne,
Što se škuljama mračnima leže;
Da njegovo sjeme, koje jednoć u njedrima bačeno Zemlje,
Praodlukom Vječnoga Vijeća, — do kraja svijeta
Krošnjatim drvetom raste, u proljeće svako
Punim plodonosna cvijeta;

Da duša mu bude jednako budna, ko mlađahna zora;
Sa svojih do nogu se maknuti ne da;
Kö košnica da bude sav, što trutove na polje baca,
A sama je prepuna rada i meda.
Da nevolje kostrijet, što tako već dugo ga grebe i bode,
Sa ranjavog tijela svojega svuče.
U svečane jednom da haljine radosti, sreće,
U uskrsno ruho da se obuče.
A Trovlađu svetom neka je zauvijek predan,
Uza nj da stoji poput neslomiva kama;
Neka u Njemu je vrelo mu divovske sile i snage!
Neka mu sunce životne vatre i plama. (153—154)

Ovo bi se moglo zvati: Molitva. Ona u pjesniku odaje vjernika i otadžbenika, puna nade i lijepih čarnih snova.

V.

Tko smatra, da je emocija, materijalno ganuće, osnova poezije, taj neka zaklopi ovu knjigu i ne traži u njoj takvih emocija. Taj se i sam s posmjehom prijeći preko nje, jer ne će naći onu i onakvu umjetnost, kakvu traži. Ali to još nije dokaz, da se u ovoj trofejnoj epopeji ne nalazi najuzvišenija ljudska poezija. Rekao je Federik Oznam, da je poezija izražaj udivljenja. Bez obzira na materijalnu formu, kojom se daje izražaja udivljenju, taj izražaj je po sebi poezija. Ovdje imademo najveće i najuzvišenije objekte udivljenja. Ako su kršćanski heroji uzvišen objekat udivljenja, nad kojim nema herojstva među ljudima, kakvo mjesto mora zauzeti ovaj predmet, što ga je opjevao Rožić u ovoj epopeji?

Vječno Slovo Božje, po kojemu sve je postalo, i bez njega nije ništa stvoreno, što je stvoreno! I to vječno Slovo Božje postaje čovjek, živi među svojima, i njegovi ga ne poznaše. Poslije tolikih čudesa vidimo ga oznojena krvavim znojem u vrtu Getsemanskom, vidimo bičem bivena, trnjem okrunjena, na križ propeta, u grob položena. Onaj, koji je druge oteo iz žvala smrti ,sam ustade iz groba, pokaza se svojima, i uzvine se u krilo Oca, da odanle vlada i pobjeđuje. Imade li išta uzvišenije od Krista? Išta dostojnijega udivljenja, dostojnijega za pjesnika-vjernika?

Pjesnik je shvatio tu uzvišenost predmeta, pa je osjetio, da bi se ona snizila, kad bi je on pjevao običnim, vulgarnim jezikom mase. Ponizio bi se taj veliki predmet, kad bi ga on pjevao makar i u najljepšim strofama Safe, Pindara i Horaca. Pjesma bi postala banalna, da ju je pjevao narodnim desetercem ili bilo kojim drugim običnim stihom.

Kako se vidi iz navedenih citata, pjesnik je odabrao slobođan, nevezan i najrazličniji stih, jer samo tako je mogao približiti se uzvišenosti predmeta. Ako je njegov stih kićen, ono je kićenost Mojsijeve himne, kićenost Davidovih psalama, kićenost Marijine pjesme zahvalnice. Kićenost odgovara uzvišenosti predmeta i veličini udivljenja.

Ali u tomu je i jedna mana. Jer je to sve previsoko, umara. Ne dade se čitati više od par stranica na dan, već svojedobno je opazio Alfonso Lamartine, da uzvišenost umara, kao što ljepota začarava.

Ali onaj, koji pjeva za unučad poznu, koji stvara djela trajne vrijednosti, taj se ne boji ovoga prigovora. Ako ne pročita današnja lagana, sumorna generacija, ako ne shvati uzvišenost predmeta i uzvišenost izražaja, shvatit će to budući naraštaji. Ni Dantea nisu shvatili suvremenici, dapače je bio u neko vrijeme predmet ismjehivanja i poruge, a ipak je ostao pjesnik nad pjesnicima.

K. Šegvić

MARX I MARXIZAM

(O PEDESETGODIŠNJICI SMRTI KARLA MARXA, 14. III. 1933.)

Ko hoće razumjeti Karla Marxa i moderni socijalizam, mora, ako se rodio i odrastao u našim prilikama, prije svega te prilike pustiti potpuno iz vida i predočiti si velika industrijska područja zapadne Europe. Moramo se u svojoj mašt prenijeti među one nepregledne tvornice i ogromne industrijske uređaje, gdje dan i noć radi na desetke hiljada raznih strojeva, oko kojih se kreću čitave vojske radništva — beskućnoga proletarijata. Na drugu pak stranu kapitalisti, vlasnici — po Marxovu nazoru — tih instrumenata »za izrabljivanje« sjede na snopovima dionica, režu kupone i unovčuju ih, te bez rada zgrću velike prihode. Teško si je sve to predstaviti čovjeku, koji je rođen i odrastao u sasma drugome milieu, gdje nema ni tvornica, ni industrije, ni proletarijata, ni kapitalizma, nego mali i srednji seljački posjed i nešto obrtništva odnosno »malograđanstva«, koji su svi u glavnome ujedno radnici i u posjedu »proizvodnih sredstava«.

Ali to nije još sve dovoljno za razumijevanje Karla Marxa. Moramo znati, da je Marx bio i Židov, prema tome već a priori naginjao »privrednom« shvaćanju ljudskoga društva. Živući u jednoj rasno tuđoj sredini, koja mu je automatski protivna — logično je, da svi takovi elementi moraju bazirati svoju etiku na drugom momentu, a taj je kozmopolitski i »privrednički«. David Ricardo osnovao je svoj sistem političke ekonomije na predpostavci, da je čovjek isključivo »homo economicus«, te samo izmjenjuje dobra — prema množini rada, koji je u njima inkorporiran. I Marx je svoju teoriju osnovao na principima postavljenim po Ricardu (i Wilimu Thompsonu). Treba ali uočiti i ovu okolnost: na Marxov nazor o svijetu i životu imala su djela Voltaira i Rousseau-a veliki uticaj. I Marx je jednakoga mišljenja kao i spomenuti filozofi, da su svi ljudi od naravi jednaki, da su već po svome rođenju svi jednako e l i t n i i s p o s o b n i — dok ih samo nevaljale socijalne institucije nejednakima čine. Najštetnija takova institucija je privatno vlasništvo. Tá nije li Proudhon već godine 1840. objelodanio knjigu pod naslovom »Qu'est ce que la proprieté?« — dajući odmah odgovor: vlasništvo je krađa! — Marx je do. 1843. prešao socijalizmu i postavio se na čelo novo nastaloga socijalnoga sloja — tvorničkoga radništva. Mora se priznati: on se bezkompromisno postavio na čelo stvari proletarijata. Već kao židovsko dijete, rođen i odgojen u gradu — nije imao nikakova smisla ni

razumijevanja za druge prilike. On vidi na jednu stranu buržoaziju kao imaoca sredstava (tvorničke) produkcije i na drugu kao sasma protivni pol i protivnoga interesenta tvorničkoga radnika. Treće ne postoji osim feudalizam u prošlosti. Za to je za Marxa tvornički radnik jedini tvorac vrijednosti, jer vrijednost nije ništa drugo nego kristalizovani rad, i to baš toga radnika, koja se mjeri s vremenom. No ovdje se sada ne ćemo upuštati u Marxovu teoriju vrijednosti, samo treba napomenuti, da je ta teorija znatno modificirana u trećemu dijelu »Kapitala«, koji je pod opremom njegovoga tijesnoga saradnika i prijatelja Engelsa izišao tek godine 1894.

Još je i danas najbolje, za onoga, ko hoće da se upozna sa osnovnim nazorima Marxizma, uzeti u ruku »Komunistički manifest«, koji je izišao godine 1848. i sadrži sve glavne Marxove teze u najzbijenijoj formi. »Cijela povijest nije ništa drugo nego povijest staliških borbi.« — »Komunistička revolucija najradikalniji je prekid sa dosadanjim prilikama vlasništva.« — »Prvi korak u radničkoj revoluciji je ustanak proletarijata, da postane vladajućom klasom, izvojevanje demokracije... Proletarijat će upotrebi svoju političku vlast za to, da buržoaziji istrgne kapital iz ruku, da centralizira sredstva proizvodnje u rukama države, to jest proletarijata kao vladajuće klase.« — »Proletarci svih zemalja ujedinite se!«

Svoj sistem Marx je osnovao u glavnome študirajući prilike razvitka engleske tekstilne industrije u prvoj poli prošloga stoljeća sa svim njezinim posljedicama. Otale se uzdiže, da postavi, odnosno otkrije, zakone razvitka ljudskoga društva, koji razvitak prirodnom nuždom tjera kolektivizaciji. Kada to dođe — onda će prestati sva zla, riješiti će se sva pitanja — i ljudstvo će biti usrećeno. Marx identificira demokraciju, identificira državu, identificira društvo uopće sa proletarijatom, tvorničkim radništvom. Mora se priznati, da je to bio čovjek vanredne jačine i bistroće duha, ali je i to činjenica, da ga je njegova mržnja i fanatizam tjerala na jednostranost i uzrokovala, da je za volju svoga aprioristićkoga stanovišta natezao i konstruirao hipoteze, koje se nijesu pokazale kao valjane, te ih se čak po njegovim najbližim prijateljima i saradnicima moralo korigirati. Ne samo Eduard Bernstein nego i Friedrich Engels morali su priznati, da razvitak ljudskoga društva ne ide na onaj način, kako je to Marx hotio.

Prema nazorima Marxa jedini nosioc historije je — stališ (klasa). Ni ličnost ni narod kao jedna cjelina — sve to ne igra u historiji bitnu ulogu! Pustimo ovdje po strani, da nije ni to lako obuhvatiti, što je »stališ«, jer ni to nije neka kompaktna i čvrsta jedinica, tà zar bi se na primjer naša povijest mogla protumačiti pomoću toga pojma »stališ«?! Naravno da time ne ćemo reći, da i stališke borbe nijesu u povijesti naroda igrale manje više odlučnu ulogu. Ali, je li na primjer naš otpor u srednjem vijeku protiv Bizanta, ili poslije toga borbe protiv osmanlijskih nadiranja, je li to bila borba kakvoga stališa ili cijeloga naroda? Ta deviza nije bila: »za produkciju!« nego: »Za krst časni i slobodu zlatnu!« Dosljedno svojoj rasnoj osebujnosti, Marx je postavio i tezu o tako zvanome materijalističkom nazoru na historiju, prema kojoj materijalna podloga određuje i mišljenje: »Das Sein bestimmt das Denken!« Da konkretnije

kažemo: proizvodna tehnika je primarni i ravnajući faktor: kakvo će biti ljudsko društvo. I religija, pravo, moral, »kultura« itd. — sve je to samo odraz proizvodne tehnike i mijenja se s njome. I to zapravo način proizvodnje, na koji se način producira: »Žrvan ima za posljedicu feudalističko, parni mlin industrijsko-kapitalističko društvo.« Nije teško dokazati, da je, kao što u prošlosti, tako i u sadašnjosti, bilo i ima bezbroj primjera, gdje je ta »materijalna podloga« bila jedna te ista, dok su društvene institucije pokazivale i pokazuju bitno različite karakteristike i u religiji, etici, pravnim i ostalim institucijama dotičnoga društva ili društava. Je li primjerice »materijalna podloga« u staroj Grčkoj bila druga nego li je (u glavnome) današnja — pa gdje je onaj narod, koji je svojim djelima zadivio čitav svijet, prema današnjim Grcima! Kao što socijalizam uopće tako naravno i Marx stoje daleko svakome drugome društvu osim buržujsko-proleterskome. U koliko realne okolnosti sile, da se pozabave agrarnim problemima, to se pribjegava nekom kopiranju, koje se uzimlje iz pravoga socijalističkoga područja — industrije. Tako primjerice i u Rusiji eksperimenti sa uvađanjem industrijske obradbe velikih posjeda.

Ali i najnoviji razvitak prilika općenito nije ni malo povoljan, da potvrdi Marxov nazor, da je čovjek ništa drugo nego jedan mehanizam za proizvodnju i potrošnju, da su svi ljudi od naravi jednaki, da sve vodi socijalizmu itd. Ekonomski pisci slažu se doduše u mišljenju, da je devetnaesto stoljeće bilo »ekonomsko stoljeće«, no da je takovo stoljeće završilo. Logično je, da je nagli razvitak industrije i saobraćaja u 19. vijeku ostavio jak dojam na čovječanstvo, pogotovo što je to čovječanstvo nekoliko decenija do svjetskoga rata živjelo »kao bubreg u loju«, jer je uglavnom sve mirovalo. Tako su privredni problemi stajali na prvome mjestu. Svjetski je rat ali potresao iz temelja s tim čovječanstvom, uzbudio u njemu sve atome, tako, da su problemi, koji se danas sami postavljaju, vrlo zamršeni. Danas govoriti »o ekonomskome stoljeću« nije drugo nego anahronizam. Problemi, koji danas najviše zaokupljaju čovječanstvo, druge su naravi nego ekonomkse! Interesantno je spomnuti, da se danas najviše govori i o »petome stališu«, koji je postao veoma brojan, — a to su nezaposleni. U Marxovoj teoriji razvitka nije ovaj stališ, i kako je isti nastao, bio predviđen!

Ali potrebito je upozoriti na slijedeću činjenicu. Danas je postavljena druga teorija o razvitku ljudskoga društva. Dok je Marx i socijalizam tvrdio: »na početku bijaše klasa« — danas se kaže: »na početku bijaše rasa!« Ta je deviza istaknuta baš onamo, gdje se Marx rodio i gdje je njegov rad urodio najboljim rezultatima, u Njemačkoj

Pod uplivom ideja, koje su pripravile francusku revoluciju, gledalo se sve do nazad malo vremena na čovječje društvo kroz naočare Rousseaua i ostalih atomista, da ih tako nazovemo. Doduše, još davno su upozoravali razni veliki umovi, da nijesu svi ljudi po rođenju jednaki i da se — da tako rečemo — od magarca nikada ne može napraviti konja, pa ni blio kakovim uzgojem. Ima, faktično od naravi, rođenih zločinaca, ima rođenoga roblja, rođenih preživača — a tako isto ima i jedna rođena elita. Po Marxovim nazorima to sve ne opstoji, već je klasa sve, a sve drugo — ništa. Empirija, historija dokazuje protivno: da naime cijeli

ljudski razvitak nosi jedna elita, koja nije ograničena niti na kakov sloj niti na stališ — nego se manje više može naći u svim tim jedinicama. Podvig »égalité«, koji je izbacila francuska revolucija, postulat je humanitarnog značaja.

Teorija Marxizma prelazi pogotovo preko značenja ličnosti, jer se »klasu« smatra za jedinicu i nosioca historije. To ali ne smeta nosioce sadanjega režima primjerice u Rusiji, da ipak podižu kult ličnosti, naravno onih, koje njima konveniraju. Činjenice ali govore, da se tok historije ne može protumačiti, isključi li se ulogu ličnosti. Historiju su zapravo stvarale i stvaraju ličnosti, koje se u nekim svojstvima uzdižu nad svoju okolinu. Bez ličnosti nema onoga faktora, koji stvara vanredna djela. »Volk und Knechte und Ueberwinder gestehen jeder Zeit, das höchste Glück der Erdenkinder sei die Persönlichkeit!« — tako kaže i Goethe. Mi vidimo i dandanas, u prilikama gdje je uzavrela ljudska krv, gdje se giblju svi atomi u čovjeku, da se baš danas, kada se ljudska narav tako rekuć najelementarnije očituje — da se i danas najviše vapi za jakim ljudima, za ličnostima, od kojih se očekuje spas naroda i čovječanstva. I gdje se takova ličnost ispolji i afirmira, da tamo sve za sobom vuče, bez obzira na »klasu«. To je bilo od vajkada, poznato je i iz najstarijih vremena, odkad se znade ljudska historija, da su narodi vapili za mesijama, pogotovo kada su vremena burna.

Već po samoj logici Marxizma pojav Karla Marxa nužna je posljedica novo nastaloga sloja — »stališa« — tvorničkoga radništva, proletarijata. Sve Marxove teorije zapravo su argumentacija, za da se afirmira interes toga stališa. To je mjerilo, za da se u glavnome i ocijeni vrijednost tih teorija, koje su postavljene sa unaprijed određenom svrhom. Jer je socijalizam »ono kako bi imalo da bude«. Socijalističke su se teorije pokazale, da im je nesamo seljačka stvar daleko, nego o tome uopće niti ne vode računa. Dijeliti seljaštvo u siromašnije i bolje stojeće — to nije nikakov kriterij, niti kvalitativna razlika, i to ne može ništa da podijeli ni rastumači. Marxizam i seljaštvo to je tako daleko jedno od drugoga, kako Bog i šeširdžija! No bilo bi pogrješno kazati, da Marxizam nije proletarijatu koristio. On je bez dvojbe podigao svijest kod radnika, naravno u više slučajeva jednostrano, tako da je i zastranilo. Svakako je ta pretjeranost imala za posljedicu, da se pojavila i reakcija, koja je stvari proletarijata i štetovala. Drži se više puta, da je klasna mržnja posljedica relativno prevelikoga utjecaja izvjesnoga rasnoga elementa, čija je karakteristika »privredno« gledanje na život uz destruktivne kvalitete. Gustav Schmoller napisao je — karakterizirajući Marxa i Lassalle-a — ove riječi: »Oba pravo židovska, destruktivna, radikalna duha, oba fundirana na Židovu i burzovnom mešetaru Ricardu«. Vrlo je značajno, da se, primjerice, Marxizam, kao pomodna roba, uvozi i onamo, gdje nema za nj »materijalne podloge«, jer su druge prilike — no relativno najviše po izvjesnim, rasno i nacionalno tuđim elementima, koji baš, valjda radi toga, Marxizmu najviše naginju.

Pogledamo li stanje Marxizma o pedesetgodišnjici Marxove smrti, vidjeti ćemo, da je mjestimice doveo do konkretnih uspjeha, samo se mora još vidjeti, kako će se ti uspjesi trajno afirmirati. Ali mora se Europu

odijeliti od Rusije, jer je Rusija područje svoje vrsti: i rasno i kulturno potpuno zasebno i daleko — svima sa eventualno neznatnom iznimkom. Tamo gdje se Marxizam najviše afirmirao, pojavio se njegovoj klasnoj borbi najljući protivnik u — rasnoj borbi. Gdje se ta dva elementa uhvate u koštac, tu Marxizam mora podleći, jer je »rasa« nešto najelementarnijega, to je krv! Klasa je historijska, rasa prirodna kategorija. U Italiji je Marxizam podlegao rasnome udarcu, u Njemačkoj će mutatis mutandis doživjeti istu sudbinu. Tako je rasni faktor, koji je onda, za vrijeme, dok je Marx živio i pisao, bio više latentan — tek posljednjih godina izbio na površinu i oborio se na Marxizam. Danas je veliki dio Europe pod dominacijom rasnoga pokreta, dok se na Zapadu još drži stara liberalna demokracija. Svakako je činjenica, da dvadeseto stoljeće ne će biti »ekonomsko stoljeće« — ni produkcije ni potrošnje — nego će njime obladati drugi faktori. Kakova će konačna kristalizacija biti, to je teško još reći. Predbježno je rasni momenat u usponu. Nikada nije bilo manje izgleda za materijalističko naziranje historije nego danas, tako da je i praktični život pokazao, da taj osnov Marxizma nije održiv.

Dr. Stjepan Buć

KRIZA ČOVJEKA

I.

Kad se govori o krizi, znači da je tu bolest. Kriza je dokaz, da jedan organizam, jedan život, boluje, i da ta bolest nije u incipientnom stanju, nego je akutna, dapače je dosegla vrhunac. Došla je u stadij odlučnosti, ili život ili smrt. Ako je u jednom bolesnom stanju nastala kriza, to jest ako je bolest stigla na vrhunac ,kriza se mora riješiti brzo, na ovu ili na onu stranu. Krize, u najvećem broju slučajeva, svršavaju letalno. Ako bolesnik i preboli, ipak mu organizam tako oslabi, da mu treba duga rekonvalescencija do potpunog ozdravljenja. Dapače posljedice znadu pratiti čovjeka do smrti. U narodu se kaže: duga bolest, smrt sigurna. Nu, govori se često o krizi, dok je kriza daleko, bolest nije dostigla svoj vrhunac. Često se i bolest zaustavlja na polak puta. Jer, kad bismo bili u istini u pravoj krizi, od kad se o njoj govori, ona bi davno bila ovako ili onako riješena. S toga se može postaviti pitanje: jesmo li u krizi?

Ako nismo baš u pravoj krizi, ali smo bolesni bez svake sumnje. Dok se za krizu čovjek može prevariti, za bolest ne može. Simptomi su odviše jasni: ubrzano kucanje bila, prejaka vrućina, bolovi u glavi i na drugim udovima, očiti su dokazi tjelesne bolesti. Slično je i kod bolesti socijalnih organizama.

Ova je bolest općenita. Kao gripa, ili koja druga epidemična nevolja, zahvatila je cijeli svijet. Neki simptomi su tako općeniti, da se misli i drži, da je bolest jedna te ista, opća zaraza. Kaže se, da u svijetu imade svega: i hrane i industrijskih produkata, imade kruha i ruha, a ipak vlada skupoća, ipak nezaposlenost, ipak bijeda, dapače gladovanje. Imade toliko produkcije, da se kava, pamuk, žito, na milijune metara

baca u more ili u vatru. A s druge strane ljudi gladuju. Toliko milijuna ljudi se tuži na neuposlenost, a imade toliko zemlje za obraditi, koja će sigurno prehraniti i zaodjeti svoje radnike. Imade u svijetu toliko močvara za presušiti, rijeka za regulirati, da bi se moglo uposliti na milijune radnih sila. Za svakoga, koji ozbiljno hoće raditi, može se lako naći posla. Ne treba da taj posao bude u gradu. On može biti i na selu. Dovoljno je, da onaj, koji radi, dobije za to potrebiti kruh i ruho, potrebiti stan. Ali rada imade. Ako ga nema, onda je znak, da ga ne traže oni, koji ga moraju tražiti, ili ga ne daju oni, koji ga moraju dati.

Tko traži rada, ne smije birati rad. Treba da se lati posla, gdje i kako može, kao što gladan čovjek ne smije birati hranu, nego mora jesti ono što se primjeri.

Dok imade neobrađene zemlje nije straha za rad i za prehranu ljudi.

II.

KRIVE DIAGNOZE.

U liječenju bolesti je glavno ispravna diagnoza. Bez ispravne diagnoze nema ni uspješnog liječenja. Državnici pozvani da liječe ovu socijalnu bolest, misle, da je ona jedna privremena privredna bolest i ništa drugo. I u tom pravcu je liječi.

Dvije su velike pogreške u nazorima i postupku liječenja: Pošto je, vele, ovo općenita bolest, treba je i općenito zajednički liječiti. Druga je pogreška, što misle, da se dade liječiti materijalnim sredstvima i aranžmanima, ugovorima i pregovorima, konferencijama i kompromisima između pojedinih država.

I u Europi dobro poznati dosadanji predsjednik senatskog odbora za vanjske poslove Ujedinjenih američkih država, senator Borah, držao je na sam Božić govor, kojim je pobudio pozornost svijeta. On je istaknuo potrebu, da se poradi za suzbijanje gladi u svijetu. On je tvrdio da milijunima ljudi prijeti u nekim državama glad. Taj glad je, veli, posljedica privredne krize, u kojoj živimo. On veli da to biva za to, što je u mnogim državama nastalo uvjerenje, da se privredni zakoni mogu kršiti kao paragrafi na papiru. A to kršenje da je dovelo do nezaposlenosti, do smanjenja plaća, do gladi, do teških prilika u industriji i u trgovini, te u opće do katastrofe u privrednom životu. Države moljakaju moratorij, a narodi vape za kruhom. Pa na osnovu tih tvrdnja postavio je predlog, da svatko, koji želi spasiti civilizaciju, mora se boriti za uspostavu normalnog stanja u svjetskoj trgovini i privredi.

Ovako su novine donijele izvadak iz tog senzacijonalnog govora. Osim konstatacije, da imade u mnogim državama ljudi gladnih, ljudi, koji vape za kruhom, da je broj tih ljudi ogroman, sve ostalo, što taj uvaženi američki političar, tvrdi, nije osnovano na istini ni na zakonima života. A zakoni života su jači i prešniji od zakona trgovine i privrede.

Nema dvojbe, da imade u svim krajevima svijeta, u Europi i u Aziji, u Americi južnoj i sjevernoj, u Africi i Australiji veoma mnogo

ljudi, koji gladuju. Dapače, ako je vjerovati novinskim vijestima, imade i takovih predjela, gdje ljudi od gladi umiru.

Nasuprot toj konstataciji u Americi, u komšiluku Sjedinjenih država, u Kanadi su predali vatri na milijune vreća žita, a u južnoj Americi na milijune vreća kave. U doba kad se konstatira i nezaposlenost i skupoća industrijskih proizvoda, uništava se pamuk na hiljade tona! Da se spase privredni zakoni, »zakoni trgovine i produkcije«!

Ovo zdravom razumu nije dokučivo, ali je dokučivo i posve prirodno za g. Boraha: On u tome ne vidi ništa sablažnjivo. To su mjere, koje moraju poduzeti privrednici, da ne padnu cijene žitu, pamuku i kavi. To su mjere potrebite, da se uzmogne producirati dalje i žito, i kavu i pamuk. To je potreba privrednih zakona.

Prema shvaćanju senatora Boraha žito se sije, pamuk i kava se sade radi trgovine, radi cijena, a ne radi hrane. Kad se ne bi mogli ti proizvodi da unovče, ne bi se ni proizvodili. John Bull, čisti materijalista, gleda sve pojave sa čisto privrednog stajališta. Za njega bolest čovjeka ne postoji. Postoji samo bolest trgovine i privrede. Spasimo privredu i spasili smo čovjeka.

Dok g. Borah vidi uzroke bolesti u kršenju privrednih zakona od strane europejskih vlastodržaca, čehoslovački ministar socijalne politike Dr. Czech vidi uzroke krize u stroju. Premda mnogi vide uzrok nezaposlenosti radnika u tomu, što se je bajagi morala smatnjiti na svijetu proizvodnja, on vidi uzrok u tomu, što je čovjeka zamijenio stroj. U nedavno držanom izvješću pred odborom čehoslovačkog parlamenta on je iznio nekoliko primjera, ne iz američkih, nego iz čehoslovačkih tvornica.

»U dvjema tvornicama cementa su mjesto cigljarskih preša za formiranje sirovine upotrebljeni tako zvani »turbinski mlinovi« i mehaniziran prevoz sirovine u peći, što je momentano uzrokovalo otpuštanje 140 radnika.

U kamenolomu jedne druge tvornice cementa je pomoću mehaničke turpije »Ciklon« uvedeno električno odvaljivanje čitavih stijena. Na taj način se dobiva najedamput nekoliko hiljada vagona kamena, tako da se odvaljivanje kamena vrši samo svakih 14 dana. Uslijed tog je broj zaposlenih radnika u kamenolomu opao sa 130 na 65. Kamenolom, otvoren na brdu, podigao je mjesto 18 prevoznih puteva za prevoz kamena u dolinu žičanu željeznicu, na što je otpušteno 40 radnika.

U keramičkom poduzeću u mlado-boleslavskom inspekcionom okrugu je mehanizacija procesa produkcije omogućila izradbu 8000 komada šamot-opeka za jedan sat, dok se prije s istim brojem radnika izrađivalo samo 400 komada. Tvornica stakla u Slovačkoj može pomoću jednog pantografa, kojim upravlja jedan radnik, najedared staklenim ukrasima snabdjeti 24 predmeta, dok je do sada za taj posao bilo potrebno 24 radnika.

Da se poboljša produkcija dugmeta dvije tvornice u Budjejovicama uvele su automatske preše, od kojih svaka zamijenjuje rad desetorice.

Praško poduzeće za produkciju automobilskih rezervnih dijelova je nabavili strojeve za brušenje s većim kapacitetom i automatska vretena,

koja najedamput vrše deset poslova i koji premašuju kapacitet stranih strojeva za 60 posto.

Tvornica za preradbu lana i konoplje u njitranskom inspekcionom okrugu nabavila je za odjeljenje za trenje lana dva automata, koji su uz isti kapacitet tvornice mogli izbaciti iz posla 60 posto do sada zaposlenih radnika. Ta reforma izvršena je nakon velikog požara.

Iz okoline Tabore javlja se, da je tvornica rublja mehanizacijom tvorničkog uređaja povećala svoj kapacitet za 140 posto, iako je otpustila znatan broj radnika.

Naročito zaslužuje da se spomene automatizacija posla, skopčanog s punjenjem boca. Novi strojevi peru boce i pune ih, stavljaju čep, lijepe vinjete i reduciraju ručni rad samo na skidanje punih boca s »pokretne vrpce«.

Ne treba naročito naglašavati, da uvođenje tih strojeva u svima poduzećima, koja dolaze u obzir, uzrokuje otpuštanje radnika. U plzenjskoj pivovari novo postavljen stroj za punjenje može za sat napuniti 3000 boca, dakle pet puta toliko, koliko su mogli radnici primljeni za upravljanje aparatom.

I u grafičkoj industriji mehanizacija rada silno napreduje. Tako je u praškoj štampariji montiran nov rotacioni stroj za offset, koji štampa za jedan sat 3000 primjeraka u pet boja, dok su stari litografski strojevi za isto vrijeme mogli izraditi samo 500 primjeraka u jednoj boji. U tvornici papirnatih vrećica u njitranskom inspektoratu je instalacija automatskog stroja dovela dotle, da se svi radovi od početka do potpune izrade vrećica vrše jednim strojem bez pomoći ljudske snage.

Pravo umjetničko djelo racionalizacije je tvornica octa u Prikarpatskoj Rusiji, koja bez ikakve ljudske pomoći radi čitav dan automatski, pa se — šta više — preko dana zaključava. Duhovito izmišljena, kao sat točna pumpa, snabdjevena satom, svaka četvrt sata pumpa izvjesnu količinu tekućine. Automatskim putem pak tekućina dolazi u hladionicu. Ljudski rad se ograničava samo na vanjsku službu oko strojeva.

Na kraju još da spomenemo mehanizaciju tkaonice, koja se gradi u kralevodvorskom okrugu, gdje je postavljanjem prvih 40 automatskih tkalačkih razboja produkcija već započela. Ta tvornica će biti zaista školski primjer tvornice bez ljudi, za koje smo do sada slušali da postoje samo u dalekim zemljama.«

Dakle ministar socijalne politike u Čehoslovačkoj drži stroj uzrokom velike socijalne bolesti. Tako misle i gospoda u Americi. Oni tvrde, da se neće moći nikada više ukloniti neuposlenost za to, što je stroj zamijenio čovjeka. Tehnika, po njihovu mišljenju, obara sve!

Kad bi to bila logična istina, lijek bi bio brzo nađen. Uništiti strojeve je lakše nego li pustiti čovječanstvou u strašnoj krizi, koja prijeti životu.

Ali nije moguće na to ni pomisliti. Premda 90 posto neuposlenih radnika vjeruje, da je uzrok nezaposlenosti u stroju, to nije logična istina. Istina je, da strojevi zamijenjuju ljude i vrše posao, koji su prije par godina obavljale ljudske ruke. Ali iz toga ne slijedi, da treba uništiti stroj, da čovjek dođe do posla. Treba čovjeku naći posla na drugom

mjestu. Nije čovjek vezan na jedan posao i na jedan kraj. Čovječja djelatnost se može razviti i na drugim poljima rada. Morali bismo zahvaliti Bogu, da je čovjek pronašao stroj, koji zamijenjuje čovjeka, jer time mora pojeftiniti proizvodnja...

Ali baš tu smo. Hic Rhodus! Premda strojevi zamijenjuju čovjeka u tolikom broju i u tolikoj mjeri, ipak su tvornički proizvodi skuplji nego li proizvodi radničkih ruku i lošije vrsti. Svak znade, da će jedan vrstan postolarski majstor izraditi bolje i trajnije cipele od ijednog »Bate« na svijetu. Tako budi rečeno za druge proizvode. Stroj bi morao pojeftinjivati a ne poskupljivati, a on poskupljuje... Sve što pojeftinjuje proizvodnju, dobro je, i mora se držati, a što je poskupljuje mora se uništiti. Ovo je pravilo života, ako nije privredni zakon g. Boraha. Ako strojevi poskupljuju, ili barem ako oni ne pojeftinjuju proizvodnju, onda neka ih nestane.

Danijel Rops se je približio istini, kad je napisao u svojoj nedavno izišloj knjizi: »Svijet bez duše«. »Najpriprostiji seljak u srednjem vijeku imao je u sebi više čovječnosti, nego sva naša civilizacija. Današnji čovjek se dade potkupiti, himben je i misli, da je, njegov život opravdan već po samom sebi, po samoj svojoj egzistenciji. Taj čovjek, koji se sam diže na orobljene žrtvenike, nije ništa drugo nego sjena cijelog životnog bogatstva čovječje osobnosti. Civilizacija stroja, koja stvara oko glave apstraktnoga čovjeka aureolu, uništava pravoga konkretnoga čovjeka. Tehnika uništava u čovjeku pravo životno veselje.«

On ovim riječima nazire iz daleka pravi uzrok bolesti čovječanstva, pravu diagnozu. Bolest ne leži ni u povredama privrednih zakona ni u množenju strojeva, nego u materijalizaciji čovjeka, ne samo radnika nego i poslodavca.

Priznajemo, da privrednici muku muče, da spase »privredne zakone« i riješe krizu, koju smatraju privrednom. Muče se da proizvađaju, što je moguće jeftinije, a prodadu što je moguće skuplje. Ne smiju oni nikako biti na gubitku. A to nije lak posao. Neke bolesti se liječe samo operacijom. Među takove spada i privredna bolest. Kroz cijelu povijest čovječanstva nisu se drukčije liječile bolesti socijalno-materijalne prirode nego operacijama.

III.

S druge strane traže ljudi uzrok socijalne bolesti u kapitalizmu.

Kapital je kriv svemu zlu. Kapital je pijavica, koja sisa krv radnika.

Od Karla Marxa do danas se održava teza o kapitalu kao izvoru svakoga zla.

Borba proti kapitalu, vele, znači borbu za ozdravljenje čovječanstva. Danas jače nego ikada se provodi ta borba bez milosrđa, bez odmora. Pri tom velikom hrvanju svijet su razdijelili na buržuje i na radnike. Buržuji su oni koji nešto imadu na suncu ili u džepu ili u glavi ili u srcu. A radnici su proleteri, koji imadu samo svoje ruke i djecu, rade kao mašine, nijemi, mrki, nezadovoljni, prazni u srcu i u duši. Žalosna dioba poslije 19 vijekova, što je Krist propovijedao bratstvo, jednakost i ljubav i time napunio srca i pameti ljudi, odstranio pregrade staleža i položaja.

Kapital po sebi ne može biti uzrok socijalne bolesti, jer je kapital nastao sa čovjekom, ako se uzme kao vlasništvo. Ako se pak pod imenom kapitala razumije novac, on je jedna potreba čovječanstva, potreba njegova napretka. Novac je kao priznata vrijednost potrebito sredstvo za izmjenu dobara.

Kapital je vezan uz čovječji rad. Što je čovjek izradio, to je dio njegove osobe, to je njegovo vlasništvo, u koje niko ne smije dirati kao ni u njegovu osobu. Ako je čovjek nešto izradio uz saradnju drugih ljudi, onda je to zajedničko vlasništvo svih, koji su radili. Vlasništvo se dijeli dogovorno i proporcionalno. Ali vlasništvo ne može biti samo po sebi lupeština.

Često se ljudi tuže n anepravdu: »neki imadu, i previše, a drugi žive u bijedi i nevolji. Neki se muče cijeli život i ništa nemaju, a drugi samo landraju, ne rade, a uživaju svako zemaljsko dobro. Neki plivaju u slasti i lasti, a drugi kubure, a kad ne mogu više ni kuburiti, prosvire si tanetom možđane.«

Cijeli svijet se dijeli u izrabljivane i izrabljivače. Ko što imade, taj je izrabljivač; ko ništa nema, taj je izrabljivan. Kućevlasnik je izrabljivač, a stanar je izrabljen, jer je stanar! Trgovac je izrabljivač, a trgovački pomoćnik je izrabljivan, jer je pomoćnik. Svaki poslodavac je izrabljivač, a posloprimac je izrabljenik.

Ovakovo generalisanje je bezumno, ne samo neistinito. Imade izrabljivača i izrabljenih, imade ih na svakom području, imade velikih i malih vampira, ali tomu nije kriv kapital ni kapitalzam, kao takav. Imade izrabljivanja i sa strane poslodavaca i sa strane posloprimaca. Dapače u gradaciji izrabljivanja kao da postoji jedna piramida. Onaj na vrhuncu manje izrabljuje nego onaj koji mu je podčinjen. Nema gorega izrabljivača nego je onaj, koji je bio izrabljivan i domogao se je položaja, da može druge izrabljivati.

Imade veoma mnogo zla na strani kapitalista, na strani buržuja, ali to zlo ne proizlazi iz kapitala i kapitalizma nego iz moralne pokvarenosti, iz pohlepe za imetkom, iz neobuzdane težnje za uživanjem. Sve što vidimo zla u socijalnim odnosima, izlazi iz čovjeka životinje, la bête humaine, kako ga okrsti Zola. Zla, na koje se tužimo, samo su simptomi bolesti, a nisu njezini uzroci. Ti simptomi iščezavaju onaj čas, kad prestane uzrok bolesti. Treba pobijati i simptome, kad se ne može pobijati uzroke, ali simptomi nisu uzrok nego posljedica bolesti čovjeka. Treba pronaći uzrok bolesti.

IV.

Navode se i drugi uzroci bolesti međunarodne prirode.

Spominju se ratni dugovi, koji terete proračune pojedinih država. Imade državnika, kao Mussolini, koji misle, da bi brisanjem međunarodnih dugova zavladalo blagostanje u svijetu, da bi se riješila kriza.

Drugi, kao Borah, misle, da je uzrok zlu u vojničkim izdacima europejskih država. Kad bi se eliminirali, ili barem dovoljno snizili, ti izdaci za rat, onda bi se riješila gospodarska kriza. O tomu kao da su uvjereni svi državnici, da međunarodni dugovi i ratni izdaci u velike tište narode Europe. A države, koje su izgubile rat, pod vodstvom Njemačke,

nadodaju još jedan razlog svojem posebnom zlu, a to su reparacije. Dakle tri razloga: međunarodni dugovi, vojni izdaci i reparacije su uzrok ovog bolesnog stanja.

Radi toga se je sazvala konferencija za razoružanje, koja nije uspjela, barem do sada, za tim konferencija za ratne dugove, dok je pitanje reparacija lausannskim sporazumom stavljeno u pozadinu; dužnici ne plaćaju, a vjerovnici nemaju odvažnosti da forsiraju.

Nu kad bi se riješila najpovoljnije sva spomenuta pitanja: i pitanje međunarodnih dugova i pitanje razoružanja i pitanje reparacija, kad bi se preko svega prešlo s pužvom, što bi uslijedilo? Zar bi nestalo bolesti, od koje čovjek tako intenzivno boluje?

Nastalo bi, bez dvojbe, jedno olakšanje. Ali do pravoga ozdravljenja dalek je put. Kad bi se brisali dugovi, reparacije i kad bi se išlo tako daleko u razoružanju, da se ukinu stajaće vojske, da se ukine obvezatna vojna služba, što bi narodi imali od toga? Najviše, što se može reći, time bi nameti i porezi spali na neko vrijeme, pa bi se nastojali uposliti sa javnim radnjama nenekoliko milijuna radnika; ali do pravog ozdravljenja teško da bi došlo. Pooštrile bi se borbe u nutrini zemalja, nastale bi utakmice jače, nego li postoje danas, i broj gladnih ne bi spao, broj izrabljivača bi porasao. Ovi bi se bacili svom snagom, da izrabe konjunkturu, da stiču i gomilaju na račun i na štetu slabijega.

Povoljno rješenje dugova pojedinih država, povoljno rješenje razoružanja i svih drugih međunarodnih sporova djelovalo bi kao opium, kao injekcija, ali ne trajno. Bolest je druge prirode. Tek onda, kad bi države, riješene tih briga financijske naravi, poradile pozitivno i ustrajno na liječenju pravih uzroka bolesti, moglo bi se očekivati pouzdanjem, da će tu bolest i izliječiti, jer ona nije stigla na vrhunac, nije dospjela u stadij krize. Jer kad socijalna bolest stigne u stadij krize, ona se riješava onako, kako su se riješavale sve dosadanje takove bolesti: bolnim operacijama, koje su veće zlo od same smrti. Primjer franceska revolucija, koja je stajala franceski narod više muka i patnja nego li sve Bastille i sve kaprise dvora od najstarijih vremena do Louisa XVI. i njegove nesretne žene Marie Antonoiette. Ruski narod više je prepatio od revolucije god. 1917. do danas nego li u cijeloj povijesti od vremena Ivana Groznoga do nesretnoga Nikole II. Pa da bi za što?!

Ali nema nade, da će se povoljno riješiti pitanja, koja su na dnevnom redu u Ženevi. Dok među ljudima nema cijene visoka etika, nema cijene altruizam, nemaju cijene duhovne vrednote, ne može se, na bazi pukog materijalizma, ništa uraditi. Ni poštovanje privrednih zakona, kako bi htio Borah, ni uništenje strojeva, ni snizivanje radnog vremena na 4 sata dnevno, uz uzdržavanje visokog životnog Standarda, kakono vele u Americi, ne može donijeti zdravlje bolesnom organizmu ljudskoga društva.

Bolest se može izliječiti samo onda, kad se uvidi, da je ona duhovne prirode. Treba izliječiti čovječju dušu. A u pitanju života pribaviti punu važnost onom načelu, koji od postanka svijeta i čovjeka viče u njegovu srcu: »U znoju lica svoga jesti ćeć kruh svoj«.

Prof. K. Šegvić

MARŠAL MARMONT I HRVATSKI FRANJEVCI

August Viesse pl. Marmont, promoviran od Napoleona na vojvodu dubrovačkog (Duc de Raguse) igrao je glavnu ulogu za francuske dominacije u Dalmaciji i Iliriji, gdje je kao vrhovni vojni zapovijednik, odnosno guverner, boravio od god. 1806. do 1810. Svojim finim odgojem, odličnom stručnom i općom naobrazbom, kao i besprikrnom korektnošću, natkriljivao je taj znameniti vojskovođa sve svoje savremene drugove, pa je stoga uživao najveće povjerenje Napoleonovo i njegova posinka Eugena Beauharnaisa, potkralja Italije[1]), pod čiju je vlast spadala Dalmacija do god. 1809., t. j. do osnutka Ilirije[2]), nuzzemlje francuskog carstva.

Poslije Napoleonove katastrofe služio je maršal Marmont Luja XVIII., a onda se povukao u mir u Mletke, gdje je u starosti od 78 godina umro god. 1852. Tu je napisao svoje čuvene memoare o razdoblju 1792. do 1841., dodavši im reprodukciju velevažne korespondencije s Napoleonom, Eugenom i drugim vodećim ličnostima tadašnjeg vremena, te su po njegovoj smrti u devet svezaka objelodanjeni u Parizu god. 1857.

Marmontovi zapisci, nadasve poučni i zanimljivi, sačinjavaju dragocjeni izvor za proučavanje ratne i kulturne povijesti, a napose općih prilika u zaposjednutim zemljama u burno doba napoleonske epohe. Odlikuju se temeljitošću i objektivnošću, i to u većoj mjeri, no što se opaža kod današnjih francuskih pisaca. Mnogo je stranica ovih memoara posvećeno Hrvatima, hrvatskoj vojsci[3]) i hrvatskim zemljama, te su se s dotičnim podacima, dašto obilato poslužili i naši historiografi.

Marmont veli, da je Dalmacija radosno i blagohotno primila francusku okupaciju, ali da je to bilo samo prividno, priznaje i sâm, kad odmah nadovezuje, da su se ta čuvstva »skoro« promijenila. Nezadovoljstvo je, veli, neprestano raslo, te se ispoljavalo u čestim nemirima, dok se nije pretvorilo u opću pobunu protiv Francuza (v. III. sv., str. 16.). Uzroke toga nezadovoljstva sistematski ne navađa, ali nam njegova razlaganja i drugi izvori kazuju, da ih je bilo mnogo. Kontribucije i rekvizicije, pomoću kojih je Napoleonova Francuska uopće financirala svoje ratove, nisu, dakako, mogle osvajati simpatije pučanstva, kao što ni rekrutacija i kulučenje, dočim je obustava plovidbe trgovačke mornarice (radi kontinentalne blokade) najteže pogodila gospodarske interese zemlje. Ako se još spomene uništenje dubrovačke i poljičke republike, zabranu upotrebe dubrovačke zastave na trgovačkim brodovima, pa pokolj u Poljicima i averziju svećenstva protiv »Jakobinaca«, nije time iscrpljen registar razloga omraženosti invazije Francuza. Od bitne je važnosti i razlog političke naravi, t. j. pokret za sjedinjenje Dalmacije sa materom-zemljom Hrvatskom, nastavši iz historijske tradicije odmah nakon pada Mletačke repu-

[1]) Službeni hrvatski naziv: Franački ban Italije.

[2]) Službeni list »Kraglski Dalmatin« zove ih »Države Slovinske« = Provinces d' Illyrie = Les Provinces illyriennes. Neka vrst federacije od 7 pokrajina sa službenim jezikom francuskim i hrvatskim uz fakultativnu uporabu talijanskog i njemačkog jezika.

[3]) »Régiments croates.« troupes croates.« — »Une armée belle, brave, instricite et habilée«. (v. sv. III., str. 312).

blike, te ga bijahu razmahala dva svećenika: Franjevac Andrija Dorotić i pop Ignjat Bakotić, a sad mu je smetala ponovna tuđinska okupacija.

Marmont, sjećajući se krilatice britanskog kralja Jakova I. Stuartovića »bez biskupa nema ni kralja«, a upoznavši veliki upliv svećenstva na dalmatinsko pučanstvo, smatrao je shodnim, da mu posveti naročitu pažnju, te mu se i osobno približi. Kako je međutim svećenstvo iz vjerskih i političkih razloga bilo nepomirljivo prema Francuzima, mogle su se međusobne suprotnosti obilaziti samo konvencijonalnim metodama, koje su silom prilika s obje strane i upotrebljene.

S obzirom na svećenstvo polagao je Marmont najveću važnost na redovnike, i to baš na Franjevce, jer su bili najpopularniji i u najužem dodiru sa širokim slojevima naroda. Ovi fratri, ističe on, vrlo su izobraženi i nakriljuju u svakom pravcu ostali kler u Dalmaciji. Stanuju u jedanaest samostana, darežljivi su, izvršuju revno svoje dužnosti i poslužuju veliki broj dušobrižničkih župa. Nije ništa tako korisno kao predobiti ih, jer imati njih za prijatelje, znači pribaviti vladi svu onu moralnu snagu, koja je njima svojstvena. Pronaći, gdje se u nekoj zemlji nalazi snaga, pa ju zavesti (»séduire«), eto za osvajača ono, što sačinjava umjetnost vladanja bez tiranije. Snaga se ne premještava po volji; ona postoji, jer postoji; ona mijenja držaoca prema povjerenju, prema vremenu, prema vijekovima, ali osobito prema tomu, kako je gdje raširena prosvjeta i blagostanje, jer su to dva elementa, iz kojih je sačinjena (v. II. sv., strana 75.).

U daljnjem toku svojih zapisaka ispovjieda maršal Marmont rijetkom iskrenošću, da je — udvarao Franjevcima. (»Je fis donc ma cour aux moines fraciscains«). Nikad nisam, veli, putovao, a da nisam kod njih odsjeo, kadgod mi je njihov samostan bio na dohvatu. Tamo sam uvijek bio primljen ljubezno i uslužno, te u svakom pogledu dobro prošao i bio zadovoljan. Unatoč prividne pokornosti, veli doslovce, fratri su ponosni, a spram predstavnika vlasti osjetljivi. Mnogi se ističu zamjernim duhom, kao i odvažnošću na riječi i djelu.

Kao primjer njihova upliva i duševnog junaštva pripovijeda slijedeću epizodu: God. 1808. držao je gvardijan sinjskog samostana propovijed u crkvi. Iznenada osjeti se jak udarac potresa, pod kojim je stradala i tvrđava. Svijet se uplaši i počne bježati iz crkve. Na to gvardijan, bez ikakva uzbuđenja, povikne gromkim glasom: »Alaj ste vi bezbožnici! Drhćete, a u kući ste božjoj!« Vjernici se mahom smire, a on nastavi propovijed, kao da se nije ništa desilo. Slična epizoda manjkala je, veli Marmont, slavi jednog Bossueta[4]), a ja ga dadoh unaprediti.

Za vrijeme mletačke vladavine uobičajilo se, pripovijeda Marmont dalje, da su Franjevci birali sebi svjetovnog pokrovitelja, uzimajuć ga iz kruga mletačke vlastele. Zadaća mu bijaše zagovarati želje i tegobe fratara pred oblastima, a za tu ga uslugu spominjahu oni u molitvi. Ušavši Marmont u milost fratara, ponudiše mu oni dostojanstvo pokrovitelja, što on rado i prihvati, darovavši svakom samostanu Napoleonovu sliku.

---

[4]) Znameniti franc. biskup (1627.—1704), historičar, odgojitelj Dauphina za Luja XIV., nenatkriljiv propovijednik, izazvao opoziv nantskog edikta.

Na uzvrat spominjaše i njegovo ime u molitvi i dadoše mu diplomu o izboru za protektora s pravom, da smije umrijeti u haljini reda sv. Frane.[5])

Od dana, veli Marmont, kad postadoh pokrovitelj Franjevaca, imao sam krijepošću toga dostojanstva veći uplic na duh dalmatinskih seljaka, nego krijepošću vlasti vrhovnog vojnog zapovjednika i broja mojih vojnika (v. III. sv., str. 76.).

Međutim Marmontov izbor za pokrovitelja Franjevaca, čije motive, veli on sâm, može svak razumjeti i prosuditi, izazvao je nezadovoljstvo potkralja Italije, koji je taj čin uopće, a napose to, da se uz carevo ime spominje u molitvi i Marmontovo, kvalificirao uzurpacijom vlasti, te mu izjavio negodovanje. U zvaničnom listu Gazetta di Milano objavljen je istodobno jedan po Marmonta nepovoljan članak, u kojem se konstatira »da je jedino Napoleon, obnovitelj bogoštovlja, protektor vjere«. Marmont se brani, da on nije bio pokrovitelj religije, već bijednih fratara u svrhu njihova podupiranja kod vladara, a još više kod upravnih oblasti. Pustio je, veli, da prođe ova oluja i zadržao dostojanstvo, za koje mu bijahu zavidni, te je nastavio izrabljivati fratre u interesu vlade i zemlje... Ali ne za dugo.

Početkom 1811. bude Marmont opozvan iz Ilirije, da preuzme vrhovno zapovjedništvo operativne vojske na Iberskom poluotoku. Napoleon, dajući mu u Parizu instrukcije, reče mu: »Španjolska je zemlja lovorika; idite ih ubrati!« Careva je naime bila osnova, preobraziti Španjolsku i Portugalsku u konfederaciju od pet suverenih država, svaka sa svojim potkraljem na čelu. Za jedno takvo prestolje bijaše u kombinaciji i maršal Marmont. Nu baš tada poče tamniti Napoleonnva zvijezda. Već 1813. evakuiraju Francuzi Slovinske države. Njihova osamgodišnja dominacija u našim zemljama bijaše burna, ali sa gledišta kulturnih i gospodarskih interesa ipak važna i značajna.

Dr. P. P.

UZALUDNO PROROČANSTVO

Lord Avebury, P. C. (Sir John Lubbock), član Kraljevskoga Društva u Londonu, član britskoga parlamenta, predsjednik trgovačke komore u Londonu, štampao je g. 1909., dakle pet godina prije nego li je buknuo veliki svjetski rat, knjigu, koja nosi naslov »On Peace and Happiness« (Mir i Blaženstvo). U toj knjizi imade poglavlje XVIII. pod naslovom »Mir Naroda«. Iz toga poglavlja prenosimo nekoje glavne točke, u kojima se odrazuje veliko njegovo proročanstvo glede posljedica strašnoga svjetskoga pokolja, od kojega je plemeniti spisatelj želio da odvrati savremeni svijet. On je, ponavljamo, pet godina prije toga rata, pisao što slijedi.

»Današnje (g. 1909.) je stanje Evrope opasno i sramotno za sve.

[5]) U tom je ornatu ležao na odru i bio sahranjen i španjolski diktator Primo de Rivera kao pokajnik.

Mogu se ispričati divlja plemena, kad se u svojim sporovima utječu sili oružja, ali kad to isto učine i kulturni narodi, onda je to odvratno i za moralni i za uopće zdravi naš smisao. Sada, (g. 1909.) u mirno doba, Evropa drži pod oružjem do 4 milijuna ljudi; u ratno doba raspolaže s preko 10 milijuna; a kad stupe u krepost predložene reforme, imat će ih više od 20 milijuna! Danas, nominalni godišnji trošak za tu vojsku iznosi 250,0000.000 funti; ali efektivni je znatno veći. Kad bi se više spomenuta četiri milijuna ljudi korisno upotrijebila, i kad bi svaki taj čovjek privredio samo 50 funti na godinu, eto novih 200,000.000 funti; tako da Evropa za svoju vojsku faktično žrtvuje godišnje 450,000.000 funti. — Udružene Sjevero-Američke Države troše napose za svoju vojsku, od 107.000 ljudi, 40 milijuna funti. — Nas sve to još uvijek ne zadovoljava, budući da mi neprestano gradimo nove ratne brodove i ustrajamo nove čete. — Nije nam moguće ni pomisliti na današnje pomorske i ratne uredbe, a da nas ne obuzmu najcrnije slutnje, jer ako i ne dođe do rata, doći će do bankrota i propasti. Glavni evropski narodi zapadaju sveđ to dublje u dugove. Ovih zadnjih 30 godina, dug Italije se popeo od 483 na 516 milijuna funti; dug Austrije od 340 na 580 milijuna; onaj Rusije također od 340 na 750 milijuna, a Francuske od 500 na 1.300 milijuna funti...

Pripovijeda se, da se je neki japanski državnik jednom izrazio, kako smo mi u Evropi smatrali njegove sunarodnjake poludivljima, dokle su nam oni slali lijepe umjetnine; dočim sad, pošto su uništili goleme tisuće Rusa, priznajemo im da su civilizovan narod...

Strašno je i pomsliti na užasne pokolje i na stradanja, što rat ostavlja za sobom, pa ne možemo da čitamo n. pr. povijest rata rusko-japanskoga, ili koga mu drago drugoga, a da nas ne svlada silna samilost i zgražanje... Vojvoda Welington običavaše reći: »Ništa na svijetu ne može da bude tako žalosno kao dobivena bitka«... »Gdje su utaborene legije, tu nikne kupina. Za stopama velikih vojska slijede zle godine«... Ratni užasi neutralizuju blagodati mira i misli. Pobjeda nije do li poraz, makar tako ne izgleda. Čak Milton reče: »Tko je silom pobjedio, svladao je svoga protivnka tek do polovce«. Schiller je pak pravo ustvrdio: »Potučeni će se neprijatelj oporaviti; dok pobijeđen može doista da bude samo neprijatelj s kojim smo se pomirili.« A Joubert reče: »Što je s ratom došlo, s ratom će i otići; svaka će se otimačina oduzeti; svaki će se plijen raspršiti; svi će pobjednici biti pobijeđeni, a svaki grad, koji je pljačkom obogatio, bit će opljačkan.« — Istinitost Joubertovih aforizama potvrđuje povijest. — Gdje su danas velike vojničke monarhije?

Zar nemamo dosta uzrujavanja, opasnosti i tjeskoba u životu, da ih stvaramo još novih? Siromaha nam i ovako ne manjka; a doći će, na žalost, i zla vremena i slabe godine, pa mijene u klimi, iscrpljenje rudnika, novi izumi i nesigurnost trgovanja. Čak i novotarije u modi mogu da uzrokuju velikih gubitaka i mnogo stradanja; ali ipak najveće su nevolje one što si narodi sami nameću. Joubert napisa: »Izgleda da narodi vole opasnosti, a kad ih nemaju, sami ih stvaraju«...

»Interesi naroda tako su isprepleteni, mi smo tako čvrsto povezani jedni uz druge, da, kad jedan narod strada, svi stradaju; ako jedan

cvate, i drugi osjećaju blagodati... Je li bi bilo baš utješljivo, kad bi se izračunalo, koliko je stojao Evropu rusko-japanski rat?...

Po mojem mišljenju, ljudi dovoljno ne shvaćaju korist, koju i nama (Englezima) donosi blagostanje drugih država. Često puta govorimo o inostranim narodima, kao da se nas njihove prilike ne dotiču; dok, u istinu, njihovo je blagostanje od goleme važnosti za nas. Oni će nam u prvom redu biti dobre mušterije; i k tomu, je li prirod na svijetu obilan, naš će narod imati jestiniji kruh, a plaće će poskočiti; je li u Australiji obilno kišilo, vunene će tkanine biti jeftinije (ovce će naime onamo manje stradati od gladi i žeđe)...

Lord Derby (15. grof) jednom reče, da je mir najveći britski interes... Ali ipak, da živimo u miru, nije dovoljno da među nama vlada mir, već treba da i ostali narodi žive u miru... Budu li se evropski narodi neprestano bockali, kako jednom reče naš poslanik u Parizu, ne će se izbjeći kobnim posljedicama... I Nijemci i Englezi dobro znadu, da, ispao jedan rat kako mu drago, bio nominalno pobjednikom tko mu drago, uspjeh će za obje države biti porazan, one će nazadovati za stotinu godina, a oba će naroda trpjeti od neopisive bijede i stradanja...

Naravski, ni mi nismo za to, da naše interese jednostavno napustimo, da se naših prava odrečemo, pa stoga ni ne tražimo, niti očekujemo takvih odricanja ni od drugih država. Ali mi također predlažemo, pojavi li se kakav spor, neka se o njem prijateljski i pravedno raspravlja; te ako ne bi došlo do sporazuma, neka se prijeporna pitanja predlože sudu jedne ili više evropskih velesila .Doista, evropski bi narodi imali da međusobno postupaju kao prijatelji i susjedi, kao gospoda a ne kao razbojnici, kao kršćani a ne kao gusari...

Postoji riječ: »Si vis pacem, para bellum« (želiš li uživati mir, spremaj se na rat); dapače, glede kojega pojedinog naroda može da u tom bude nešto i istine; ali za Evropu, u njezinoj cjelini, ovo golemo naoružavanje stavlja mir na kocku, jer ratnu opasnost neizmjerno uzmnaža...

Evropa se je prometnula u golemi vojnički tabor; ona je trajno pod oružjem. Mi mira ne uživamo, već nekakvo primirje. Beskrajni nas troškovi drže u vječnom ratu, akoprem, na srecu, krv se ne prolijeva. I tako mi, mjesto da sabiremo glavnice za naše potomke, gomilamo dugove; mjesto da im oporučimo nekakav prihod, namrijet ćemo im nesnosne odgovornosti...

Marquis Salisbury, kad bijaše prvi ministar, dao je 10. studenoga 1897. ovu izjavu: »Sjećajte se, da je Evropska konfederacija zametak jedinoga mogućega uređenja Evrope, i da takvo uređenje može spasiti civilizaciju od užasnih posljedica jednoga ratnoga rasula. Na sve strane čovjek ne vidi do li ratila za uništavanje i gomilanje oružja, pa je stoga svaki narod prisiljen da sudjeluje u toj tužnoj utakmici, da zaštiti svoju sigurnost. Jedina nada, koju mi gojimo, i za koju još uvijek držimo, da nas ne će iznevjeriti, jest ta, da takva tužna utakmica ne će svršiti s golemim međusobnim uništenjem, koje bi bilo kobno po kršćansku civilizaciju uopće«...

Sir Henrik Campbell-Bannermann, u zadnje doba prvi radikalski ministar, u govoru, što ga je održao u Londonu 22. prosinca 1905., rekao je između ostaloga: »...Da li bi naš veliki narod mogao imati plemenitije misije do one, da se, u zgodan čas, stavi na čelo jednoga Saveza za Mir«...

Ja sam dosele razložio pitanje poglavito s gledišta materijalnoga i gospodarskoga; ali, na koncu konca, ne bismo smjeli zaboraviti da smo u kršćanskoj zemlji. Da su tako zvani kršćanski narodi, doista narodi kršćanâ, ratova ne bi bilo...«

Eto, tako je opominjao svijet plemeniti lord.

Prof. B. P.

MILUTIN NEHAJEV: RAKOVICA

O ŠEZDESETOJ GODINI SMRTI EUGENIJA KVATERNIKA

Za štampu priredio Dr. Blaž Jurišić

I.

Među redovitim izdanjima »Matice Hrvatske« za god. 1932. izišla je i »Rakovica« posmrče darovitog hrvatskog publiciste Milutina Cihlařa. On se je prozvao Nehajev po onom klasičnom gradu Nehaj, koji se diže ponosito na desnoj strani uskočkog Senja, gdje se je Cihlař rodio.

Cihlař nije porijetlom Senjanin, a ni Hrvat, kako mu i ime kaže. Ali i u njemu se vidi istina one tvrdnje, da naš narod ima tako jaku snagu asimilacije tuđih elemenata, da ova naša zemlja njih prigrli, priljubi i oni postaju najjači predstavnici našega duha i stupovi naše civilizacije: Arnold, Šenoa, Stadler i drugi. Istinitost te tvrdnje je ograničena samo na kulturni rad i na kulturni život. Izvan ovoga, na financijskom, na gospodarskom i na političkom polju, oni su, općenito govoreći, jedno veliko zlo. Za Cihlařa se ne može to ustvrditi, jer se je on i na tim poljima, u koliko je u njima radio, pokazao evolutivni duh u pravcu napretka narodnoga.

Kad je pred više od trideset godina Nehajev stupio u književnu arenu sa svojom »Svjećicom«, nakon što se je vježbao u đačkim novinama, nitko nije mogao slutiti, da će on postati ilustrator našeg političkog romanticizma, da će iz njegova pera izići »Vuci« i na koncu »Rakovica«.

Ovo je jedna neobična evolucija kod nas. Imademo primjera književne evolucije velikih književnika na Zapadu, osobito u Franceskoj na primjer Bourget, a i kod nas n. pr. Kumičić. Od »Olge i Line« do »Urote« i do »Kraljice Lepe«, koliko je Kumičić napredovao i koliki razvitak pokazao u shvaćanju zadataka literature i njezinih metoda! Veoma sličnu je evoluciju proživio i Nehajev. Nu njegova evolucija nije samo literarna kao kod Kumičića, nego publicistička, političko-idejna: Obzoraš, pa unionista, i idejni frankofil. Ko je čitao njegove članke u »Obzoru« prije koji decenij, pa one u »Ustavnosti« i »Jutarnjem listu«, za tim eseje o Kva-

terniku, vidi lako svu tu evoluciju. Ali, dok je evolucija javnih radnika prije njega i starijih od njega išla od radikalizma prema nesimpatičnom materijalnom prakticizmu: Ibler, Gavranić, Hinković i drugi, Nehajev se duhovno radikalizira. Ti primjeri se smatraju sjajnima u povijesti duhovnoga života. Jer je evolucija in melius mnogo rjeđa od evolucije in peius, za to se ona ističe uvijek u životopisima.

II.

»Rakovica« je ime onog mjestanca u bivšoj vojnoj Krajini, koje je Kvaternik izabrao za svoje konačno hrvanje sa neprispodobivo jačim silama. Po tom mjestancu je Nehajev prozvao svoje posljednje djelo, jer u imenu Rakovica sadržan je konac jedne velike životne tragedije. Nema u našoj povijesti, tako krcatoj dramatskih momenata i potresnih događaja, jasnijeg primjera tragičnosti, nego li Eugen Kvaternik. Ni Antigona nije jasniji primjer tragičnosti, kako su tragičnost shvaćali veliki grčki pisci: Sofoklo i Euripid. Tragičnost se sastoji baš u tomu, što katastrofa izbija sigurno i neizbježivo iz samog života tragičnog junaka. Iz ljubavi Antigone prema bratu, koji joj je miliji od dragoga, mora slijediti nasilna smrt. Ta ljubav je tjera da prezre Kreontove zapovijedi, i onda, kad je osamljena, kad ju napušta strahiva njezina sestra, sa poznatom izlikom: mi smo slabe ženske ,mi ne možemo prkositi, Antigona, tjerana unutarnjom ljubavlju, ide dalje, odaje poštu bratu svojemu i pokapa njegovo mrtvo tijelo.

I Kvaternik imade u sebi prirođenu klicu: domovinsku ljubav, koja gojena u mladosti u roditeljskom domu, kasnije u školama, pa u javnom životu, navela ga je na smjelu osnovu, plan, za izvedenje kojega sve je pokušao. A jer su protivne sile bile neizmjerno veće od Kvarternikove, a on nije htio odustati od svoga »plana«, morao je svršiti u Rakovici.

Nehajev nije napisao povijest, nije napisao biografiju Eugenija Kvaternika. On se je poslužio, manje ili više točno sa do sada izdanim materijalom o velikom otadžbeniku i nesretnom čovjeku, pa je izradio književno djelo trajne literarne vrijednosti. Vječna šteta, što ga je nagla smrt prekinula u tom poslu, pa nije dospio, da svome djelu dade posljednju polituru. Dapače nije svršio ni da izradi zadnje prizore u toj potresnoj tragediji. Niti je moguće, da tko drugi izvede njegovu namisao, pa i kad bi ona bila u ostavštini zabilježena. Priređivač djela za štampu Dr. Blaž Jurišić, dobro je uradio, što nije ni pokušao da sam dovrši djelo. Prepustio je da čitatelji sami stvore zaključke iz razvitka cijele knjige.

Rekosmo, da Nehajev nije napisao biografiju, nije napisao povjesno djelo. Imao je dosta izrađenog materijala prijašnjih pisaca, pa se je poslužio tako, da se vidi, kako je on sebi stvorio sliku Kvaternikovu, pa ju je rproducirao iz pameti, kako to čini slikar, koji se služi, amo tamo, modelima, ali ideju slike vadi iz glave. U tomu je Nehajev pravi umjetnik, te se za njegovu »Rakovicu« može ustvrditi, što je jednom napisao Venuzinski pjesnik: ut pictura poësis.

»Rakovica« je u istinu jedna velika slika, živa slika, na kojoj vidimo množinu velikih muževa, koji su vladali Europom u drugoj polovici XIX. vijeka, i koji su, manje više, dodira imali sa našim tragičnim ju-

nakom. U sredini te velike žive historijske slike ističe se Eugen Kvaternik u hrvatskom magnatskom odjelu, sa svim manama i vrlinama našega roda.

On je najprije očistio Kvaternikovu sliku od blata i nečistoće, kojom su se na njega nabacivali zavedeni protivnici i dindušmani njegove osobe i one velebne misli, koja ga je vodila. Još u našoj mladosti imali smo prilike slušati njegove savremenike, kako mu se izdrugivaju, da je sebe proglasio kraljem Hrvatske, da je izdao proglas: »Mi Eugen prvi, po milosti božjoj i voljom naroda kralj Hrvatske«. Koliko laži i kleveta se bješe nagomilalo na Kvaternika živa i mrtva! Nehajev je to sve pročistio i otpalo je od Kvaternikove ličnosti, kako sama od sebe otpada svaka nečistoća od zlata.

III.

Nakon kratkog zbivenog uvoda, u kojem govori o nepravednom sudu savremenika, o opasnostima ondašnjeg vremna, da se izađe na čisto o Kvaternikovoj buni, i nakon dosta površnog prikaza pravaša i njihovih ideja, pisac prikazuje Kvaternikovu l i č n o s t u sedam zaoblenih eseja: Porodica, Žena, Povijest Hrvata, Stil, Kvaternik i Starčević, Apostol, Vjernik, Vrač. U drugom dijelu: P r i p r a v e, imademo 14 eseja: U Rusiji, Tajna knjiga, Sabor god. 1861., Progoni, Starčević i Mađaroni, Barun Levin Rauch, Pravaška štampa, Bonapartizam, Princ Jerome Napoleon, Košut, Tommaseo-Cavour-Garibaldi, Urota, Prva i druga buna Kvaternikova, Krajina.

Treći dio je imao sadržavati Kvaternikovo D j e l o. A ovaj dio je neizrađen.

Priređivač »Rakovice« za štampu, Dr, Bl. Jurišić je donio ono, što je našao: Pismo Ante Oreškovića grofu Andrassy-u o Krajini, te osvrt »Hrvatske« na to pismo, za tim službeni izvještaj vojne generalne komande o ustanku i o njegovu ugušenju. Traganje sudbenih i političkih vlasti za začetnicima i pomagačima ustanka, a poslije svega toga dolazi zadnji članak pod naslovom: Zagonetka Rakovice.

Zar knjiga napisana sa dosta napora i muke, koja opsiže gotovo 300 stranica, na kojoj se je mučio, ne samo pisac, nego i priređivač, svršava sa jednom zagonetkom?

Rakovica poslije svega navedenoga nije nikakova zagonetka. Posljednji esej je imao iznijeti riješenje te, takozvane, zagonetke u smislu interpelacije Ante Starčevića iz god. 1884., ali pisac nije dospio da to izradi. Nakon pregledanih sudbenih spisa, do kojih Starčević nije mogao doći, Nehajev dolazi do utvrđenja, da su u Rakovici imali svoje prste i podstrekači, agenti provokateri, Azevi, kako je Starčević iz početka slutio.

Nužno je, da svaki naš intelektualac pročita »Rakovicu«, da vidi i osjeti, ne samo žarko rodoljublje Eugenija Kvaternika i njegovih drugova i pomagača te da se ogrije na tom žaru, nego da vidi i veličinu njegove ljubavi, njegov samopregor, njegove muke, smjelost njegovih koncepcija, njegovu neumornost u radu, pa i njegove vanjske veze sa najvećim i najuticajnijim muževima Europe. I taj čovjek, Kvaternik, ostao je čist u svakom pogledu: čist vjernik, čist otadžbenik. U Italiji druguje i

prijateljuje sa Nikolom Tommaseom, koji ga preporuča Cavouru, a istodobno pobija njegove i drugih Talijana aspiracije na Dalmaciju i na Istru. Mame ga u framasone, a on zgražanjem odbija, jer da bi to bila najveća njegova nesreća i nesreća naroda. A u kako velikim napastima se je nalazio! S toga pogleda ova posljednja knjiga Nehajeva imade i veliku uzgojnu vrijednost. Po njoj mladi čovjek jasno vidi, koliko truda i muka se hoće, da se jedan karakter izbrusi i digne do visine tragičnog junaka.

IV.

U Rakovici imademo i jasnu sliku političkih i društvenih prilika u Hrvatskoj u drugoj polovici prošloga vijeka. Vidimo i zgražamo se nad strastvenošću, kojom se bore predstavnici narodne inteligencije, takozvani obzoraši, ne samo proti mađaronima nego i proti šačici stekliša, okupljenih oko Kvaternika i Starčevića. Mi danas nemamo jasne predodžbe, kako je onda bila velika borba u Hrvatskoj, kako velika korupcija, denuncijanstvo, podvaljivanje, i ne bismo ništa znali, kad ne bismo imali »Pisma magjaraloca« i »Nekolike Uspomene« i Makančevu »Ispovijed narodu«. Nehajev objektivno i hladno prikazuje sve one događaje, koji su se zbivali u Hrvatskoj od god. 1860-1871. od listopadske diplome do Kvaternikove smrti. Rek bi, da među Hrvatima nema veće strasti od političke strasti ni veće mržnje od političke mržnje.

U ovoj umjetnički izrađenoj monografiji rada i života osim Kvaternikove ličnosti i ličnosti njegova druga i prijatelja Starčevića ističu se i druge ličnosti iz političkog i kulturnog života onoga vremena, ličnosti, koje su zavrijedile trajan spomen. Tu se u prvom redu ističu stranački drugovi i prijatelji: Halper, Matok, Folnegović, David Starčević i drugi.

Govoreći o Folnegoviću i njegovim vezama s framasonima u vrijeme kritično za pravašku stranku, koja je veza dovela do raskola u stranci, pisac tvrdi: »postoji verzija, da je Folnegović sa znanjem i privolom Ante Starčevića pristupio zagrebačkim framasonima, koji su u to doba sve bili prije nego pravaši« str. 68.

Ova tvrdnja je posve proizvoljna. Posve je neistinito, da je Ante Starčević dozvolio Folnegoviću, da uđe u framasone. Pri koncu god. 1895. i na početku god. 1896. dok je Starčević bio na životu, kad se je stranka slomila, ova stvar je izvedena na čisto. Iz ondašnjih izjava u novinama znamo, da je Folnegović ušao od svoje volje i valjda po nagovoru drugih u kolo framasona, te da je nagovarao Antu Starčevića, neka bi i on ušao. A ovaj, kad se bješe informirao od samoga Folnegovića za konačne ciljeve framasona, odbije poziv i izdade napomenu: Narod bez vjere je životinja. Ništa nema što može zamijeniti vjeru.

U opće Starčevićev stav prema vjeri u Nehajevu djelu je krivo prikazan. Postoji u našim rukama originalni spis Ante Starčevića o toj stvari. To je pismo, što ga je Stari sastavio u ime kluba stranke i poslao u Rim kanoniku Dru Ivanu Crnčiću za mjerodavne faktore prigodom progona župnika Pavla Brantnera od strane nadbiskupa Mihalovicha. U tom pismu se izlaže i vjersko stanovište stranke i pisca. O tomu će biti prilike govoriti drugi put. Vjerojatno se je Nehajev zabunio pišući na pamet. On

se je valjda sjetio polemike, koja se je vodila god. 1896. između jednoga i drugoga krila pravaša. Folnegović se je branio, da je sve radio privolom Ante Starčevića. Pa iz toga su mogli neki zaključivati, da je pošao i u framasone njegovom privolom. Na Folnegoviću posve općenitu tvrdnju o privolenju A. Starčevića njegovim ekstraturama Starčević je sam ograničio. On je privolio, da Folnegović pođe u Đakovo k biskupu Strosmajeru i da mu u ime vođe uzvrati posjet učinjen mu u Krapinskim toplicama. A nipošto nije privolio, da Strosmajeru nudi pokroviteljstvo nad strankom prava, ili da pođe u Bosnu paktirati sa Kalajem, a najmanje pak da uđe u framasone. Ovo je sve ispravljeno za života i Starčevića i Folnegovića.

Tako isto je krivo prikazan stav Ante Starčevića prema Kvaterniku poslije rakovičke pogibije. Ovdje se tvrdi, kao da se je Starčević »odrekao«, na sudskom preslušavanju, svoga druga i prijatelja Kvaternika. On bi se bio »odrekao« time, što je na pitanje suca istražitelja: Što možete kazati od odnošenju pok. Eugena Kvaternika, Vjekoslava Bacha, Rakijaša i Rudolfa Fabiania prema stranci prava?«, odgovorio: »Ništa osobitoga. Ja dapače ne mogu ni tako daleko ići, da ustvrdim, da sam uvjeren bio, da su ovi bili pristaše stranke.«

Starčević je rekao jednu istinu, kojom se ali nije odrekao ni Kvaternika ni ostalih mučenika. On nije ni mogao ustvrditi, jesu li bili »pristaše« stranke i ako je znao da su bili najodaniji zagovaretelji ideja i težnja stranke. Starčević je naglasio, da nije siguran da su bili »pristaše«, to jest članovi one male obitelji, koja se je zvala stranka prava.

Ali ovo su sve malenkosti, preko kojih čovjek može proći. Nehajev je ovim djelom zaslužio svoj adoptivni narod, a »Matica Hrvatska« je time, što je djelo objelodanila, u smislu svojih pravila, izdala jednu veoma korisnu knjigu velike trajne literarne vrijednosti.

Criticus

L I S T A K

JUBILEJI

Dr. Velimir Deželić st na 21. veljače o. god. slavi svoju sedamdesetgodišnjicu života i pedesetgodišnjicu književnoga rada. On je predsjednik »Kola hrvatskih književnika« u Zagrebu i s njim upravlja od njegova osnutka. pred više od 20 godina. Baštinio je od svoga pokojnoga oca, žarkog rodoljuba i pisca, sklonst javnom radu, pa je bio jedan od glavnih osnivača društva »Braće hrvatskoga zmaja« i svih ostalih institucija., koje su se začele, ili izravno potekle iz društva; kao pučko sveuilište, društvo za spasavanje i drugo.

Nema kulturnog čovjeka medju nama, koji ne zna za Velimira Deželića i s druge strane, naime kao veoma plodna pisca. On nije profesionalni književnik, to jest književnik, koji očekuje, da ga književni rad hrani. Mi smo premalen narod, a da bismo mogli imati profesionalnih književnika. Deželić je književnik, kakov je bio Marković, Arnold, Tomić, Preradović, Mažuranić itd. itd. Starčević. Kumičić, uslijed teških prilika vremena su bili profesionalni književnika, ali sa kakvim kvalifikacijama! Obojica stvorena i izučena nastavnika!

Deželić je bio u službi sveučilišne biblioteke, prije kao pristav, kasnije iza odstupa Ivana Kostrenčića, kao bibliotekar-ravnatelj biblioteke. I premda je bio zaposlen svojim zvaničnim radom, ipak je dospio napisati veoma mnogo romana iz naše domaće povijesti. Povijest svakoga naroda počinje sa pričama a svršava u romanima. Kod nas u cijelom našem kulturnom radu prevladjuje historizam u svakom pogledu, pa i u literaturi. Šenoa, Tomić. Kumičić, pa za njima Velimir Deželić su predstavnici historizma u romanu.

Mi ne pišemo ni nekrolog ni biografiju ni studiju o literarnoj djelatnosti Dra Velimira Deželića. Za to nije još, hvala Bogu. došlo vrijeme.

Dovoljno je spomenuti da dosadašnja bilanca Deželićeva književnog rada sastoji se u 11 romana (od kojih osam obradjuje doba iz vremena hrvatske narodne povijesti), 4 zbirke pjesama i 24 knjige naučnog rada iz povijesti, književnosti i drugih grana nauke. Mnoge radnje dra Deželića obradjuju povijest Zagreba. (Iz povijesti Zagreba. Monografija o Vrhovcu, Hauliku. o povijesti Novoselove štamparije itd.). Njegove romane izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu.

Sedamdeset godina života nije mnogo za onoga, koji ih je proživio, ali mladima se to čini mnogo, osobito ako vide, kako su mladi umrli i Kranjčević, i Harambašić, i Kumičić, i Palmović i sva sila drugih manje poznatih naših literata. »Hrvatska smotra« želi, da Dr. Velimir Deželić iznese rekord i da preživi devetdesetu. To je uz priznanje sadanjeg rada, naša želja prigodom njegove sedamdesetgodišnjice života.

MRTVAČKO ZVONO.

Stjepan Ilić. Dne 9. veljače ove godine otpraćen je na vječni počinak jedan naš veoma marljivi kulturni radnik: S t j e p a n I l i ć. Skromno i čedno, kako je bio skroman i čedan savkolik njegov život, spušteno je njegovo mrtvo tijelo u vlažnu ilovaču trećega razreda na Mirogoju uz oprosnu riječ i posljednji pozdrav njegova sumještanina Šoljana i pjesnika Carića, dok je padala zimska kišica i dok su romonili potočići uz stazice zagrebačkog groblja. Pratili su ga njegovi mili, djeca i unučad, suzama boli i pijeteta. Pratili ga iskreni štovatelji i poznavaoci, osjećajima ljubavi i poštovanja.

Ako reknemo, da je pok. Stjepan Ilić jedna rijetkost, ljudi će pitati: Za što?

Rodjen u Starom gradu na Hvaru. koji je poznat sa realističko-materijalističkih pobuda, u jednom kraju, gdje se radjalo malo altruista, malo idealista, pjesnika kao Marin Sabić, a više praktičnih ljudi. A kroz cijeli svoj život Ilić je bio daleko od tih osebina svojega kraja. Nesebičan, radišan, marljiv kao crv, idealan dobrotvor, požrtvovan otac, zanosan književnik.

Umro je u 69. godini života: rodio se je u Starom gradu 1864. Umro je bez boli, smrt ga je saletila iznenada, Parka je prekinula nit njegova života, a da nije ni legao. Umro je stoječke. Bog mu je prištedio boli i muke, koje su uvijek skopčane sa staračkim bolestima.

Ilić je upućen na rad i na život u doba, kad je upravljao zadarskom preparandijom nezaboravni pedagog i pjesnik Stjepan Buzolić i u zajednici sa svojim drugom i prijateljem don Matom Nekićem putio mlade pripravnike za odgojitelje i prosvjetitelje naroda. Najprije je trebalo njih odgojiti, da uzmognu kasnije oni odgajati i mladež i narod. Po selima u Dalmaciji svećenik i učitelj su bila dva faktora i narodnoga prosvjećenja i narodnoga odgoja, pa je preparandija pripravnike tako odgajala, da uvijek žive u slozi i ljubavi sa svećenikom i da zajednički porade za sreću naroda. Sloga izmedju svećenstva i učiteljstva se je održala dugo i poslije nego je Buzolić bio maknut sa njegova mjesta.

Ondašnja preparandija je dala ne samo vrsnih pedagoga, nego i dobrih književnika. Ovi su resili podlistke pokrajinskih listova u Dalmaciji i podupirali svojim vještim perom Simićevu »Iskru«. Iz one dobe se isticahu pok. A. Krilетić, Urlić-Ivanović, Ivan Bulić i pok. Ilić.

S. Ilić je uredjivao 12 godina »Učiteljsku Zoru«. Svoju prvu pjesmu objelodanio je u zadarskom »Narodnom Listu« god. 1885., poslije toga suradjuje u svim hrvatskim časopisima: »Prosvjeti«, »Nadi«, »Savremeniku«, »Hrvatskoj Reviji«. Ovdje je objelodanio članak o prijevodima Mažuranićeve »Smrti Smail-age Čengijića« na svjetske jezike. Pisao je veoma često u »Hrvatskom Listu«, gdje ga je pisac ovih redaka primio za kulturnog izvjestitelja. Na koncu je saradjivao u Tomasovićevoj »Jadranskoj Vili« (Omiš), u kojoj je izišao pokojnikov posljednji rad: prikaz pjesničke zbirke: »Od zore do sutona« od Ante Dukića.

S. Ilić izdao je i nekoliko većih radnja: »Pjesme u stihu i prozi« (Tuzla 1901.), »Lopudska sirotica, fragmenat Petra Preradovića, nadopunio S. Ilić (»Vijenac« 1903.), »Ali beg Čengić i Biserka«, romantički ep iz dalmatinsko-hercegovačkog života u 17. vijeku (Zadar 1907.).

Pokojnik je mnogo prevodio: tako je preveo i izdao Foscolove »Grobove« (I sepolcri). Suradjivao je u talijanskoj reviji »Nuova Rassegna« (Firenze), »Rivista di let. slave« (Rim) i t. d.

Kao pjesnik gojio je patriotsku i idealističku poeziju, crpeći svoje sujete iz povijesti, kojom se takodjer bavio. Prevodi s talijanskog i na talijanski (Kranjčevićeve pjesme). S pokojnim Kranjčevićem bio je u veoma srdačnim odnosima, što je pokazao u brojnim prigodnim člancima i reminiscencijama na bolni odjek Kranjčevićeve smrti.

Podržavao je književne veze sa stranim učenjacima, napose s talijanskim publicistom pok. Aurelijom Palmierom, sa potalijančenim našim sunarodnjacima A. Croniom, čitaj. Kronja i Urbancem, potalijančenim u Urbani.

Pok. Ilić je vršio učiteljsku službu najprije u Dalmaciji. God. 1899. prešao je u službu bosansko-hercegovačke vlade. Služio je u Mostaru ponajviše Umirovljen pri koncu rata, 1917. preseli se u Zagreb, Meku svih naših starijih kulturnih radnika, gdje je ostao do smrti i do smrti radio. Još pred samu smrt su se čitali njegovi članci sa potpisom: St. Ilić u podliscima naših novana.

Prepuštajući mladjim naraštajima, da napišu o pokojniku iscrpivu monografiju, da ga prikažu i kao čovjeka i kao kulturnog radnika na svim polji-

ma rada, jer je bio u istinu svestran, kličemo: slava njegovoj uspomeni! i pokoj mu duši! *K. Š.*

KNJIGE I ČASOPISI.*)

Dr. Oton Müller: »O socijalnom osiguranju radnika«. Pod ovim naslovom izišao je prvi svezak »Biblioteke ekonomskog udruženja liječnika u Jugoslaviji«. U početku pisac u kratko prikazuje historijat kako je došlo do osiguranja radnika.

Zadaća je socijalne politike, »da pruža pripomoć i zaštitu društva svim državljanima u vršenju njihovih socijalnih zadaća i njihovog rada« (Spann). Radnička socijalna politika znači važan dio opće socijalne politike i dosljedno tome ona bi zaslužila brigu i pažnju vlasti od samog početka sadašnjeg društvenog poretka.

Za čudo, kako je društvo kasno počelo, da svijesno ispunjava svoje socijalne dužnosti prama širokim masama, i to u takovoj mjeri, da široki krugovi i zaista osjete njeno blagotvorno djelovanje.

Zakonodavci prastarih civilizacija (indijski, budistički, starohebrejski i muhamedanski) donose doduše odredbe, koje zaštićuju potlačene robove, bolesne i nemoćne, ali se ovaj zametak socijalnog zakonodavstva nije mogao dalje razvijati na tlu evropske kulture. Naša će kultura i njeni zakoni temelje na rimskim zakonima, a ovi stoje vrlo, vrlo daleko od svakog socijalnog osjećanja.

Katolička crkva je kroz vijekove ispunjala ovu prazninu. Služeći se svojim moralnim uplivom ona je dala poticaja za karitativna djela svojih vjernika, a organizatornom svojom vještinom znala je uspješno rukovoditi povjerenu joj baštinu, tako, da su njezine karitativne ustanove kroz stoljeća ostale jedine, kojima se mogla uteći bijeda i nevolja.

Sva ta nastojanja, ako ih mjerimo mjerilom našega doba, ne znače mnogo, ali znače mnogo, dapače sve, za ona primitivna vremena, kad je tadanji patrijarhalni sistem rada i zaposlenja već sam po sebi pružao neku zaštitu i oslon. Ne smijemo zaboraviti, da je sve do početka XVIII. stoljeća vladao strogi cehovski red, koji je zaposlenom radništvu garantovao ne samo sigurnost zarade, nego i neku socijalnu zaštitu, jer se je majstor imao da brine za svoga namještenika u slučaju bolesti, a ceh u slučaju nemoći. U većim su gradovima financijalno jači cehovi osnovali hospitale pa čak i pripomoćne blagajne za svoje pripadnike.

Francuska revolucija zadala je smrtni udarac cijeloj cehovskoj organizaciji. Proglašenjem ravnopravnosti i slobode sviju razbile su se stege, na kojima je bazirala ta stara institucija, ali je istodobno nestalo one patrijarhalne skrbi poslodavaca, koja je namještenika gledala kao obiteljskog člana. Nestalo je socijalnih ustanova. Pojedinac je doduše dobio slobodu kretanja i pravo, da svoj radni odnos regulira po svojoj slobodnoj volji. Radništvo je steklo slobodu, a izgubilo sigurnost cehovskoga tutorstva upravo u času, kad je u industriji nastao dalekosežan preokret, kad je naime mašina počela da nadomješta rukotvorni rad. Produkcija se u veliko proširila, ogromne mase zemljoradnika napustile su rodjenu grudu i nagrnule u fabrike u očekivanju dobrih vremena. Franz Liszt kaže: ».. izgledalo je, kao da narodi gonjeni internacionalnim bičem slijepo trče putem industrijalizacije«.

Vlast dugo nije marila, što poduzetništvo iskorišćuje svoje radništvo. Znanost je dala svoj blagoslov za ovaj desinteressement države postavivši tezu, da je neosporivo pravo dapače i socijalna dužnost poduzetnika, da bez svake stege iskorišćuje konjunkturu i radnu snagu u cilju sticanja što većih profita, jer da ovi profiti znače jačanje ekonomske snage države.

Ova era t. zv. »Manchterliberalizma« najtamnija je u novijoj povjesti evropske ekonomije. Državnici i parlamentarci bavili su se isklju-

*) *Pod ovim naslovom naša će smotra nositi u svakom broju popis knjiga i časopisa, koje uredništvo dobije. Po mogućnosti će se osvrnuti i na sadržaj.*

čivo pitanjima visoke politike. Jedini zakonski predlog, koji se može ubrojiti u socijalne zakone i koji potiče iz onog vremena, jest engleski zakon o zaposlenju djece u fabrikama. Ovim se zakonom imalo regulirati radno vrijeme djece zaposlene u fabrikama. Mentalitet i socijalnu svijest onoga doba jasno odaju govori, što ih je izrekao u korist zakona u engleskom parlamentu slavni historičar Macaulay kao narodni zastupnik. Čovjeka zaboli duša, kad gleda, kako su se žučljivo i uporno borili bogati fabrikanti i poduzetnici protiv ovoga zakonskoga predloga.

U Engleskoj, zemlji starih industrijalnih tradicija, ova je faza razvitka poprimila formu polagane evolucije, dok je u Njemačkoj, gdje se industrija razvijala na skokove, poprimila rekbi eruptivni karakter. Od zamašne važnosti u tom pogledu bio je za Njemačku njezin pobjednički rat god. 1871. Od toga vremena datira nagli tempo njezinog razvitka u pravcu industrijalizacije. S time u vezi odvijala se brzim tempom pregrupacija poljodjelskih radnika u industrijalne, radi čega je radništvo osjetilo hitnije i teže sve ekonomske posljedice ovoga nagloga preokreta. Periode visoke konjunkture i teške depresije su se mijenjale a posljedice nezaposlenosti je radništvo osjećalo to teže, što nije bilo mogućnosti, da im se odupire, a niti je imalo, kuda da se ukloni za vrijeme nevolje.

Poslodavci su naskoro uvidjeli, da im uslijed nesigurnog i teškog položaja radništva štetuju poduzeća. Da spriječe veće zlo i da bar donekle ublaže najveću bijedu, osnovali su privatnom inicijativom u korist svojih radnika ambulatorije, bolnice, lječilišta te pomoćne blagajne. Sve su te privatne institucije, malene po svome opsegu, koristile razmjerno uskom krugu radništva. Kako su im sredstva bila ograničena, to su ih prigodom većih nesreća i epidemija naskoro iscrpile. Već iz toga razloga im radništvo nije poklonilo svoje simpatije, pogotovo, kad samo radništvo nije imalo nikakovog udjela na vodstvu ovih institucija. Povrh svega je nastala sumnja, da poslodavci žele, da osnivanjem ovih institucija u prvom redu povežu radništvo uz svoja poduzeća putem materijalnih interesa, koji su više fiktivne nego realne naravi.

Reakcija na ovo kaotično stanje je nastupila i sa strane radništva, samo je potrajalo dulje vremena, dok je došla do izražaja. Radništvo je — najprije u Engleskoj — uvidjelo, da se kraj sve zakonom garantovane jednakopravnosti i slobode poslodavac ipak nalazi u jačoj poziciji iz razloga, što je snažniji kapitalista. U cilju, da se kapitalistička nadmoć uspješno pobije, složili su se radnici u svoje radničke organizacije (»Trades Unions«).

Organizacije su medju inim zadaćama preuzele dužnost, da se brinu za svoje članove u slučajevima bolesti, nesreće i nemoći. Blagajne radničkih organizacija bile su isto tako nedostatne kao i blagajne osnovane privatnom inicijativom poslodavaca. Njihova sredstva bila su razmjerno ograničena pa su zatajila u slučajevima većeg opterećenja (velike nesreće, epidemije, dulji štrajkovi). Svakako su ove organizacije služile kao početne stanice pri izgradnji socijalne radničke skrbi.

Silom prilika t. j. pod pritiskom općeg prava glasa prestala je vlast sa praksom posvemašnjeg desinteressementa te je inaugurirala eru pripomoći na zakonskoj podlozi. Stvoreno je na tisuće i tisuće blagajna, ali ne jedinstvenih nego raštrkanih pa zato slabih i nesposobnih, da snose veće rizike. Pristup ovim blagajnama bio je prepušten slobodnoj volji pojedinaca. Iz toga razloga nisu blagajne bile kadre, da zahvate dovoljno veliki broj članova, naročito ne one slabije plaćene, kojima je plata dostajala samo za svagdanji kruh, koji bi baš bili u prvom redu potrebni socijalne pomoći. Kako je osiguranje bilo dragovoljno, to je osiguranju pristupio razmjerno veliki postotak boležljivih, koji su dakako blagajni nametnuli veći riziko

Radničko pitanje zadalo je mnogo briga vodećim državnicima, naročito u zemljama sa razgranjenom industrijom: u Engleskoj a još više u Njemačkoj. Oni se, dosljedni

svojim principima, nisu usudili ometati slobodu rada tvorničarima i visokoj financiji, ali ipak nijesu mogli preći preko očite, sve opasnije, pauperizacije radničkih masa. Nijesu mogli preći, naročito ne u Njemačkoj. preko stalnog porasta opozicionalnih socijalno - demokratskih glasova, preko čestih burnih štrajkova, buna, dapače i atentata. Najjači argumenat za vlasti u Njemačkoj, da bezuvjetno treba nešto poduzeti, bili su izvještaji komisija, da vojna sposobnost regruta stalno nazaduje.

Pod dojmom ovih fakata vodeći njemački državnik Bismarck našao se ponukanim, da posluša savjet vodje radnika Lasalla, da naime donese zakon takovog opsega, kojim bi radništvu osigurao izdašnu pomoć i obezbjedjenje za vrijeme bolesti za sebe i familiju. Prikriveni cilj tome zakonu je bio, da izmiri radništvo sa društvenim poretkom i das tvori neku protutežu opozicionalnoj agitaciji.

Predlog je iznesen god. 1883. pred parlamenat i to u vrlo skromnoj formi: predložena je zaštita za manuelne radnike, koji uživaju dnevnu plaću, i to samo za slučaj bolesti. Kakogod je ovaj početak skroman, nije imao primjera u zakonodavstvu cijeloga svijeta. On predstavlja u toliko novum, u koliko je po prvi puta uzakonjeno obavezno osiguranje velikoga dijela radništva. Nije suvišno ako spomenemo, da je njemački parlamenat primio vladin predlog protiv glasova socijalnih-demokrata — predstavnika onih klasa, čijoj bi koristi imao da služi.

Kakogod su u početku radnici bili neprijateljski raspoloženi protiv općeg i obvezatnog osiguranja, jer su smatrali njegovom glavnom svrhom, da se radnici što više i što tjesnije priveže z državu, dok se kraj toga produkcija i nadalje vrši na kapitalističkoj bazi, to su se ipak za čudo snašli i kao vješti realni političari naučili, da iz temelja iskoriste novu situaciju.

Ironija sudbine je htjela, da posljedice ovoga zamašnoga zakona vode u čisto drugi pravac, nego je to računao veliki državnik i sanjao veliki agitator. Zakon, zasnovan u cilju, da radništvo otme njegovim organizacijama i njegovim pogonskim blagajnama, da ga što čvršće priveže uz državne institucije i time uz interese države — taj je zakon u veliko doprinio jačanju njemačke socijalno - demokratske stranke pa i socijalne svijesti cijeloga svijeta. Vodje socijalnog pokreta znali su brzo zagospodariti ovim ustanovama, ojačati svoj stranački upliv, te ga iskoristiti protiv one vlasti, koja je pomoću socijalnog zakonodavstva mislila učvrstiti svoje tutorsvo nad radništvom.

Radničko osiguranje raširilo se velikom brzinom po cijeloj Njemačkoj. Ono nije ostalo pri prvobitnom osiguranju za slučaj bolesti, nego se unutar razmjerno kratkog vremena usavršilo, to jest proširilo i na druge grane osiguranja. Potpuno socijalno osiguranje obuhvaća sada *osiguranje za slučaj bolesti, za slučaj nesreće, za slučaj materinstva i smrti; nadalje za lučaj starosti, nemoći i za slučaj nezaposlenosti.*

Druge su države postepeno poprimale socijalno zakonodavstvo. Pri tomu su im vazda bila mjerodanva iskustva stečena u Njemačkoj, a i sada kraj duboke ekonomske depresije, koja znatno upliviše na socijalno osiguranje, svaka nova socijalna legislatura vodi računa o stanju ovih pitanja u Njemačkoj.

Gotovo sve države Evrope, sa vrlo malim iznimkama, recipirale su socijalne zakone o osiguranju radnika. barem za nekoje grane osiguranja, ali se opaža tendencija, da ih postepeno upotpune i usavrše.

Kao dokaz, od kolike je važnosti socijalno osiguranje navesti nam je primjer Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike. Sjedinjene Države su se držale strogo rezervirano prama obaveznom socijalnom osiguranju. Favorizirale su doduše dragovoljno i slobodno osiguranje, ali iskustva stečena za vrijeme sadanje krize, prouzročila su preokret. Kako se razabire iz izjava predsjedničkih kandidata, žele mjerodavni američki faktori napustiti svoj dosadanji neprijateljski stav, te izgleda, da će se u so-

cijalnom zakonodavstvu ravnati po primjeru ostalog kulturnog svijeta«.

Zatim pisac nastoji dokazati i svakoga uvjeriti, da dosadanji način liječenja radnika ide na štetu bolesnika. Dokazuje, kako bolesnička blagajna imade pred očima više ekonomske interese nego li zdravlje svojih članova. I zaključuje, da treba uvesti slobodan izbor liječnika za svakoga osiguranika. Ko je bolestan, neka izabere liječnika koga hoće. To je po sebi shvatljivo. Pisac uspješno pobija dosadanji način liječenja radnika. Svrha osiguranja radnika jest u tomu, da radnik, u slučaju bolesti, nadje brza i uspješna lijeka. A po dosadanjem radu izgleda, kao da je to posljednja svrha, jer se baš na toj grani štedi, a da se na drugoj strani nepotrebno troši. Liječenje po liječnicima činovnicima okružne blagajne je otešćano propisima blagajničke birokracije. Lijekovi ne smiju stajati više od 21 Din. Pregledavanje bolesnika je površno, jer liječnik mora kroz jedan sat pregledati do dvadeset bolesnika. Po svrsi i zdravom razumu imala bi blagajna sve potrošiti za liječenje osiguranika, a ona baš na tomu štedi. A drugdje troši previše. Gradi zgrade nerentabilne, troši na birokratski aparat više nego je potrebno, tako da je mogla sniziti ovogodišnji proračun za punih 12 milijuna Din a da rad nimalo ne zapinje, proračun je svela na stvarne potrebe. Time je dokazala, da je trošila preko stvarnih potreba za 12 milijuna godišnje, kako smo spomenuli u prošlom broju naše smotre. Ova rasprava je veoma poučna i zanimat će svakoga, koji prati borbe izmedju liječnika i činovnika okružne blagajne posljednjih mjeseci. Pisac pozna veoma dobro ovaj predmet i dobro ga i jasno razvija. Knjiga stoji 15 Din.

»Narodna starina«. Svezak 24. Časopis za historiju i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik Dr. Josip M a t a s o v i f, prof. universiteta u Skoplju. Ova vremenski neodredjena publikacija je glasilo muzeja grada Zagreba, urednik Gjuro S z a b o, ravnatelj muzeja. Glasilo je i etnografskog muzeja u Zagrebu urednik Vl. T k a l č i ć, upravnik muzeja. Glasilo je napokon grafičke zbirke u Zagrebu, urednik Dr. A. S c h n e i d e r, sveuč. profesor u Zagrebu.

U ovom broju ravnatelj muzeja grada Zagreba nastavlja sa svojom studijom o starom Zagrebu, te prikazuje razvitak ekonomski, kulturni i politički našeg glavnog grada od god. 1880. do 1903. Doduše to razdoblje ne siže u nikakovu starinu, to su dogodjaji od jučer, a ipak nam izgledaju tako daleko! Toliko se je toga promijenilo u pol vijeka. Pisac prikazuje veoma zanimivo, osobito političke momente iz toga razdoblja, jer je politika i ter kako djelovala na razvitak gospodarstva i prosvjete. Iznosi lijepih momenata iz parlamentarne prošlosti. Krasni fotografijski snimci prikazuju gradjevni razvitak Zagreba kao i njegov politički razvoj. Sve što se je velikoga i znamenita dogodilo kroz ovo, relativno kratko, razdoblje medju Hrvatima, dogodilo se je u Zagrebu i spojeno je sa Zagrebom.

Treba spomenuti još i Matasovićevu kratku monografiju obitelji Patačića kao prilog historiji plemstva u Hrvatskoj. Za tim po važnosti ide prilog Dr Zvon. Bjelovučića, odvjetnika u Dubrovniku, o knezovima Bjeladinovićima iz Risna, i o njihovoj vjernoj službi »prevedroj mletačkoj republici«. Osim tih radnja imademo lijepih priloga i izvještaja: Matasovića o bizantiloškom kongresu u Ateni, Ilešićevo pabirčenje po slovačkim časopisima, Kolendićev doprinos: jedna pjesma Ivana Vidovića o španjolskom nasljednom ratu. Schneiderov priložić za kulturnu povijest grada Zagreba i Barleov doprinos iz povijesti glavnih žrtvenika u zagrebačkoj prvostolnoj crkvi. Svezak iznosi 150 str.

»Duhovni Život«. Asketsko mistična revija, izlazi svaki drugi mjesec a izdaju oci Dominikanci kod Maksimira. Uredjuje Dr. O. Hijacint B o š k o v i ć Tko shvaća uzvišenost katoličke asketike, taj uživa potpuni mir na zemlji a potpuni mir duše znači raj. I bezvjerci priznaju, da je najodličnija strana katolicizma askeza i po askezi ona odvaja od svih kršćanskih crkava. Tko treba religiozne duhovne hrane, neka se pretplati na »Duhovni život«. Stoji 30 Din godišnje.

Franjo Pavešić: Niz ponor. Novela iz primorskoga života. Iseljeničko pitanje nije samo jedno ekonomsko pitanje. Ne radi se samo o pitanju zaštite naših zemljaka u dalekom svijetu, o njihovoj zaradi, o prenosu strane valute u zemlju. Tu se krije i jedno veliko moralno pitanje. Pisac je uzeo predmet iz života primoraca iz bakarske okolice. Teško je živovanje našega svijeta u onom bijednom kraju. »Proklet je onaj život, da većega proklestva ne može biti. Onaj goli kamen, ona smedja i od sunca ispečena brda, koja su uprav stvorena da budu zmijini domovi!« A medju njima živu ljudi, koji su iskoristili svaki komadić i najgore zemlje. Nosili je s jedne strane na drugu, a ipak ne urodi ništa. Zemlja se izrodila i daje svake godine to manje i manje. Od njezina roda se ne dade živjeti. Štogod posiješ, ni sjeme ne izvučeš. Negda je rodilo malo pšenice, a i kukuruza za domaću potrebu. Danas su rijetki, koji uhvate »starić« kukuruza, a još rjedji, koji dva i više. Ništa nema, trud zabadava. »Ostale su im samo gole ruke na izmrcvarenim tjelesima«. Njima su negda u tudjem svijetu zaradjivali nešto i slali doma. A danas im se i Amerika zatvara i nestaje zarade. Kod kuće žene lakoumne, koje troše teško zaradjene pare. Troše bez računa.

Kako je težak taj život naših primorskih radnika, pripovijeda nam ova novela Fr. Pavešića. Mladi ljudi se ožene i prožive par mjeseci, neki samo par tjedana sa mladom ženom i onda odlaze u daleki svijet, a žena kod kuće sama izložena svakojakim napastima i nutarnjim porivima. Bore se izmedju krvnog nagnuća i poštenja, pa ginu. Jedne od duševnih patnja, a druge od posljedica moralnog pada. Život ide »k ponoru«.

Dok doma biva tako, oni u Americi rade i muče se, rade najgore i najteže poslove, da zarade nešto više i prehrane one, koje su ostavili kod kuće. Dok muž radi u rovovima u dalekom svijetu, a žene kod kuće, prepuštene sebi i svojoj nevolji, nestaje pravog obiteljskog života. Djeca rastu prepuštena sebi bez očinskog nazora. Ako se nekoji vrate s malom pištednjom, kad potroše tu pištednju, čeka ih bijedna i kukava starost, prosjački štap. To je tragika našega svijeta na primorju.

Pripovijest je napisana veoma lijepo, da se čovječja duša potrese. Samo bi trebalo brisati onaj prizor s magarcem poštonošom. Kvari ukus. Od sebe se namiče pitanje: Koja hvajda od iseljenja u svijet? Bilo bi vrijeme da se pozvani faktori late ozbiljna proučavanja i brzog riješavanja ovoga pitanja. Najneplodniji krajevi imadu najviše pučanstva. Ne bi li bilo bolje pristupiti k racionalnom koloniziranju pretička pučanstva iz ovih prenapučenih krajeva, gdje se narod ne može prehraniti, u krajeve, gdje se rad isplaćuje i daje dovoljno hrane?

Pripovijest opsiže 70 str. i stoji 15 Din.

RAZNE VIJESTI

Hrvatski jezik u inozemstvu. Na sveučilištu za ekonomske nauke u Trstu postoji stolica za hrvatsko-srpski jezik uz književnost. Predavanja se vrše u tri tečaja po tri sata na sedmicu. U prvom tečaju uči se slovnica, u drugom trgovačko dopisivanje, a u trećem književnost. Ove školske godine upisano je u sve tečajeve preko 100 redovitih i 18 izvanrednih slušača. Ovogodišnja predavanja obuhvataju glavne hrvatske i srpske pisce iz 19. i 20. vijeka, i to Mažuranića, Kranjčevića, Vojnovića, Tresića, Nazora i Begovića, zatim Stankovića, Rakića, Dučića i dr. Predavanje vrši od više godina prof. cav. Umberto Urbani, poznati književnik i odlični prevodioc raznih hrvatskih i srpskih djela na talijanski jezik.

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, 1. TRAVANJ 1933. BROJ 3.

† DON IVO PRODAN

Rođ. u Janjini 31. prosinca 1852., umro u Zadru 10. ožujka 1933.

I.

Tko bude htio pisati iscrpivu biografiju Don Ivana Prodana, morati će potražiti njegove bilješke, koje bješe započeo u prvoj mladosti. Pred više od četrdeset godina ja sam te bilješke vidio u njegovoj radnoj sobi. On mi je slučajno nešto u njima pokazao. Znam, da je bilježio i znamenitije izreke iz saborskih govora pravaških zastupnika. Bilježio je iz prijateljskih i neprijateljskih novina, što bi mu moglo eventualno služiti u publicističkom radu. (Vidi »Uspomene«: V. Moj album.) Bilježio je i svoje lične doživljaje. To on nije uništio. Uvjeren sam da se to nalazi među njegovim knjigama u književnoj ostavštini, koju je darovao zajedno sa tiskarom braći trećega reda sv. Frane na Školjiću kod Preka.

Trebat će potražiti i njegovu korespondenciju, koja nije baš ogromna, ali je znamenita za poznavanje ljudi i vremena, u kojem je Prodan živio. On je bez dvojbe čuvao sva znamenitija pisma, koja je primao. Malo je dopisivao, jer je bio previše zauzet svojim dužnostima. Nu imade kod prijatelja nekoliko pisama, koje će trebati da pregleda pisac biografije. U Zagrebu imade koje pismo kod gđe Kumičić, a imade nekoliko i kod mene.

Nu povrh toga, da biografija iziđe jasna i potpuna, trebat će da pisac prolista sve godišnjake »Katoličke Dalmacije« od 1877. do njezina prestanka. Onda sve godišnjake »Hrvatske Krune«, koja bješe zamijenila »Katoličku Dalmaciju«, te da iznese i razloge ove zamjene. Onda će trebati da prelista sve godišnjake zadarske »Hrvatske«, i na koncu sve brojeve lista »Il popolo«, što ga bješe pokrenuo poslije talijanskog prisvojenja Zadra. U tim listovima se sadrži u glavnomu političko publicistički rad Don Ivana Prodana.

Nu to nije dosta. Trebat će da prolista »Il Nazionale«, dotično »Narodni list« od god. 1862. do 1918., onda »Il Dalmata« iz iste dobe, da vidi i upozna čitatelje sa atmosferom, u kojoj je Prodan živio. Mi stariji već zaboravljamo, a mlađi u opće ne znadu, prilike života kroz ono dugo razdoblje od pola vijeka u otuđenom Zadru. Trebat će na osnovi istinskih podataka rekonstruisati onaj život i one prilike, da Prodanova biografija iziđe jasna i potpuna.

Podatke o njegovoj obitelji (žalim što nisam zabilježio, što mi je on gdjekad slučajno spomeno o svojima u Janjini) lakše će dobiti. Na selu su tradicije trajnije. To je potrebito spomenuti, jer je u Prodanovu karakteru jak atavistički elemenat. On prkosi olujama poput vješta kapetana na tvrdom brodu. Ne boji se ni svemoćnih elementarnih sila.

Pošto, ne samo atavizam, nego i odgoj imade odlučan uticaj na stvaranje čovječjega duha i njegova karaktera, za to će pisac morati da prouči Prodanovu mladost u Dubrovniku, na gimnazijskim naukama, trebat će da prouči uticaj klera i škole na javni život. Tu će se nizati imena Meda i Nike Pucića, tu Luka Zore, tu Budmani, tu Kastrapeli, Čingrija Pero, tu biskupi: Zafron, Mato Vodopić, tu Mato Pišta, Antun Liepopili, i sva sila drugih ličnosti iz one dobe, koji su davali ton javnom životu i ostavili povoljniji ili nepovoljniji trag za sobom. Za tim treba da se dotakne njegova života u Zadru kao bogoslova, i iznese sliku života u znamenitom deceniju od 1867-1877. Treba iznijeti razloge, zašto je baš mladomisniku Prodanu predana »La Dalmazia Cattolica«, i zašto se je on latio teška posla.

Ovo je djelo veoma zahvalan posao za mlađega i nadobudnijega pisca, koji nije povezan ni ličnim uspomenama ni ličnim predrasudama, pa može da bude i objektivan i pravedan i pregledan.

II.

Don Ivo Prodan je god. 1877. dobio u dužnost, da uređuje katoličko glasilo u Dalmaciji i da poučava u hrvatskom jeziku pitomce Zmajevićeva sjemeništa. Za što je bio riješen ove učiteljske službe na koncu školske god. 1878/79. ne znam. Znam da su ga naslijedili: Dr. Anton Orlić, onda Dr. Vinko Pulišić, pa Dr. Josip Marčelić, i Franjo Uccellini. Potonja trojica su postali crkveni visoki dostojanstvenici. Orlić još živi u dubokoj starosti u Krku. Nu mogu kazati, da je Prodanovo odstranjenje od predavanja bilo u vezi s njegovim urednikovanjem, koje u političko-nacionalnom pogledu nije zadovoljilo ni nadbiskupa Maupasa, ni školske vlasti, pa je odstranjenje bilo dokaz toga nezadovoljstva. Prodanov položaj bijaše vrlo težak: Imao je nad sobom starešinu, koji u političko-nacionalnim pitanjima bješe oprečnih nazora. Osim toga, on

je živio u jednoj atmosferi za Hrvate ne samo tuđoj nego i neprijateljskoj. Živio je u gradu, gdje je bilo zazorno hrvatski govoriti u javnosti. Tek mladi bogoslovi su unosili iz pokrajine nešto hrvatskog nacionalnog duha.

Nu i u pogledu govora, ne samo naziranja na svijet, i socijalnog položaja postojala je podvojenost velika između prostog puka i gradskog pučanstva. Gradsko pučanstvo je svugdje govorilo talijanski, dočim na selima nitko nije znao ni riječi osim hrvatski. I kler se je dijelio u gradski i seoski. Svećenici, sinovi građana, su zazirali od sela i od seoskih svećenika. Inteligencija u gradovima, sa malim iznimkama, bila je zadojena duhom regionalizma: »Dalmati« t. j. »Slavi di lingua e coltura Italiana«. Ili su se smatrali Slavenima »puro sangue«, koji su gojili ljubav za sve, što je narodno: pjesmu i običaje, ali na talijanskom jeziku! Viši kler, biskupi, osjećali su dužnost prema seoskom pučanstvu, pa su pisali poslanice na hrvatskom jeziku. Dapače su i glagolicu njegovali do stanovitog vremena. Sam zadarski nadbiskup Maupas je u početku svoga biskupovanja podupirao i širio glagolicu. Za to bi osnovana i katedra starog slovenskoga jezika u bogoslovnom sjemeništu. Ali u gradskom općenju sve je morala biti talijanski.

Opreke su jače izbile onda, kad su nastale nacionalne i političke borbe u Dalmaciji. Već od prije svećenstvo je zaziralo od politike i političkog pokreta. Oni su u nacionalnom i političkom pokretu u Italiji vidjeli same Carbonare, Mazziniance i Garibaldince: neprijatelje svete Crkve. Onaj pokret je za njih značio bunu. Tim pokretom su se potkapali temelji autoriteta. Za to kad je iza listopadske diplome 1860. nastao narodni pokret i u Dalmaciji za sjedinjenje s Hrvatskom, gradovi: lajikat i kler, zauzeše stav otpora. Oni, koji su upravljali državnom politikom, znali su ispod ruke tu stvar prikazati djelom Rusije, djelom škizme, za porišćanjenje katolika. Ta priča je uspijevala tim lakše, što su u tom pokretu za sjedinjenje s Hrvatskom igrali veliku ulogu pravoslavni kler i njegova inteligencija: Božidar Petranović, Vujatović, Ljubiša, Gjuro Vojnović, Jovo Sundečić, episkop Gerasim Petranović, koji je pošao u Beč, da u ime 80.000 pravoslavnih Dalmacije traži od Frane Jozipa sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Tako se je hrvatsko katoličko svećenstvo po selima našlo na jednoj liniji sa pravoslavnim svećenstvom, fratri sa kaluđerima, Vojnović Kosto katolik, s Vojnovićem Gjurom, svojim bratom, a pravoslavnim. Jovo Sundečić, pravoslavni sveštenik, sa Mihovilom Pavlinovićem, katoličkim svećenikom.

Te su činjenice sablažnjivale hiperzelote u Dalmaciji. Prikazivao se je onaj političko nacionalni pokret pokušajem prelaza na škizmu. Vikalo se je na zborovima: Naši popovi hoće da se žene, za to se druže sa pravoslavnima.

Nadodajte k tomu onaj općeniti liberalni duh, koji bješe zavladao među Hrvatima intelektualcima (M. Klaić, N. Nodilo, G. Bulat, I. Vranković itd.) udahnut, većinom, na talijanskim univerzama, koji duh je osobito plamsao poslije vatikanskog koncila, poslije proglašenja infalibiliteta i Sillaba, davao je pravo onima, koji su, iz naivnosti ili iz drugih manje vrijednih motiva, prikazivali pokret za sjedinjenje kao pokret za škizmu.

Bilo je odmah u početku u tom pokretu odličnih svećenika: Pulić, Pavlinović, Ljubić, Bulić, koji su se smijali na klevete i podvale. Nisu ni reagirali. Reagirao je sam Pavlinović sa poznatom lozinkom: »Baška vjera, baška politika«. Nu jasno je bilo svakomu, da su narodnjaci, zagovornici aneksije, bili jednako liberalna duha kao što bijahu i protivnici aneksije: Lapenna, Bajamonti, Petrović i drugi. Dapače, bilo je slučajeva, kad su se liberalci jednog i drugog krila složili u stanovitim pitanjima baš u ime liberalizma. Ali premda je među narodnjacima bilo više odličnih svećenika nego među talijanašima, ipak ovi u većini izgledahu klerikalci a oni liberalci. Dapače većina gradskog pučanstva, koje je glasalo za autonomaše, ili antianeksioniste, nije glasala iz mržnje proti Hrvatima, ili iz kakovih nacionalnih antihrvatskih motiva, nego baš iz vjerskih pobuda.

»La Dalmazia Cattolica« je bila osnovana proti liberalnom antikatoličkom pokretu, koji se bješe razmahao iz Italije i po Dalmaciji poslije vatikanskog koncila. Po naravi stvari prvi su pozvani da brane vjeru na publicističkom polju profesori bogoslovije, pa su oni i uređivali taj tjednik. Oni nisu zalazili u nacionalno-politička pitanja. Oni su zazirali od narodne politike, samo su bili oštri u pobijanju Beustove crkvene politike. Prema aneksiji i hrvatstvu nisu zauzimali nikakova stajališta. Mogla se je zaključiti, da je to za njih bilo strančarstvo. Ali lično su bili talijanaši u većini.

Jesu li se istrošili? Je li im dosadio taj rad? Za što su napustili list i predali ga mladom svećeniku od 25 godina, za kojega su znali, da je ne samo gorljiv katolik, nego i Hrvat, za kojega su znali da našinstvo, slovinstvo, zemljaštvo, ne mogahu ga pretvoriti u novog čovjeka? Vjerojatno je pasivnost poduzeća njih sklonula da ga predadu u druge ruke, u nadi i očekivanju da će mladi i poletni Prodan list podići i moralno i materijalno.

Tako se je mladi svećenik Don Ivo Prodan poslije odlično svršenih bogoslovskih nauka našao najednom urednik, izdavač i vlasnik katoličkog glasila za Dalmaciju: »La Dalmazia Cattolica«. List je bio pasivan, a on bez sredstava i bez ičije potpore. Osim svoje mladosti, poletna duha, velike naobrazbe i čvrste neslomljive volje, nije imao ništa i nikoga za sebe.

Varam se: Imao je poštovanje svih, koji su ga poznavali. I to jedino dobro je sačuvao do konca života.

III.

Kad se uvaži, što smo spomenuli o raspoloženju i shvaćanju visokog klera koji je u političko-nacionalnoj borbi u Dalmaciji vidio bunu proti autoriteta, onda je za Don Ivu Prodana uređivanje katoličkog glasila bio velik teret. Lako je bilo uređivati list šablonski, pisati članke u obranu katoličkih načela, rezati ih iz talijanskih novina, rezati crkvene vijesti iz »Osservatore Romano«, donijeti po koji dopis iz pokrajine, po koju gradsku vjesticu. Ali je Don Ivo htio pohrvatiti list, dati mu oznaku hrvatsko nacionalnu, i dati mu ne samo vjerski nego i politički biljeg, dati narodni duh, a to je značilo zaplivati vodama opasnim i za vjerske poglavice sumnjivima. Već pohrvaćenje je išlo na etape. Neko vrijeme je list bio utrakvistički, kasnije se je tek potpuno pohrvatio. Da je komu bilo vidjeti senzaciju kad je osvanuo prvi broj »Katoličke Dalmacije«!

Ali pohrvatiti se je ipak moglo bez zapreka od strane episkopata, ali popravašiti ga, to je bilo herkulsko djelo. Plivati vodama Ante Starčevića, izrazitog protivnika Strosmajera, izrazitog liberalca, nepomirljivog antiaustrijanca i antihabsburgovca! Popularizovati u Dalmaciji imena Starčevića, Barčića, Hinkovića, Tuškana, Kumičića itd. nije bilo po volji ni državnim ni crkvenim vlastima, jer su ta imena značila skrajni radikalizam u politici a u vjerskim stvarima barem indiferentizam, ako ne i očitu herezu.

A don Ivi Prodanu se pridruži prvi redoviti i stalni suradnik Antun Dean, po zvanju pučki učitelj, da svojim oštrim perom zametne borbu u stupcima »Katoličke Dalmacije«, za pravaški smjer, koji je kasnije zatalasao cijelom Dalmacijom. Ante Dean je bio rodom Makaranin, mlad, boležljiv, tuberkolozan, progonjen od školskih vlasti, morao je napustiti službu i sklonu se u uredništvo »Katoličke Dalmacije« u doba kad je Marin Sabić bio prvi saradnik »Narodnoga lista«. 1883.

On u dogovoru s Prodanom pokrenu god. 1884 pravaški list Stekliš, kojemu je bio on urednik a P. L. Relja izdavač. Harambašić spjeva zanosnu davoriju a B. P. podlistak: Kvaternikova smrt. List je izišao na sam Badnji dan, bi zaplijenjen i obustavljen, urednik i izdavač bjehu stavljeni pod optužbu. Deanovo zdravlje krenu nagore i poslije malo vremena umrije u Makarskoj a da nije dospio doći na raspravu. Silan talenat i rodoljub. Prigodom otkrića spomenika Kačiću mi ondašnji mladi poletarci položismo trnovi vijenac na grob, pri čemu se istaknu zanosnim govorom nadobudni mladi a t, koji je kasnije u javnom životu zauzeo odlično mjesto.

To je bio posljednji javni iskaz poštovanja jednomu

vrlomu otadžbeniku i piscu, koji je pregarao za narod. Od onda ga se nije nitko više sjetio.

Svaki čovjek je enigma za drugoga. Više puta je teško tu enigmu riješiti. A Don Ivo Prodan je za običnog materijalističkog promatrača pogotovo velika enigma.

On je bio veliki patnik. Uvijek pun svakojakih briga i nevolja. Preuzevši jedan pasivni list a sam bez sredstava, poslije nego je tu potrošio svoj privatni imetak, morao je razbijati glavu, kako će vezati kraj s krajem. Slabo odjeven, izblešđenim kaputom, a slabo i hranjen, radio je ne samo intelektualno nego i fizički po 12—16 sati na dan. Pokušavao sve moguće, da materijalno osigura opstanak lista, ali nije išlo. Prijatelji, koji su znali za njegove materijalne poteškoće za izdavanje lista, kad i kad bi priskočili u pomoć. Tako sam više puta i ja primio od pok. Mile Starčevića po oveću svotu, da je pošaljem Don Ivi za list. To će se naći sigurno u njegovim bilješkama. Ali što su ove pripomoći naprama potrebama svakidanjim?!

Obični materijalista će se pitati: Za što se je on svojevoljno podvrgavao tim nevoljama? Za što je oskudijevao, kad je mogao udobno i bezbrižno živjeti, bez straha pred budućnošću? Ta on je bio svećenik i vrlo učen; on je time imao osiguranu materijalnu egzistenciju. Njegov ordinarij, dubrovački biskup, nudio mu je ne jedanput crkveni beneficij, položaj, koji mu je bio doličan. I biskup Mato Vodopić i Jozip Marčelić štovahu ga i cijenjahu njegove vrline i njegov patriotizam. Oni su mu nudili kanonikat, koje je on ustrajno odbijao do smrti. Svaki drugi, videći se u nevolji, bio bi rekao: Do belaja i »Katolička Dalmacija« i »Hrvatska kruna«. Kad narod ne shvaća, kad ne razumije i ne podupire moje ideje, eto im: perditio tua ex te! Pa bi se na drugi način opskrbio. A Don Ivo naprotiv je ustrajno i dosljedno odbijao sve ponude i crkvenih i državnih vlasti do konca svoga patničkoga života. Radije je primao amo tamo po koju potporu od strane siromašnih, ali gorljivih otadžbenika, većinom svećenika, nego da bi se odazvao sirenskim pozivima.

Zašto je Don Ivo tako postupao? Zašto se nije odrekao urednikovanja i pošao za svojim poslom? Osobito kad je vidio, kako ga progoni nadbiskup Maupas, kasnije Rajčević, te se nisu ustručavali da oduzmu svećeniku što mu je najsvetije: pravo da služi službu u crkvi? On ne napušta svoje mjesto. Pokorava se ponizno i trpi kaznu uvjerenjem, da imade jedna vlast u Crkvi, vrhovna vlast, koja će njemu objektivno dati pravo, kako mu je i dala nakon 6 mjeseci suspenzije. Kroz cijelo to vrijeme on među lajicima svaki dan u štoli i roketu prima sv. Pričest i moli za svoje progonitelje.

Gdje je tajna njegove ustrajnosti? Gdje je izvor njegove trpljivosti i njegova pregaranja?

IV.

God. 1885. bio sam sedmoškolac. Baveći se intenzivno naukom i živeći u atmosferi asketskoj, malo sam znao o svemu, što se zbiva okolo mene, pa nisam znao ni što je s Prodanom. Vidjevao ga na ulici, rijetko, češće u crkvi. Svećenici su kad i kad o njemu govorili i raspravljali, ali to nisu bili razgovori za đake makar bili već u osamnaestoj godini. Mi nismo ni novina čitali.

Te godine pozove me u svoju sobu P. Angelo De Santi, izvrstan profesor, kasnije stup Katoličke Prosvjete (La Civiltà cattolica). Uživao sam njegove simpatije. On mi predade snopić »Katoličkih Dalmacija« i reče mi, da mu prevedem članke tiskane tu pod naslovom: »Vjera i politika«, jer on ne zna hrvatski, premda rodom tršćanin. Kupio sam školsku teku i stao prevoditi. Kad sam dovršio polovicu posla i ispunio jednu teku, predao sam mu taj dio prevoda, a ostalo da ću za koji dan. Ali P. De Santi mi sutra dan javi, da ne trebam dalje prevoditi. Za što je njemu trebao onaj prevod? Valjda je on misilo, da Don Ivo unutra propovijeda kakove hereze. Inače se ne mogu domisliti. Nu ovo budi rečeno en passent. Vidi se da su članci izveli stanovitu senzaciju, da se je o njima govorilo i raspravljalo u privatnim konverzacijama.

Oni članci su na mene mlada učinili dubok utisak. U tim člancima se sadrži riješenje tajne Prodanova života. U tim člancima neizravno nalazimo odgovor na gore postavljena pitanja: Za što je on ustrajno pregarao i radio za narodnu stvar?

Sadržaj onih članaka se može naći u Prodanovim Uspomenama I. i IV. svezak »Naš program« i »Domovina i značaj«. U njima su sadržane misli vodilje Prodanova života. Prodan dokazuje usku vezu između vjere i politike. Pobija ondašnje krivo shvaćanje Pavlinovićeve lozinke: »Baška vjera, baška narodnost i politika«. Da, to su pojmovi različiti, ali nisu suprotni, nisu ni odijeljeni, jer je čovjek nosilac i vjere i politike i narodnosti. Kad bi ti pojmovi bili u opreci, onda bi čovjek bio u opreci sa samim sobom. To nisu mogli nikako razumjeti ni oni koji su popove tjerali u sakristiju, ni oni, koji su htjeli, da je politika nešto što nema posla ni dodira sa vjerom, koji su proglasivali politički ateizam, ili indiferentizam u politici.

Baviti se javnim poslovima to je dužnost, a ne samo pravo čovjeka, svakoga građanina, a pogotovo svećenika, isto onako, kako je dužnost svačija, a osobito svećenika, vršiti karitativna djela. Jer i politika i karitativnost niču iz ljubavi prema bližnjemu. Ljubiti bližnjega nije fakultativno nego je imperativ postavljen od Boga za sve ljude. A ljubav ne smije biti samo teoretska, platonička, nego djelatna. A ta ljubav se ispoljuje u svim emanacijama života. Dužnost je pomagati

pojedinca, ali je dužnost i brinuti se za zajednicu. A najuzvišenija zajednica jest narod. Sve ustanove, i sve organizacije imadu moralno pravo na opstanak, u koliko izravno ili neizravno idu u korist razvitku i napretku moralnom ili materijalnom zajednice, koja se zove narod.

On je shvaćao politički rad kao jednu vjersku dužnost, pitanje savjesti. Tu dužnost mora da vrši svak prema prilikama, u kojima živi, prema sposobnostima, i nagnućima, koje je od Boga primio. Ali niko se ne smije ugibati javnom radu, javnim dužnostima pod krivom izlikom govoreći: A to se mene ne tiče, to su bezposlice za dangubu itd.

Na sto načina se djeluje u javnom životu: ali uvijek savjesnim vršenjem primljenih dužnosti.

Prodan nije imao nikakovih drugih ambicija nego da koristi svojemu narodu pisanjem. Pisanjem se poučava, pisanjem se bodri, pisanjem tjeraju zablude, utvrđuju istine itd., itd. Komu je Bog dao dobro pero, dužan ga je upotrebiti za korist naroda. Ne smije on svoj lijep talenat zakopati u zemlju.

Dakle, njegovo pregaranje, njegova ustrajnost u patnjama i oskudici izvirala je iz svijesti jedne dužnosti, koju je od Boga primio skupa sa životom.

Te dužnosti niko ga ne može riješiti, ni on sam.

Kao što je svaki čovjek obvezan slijediti pravu vjeru, štovati Boga i živjeti onako, kako ga On uči preko istinite vlasti od njega ustanovljene, tako je svaki čovjek dužan raditi i u politici po načelima vječne istine i božje pravde. Nije politika stvar ukusa, stvar individualnog shvaćanja, nego ona ima vječne zasade. I na temelju tih vječnih zasada pravice i istine Prodan je radio ustrajno na svojem mjestu, kao kapetan koji ne ostavlja brod ni posred najljućih oluja, ni onda, kad je u opasnosti života. On svoj brod nije ostavio ni onda, kad je za njega i za sve nas nastala katastrofa, kad je Zadar bio dodijeljen Italiji. On je ostao na brodu kao kapetan, među gusarima osvojiteljima u očekivanju, da od nekuda bane pomoć...

Današnja generacija krivo misli, da je politika jedno zanimanje, jedan posao, jedan obrt, koji nosi. Za Prodana to nije bilo tako. Za Prodana je politika bila najuzvišenija narodna dužnost. Vršenje te dužnosti je bilo pitanje savjesti a ne pitanje prihoda, a ne pitanje uhljebljenja. Za uhlebljivanje su drugi poslovi, a ne ovaj.

Zato on nije bio politik u današnjem smislu te riječi, on je bio otadžbenik, patriota. A drugo je patriotizam a drugo politika.

Za to njemu nije bilo stalo, da nekoga makne s političkog položaja i da on sam ili koji njegov prijatelj zauzme to mjesto. On nije nikada pobijao čovjeka, nego njegov opaki rad.

Zapitao sam ga jedan put: Don Ivo? Koja korist od ove borbe, kad mi ne možemo nadomjestiti ni Pavlinovića, ni Klaića, ni Vrankovića ni ostale narodnjake?

— Ne radi se o tomu, odgovori Don Ivo. Neka ostanu slobodno na njihovim mjestima, samo neka rade onako, kako je pravo i pošteno, neka prihvate naše misli, naše težnje, naš program. Mi se ne borimo za položaje, za njihova mjesta..

Ovako govori patriota a ne političar.

— A ipak je kandidirao proti narodnjacima, netko će opaziti.

— Da kandidirao je više puta, i bio je izabran — ali kako?

V.

Prodan nije bio samo teoretski patriota, nije samo perom osvješćivao narod, šireći zdrave misli i nazore o svim nacionalnim pitanjima, nego je htio da praktički to provede. On je shvatio, da je Zadar sa svojim birokratskim pučanstvom, jedna velika rak rana na narodnom tijelu. Bilo je sporadičnih predloga, da se odstrani iz Zadra »zemaljski odbor«, kao predstavnik autonomne vlasti, ali takove predloge su ubacali u časovima bijesa i očajnosti samo neki naivčine. I kad bi se prenijelo sijelo svih vlasti u drugi grad, n. pr. u Split, kako su neki predlagali, bilo bi isto. Tad bi Split dobio onaj talijanski karakter, što ga je imao Zadar. Talijanske škole, talijanski uredi davali su Zadru talijansko lice. Za školama i uredima povodili su se ostali građani, trgovci, obrtnici i mali puk, premda u većini Hrvati.

Poznato je, da sama Narodna čitaonica u Zadru, u kojoj su se kupili sve sami narodnjaci, »buoni nazionali«, kako se je govorilo, odzvanjala je samom talijanštinom.

Za to je trebalo pohrvatiti Zadar. Trebalo je osvojiti općinu i tako za uvijek osigurati taj, u starini najhrvatskiji, grad svojem narodu. Prodan je uzeo na sebe i tu brigu.

Da se grad osvoji, treba ga okružiti samim Hrvatima. Treba osvajati njegove vanjske tvrđavice, vanjske općine. Koliko je u tom poslu naš Don Ivo potrošio truda i energije, a da pri tomu poslu nije našao pomoć u narodnjacima, kako se je moralo očekivati, nego je naišao od njihove strane na same zapreke!

Da se uzmogne nešto poraditi za pohrvaćenje Zadra, trebalo je steći potrebiti uticaj u dalmatinskom saboru, zakonodavnom tijelu i nadzornom organu za općinske i sve autonomne poslove. Don Ivo nije ambirao da postane zastupnik na carevinskom vijeću, a imao je za to i nacionalnih i državopravnih razloga. Nu da postigne svoj cilj za pohrvaćenje Zadra, i da uzmogne svoje programne nacionalne ideje širiti sa autoritativnog mjesta, htio je postati zastupnik na pokra-

jinskom saboru. Bila je njegova dužnost za tim težiti. To je bila najveća želja pok. Deana, koji se je mnogo nadao od govorničke vještine Prodanove i od njegove gvozdene dijalektike. I Prodan odluči kandidirati baš u zadarskom izbornom kotaru, ali ne na račun narodnjaka, nego talijanaša.

Po ondašnjem izbornom redu Zadar je sam davao pokrajinskom saboru četvrtinu članova. Od 41 zastupnika iz Zadra i kotara je izlazilo 10. To jest dva iz seoskih općina, jedan iz grada, četiri od veleposjednika, jedan od trgovačke komore i dva crkvena dostojanstvenika, koji su bili virilni članovi: katolički nadbiskup i pravoslavni vladika. Tog prava nisu imali ostali biskupi ni vladike!

Prodan nije mogao reflektirati nego na seoske općine. Ali do god. 1887. seoske općine su birale oba zastupnika talijanaša. Većina općinskih uprava je bila u talijanaškim rukama. Prodan odluči slomiti tu talijansku većinu seoskih općina svojim radom. Odlučnu ulogu je igrala općina Sali. Don Ivo se baci svom energijom, da predobije za Hrvate onu općinsku upravu, a za tim da osvoji izbornike. I njemu uspije osvojiti tu općinu pomoću prijatelja i jednomišljenika. I kad su bili raspisani saborski izbori, ona općina izabere velikom većinom u ljutoj borbi sve same pristaše Prodanove za birane birače.

Kad je Prodan pobjedom u Salima slomio talijansku prevlast u seoskim općinama zadarskog kotara i tako osigurao dva zastupnika narodnoj većini u dalmatinskom saboru, bilo je razborito misliti, da će narodnjaci pristati, da jedan od tih dvaju novo stečenih zastupnika bude Don Ivo Prodan.

Ni pomisliti! Oni su postavili oba svoja kandidata. Poručili da Prodan postavi dva svoja, a talijanaši će postaviti dva svoja. Doći će do užeg izbora. Oni računaju, da će u uži izbor doći narodnjak i talijanaš, i Prodanu ne će preostati drugo nego da dade svoje glasove narodnjacima.

Da je Prodan htio postati zastupnikom uz svaku cijenu, on je to mogao postići i u takovoj situaciji: Mogao je podijeliti ona dva mandata sa Talijanašima kako su oni i nudili. Ali on je moralno stajao visoko. On nije bio političar u običnom smislu riječi, on je bio patriota i samo patriota. On je bio tako velik patriota, da nije dozvolio podvojenosti među Hrvatima, nije dozvolio da nastane opasnost, da se neki pridruže talijanašima i omoguće kompromis dapače i potpunu pobjedu i jednog talijanaša, pa je naredio svojim pristašama, da moraju odmah u prvom glasanju glasovati za narodnjake. Izabrao je manje zlo za narodno dobro. I tako je njegova prva kandidatura propala, jer nije htio da talijanaši za njega glasuju. Sram ga je bilo na to i pomisilti.

Dalji njegov političko nacionalni rad prelazi granice ovog kratkog posmrtnog prikaza. On je kasnije bio biran i u dalmatinski sabor i u carevinsko vijeće baš u tom zadarskom

izbornom kotaru, koji je svojim radom osvijestio i politički i nacionalno.

*

Svojim publicističkim radom on je silno djelovao na čitatelje. On je osvajao duhove. Ko je god došao s njime u dodir mogao je poznati silnu snagu njegove riječi i njegove logike. Valjda drugom boljom prigodom će biti moguće govoriti o političkom i nacionalnom razvitku u Dalmaciji i o ljudima, koji su na tomu radili. Ovdje ću spomenuti samo jedno: Don Ivo Prodan je osvojio pok. Supila, svojeg užeg zemljaka, koji poslije nekoliko mjeseci saradnje s Prodanom, zabaci državnu službu putujućeg učitelja, nastani se u Dubrovniku i ondje osnova svoju znamenitu »Crvenu Hrvatsku«. Tako nastavi političkim radom, koji bješe započeo kod Prodana, da svrši onako bolno u Londonu za velikoga rata!

Prodan, i ako nije stvoritelj, ali svakako je bio najveći i najustrajniji zagovornik i branič čiste političke i narodne misli u Dalmaciji. Ostavio je poznijim naraštajima najljepši primjer čistoće karaktera, ustrajnosti i nesebičnosti u narodnom radu.

K. Šegvić

O NOVIJIM PJESMAMA

KNJIŽEVNO PISMO

Dragi prijatelju! Pišeš mi, mladi moj zemljače, da si pročitao mnogo naših, hrvatskih i srpskih, pjesama, da ti je prilično poznata talijanska a ponešto i njemačka lirika, te da si se i ti stao penjati na Parnas, pa me pitaš, što ja mislim o današnjoj našoj pjesmi i njezinom pravcu. Baš sam se i ja tako, kad sam bio u tvojim godinama, bio obratio za savjet na starijeg priznata književnika i pjesnika, koji mi je na dugo i široko odgovorio povećom studijom O pjesništvu. Bez obzira da li i koliko sam priznat, da li sam kompetentan ili nisam, odgovorit ću ti, bez kritičarske pretenzije, i to ne kakvom dugom stručnom raspravom, već ovim kratkim prijateljskim pismom. U njem ću ti samo iznijeti, uz gdjekojekoje reminiscencije, neke svoje dojmove i opaske, što sam ih, osobito ovih zadnjih godina, zabilježio, čitajući, ponajviše po raznim časopisima i listovima, te naše razne pjesničke sastavke.

Prije svega, po mom mnijenju, ne može se govoriti o nekakvoj našoj današnjoj pjesmi, jer i naše savremene pjesme nisu istovrsne, te ne pripadaju jednoj te istoj takozvanoj struji ili školi. Još se javljaju i stari pjesnici, koji neće da skrenu sa davno utrtoga puta, a ima i mlađih, koji drže da nije možda nevaljalo sve što je staro. Nađe se i takovih, koji smatraju, da je praktično udovoljiti i starijoj i mlađoj generaciji, te prema tome žice na svojim guslama udešavati. Tako mi se

jednom izrazio i pokojni Ivo Vojnović, kad sam ga, teško bolesna, posjetio u jednoj zagrebačkoj bolnici.

Nu, bez dvojbe, tebe najviše zanima poezija mlađih naših pjesnika, kakvu je većinom čitamo u sve češćim zbirkama i u novim našim revijama.

T a p j e s m a, općenito govoreći, i uz časne iznimke, postala je, da se tako izrazim, l u c u s a n o n l u c e n d o. Takova pjesma, b e z r i t m a i b e z m e t r a, dakle bez tako zvanih stopa, bez zgodno naglašenih riječi i bez propisanih slogova, nije za pjevanje, nije za uskladbu, te se za sličnu pjesmu nemože kazati: »P o j m o p j e s m u«. Doista je očito protuslovlje i gorka ironija, da je pjesnik spjevao pjesmu, koja se — ne može pjevati.

I s t i h je za mnoge postao skoro prazna riječ ili znači samo toliko koliko i pisani ili štampani redak. To nisu još nikakvi stihovi, ako se nekoliko manje ili više zvučnih a često i bombastičnih riječi, bez temelja i opravdanja, svrste u jedan, a opet nekoliko u drugi redak. U mnogo i mnogo slučajeva te se nabacane riječi mogu napisati onako kako se obično piše proza. Tako, na primjer, evo u prozi dvije kitice jedne novije pjesme u stihovima: »S m i r e n j e n e u s p j e h a — što ćemo: kad je za tišinu rođen za žalost metati i ići pokraj livada i ljudi a nikome ne smetati i obično kada dođe proljeće kada se otvori mansardni stan on je u svojoj sobi ili sam ili bolestan.« To, dakako, niti je pjesma u stihovima, niti pjesma u prozi.

Dvije riječi i o r i m i. Bilo je pokušaja, da je proćeraju iz hrama naše poezije, ali ona kao da se ne da izbaciti. Nu žalibože, rijetko je ona na svom pravom mjestu: ili je nepravilna ili je prisiljena. Nepravilna je kad dočeci dotičnih riječi ne glase sasvim jednako, kao što sam već imao prilike da opazim: tamne — zasijane; ptić — krič) bùdi — ljudi; ili kada se slažu riječi jedne te iste ili sa neznatnim promjenama, kao: noć — obnoć — ponoć; ima — ne ima; ili kad riječi nisu jednako naglašene, kao: mila — vila; mio — dio; rana — slana. Na to se kod nas vrlo slabo pazi. Prisiljene su rime kada se silom umetnu, kada se radi rime upotrijebi riječ, koja za dotičnu misao, za dotični sadržaj nije sasvim podesna. Tako sam čitao pjesmicu, po kojoj se sastavljač zaljubio u divnu umjetnicu sa filmskoga p l a t n a, ali da je žalibože ta filmska ljepotica već davno umrla te se sada nalazi posred groba — b l a t n a. Trebalo je da inače suhi grob bude blatan, da se, i ako vrlo hrđavo, slaže sa — platnom. Pazi, dragi prijatelju, da te rima ne vodi i ne zavađa, već se drži one stare: l i b e r o i l p e n s i e r, s c h i a v a l a r i m a.

Moderni se naraštaj na formalnu stranu pjesme malo obazire, a ja se s tim nazorom i s tim postupkom ne mogu da sprijateljim. Prema tome neki omladinci sipaju pjesme kao iz rukava, malo se trude, da ih u svakom pogledu izglade i doćeraju, te neće da znadu za onaj glasoviti l a b o r l i m a e, što su ga stari učitelji toliko preporučivali i koji treba da cijeni svaki pjesnik, ako pjesmu ne smatra samo razonodnom besposlicom.

Pronijela se je krilatica, da niti u pjesmi ne smije biti nikakva stega te da se ne treba nikakvim pravilima pokoravati. Sve da je dopušteno, quid libet audendi, jer da je tako rečeno u onoj znamenitoj Horacijevoj poslanici Pizonima. Nu ne samo da neki tobožnji literati za poetiku nikako ne mare nego se još u svojim pjesničkim sastavcima hvale i ponose, da su se starinskih okova otresli i da svoje nazore i svoja čuvstva izrazuju slobodno, po svojoj miloj volji, bez obzira na komvencionalna pravila i kojekakove propise. Pozivaju se na ono Preradovićevo geslo: »Ne razumije pjesma zapovijedi — slobodna je, svoje glase slijedi«, ali zaboravljaju ili neće da znadu, u kakvom je smislu to kazato, i što još slijedi iza tih pjesnikovih riječi, te kako je u onoj pomenutoj čuvenoj latinskoj poslanici negdje nadovezano: sunt certi denique fines.

Većina naših novijih pjesnika hoće da se odlikuje nekom domaćom ili stranom novotarijom, a i vlastitom originalnošću. To po sebi nije nikakovo zlo, ali je krivo i pogrešno shvaćanje, kako se to donekle i u jednoj našoj reviji tvrdilo, da je sve, što je novo, ujedno lijepo i interesantno i da je svaka i svačija originalnost zanimljiva. Po tom krivom mišljenju mladi se Parnasovci naprežu, da nešto, ma što i kako bilo, izmisle i pronađu, da nešto prisilno drugačije izraze i prikažu, nego li se to dosada radilo, pa tako vrlo često upadaju u doista smiješne i komične afektacije.

Treba priznati, da mnoge novije pjesme, pošto ne obiluju ni dubokim mislima a niti istančanim ukusom, nisu doista nejasne i nerazumljive, i ako se katkada odnose na čudne predmete i neobična pitanja. Ali ima i takovih, koji obični samrtnik ne može, uz najveći napor, da odgoneta. Događa se i čitaocima, koji su dosta čitali, učili i naučili, kojima su poznate i tančine našeg jezika i osobine pjesničkog govora, da nekih pjesama, ili bar nekih njihovih dijelova, uz najveće nastojanje, ne mogu da shvate. Trebalo bi, da se dotični sastavljači tog ružnog i nekorisnog običaja okane.

K nejasnoći, osobito za stanovitu publiku, doprinaša, ako i u maloj mjeri, prekomjerno i ostentativno trpanje tuđih izraza. Iz jedne sam dosta kratke pjesme zabilježio ove riječi: kapela, barometar, mandolina, madona, arhivar, manuskript, kripta i zona. Iz druge: statua, vaza, fontana, luna, i t. d. Ovdje mi zgodno dolazi, što je ovih dana pisao uvaženi Dr. Belić u »Našem Jeziku«: »Iako strane riječi mogu imati za pjesnika draži, za to što su neobične, ipak ih on mora izbjegavati, što više može.« U tom pravcu on dosta prigovara jednoj pjesmi Josipa Kosora.

I ovo je doista čudnovato: Neka mlada gospoda, po svoj prilici odrasla i odgojena na selu, hoće da budu otmena i velegradska te se u pjesmama kreću u gospodskim i aristokratskim dvoranama. Nađe se i kontrast: Gradsko dijete, da bude tobože interesantno, čezne za priprostim seljačkim životom, hoće da ga opiše i veliča, pa prema tome izmišlja nevjerojatne seoske idile i sastavlja neumjesne lažne elegije. Jedno i drugo bude neuspjelo i krivo, jer ne bude iskreno i faktično osjećano i doživljeno.

Lijepo je kad pjesnik ljubi i cijeni seljaka, njegov život, njegov rad i njegove običaje, kad živo osjeća njegove patnje i boli, ali se i u tome užasno pretjeruje, do smiješnosti. Tako mi je živo u pameti jedna pjesma, koja hoće da hvali i slavi seljake, a kad tamo, pomno li se pročita izvrgava ih najvećem ruglu. Veli, da sve ostalo ispustim, da su to žene čistije i od najčistijega vrela! Jadne li čistoće i još jadnije čistote! A i čudnog li njuha u onog pjesnika, koji uživa »u mirisu staja i blaga«!

Moje je skromno mijenje, da bi svaki pjesnik imao nastojati, da se drži, da tako kažem, svojega područja. Svaki čovjek i svaka stvar treba da je na svome mjestu. Tko kod mora nije živio, teško će opisati i njegove čari i njegove grozote, a isto će se tako kršni primorac teško uživiti u šumovite predjele i plodne ravnice.

Nešto bi slično ustvrdio i o vrsti, i o formi, i o sadržaju pjesama. Tko potpuno nije vješt našem narodnom pučkom govoru, tko nije dovoljno slušao, čitao i učio naših narodnih pjesama, neka se okani našeg narodnog deseterca. Uostalom, svak ima neko osobito raspoloženje za neke stanovite pjesničke metre i oblike, i neka se neda odvratiti od onih, koji mu prigovaraju, da mu forma nije raznolika, već da je tobože jednolčina i monotona. I predmet pjesama trebalo bi da bude u nekom skladu i odnosu sa naziranjem, znanjem i sposobnosti samog sastavljača. Ima ljudi koji pjevaju zgodne pjesme za djecu, jer za to imaju dara i dovoljne spreme, ali njihov Pegaz posrće, kada ga gone na teško socijalno i filozofsko polje. Neki se pak odlikuju duhovitim šaljivim i satiričnim pjesmama, ali nije od njih pametno, da se upuste u neka teška ozbiljna pitanja, kad za to nemaju niti pravog nagnuća, niti potrebite naobrazbe.

Najjadnije je to, kad čitavim pjesmama ili nekim njihovim dijelovima, bilo s nehaja, bilo s nevještine sastavljača, bude istaknuto nešto nenaravno, odveć fantastično, nešto nemoguće ili nelogično. Nekoliko primjera: U jednoj se pjesmi priča o podnevu te se tvrdi, da u to doba vlada žega majkom zemljom i svemirom. Zar i zimi i zar svuda u isto doba? U drugoj pjesnik poručuje čovjeku, da ne kroči smjelo iznad zemskog kala, gdje plovi bezbroj mirijada! Treća i četvrta pjeva o mrkloj noći, ali, čudnovato, istodobno mjesec po nebu šeće i zvijezde sjaju. U toj mrkloj noći dolazi pjesnik dragoj pod pendžer i odatle joj priča šarne priče i, u mraku, gleda joj čarne oči; odatle, ispod pendžera, idealno joj miluju bijele ruke, ali opet — cjeliva joj usne vrele i grli je do rane zore. Wie reimt sich das zusammen?

Kad je govora o sadržaju pjesama, mogli bi se dotaći i pitanja, je li potrebita i neka njihova osobita tendencija. S moje strane držim, da poezija nije jedna puka igrarija riječi, nego da je i njoj namijenjena, u prvom redu, jedna odgojna i moralna svrha. Pjesme mogu dosta da doprinesu za širenje zdravih socijalnih načela te nježnih i plemenitih osjećaja. One su u isto doba podesne, da nas razonode i da nam, poput lijepih slika, istančaju ukus i u nama pobude smisao za ljepotu. Do pjesnikâ je i do njihova shvaćanja dužnosti, da li će njihovi radovi, u manjoj ili većoj mjeri, postići ove lijepe pomenute uspjehe.

Suvišno je da ti spomenem, a bio sam skoro i zaboravio, da je i u pjesmi čistoća i ispravnot jezika — conditio sine qua non. A žalosna je istina, da kod nas ima i uglednijih pjesnika, kojima je već i gramatika hrvatskog jezika prilično terra in cognita. Ne da se međutim poreći, da kod nas, što se jezika a i pravopisa tiče, vlada još velika anarhija. Ovdje se piše na jedan a ondje na drugi način, danas ovako a sutra onako, jedan tvrdi i dokazuje da je ovo a drugi da je ono ispravno. Stoga je bila doista prava nužda, da su za čišćenje i usavršavanje našeg govora i pisma pokrenuli časopis »Naš Jezik«, nu on, bar do danas, ne može se pohvaliti osobitim uspjesima, niti konačnim zaključcima i ustanovljenim normama, kojima se nebi moglo prigovarati. Za sada ja bih ti preporučio, da se pouzdano držiš »Jezičnog Savjetnika« našeg nestora Dra. T. Maretića.

Niti t. zv. licentiae poeticae ne mogu dozvoljavati, da se kvari naš lijepi i bogati jezik. Očite jezične pogreške ne mogu se i ne smiju ničim opravdavati. Uostalom takve pogreške, za iole vještijeg pjesnika, nisu nikako potrebite niti za pravilnost stiha niti u ikakvu drugu svrhu. On će svaku jezičnu poteškoću sa nužnim nastojanjem lako prebroditi. Najčešća je pogreška kod naših pisaca i pjesnika upotreba prijedloga s, što sam već više puta javno istaknuo i na što Dr. Belić naročito upozoruje.

Među bizarne novotarije novijeg naraštaja spada i to, da se, i ako do sada dosta rijetko i iznimno, čitave pjesme isključivo pišu, odnosno štampaju, malim slovima, a to tako, da je malo ne samo prvo slovo svakoga stiha nego i prvo slovo prve riječi dotične pjesme. Ide se, doista sasvim dosljedno, i dalje, te ne bude nikakve, apsolutno nikakve interpunkcije. Logična je posljedica, da nije isključena mogućnost, da čitalac pravog smisla u potankosti ne shvati, jer ostaje uvijek živa istina ono: Ibis — redibis... Tu bolesnu tuđu biljku nebi se smjelo presađivati u našu književnu bašću.

Mnogo je kod nas pjesama i mnogo se o njima piše. Ne bude rijetkost, da je kod nas koji poletarac ujedno i kritičar. Osuđujući do prigode tuđe, uzveličava indirketno svoje vlastite produkte. Pored štampanih raznih posebnih zbiraka i antologija, naši časopisi, a i ostali listovi, donose mnogo tog književnog pjesničkog blaga. Kod toga treba zabilježiti naš hrvatski specialitet, da se, skoro beziznimno, vodi računa samo ob onom, što se štampa u našoj literarnoj centrali, u Zagrebu, što su donosili i donose navodno reprezentativne revije: »Vijenac«, »Savremenik«, »Književnik«, »Hrvatska Prosvjeta« i »Hrvatska Revija«. Drugi se časopisi i listovi skoro ignorišu. O provinciji jedva da ima gdje spomena. A kako je to sve krivo, lažno i nepravedno! Taj literarni centralizam nije pravičan niti koristan. Bit će doista istine u tome, što se priča, da ta centralna uredništva teško i nerado primaju radove pokrajinskih književnika, i ako među njima ima vještih i sposobnih, te nisu zaslužili da ih se zapostavlja. A i to se pogovara, da više imaju pristupa i najviše surađuju takve sile, koje su urednicima u najvećoj blizini i u njihovoj oso-

bitoj milosti. To su dobrim dijelom profesionalni literati, koji, i ako valjda nijesu pjesnici, do potrebe znaju i pjesme spjevati i o pjesmama kritike pisati.

Pri koncu, da se dotaknem još jedne nemile pojave. Kao da je zavladala neka prava bolest, da se pjesmama poglavito iznose razni poroci i svakojake gadarije i grdesije, kao da u životu više nema niti kreposti, niti lijepih, sjajnih i blistavih momenata i predmeta. Nepobitna je svakako istina, da je već bilo dodijalo ono romantično uzdisanje te pjevanje cvijetu, zvjezdama, mjesecu, slavujima, vilama i kojekakvim drugim faktičnim ili izmišljenim stvarima i bićima, nu to je opet stoput bolje bilo i lakše se je podnosilo, nego li današnje tumaranje po pijanim mehanama i noćnim bludnim zabavištima, nego li ostentativno prikazivanje raskalašenog i pokvarenog svijeta, te puste bijede starih bludnica u podzemlju i podkrovlju, nepopravljivih pijanica u zagušljivim i smrdljivim lokalima te iznemoglih i već ostarjelih mladića uslijed spolnih prekomjernih užitaka te pri tom zadobivenih teških neizlječivih bolesti. Svakojaki se ružni izrazi nalaze u takvim sastavcima: leš, smrad, gamad, alkohol, bljuvanje, blato, gad, uši, stjenice, jodoform i t. d. Takvo mirisavo cvijeće, kako se je izražavao pok. Dinko Politeo, sada se brižno goji, i ako ne općenito, po našem pjesničkom polju. Čisto sam odahnuo, kad sam se namjerio na dvije-tri kitice starijega autora, koji kao da iz duše čitaoca kliče:

Kraj puta, vidim, cvatu mi
Još uvijek ruže, ruže!

te opet:

Kad idem svud još cvatu mi
Ah, ruže, samo ruže . . .

Vraćajući se na gornje revije, ja tvrdim, makar se na mene graknulo, da i u njima više puta ima prave pjesničke pljeve, a da često koji drugi zagrebački list, kojemu je pjesma sporedna, ili koji pokrajinski časopis, donese po koju pjesmu, koja mnogim može biti uzorom. Takva ti je n. pr. pjesma našeg zemljaka Gabriela Cvitana Oranje u dalmatinskom Zagorju, koju bih tebi i drugim htio donijeti u cijelosti, da opravdam i obrazložim svoju gornju tvrdnju. Ona je štampana u sedmom broju omiške Jadranske Vile god. 1932.

Završujem s iskrenom izjavom, da mi pri sastavu ovog pisma nije bila namjera da pokušam rušiti neke priznate veličine ili da diram u ičiju osjetljivost, a još manje da komu kadim ili laskam, već sam, dragi prijatelju, ponukan tvojim upitom, smatrao zgodnim, da jednom dadem oduška svojem mišljenju, a to, vjeruj mi, sine ira et studio.

Da si zdrav i veseo, a pjevaj kad ti duša pjeva!

Ivan K. Ostojić

IZ JEDNE ZNANSTVENE PUBLIKACIJE

»VJESNIK ZA ARHEOLOGIJU I HISTORIJU DALMATINSKU. Svezak L.«

Poslije pet godina očekivanja ipak je osvanuo i ovaj jubilarni svezak, koji se smatra kao nastavak Bulićeva »Bollettino di archeologia e storia dalmata«., poznata u svijetu pod kraticom »Bull. Dalmato«. Za što je ovaj svezak prozvan pedesetim, kad je u početku »Bollettino« izlazio svake godine dvanaest puta. Ovo bi morao biti pedeseti godišnjak.

Svezak je vrlo omašan i po težini (1.45 kg) i po broju stranica 448 str. u velikom formatu, sa dva priloga: Pivčevićeva od 96 str. i Smodlakina od 32 str. Osim toga imade svu silu lijepo izrađenih ilustracija.

Omašnost je porasla ne samo radi skupog teškog papira, nego i radi toga, što su svi članci, osim onih napisanih ili preštampanih iz njemačkoga jezika, popraćeni sa nužnim franceskim ili njemačkim resuméom ili sadržajem. Dokaz, da mali narodi, ako žele da se čuju u velikom svijetu, moraju dići svoj glas na drugom jeziku. koji je velikom svijetu poznat. Za to je »Bollettino« toliko godina izlazio na talijanskom jeziku, jer je talijanski jezik za naučnjake gotovo službeni jezik arheologije.

Dopriniješe svoje priloga 26 pisaca, većinom su domaći ljudi i marljivi gajitelji domaće starine, koji iz osjećajnog patriotizma gaje kult prošlosti uvjereni, da narodi na prošlosti grade svoju budućnost.

Ovo je prvi broj dalmatinskog arheološkog vjesnika, u kojem uzalud tražiš doprinos Don Frane Bulića. On se je oprostio od čitatelja njegova bivšeg Bulletina posebnim oproštajem pred dvije godine, brošurom »Povodom«.

List je prestao biti njegovim vlasništvom, a on njegovim urednikom poslije gotovo pol vijeka. Nastala nova era, nove prilike i novi ljudi, novi odnošaji u cjelokupnom životu.

Sve ovo što je nastalo, nalagalo je valjda direkciji arheološkog muzeja i jednu dužnost: izdati index ili popis svih pisaca i radnja, koje su izišle u »Bullettinu« od god. 1878. do kad je Don Frane Bulić prestao biti izdavač, vlasnik i urednik. To bi bilo na korist same nauke; stručnjaci bi lakše našli gradivo za svoja istraživanja. Danas to nije ni težak posao. Arheološki muzej danas imade dovoljno sila za takov posao. To bi bilo teško učiniti u doba, kad je Bulić bio ravnatelj gimnazije i ravnatelj muzeja, urednik »Bullettina«, bez ikakova pomoćnika osim podvornika Jakova, čovjeka nepismena. Ali sada to je šala. Ni tisak ne bi stajao novaca, jer ne treba da bude takov popis tiskan na luksusnom papiru.

*

Većina radova sadržanih u ovom jubilarnom broju čisto su stručne naravi. Mogu zanimati samo upućene: Abramić, Egger, Dyggve, Grgin, Mayr, itd., itd. Ali imade i radnja od posebnog interesa za svakog intelektualca, radnja, koje se čitaju sa posebnim zanimanjem.

I.

DINASTIČKO PITANJE U HRVATSKOJ U XI. VIJEKU

Tu vam je u prvom redu doprinos mladog sveučilišnog profesora Dra. Miha Barade: »Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća«. To su kako pisac sam naglasuje, posve n o v e k o m b i n a c i j e za rješenje još neriješenih problema naše povijesti za narodnih vladara. Ali te kombinacije odaju, da je pisac proučio sve do sada poznate izvore i da ih je kriterijem zdrava razuma znao i dolično upotrebiti. Kroz cijelu ovu radnju indirektno se pobijaju kombinacije Dra Šišića i tvrdnje prof. Hauptmanna o »kratkovidnosti« onih hrvatskih vladara, koje se tako često »postavljalo na najviši pjedestal«, a to bi bili Tomislav, Stjepan Držislav, Petar Krešimir i Zvonimir. Kratkovidnost njihova bi se sastojala u »varavom prijateljstvu sa Bizantom i u njihovom crkveno-političkom radu« (str. 157. uvod). Pisac se ne upušta u polemizovanje sa prof. Hauptmannom, nego iznosi pozitivno, što je priječilo razvitak Hrvatske, a to je d i n a s t i č k o p i t a n j e.

I cijela rasprava ide za tim, da dokaže, kako je dinastički rascjep nastao »dolo fratrum«, prevarom mlađe braće Svetoslava Suronje, starijeg sina Držislava. Krešimir i Gojislav, mlađa braća, otjeraše starijega, Svetoslava, i ovaj se zakloni u tvrdi Trogir. Pozove duždа Orseola u pomoć i ovaj s njim sklopi savez i prijateljstvo. Suronja mu dade sinčića za taoca. Taj sinčić bi odgojen u Veneciji na dvoru duždevu i zaljubi se u njegovu kćerku Hicelu, pa je vjenča, itd., itd. Pisac dalje razglaba, kako je nastala i kako se razvijala dinastična borba u Hrvatskoj između Svetislavovića i Krešimirovća. Radi te borbe hrvatski kraljevi izgubiše dalmatinske gradove na korist Venecije, izgubiše gospodstvo nad jadranskim morem, a Venecija prestade plaćati harač. Iz toga nastade i odcijepljenje Slavonije i stvorenje jednog posebnog banata, ili dukata, slavonskog. Podignuće Zvonimira od strane Petra Krešimira za prestolonasljednika, maknuvši Stjepana u samostan, pokušaj je izmirenja tih dvaju grana dinastije.

Uz put se dotiče kralja Slavca i raspši sve priče i pripovijesti o njemu kao hrvatskom kralju i tobožnjem nasljedniku Krešimira dokazujuć, kako je on bio vladar Neretljana za Zvonimira, pri tomu iznosi neobjelodanjenu ispravu iz kartulara benediktinske opatije u Tremiti, u južnoj Italiji nedaleko Monte Gargana. Isprava veoma interesantna obzirom na mjesto, gdje je izdana i na ličnosti, koje izdaju i koje svjedoče. Slavac, vladar Neretljana, je živio god. 1080. dakle poslije smrti Krešimira i za vladanja Zvonimira. Od Normana zarobljeni hrvatski kralj jest Petar Krešimir, a ne Slavac ili Slavić.

Ovo su sve kombinacije, kako priznaje sam pisac, koje pobijaju kombinacije dosadanjih pisaca. Barada posve iskreno kaže: Ta i onako prikaz mnogih i glavnih činjenica XI. stoljeća nije nego prosto kombinovanje, a jednima ili drugima »ex ingenio suo quisque demat vel addat sidem«, to jest neka svak vjeruje prema svojem ćefu.

Ovo je jedna malo utješljiva konstatacija, da naša povijest, u doba kad se njome najviše ponosimo, nije drugo nego niz kombinacija.

Nema dvojbe, da Barada ovim svojim najnovijim kombinacijama pokazuje mnogo više logike nego li prijašnji kombinatori. Identifikacija Svetoslava sa Suronjom, ili Surinjom, nije nova. Novo je dokazivanje, da kralj Stjepan otac Petra Krešimira nije sin toga Svetoslava Suronje, nije on muž duždevice Hicele Orseolo. On je sin Krešimira III. brata Svetoslavova, on je stričević sa Stjepanom, duždevim zetom, kojega talijanski izvor zove onako nježno: »puerulus, karissima soboles«.

»Svakako, piše Barada, ova moja kombinacija, bila i apriorna kao i Šišićeva, ne sadrži ništa neobična, oprečna ili nemoguća, dok se o Šišićevoj ne može to reći.«

Po tomu izgleda, da je pisac tražio svojoj apriornoj kombinaciji dokaze i nije našao ništa nemoguća. Ali mogućnost nije dokaz istinitosti. Staro je pravilo logike: a posse ad esse non tenet illatio. Za to što je nešto moguće ne smije se zaključiti da jest. Baš na takovim zaključcima iz mogućnosti na opstojnost hramlje cijela naša historijska znanost od Kukuljevića, Račkoga, Smičiklasa pa do Šišića i njihovih učenika. Osobito kad se piše o solunskoj braći Ćirilu i Metodu, o postanku slavenskog bogoslužja, o ninskim biskupima Teodoziju i Grguru veoma česta je riječ: »moguće je«, »nije isključeno«, »može se misliti«, »nije nevjerojatno«, itd., itd. Onda ono, »što je moguće«, »što nije isključeno«, »što nije nevjerojatno«, »što se može misliti« daje se našoj, i tuđoj, javnosti za gotovu istinu. Logika je hrptenjača svake znanosti, pa i povijesti.

U tom pogledu, naime u porabi logike, Barada znači velik napredak hrvatskoj hitoriografiji.

II.

Dr. P. SKOK: GLOSSARIUM MEDIAE ET INFIMAE LATINATIS REGNI CROATIAE

U L. svesku »Vjesnika za arheol. i hist. dalmatinsku« imade i doprinos sveučilišnog profesora P. Skoka, koji je od širega interesa. Pod gornjim naslovom, koji podsjeća na Du Gangeov: Glossarium mediae et infimae latinitatis, donio je tumačenje nekoliko ličnih i mjesnih imena iz najstarije hrvatske povijesti.

Nepobitna je istina, da »lična i mjesna imena, ako su lingvistički ispravno protumačena, mogu postati odlično vrelo historijskoga znanja«. Imademo primjera dosta nepovoljnih u tom pogledu još iz vremena, kad je Maretić tražio »Slavene u davnin« među nekim Sporima, Hiksosima po dalekom istoku na osnovu imena mjesta i osoba. Njegova lingvistika postala je smiješna, jer iz suzvučnosti jedne ili druge riječi, kojoj pak ne zna točno ni odrediti pravi smisao, ne može se ništa zaključiti.

Nu Dr. Skok je, hvala Bogu, daleko od predenja dima. On je u toponomostici stručnjak. Mjesna imena u našoj domovini, zabilježena u starim knjigama i sačuvana do danas, najjači su izvor starije rasne povijesti, ako su ispravno rastumačena. Nu do danas niko nije sakupio sva

ta imena, a još manje je zabilježio od kada ona datiraju. Dr. Skok je kao romanista, zabilježio i pravilno protumačio veći dio poznatih imena mjesta, koja stoje u vezi sa latinskim jezikom. Time je doprinio mnogo za historijsko znanje u Hrvatskoj.

U ovom doprinosu u »Vjesniku« ograničio se je na lična imena sačuvana u djelu Porfirogenetovu, u apendikuli k Tominoj povijesti i u tekstu Tomine povijesti.

Glede prvih, naime imena petero braće i dviju sestara, koje, prema priči, dovedoše Hrvate iz legjanskih strana u Ilirik: Kosentzes, Klukas, Lovelos, ili Lobelos, Hrovatos, Muhlo, Tuga i Buga ili Vuga: pisac tvrdi:

»Sve, ako i ne znamo etimologički analizirati naša najstarija plemenska imena iz sedmoga stoljeća, što ih donosi car Konstantin, jedno stoji izvan svake sumnje, da ona ne sadrže nijedan od danas poznatih slovenskih onomoostičkih elemenata.« Za samo ime Hrovatos veli, da »nije zaista prvotno slovenska riječ.« A koliko crnila se je potrošilo do sada, koliko araka izdanja Jugoslavenske Akademije se je izmrčilo, da se protumači značenje imena onih naših najstarijih vođa na osnovi slovenske filologije!

Za imena one dvanaestorice spomenutih u apendikuli Tomine povijesti piscu je lakše. Tu je u mnogim slovenski elemenat dosta jasan. Dok se pisac opširnije bavi sa značenjem riječi Comes, i njezinom uporabom, nije se sjetio, da nam protumači odakle onaj nastavak ili drugi dio nekih imena na — merus i — mirus: Trepemerus, Krasemerus, Branimirus itd. Je li onaj — merus, kasnije — mirus, postao od slovenskoga — mir, ili je — mir slovenski izgovor tuđega — merus? Nastavak latinski — *er*(ius) biva slovenski — ir. Uporedi lat. Rain*er*ius hrv. Arn*ir*.

U pravcu konstatacija za imena iz priče cara Konstantina ovo pitanje imade veliku važnost.

Ako je utvrđena Skokova konstatacija, da imena one petero braće i dviju sestara nisu slovenska, a kao stručnjaku filologu moramo mu vjerovati, onda bi trebao najprije on, a za njim svi historičari da povuku i nužne konsekvencije u proučavanju rase, koja je osvojila Ilirik u VII. vijeku. Ako imena nisu slavenska valjda ni nosioci tih imena nisu Slaveni.

Nu jednu tvrdnju učenoga pisca ne možemo ostaviti bez zamjere, a koja mu nije na ponos.

Tumačeći etimologiju imena Ceddedda iz glave XVI. Tomine povijesti, i utvrdivši, da je to latinska grafija za slovensko Zded, pisac se zaustavlja na pitanje: zašto Toma mijenja terminologiju zovući Hrvate sada Gothi sad Chroatae. Croatiae compatriotae, regiones Dalmatiae atque Chroatiae. Zašto upotrebljava za narod naziv Gothi, a za zemlju naziv Chroatia? Ovaj problem Skok rješava ovako: »To je po svoj prilici(!) radi toga, što su Goti bili Arijanci, pa hoće da okleveće sve slovenske glagolaše i njihove pristaše kao arijanske heretike. I onako veli, da su Arijanci izmislili glagolicu. Prema tomu je Cededa glagolaš Hrvat, koga Toma proglašuje Cotom, Arijancem, heretikom.«

Svaki ozbiljan čitatelj sam može prosuditi naučnost ove izreke i ovoga rješenja. »Po svoj prilici« nije nikakov argumenat. To je jedno nagađanje piščevo, posve subjektivno, a koje baca najružniju sjenu na ime i čast i ugled čovjeka, koji se je odlikovao najljepšim vrlinama za života. Toma Splićanin, učenik prve univerze svijeta, bolonjske, savremenik velikih reformatora Frane Asižanina i Dominika Guzmana, veliki revnik istine i pravice, koji je zaslužio da bude na čelu splitskoga Kaptola, i da kasnije bude od velike većine, gotovo jednoglasno izabran za splitskoga nadbiskupa, pisac koji slavi pobožnost i revnost hrvatskih vladara, koje zove »principes Gotorum« taj čovjek nije imao drugoga posla nego da hotimice okleveće staroga Zdeda za Arijanca i za Gota! Htio je oklevetati čovjeka, koji je davno umro, koji mu nije ništa smetao, proti kojemu po prirodnim zakonima nije mogao imati ništa. Ovdje se je teško uzdržati od oštra suda. Sa »po svoj prilici« u znanosti se ne rješavaju problemi. A priorne kombinacije moraju biti barem logički osnovane. Kad bi se radilo o piscu savremenu, moglo bi se kazati, da je tvrdnja podvala, ali kad se radi o Tomi, koji je živio pred sedam vijekova, onda kako se to mora zvati?

Dosta je konstatirati samo neke činjenice poznate i utvrđene, da se uvidi bezumlje, koje se krije u riječima: »hoće da okleveće sve slavenske glagolaše i njihove pristaše kao arijanske heretike«.

Toma je živio od 1200. do 1268. Bio je kanonik splitske primacijalne crkve od god. 1230. i kao arciđakon upravljao je metropolijom u vrijeme sedisvakancije od god. 1241.—1245. Tek ob Uskrsu te godine splitska crkva dobi za nadbiskupa Hugrina. Ovaj bi posvećen od njegovih sufragana: starca Tregvana trogirskoga, Nikole hvarskoga, Bartula skradinskoga, i Filipa senjskoga. Poslije smrti Hugrina (1248.) Toma ponovno upravlja metropolijom do dolaska Rogera (1250.). Ako ništa, kao upravitelj metropolije morao je znati, što se zbiva u sufraganim diocezama u njegovo doba; kakovo je mišljenje klera a poglavito episkopata u pitanjima glagolice. Svakako je poznavao Filipa biskupa senjskoga, jer je ovaj imao velikog udjela u svim pravnim i upravnim pitanjima nadbiskupije splitske.

Filipu je papa Inocent IV. 1248. izdao poznato pismo o porabi glagolice. To je pismo izdano na osnovi informacije i molbe samoga Filipa upravljene papi, vjerojatno onda, kad je Filip pošao u Lyon k papi u stvarima metropolije, kao njezin poslanik. Ovo zadnje je moja kombinacija, koja ne odlučuje. I papa izdade jedno rješenje, iz kojega se vidi i mišljenje biskupa Filipa i mišljenje ondašnjega klera u metropoliji splitskoj, dakle i mišljenje samoga Tome, i mišljenje vrhovne crkvene vlasti, Inocenta IV. o glagolici.

Iz papina rješenja se bjelodano vidi, da je bilo opće mnijenje onoga vremena, da je glagolsko pismo, specialis littera, posebno pi[illegible] Da je to pismo od vremena sv. Jeronima, da se tim pismom služe sve[illegible]nici u Hrvatskoj (in Slavonia). Zar je Toma mogao misliti nešto d[illegible] oprečno od onoga što je Filip, senjski biskup, sufragan crkve, ko[illegible] Toma predsjedao, priopćio Papi?

Filip nije ni tražio od pape da dozvoli njegovu svećenstvu, da se služi tim posebnim, Jeronimovim, pismom u službi božjoj, kako se općenito piše. Filip je tražio z a s e b e, lično ovlaštenje, da i on smije, suglasno sa svojim svećenstvom, rabiti to isto pismo i taj isti jezik u svojim pontifikalnim službama, napustivši latinski jezik. Papin tekst je jasan za svakoga, koji znade i malo latinski: Filipova p e t i t i o jest: u t i l l i s s a c e r d o t i b u s e f f i c i a r i s c o n f o r m i s et t e r r a e c o n s u e t u d i n e m in qua existis episcopus, i m i t e r i s, celebrandi divina officia secundum praedictam litteram a nobis licentiam suppliciter postulasti: molio si nas, da ti dozvolimo, d a s l u ž i š službu božju po istom pismu, da p o s t a n e š j e d n a k s a o s t a l i m svećenicima i sa o b i č a j i m a zemlje, u kojoj si postao biskup.

Ovdje nema govora o kakovoj molbi za potvrdu glagolice u crkvi. Ovdje je jedna lična molba biskupa Filipa, da on, kao biskup, može upotrebljavati glagolicu u službi božjoj. Za ostalo, domaće, svećenstvo niko i ne pita. Ta je stvar davno neprijeporna.

A papa mu izdaje tu dozvolu, da se naime i on uniformira ostalom svećenstvu, te da on, biskup, može i smije služiti glagolsku službu na osnovi njegova izvještaja i njegovih tvrdnja, ali samo u granicama zemlje, gdje je ta glagolska služba u porabi. I papa daje pravni razlog: jer je riječ podložna stvari, a ne stvar riječi. S e r m o r e i n o n r e s s e r m o n i s u b i e c t a e s t.

Zar može iko sumnjati, da li je Toma za sve ovo dobro znao? Zar on nije znao za izvještaj Filipa papi Inocentu i za odgovor ovoga Filipu? Zar se može promisliti, da je Toma mislio protivno od pape i od senjskoga biskupa Filipa, sufragana crkve, kojom je Toma upravljao? Zar se može zamisliti, da je Toma, usprkos papi, usprkos Filipu i svećenstvu in Slavonia »htio oklevetati sve glagolaše kao arijanske heretike?« Ne bi li time oklevetao i Filipa, sufragana svoje crkve, i svećenstvo in Slavonia, a indirecte osudio i samoga papu Inocenta?? Očita je bezumnost tvrdnje, da je Toma »htio oklevetati sve glagolaše s arijanstva«, jer ona nema nikakove znanstvene logične podloge.

U koliko naša riječ može imati uvaženja, bilo bi bolje, da naši naučenjaci uzmu Tominu povijest u ozbiljno proučavanje bez ikakovih predrasuda, da nastoje protumačiti na drugi, znanstveni i logični način, za što on isti narod zove sad Goti, sad Sclavi, sad Chroatae. Za što on kaže, i kako kaže, da je glagolica Littera Gotica, koju da je izmislio neki Metod heretik. »Po svoj prilici, on je htio da okleveće«, ne bi bilo znanstveno riješenje ni onda, kad bi se radilo o jednoj poznatoj ličnosti našega vremena, a kamo li kad se radi o Tomi Splićaninu. Mislimo, da jednom treba prestati s ovakovim argumentiranjem preuzetim od stranačkih tendencijoznih, lakomislenih pisaca prošloga vijeka. Jednu stvar ne znaš protumačiti, priznaj, da ne znaš, a nemoj se laćati ružnih hipoteza.

*

Na ostale veoma lijepe, ali većinom samo stručne priloge, za sada se ne možemo podrobnije osvrnuti. K. Š.

DR. IVAN EV. ŠARIĆ KAO PJESNIK

I.

Ne znam, bih li nazvao nepravdom, ili dokazom ignorancije, omalovaženje ili zanemarivanje od strane literarne publike književnih produkata, u kojima prevlađuje religiozni život. Velika većina književnika i književne javnosti ironički se nasmije, kad čuje naziv: religiozna poezija. Kao da su religija i poezija dva oprečna pojma. Ako se tko osvrne na umjetničko-književni rad religioznih duhova, to čini pod oznakom »klerikalizma«.

Poezija svih poznatih naroda imade svoj početak u religiji. Najstariji himni Egipta tumače religiozne tajne. Dobrotvorna djela Rame i Krišne pjevaju najstarije pjesme Indije. Staru religioznu nauku Kine sačuvali su i protumačili njezini pjesnici. Stare germanske pjesme pjevaju Wodana i druga nacionalna božanstva. Poslije Olena, Panfa, Olimpa, poslije Lina, Epimenida i Museja pjeva u Grčkoj Orfej i svojom čarobnom lirom diže duhove do bogova, odvraća od ljudožderstva i od krvi, i stvara temelje grčke civilizacije. I naše narodne pjesme iz najstarijih pretkršćanskih vremena pjevaju Vida i Vidu, pjevaju Sunce i Mjesec, pjevaju Prijezdu i Pojezdu, Ladu, Koledu i Davora. Ova stara poganska poezija ne smeta nikomu, i kad bi se našao pjesnik, da je obnovi, da je iskonstruira, naišao bi na odobravanje. A šta su one pjesme prema kršćanskoj poeziji?

I prije kršćanstva imademo prave, istinske religiozne poezije, koja nadilazi sve tvorevine i slavu Trimurtija, i slavu Rame i Krišne, i slavu Zevsa, Wodana, i Peruna: to je biblijska poezija staroga Zavjeta. Poezija Proroka, Davidovi Psalmi i danas su izvor i uzor svake religiozne i opće ljudske poezije.

Pred stotinu godina Chateaubriand je napisao djelo: *Le Genie du Christianisme*, epopeju u prozi, gdje očevidnim primjerima dokazuje, kako je kršćanska poezija najuzvišenija poezija i jedina poezija duhovnoga života. I počeci poezije svih naroda srednjega i novoga vijeka crpe naduhnuće od Boga i njegovih svetaca, mučenika; heroja njegovih unutarnjih, svijetu nepoznatih, svetaca. Ali nisu samo počeci poezije svih zapadnih naroda nikli iz unutarnjeg kršćanskog života, nego religiozna poezija kroz sve vjekove živi i cvjeta kao vjerna pratilica života. Najveća pjesnička djela cijeloga svijeta izrazito su religiozna: Danteova *La divina Commedia*, Tassova *La Gerusalemme liberata*, Miltonov *Izgubljeni raj*, Klopstokov *Messias*. Lirika je pak pogotovo religionizna počevši od onih prvih sredovječnih sastavaka u čast Raspetomu Kristu i njegovoj žalosnoj Majci od Jakoponove *Stabat Mater dolorosa*, pa do Manzonijevih *Inni sacri*: Il Natale, La Passione, La Ressurezione itd.

I počeci naše poezije su religiozni. Prve kazališne predstave, većinom preradbe suvremenih talijanskih *Rappresentazioni sacre*, uzete su iz Sv. pisma. Đorđićeva i Držićeva lirika je nadahnuta kršćanskim duhom, premda je platonski — erotična à la Petrarca. I kako svi

drugi narodi zapada, tako imademo i mi svoje drame i svoje epose i svoje himne i popijevke religioznog sadržaja i religioznog duha počevši od M. Marulića i Mavra Vetranića Čavčića do najnovijih vremena.

I danas imademo dva veoma jaka religiozna pjesnika: dra Ivana Šarića i dra Ferdu Rožića. O drugomu smo progovorili u II. broju »Hrvatske Smotre«. U ovom ćemo progovoriti o prvomu.

Blagopokojni, prvi, sarajevski nadbiskup dr. Josip Stadler za dugog svoga apostolskog rada na čelu Vrhbosanske crkve, stekao je velikih, još dovoljno neocijenjenih zasluga i u narodnom i u vjerskom i u socijalnom pogledu. Neumoran, radio je na crkveno-kulturnom polju s neugasivom vjerom u uspjeh i onda, kad je po ljudskom sudu sve govorilo protivno. Treba znati, kakva je bila Bosna, kad je Stadler bio pozvan od Providnosti, da zasjedne na novoosnovanu stolicu bosansko-hercegovačkih metropolita i vidjeti, kakva je danas. No nisu najveće zasluge Stadlerove ni velebna katedrala u Sarajevu, ni brojne župe osnovane, ni nove crkve sagrađene, ni manastiri utemeljeni,, ni društva ustrojena, nego je najveća i najtrajnija njegova zasluga, što je podigao sjemeništa i u njima odgojio današnju, uz rijetke izuzetke, izvrsnu hrvatsku inteligenciju po Bosni. U toj domaćoj bosanskoj inteligenciji prvo mjesto zaprema njegov najstariji gojenac, njegov najdostojniji nasljednik, koji je baštinio od svoga učitelja ne samo nadbiskupsku stolicu, nego i njegovu radinost, i njegovu ljubav za narod i za one velike duhovne svetinje, kojima se klanjahu svi veliki duhovi kršćanstva od Jeronima, Ambroža i Augustina do Ozanama, Cottolenga i Don Bosca.

Ne pišem biografiju pjesnikovu. To će učiniti drugi, kad bude za to vrijeme. Danas se i ne dade ništa pisati o dru Ivanu Ev. Šariću, što bi zanimalo javnost. Sin seljačkih roditelja, rođen u vezirskom Travniku 1871., odgojen u gimnaziji Isusovačkoj u Travniku, kasnije u bogoslovskom sjemeništu u Sarajevu. Rano ređen za svećenika, postade kanonikom vrhbosanskim u 25. godini života. Zatim bi posvećen za biskupa pomoćnika dru Stadleru, onda ga i naslijedi. Vrijeme, koje mu je preostajalo od svakidanjih dužnosti zvanja i koje je krao noćnom počinku, posvetio je knjizi. Uređivao je 12 godina katoličku smotru »Vrhbosna«. U njoj je osim brojnih znanstvenih i književnih radnja objelodanio i svoje pjesme, jer ga je poezija zanosila od najranije mladosti.

On je kasnije sakupio svoje pjesme u dvije zbirke, od kojih jednu izdade god. 1911. prigodom tridesetgodišnjice književnoga rada Vrhbosanskog kaptola pod naslovom »Pjesme«; a drugu izdade god. 1914. pod naslovom »Sunce i oblaci«, i posveti ih knezu biskupu Napotniku.

Premda tim izdanjima nije zamuknula Šarićeva vila, ipak ćemo se u ovom prikazu zaustaviti samo na ovim dvjema zbirkama.

II.

Moderni estetski kritici ne mogu pojmiti katoličkog svećenika, dapače biskupa, pjesnika. Oni mogu priuštiti i svećeniku slavu stihotvorstva, ali prave poezije u njegovim stihovima ne mogu priznati; jer, po njihovu mišljenju, nema lirike bez emocije, a nema emocije bez erotizma. Prava poezija, vele, jest ustreptali emocijonalni doživljaj.

Prema tomu Šarić ne bi bio pjesnik, ne bi mogao biti pjesnik. No povijest literature svih kršćanskih naroda dokazuje protivno. Dokazuje, da izvan i protiv erotike imade pravih duševnih emocija, koje se ispoljuju u najčišćoj formi i tresu do dna čovječjom dušom.

Od prvih vjekova kršćanstva odabrani duhovi su davali oduška svojim religioznim čustvima u samostalnim pjesničkim sastavcima. U doba careva Honorija i Valentinijana (353.—431.) istakao se je kao pjesnik biskup u Noli, Paulin, veliki suvremenik našeg zemljaka Jeronima. A poslije Paulina rijetko je naći istaknutijeg crkvenog dostojanstvenika srednjega vijeka u Italiji, u Galiji, u Hispaniji, a da nije spjevao barem koju himnu, koju odu, Bogu, Kristu, Dj. Mariji, svecu pokrovitelju; ili da nije dao oduška u stihovima svojim nadama u budući život, svojem osjećaju kajanja za grijeh, odanosti Bogu za dobrotu itd.

U praskozorju renesanse već spomenuti fra Jakopo iz Toda pjeva onu besmrtnu elegiju: Stabat Mater dolorosa. A sv. Franjo Asižanin pjeva himnu bratu suncu, al frate sole, slaveći bratstvo svih božjih stvorova. Nepoznati suvremeni pjesnik u tercinama, koje je Dante ovjekovječio u Divnoj glumi, slika strah i trepet sudnjega dana. Dies irae, preveden na hrvatski, također od nepoznata pjesnika, pjeva se od vjekova u našim crkvama, i dosiže svojom starinom dalje od XV. vijeka, jer ga nalazimo u Lekcionariju Bernardina Splićanina 1493. Toma Akvinjanin slavi Euharistiju u himnama Pange lingua i Lauda Sion Salvatorem.

Ove posljednje pjesme ušle su u crkvenu liturgiju, te se mogu nazvati liturgične pjesme, kako su liturgični i Davidovi psalmi.

Ali poezija Šarićeva nema ništa liturgičkoga, ništa zajedničkog sa psalmima, niti je ona u takovu smislu religiozna. Ona je religiozna zato, što iz Neba crpe snagu života, što iz Neba crpe nadahnuće, što u Nebu vidi ljepotu, dobrotu i konačnu sreću duše.

Za svoje pjesme sam pjesnik veli u »prooimionu«:

U njima je vapaj iz dubine,
u njima je snaga iz visine;
u njima je suza tihe boli,
u njima se duša Bogu moli;
u njima je sreće i zanosa,
u njima je milja i prkosa;
u njima je sunca iz prošlosti,
u njima je brazda sadašnjosti,
u njima je sjeme budućnosti.

Pjesnik sve gleda sub specie aeternitatis: i život, i smrt i ljepotu prirode, i strahote oluje, i miline i strasti i sve, što oko nas kruži. Pod tim istim vidom gleda na otadžbinu, na narod, na poziv čovjeka i naroda, na uživanje i trpljenje. On na sve gleda obasjan suncem religije: ogrijan tim suncem podnosi tegobe svakidanjeg života, propovijeda ljubav i pregaranje za drugoga.

U drugoj Šarićevoj zbirci imade dijalog, koji zapanjuje, između siromašnog radnika, gladna kruha, žedna vode, odrpana i bosa, i njegova poslodavca, ciničkog gavana, gospodara rudnika. Plastičkom ljepotom nadvisuje slične pjesme Ade Negri, a sadržinom rasvjetljuje neznalicama pravi smisao religiozne poezije. Osim toga svak mora uvidjeti, da svećenik pati s patnicima, raduje se sa sretnicima; flere cum flentibus, gaudere cum gaudentibus.

Šarić rješava sve socijalne krize, od kojih trpi čovječanstvo, upućujući na Boga. Tako u pjesmi »Za srećom« pjeva:

Mnijah duši naći sreću u mirisnom cvijeću:
I mirisah drago cvijeće, ne bi duši sreće.
Mnijah na put k sreći doći u dragome oku:
I zagledah u te oči — u žalost duboku.

Pjesnik traži sreću u slavi, u bogatstvu, u častima, traži je po svijetu, ali nesreća najveća je sam svijet. Doznao je, da je sreća samo u nebu. Hoće da leti k nebu i traži krila, koja mu je blijeda smrt spremila.

Uzalud ćeš tražiti u ovim pjesmama erotičnih izljeva. Spolni porivi, nagoni krvi i mesa, opjevani od velikih lirika, nepoznati su našem pjesniku. Nigdje niti jedne najmanje aluzije na te porive. Jedva ih, nategnuto, možeš nazreti u gornjem citatu:

mnijah na put k sreći doći u dragome oku,

ali i »drago oko« ne treba baš da bude oko drage, djevojke. To može biti i oko sestre. Pogledajte na pjesmu »Kirkilise« (II. zbirka str. 47) Junak Bugarin pada u borbi za pobjedu domovine i zadovoljan umire. K njemu doletjela mlada žena, da mu vida rane. Naravno bi bilo i posve u stilu ovakovih situacija, da tu prileti zaručnica, žena, ili majka. Nu naš pjesnik ističe sestru:

Ranjenik polako oči otvorio,
sestru ugledao, pa je zagrlio,
sestra bratu mrtve zaklopila oči.

Naš pjesnik nigdje ne ističe ženu ljubovcu, ali zato, gdje god može ističe majku i sestricu. I ova dva osjećaja: prema majci i prema sestri, nadkriljuju svako drugo čustvo i dubinom emocije i čistoćom misli. Šarićeva poezija pobija sve one, koji misle da bez erotizma nema lirike, nema emocija, nema ustreptalih osjećaja. Ljubav majke prema djetetu, sestre prema bratu nadkriljuje svaku drugu ljubav i u prirodnom redu stvari. Ljubav Antigone prema bratu tako je jaka, da je ona za brata mrtva žrtvovala, ne samo svoga zaručnika, nego i sam život.

U pjesmi »Kiklopova ljubav« čovjek bi očekivao, ili u formi ili u sadržini, da će se razbuktjeti plamen erotizma s obzirom na Polifemovu divlju narav i na dražesnu Galateju, za kojom on čezne. Ona njega odbija, premda je njegovo lice »ko ovčje mlijeko blago i bijelo«. On čezne za njom, jer je njemu »svježija od grozda, dok nije na njeg pao trak sunčani«, i »nježnija je od janjeta« i »ljepša od košute najkrasnije«.

Ostajući u okviru mitologije i grčkih legenda, formom, koja podsjeća na biblijsku Pjesmu nad pjesmama, delikatnim potezima pjesnik obilazi oko te ljubavi, izbjegava svaki izraz, svaku aluziju, koja bii pokvarila bjeloću simbolike sadržane u pjesmi: Polifem jadnik čovjek, a Galateja nedostiživi ideal ljudske duše.

III.

Nije Šarićeva poezija turobna, pokajnička, tmurna, zaodjevena u crne halje. Ona imade i vedrine, i radosti života i jakih čustva; samo što je pjesnikova vedrina, njegova radost života oplemenjena, čista, bez natruhe otrovnog praha, koji sa ulice, osobito u olujno doba, prodire u stanove, okalja duhove. U Šarićevim zbirkama imade pjesama, kojima bi se ponosio i najveći laički lirik. U tridesetoj godini života spjevao je Šarić baladu, koja je prava himna slobodi i idiličkom, nevinom životu. Pod naslovom: »Na Vlašiću« pjeva, kako se je sastao sa sudrugom iz mlađih dana. Ovaj drug njegov bješe ostavio sjemenište i pobjegao kući. Obično mladi ljudi to čine ili radi toga, što ne mogu odoljeti spolnim porivima, ili što nemaju dara za nauku. Šarić inače to prikazuje:

U planini na Vlašiću susreo sam planinara,
S njim preda mnom stvorila se uspomena jedna stara.
U Travniku na školama drugovo sam ko đak s njime,
Na pamet mi srećom palo i njegovo krsno ime.
— Jesi l ti to, moj Ivane, moj junače imenjače?
Odavna se mi poznamo, znaš li kad si bio đače?
Snebio se moj planinar, al mu brzo oko sinu,
Pogleda me, nasmija se, uzdah mu se još izvinu.
— Kud ti mene upoznade, a toliko prošlo ljeta?
Na miholjdan sad će biti i godina trideseta.
Od kada sam u Travniku bio stao učit knjigu,
Al uz knjigu, znaš, imo sam na svom srcu jednu brigu:
Kako mi je, gdje mi pase u planini stado bijelo?
Gdje mi osta na Vlašiću drago moje Ormanj vrelo?
Tko prebira diple moje, što mi radi Drenka seka,
S njom sam ražan hljeb drobio u bukaru ovčjeg mlijeka.
I s njome bi zapjevao, kad nam srcu drago bilo,
A s njome bi zaplakao, kad nas štogod udarilo.
Ta koliba i planina, djedova mi sva baština,
Iz dan u dan na srcu mi bila briga sveđ jedina.
I jednoga ja ti dana, svoju knjigu zaklopio,
Pa na Vlašić u planinu svomu stadu odletio.
Zagrlio Drenku seku, poljubio djeda svoga,
Bijelom stadu zadiplio pokraj vrela studenoga.
Uskinuo, mirisao taj planinski plavi cvijet,
Volim njim se zakititi nego sav taj bijeli svijet.
Vršnjaci su sada moji, znam, ko i ti, sve gospoda,
Mani, šta ću? draža bila ta planina i sloboda.

Kroz posljednjih dvadeset godina, otkad je ova pjesma izišla, nisam se namjerio u našoj literaturi na drugu, koja bi se ovoj približila, a kamo li je natkrilila ljepotom forme i nježnošću osjećaja.

IV.

U Šarićevim pjesmama izlijeva se njegov unutarnji duhovni život pun osjećaja, pun uzvišenog idealizma, zaslađen užicima vječne ljepote, vječne dobrote, zaslađen harmonijom anđeoskih zborova. Tu nema ništa nategnuto, namješteno, pjesma teče kao gorski vir, bistra, svježa i okrepna. Šarić je pjesnička duša, koja i najuzvišenije religiozne istine shvaća pjesnički, izrazuje pjesnički. Slikovitost i harmoničnost su karakterstike njegove pjesme. Za njega je pjesnik Bogom odabrano biće:

Na oltaru milog Boga sveti plamen,
za slobodu svoga roda granit kamen.
Iz rumene sjajne ruže miris pije,
u kaleže liljanove suze lije.

Poput vala o pećinu razbije se,
ko pećina sred valova ne miče se.
Pa propali kao vrelo iz pećine,
pa zaklikta kao vila sa planine.

I uzdahne, i proplače i zapjeva
i zagrmi i ogrije i zasijeva.
I procvate kao liljan na njivama
i uvene kao ruža u baščama.

Ako poredimo Šarićeve pjesme s Vrazovim Đulabijama ili s Hranilovićevim Žumberačkim elegijama, morat ćemo se uvjeriti, da ih je Šarić natkrilio i dikcijom i harmonijom stiha i živim osjećajima, koje pjesnik sugestivno prenosi na čitatelja.

Šarić s ovim pjesama stoji dostojno uz bok pobratimu svom, Silviju Kranjčeviću i Đuri Arnoldu, najdostojnijim našim lirskim pjesnicima posljednjih pet decenija. Ali, kao što je moderna kritika prešla i preko Preradovića i preko Šenoe i preko Hranilovića, tako muče prelazi i preko Arnolda i preko Šarića. Smiješno ignoriranje pojava, koje se ne mogu ignorirati, kao što se ne može ignorirati nijedna pojava na nebu. Oblak može za jednu noć pokriti našem oku i najsjajniju repaticu, ali i lagan vjetar raspprši oblak i zvijezda sine u svoj svojoj ljepoti.

K. Šegvić

GLAGOLSKI SPOMENICI - NAŠI MEĐAŠNI ETNOGRAFSKI STUPOVI

Lakovjernost nije najmanji, ali je vrlo raširen porok između nas Hrvata. Mi od davna običavasmo korifejima, koji se ponajviše sami nametnuše, poklanjati neograničenu vjeru, ne ispitujući, da li je ono što oni propovijedaju osnovano, da li je uopće logično. Jedini, koji se nisu ni u znanstvenim ni u političkim pitanjima nikome klanjali, bili su Eugen Kvaternik i Ante Starčević. Inače, inteligencija hrvatska, čestoputa je priznavala nekakav — sit venia verbo — dogmatički biljeg »sentencijama«, što su samozvani stručnjaci izricali i u znanstvenim, osobito povjesnim, i u političkim pitanjima. Čini se nevjerojatno, da su ovako bistar narod znali otupiti takvi korifeji, koji su, prema vjetru što je duvao, okretali lice sad prema jednoj sad prema drugoj bivšoj prestolnici na plavom Dunavu. Ali, njima je sve bilo dozvoljeno, sve je nosilo otadžbenički biljeg, i onda kad su svojim organom selili u Beč, kao i onda kad su se zaklanjali u sjenu krajiških mačeva, pod zaštitu zajedničkoga ministarstva rata, u vojni Sisak. I oni, tako lijepo zaštićeni austrijskim puškama bijahu non plus ultra p a t r i j o t i, dok Kvaternik i drugovi, koje su te iste puške poslale na drugi svijet, bijahu z a n e š e n e l u d e, koje su radile na oslobođenju Hrvatske. Doista, nitko nije umrtvio kod nas narodnu svijest i oslabio narodnu otpornost kao n a g o d b e n j a č k i velikani, bilo koje dlake, s »parolama«, da nas je premalo, da smo preslabi, da se bez zajednice s Ugarskom ne bi ni časa mogli održati. I makar su takve parole propagirali ljudi, koji su inače pisali rasprave o prošlosti Hrvata, pa i u doba narodnih vladara, kad je Hrvatska mogla da postoji sama, i moćna i bogata, nitko nije uspoređivao političko djelovanje tih korifeja sa znanstvenim radom nekolicine njih, niti je pokazivao na protuslovlja, koja su odmah davala u oči, i poradi kojih su Kvaternik i Starčević stigmatizovali takve nametljivce onako kako su zaslužili. Dogodilo se, da su takvi korifeji sarkastički pisali o mučeništvu Zrinskoga i Frankopana jedne godine, a već slijedeće godine te iste njihove novine donosile su u crnom rubu poziv na zadušnice za te naše narodne Mučenike!

Koliko je lakovjernosti kod naših ljudi i kako se oni znadu prilagođivati »sentecijama« povlaštenih korifeja u znanosti, zgodno osvjetljuje jedan događaj od prije par decenija.

Priznati jedan korifej, osnivajući se na svojim dubokim istraživanjima doba narodnih naših vladara, jednostavno bijaše prebacio nekoliko od tih naših vladara iz jednoga stoljeća u drugo. Naši su se ljudi toj dubokoj učenosti smjesta poklonili. Dapače našli su se i sateliti, koji su se požurili, da na temelju te mudrosti korigiraju i naše školske tekstove historije. Ali, nije prošlo dugo, kad eto najedared taj isti korifej uvidi da je proglasio jednu golemu glupost, kad je javnosti saopćio spomenuti rezultat svojih dubokih studija, pa je brže bolje one iste siromašne naše vladare natrag prebacio u stoljeće, iz kojega ih bijaše bezrazložno izbacio;

a tad su i sateliti, kao pravi sateliti, odmah, bez primjedbe, i u školskim tekstovima povratili sve in pristinum!

Toliko mimogred, a mi ćemo sad da se pozabavimo s pravim predmetom ovoga članka.

*

Neka nam se dopusti i opet izraz »sentencija«.

Između mjerodavnih sentencija nekojih korifeja, zakupnika svake učenosti, u našim je krugovima gamižila čitave decenije i ta, da rječica Raša u Istri stvara našu zapadnu granicu!

Kolikogod treba priznati, da političkom granicom jedne države može da bude i manja voda nego li je bijedna naša Raša, ipak, da je jedan takav veći potok mogao da stvori i etnografsku granicu našu, toga zdrav razum nikako ne može da dopusti. Kako je takva rječica mogla da narodu osvajaču stvori tako nepremostivu zapreku, da je taj narod bio prisiljen da se zaustavi na lijevoj njezinoj obali, pa ni makac dalje! Takova šta moglo se je roditi u glavama privilegiranih korifeja, koji su se smatrali riješenima dužnosti da takve tvrdnje potkrijepe dokazima. Stoga, kako se takvoj sentenciji naši inteligentni krugovi nisu oprli, ona je gamižila i dalje kroz decenije. Tako su se u toj vjeri odgajale kod nas generacije, dok nije najzad prevladalo uvjerenje, da mi, Hrvati, s onu stranu Raše nemamo ništa da tražimo. Hrvate je s onu stranu Raše još priznavala austrijska statistika, i drugi nitko! To zvuči ironički, akoprem je baš Austriji mogla samo da godi mudrost naših korifeja, da je Raša zapadna granica Hrvata. Nimbus carskoga Beča bio je uvijek neodoljiv za mnoge naše elemente, pa su se stanoviti ljudi ne samo pokoravali, nego su se baš klanjali čak i željicama bečkim. Ogavnije stranice u povijesti našoj nema do one, gdje se opisiva, kako su se hrvatski stališi i redovi, okupljeni god. 1712. na saboru, pretekavši poziv cara Karla VI., požurili da proglase svoju »pragmatičku sankciju«, da osiguraju oni, prvi od svih naroda austrijskih, pravo nasljedstva i ženskoj habsburškoj lozi, kao da nisu imali dosta žalosnoga iskustva s muškom. Takvu je magičnu moć vršio carski Beč kod nas tada, pa i kasnije, ćak i poslije darova kojima je nagradio Jelačića bana i nebrojene hiljade hrvatkih udovica iz ratova s Madžarima i u Italiji! Videći tu našu slabost, Beč bivaše sve drskiji, pa se je najzad usmjelio da, u formi želje, izrazi ćak i našim crkvenim dostojanstvenicmia, kako bi bilo poželjno da se oni drže na vatikanskom koncilu. Ministar grof Beust, stvoritelj dualizma i austro-ugarske nagodbe, našao je načina da tu »želju« saopći svim biskupima u dvojnoj monarhiji. To bijaše inzult, na koji su mnogi biskupi reagirali bacivši u koš Beustov povjerljivi presidijalni spis. Ali, kod nas se je našlo ljudi, koji su se, iz praktičkih valjda razloga, lako i tomu akomodirali!

*

G. 1914. je buknuo, a g. 1918., kad je Bog dopustio, svršio je veliki svjetski rat; zapravo, njegov krvavi dio, jerbo ovaj drugi, sveopća gospodarska kriza, sveudilj bijesni. Kad su dakle topovi prestali gruvati, a njemačkih se podmornica nije više trebalo bojati, preplovio je Atlantik i

predsjednik Wilson. U Parizu je bio obasut i okružen više nego kraljevskim počastima. To je skromnomu profesoru donekle glavu smelo, njegova aureola počela blijediti, a njegov se autoritet počeo rasplinjivati.

Dok je Wilson još plovio, kod nas je išo šapat od usta: Wilson će nas na mirovnoj konferenciji uzeti u zaštitu, jer — risum teneatis? — Wilsonov je liječnik jedan naš čovjek iz Dalmacije, s otoka Hvara! — I mi, potomci onih koji su gradili zračne kule na pukoj frazi a u l a e s t p r o n o b i s, navikli u selu i u gradu, da za najprimitivnija svoja prava tražimo i preporuka i protekciju, vjerovali smo i nadali smo se.

Nije prošlo dugo, i osvanuše u našim krajevima Wilsonovi pouzdanici. Povjerljivo se šaputalo, da su oni došli, da na licu mjesta pribave one podatke, na temelju kojih će se Wilson za nas zauzeti, da nam na mirovnom kongresu bude dekretirana čim povolnija granica. Koje su pak podatke ti ljudi ponijeli svome mandantu, nije poznato. Znade se samo, da je, nakon njihova povratka, Wilson predložio svoju glasovitu »liniju«, koju alirane i asocirane države na kongresu nisu prihvatile, — bit će da je bila labavo obrazložena. Uslijed toga, mi smo konačno ostali bez Istre, Osora, Lošinja i Zadra, Lastovo s njegovim jastozima bijaše obična »privaga« na tom pazaru, dok smo se Rijeke kasnije sami odrekli.

Očito je, da pouzdanici Wilsonovi nisu donijeli sobom najmjerodavniji dokaz, koji bi bio onemogućio da izgubimo spomenute krajeve, koji su Božji i naši!

Taj je dokaz imao glasiti ovako.

Otkad su naši oci došli u ove zemlje kao Arijanci, oni nisu prestali da slave Boga na svojem narodnom jeziku. Jerbo, kad su se naši oci odrekli Azijanstva, rimska je Stolica njima ostavila narodni jezik u crkvi, propisavši im tek rimski obred. Naši oci, imajući i svoje narodno pismo, glagolicu, ispisali su tim slovima svoje liturgične knjige, koje su kao najveće svetinje čuvali. Rimu je bilo do toga, da privede naše oce katolicizmu, pa stoga nije htio da izaziva osjetljivost naroda našega u pitanju liturgičnoga jezika. Eto razloga, zašto se u arhivima rimskim ne nalazi nikakva isprava niti glede prelaza naših predaka na katolicizam, niti glede dozvole Svete Stolice za našu narodnu liturgiju. Sve su to obavili tiho vjerovjesnici, baš onako, kako, su našim ocima ostavili netaknute poganske običaje »badnjaka« i krijesova o ljetnoj suncostaji, kojima su tek oduzeli poganski karakter, namijenivši badnjak slavi Porođenja Spasiteljeva, a ljetne krijesove slavi Ivana Krstitelja, koji je samo na taj način postao narodni naš Svetac. Usput spominjemo, da se je sve to zbilo koju stotinu godina p r i j e ss. Ćirila i Metoda.

Kao u svim zemljama, koje je hrvatski narod naselio, tako i u Istri i spomenutim kvarnerskim otocima, glagolsko - rimska liturgija održala se je tijekom niza stoljeća, a to nam svjedoče nebrojeni pisani na pergameni i u kamenu urezani dokaki. N i j e d n a l o g i k a n e m o ž e d o p u s t i t i, d a k r a j e v i u k o j i m a s e j e g l a g o l i c a č u v a l a i s a č u v a l a, i u c r k v i i u j a v n o - p r a v n i m i s p r a v a m a, d a t i k r a j e v i m o g u p r i p a d a t i n a r o d u k o j e g a d r u g o g a j e-

zika. Istina je, da su baš ti izgubljeni krajevi bili od početka XV. do kraja XVIII. stoljeća pod Venecijom, ali mi ćemo neosporivo dokazati, da se s time kontinuitet glagolsko - rimske liturgije ne samo nije u tim krajevima prekinuo, već da i sami biskupi, — svi osim jednoga — koje je Venecija sporazumno s Rimom u tim krajevima postavljala, nisu bili protivni glagolsko - rimskoj liturgiji, dapače da su se mnogi od njih zauzimali za glagolicu, pa i za živi hrvatski jezik u crkvi.

Pređimo najprije na Istru. U njoj je bilo dieceza, pa ćemo u svakoj pojedinoj nabrojiti glagolske i hrvatske spomenike, koji »tagliano la testa al toro« kako bi rekli Talijani.

TRŠĆANSKA DIECEZA:

1. G. 1456. svećenik Križanić, javni bilježnik u Prinču, glagolskom klauzulom ovjerovljuje prepise međašne isprave između posjeda oglajskoga patrijarhata, kneza papinskoga, općine pazinske, mletačke republike i raznih istarskih plemića. Izvorna glagolska isprava bila je napisana još g. 1275.

2. G. 1461. postavlja se glagolski napis na crkvi u župi Loke, na uspomenu njezine gradnje.

3. G. 1463. postavlja se glagolski napis nad ulaznim vratima u crkvu sv. Antuna na Vrhu.

4. G. 1466. postavlja se glagolski napis u župskoj crkvi Loke, na uspomenu podignuća glavnoga oltara.

5. G. 1492. naznačen je glagolskim brojkama na zidu župske crkve sv. Bartola u Roču datum njezine gradnje.

6. G. 1500. Na 6. travnja se postavlja glagolska spomen-ploča na vanjski zid crkve sv. Duha kod Šterpede, filijalke Buzetske župe.

7. G. 1507. glagolska spomen-ploča na crkvi sv. Kvirina u Jesenoviku kod Sušnjevica spominje gradnju te crkve, a redovnici Benediktinci u Roču, glagolskim pismom bilježe izdatke za tu crkvu.

8. G. 1541. Buzetska župa dobiva novo lijevano zvono i na njem glagolski napis.

9. G. 1548. glagolskim pismom se piše urbar crkve sv. Antuna u Dolini.

10. G. 1550. glagolski napis spominje gradnju zvonika župske crkve u Humu.

12. G. 1555. glagolski napis u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Malom Mlunu, filijalci Bugetske župe, spominje njezinu gradnju.

13. G. 1556. Na kamenici za blagoslovljenu vodu urezan je glagolski napis u crkvi Vrha, u Buzetskom dekanatau.

14. G. 1556. Glagolski napis u Boljunima spominje župnika glagolaša Jurja Mihesića.

15. G. 1557. Glagolska spomen-ploča u Sovinjaku, u Buzetskom dekanatu, spominje gradnju zvonika župske crkve.

16. G. 1582. Na glagolskoj spomen-ploči bilo je urezano, da je Ivan Stobrović sagradio župsku crkvu u Ždrenju.

17. G. 1583. Urbar crkve sv. Servula u Dolini piše se glagolskim pismom.

18. G. 1591. Oporuku Ambroza Škerla od 30. lipnja, koju je u Vrhpolju tršćanske dieceze glagolskim pismom napisao Gročanski župnik Franjo, ovjerovljuje glagolskom klauzulom javni bilježnik Juraj Jurinčić.

19. G. 1603. Tršćanski biskup, Ursinus de Berthis, u svojem izvješatju »ad limina« ističe, da su, uslijed nestašice latinskoga klera, pridošli mnogi glagolaši, osobito u krajeve koji potpadaju Veneciji.

20. G. 1603. Izrađuje se glagolskim pismom urbar područne crkve sv. Roka u Dolinama.

21. G. 1604. Ponovno se glagolskim pismom izrađuje urbar crkve u župi Boljunec.

22. G. 1605. U Peči, župe Dolinske, glagolski se izrađuje urbar crkve Bl. Dj. Marije. »To je legištar svete Marije na Peči« itd.

23. G. 1606. Glagolska spomen-ploča na pročelju crkve sv. Lucije u Brulu, područne župnoj u Roču, Buzetskoga dekanata, spominje gradnju iste crkve. »Jegda osnovan je si dom« itd.

24. G. 1609. Glagolska spomen-ploča uzidana kod glavnih vrata spominje obnovu župske crkve u Humu kod Buzeta.

25. 1650. Tršćanski biskup Antun Marentinus u svojem izvještaju »ad limina« veli, da su glagolaši svećenici u Trnavi, Podgrađu, Draguću i Sovinjaku.

26. G. 1662. Isti biskup, u izvještaju »ad limina« veli, da se u isusovačkoj crkvi u Trstu drži hrvatska propovijed svake nedjelje i blagdana.

27. G. 1680. Urbar crkve sv. Servula, u Dolinskoj župi, glagolskim se pismom ponovno piše. Bio je prviput napisan g. 1582. dakako, glagolski.

28. G. 1695. Ivan Trani, tršćanski biskup, u izvještaju »ad limina« veli, da u Trstu, u crkvi Bl. Dj. Marije »del mare« O. O. Kapucini propovijedaju hrvatski.

KOPARSKA DIECEZA.

1. G. 1482. Glagolska spomen-ploča na samostanu sv. Grgura spominje gradnju njegovu, a ploču je postavio fra Petar Vranković.

2. Glagolski je natpis urezan, u XV. stoljeću, na kamenom shraništu za sveta Ulja iza glavnoga žrtvenika u crkvi Corte d'Isola kod Pirana.

3. G. 1529. U samostanu sv. Marije Magdalene u Kopru glagolski se pišu pravila Trećoredaca.

4. G. 1529. Slikar Andrija iz Padove svršava bojadisanje crkve sv. Roka u Draguću, i to ovjekovječuje glagolskim napisom.

5. G. 1533. Glagolski napis na crkvi sv. Roka u Draguću spominje požar onoga mjesta.

6. G. 1564. Dovršenje krova na istoj crkvi spominje glagolski napis.

7. G. 1567. Glagolska spomen-ploča spominje gradnju crkve sv. Antuna kod Manzana.

8. G. 1623. Biskup koparski Rusca u izvještaju za bečku nuncijaturu veli, da po selima imade svećenika koji hrvatskim jezikom vrše službu božju, a služe Misu »po prevodu sv. Jeronima«. Kad ne bi svećeniti tako radili, ne bi od župljana ništa dobili, veli isti biskup.

9. G. 1633. Koparski biskup Petar Morania u izvještaju »ad limina« veli, da imade 15 seoskih župa, da su žitelji svi hrvatskoga jezika, pa da se na tom jeziku i služba božja obavlja.

10. G. 1655. Biskup koparski Baldasar Corniani u izvještaju »ad limina« veli, da mu je dieceza malena. Osim Pirana i Ižule imade još 13 sela, ali ne će da im nabraja imena, jer ih Talijan teško i piše i izgovara. Žitelji govore hrvatski.

11. G. 1658. Biskup koparski Baltasar Corniani u izvještaju »ad limina« veli, da u njegovoj diecezi malo imade svećenika, a ti da ne poznaju drugoga jezika do li hrvatski. Narod želi čuti riječ božju, pa je i on, biskup, svaki dan propovijedao; ali, kako je talijanski govorio, nisu ga razumjeli, budući da ljudi slabo znadu (u Kopru) talijanski.

12. G. 1661. Biskup koparski Franjo Zeno, u izvještaju »ad limina« veli, da u Kopru imade 6 samostana, a od tih je jedan Trećoredaca glagolaša.

13. G. 1687. Pavao Naldini, rodom iz Padove, koparski biskup, u izvještaju »ad limina« veli, da ljudi na selu govore samo hrvatski, pa im se stoga na hrvatskom jeziku i služba božja obavlja, ali žali što je teško naći svećenika za tu službu sposobnih. — Istu tu brigu ističe u izvještajima »ad limina« g. 1691, 1693, 1696 i 1699.

14. G. 1689. Koparski biskup Pavao Naldini piše duždi mletačkomu, zagovarajući da se u Kopru osnuje sjemenište italo-hrvatsko.

15. G. 1693. Isti biskup žali, što ne može da nađe zamjene svećenicima glagolašima na selu, budući se taj jezik i u Kopru i u Piranu zanemaruje, pa je na ispražnjenu glagolsku župu prisiljen da pošalje tada koga Trećoredca-glagolaša.

16. G. 1696. Isti biskup u izvještaju »ad limina« naglasuje da je hrvatski, jezik svega pučanstva u njegovoj diecezi.

17. G. 1699. Isti biskup, u izvještaju »ad limina« ističe nuždu učenja hrvatskoga jezika, bez kojega on ne može da pošalje na selo ikojega svećenika, budući se na selu samo hrvatski govori.

18. G. 1700. Isti biskup, u svojoj knjizi »Corografia ecclesiastica di Giustinopoli«, na str. 473, slavi povlasticu glagolsko-rimske liturgije koja i u njegovoj diecezi postoji, te veli: »Koliko više privezuju čovjeka riječi materinskog jezika, i koliko se više dojimaju glasovi usisani s majčinom mlijekom!« Pa onda još veli: „Crkva i oltari podignuti u Kopru, Piranu i Ižuli, plodovi su talijanske nabožnosti; ali, na selima je to isto uradila nabožnost Hrvata, kojima njihovi svećenici, po staroj povlastici, u njihovu jeziku propovijedaju, obavljaju svu službu i dijele sakramente.

19. 1702. Isti biskup ističe u izvještaju »ad limina« da je našao povoljnije prilike u župama svoje dieceze sada kad su nekoje knjige na hrvatski jezik prevedene.

20. G. 1705. Isti biskup u jednakom izvještaju veli: »U ovoj mojoj diecezi ne čuje se drugi jezik do li hrvatski, pa sam stoga od prvoga početka moje uprave shvatio nuždu da se u Kopru osnuje sjemenište za učenje hrvatskoga jezika.

21. G. 1709. Isti se biskup nada da će skoro biti otvoreno hrvatsko sjemenište.

22. G. 1710. U zakladnici diecezanskoga sjemeništa »Naldianum«, u Kopru, određena su četiri besplatna mjesta za buduće »glagolaše«.

23. G. 1711. Isti biskup u izvještaju »ad limina« veli: »Osnovao sam kakvo-takvo sjemenište za učenje hrvatskoga jezika, budući da sav narod, svih istarskih dieceza, tim jezikom govori.

24. G. 1717. U djelu »Italia Sacra« od Ughelli-a ističe se, da koparska dieceza imade 16 seoskih župa, u kojima se glagolska služba božja obavlja.

25. G. 1733. Koparski biskup Antun Maria Borromeo traži da kaptol u Piranu izabere za kapelana u Salvore svećenika koji znade hrvatski, budući da žitelji u Salvore ne razume talijanski.

26. G. 1734. Koparska diecezanska sinoda, u doba biskupa Barnabe Brutti, određuje, da svi oni svećenici, koji će služiti u seoskim župama, ili u kojoj drugoj crkvi, gdje no žitelji govore hrvatski, imadu se podvrći ispitu na hrvatskom jeziku.

27. G. 1737. Diecezanska sinoda u Kopru određuje da svi sjemeništarci imaju da uče i hrvatski jezik.

28. G. 1739. U razdoblju od 1713.—1739. bilo je napisano glagolskim pismom osam inventara samostana sv. Grgura u Kopru.

29. G. 1742. Biskup Barnaba Brutti određuje, da u (Castelvenere) Kostelu ne može služiti svećenik koji ne zna hrvatski.

29. G. 1754. Samostan glagolaša u Kopru moli mletačku vladu za pripomoć, budući su oni redovnici od velike pomoći i narodu i vojništvu.

30. G. 1765. Biskup koparski Karlo Camuzzi u izvještaju »ad limina« daje izraza svome veselju što je naučio hrvatski, pa je prigodom pastirske vizitacije mogao da razgovara sa svojim stadom.

31. G. 1768. Isti biskup slavi Trećoredce-glagolaše, koji su već trista godina u Kopru i vrše službu hrvatski, na veliku duhovnu korist građana Hrvata, koji su došli sa sela, kao i vojnika hrvatskoga jezika.

32. G. 1774. Zauzimanjem istoga biskupa Propaganda je štampala te godine glagolski misal. (Camuzzi je postao patrijar u Akviteji.)

33. G. 1779. Koparska sinoda određuje, da se ne smije imenovati župnikom na seoskoj župi svećenika, koji nije na ispitu dokazao da znade hrvatski.

POREČKA DIECEZA.

1. U XV. stoljeću bilo je u kapeli na groblju Višnjana, u porečkoj diecezi, više nadgrobnih ploča s glagolskim natpisima.

2. G. 1528. Trećoredac Petar Milutić glagolskim pismom upisuje hrvatski u posebnu knjigu sve oproste, što su Trećoredci glagolaši u samostanu sv. Marije od Polja dobili od pape Grgura IX. pa sve do Siksta V.

2. G. 1531. U Materadi nadgrobni glagolski natpis spominje, da je župnik Ivan Stuačić umro na 12. siječnja te godine.

4. G. 1533. Na pročelju crkve sv. Ivana u župi Bačve uzidana je glagolska spomen-ploča.

5. G. 1572. U župskoj crkvi u Kršilki nadgrobni je natpis glagolski na grobu Martina Kisića. Taj natpis »čini pisati sin nega«.

6. G. 1572. U istoj crkvi u jednom glagolskom natpisu se čita »va to vrime biše vojska«.

7. G. 1581. U selu Bačve, u crkvi sv. Marije od Karmela, između Porječja i Višnjana, glagolski natpis spominje smrt župnika Stjepana Dekovića.

8. 1588. Na kaležu crkve u Previšu na jednom je kaležu glagolski napis.

9. G. 1592. Porečki biskup Cezar de Nores, tuži se, u izvještaju »ad limina«, što u njegovoj diecezi, gdje svi svećenici upotrebljavaju glagolicu, imade rijetko koji glagolski brevir ili misal, pa moli da se toj nestašici doskoči, jer će se time pomoći čitavoj Istri i Dalmaciji.

10. G. 1596. Isti porečki biskup u svojem izvještaju »ad limina« veli: »odat ću samo jedno, što sam Nj. Svetosti i prošlih godina spomenuo, da ne samo Istra već gotovo sve pokrajine, u kojima se hrvatski govori, trpe veliku nestašicu knjiga hrvatskih. Nj. Svetost ne bi mogla učiniti ništa korisnijega, ni Bogu ugodnijeda, osim da u tom pogledu providi.«

11. G. 1597. Isti porečki biskup tuži se Kongregaciji Koncila, što se premalo glagolaša zaređuje. Moli stoga, da ga se ovlasti, da uzme u dušobrižničku službu nekoliko redovnika.

12. U XVII. stoljeću glagolski se vodi Matica krštenih u župi Rakotole.

13. G. 1601. Ivan Lippoman, porečki biskup, u izvještaju »ad limina« piše o svećenicima glagolašima u njegovoj diecezi.

14. G. 1605. Isti biskup određuje da i glagolaši treba da sudjeluju u diecezanskim pastirskim konferencijama, a svoja razlaganja da mogu držati na hrvatskom jeziku.

15. G. 1611. Registar bratovštine sv. Antuna u Taru vodi se hrvatski ali s glagolskim pismom.

16. G. 1612. Porečki biskup Leonard u izvještaju »ad limina« veli, da velik dio seoskih dušobrižnika obavlja službu božju hrvatski, ostali latinski.

17. G. 1640. Porečki biskup Ruđer Tritonius u izvještaju »ad limina« veli, da se u najvećem dijelu seoskih crkava obavlja služba božja djelomice latinskim, djelomice hrvatskim jezikom.

18. G. 1650. Diecezanska porečka sinoda određuje, da svećenici glagolaši imadu svaku službu božju obavljati po Rimskom Obredniku.

19. G. 1650. Više pisaca ističe, da doseljenici iz hrvatskih zemalja ili dovode sobom svoje svećenike glagolaše, ili traže da im se dadu glagolaši.

20. G. 1655. Svećenici Lubrovac i Sorkočević polažu očitovanje vjere na hrvatskom jeziku, jerbo talijanski ne znaju.

21. G. 1659. Porečki biskup Ivan K. De Judice u izvješaju »ad limina« veli, da svećenici u službi božjoj upotrebljavaju i latinski i hrvatski jezik. To isto ponavlja u izvještaju g. 1665.

22. G. 1670. Porečki biskup Nikola Caldana naređuje da se za devet župa nabave glagolski Misali.

23. G. 1673. Porečki biskup Aleksandar Adelasius u izvještaju »ad limina« veli: dieceza pripada dijelom mletačkoj dijelom austrijskoj državi, a služba se božja obavlja dijelom latinskim, dijelom hrvatskim jezikom.

24. G. 1675. U diecezanskoj sinodi porečkoj propisuje se glagolašima da imaju obavljati obrede prema Rimskom Obredniku.

25. G. 1683. Porečki biskup Adelasius, na 15. svibnja, zabranjuje svećeniku Ivanu Bertossi da u župi sv. Ivana od Šterne služi latinsku Misu, i nalaže mu, pod prijetnjom kazne, da služi glagolsku.

26. G. 1670—1711. U ovom se razdoblju propisuje nabava glagolskih odnosno hrvatskih obrednih knjiga za 15 crkava porečke dieceze.

27. G. 1703. Porečki biskup Adelasius u izvještaju »ad limina« veli, da se u njegovoj diecezi služba božja obavlja negdje latinski, negdje hrvatski. To isto ponavlja u izvještaju g. 1706.

28. G. 1713. Biskup porečki Antun Vaira imenuje tri prosinodalna ispitatelja za ispite koji se imaju držati na hrvatskom jeziku.

29. G. 1717. U Rovinju imade u crkvama, uz latinske, više Misala glagolskih.

30. G. 1717. U djelu »Italia Sacra« od Ughelli-a stoji, da je porečka dieceza prostrana i napučena, i da se većim dijelom u njoj govori hrvatski.

31. G. 1730. Porečki biskup Petar Grassi u izvještaju »ad limina« veli, da polažu ispit na hrvatskom jeziku oni svećenici, koji imaju da služe na selima.

32. G. 1733. Porečka sinoda, u doba biskupa Mazzoleni, imenuje sedmero ispitatelja, koji su vješti glagolici, za ispitivanje kandidata kojima će se povjeriti župske nadarbine.

33. 1740. Biskup porečki Negri primjećuje u svojoj vizitaciji, da ima glagolaša, koji kod Mise mijenjaju nekoje štampane riječi, da im bude jasniji smisao.

34. U XVII. i XVIII. stoljeću u Matici krštenih u Montriju imade više glagolskih bilježaka. — U Maticama pak župe u Novoj Vasi kod Poreča imade također glagolskih zapisa. — U sv. Lovreču Pazanitičkom na srebrnim posudama za sveta Ulja stoji napis latinski i glagolski.

PULJSKA DIECEZA.

1. G. 1451. počinje se glagolskim pismom pisati kronika župe Boljuni. Ta kronika dopire do g. 1622.

2. G. 1453. Postavlja se glagolska spomen-ploča na crkvu sv. Antuna u Kastvu.

3. G. 1473. Javni bilježnik Pavao Kapitanić, kanonik sv. Jelene, glagolskim pismenima piše štatut seoskoga kaptola u Kastvu.

4. 1480. Štatut kaptolski u Lovrani piše se glagolski. — Registar pak toga istoga kaptola počeo se pisati glagolski g. 1466.

5. G. 1484. Župnik Mihovio u Mošćenicama, na 13. studenoga glagolski piše oporuku Martina Molkovića. Tu oporuku ovjerovljuje glagolskom klauzulom, javni bilježnik Grgur Gomilac.

6. G. 1492. Ove je godine urezan glagolski nadgrobni natpis, što je pak bio uzidan u zid samostankke crkve kod Čepićkoga jezera.

7. G. 1521. Glagolski su napisane isprave, što se čuvaju u arhivu Kraja, župe Mošćenica.

8. G. 1524. Na crkvi sv. Jurja u Plominu glagolski napis spominje njezinu gradnju.

9. G. 1540. Uzidana glagolska ploča na crkvi sv. Kvirina u Šumbergu, blizu Labina, spominje da joj je bio obnovljen krov.

10. G. 1510. Juraj Bedrinić, župnik u Barbani, glagolski piše svoju oporuku, koja se čuva u arhivu iste crkve.

11. G. 1573. Glagolski napis urezan na kamenici za blagoslovljenu vodu u područnoj crkvi sv. Petra u Mošćenicama spominje gradnju iste crkve.

12. G. 1574. Početak gradnje župske crkve u Veprincu spominje glagolska ploča nad srednjim njezinim vratima.

13. G. 1574. Inventar seoskoga kaptola u Lovrani, što se čuva u župskom arhivu, glagolski je napisan.

14. G. 1594. Javni bilježnik pop Martin Grizilić piše u Veprincu četiri glagolske isprave, u kući župana Šimuna Grizilića.

15. G. 1595. Nadogrobni napis glagolski u župskoj crkvi Lovrane spominje župnika Gašpara Bekarića.

16. G. 1701. Puljski biskup Josip Maria Bottari u izvještaju »ad limina« veli, da se u nekojim selima njegove dieceze upotrebljava hrvatski jezik kod koralnoga recitiranja oficija i kod svečanih Misa.

17. G. 1744. Kongregacija sv. Oficija određuje, protivno rješenju puljskoga biskupa Ivana Balbi kao i mletačke inkvizicije, da treba uzdržati hrvatski jezik u bogoslužju u dijelovima puljske dieceze, što pripadaju Austriji.

PIĆANJSKA DIECEZA.

1. G. 1463. Svećenik Petar Fraščić, boraveći u Lindaru, piše glagolski Psaltir, a zove ga »Saltir hrvacki«.

2. G. 1559. Glagolska spomen-ploča na crkvi sv. Sebastijana u Lindaru veli, da ju je sagradio Ivan Jedrejčić, uslijed »zavećanja«.

3. 1560. Glagolski napis u crkvi sv. Mihovila u Borutu spominje da su sinovi Vida Vitulovića podigli i dotirali oltar Bl. Dj. Marije.

4. G. 1573. Zvono, s glagolskim napisom, lijevano je za župsku crkvu u Golagerici.

5. 1588. Dovršenje gradnje župske crkve sv. Trojstva u Cerovlju spominje njezin glagolski natpis; dok latinski i glagolski natpis spominju njezino građenje.

6. G. 1593. Biskup Juraj Reitgartler u izvještaju »ad limina« veli, da su u diecezi pićanskoj svećenici ponajviše glagolaši, koji ni ne znaju latinski. Ali, dodaje, oni trebaju knjiga, bez kojih prijeti dušobrižništvu opasnost.

7. G. 1594. Diecezanska sinoda u glavi 38. određuje: »Svećenici ilirski ili hrvatski pjevat će simbol apoštolski po starom običaju, na rimski način.

8. G. 1594. Na novom župnom domu u Cerovlju glagolski je napis glasio: »Ovu kuću učini pop Ivan Bubić redovnikom va ime božje 1594.«

9. G. 1598. ili 1599. Biskup Juraj Reitgartler u izvještaju »ad limina« veli: »S izuzetkom Pićanja i Gradišća, u svoj diecezi sami su glagolaši, koji recitiraju oficij i služe Misu glagolski... U ovoj diecezi ima oko 10 hiljada duša. Većina su po selima starosjedioci, ali nekoji dođoše preko granice, bježeći pred Turcima, sami ljudi Hrvati, ponavljam, od davne davnine čestiti i pokorni sv. Materi Crkvi.

10. G. 1604. Biskup Antun Zaro u izvještaju »ad limina« veli: »Prije su svi svećenici, izuzevši one u Pićanju, služili Misu glagolski; sad služe skoro svi latinski. Gdje sam mogao, uveo sam i svećenike i jezik latinski. Za buduće ne ću zarediti nikoga koji nezna latinski.

11. G. 1628. Biskup Pompej Coronini u izvještaju »ad limina« veli: »Svi župnici znadu latinski i tako vrše bogoslužje, osim trojice, koji, a s njima i jedan pomoćnik, ne znajući latinski, sve obavljaju ilirski. Narod govori ilirskim jezikom, koji se općenito zove hrvatski. Mali broj ih znade i talijanski.

12. G. 1644. Biskup Antun Marentinus u izvještaju »ad limina« veli: »Narod govori hrvatski. Svećenici svi, osim jednoga, služe Misu latinski, dok su prije služili hrvatski. Da se to osujeti, ne zaređujem one koji ne znaju dobro latinski.

OSORSKA DIECEZA.

1. G. 1442. Vijeće Osora šalje 23. srpnja poslanstvo u Lošinj s glagolski napisanim vjerodajnicama.

2. G. 1525. Posvećenju crkve sv. Jeronima u Vieru na Cresu prisustvuje fra Matija glagolaš, provincijal Trećoredaca-glagolaša.

3. G. 1567. U župi Maloga Lošinja vodi se glagolski Matica krštenih od g. 1567. do g. 1617.

4. G. 1647.—49. Iz spisa vizitacije obavljene u diecezi osorskoj proizlazi, da se je u svim seoskim crkvama obavljala glagolsko-rimska služba božja. U to su doba bili glagolaši: župnik, kapelani i svi svećenici u župi Beli; svi svećenici u Velikom i Malom Lošinju, kao i u župama: Dragozetić, Ustrine, S. Martin, Čunski, Punta Križ, Susac, Unije, Belej, S. Jakov i Lubenice.

5. G. 1654. Zapisnik o vizitaciji osorske dieceze, koju je obavio biskup Ivan De Rubeis, glagolskim pismenima potpisaše svećenici Rupčić i Karlić, dušobrižnik sv. Jakova, župnik Čunski, dva svećenika iz Maloga i dva Veloga Lošinja, i jošte dušobrižnici iz Beli, Dragozetića, Orleca i Beleja.

6. G. 1655. U gradu Osoru, od 1. travjna do 8. listopada 1655. u knjizi sv. Misa u katedralci glagolski se potpisaše svjetovni svećenici: Ivan Lenne, Matija Radošić, Nikola Zentiličić, Garić, Jerko Vitković, Matija Lagaja, Nikola Neretvić, Ivan Tabašelić, Antun Zattin, Antun Zagurić, Tadija Vitković, Franjo Marketić, Antun Ragožinić, Andrija Kumandić, Antun Ragužin, Ivan Almešić, Franjo Jurković, Perković i drugi.

7. G. 1660. Osorska sinoda zaključuje da samo glagolaši smiju služiti Misu na oltaru bez Tablica. Iz Venecije ih se ne može nabaviti, pa treba pričekati dok ih pošalju iz Rima.

8. G. 1664. U inventaru županske crkve Lubeničke ne spominje se nijedna latinska knjiga, već samo glagolske i hrvatske (2 misala, 2 brevijara, 2 rituala i 2 šćaveta).

9. 1674. Osorski biskup Šimun Gaudentius nalaže dušobrižnicima svoje dieceze, da Matice Rođenih i Vjenčanih, koje su dotle vodili glagolski, odsele imaju zapisivati najprije glagolski, a zatim latinski ili talijanski. z

10. Na diecezanskoj sinodi očitovanje vjere izriču svećenici latinci latinski, a glagolaši glagolski.

11. Zadnji javni bilježnik glagolaš u Velom Lošinju bio je župnik Ivan Božićević.

12. G. 1709. Do ove godine Matice u Velom Lošinju vodile su se glagolski.

13. G. 1732. Osorski biskup Nikola Dražić naređuje župniku Maloga Lošinja da odsele treba da vodi Matice latinicom, talijanski, nipošto glagolski.

14. G. 1739. Legat fr. Matije Vodarića dijeli se između samostana sv. Grgura u Kopru i sv. Jeronima na Cresu, i glede diobe se piše glagolska isprava.

15. G. 1746.—1757. Osorski biskup prigodom vizitacije u župi Beli na otoku Cresu drži hrvatsku propovijed i pjeva glagolski pontifikalnu Misu.

16. U župi Stivan na Cresu župske se Matice vode od g. 1660. glagolski.

17. U župi Sv. Jakova na Lošinju Matice su se vodile ponajviše glagolski. Matica vjenčanih do 1730. samo glagolski, do g. 1775. hrvatski latinicom, a dalje talijanski.

18. U Martinšćici na Cresu, Matice su pisane u XVII. i XVIII. stoljeću samo glagolski.

19. U župskim Maticama u Osoru imade tijekom XVII. i XVIII. stoljeća više glagolskih bilježaka.

20. U kapeli sv. Marije u Viaru kod Osora dva su napisa glagolska.

GRAD ZADAR.

1. G. 1439. Zadarski nadbiskup Lovro Venerio, na 4. prosinca 1439. izdaje povelju Trećoredcima-glagolašima, kojom im doznačuje za sva vremena zemljište, posjed i crkvu sv. Ivana Krstitelja, sa svim pripadcima unutar i izvan bedema grada Zadra. Trećoredci-glagolaši nalaze se još i danas u Zadru.

2. G. 1450. Gotskim se slovima piše zadarski lekcijonar, vulgo »Evangeliarium croticum«, hrvatskim jezikom, za samostan sv. Franje u Zadru.

3. G. 1460. Zadarska sinoda određuje, da svećenici glagolaši mogu svaki dan pjevati Misu u crkvama sv. Donata i sv. Šimuna, dok za druge crkve treba da traže dozvolu od nadbiskupa ili njegova vikara. Ali, kad svećenik-glagolaš postane članom zadarskoga kaptola, takva mu dozvola ne treba.

4. G. 1562. Zadarski nadbiskup Mutius Calinus zagovara na Saboru u Tridentu, neka se Evanđelje pjeva u narodnom jeziku poslije nego li je otpjevano latinski, kao što je, veli, običaj u Dalmaciji. budući se time vjernici mnogo okorišćuju. Izvješćuje nadalje, da je pokušao dokinuti u gradu Zadru običaj, da se kod latinske sv. Mise čita hrvatski Poslanica i Evanđelje, ali je na molbu bratovština zadarskih uspostavio stari običaj. Također izvješćuje, da je u cijeloj Dalmaciji običaj da se čitavo bogoslužje (officia sacra) obavlja na hrvatskom jeziku, i da on nije ni pomislio da dokine taj običaj.

5. G. 1566. Sinoda zadarska ponavlja zaključak sinode držane g. 1460. glede služenja glagolske sv. Mise u zadarskim crkvama.

6. G. 1579. U Zadru se je držao crkveni sabor Splitske i Zadarske crkvene pokrajine, i u tom je saboru, u nazočnosti Apoštolskoga Vizitatora, biskupa grada Verone, određeno, da biskupi, prigodom svečane Mise imaju propovijedati narodu hrvatski; ako pak hrvatski ne znaju, neka nauče, za spas duša. Nadalje je zaključeno, da se nekoje nabožne knjige prevedu na hrvatski jezik.

7. G. 1625. Zadarski nadbiskup Oktavij Garzadori, ujedno apoštolski vizitator pokrajine Dalmacije, dostavlja Kongregaciji Propagande dva golema sveska, folio formata, od kojih jedan imade više od 1400 strana, o crkvenim prilikama u Dalamaciji i o sveopćem vršenju glagolsko-rimske liturgije.

8. G. 1700. Ivan Paštrić, lektor teologije u kolegiju Propagande u Rimu bilježi da u zadarskoj diecezi imade 40 mjesta, u kojima se služi glagolska Misa, gdje se krasno hrvatski pjeva i u crkvi, i na procesijama, i kod sprovoda.

9. G. 1725. Nadbiskup Zmajević traži od mletačke vlade, da ga se ovlasti, da se može obratiti u Rim za pripomoć za uzdržavanje glagolaškoga (ilirskoga) sjemeništa u Zadru, budući da su u seoskim župama,a tih imade preko 70, samo svećenici glagolaši, koji ni ne poznaju drugoga jezika.[1])

10. G. 1729. Papa Benedikt XIII. dopušta da se doznače tri nadarbine za uzdržavanje Zmajevićeva sjemeništa u Zadru, gdje će se odgajati budući glagolaši, koji će samo glagolsku liturgiju služiti. To sjemenište Papa stavlja pod neposrednu zaštitu sv. Stolice, ovlašćujući nadbiskupe zadarske da s njim upravljaju kao delegati sv. Stolice.

11. G. 1740. Nadbiskup Zmajević izvješćuje mletačku vladu, kako se on nada, da će, baš po glagolsko-rimskom kleru, privesti jedinstvu crkvenomu grčko-istočne Slavene.

12. G. 1748. Zadarski nadbiskup Matija Karaman proglašuje Statut za glagolaško sjemenište u Zadru. Točka VI. propisuje, da pitomci imaju naučiti čitati i pisati hrvatski, azbukom glagolskom i ćirilskom, da uzmognu razumjevati Misal i brevijar. Točka pak XVI. propisuje, da će pitomci svaki mjesec poći u crkvu Bl. Dj. Marije od Kaštela, na grob nadbiskupa Zmajevića i tu glagolski izmoliti mrtvački oficij za njegovu dušu.

13. G. 1749. Zadarski kaptol svjedoči, da se u svim seoskim župama služi glagolsko-rimska liturgija.

19. G. 1750. Zadarski Ordinarijat potvrđuje:

da se u crkvama grada Zadra, blagdanom, Poslanica i Evanđelje pjevaju hrvatski;

da se u mitropolitanskoj crkvi, na dan svete Anastazije, Štenja, Responsorija i Tedeum, kao i Benedictus kod Jutrenje, te Poslanica i Evanđelje kod prve pjevane Mise, pjevaju hrvatski;

da se kod pranja nogu, na Veliki Četvrtak, Evanđelje i ostale himne pjevaju hrvatski;

da se na crkvene godove mitropolitanske crkve sv. Donata, kolegijalne crkve, crkava duvna sv. Katarine i sv. Nikole, sv. Silvestra, sv. Andrije i sv. Antuna Opata, pjevaju hrvatski Jutarnja, Štenja, Responsoriji i Tebe Boga hvalimo, k tomu Poslanica i Evanđelje kod prve pjevane Mise. To pjevanje vrše svećeničke kongregacije.

15. G. 1753. Zadarski nadbiskup Matija Karaman izvješćuje sv. Stolicu, da su i u zadarskoj diecezi, i u sufraganim diecezama Raba, Krka i Osora svi svećenici glagolaši,

[1]) Senat je mletački zaiskano ovlaštenje podijelio. — Broj župa je narasao budući su Turci morali isprazniti čitavu Dalmaciju.

izuzamši one katedralnih crkava i kod kolegijalnih u gradovima Pagu i Cresu. Dodaje da imade osam samostana Trećoredaca glagolaša.

16. G. 1774. Kapitularni vikar zadarski slavi djelovanje trećoredaca-glagolaša u Zadru.

G. 1774. Opat Fortis slavi Matiju Sovića Cresanina, kao pomagača nabidskupa Karamana u ispravljanju liturgičkih glagolskih knjiga.

18. G. 1781. Šimun Capić, kolunel teritorijalne milice, slavi djelovanje Trećoredaca-glagolaša u Zadru.

19. G. 1781. Zadarski kaptol svjedoči, da je u zadarskoj diecezi 65 župa i kapelanija opskrbljeno svećenicima glagolašima, koji svi služe po obredu latinskomu, jezikom hrvatskim. Jedini župnik u Arbanasima služi Misu latinsku.

20. G. 1782. Dužde mletački Pavao Renier potiče Trećoredce-glagolaše, neka ustraju u svojoj brizi za narod jezika hrvatskoga, osobito služeći liturgiju glagolsko-rimsku.

21. G. 1783. Isti dužde slavi zasluge Trećoredaca-glagolaša, te im preporuča gojenje hrvatskoga jezika, da time zasluže njegovo priznanje.

22. G. 1783. Komisija za reformu crkvenih stvari izjavlja, da su Trećoredci-glagolaši vrlo korisni u dalmatinsko-istarskoj provinciji, baš stoga što obavljaju glagolsku-rimsku liturgiju.

23. G. 1792. Op. Antun Jurinčić prijavljuje generalu Trećoredaca u Rim oca Jeronima Kirinčića, čudeći se »kakvom dušom i kušencijom« on svaki dan služi sv. Misu latinski mjesto glgagolski, ter kako i tko mu je to dopustio.«[2])

*

Je li nužno da se rekapitulira ovo što smo naveli? Zar nije bjelodano, da etničku pripadnost naroda u izgubljenim krajevima našim svjedoče neopozivi dokazi: spomenici na kamenu i pergameni; javne isprave, počevši od bilješke u matici rođenih pa do oporuke i natpisa na nadgrobnoj ploči; božji hramovi i sveto posuđe; javno-pravne isprave; a povrh svega izvještaji biskupa, pripadnika tuđe narodnosti, ali ljudi pravednih i zauzetih za dobro svoga stada. Ali, da ne bijaše glagolice, narodnoga pisma hrvatskoga, ne bi bilo ni tih spomenika i mi ne bismo mogli ustvrditi da naše etnografske granice sižu sve do ispred vrata zapadnih gradića istarskih, prema tomu, da su ti glagolski spomenici najčvršći naši etnografski međašni stupovi, i da je »sentencija« o Raši bila plod kažnjive ignorancije.

Ne, nije svakom našem zlu uvijek kriv tuđinac!

B. P.

---

[2]) Cf. Dr. Lukas Jelić — Fentes Liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIV Saeculum. — Veglae MCMVI.

L I S T A K

JUBILEJI.

Dr. Rudolf Horvat. Na 14. ožujka ove godine slavio je svoju šestdesetgodišnjicu vrlo poznati naš historijski pisac i najmarljiviji popularizator hrvatske povijesti medju široke mase naroda putem predavanja. Njegova predavanja dosižu do 1500. Broj njegovih publikacija je velik. Nema kod nas pisca, pa makar romana, pripovijesti ili pjesama, koji je napisao ikada toliko djela, koliko Dr. Rudolf Horvat. On je i prigodni pisac i prigodni predavač. Nema važnije zgode u našem javnom životu, koju on ne bi ilustrovao, rasvjetlio bilo člankom u novinama, bilo javnim predavanjem ili govorom. bilo stručnom raspravom. Za to je posve nravno, što su sve naše novine, koje ispravno misle, donijele ovom prigodom opširne pohvalne članke o životu i radu svečara. Nu, mi ne možemo pojmiti, kako se to mora dojmiti čovjeka živa i, hvala Bogu, zdrava, kad u dnevnim novinama čita svoju biografiju, koja izgleda, Bože prosti, kao nekrolog. Za to mi, ni ovom prigodom, toga učiniti nećemo. Nego ćemo spomenuti jednu želju: da on sam naime, dok može, sakupi sve svoje radnje u jedno, da ih izdade pod naslovom ukupna historijska djela Dr. Rudolfa Horvata, jer će ona mnogo doprinijeti onoj svrsi, za koju je pisac i radio. Uvjereni smo, da će se naći i nakladnik za takovo korisno djelo, kad se već nalazi za širenje najpogubnije anacionalne i antinacionalne lunačarske literature.

Sud o njegovu radu, o znanstvenim zaslugama Dra Rudolfa Horvata će se izreći onda, kad za to dodje pravo vrijeme. Post mortem lauda! govorili su stari. A mi s naše strane želimo ovomu našemu darovitom i marljivom piscu da nam ga Bog poživi, da uzmogne još doprinijeti širenju hrvatske povijesti i rasvjetljivanju tamnih dana naše prošlosti, budeći u mladjem naraštaju ponos i vrline tako potrebite za naš javni život. Biografiju prepuštamo onima, koji će doći za nama. Uz to: felix faustumque sit!

Dr. Rudolf Vimer. Dne 21. ožujka proslavio je sveučilišni profesor biblijskih nauka kanonik zagrebačkog kaptola Dr. R. Vimer svoju sedamdesetgodišnjicu rodjenja. On je poznat našoj javnosti kao stručni pisac iz područja Novoga zavjeta. Prije nego li je postavljen za profesora Novoga Zavjeta na teološkom fakultetu, proputovao je Palestinu 1895. i na licu mjesta učio u biblijskoj školi Dominikanaca jednu godinu, pa je donio sobom obilno blago nauke svoje struke. Njegov Život Isusov izdan od Svetojeronimskog društva u 20.000 komada poznat je najširoj javnosti. Malo koji sveučilišni profesor je radio i pisao na području svoje struke, koliko prof. Vimer. On je u svojem životu *radio za* dva čovjeka.

Pokazao se je za života nasebičan i darežljiv podupirajući obilno sva karitativna i kulturna katolička društva.

Sad je nešto oronuo, boležljiv je, kako to donose i godine, ali je duševno još uvijek čil i krepak, pa mu i »Hrvatska smotra« želi zajedno sa svim brojnim štovateljima, da ga brzo mine njegova boljetica.

Dr. Vimer će ostaviti najljepšu uspomenu i svojim brojnim književnoznanstvenim djelima, i primjerom radišna života.

MRTVAČKO ZVONO.

† *Don Ivo Prodan.* Prvi jubilej prvoga broja »Hrvatske smotre« pretvorio se je nakon sama tri mjeseca u sprovod. Don Ivo Prodan umro je u Zadru, u kući na trgu sv. Šimuna br. 2 u svojoj osamdeset i prvoj godini života. R. 31. XII. 1852. u Janjini na poluotoku Pelješcu. Gimnazijalne nauke svršio je u Dubrovniku, a bogoslovske u Zadru. Zaredjen za svećenika 1876. Godinu kasnije postade uredni-

kom, izdavačem i vlasnikom lista »La Dalmazia cattolica«. Poslije dvije godine pretvori ga u »Katoličku Dalmaciju«. Razvio je svoj lijepi talenat u publicističkom radu. Istakao se je kao gorljiv branič glagolice ili hrvatske službe božje. Radi toga je bio dva puta suspendiran a d i v i n i s. Prvi put ga je suspendirao nadbiskup Maupas 1888., a drugi put nadbiskup Rajčević god. 1898. U obim slučajevima dobi parnicu u Rimu, te mu budu povraćena sva prava, a i jedan i drugi nadbiskup dobiše ukor.

God. 1889. napisa učenu raspravu pod satiričkim naslovom: »La secchia rapita«, ili obračun itd., uzevši ga iz naslova jedne epske parodije talijanskog pjesnika Tassonia. U tom djelu izli svoje ogromno znanje i historijsko i etnografsko i filološko. Za to djelo reče pok. Kažimir Ljubić, da je najznamenitije djelo te vrsti što je iz hrvatskoga pera poteklo. Sva ondašnja hrvatska prepiranja i raspravljanja je pročistio i stavio svaku na svoje mjesto. Djelo od vrlo velikoga interesa. Na čelo te znanstvene radnje stavio je motto iz Kasiodora: P e r d i u s e t p e r n o x p a t r u u m m e m o r i a m r e s o l v e, s c r u t a r e g e n t i s t u a e i n c u n a b u l a, r e s g e s t a s e t a n n a l i u m m o n u m e n t a o b s e r v a t. j. danju i noću proučavaj spomen otaca tvojih, ispituj početke roda tvoga, pazi na djela i na povjesne spomenike.

Izdao je deset knjiga »Uspomena«. I. N a š p r o g r a m. II. O p s e g H r v a t s k e. III. O d o m o v i n i i z n a č a j u. IV. O h r v a t s k o m d r ž a v n o m p r a v u. V. M o j A l b u m. VI. H r v a t s k a p o r e d I t a l i j e. VII. H r v a t s k a i z n a d I t a l i j e. VIII. B o r b a s t a l i j a n š i m a. IX. B o r b a s t a l i j a n a š i m a (Zvonimir hrvatski kralj). X. B o r b a z a g l a g o l i c u. I. dio: Povijest glagolice i njezini izvori. Djelo obuhvaća sa prilozima 640 stranica. Tu je sakupio sve priče i legende, sve historijske spomenike, koji se tiču Ćirila i Metoda i staroslovenskog bogoslužja. I kod njega igra veću ulogu taumaturški a manje racionalistički elemenat. Osim toga je napisao raspravu na talijanskom jeziku pod naslovom: »Contro il glagolito, edizione privàta a modo di manoscritto« str. 216. Zara.

Glavna teza Prodanova bijaše ta, da pravo na glagolicu nije lokalno, ograničeno na ovu ili onu župu, biskupiju ili provinciju, nego je pravo cijeloga hrvatskoga naroda. Time je pobio sva nastojanja političkih krugova, da se pravo glagolice što je moguće više ograniči i suzi.

Bio je od zadarskih seoskih općina tri puta izabran za zastupnika na dalmatinskom saboru i dva puta za carevinsko vijeće. Poslije rata već dobro oronuo, nije se snašao u novim prilikama. Pokušao je izdavati iz Preka list »Il popolo«. Ali nije našao dovoljno odziva. U kolu naših glagolaša trećoredaca i nekolicine prijatelja, koji ga nisu nikada ostavili, probavio je posljednje godine u Zadru. Smrt ga je zadesila duševno čila, ali tjelesno posve iznemogla. Svoje knjige i sve svoje uspomene ostavio je na amanet braći Trećoredcima, koji su ga dostojno sahranili u svojem grobu na školiću sv. Pavla kod Preka, koji je bio u starini matica svih hrvatskih Pavlina, kako je to dokazao pok. Klaić.

Počivao u miru! *K. Š.*

KNJIGE I ČASOPISI.

Vladimir Jurčić: U Metropoli. Pod tim naslovom je izdao g. Jurčić zbirku svojih književnih sastavaka, napisanih u dužim i kraćim recima, da izgledaju na oko pjesme. Po naslovu sudeći čovjek bi očekivao, da će pisac iznijeti i opjevati ljepote umjetničke, stečevine kulturne, ili barem prirodne krasote Metropole Zagreba, Ništa o svemu tomu. On ne vidi u Zagrebu i oko njega ni Tuškanca, ni Maksimira, ni Remeta, ni Šestina, ni Podsuseda. On nije vidio ni Akademiju, ni Sveučilište, ni muzeje, ni obrtne ni umjetničke škole. Evo što njega zanima u Zagrebu: cirkus, dalmatinski podrum, deložacija, dražba, gliha, kvart vila, mali oglasnik, zalagaonica, žuta kuća, zavod za službinčad itd. On piše o »osamljenoj sluškinji nedjeljnog popodneva, vidi »umorna alvadžiju«, »čistioce cipela«, kolportere i konobarice. Govori o stanarima u tijesnim stanovima sa stjenicama.

Ova zbirka kratkih sastavaka ne može se nazvati zbirkom pjesama, a ni pisac nema pretenzije da to budu pjesme. Poezija je, kao umjetnost i

grana literature, već odavna osudjena na izgon. Za to ovdje nema ni osjećaja, nema ljepote forme,, nema stiha, nema metra. Samo su zbirka slika i aluzija po šabloni poznate »socijalne literature«. Cijeli svijet u hrvaskoj metropoli je razdijeljen u dva dijela: proleteri i bogataši. Na jednoj strani je bijeda, izrabljivanje, gladovanje, a na drugoj uživanje, bogatstvo, lijenčarenje. Drugog osjećaja osim mržnje nema. Nema ni roditeljske ljubavi, ni njege, ni sinovske odanosti, ni bračne nježnosti, ni bratske odanosti, ni prijateljskog pregaranja, ni kršćanske ljubavi, ni milosrdja. »Dom milosrdja«, gdje po autorovu priznanju, hrane i daju topli krov i krevet jadnicima i slabim i starcima i mladiću, trudnim ženama, jadnim babama i svim bijednicima koji pomoć ištu« budi u piscu samo osjećaj proklestva. Hrana je slaba, juha, zelje, grah. Krevet nije udoban, stan je vlažan. Oni, koji uzdržavaju taj Dom milosrdja ne čine to iz sućuti, to rade iz straha! Svaka slika, svaka škica, svaka opaska, kao da ide za tim, da ulije u čitatelja ogavnost i prezir prema svakomu, koji nije proleter. Kad govori o rodilištu, gdje se radjaju djeca i bogatih i siromaha, pisac opaža, da je »bogataška majka rodila radi športa kćer, a radnički sin, tek rodjen i već je proleter«.

Ne puti radnika na rad i štednju, da može u starosti uživati plod svoga rada. Svaka slika imade stanovitu, recimo, Lunačarskijevu tendenciju. To je propaganda klasne mržnje, mržnje na današnje stanje. Skitnice, dangube, uzimlju se u obranu, a savjesni radnici, bili oni intelektualci, kao novinari, ili fizički radnici, ako rade marljivo i savjesno izvrženi su samilosnom preziru.

Cijeli poredak bi trebalo promijeniti, da nestane one »bijede«, koju pisac vidi na svakom kraju, i da nestane bogataša, koji kad kuće grade, uzimaju živote radnika!

Pisac je vidio u Zagrebu i parkova. Ondje sjede starci, ondje se igraju nestašna dječica. Nu piscu park budi posve drugc osjećaje nego li običnim ljudima. On vidi samo paome, oleandre, cvijeće, grmove, s k u p e ruže i b e z b r i ž n i svijet, koji šeće. Od toga parka nema koristi nego »s e o s k a d j e v a«, k r a v a«, koja pase korov iz tih nasada. U proljeću s k u p e hiljade oživljuju perivoj, a djeve (krave) će spasti od glada. One će korov čupati i on će rast i sve će pupati«.

Grehota i šteta da se ovakov talenat dao na ovakovu rabotu. I on misli da čini rodu glas, da spasava nekoga od bogataške obijesti! Šteta.

*

Vladimir Kušan: Lišće na vjetru, lirika. Leon Kaiser: Variante na stare teme. Proza. Cijena ?. Primili smo ovu originalnu knjigu pjesama i proze dvojice mladih i nadobudnih talenata koji su se već prije pojavili u književnim publikacijama. Na prvo listanje knjiga čini veoma dobar utisak. Odvaja od takozvane socijalne literature. Tu imade prave osjećajne poezije, kakove uzalud tražimo kod socijalnih književnika. Imade u formi nastranosti, plod modernog uticaja. Može se i ovdje pripomenuti što piše Iv. K. Ostojić o modernom pjesništvu. Ali imade primjera jake i čuvstvene poezije. Primjera radi donosimo ovaj sonet:

Nabujale vode našeg mirnog kraja.
Nestašno šumore potoci kraj sela.
Rastrgo je netko sva maglena vela
I prosuo radost i veselje maja.

Zeleni se kesten kraj prašnoga druma.
Parče plavog neba stari vrbik krije:
Dobri Bog po polju prvo cvijeće sije.
Veze novu halju preko starih šuma.

Život budan struji, klija, raste. buja
Kroz sve žile zemlje u mirisnu zoru.
Dok šumski pjevači crkuću u koru
Uz zanosan »solo« maloga slavuja.
A plameno sunce pozlaćuje staze,
Po kojim pastiri na pašnjake gaze.

Dok smo ovo pisali primili smo opširniji prikaz ove knjige u dvoje, pa ćemo je dovnijeti dojdući put. Danas je prekasno.

BILJEŠKE.

Netočno navodjenje Strosmajerovih pisama. U jednom javnom spisu, koji je nedavno izveo veliku senzaciju u našoj javnosti, i prošao kroz zapisnik zakonodavnog tijela i kroz sve novine diljem Jugoslavije, navodi se jedan pasus iz pisma biskupa Strosmajera od 22. II. 1894. A drugi iz 1895.: »Dalje je Strosmajer u p i s m u o d 6. I. 1895., drugom p r i l i k o m p i s a o

Račkomu: Na zadaću našega bana (Mažuranića) i naše Vlade spada itd. itd. Ova dva citata ne mogu nikako biti autentična, jednostavno s razloga, što je Rački bio mrtav u proljeću god. 1894. i zadnje pismo Strosmajerovo njemu je datirano sa 15. II. 1894. I mladji mogu lako kontrolirati ovo što tvrdimo. Osim toga i ban Mažuranić, na kojega se pozivlje pismo, bješe davno mrtav. A bješe ostavio banske dvore još god. 1880. Njegova zadnja politička rije. bijaše: Vjerujem itd. itd. U Šišićevoj redakciji izdanja Strosmajerove korespodencije nismo mogli naći ova dva citirana pisma. Četvrta knjiga korespondencije svršava sa pismom od 15. veljače 1894. Kad se navode vrela, čovjek mora biti uvijek savjestan i točan, osobito u ovako delikatnim navodima, kako su spomenuti Savjest traži, da se ta pisma izdadu fotografski snimljena, da se vidi, u čemu je pogreška i kako je nastala. Na štamparsku pogrešku nije moguće promisliti, jer je tako došlo u svim novinama. To može biti samo prepisivačeva pogreška, pa je treba utvrditi i popraviti.

Mi ovo ne iznosimo za to, jer smatramo, da Strosmajer nije mogao napisati privatno nešto slično. Dapače. Znamo i razloge, s kojih je on stajao u opreci sa Isusovcima, koji su bili posve daleko od nacionalnih ili političkih. Nu o tomu neka pišu poznija pokoljenja.

Što je preče? Ima tomu gotovo pola godine, što je u Zagrebu osnovano »Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata« s pravom, da može osnivati podružnice u smislu pravila. Kako razabiremo iz zagrebačkih i provincijalnih novina, niču podružnice i dosta često i s priličnim brojem članova odmah pri osnutku tih društvenih ogranaka. To društvo ima svrhu podupirati naše sunarodnjake u Austriji, da se ne bi pretvorili u Nijemce, budući da su ovi i brojniji i mnogo kulturniji i mnogo snažniji u materijalnom pogledu.

Tko gleda samo na te Hrvate izvan naše države, mora reći, da je ta naša organizacija nikla u domovini na tlu čiste ljubavi prema svojoj udaljenoj braći, da je dakle nacionalna plemenitost rodila to naše najmladje kulturno čedo. Ali tko zna, da naših sunarodnjaka ima mnogo više u Americi i da se ovi takodjer nalaze u opasnosti, da će ih jača engleska ili romanska kultura preobraziti ili u Engleze, Amerikance ili u Španjolce, taj mora o našoj organizaciji, za spas Gradišćanskih Hrvata izreći sud, da je uskogrudna, jer se ništa ne osvrće na ostalu našu zapuštenu braću. Tko pak može sebi predočiti bijedu naše braće u našoj državi Jugoslaviji i bar približno izraditi statistiku tih naših sunarodnjaka imajući pred očima materijalne prilike: Medjumurja, Zagorja, Primorja, Dalmacije, Hercegovine, taj će morati onu organizaciju za kulturnu pomoć Hrvatima pod Austrijom nazvati naivnom romantikom i svima onima koji su tu organizaciju osnovali i sada je šire svuda, gdje nas Hrvata ima na okupu, u dobroj namjeri prigovoriti, što su nešto romantično poduzeli na štetu kud i kamo većeg broja patnika, koji su s nama u okviru iste države i s kojima mi računamo kao nacionalnim, kulturnim i ekonomijskim jedinicama. Tu je dakle romantika nadvladala realizam.

Nu ne treba se mnogo mučiti, da se dokaže, da su rodoljubi onoga smjera na krivom putu. Neka samo odbornici središnje uprave u Zagrebu pogledaju. koliko sirotinje čeka na onaj mali svežanj tankih oblica ili oblica pod trgovinom »Filipa Deutscha sinovi« u Draškovićevoj ulici, neka se prošetaju pred samostanska vrata, kad se dijeli zajutrak ili ručak, neka se kod odjela za socijalnu skrb propitaju, koliko tu ima siromašnih roditelja s puno djece, koliko ima djece bez roditelja, pa će se brzo uvjeriti, da samo u Zagrebu ima Hrvata, što ih treba spasavati i kao ljude i kao Hrvate, gotovo više nego svih gradišćanskih Hrvata. Nedavno mi je rekla jedna osoba, da je u mjesecu veljači o. g. vraćajući se kući oko deset sati u noći vidjela oko osam dječaka i jednu djevojčicu, gdje ih stražar povezane vodi na policijsku upravu, pa ju je to toliko bilo dirnulo, da je gotovo glasno zaplakala. Eto nama Hrvatima, ako imamo pravog rodoljublja u svojoj duši i sredstava u ruci, velika polja i neprekidna rada. da nam se u take jadne djece ne razvijaju već u najranijim godinama nagoni, da postanu opasni nama, svojim sunarodnjacima, nego da ih pomažemo, kako će postati i dobri ljudi i do-

bri Hrvati. U nas u Zagrebu gotovo svaki dan može čovjek u svakoj ulici vidjeti po nekoliko dječaka, gdje idu amo tamo, da što isprose ili — ukradu, jer i oni osjećaju nagon da žive, a nemajuć sredstava iz ruku svojih bijednih roditelja, lako pruže ruku za tudjim, jer ne znaju posljedicâ tome činu. Kad god vidim skup takih dječaka, uvijek pomislim, da smo socijalno jako zaostali, kad se usred hrvatske metropole djeca klatare kao u kakvu kraju poludivlje Afrike. Kome je sve ovo malo, neka se potrudi u kriminalni odjel zagrebačke policije, pa će mu ova sigurno rado dati podatke o kradjama razne zapuštene djece. Ta bi se djeca mogla spasiti, da ima narodna organizacija za tu i humanu i nacionalnu i ekonomijsku svrhu.

Ovo dakle, što u našoj domovini čeka na plemenita i rodoljubna srca, puno je vrijednije od rada za gradišćanske Hrvate, jer ondje u jedan mah postizavamo tri svrhe, koje ostaju s nama, pod našim krovom, dok se kod gradišćanskih Hrvata ima pred očima samo njihova hrvatska svijest, a oni su izvan naše državne zajednice u svakom pogledu.

Ako se ti gradišćanski Hrvati s vremenom i izgube kao Hrvati, ali ostanu dobri ljudi i ekonomijski snažni, ne treba ih u istinu mnogo žaliti, kao što ni Nijemci ne žale, što su nam dali Strossmayera, Stadlera, sadanjega zagrebačkog nadbiskupa i još velik broj drugih ljudi, što su se istakli na ovom ili onom području ili što kao dobri gradjani rade baveći se obrtom, trgovinom ili čim drugim. Treba dakle nastojati, da u prvom redu spasimo u čovječjoj duši ono, što ga čini čovjekom i to u njemu razvijamo, a ne valja osnivati ljudsku sreću na samom nacionalizmu, jer ono prvo propisuje naša kršćanska ljubav, naša zdrava pamet, a ovo drugo redovito izdižu nad sve ideahe oni, kojima je sam nacionalizam surogat vjere i često roba, koju oni vrlo vješto prodaju, da se tako dignu do narodnog vodstva, unosnih mjesta i odlikovanja.

Ovo je društvo pravi luksus hrvatskog naroda, jer se je osnovalo u doba najveće materijalne bijede, kad eno već sada čitamo u novinama, da nekim krajevima u Hercegovini prijeti glad, a na naše se rodoljublje kuca, da skupljamo dinare za kulturni napredak naših sunarodnjaka — u Austriji! *Dr. J. D.*

Jezične zablude. Medjunarodni vlakovi, koji saobraćaju preko Jugoslavije, voze u svojoj kompoziciji kola s oznakom »Wagon-Restaurant — Kola za ručavanje«. Ovo je netočan i nezgrapan prevod, jer ta kola ne služe samo za »ručavanje«, nego i za »večeravanje, zajutarkovanje i užinavanje«. Mjesto oznake Kola za ručavanje, upotrebili bi mi Hrvati krasnu narodnu riječ »Blagovaonica«, pa bi Gen. direkcija jugosl. željeznica učinila dobro, kad bi u tom smislu ispravila spomenutu neukusnu oznaku.

Kako je primljena »Hrvatska smotra«? Primili smo veoma lijepih i laskavih pisama od strane istaknutih Hrvata. Jedno takovo pismo objelodanjujemo na drugom mjestu.

Javna štampa se nije do sada opširnije bavila. Prof. D. Ž. u »Nedjelji« je napisao prikaz pobuda i ciljeva »Hrvatske smotre« i izjavio, kako sa simpatijom i interesom prati »Hrvatsku smotru« i želi joj najbolji uspjeh.

Nu i s druge strane rijeke, koja nas dijeli u dva tabora, čuo se je drastičan glas g. Miroslava Krleže, pisca »Hrvatskog boga Marsa« i »Lede« i drugih »socijalnih« antiburžujskih sastavaka. Na njegovo pisanje prema obećanju nećemo reagirati, jer polemiku, barem za sada, isključujemo. Mi shvaćamo g. Krležu i posve je prirodno, da je on ustao proti »Hrvatskoj smotri«. Ciljevi njezini su u opreci sa ciljevima »savremene stvarnosti«, sa ciljevima modernih takozvanih socijalnih pisaca. A na njegove rugalice nećemo, poput onog židovskog proroka, izazivati s neba osvetu. Dapače nas veseli njegov humor, jer je dokaz njegova zadovoljstva. Neka govori o našoj ladji što hoće. Mi znamo, da je ona čvrste konstrukcije, a morski vuk, koji s njome upravlja, ne boji se ni morskih pasa ni drugih morskih nemani, a kamo li će se bojati pitomih primorskih minčuna i oslića.

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, 1. SVIBANJ 1933. BROJ 4.

SOCIJALNA LITERATURA, KRLEŽA I HRVATSTVO

Prigodom najavljenog predavanja Miroslava Krleže

I.

Literatura je najjača pokretna sila. Ona neumoljivo razara i ruši, ona gradi i čuva izgrađeno i zdravo. Literatura je stvorila veliku francesku revoluciju. Ona je lagano, ali sigurno, preokrenula duhove i stvorila atmosferu, koja je dovela na stratište Ljudevita XVI. Literatura je podrovala temelje carističke Rusije, priredila onaj veliki prevrat, koji ni u grozotama ni opsegu ne zaostaje za franceskom revolucijom, i koji nije se zaustavio ni pred krvlju Nikole II. Romanova i cijele njegove porodice.

Tko je pratio javna nasilja i atentate na predstavnike državne vlasti, vidio je, da je zametak atentata u čitanju ove ili one knjige.

Literatura, kako rekosmo, ne samo ruši nego i gradi. Ona je stvorila jedinstvo Italije. Koliko je djela napisano od Dantea do Manzonia za to jedinstvo! Ona danas to jedinstvo i podržava proti krticama i miševima. Literatura je stvorila jedinstvo Njemačke nekoliko decenija prije nego li je palo na pamet Bismarcku, da stvori njemačko carstvo, a u njemu utvrdi hegemoniju Pruske.

Tko je očuvao svijest i nacionalnu snagu Poljaka kroz 150 godina robovanja knuti? Poljaci nisu imali ništa u rukama osim literature. Ona ih je ojačala, ona krijepila u danima depresije, kad pokusi sa revolucijom nisu uspjeli. Ona im je sticala simpatije cijeloga kulturnoga svijeta.

Za nas se veli, da je tu zadaću kroz vjekove vršila narodna pjesma, ali nije potpuno istina. Uloga narodne pjesme i pisane literature u velike se razlikuje. Narodna pjesma nije povezana za svakidašnji život i za njegove potrebe kao pisana literatura. Ona toga ne daje niti može dati. Pisana literatura obuhvaća savkolik duhovni život.

Nema intelektualca, koji nije i sam u sebi očutio sugestivnu moć literature. Knjiga djeluje i jače i trajnije nego li najraspaljiviji govor. Ona stvara mentalitet cijelih generacija.

Poznato je iz književne povijesti, kako je sugestivno djelovao roman »La nouvelle Heloise« i koliko je svijeta pokvario, tako da je sam pisac Jean Jaques Rousseau priznao njegovu deleternu snagu i požalio

je, što ga je napisao. »Patnje mladoga Werthera« (Die Leiden des jungen Werthers) a malo za tim po uzoru ovoga nastali roman Jacopo Ortis, imali su takovu sugestivnu moć na mladež, da su se neki mladi ljudi poslije čitanja tih romana ubili, da budu slični Wertheru i Ortisu.

II.

Poznavajući sugestivnu snagu štiva pisci su imali uvijek pred očima čitatelje i mislili na dojam, koji će njihovo djelo na nje učiniti. Osjećali su prema čitateljstvu stanovitu dužnost, od koje se nisu smjeli nikada osloboditi. Dužnost je naime piščeva djelovati na dušu čitateljevu odgojno tako, da je oplemeni, da je utješi, da je podigne, da je ojača. Pisci su se smatrali po zvanju apostolima i svećenicima ljepote, dobrote i istine. Tu dužnost im nije niko nametao, ona je nicala iz naravi samoga zvanja. Svaki čovjek mora da radi samo ono, što je dobro i što vodi k dobru. To traži zakon etike.

Taj zakon se ne dade nametnuti silom, ne dade se udahnuti ondje, gdje nema duha. Taj zakon treba osjećati.

Svaki čovjek mora da radi za dobro svoga naroda, a pogotovo je to sveta dužnost književnika. Književnik se svojim djelima izravno obraća na narod, zato ono, što mu nudi, mora odgovarati potrebama naroda, mora unapređivati narod i njegove duhovne vrednote. Za to književnost mora biti narodna. Ako ona nije narodna, nema svrhe da postoji.

Ovo se od mnogih smatra starinskim nesavremenim pravilom. »Književnost je umjetnost, a umjetnost ne smije imati posebnih tendencija izvan sebe same. Ona je slobodna, ne trpi okova ni vjerskih, ni nacionalnih, ni odgojnih ni etičkih.«

Ko tako misli, neka svoje proizvode drži za sebe, a neka ih ne stavlja u trgovinu, neka ih ne nudi narodu. Može neko proizvađati i otrov, ali ga ne smije prodavati.

Nu samo slabo nadareni pisci pristaju uz načelo čistog purlartizma. Oni tim načelom kriju pomanjkanje stvaralačkog duha, pomanjkanje literarne sposobnosti. Svaki darovitiji pisac hoće da vrši uticaj na čitatelje. Svaki imade jednu, krivu ili pravu, tezu, koju brani i za koju traži pristaše. Pitanje je samo u tomu: je li pravo ili krivo, je li istinito ili lažno, je li narodu korisno ili štetno ono, što pisac kaže ili širi. Objektivna ispravnost je mjerilo za prosuđivanje književne vrijednosti.

Poslije svjetskoga rata uz mnog e druge poroke razmahala se i kod nas Hrvata takozvana socijalna literatura. Kako obično svaka novotarija, tako je i ova našla u našem općinstvu pristaša i podupiratelja.

Kod drugih naroda ona je davno prevalila zenit svoga uspona, ona je sada u punom opadanju. Ona je postigla u Rusiji srozanje starog režima, ali knutu nije ukinula. U Italiji, u Franceskoj, u Njemačkoj je ona u likvidaciji. Ni istaknuti nudizam je ne može spasiti.

Lažno se ona zove socijalnom. Literatura, koja produbljuje klasnu borbu, koja ide za rušenjem svega što postoji, nije socijalna, jer ruši društvo. Anarhizam nije nikada bio socijalan. Danas je već u čitavom svijetu izgubila svaki oslon ta anarhistička literatura, osim kod nas. Velik

dio školovane gospode, koja je po svojoj prirodi lakovjerna i lakomislena, povodi se lako za novotarijama, podupire sve što ne vrijedi!

Da se je pred trideset četrdeset godina među Hrvatima pojavio kakov Krleža sa novelom, dramom ili bilo kojim sastavkom ala Hrvatski bog Mars, ako bi i našao susretljiva nakladnika, naišao bi na autoritativnu ocjenu od strane priznata književnika: Franje Markovića, Hranilovića ili Pasarića, i ne bi se više pojavio na književnom polju. Odbacio bi pero, pa bi opet opasao sablju.

Danas su autoriteti pali. Atmosfera, u kojoj živimo, daje hrane literaturi, koja traži riješenje svih problema u nauci Karla Marxa. Svaki nezadovoljnik, ko nema željeni položaj ili bijeli kruh, podupire izravno ili neizravno tu akciju, jer se od njezina uspjeha nada udovoljenju svojih osobnih želja, svojih osobnih potreba. Misle: »Eh kad ono nastupi, onda ću ja pokazati, onda ću ja uraditi, onda ćemo mi prignjaviti.«

Dakle osobne nade, osobne mržnje hrane pokret, koji se krivo zove socijalnim, pokret koji pogoduje niskim instinktima, niskim strastima.

Socijalna literatura i nije prava literatura. Mi nećemo odmah sjekirom, nećemo reći oštre riječi, koje se čuju o »smradu«, o »đubrištu« itd., jer takav izraz ne dolikuje dobro odgojenom čovjeku, makar su se takovim izrazima služili i ljudi od velikoga glasa i imena. Ali možemo reći, da marksistička literatura u nikakovom pogledu nije literatura, osim što je pisana na papiru i tiskana u tiskarama, gdje se tiskaju literarna djela.

Marksistički literati se i ne trude, da nešto stvore, što bi se moglo zvati literaturom. Oni samo kopiraju ono, što vide, i ono što osjećaju. Oni ne paze na formu da bude dostojna umjetničkog djela. Oni ne gledaju na sadržinu da bude etički dotjerana, nacionalno odgojna.

Njihovo stvaranje je prosto snimanje. Oni su fotografi, a nisu slikari. A niko do sada nije rekao, da je fotografija umjetnost, premda njoj mnogo pomaže. Marksistički literat nije nikada na muci, što će pisati. Kao što nije fotograf na čudu, što će snimiti.

Imadu neiscrpivo vrelo svakojakih sujeta iz okoline u kojoj žive, iz kruga ljudi, u kojem se kreću. Naiđu li na kakav sablažnjivi događaj u obitelji, njima dobro poznatoj, oni jednostavno stave na papir taj događaj »iz građanskoga« života. Mjesto retuširanja još ga karikiraju, da bude efektniji. I bez piščeve napomene čitatelj će sam pomisliti na odvratnost »građanskog« života, na gnjiloću ovoga »društva«. »Treba ga metlom pomesti.«

Sve što god nađu, da može služiti njihovoj svrsi, sve to oni snime lako i brzo. A sve se to crpa iz »pokvarenog društva«, iz »društva sa dna života« i za sve čine odgovornima druge. Primjera radi spominjemo, kako jedan od tih »socijalnih« pisaca u Kolu Matice Hrvatske piše ili bolje snimljuje život u invalidskom domu. Ništa prirodnije nego li, da oni nesretni ljudi, osakaćeni ili sa tuberkulozom u prsima, brzo ginu. Time zaključuje svoju snimku: »Nisu bile uzaludne naše muke i naša krv, iz njih se je rodila (?) »nova generacija. Ona već traži od stare, da joj položi račun — a onda će likvidirati sa starom generacijom, likvidirati tiho i do kraja — — —.«

Iz ovih riječi proviruje prijetnja »staroj generaciji«. Doduše ovdje fali logika, jer kako se je mogla roditi iz krvi i muka ratnih invalida nova generacija, koja može tražiti račun od stare? Na logiku se ne gleda. Glavno je da čitatelji osjete prijetnju i navještaj, kako će oni sve likvidirati trajno...

Iz pojedinih snimaka izabranih iz najgorega društva marksistički literati generalizuju. Svaki snimak je za njih tipičan. »Tako je cijelo društvo.« Oni u današnjem građanskom društvu ne nalaže ništa lijepa, ništa plemenita, ništa vrijedna da se poštedi. Sve je gnjilo...

Uzalud ćete tražiti u njihovoj literaturi poštivanje bračne svetinje. Ta im je nepoznata. Uzalud tražite roditeljsko pregaranje za djecu, sinovsku odanost djece prema roditeljima. Uzalud tražite uzvišenost žrtve za ljubav bližnjega. Raditi i pomagati nesebično drugomu, to oni ne shvaćaju. Niti vjeruju, da postoje takove vrline. Postoji samo »drugarstvo« i to klasno, marksističko drugarstvo, koje prelazi preko svih obiteljskih veza, preko svih svetinja, kojima se klanjao prošli svijet.

I posve je naravno, da ovakova literatura nailazi i prođe. Pokvarena djevojka rado se zanaša sa takovim štivom, koji u njoj budi instinkte. Mlađarija se zanosi za pikanterijama, za škandalima, koji opijaju duhove neiskusne.

III.

Literatura je postala objekat zarade a ne samo sredstvo narodnog preporoda. Stanoviti pisci, poput nesolidnih trgovaca, nude na prodaju onu robu, koja u današnjim prilikama »ide«. Ne gleda se više na poziv književnosti, na njezinu nacionalnu zadaću; nego se gleda na mušterije. Mušterije vole socijalnu literaturu. Vole snimke nego li prave slike. I pisci nude snimke, da se mušterije uzmognu u njima prepoznati.

Nu rek bi da i ovakav posao baš ne ide onako, kako su si financijeri marksističke literature zamislili. Ne ide ni uz veliku reklamu i uz brojne putnike, koji obilaze našu zemlju ponudama jeftine literature. Ljudi u provinciji se baš ne oduševljavaju kao oni u Zagrebu. Još se lakše prodaje Šenoa nego Krleža. Za to da se naklada Krleže proda, trebalo je udariti u neobične bubnje, sviralè i talambase, napasti hrvatsku literaturu i dokazati, kako prije Krleže Hrvati nisu imali prave literature. Sve što smo nazivali literaturom bila je jedna velika laž.

Jednoga dana osvanuli po oglasnim stupovima Zagreba veliki plakati, na kojima se je čitao crvenim slovima natiskan poziv na predavanje:

DVORANA GLAZBENOG ZAVODA

U srijedu 12. IV. u pola 9 sati navečer

Miroslav Krleža

govori o hrvatskoj književnosti:

Manifest Franje Josipa »Mojim narodima« od 28. srpnja 1914. otvara novo poglavlje hrvatske književnosti. Svađa o autonomiji naše književnosti i o slobodi umjetničkog stvaranja u paraleli s graničarskom stvarnošću naše sredine (1750—1918.). Ilirske književne šeme (g. 1850.

do 1930.). U sjeni đakovačkog biskupa. Od Trenkovih pandura do četrdesetosmaške lirike barona Jelačića. Politika i pravopis glavni motiv naših književnih pitanja. Križanić, Martinović, Starčević. — Kranjčevićeva lirika prvi književni rezultat 19. stoljeća. Pitanja sredine i talenta. Prijelaz iz feudalnog stanja u malograđansko u 19., iz malograđanskog u građansko 20. stoljeće, ostao je književno neizražen. Razlozi naše književne jalovosti. Dijagnoza predratnih, ratnih i poratnih književnih prilika. Kamo ide hrvatska književnost?

Prodaja ulaznica u poslovnici Glazbenog zavoda, Gundulićeva ulica 6. Cijene od 5 do 20 dinara. Upozorenje: Na večernjoj blagajni neće se prodavati nijedna prekobrojna ulaznica.

Zaklada tiskare Narodnih Novina u Zagrebu.

Ovaj oglas i zbiveni sadržaj najavljenog predavanja, koje se je imalo držati baš u srijedu Velikoga tjedna, tumači nam dosta jasno i mentalitet predavača i ciljeve njegova predavanja. I poslije nego li je g. Krleža »odbacio sablju i postao književnikom«,[1]) sačuvao je sabljarsku edukaciju, usprkos čitanja »na stražama i predstražama knjiga iz svoga telećaka, pun svetlih iluzija o velikom i intenzivnom europskom kulturnom životu«. Kojemu bi civilistu palo na pamet, da ultimatum Franje Josipa i navještaj rata Srbiji smatra početkom novog poglavlja hrvatske književnosti? Tko bi mogao govoriti o graničarskoj našoj sredini u vezi s literaturom? Tko će stavljati hrvatsku literaturu u vezu s Trenkovim pandurima i sa četrdesetosmaškom vojnom (lirikom) bana Jelačića? Koju vezu imade Franjo Trenk i literatura? Kako stoji Jelačić sa hrvatskim literarnim problemima, sa književnim stvaranjem? Krleža dakle gleda sve sub specie sablje, vojske i ratova.

Za onoga, koji ne pozna od prije, što Krleža misli o hrvatskoj literaturi, tko nije čitao njegov »Plamen«, a kasnije njegovu »Književnu republiku«, taj se mogao osjetiti ponukanim, da čuje, što će taj gospodin govoriti. Da neće govoriti pohvalno o hrvatskoj književnosti, za to smo imali jamstvo u svim njegovim dosadanjim djelima. Od prije znamo, što on misli o Hrvatima kao naciji i o Hrvatima kao kulturnom narodu. Prije njega Hrvati nisu ni imali literature. Sve što se je pisalo bilo »jalovo«, »lažno«. Zasluga je »manifesta« Franje Josipa svojim narodima, kojim je pozivao na rat, što se je Krleža mogao preobraziti od oficira u književnika. Ni to baš nije plod manifesta; jer da je rat svršio drukčije, vjerojatno bi Krleža bio ostao i dalje oficir, i hrvatska literatura ne bi imala Krležu, ne bi ni postojala. Ostala bi i dalje »sakrosanktna laž«.

Ako se sve ovo uoči, onda bi bilo pravo čudo, kad ne bi nitko ustao proti najavljenom predavanju. Zagreb ne bi bio dostojan imena i položaja, što ga uživa među Hrvatima, kad se iz njegove sredine ne bi digao glas prosvjeda. I taj glas se je digao drugim plakatom, što ga je izdao »odbor zagrebačkih građana«. Taj protest glasi:

---

[1]) V. »Književna republika« br. 2—3.

ZAGREPČANI!

U srijedu 12. travnja u pola 9 sati na večer drži predavanje u Hrvatskom Glazbenom Zavodu Miroslav Krleža o temi: Hrvatska književnost.

Tko je Miroslav Krleža? To je onaj koji je o hrvatskoj književnosti u »Plamenu« br. 1. God. I. napisao doslovce ovo:

»Vreme je da se spali i uništi i razbije najveća Laž sviju naših sakrosantnih laži, legendarna Laž nad lažima, laž hrvat- književnosti.«

O hrvatskom preporodu rekao je ovo:

.Taj hrvatski preporod interpretirali su kraljevski zemaljski nastavnici, te tako infiltrirali čitavu inteligenciju jednom ogavnom laži.«

Nadalje veli: »... to uopće nije bio preporod i ništa preporodio.«

O hrvatskoj kulturnoj sredini veli doslovce ovo: »O taj crvotočni svet gnjile gamadi, što po lešini vonja.« Što želi Miroslav Krleža? »Novo, novo, novo.« Što je to njegovo novo?

Njegov prijatelj i istomišljenik Štedimlija piše u reviji »Književni život« br. 4. od 1932. ovo:

»Pa ipak on (Krleža) je raskrinkao i prikazao bez maske tipičan primjer građanskog društva. Kako deluje njegov (Krležin) prikaz? Razorno.« Dalje veli Štedimlija:

»Zar nije korisniji posao srušiti neprijatelja putem, koji bira Miroslav Krleža ili bar doprinijeti njegovu rušenju, nego ga pustiti da se sve više utvrđuje?«

Tko je taj neprijatelj, što ga Krleža nastoji »srušiti«?

Sveukupno građanstvo i građansko društvo. I to predavanje održaje se usred Zagreba, u zagrebačkom kulturnom zavodu u času, kad svi veliki narodi obračunavaju sa smradnim komunizmom. Zar će Zagreb mirno slušati, da Miroslav Krleža govori o Hrvatskoj književnosti. Zagrebčani! Svi na predavanje.

»Odbor Zagrebačkog građanstva«.

Ovaj proglas je bio od strane »Hrvatske Straže« nazvan »nespretnim«, ali bez razloga. Ne smije se tražiti, da jedan proglas bude remekdjelo književnosti. Žalosno je samo to, što nitko nije potpisan. Zar nisu imali srčanosti, da istupe sa svojim imenom? Nećemo nagađati uzroke ove anonimnosti. Glavno je, da se je ipak našao netko, koji je usred Zagreba digao glas proti najavljenom izrugivanju hrvatske književnosti. Protest je spomenuo samo nekoliko riječi iz Krležinih djela, da mu poreče pravo da govori posred Zagreba, jer time revoltira sve Hrvate.

Dok je posve prirodna ova reakcija na provokaciju; ono što je dan kasnije slijedilo iza toga, uznemirilo je i sablaznilo mnoge dobrodušne Hrvate u Zagrebu i u pokrajini.

Drugi dan je osvanuo na onim istim oglasnim stupovima novi oglas, tiskan kao prvi u tiskari »Narodnih novina«. Taj novi, treći, oglas se obraća hrvatskoj javnosti ovim riječima:

»HRVATSKOJ JAVNOSTI!

U nizu napadaja na Miroslava Krležu *neodgovorni elementi*, koji se kriju iza »Odbora građana«, štampali su plakat protiv Krleže u cilju, da spriječe njegovo predavanje o hrvatskoj književnosti. Konstatiramo, da se Miroslav Krleža u svom dosadanjem radu *nesebično i hrabro zalagao za jednu bolju budućnost hrvatskog naroda i da stalno od početka svog književnog stvaranja*, pa do danas, *stoji na udaru svih mogućih nasrtaja*. Za nas Hrvate bila bi najveća sramota (?), kad bismo dozvolili, da neki *mračni tipovi* spriječe *najboljem današnjem predstavniku hrvatske književnosti*, da u središtu hrvatstva govori o našoj literaturi. U času kada se *ponovno* povela hajka protiv ovog *hrvatskog* (?) književnika, smatramo svojom dužnošću, da ga zaštitimo od ovakovih anonimnih *napadaja s leđa*. Izjavljujemo, da plakat, koji je izdan protiv Krleže, nema ništa zajedničko *sa ispravnim građanima* ovog grada i da je taj plakat samo jedna od onih *gnusnih akcija*, koje idu za ugušenjem *slobodne hrvatske riječi*.(?)

Augustinčić Antun, Babić Ljubo, Batušić Slavko dr., Becić Vladimir, A Bonifačić dr., Cesarec August, Cesarić Dobriša, Čengić Husnija, Delorko Olinko, Dujšin Dubravko, Feldman Miroslav, Feller Marijan, Gavella Branko, Grgošević Zlatko, Gusich Dora, Hegedušić Krsto, Hergešić Ivo dr., Ibler Drago, Jančiković Tomo dr., Jurišić Blaž dr., Kauzlarić Mladen, Kikić Hasan, Kombol Milorad, Kranjčević Stjepan, Kršinić Frano, Livadić Branko dr., Maričić Josif, Miše Jerolim, Miškina P., Nazor Vladimir, Planić Stjepan, Politeo Ivo dr., Vranešić Đuro dr.

Kad je osvanuo ovaj treći plakat, ljudi su se ogledavali i pitali: Zar i Nazor? Zar i Jančiković? Pa zar i Vranešić? I klimali glavom kao razočarani, ožalošćeni: »Tako smo daleko došli! da se javno ustaje i sa hrvatstvom brani jedna protunarodna antihrvatska rabota, jedna rabota uprav deleterna!«

O toj pojavi su se pozabavili najprije »Hrvatska Straža« za tim i »Obzor«, koji u glavnome zamjeraju, da su ustali na obranu Krležina rada i odbornici Matice Hrvatske, urednici njezinih edicija, *jer Krležin rad stoji u opreci sa osnovnim načelima i pravilima »Matice Hrvatske«, jer stoji u opreci sa tradicijama i sa devetdesetgodišnjim radom njezinim*.

Bilo je naglašeno, da potpisnici nisu ovlašteni, da govore u ime hrvatstva, jer neki potpisani nisu ni po krsnom listu Hrvati, a neki su davno prestali da to budu. Izneseno je, kako potpisnike ne veže nikakova nacionalna misao, nikakovo hrvatstvo, jer da je njima nešto drugo više i prešnije od bilo kakovog nacionalizma. To sve spada u okvir dnevne polemike. Mi naprotiv ne dijelimo mišljenje i sud spomenutih dnevnih novina o potpisačima trećega plakata.

Mi u njima vidimo skupinu ljudi, istina različitog kalibra, ali gotovo svaki od njih imade jedan položaj, imade i jedno ime, stanoviti ugled, makar ne uvijek opravdan, ali ga uživaju barem u krugu svojih prijatelja i jednomišljenika. Mi možemo i moramo žaliti, da su ti ljudi zaplivali vodama nama protivnima; ali istinu ne smijemo zabašurivati. Osim njih imade još mnogo drugih Hrvata, koji plivaju tim istim vodama. Uvjereni smo, da su na krivom putu, da žive u velikoj zabludi, ali je tako. I taj fakat treba priznati i prema tomu svoj rodoljubni nacionalni rad udesiti. Nisu oni nitko i ništa. Oni su bolesni od jedne zarazne bolesti, od ruske influence, koja hara već dugo. Nu makar ta bolest bila jaka, makar slabila organizam, nije u nijednom narodu postigla većih uspjeha nego u ruskom. To je dokaz da su Rusi duhovno slabiji od Germana i od Latina. Mussolini je izliječio tu bolest jednom nemilom bolnom operacijom i spasio Italiju. Hitler nastoji istim metodama spasiti i Njemačku. Engleska sama od sebe je na putu ozdravljenja. I kod nas će proći ova pošast, kako su prošle mnoge druge, koje su nas u prošlosti snašle. Samo treba poduzimati sve potrebite profilaktične higijenske mjere. Mi ne vjerujemo, da će gg. Nazor Vl., Politeo Iv., Jančiković Tomo, Vranešić Gj. i drugi, u čiji zdrav razum i pošteno srce nitko nema prava da sumnja, vezati svoje ime i svoj ugled uz jednu ideologiju, koja vodi k materijalnom i moralnom sužanjstvu.

IV.

U oglasu potpisanu od strane spomenutih javnih radnika imade nešto, što se mora uzeti pod nož. Tu se spominju »neodgovorni elementi«, »mračni tipovi« izrazi svojstveni pripadnicima stanovitih kongrega ili loža, koje sebi prisvajaju svjetlo slobodarstvo. Nije lijepo što se služe Krležinim riječnikom. Nije lijepo, da se nabacuju takovim izrazima na svoje sugrađane, jer su imali smjelosti, da ustanu proti kumiru i kumirstvu. Barem ta smjelost je vrijedna poštovanja.

Nu imade i konstatacija od strane potpisnika, koje ne odgovaraju istini. Makar oni bili i sto puta ljudi od položaja, makar sto puta bili predsjednici advokatske komore, ili urednici Matičinih edicija, moramo im reći javno: N i j e i s t i n a, što tvrdite, gospodo, da se je Miroslav Krleža u svojem dosadanjem radu »nesebično i hrabro zalagao za jednu bolju budućnost hrvatskoga naroda«. Makar vi to tiskali još većim slovima i potpisali i dali potpisati od bilo koga, to nije istina. Vi ste svi zavedeni, ako u to vjerujete.

Ako ste čitali njegov »Plamen«, koji ni po imenu nije hrvatski (»Die Fackel«), ako ste čitali njegovu »Književnu republiku«, gdje je iznosio periodično svoje misli o hrvatstvu i Hrvatima u prošlosti i u sadašnjosti, niste mogli steći uvjerenje, da se je on zalagao nesebično i hrabro za bilo kakovu b u d u ć n o s t h r v a t s k o g a n a r o d a. On je u opće prozvao svaki nacionalizam »glupim«. A o hrvatstvu i o Hrvatima su iznesene u gornjem oglasu građana njegove glavne misli.

Ako ste gledali njegovu dramu: »Glembajevi«, niste mogli steći uvjerenje, da je on bio kakov a najmanje hrvatski nacionalista. Ta on i ne piše hrvatskim jezikom. Za to su potpisnici bili dužni iznijeti gdje,

kada i kako se je g. Krleža hrabro i nesebično borio za bolju budućnost hrvatskoga naroda. On je taj nesretni hrvatski narod samo ruglu izvrgavao, njegovu kulturnu i političku prošlost prikazao smiješnom i lažnom.

Isto tako nije istina, da je Krleža današnji najbolji predstavnik hrvatske književnosti. O njegovoj književnosti mogu gospoda imati najuzvišenije mnijenje: chacun à son gout; ali njegova književnost nije hrvatska. Može se točno reći, ako hoćete, da je predstavnik književnoga rada među Hrvatima; ali nije hrvatski književnik, koji je odbacio odmah s početka i književni jezik hrvatski. Književnost g. Krleže je socijalna u Lunačarskijevu smislu, ali nije hrvatska narodna književnost.

Vjerojatno gg. potpisnici nisu pročitali niti jedno djelo g. Krleže. Jer ko je god pročitao makar i jedno njegovo djelo, taj je morao vidjeti, da su Krleža i prava literatura kao Bog i šeširdija. Nije dosta odbaciti sablju i proglasiti se književnikom. Dobra volja je lijepa stvar, ali bez predhodne nauke ne može čovjek postati ni potkivač konja, a kamo li književnik. Ni burnumska reklama, ni bogati nakladnik ne mogu nekoga učiniti književnikom, a najmanje drskost u nastupanju, bezočnost u napadanju starih priznatih narodnih vrednota, ni gaženje vjerskih i moralnih svetinja.

Imade jedan, samo jedan, čin, za koji bi se mogli potpisnici uhvatiti i kazati, da je dokaz Krležina hrvatstva. A to je potpis na jednom »protestu i apelu«, koji je potpisan od stotina u istinu svjesnih naših sunarodnjaka počevši od nadbiskupa dra Bauera pa dalje iz svih redova javnih radnika. Na tom protestu i apelu imade uz imena nekih pristaša anacionalnog komunizma i uz imena potpisnika ovog oglasa, i ime Miroslava Krleže. Već onda svak se je čudio, kako je u opće moglo doći i njegovo ime na listi, gdje je bilo biskupa, katoličkih svećenika i javnih radnika, koji stoje u opreci s onim, što Krleža propovijeda i piše. Da se je ove Hrvate pitalo, bili bi odbili svoj otpis uz potpis g. Krleže.

Ali osim ovoga nipošto hrabra i nesebična čina u životu g. Krleže ne nalazimo traga borbi ni sebičnoj ni nesebičnoj, ni hrabroj ni kukavnoj za bolju budućnost hrvatskoga naroda.

U plakatu se govori o »nasrtajima«, o »hajci«, o »anonimnim napadajima s leđa«, o »gnjusnoj akciji za ugušenjem slobodne hrvatske riječi«.

Ovo su veoma teški izrazi, koji ne odgovaraju istini. Gosp. Krleža se ne može tužiti baš ni onoliko, koliko drugi javni radnici, na hajku, na nasrtaje i na progone. Njegove Glembajeve se je davalo hrvatskom općinstvu Zagreba nekoliko puta, da se Hrvati uzmognu ogledati u zrcalu, koje im je izradio Krleža. Njegova »Leda« je bila nekoliko puta na repertoaru, da Hrvati mogu uživati u onoj gnjusnoj i pokvarenoj atmosferi bez pravoga morala i bez osjećaja dužnosti prema narodu. Njegove »lirske pjesme« njegove novele su slavljene od dnevne štampe počevši od Matičine »Hrvatske revije« do Matošićeve »Danice«, koje doprinašaju tamjan i dragocjenu miru tomu kumiru. Ako ga gdjekad opatrne po koji pisac, kojemu se gadi ta idolatrija, to kumiru služi za reklamu i za povod, da ga drugi jače veličaju. Za to je barem neumjesno isticati neko mučeništvo g. Krleže, kao što je neistinito isticanje njegova hrvatstva.

Naprotiv je istina, koju ne mogu poreći ni potpisnici Krležine apologije, da se g. Krleža javlja, čim opazi bilo kakov pokret, koji nije u pravcu njegove ideologije u narodnom ili u kulturnom pogledu. Mogla su gospoda čitati u Krležinoj »Savremenoj stvarnosti« i nasrtaj na »Hrvatsku Smotru« odmah iza prvoga broja. Onaj napadaj nije bio izazvan od »Hrvatske Smotre«. Nitko nije dirao u g. Krležu. Onaj napadaj i po formi, u sebi brutalnoj, i po sadržaju, vrijeđajući svaku pristojnost, svaki obzir prema starim hrvatskim književnim radnicima, dirajući u najsvetije osjećaje čovjeka, dokazuje, da pohvale izdane g. Krleži od strane potpisnika III. plakata su puke neistine. On je onaj, koji napada sve što miriše hrvatski. Dok hoće da sebe podigne do pjedestala mučenika, ne dade drugomu da progovori. Nije li on onim bjesomučnim napadajem na »Hrvatsku Smotru« dokazao, da je najveći neprijatelj slobodne hrvatske riječi?

G. Krleža može ustati onako drsko i provokatorno jer znade, da ga nitko u drskosti ne može natkriliti, da nitko neće upotrebiti fraze, kojima se on služi.

Nitko ne će osporavati slobodu riječi, neka svak iznosi svoje ideje, svoje nazore o svim problemima javnoga života. To pravo nije nitko porekao ni g. Krleži. Ali to pravo tražimo i mi drugi, koji se od Krleže diametralno razlikujemo. A on prvi ustaje, nasrće, vrijeđa stilom i žargonom, koji se ne upotrebljava u pristojnom svijetu, koji je valjda ostatak njegova kasarnskoga ili sabljarskoga odgoja.

Ne smijemo propustiti još jednu opasku na proglas spomenute gospode. Oni se isprsuju kao predstavnici »ispravnih građana ovoga grada«. Dakle i oni dijele naše građane na ispravne i neispravne. Ispravni su oni, a ostali su neispravni. Ove riječi odaju i autorstvo i ciljeve potpisnika plakata. Nećemo dalje o tomu govoriti. Samo žalimo, da su potpisali gospoda, za koje ne možemo vjerovati, da nas i oni dijele na »ispravne« i »neispravne«.

Predavanje najavljeno, ali neodržano, o hrvatskoj književnosti imade i jednu dobru stranu. Ono je dalo povoda, da se ljudi postave u svoje prave pozocije, da svak otkrije boju. Dalo je prigode, da se naši ljudi zamisle i vide provaliju, koja im se otvara pod ovom ili onom izlikom i da se zagledaju u budućnost, koju im priređuje i za koju se nesebično i hrabro zalaže g. Miroslav Krleža. A budi skromno rečeno, ovaj događaj je pokazao, kako je bilo potrebito, da se u Zagrebu stvori jedna hrvatska smotra, pored drugih revija, koje imadu posve druge ciljeve.

Lijepo je i pohvalno zalagati se za progonjene, ali g. Krleža nije progonjen koliko progonitelj. Pohvalno je zauzimati se za slobodu riječi. Ali ta sloboda mora biti za svakoga jednaka. Zar se ima tražiti sloboda za širenje Krležine ideologije, i naglasivati sakrosanktnost Krležine poštovane osobe, dok se istodobno od ljudi Krležina menatliteta i od njega ta sloboda uskraćuje drugim javnim radnicima?

Uredništvo »Hrvatske Smotre«

KRIZA FEDERATIVNE DRŽAVE

Federativna (savezna, složena) država je u istinu izvještačena konstrukcija. Gornje retke čitao sam još davno prije svjetskoga rata, a napisao ih je nitko drugi nego profesor ustavnoga prava najstarije moderne savezne države u Europi. Najnoviji razvitak prilika potvrdio je potpuno gornju konstataciju. Od poznatih federativnih država danas se još jedino takovom može u Europi nazvati Švicarska, a izvan Europe sjeverno američka Unija. No da su i ove dvije države bile zahvaćene jačim elementarnim potresima — i tamo bi bilo već nestalo federacije.

O pravnoj konstrukciji savezne države nije se teorija mogla nikada potpuno složiti u jednome mišljenju. Dok su neki tvrdili, da je svaki onaj dio, svaki »član« federacije država, drugi su bili mišljenja, da se ti dijelovi ne mogu nazvati državama, već da ih treba svrstavati u neke druge kategorije, buduć da i u federaciji — jednako kao i kod jedinstvene, unitarističke države — ima samo jedna država, a to je »savez«, centrala. No ako se za oznaku onoga, što hoćemo okrstiti državom, uzme kao glavno obilježje suverenitet, pa ako znamo, da je ta »suprema potestas« nedjeljiva, te da se mora nalaziti na jednome mjestu, a to je »savez«, centrala, — onda je i sa toga gledišta jasno, da dijelovi u federativnoj državi ne mogu biti državice. Georg J e l l i n e k je za te dijelove predložio naziv »Land«, zemlja, koji možda još barem približno karakterizira te jedinice. Jer se ne može reći, da su to obične administrativne oline, da su provincije, jer imaju ipak neke kompetencije, koje barem sliče onima jedne države. Meni se čini, da su se teoretičari, koji su zastupali mišljenje, da se ovdje radi o državama, do sada preveć držali tih kompetencija, koje doduše nijesu bile delegirane nego originarne, i kod kojih su te članice »saveza« bile »suverene«. No uvaži li se činjenica, da baš u najkrupnijim stvarima te članice ili dijelovi federativnih država nijesu bile suverene, tako primjerice što se tiče državne forme, prava zaključivanja međunarodnih ugovora, prava reguliranja glavnih pitanja narodne obrane i drugih mnogih najvažnijih stvari — to ona »suverenost« kod reguliranja neposrednih poreza, školstva i sl. nije baš od osobitoga značenja. Karakteristična je i odredba federativnih ustava, da »savezno pravo lomi pravo zemlje«, što naravno vrijedi općenito u svakome pogledu.

Ako pogledamo na prilike gdje su nastale moderne federativne države, vidjeti ćemo, da je svugdje nacionalno pitanje već prije njihovog postanka bilo riješeno. Tako u Americi, tako i na kontinentu Europe. I sjeverno američka Unija i Švicarska i Njemačka bile su nacije u modernome smislu, pa je unifikacija došla kao praktična potvrda postojećega stanja. Za to se u ni jednoj od tih država »federacija« n i j e u v a đ a l a kao tobož neko r i j e š e n j e n a c i o n a l n o g a p i t a n j a. Federativnim ustavima htjelo se ali ipak voditi računa o nekim razlikama historijskoga razvitka, razlikama sekundarne naravi, koje s vremenom moraju iščeznuti. Tako recimo u Švicarskoj razlike u historijskom razvitku raznih kantona, gradova i sela, pa razlike konfesionalne naravi, ali nacionalni momenti kod toga nijesu igrali nikakovu ulogu. U Njemačkoj je to još bolje poznato. Tu je bio dinastički momenat u prvome redu, koji

je u historiji igrao veliku ulogu a i kod donošenja saveznoga ustava postojao kao činjenica od velike važnosti. Da ni kod stvaranja sjeverno američke Unije nije nacionalni momenat igrao bitne uloge, ni to ne treba dokazivati.

Ne samo dakle, da federativna država faktično nije nigdje uvađana, da bi se »riješile« nacionalne razlike — nego ona to ne bi bila ni u stanju riješiti. Elementarno načelo današnjega vremena je — kako je poznato — jedan narod jedna država. Gdjegod smo vidjeli dva naroda, dvije nacije, strpane u jednu državu — ona je morala neminovno propasti. Najveća je za to glupost bila, kada su neki predlagali, da se pokojna habsburška monarhija postavi na federativnu osnovu, a da bi se osposobila za život, jer da bi tako tobož nacionalna pitanja bila riješena. Ta pitanja ne bi bila riješena ni u najmanjemu opsegu, jer u modernoj državi, čisto jednako u federativnoj kao i u jedinstvenoj, ima samo jedan nacionalni suverenitet, koji je nedjeljiv i mora biti po svojoj naravi beskompromisan.

Ako dakle ocijenimo značenje federativne države sa faktičnoga i načelnoga gledišta, moramo konstatovati, da je ona doduše izvršila neku ulogu u historijskome razvitku dotičnih naroda, ali da je ta uloga bila, odnosno da je od relativno male trajnosti, dok načelno ta »izvještačena konstrukcija« nije — da se plastično izrazim — niti za jedan posto u stanju riješavati velika, glavna, nacionalna pitanja.

Najnoviji razvitak u Njemačkoj i u Austriji nesamo, da je pokazao, da su ove konstatacije potpuno ispravne, nego je bez dvojbe olakšao i odgovor na teoretska pitanja, u kojima se znanost do sada nije mogla složiti. Već njemački tako zvani »Weimarski ustav« od god. 1919. donio je velike promjene u odnosu »državica«, zemalja, prema državi, prema »Reich-u«. Taj je ustav sve, zapravo najvažnije, kompetencije oduzeo zemljama i prenio na državu. Ostavio je neke saboriće i neku malo jaču upravu, ali je ojačao njemačku državu tako, da su sve te »zemlje« bile bitno oslabljene. No to je bila samo jedna faza konačnoj likvidaciji »federacije«, koja je uslijedila zadnjih par mjeseci na dosta dramatski način. Država, »Reich« jednim dekretom ukinula je sve te »suverenitete«, raspustila saboriće, izmijenila i istjerala sve te vladice, koje su zapravo bile samo stjecište židovskih i socijalpatriotsko-komunističkih sinekura. Čini se, da ta likvidacija »federacije« nije — osim onih sinekurista — nikoga u Njemačkoj ni najmanje ražalostila, jer se je provela potpuno bez ikakova otpora, čak i bez jadikovanja. Znači, da ju je vrijeme bilo pregazilo. Razumljivo je, da će buduće prilike ovisiti o tome, kako će se sada uvesti jedna dobra administrativna organizacija. Da će se možda tu i tamo s vremenom ispoljiti i koja recidiva, to ne bih porekao, ali danas se može sigurnošću reći, da je u Njemačkoj dosadašnji državopravni uređaj izvršio svoju ulogu.

A austrijska »federacija« svršila je vrlo brzo. Pitanje je, je li uopće bila potreba, da Austrija pred četernaest godina uzimlje »federaciju«. Tu nije bilo velikih historijskih razlika, nije bilo ni dinastija ni vjerskih razlika kao drugdje. Možda se htjelo igrat neku Švicarsku, ili je pak jedino bilo do toga, da bečki Židovi sa socijalpatriotima osiguraju

sebi neki »el dorado« u »Landu« Beč za provađanje svojih komunalnih i sličnih eksperimenata. No sada je i tamo jednostavnim dekretima državne vlade napravljen »garaus« i »federaciji« i onim eksperimentima i eksperimentatorima. Ne će ni u Austriji — osim onih sinekurista — niko baš mnogo požaliti za »saveznom« državom, koja se je najvećom lakoćom likvidirala.

»Kriza« federativne države završena je dakle njenom likvidacijom kao što u Njemačkoj tako i u Austriji. Već po svojoj naravi to je konstrukcija prolazne naravi. Njezina vrijednost i značenje sigurno je mnogo pretjerivano. Njena aplikacija moguća je samo na teritoriju, gdje postoji jedinstvena nacija sa nekim razlikama sekundarne naravi. Ali svakako: obzirom i na konkretne prilike — prošlo je vrijeme federativne države!

Dr. Stjepan Buć

NOVAC, NOVČANICE I NJIHOVO POKRIĆE

Novac je određeno dobro, koje u prometu služi kao općenito priznato sredstvo za zamjenu dobara, naplatu činidaba i izvršenje obveza. U početku vladalo je t. zv. naturalno gospodarstvo. Ljudi su međusobno zamjenjivali stvari, koje nisu trebali za stvari koje su trebali. To je bilo doba međusobne neposredne izmjene dobara. Pomalo uobičajila su se stanovita dobra, kao osobito podesna sredstva zamjene. To su bili predmeti općeg interesa, koji su služili il za ures (Schmuckgeld: perli, kauri školjke, puževe kućice, životinjski zubi, metali), ili za hranu (Nutzgeld: žito, plodovi, sol, domaće životinje, robovi), ili pak za odijela (Kleidergeld: platno, sukno, kože itd). Neki od ovih predmeta još su se do danas uzdržali kod mnogih primitivnih naroda kao sredstvo izmjene dobara i vrijede na velikom prostornom području (kauri školjke kod Crnaca). Kraj ovog naturalnog novca doskora se je pojavio i prvi metalni novac. Neke neplemenite kovine, kao željezo, bakar i bronca rado su se uzimali za zamjenu, jer su bile te kovine podesne za pravljenje oružja, oruđa i zato općenito poželjne. Da bude račun jasniji i jednostavniji pravile su se kovinske ploče jednake težine (barre) te su ove ili po svom obliku ili po žigu podsjećale na prvobitna naturalna sredstva izmjene, ili su pak uzeli oblik šatora ili sjekire, a negdje su ih kovali u obliku koluta. To je bio sitni novac za manja plaćanja, dok su za velika plaćanja služile domaće životinje i robovi (Babilon, Egipat, Grčka i Rim). Upotreba kovina sve se je više počela rabiti, jer se je pokazala praktičnom, a kad su zakoni određivali globe (kazne) u kovinskom novcu, postao je taj novac zakonsko platežno sredstvo. Taj novac postao je općenito mjerilo cijena sam po sebi, već time što je služio za izmjenu svih dobara i naplatu svih činidaba. Za svako dobro ustanovilo se je koliku količinu novca treba dati, pa ako je ta količina na jednom području bila jednaka, onda se je već moglo govoriti o tržnoj cijeni pojedinih artikla. Daljne prednosti kovinskog novca bile su, da ga se je lahko i bez troška i rizika moglo čuvati i prenositi. Tek kovinski novac omogućio je sticanje i zgrtanje privatnog kapitala.

Neplemenite kovine dobile su ubrzo takmaca u plemenitim kovinama: srebru i zlatu, koje su bile rjeđe i mnogo tražene za ukras. Zlato i srebro postali su simbol bogatstva i moći i kao takvo predmet živahnog prometa. Zlato i srebro, ma da zapravo nemaju nikakovu vrijednost, jer ih ne možeš ni jesti i ni za što osim za ukras upotrebiti, dobilo je ipak efektivnu vrijednost, te je po tom uz ostala svoja svojstva priznato kao najpodesniji materijal za pravljenje novca. Teorija je tražila, da se za novac može upotrebiti samo materijal, koji je vrijedan, jer samo takav može da bude mjerilo vrijednosti i sredstvo izmjene, no ne smije biti previše vrijedan, jer se onda ne bi manja plaćanja mogla njime obavljati. Taj materijal mora biti od većine ljudi cijenjen i priman, a ne smije služiti niti jednoj važnoj potrebi, mora ga biti u dovoljnoj, ali ne prevelikoj količini, mora se dati dijeliti i spajati bez uštrba za njegovu vrijednost. mora biti prikladan za kovanje, prilično stalan u cijeni i ne smije se kvariti i trošiti. Svim tim zahtjevima odgovara jedino zlato i srebro. Počeo se, dakle, kovati srebrni i zlatni novac i kad se je tom novcu dalo značaj zakonskog platežnog sredstva, dobili smo novac u pravnom smislu riječi i stupili u eru n o v č a n o g gospodarstva. Novac je postao jedino mjerilo vrijednosti i jedino sredstvo izmjene dobara i izvršivanja obveza.

Neke države kovale su samo srebreni novac, a neke opet samo zlatni (monometalistički sistem), dok su treće imale u opticaju i srebrni i zlatni novac (bimetalistički sistem). U najnovije vrijeme preporučuju neki uvedenje sinmetalističkog sistema t. j. novac, odnosno novčanično pokriće sastoji se iz legure srebra i zlata u stanovitom određenom omjeru. Osim toga ima i papirnati novac, koji ima prisilni kurs, a nije pokriven nikakovim metalom. Prema tome govorimo o srebrnoj, zlatnoj i papirnatoj valuti. Valuta (vrijednost, vrijednota) je isprva značila jamstvo, da svaki izdani metalni novac imade propisanu težinu i propisani sadržaj plemeniti kovine. I države, koje imadu samo zlatnu valutu, kuju srebrni novac, ali taj nije novac u pravom smislu riječi, nego sitniš (Scheidemünze) koja se ne mora primati u neograničenoj količini, već samo do stanovitog iznosa. Primjera radi spominjem, da je Njemačka do god. 1873. imala srebrnu valutu, Francuska i Sjedinjene države sjeverne Amerike imale su bimetalistički sistem, te su odredile točnu vrijednost srebra prema zlatu (u Francuskoj 1 kg zlata = 15.5 kg srebra, u Americi 1:15.988). Kao Francuska imali su dvostruku valutu Belgija, Italija, Švicarska i Grčka. Austrija je imala srebrnu valutu. Danas stoji stvar ovako: E n g l e s k a imade od god. 1816. zlatnu valutu. Australija, Malta, Kapland, Natal, Kanada, Portugal, Čile, Brazilija i Perija imadu zlatnu valutu. N j e m a č k a, kako rekoh, imade zlatnu valutu od god. 1873. Švedska, Norveška i Danska imadu zlatnu valutu od god. 1872. U Nizozemskoj bila je od god. 1816. dvostruka valuta, god. 1847. povučen je zlatni novac (demonetizacija) pak je po tom postojala srebrna valuta, do 1874. Onda je opet uvedena zlatna valuta. Austrougarska je uvela zlatnu valutu 1892., a dotle je imala srebrnu valutu. Sjedinjene države Sjeverne Amerike uvele su 1792. dvostruku valutu od 1873. imadu zlatnu valutu. No doskora je opet uvedena srebrna valuta, dok nije konačno god. 1900. uvedena samo zlatna valuta. Rusija imala je papirnatu valutu, a god. 1899.

prešla je na zlatnu valutu. Napokon je Japan god. 1897. uveo zlatnu valutu, a za njim se poveo Peru, Ecuador, Indija i Meksiko. Srebrna valuta postoji još samo u Kini, dok dvostruka valuta postoji u Španiji, Rumunjskoj, Bugarskoj, Srbija je imala dvostruku valutu, dok Jugoslavija imade zlatnu valutu. Mimogred spominjem da ova sveopća demonetizacija srebra nije bila pametna stvar, jer je srebro strašno palo u cijeni, te su posjednici srebra pretrpjeli ogromne gubitke i tako prestali biti sposobni konzumenti. U tom i leži glavni uzrok današnje ekonomske krize.

Naturalno gospodarstvo je moguće samo u stadiju niskog stupnja razvitka prometa, kulture i gospodarstva. Tek novčano gospodarstvo omogućuje diobu rada, izbor zvanja, produkciju dobara preko vlastite potrebe, sticanje kapitala i samostalno poduzetništvo. Bez sumnje je uvodenje novčanog gospodarstva donijelo mnoge prednosti, ali kako ljudi rado zapadaju u ekstreme, počeli su vrijednost i važnost novca pretjerivati. Na tom pretjerivanju osnivaju se glavne zablude merkantilizma. Kad su izbile zloporabe sa novcem i kad su se pokazale slabe strane novčanog gospodarstva, nastala je reakcija. Neki su htjeli da posve potisnu i čak odstrane novac, kako bi se izbjeglo svim zloporabama upotrebe novca i onemogućilo u materijalističkom pravcu sticanje imetka (bogatstva). Drugi su pak stali na stanovište, da je moguće bez novca jedno mjerilo vrijednosti bazirati na fiktivnoj po državnoj vlasti određenoj jedinici, koja bi bila razriješena svake veze sa jednim određenim dobrom (zlatom) a neki su tražili da se novac nadomjesti kreditom (čisto kreditno gospodarstvo), jer da se napokon uvijek sva potraživanja i dugovi u cijelim narodnim gospodarstvima i internacionalno kompenziraju. Protiv tome odlučno su ustali pristaše efektivnog novca, tvrdeći — kako ćemo kasnije vidjeti ne baš s pravom — da mjerilo vrijednosti može biti samo jedan predmet, koji sam imade svoju vrijednost, koja se cijeni, i da se pod platež može uzimati samo vrijedni predmet, a ne bezvrijedna stvar, kao što bi bio papirni novac, koji ne bi zastupao efektivni novac.

Ova borba između pristaša novčanog sistema i kreditnog sistema nije još dovršena, ona traje još i danas. Međutim život nije mogao čekati. Uslijed sve većeg trg. prometa i sve većeg opsega poslovanja pokazalo se je da je metalni novac nezgodan, da je pretežak, da ga zapravo premalo imade tako, da je poraba njegova postala preskupa. Osim toga zlato se je trošilo, ako se je novac nosio u džepu ili u novčarci. Iz svih tih razloga počelo se izdavati papirni novac, koji je bio samo reprezentant zlatnog novca, te se je svagda mogao zamijeniti za zlatni novac. Po vremenu bilo je pravo izdavanja papirnog novca preneseno isključivo na privilegovane državne (narodne) emisione banke. Takav novac je bankovni novac (Banknote). Pošto je zlatnog novca bilo premalo u opticaju, to se je toj nestašici pomoglo tako, da su emisione banke imale pravo izdavati 3 puta toliko papirnog novca, koliko su imale zlata. To je već bio dijelom kreditni novac. Osim toga pridržale su si države pravo da i one izdaju papirni novac (Staatsnote). To je bio čisti kreditni novac. U Austrougarskoj monarhiji je do uvedenja krunske valute bio pored bankovnog novca u cirkulaciji i papirni državni novac (Staatsnote od 1 i 5 forinti). Osim toga došao je novčani i trgovački promet sam po sebi do

stvaranja drugih novčanih surogata, kao što su čekovi, mjenice, clearing i t. d. I ovo je čisti kreditni novac.

Iz svega toga vidimo, da mi danas nemamo ni čisto novčano gospodarstvo, a ni čisto kreditno gospodarstvo, nego mješavinu i djelomično novčano, a djelomično kreditno gospodarstvo.

Bitnost bankovnih novčanica leži u tom, da su one osigurane metalom, zlatom ili srebrom i devizama, koje se nalaze u emisionoj banci. Kako sam napred razložio, većina država imade danas zlatnu valutu tako, da emisione banke moraju na izdane novčanice imati pokriće u zlatu, a jedan dio mogu imati i u devizama. Emisione banke dužne su u svako doba posjedniku banknote isplatiti u zlatu cijelu svotu na koju banknota glasi. Zato na svakoj banknoti stoji štampano, da će emisiona banka donosiocu isplatiti odnosni iznos u metalnoj zakonskoj moneti. U tom je i razlika između banknote i Staatsnote, jer se ove potonje ne mogu zamijeniti za zlato barem ne u svako doba. To je psihološka funkcija zlatnog pokrića, jer svaki posjednik banknote imade u nju potpuno povjerenje kad znade da ju može svaki čas zamijeniti za zlato. Druga funkcija zlatnog pokrića je međunarodnog trgovačkog karaktera. Internacionalna plaćanja vrše se devizama, ali ako kurs deviza države, koja imade plaćanje obaviti, padne, odnosno ako kurs devize, koja se radi plaćanja mora nabaviti poraste tako, da je diferencija u kursu veća od efektivnog troška transporta zlata, onda se plaćanja obavljaju u zlatu. Kurs deviza određuje ponuda i potražnja.

Kako vidimo u teoriji je to sve lijepo, ali u praksi je to posve drugčije. Pošto imade obično u prometu triputa više novčanica nego zlata, jasno je, da emisione banke ne mogu sve novčanice zamijeniti za zlato. U normalno vrijeme ljudi ne vole primati zlato, pa ga po tom emisione banke ne bi ni trebale imati, ali u doba krize i panike, svaki hoće zlato, a to opet emisione banke ne mogu dati niti ne daju — dakle ga opet ne trebaju. Vidimo po tom, da zlato ne može vršiti onu psihološku funkciju, radi koje je ono tu. Još je gora situacija, ako ulagači navale i traže povrat svojih uložaka. Uložaka imade više nego li je novčanica u opticaju. Kod nas imade 12 miljardi uložaka, 4.5 miljarde opticaja novčanica, a zlata 1 miljardu 761 milijun. U cijelom svijetu imade 11 miljarda dolara zlata, 19 miljarda dolara opticaja novčanica, a 128 miljarda dolara uložaka. Jasno je, da se svi ulošci ne mogu isplatiti niti novčanicama, a kamo li zlatom. Posljedica toga je da emisione banke ne drže svoje obećanje i ne daju posjedniku banknote zlato. To je učinila Engleska 21. IX. 1931., sada su to učinile Sjedinjene države sjeverne Amerike, te dapače zaprijetile kaznom od 10.000 dolara globe i 10 godina tamnice za onoga, koji tezaurira zlato. Francuska je otešćala izmjenu tako, da daje samo cijele bare zlata (52.5 kg), što znači, da se najmanje 200.000 franaka može zamijeniti za zlato.

Ni drugu funkciju — internacionalna plaćanja — ne može zlato izvršiti osim u posve ograničenoj mjeri. Čim naime jedna država vrši svoja plaćanja zlatom, onda ona to zlato gubi. Novčanice gube svoje zlatno pokriće, i ako bi morala i dalje vršiti plaćanja u zlatu, tog bi zlata posve nestalo. Država koja imade pasivnu plaćevnu bilancu, dakle država

koja drugim državama mora više platiti (za uvezenu robu, zajmove, kamate, reparacije) nego li imade od drugih država dobiti (za izvezenu robu, za promet stranaca), ta će država uvijek imati poteškoća kod međunar. plaćanja i morati će izvoziti zlato ili sklapati inostrane zajmove. Ovo potonje može stvar samo pogoršati, jer povećava obveze za plaćanja kamata i anuiteta. — Države sa pasivnom plaćevnom bilancom moraju dakle po vremenu sve svoje zlato izgubiti, a države sa aktivnom plaćevnom bilancom ne trebaju uopće zlata, jer ne trebaju plaćanja vršiti u zlatu. Države, kojima prijeti izvoz zlata, pomažu si tako, da naprosto zabrane izvoz zlata. Vidimo dakle, da ni druge svoje funkcije ne može zlato izvršiti.

Čim koja država zabrani izvoz zlata i ne zamijenjuje bankovne novčanice za zlato, ona napušta zlatnu valutu. Takovih država danas već ima vrlo mnogo.

Zlato, koje nema nikakove prave vrijednosti, jer ga ne možeš ni jesti, niti piti, ni na njemu spavati, niti iz njega praviti mašine, oruđe, niti ga za gradnju upotrebiti, uzdignuto je tacito consensu na piedestal arbitra internacionalnog novčanog i trg. prometa i dana mu je jedna imaginarna cijena. No to zlato nije opravdalo nade, koje su u njega polagane, ono zataji u onom momentu, u kojem bi trebalo vršiti onu funkciju, radi koje je ono tu. I zato se pojavljuje snažan pokret za detronizacijom zlata. Pobornici toga pokreta kažu, da je zlatno pokriće fikcija, da ne treba zlata za pokriće novčanica kad i onako zlato svoju funkciju ne može vršiti te pokriće novčanica nalaze u bogatstvu dotične države i u njenoj produktivnoj snazi. Oni vele, da su nalazišta ugljena, petrolejska vrela, rudnici željeza bolje pokriće novčanica nego zlato. Emisione banke stavljaju svoje novčanice u promet tako, da eskontiraju mjenice pojedinih banaka. Te mjenice su stopostotno pokriće za izdane novčanice — uz uvjet ako je bankarstvo dotične države dobro i solidno uređeno. Te mjenice su ili hipotekarno osigurane ili su trgovačke kratkoročne mjenice. Međunarodna pak plaćanja da treba vršiti isporukom robe. Dne 20. aprila o. g. na interparlamentarnoj konferenciji održanoj u Rimu izjavio je Mussolini, »da međunarodni dugovi ne mogu biti plaćeni samo transferom zlata, nego u prvom redu izmjenom trgovačke robe.« No to je lakše rečeno, nego li izvedeno, jer je preduvjet za to, da država, koja mora nešto platiti, imade robe na izvoz, a država, koja treba platež primiti, da treba baš te robe, Ali međunarodni clearing bi i to mogao provesti.

Ako se ukine zlatna valuta, onda dobivamo čisto kreditno gospodarstvo. Kako će ta borba svršiti, teško je unapred reći, ali prije ili kasnije doći će bez dvojbe do demonetizacije zlata. Linija evolucije jasno se vidi: najprije naturalno gospodarstvo, onda novčano gospodarstvo, zatim dijelom novčano, a dijelom kreditno gospodarstvo, a napokon čisto kreditno gospodarstvo.

Danas svijet više nije konglomerat država, već je on jedan gospodarski organizam. I zato mjere koje poduzima jedna država ne mogu ostati bez učinka za ostale države. Kad je Engleska napustila zlatni standard, pala je funta i exportna trgovina Engleske se je pojačala, jer je engleska roba postala za inozemstvo jeftinija. To nije Amerika mogla

dugo mirno gledati i ona je morala ili prisiliti Englesku, da funtu vrati na prvašnji svoj niveau, ili je Amerika morala devalvirati dolar na današnji niveau funte. Dogodilo se je ovo potonje i Amerika je napustila zlatnu valutu, i to ne možda zato, jer Amerika nema dovoljno zlata ili jer je dolarska deviza slaba, nego baš u cilju devalvacije dolara. Kraj aktivne trgovačke bilance bit će Americi teško provesti devalvaciju dolara, pak se već pomišlja na to, da se snizi unutarnja vrijednost dolara. Preduvjet za to je napušatnje zlatne podloge. Amerika doduše veli, da je to samo privremeno, ali činjenica je, da danas nema u dvije najjače države zlatne valute. To će imati svoju reperkusiju i na ostale države, a naročito na Francusku, Njemačku, Italiju i Japan, pa ako Engleska i Amerika ne će htjeti popustiti, morati će sve države napustiti zlatno pokriće, da ne budu posvema istisnute sa međunarodnih tržišta. Jasno je, da se to pitanje može riješiti samo internacionalnim sporazumom. Možda će ovog puta još pobijediti pristaše zlatnog pokrića, možda će se Engleska i Amerika opet vratiti na zlatni standard, ali konačno će ipak doći do čistog kreditnog sistema. No ja mislim, da što mora biti jesenas, neka bude večeras.

Dr. Krunoslav Janda

RAFAEL SANTI

(Povodom 450-godišnjice rođenja)

Urbino, rodno mjesto tog velikog slikara, danas je mala, zaboravljena provincijalna varošica bez industrije, bez prometa, tiha i ostavljena u oporim gorama Umbrije da se još sunča na izdišućem sjaju nekadašnje slave i da polako umire. Njegove strme i puste ulice, krcate ostacima jakosti i moći, čine se i pod bistrim južnjačkim nebom tmurne i sumorne. Ne stupaju tu svečane povorke paževa i dvorjanika, ne svraćaju se pape i kardinali, ne govore mudro umnici i književnici i ne zvoni pjesma u raspojasanom renesansnom raspoloženju. Samo po koji blazirani američki globtroter, koji se tek razumije u anekdote i »bussines«, zabasavši slučajno ovamo, prođe žustro i ravnodušno; samo po koji stranac, sanjar i esteta, pobožno zastane pred snažnim kulama goleme rezidencije grofova di Montefeltro zvanim vojvode od Urbina. Taj masivni dvorac, koji se na prvi pogled čini tvrd i mrk, odlikuje se najplemenitijim razmjerima renesansne arhitekture, a dugo vremena služio je kao uzor mnogim velikaškim dvorovima. Tu građevinu stvorio je jedan slavni Hrvat — učitelj velikog Bramanta — Lucijan Vranjanin (Laurana). Iz neke stare, ruševne i neukusne zgradurine izgradio je on vojvodi Federigu (1444.—1482.) to plemenito zdanje u kome se toliko gojila humanistička znanost i otmjeni društveni život. Naročito za vladanja Guidobalda, sina Federigova, razvio se sjaj i veličina te vladalačke kuće. Prostrane dvorane primale su najslavnije savremenike počam od pjesnika i učenjaka Bemba, Aretina i grofa Castiglionea, pa do najizabranije talijanske aristokracije.

Elizabeta Gonzaga, žena vojvode Guidobalda, priređivala je u svojim salonima soareja, gdje su umnici i umjetnici raspravljali o svim pita-

njima humanističkih nauka. Tu je i grof Baltazar Castiglione (1478. do 1529.), državnik u službi vojvode Guidobalda, zamislio i napisao svoje duhovite razgovore izdane u knjizi: »Libro del cortegiano« (1528.), u kojoj uzornom prozom prikazuje dužnosti, zadaće i svojstva idealnog plemića.

Iako ne na samom dvoru, ali u njegovoj blizini i u prijateljskim vezama sa vladalačkom kućom Montefeltro, živio je skromni slikar Giovanni Santi. Njegove sposobnosti ne bijahu velike. On je, doduše, bio vrlo zaposlen slikar i zlatar — a pod konac života bavio se i pjesništvom — ali u svemu tomu nije on prešao niveau prosječnosti. Bio je dobar obrtnik ali nipošto velik umjetnik. Sve ono što se marljivošću i ustrajnošću naučiti može, to je on postigao; ali ona božanstvena iskra, koja oživljuje boje i linije jedne slike u umjetninu, manjkala mu je. Njegove sladunjave i svetačke slike, premda savjesno rađene, zadovoljavahu ukus imućnijih građana i provincijalnih svećenika, ali nikako ukus jednog Federiga di Montefeltro, koji je od slike tražio odlučan crtež, mnogo pokreta, bogatstvo i čar boja. Zato je vojvoda i osobito voliko slike nizozemskih majstora poimence: Jan van Dyka i Justus van Genta, a od talijanskih Mantegne Melozza da Forli i Piero della Francesca.

6. aprila godine 1483. rodi se slikaru Giovannu sin, koji na krstu dobije ime Raffael. Već u najnježnijoj dobi pokazao je dječak veliko zanimanje za kist i boje, tako da je u petoj godini mogao primiti od svog oca prvu poduku u slikanju. I dok su drugim dječacima bile važnije igre i zabava, sjedio je mali Raffael u atelieru i stvarao prve studije za buduća besmrtna djela. Kad je Raffaelu bilo jedanaest godina, prekine te nauke očeva smrt (1494.). Ne znamo sigurno, gdje je sada nastavio nauke i u kojoj je školi usavršavao svoje sposobnosti. Po nekim biografima bio je jedno vrijeme kod slikara Timotea Vitia koji je u to doba živio u Urbinu. Kako za ovu pretpostavku nemamo nikakovih dokaza, a ni djela iz te epohe za koja bi sigurno ustvrditi mogli da su od njegove ruke, to ostaje ovo razdoblje nerasvijetljeno. Ali nešto prije godine 1500., ili na početku iste godine, nalazi se Raffael u Perugi kao pomoćnik majstora Pietra Perugina. Majstor je brzo zavolio tog mirnog i marljivog mladića i između njih se razvije iskreno prijateljstvo. Doskora je Raffael — kako kaže Vasari — naučio u svemu tako vjerno oponašati Perugina, da se slike učenika nisu ni u čemu razlikovale od majstorovih originala. I zaista, prve slike koje je tu stvarao, bilo samostalno, bilo po nacrtima svog učitelja, nose sva obilježja majstora Pietra. Madone nježne, prozirne puti, vitkog vrata, malih ustašca, pobožnog svetačkog pogleda, ista šematska upotreba draperije i pozadine. Doduše tu i tamo se već javlja crta, koja otkriva dobrog opažača prirode.

Sa 17 godina svršava neke svoje samostalne radove. U tim je godinama izradio i znamenitu sliku »Zaruke Marijine« (Spozalicio). Tu se već jasno opaža penjanje na više i prvi samostalni koraci. Pored blažene slatkoće i blagosti svog učitelja ima ta slika mnogo detalja, koji su prirodniji, bliži životu i u kojima se jasno opaža oslobađanje od ropskog oponašanja uzora.

I tako, kad je taj daroviti mladić naučio u umbrijskoj školi sve što

mu je ona mogla dati, gonjen čežnjom za stvaranjem, uputi se u svijet za novim idealima i uzorima.

Firenca je tada bila za umjetnika privlačiv grad. Novi, slobodni duh, koji je tamo u svemu vladao, velegradski tempo, množina velikih umjetnika, natjecanje u svim granama znanja i umjeća, skupocjene umjetnine, bogati zaštitnici talenata, mecene, sve je to poput magneta vuklo umjetnike da tamo pokušaju sreću.

Godine 1504, kad su u Firenci izloženi kartoni Leonarda da Vincija i Michelangela zadivili cijelu Italiju, nađe se tamo i jedan povučen i tih mladić koji je imao zvonko ali još nepoznato ime. Ti kartoni su nastali radi natječaja za freske u zgradi Signorie za »Salu del Consiglio grande«. Svaki od umjetnika imao je da prikaže jedan slavni događaj, jedno junačko djelo ponosnih Firentinaca. Leonardo prikazuje na svom kartonu bitku kod Anghiaria, ali ne pokolj cijelih odjela vojnika nego bitku nekolicine konjanika oko stijega. Silnom dramatskom snagom izražena je očajna borba bojovnika licem u lice, u kojoj i sami konji osjećaju napor i mržnju svojih gospodara i pobješnjeli grizu jedni druge. Michelangelo je prikazao jednu epizodu iz rata protiv Pisanaca. Vojnike pri kupanju iznenađuje neslućeni napadaj neprijatelja. Njemu kao kiparu glavno je da ima prilike prikazati u mnogo varijanata ljepotu ljudskog tijela, snagu mišičja, gipkost pokreta. Sa svih strana Italije hodočastili su umjetnici k tim nacrtima i divili se umjetninama koje su svojom dinamikom i pokretom natkrilili sve što je do tada bilo stvoreno. I baš među tim strancima, koji su zadivljeni promatrali majstorske kompozicije dvojice genija, nalazio se i naš sjetni i tihi mladić koji je u Umbriji bio gotov majstor, ali pred tim slikama postane ponovno vrijeđan učenik. Odmah uvidi koliko mu još znanja manjka. Koliko novih mogućnosti izražaja otkrije se njegovim očima, koliko pravog života, istinskih pokreta i bezbroj drugih svojstava, koje nisu imali zaneseni i preobraženi likovi svetaca umbrijske škole i majstora Pietra. I tako u ovoj novoj sredini ostavlja njegovo stvaranje slađane umbrijske sanje i ulazi u pravi život i prirodu. Naročito je važan utjecaj Fra Bartolomea, u kome je Raffael našao ne samo učitelja i savjetnika nego i dobrog prijatelja i oca. Fra Bartolomeo (1477. do 1517.), gorljivi pristaša Savonarole, povukao se nakon njegove smrti kao dominikanac u samostan San Marco. U njegovoj radionici, u tom samostanu, upozna Raffael najznačajnije firentinske umjetnike i tu se po prvi puta susretne s Michelangelom. Polako se opaža preokret u stvaranju. Više prirodnosti, pokreta, više neposrednih doživljaja iz života. S bilježnicom u ruci obilazi Raffael trgove, šetališta, dvorišta, nastojeći da se što više približi onom priprostom pučkom životu iz kojeg će odsele često crpsti nadahnuće. Dok su umbrijski i drugi stariji majstori, slikajući Bogorodicu nastojali podvući ono božansko i svetačko na njoj, Raffael nastoji zajedno sa firentincima da nađe nešto i sveljudskog u liku Bogorodice prikazujući je nenamještenu, a ipak uzvišenu u svom materinstvu. Nevinu majčinu sreću nad porodom svog srca, roditeljsku ljubav, tihi zanos, životnu radost koja je samo na mahove tajnim slutnjama o budućoj patnji pomućena — sve to od sad govore likovi njegovih madona. Forme su snažnije, svježije, držanje prirodno, nenamješteno, odjeća bez onih bo-

gatih dekorativnih plašteva, jednostavna, uz tijelo priljubljena. Grupe ponajčešće komponira u trokutu. Mjesto idealnog izmišljenog pejsaža uzima odsad kao pozadinu istinski krajobraz iz najbliže okoline i stapa sve u jednu harmoničnu cjelinu. Iz te epohe najpoznatije su Madone: Madona del Granduca (Firenca), Jungfrau in Grünen (Beč), La belle jardiniere (Louvre).

Godine 1506. ostavlja Firencu samo na neko vrijeme. U Urbinu upozna papu Julija II. (1503.—1513.). Papa je već čuo za njegov veliki dar, i, upoznavši ga, bio je upravo očaran njegovom genijalnošću, mladenačkom ljepotom i skromnošću te ga blagoslovi govoreći, da »uz bogati blagoslov kojim ga je Gospod obdario primi i blagoslov jednog starog čovjeka.« Pod konac djelovanja u Firenci pada i slika »Polaganje Isusa u grob«, rađena po narudžbi gospođe Atalante Baglioni. Tu se već jasno vidi koliko je umjetnik uznapredovao u živom i dramatskom prikazivanju radnje, i utjecaj okoline u kojoj je stvarao; zatim autoportret koji prikazuje umjetnika kao skromnog i čistog mladića, čiji se bogati duševni život odrazuje u toplom pogledu. S tim djelima završava firentinska epoha — godine učenja, traženja — i počinje nova perioda — vrhunac zrelog stvaranja, slave i pobjede.

Godine 1508. pozove Julije II. umjetnika u Rim, da mu neke dvorane ukrasi freskama. Julije II. htio je potpuno uspostaviti moć i jakost Rimske Stolice koja je pod konac srednjeg vijeka bila uzdrmana. Svojom politikom, podupiranjem umjetnika i sjajem, htio je to postići. Majstori, slavni kao Bramante, Michelangelo, Raffael, treba da uzveličaju tu moć, treba da stvore jednu novu slikarsku školu, koja će služiti na čast Vječnog grada. Iako su i do sada živjeli tamo mnogi umjetnici, nije bilo prave rimske škole. Utemeljitelj te nove umjetnosti bio je Bramante, tvorac crkve Svetog Petra.

Nacrti za sobu »Stanza della Segnatura« — koja se tako zove zato jer je ondje papa potpisivao breve i odluke crkvenog sudišta — svidjeli su se Juliju II. te se doskora započne sa radovima. Samu zamisao dali su učenjaci sa papinskog dvora. Na četiri zida te stanze trebalo je alegorički prikazati četiri najveće duhovne moći, četiri moći koje vladaju životom: religiju, filozofiju, umjetnost i pravdu. Raffael je to vrlo spretno riješio prikazavši na stropu (koji je na svodove) alegorijske figure Theologie, Philosophie, Poesie i Justitie, a na zidovima je sjedinio najveće i najslavnije pretstavnike pojedinih disciplina. Ti predstavnici ali nisu poredani bez veze, jedni do drugih, nego je majstor na svakoj slici dao jednu radnju, koja ih logički i slikarski povezuje. Tako je riješena ova zadaća upravo savršeno. Nakon trogodišnjeg napornog rada (1508.—1511.) dala je ova stanca jedan divni primjer kako se slikarstvo i arhitektura mogu stopiti u jedno i dati još ne slućene efekte.

Disputa del Sacramento je glavna slika ove stanze. Na otvorenom nebu u sjaju svoje slave Presveto je Trojstvo okruženo svecima i anđelima. Na zemlji, na temeljima jedne crkve, nalazi se oltar sa izloženom hostijom. Zbor crkvenih otaca, učenjaka, teologa i svećenika kraj oltara živo raspravlja o najvećoj tajni kršćanske nauke, o čudu transsubstancijacije.

Atenska škola. Prostrani renesansni trijem. Iz prednjeg nižeg dijela vode stepenice prema uzvišenom dijelu, u pravo svetište znanosti. Sprijeda se nalaze učenjaci. Tu Pitagora tumači teoriju matematike, Ptolomej i Zoroaster nose nebeske globuse, Euklid i mnogi drugi tumače svoju nauku. To je ali tek predstudij prave učenosti kojeg svatko mora svladati da se uzmogne uzdići do same filozofije i da je uzmogne spoznati. To i simbolički naznačuju stepenice koje vode do uzvisine, do Sokrata, Aristotela i časnog starca Platona. Samo cinik Diogen ima iznimno posebno mjesto — on nehajno leži na stepenicama i kao da se od sviju odvraća — i time je određen stav i smisao njegove filozofije.

Parnas. Na uzvisini kraj bistrog izvora sjedi Apolon i svira. Devet slikovito raspoređenih Muza okružuju ga. Na obroncima ispod lovorovih krošnja nalazi se Homer, Dante, Vergil, pjesnikinja Sappko, Pindar i drugi pjesnici antike i renesanse (kopija te slike nalazi se u Strossmayerovoj galeriji slika).

Na četvrtom zidu, gdje je prikazana pravda, odvaja se donekle Raffael od dosadašnjeg shvaćanja. Tu nije na isti način kao do sada sjedinio sve znamenite pravnike, suce i zakonodavce u jednu živu kompoziciju, nego je posve drugačije ideju realizirao. Na gornjem dijelu zida, u luku, prikazane su alegorički, u liku žene, tri juridičke krijeposti: snaga, razum i umjerenost. Ispod toga na jednoj strani car Justinijan predaje Trebonijanu »Pandekte«; na drugoj pak Grgur IX. predaje crkovnjacima »Dekretale«. Tim je prikazao rimsko (svjetovno) i crkveno pravo. Ova su djela toliko oduševila papu Julija II. da je odlučio povjeriti i daljnje prostorije toj majstorskoj ruci, i ako dođe do novih ideja i novih slika. Tu je prije svega

Stanza d'Eliodoro nazvana po glavnoj slici te prostorije. Misao koja prožimlje sva djela ove stanze jeste: Bog u svojoj providnosti bdije nad svojom crkvom i štiti je u nevoljama i opasnostima. U nizu historijskih kompozicija prikazano je kako s pomoću Božjom crkva pobjeđuje svoje neprijatelje i utvrđuje uzdrmanu vjeru. Tu je Raffael, daleko od nekih svetačkih vizija, na realnom tlu historije, znao stvoriti snažne scene udahnuvši likovima historijskih događaja viši idejni život. Sadržaj prve slike je čudesan izgon sirskog vojskovođe Heliodora iz Jerusolimskog hrama, po pričanju druge knjige Makabejske. Druga slika

Bolsenska misa prikazuje čudo, koje se 1263. godine dogodilo nekom njemačkom svećeniku. On je, naime, sumnjao u dogmu transsubstancije i, kako legenda priča, uputio se u Rim i, kad je jednom na svom putovanju služio u Bolseni misu, poteče iz hostije krv i utvrdi malovjernog.

U trećoj slici priča nam majstor o susretu Leona I. s Atilom. Pred svetošću i dubokom vjerom pape, koji bez oružja ide vojsci ususret, uzmiče hunski kralj i uplašeni bojovnici. Likovi sv. Petra i Pavla lebde nad svetim ocem i štite ga (kopija i te slike nalazi se u Strossmayerovoj galeriji slika).

Oslobođenje sv. Petra iz tamnice je slika vanrednog djelovanja, u kojoj Raffael upravo virtuozno barata efektom svijetla. Blage mjesečeve zrake, treptavo osvjetljenje baklje, blještavi sjaj anđeoske pri-

kaze izmjenjuju se znalački na ovoj trodijelnoj slici. — Za vrijeme radova u drugoj stanzi umre papa Julije II. (1513.) a na papinsku stolicu zasjedne Leo X. Ova promjena nije ni u čemu ometala započeto stvaranje. Leo X., otmjeni odvjetak firentinske plemićke kuće Medici, bio je, doduše, prava protivnost svog prethodnika. Sladokusac u umjetnosti, miran i iskusan diplomata, pomalo rasipan i sklon zabavi, razlikovao se od vrlo štedljivog Julija II., koji je u svojim odlukama često bio nagao i nepromišljen. Ali i novi papa je volio umjetnost i još je više darovitih ljudi okupio oko sebe obilato darivajući svakog tko doprinosi sjaju papinskog dvora — ali i njegovoj razonodi i užitku. Tiho i povučeno biće majstora Raffaela, darovitost, spretnost i uslužnost oduševiše papu te Raffael postane njegov ljubimac. Što više, on mu povjerava mnoge nacrte i u drugim granama umjetnosti — kiparstvu i arhitekturi. Godine 1514. imenuje ga graditeljem sv. Petra, a kasnije pak vodi iskapanje antiknih spomenika. Tako Raffaela nije ništa smetalo — osim preopterećenosti — da nastavi započeta djela.

Stanza dell' Incendio prikazuje požar u Borgu, predgrađu Rima, koji se gasi na samu skrušenu molitvu Leona IV. Ostale tri slike jesu: »Pobjeda Saracena kod Ostije«, »Zakletva Leona III.« i »Krunisanje Karla Velikog«. U ovoj prostoriji ima malo od ruke majstorove, tek za neke grupe u »Požaru Borga« dao je detaljnije nacrte — a ti su baš dijelovi najuspjeliji.

Sala di Constantino je četvrta i posljednja stanza. Od samog Raffaela ima ova dvorana najmanje. Navodno je tek nacrt i kompozicija za veliku sliku »Bitka Konstantina proti Maksencija« od njegove ruke, zatm podjela ploha i monumentalnog ukrasa. Slike su izveli tek za Klementa VII. (1523.—1534.) majstorovi učenici. Iz »Sale di Constantino« dolazi se u Loggie. Tu prostranu galeriju okružuje sa tri strane stariji dio vatikanske palače. Slikarski ukras Loggia sastoji se iz vanredno lijepih ornamenata i 52 slike na stropu, sve prizori iz Staroga zavjeta. To je tzv. Raffaelova biblija. Slike su nejednake umjetničke vrijednosti, ima i slabih radnja, ali tu i tamo i uspjelih, koje plastično oživljuju pred našim očima scene iz Svetog pisma. U glavnom se opaža da su ih radili učenici. No još je osobito važna činjenica da sve te slike i nisu komponirane kao posebne i neovisne umjetničke radnje, nego je svaka tek dio jedne prekrasne dekorativne cjeline, od arhitekture, slika i ornamenata. Stoga se to mora tako prosuđivati, jer je u samoj celini baš najveći čar Loggie. Vanredno je tu zanimiv ornamentalni ukras stupova poznat pod imenom »groteske«. Sve je upravo opleteno tim sitnim, bizarnim ornamentima u kojima su bilje, plodovi, ljudi i životinje povezani u najfantastičniju dekoraciju.

Uz njegove monumentalne slike možemo pribrojiti i mitološke prizore u »Villi Farnesini« (Lijepa Galatea i dr.), zatim slike proroka i sibila u crkvi »Sta. Maria della Pace«. Za sikstinsku kapelu stvorio je majstor deset kompozicija iz apoštolske povijesti — deset svojih najzrelijih radnja — po kojim su dogotovljene skupocjene tapiserije. Usprkos preopterećenosti i napornog rada na tolikim monumenatlnim radnjama, Raffael je našao i vremena za atelierske slike. Prije svega njegove Ma-

done. Nekoje njegovih Bogorodica iz rimske periode stekle su toliku popularnost, da nema gotovo čovjeka koji ih ne bi poznavao makar po najprostijoj reprodukciji (Madonna della Sedia, Sikstinska Madona). Još je veliki broj madona stvorio majstor u to doba. Da spomenemo samo: Madonna di Foligno, Madona vojvode Albe, Madonna Tempi. Od mnogih svetačkih slika najpoznatije su: Sv. Cecilija, Sv. Margarita, Arhanđel Michael. Vrlo su važni i značajni portreti slavnih savremenika. Na prvom mjestu portreti zaštitnika njegove umjetnosti: pape Julija II. i Leona X., ali i kardinala, velikaša i drugih ličnosti kao: Giuliano de Medici, Baltazare Castiglione itd.

I zadnja majstorova slika »Preobraženje Isusa na gori« nije dovršena od njegove ruke — u poslu ga iznenadi smrt. Nakon kratke bolesti — jake malarične groznice — umre Raffael u 36. godini života na sam svoj rođendan 6. aprila 1520.

Promotrimo li izbliže sav njegov rad na monumentalnim freskama, tapiserijama, sve one portrete, madone, svetačke slike, nacrte i dekoracije, čini nam se upravo nevjerojatnim da je sve to djelo jedne ruke i jednog duha. Ako se i uzme u obzir da je mnogo slika stvorio uz asistenciju darovitih učenika: Giulio Romano, Giovanni Francesko Penni i da za neka djela osim nacrta i nekih korektura nije majstor više ni dirnuo kist, to je ipak potrebna nadčovječna marljivost da se u tako kratkom životu dogotovi toliki broj odličnih umjetnina, potreban je uvijek svježi invenciozni duh, da se nigdje ne zapazi klonulost u ovom neprekidnom i intenzivnom stvaranju. Bez sumnje je takav i toliki rad već dokaz velike umjetničke plodnosti; ali pristupajući podrobnijoj ocjeni njegovih umjetničkih djela i ličnosti, ne smijemo mimoići momenat koji je nada sve važan i odsudan za svakog umjetnika, a to je pitanje primarnog urođenog talenta i individualnosti.

O tome vladaju razna mnijenja među umjetničkim historicima. Jedni ga slave kao savršenog slikara-genija, koji već od najranije mladosti pokazuje neobičnu darovitost, koji nevjerojatnom lakoćom stvara i napreduje. Drugi opet zauzimaju stanovište da je on nikakav ili osrednji talenat, kompilator, eklektik, koji mučnim i strpljivim radom probija svoj put, da na koncu uz veliki napor dosegne visinu svog zrelog umjetničkog stvaranja. Kao uvijek u sličnim slučajevima, tako je i ovdje istina u sredini. Raffael je donio na svijet jak talenat ali i veliku marljivost uz druge harmonično podijeljene duševne sposobnosti. Moguće da taj talenat nije snažan po temperamentu i samostalnosti, ali će druga dobra svojstva nadomjestiti originalnost. Raffael je već po svojoj prirodi tih i povučen. U samoj njegovoj pojavi odražavala se neka izmirujuća blagost, ljupka dobronamjernost i mir. Ako pogledamo njegov autoportret, kad mu je bilo 17 godina, ne nalazimo u njegovoj fizionomiji ništa revolucionarno, ništa snažno ni samovoljno. Sve je već staloženo i mirno. Sve je već jasno određeno, uravnoteženo, sve je podređeno njegovoj glavnoj čežnji: postati dobar majstor. Kao i taj smireni izraz lica bila je i njegova ličnost. Smirena, radina ličnost, čija je glavna oznaka umjetničko poštenje i harmonija. On je spreman uvijek nešto novo naučiti, uvijek se usavršavati i neumorno dopunjavati svoje znanje. On se zna, doduše, veoma lako i

brzo prilagoditi umjetničkoj sredini u kojoj stvara, on prima poticaje iz vana, sa svih snažnijih umjetničkih djela, on stoji dugo pod dojmom svojih učitelja, zatim pod dojmom snažne ličnosti Leonardove i titanske duše Michelangela, ali on to ne prima ropski. On zna iz svega toga stvoriti djelo, koje ipak nosi pečat njegove vlastite umjetničke prirode čije je glavno svojstvo s k l a d.

Kod ocjenjivanja nekog umjetničkog djela nama je sporedno kakav je bio poticaj stvaranja. On može biti iz prirode, iz nekog nutarnjeg duševnog doživljaja, ali i sa druge umjetnine. No nama je to potpuno svejedno. Ono što nas zanima, to je rezultat tog stvaranja, što je iz tih sirovina, iz tog prvotnog materijala majstor izdjelao. Zato ništa ne umanjuje vrijednost Raffaelovu ako nam historici pronađu nove dokaze o nesamostalnosti u njegovom stvaranju. Tako je leipciški historičar A. Schmarsov dokazao da je Madonna Tempi rađena po jednom malom relijefu kipara Donatella. Na paduanskom brončanom reljefu koji je Donatello izradio oko godine 1445-48 ima jedan neznatan, tek nekoliko centimetara velik medaillon, na kojem je lako, kao u skici, izrađen lik Bogorodice. Očito je da je Raffaelu ta skica služila kao uzor za Madonnu Tempi — ali što je iz toga stvorio! Koliko neposrednosti, svježine, koliko istinskih osjećaja! Veza između Djevice i Božanskog djeteta tako je logička, tako duboka, sa toliko izražaja, da već tu naslućujemo onaj bolni predosjećaj majke, da će joj to dijete sa prsiju strgnuti. I ona čvršće privija to nježno i nedužno lice svojem obrazu kao da želi reći: nedam ga, on je samo moj. A ipak nad svime lebdi mir svetačke kontenplacije i njegova harmonija.

U svim slikama naći ćemo tu jedinstvenu harmoniju. Ništa ne iskače iz jedinstvene zamisli njegovih djela, ne izlazi iz glavne ideje, ne kvari apsolutnu ravnotežu, ni živog pokreta ni uzvišenog mira. Sve je podređeno unaprijed postavljenom cilju, sve je onako kako zaista mora biti. S v e j e u n j e g o v i m d j e l i m a z a s t u p a n o : s a d r ž a j i f o r m a, f a n t a z i j a i r a z u m, m i r i p o k r e t, j e d i n s t v e n o s t i r a z n o l i k o s t, r e a l n o s t i i d e a l, a l i n i j e d n o o d s v i h s v o j s t a v a n e i s k a č e j e d n o s t r a n o, n i t i s e j e d n o i s t i č e n a r a č u n d r u g o g (Dr. P. A. K u h n). Dakle harmonija, apsolutna harmonija — kao što je i cijela njegova ličnost bila harmonija duše i tijela. Tu su bogate duševne sposobnosti, savršeni društveni takt, rafinement elegancije, krepost i dobrota, plemenitost i tjelesna ljepota kao odraz nutarnje savršene uravnoteženosti. Ne muče njega veliki problemi, ne razapinju ga crne podsvijesne sile, ne kini sumnja. On vjeruje i radi. Sa samopouzdanjem se podaje tom radu i kroči naprijed usavršavajući na svakom koraku svoje umjeće. A to je dokaz neslomive i velike moralne snage.

Sasvim je sigurno da on nije lako stvarao. On je tek lako primao nove utiske i poticaje iz vana — ali je onda sve to dugo i strpljivo razrađivao. Mnoge madone — koje su tako iskrene i neposredne u svome držanju, da se čine kao da su nastale od jednom, u prvom naletu inspiracije i doživljaja — plod su strpljivog studija i dugog traženja, kako to potvrđuju mnoge skice pojedinih poza. Svaki je uspjeh morao bogato platiti naporima i radom, i zato je i mnogo toga što je on umio i djelo tog na-

stojanja. Sjetimo se samo kako je Raffael došao iz Peruge u Firencu s uvjerenjem da je u glavnom već gotov majstor i s željom da tamo stvara — kako su ga morali zapanjiti i smesti kartoni Leonarda da Vincija i Michelangela. Naći odjednom nešto posve novo, nešto što se diametralno razlikuje od njegovog dosadanjeg shvaćanja, nešto što se nikako ne može približiti miru i preobraženoj svetosti Sposalizia. I baš tu bi svaki slabiji duh zastao i klonuo. Ali on ne sustaje. On ponovno postaje učenik, neumoran i poduzetan. I on je znao potpuno se uživiti u djela novih učitelja, da su njihovo umijeće i ideje skoro postale dio njega samog — samo ako je u njima uspio naći makar nekakvu dodirnu tačku. U tom je on prava protivnost velikoj ličnosti Michelangela koji nije nikad ovisio o svojoj okolini. Michelangelo nije pristupan utjecajima, on stvara neovisno od drugih i ne za druge već za samog sebe. On je prezirao sve što je nježno, blago i ljupko, on je stvorio svoj posebni svijet nekih gorostasnih bića, koja svojom prasnagom i plaše i pobuđuju divljenje. Raffael, nasuprot, traži sredinu, izmirenje, kompromis. Iako on oponaša svirepe likove titana Michelangela, srdačnost i blagost umbrijaca, plemenitost antikne proporcije, neposrednost firentinaca — ipak on unosi u to nova i lična opažanja. Sve će to ispod njegova kista postati drugačije. Ono što mu se činilo presurovo izgladio je, prebučno je stišao, previše živo i pokretno umirio i izjednačio — i tek tako je prihvatio. A uvijek je slijedio ovaj osnovni princip: unijeti u sve harmoniju svog duha. On nije »ein banhnbrechender Geist« — on je uistinu eklektik, ali eklektik višega reda, sa prizvukom jedne dominantne lične note.

Linija njegovog umjetničkog stvaranja neprestano se diže. Pod konac života to stvaranje dosiže neslućenu visinu. Tu on zna savršeno majstorski sjediniti prednosti pojedinih škola u jedinstvenu cjelinu. Primjer takvog zrelog stvaranja je »Sixtinska Madona«. U toj slici možemo razlučiti sve prednosti pojedinih škola i njegovih razvojnih epoha od rane umbrijske do konca rimske. Tu je umbrijska nježnost, bezazlenost firentinska i majestetičnost rimska.

Danas mnogi krivo ocijenjuju njegovu umjetnost. U doba Lothovih jalovih eksperimenata, Picassovih trokuta iz »šmirgl-papira« i krvave reportaže Georga Grosza — njemu se približiti teško je. Mnogo toga se promijenilo i u životu i u umjetnosti od renesanse do danas. Ambijent današnjeg društva, koje još nosi posljedice strašnog svjetskog pokolja, tako je zastranio i toliko je udaljen od vjere i kršćanske ideologije uopće, da bi mu realizacija ovakog umjetničkog doživljavanja bila bliža i razumljiva. Današnji kaos u umjetnosti, današnje škole i smjerovi (kod nas su to importi iz evropskih centara Pariza ili Berlina), borbe u vječnom traženju novog, sve je to iskvarilo ukus publike i potpuno je dezorijentiralo. Publika više nije ni odgojena ni samostalna, ona prima ono što joj izvjesni kritičari sugeriraju kao veliku umjetnost. Jasno je da će i umjetnički historičari regrutirani iz ovakove sredine bez onih moralnih preduvjeta, koji su potrebni pri ocjenjivanju ove umjetnosti, imati često krivo mnijenje o njoj. Negativne ocjene takvih kritičara ne mogu umanjiti Raffaelovu veličinu. Uzmu li se u obzir i njegove slabosti i ocijene li se pod najoštrijom lupom njegovo stvaranje, još uvijek ostaje dosta umjetnine, koje

nitko — ni vrijeme, ni kritičari — neće moći srušiti. Dopuštamo da danas gledanje većeg broja njegovih radnja izazivlje u nama dojam jednoličnosti. Naime, uvijek ista harmonija, sklad najčišće konsonance. Nigdje ne nailazimo na jednu, tako reći, nužnu disonancu, koja bi oživjela tu mirnoću i malo skrenula pažnju na nešto drugo — da bi poslije taj isti sklad došao do intenzivnijeg izražaja i djelovanja. To može dovesti do monotonije. Takav prigovor ali ne znači ništa. Pa čak i kad bi kod ocjene one velike množine slika ostale priznate samo Madonna della Sedia, Sixtina i Stanza della Segnatura, to bi još uvijek bilo dosta, da ime majstora iz Urbina ostane na nebu umjetnosti vječno sjajno i blistavo.

Vladislav Kušan

AGONIJA PACIFIZMA U ŽENEVI

Tko ne pozna povijest, čudit će se, da je baš u Franceskoj nikla misao pacifizma. Godine 1713. dakle pred punih 220 godina pisac i kod nas poznate krasne idiličke pripovijesti »Paul et Virginie«, Bernardine Saint-Pierre ganuo se je nad patnjama svoje domovine poslije užasnih ratova Louisa XIV. On je izdao te godine svoj poznati Projet d'une paix perpetuelle.

U ovom djelu prvi put je bio osuđen rat bez ikakovih rezerva kao jedna velika socijalna rana, kao najveća nesreća za sve narode i za sve države.

On je u svojem nacrtu iznio misao o jednom međunarodnom i permanentnom parlamentu ili vijeću, sastavljenu od zastupnika svih država. Ovomu bi se tijelu imalo povjeriti sve sukobe i sve razmirice među državama, a koje se ne mogu izravnati običnim diplomatskim putem.

Djelo Abea Saint-Pierre je učinilo dubok utisak u svijetu. Cijela Europa se je zanimala za originalnu i humanu misao piščevu. Ali ipak gotovo svi suvremeni pisci su bili složni da Saint-Pierrova misao nije provediva obzirom na prilike, u kojima se onda nalazila Europa. Sam Voltaire, za kojega se znade, da je svaki rat smatrao građanskim ratom, komentirajući djelo Saint-Pierrea, reče, da pacifistički odnošaji između vladara ne mogu se postaviti na trajno solidne temelje.

Rousseau je smatrao Saint-Pierreovu misao oživotvorivom u načelu, ali nije vjerovao, da bi se mogla provesti efikasno, jer su ljudi općenito govoreći, nerazumni.

Pacifistička misao se je pojavila u drugom obliku u doba, kad je buknula velika franceska revolucija, kad je Kant propovijedao po Njemačkoj svoje ideje o etici filozofskoj. Tada je oživilo staro načelo rimskoga prava: »Građanin smije upotrebiti svoju slobodu djelovanja, kako god hoće, ali pod uvjetom, da poštuje prava drugih.« Time je u načelu uklonjen svaki neprijateljski čin između naroda i naroda, između države i države. Dne 14. srpnja 1790. narodna skupština (Assemblée nationale) izjavila je potrebu, da se pronađu sredstva kojima će se odstraniti potpuno i za uvijek rat između država i naroda.

Nu ove ideje su brzo pale u zaborav poslije nastupa Jakobinaca.

Tada je iskrsla misao, da će se oživotvoriti mirovna nastojanja samo osnutkom jednog velikog sveopćeg carstva, koje bi se moralo stvoriti ratom. Nastala je odmah epoha Napoleona, epoha najkrućih ratova. Europa je krvarila od jednog kraja do drugoga. Napoleonova osvajalačka osnova zahvatila je sve države i narode, opsegom je bila jača nego li zadnji svjetski rat, što smo ga doživjeli i preživjeli. Niti je Napoleonovim ratovima stvoren mirovni imperij, niti je uklonjena jedna sama zapreka bratstvu između naroda.

Makar pacifistička misao, za Napoleona, bila i potisnuta u kraj, ona je opet poslije njegova pada izbila na površinu.

To je sudbina jake zdrave misli. Ona ne prodire u život odmah, ona se mora prekaliti u vatri i okupati u krvi!

Do Napoleona su širili pacifističku misao samo literati, romantici. A poslije Napoleona je prešla u ruke filozofa i jurista, ali samo teoretičara.

Kant je širio po Njemačkoj i Engleskoj načelo, da se svi odnosi između pojedinih država moraju osnivati na moralu. Pa u jednom djelu izdanu god. 1803. pod naslovom: Za vječni mir (Pour la Paix perpetuelle) razvija načela slobode i čovječanstva, koja moraju ravnati u odnosima između država i naroda.

Nekoliko godina prije Kanta engleski jurista Benthain bješe došao do istih zaključaka u svojim pokusima reforme međunarodnoga prava.

Načela postavljena od ove dvojice velikih mislilaca ostala su do danas dogma svih pristaša pacifizma u međunarodnim odnosima.

Tako početkom XIX. vijeka pacifistička se je misao širila među sve narode Europe i Amerike sa željom međusobne kolaboracije za provedbu pacifističkih načela u život. Nastade pokret u pravom smislu riječi. Osobito u mladoj državi, koju bješe stvorio Washington. Sjedinjene sjevero-američke države su brzo shvatile i prihvatile misli Kanta i Benthaina, te ondje god. 1815. bi osnovano prvo pacifističko društvo. Te iste godine u Londonu se je našlo ljudi, koji nisu htjeli zaostati za Amerikom, pa osnovaše slično društvo za međunarodni sporazum. I kroz malo godina takova društva su nicala po Europi i po Americi, i nije bilo naroda i države, gdje se ne bi bilo osnovalo. Godine 1905. je bilo 613 takovih društava. U Njemačkoj bila su četiri glavna društva sa 75 ogranaka. Gotovo svaki oveći grad je imao svoje društvo ili ogranak.

Postojala je u Münchenu jedna njemačko-franceska liga sa svrhom, da stvara i promiče prijateljske veze između jednog i drugog naroda. Do onda u pokretu mira sudjelovale su sve države Europe osim balkanskih. Rumunjska je također imala svoje pacifističko udruženje. Balkan je stajao po strani. Ali ne samo Europa i sjeverna Amerika, nego i druge zemlje prigrliše misao pacifizma. Nikoše jednaka udruženja u južnoj Americi, u Perziji, u Egiptu. Ta pacifistička društva su stvorila Ligu, pa poslije 1889. su se sastajala periodično svake godine u pacifističke kongrese, uvijek u drugom gradu u svrhu propagande te misli.

Ta liga je imala i svoj središnji ured »Bureau de la paix universelle«, sa sijelom u Bernu u Švicarskoj. Iz toga pacifističkog

pokreta nastao je veliki međunarodni interparlamentarni savez za arbitražu i mir. Kako sam naslov kaže ovo udruženje se je sastojalo od samih parlamentaraca pacifista iz svih ustavnih zemalja, koje je također imalo svoje sijelo u Bernu. Tako je nastalo poznato međuparlamentarno sudište u Bernu. Time je pacifistički pokret zahvatio i političare romantike. I oni se sastaju svake godine u kongrese, u kojima se raspravljaju podnešeni predlozi u pravcu njihove djelatnosti u raznim parlamentima. Oni se dogovaraju o taktici, koju imadu držati u svojem parlamentarnom radu i o predlozima. koje moraju podastrijeti u stanovitim pitanjima.

Osim tih društava knez od Monaca je ustanovio jedan pacifistički institut u službu općeg sporazumijevanja među narodima. Ovaj izdava djela, koja stoje u službi pacifističke misli i njene propagande. Osim toga bi osnovan u Lucerni muzej rata i mira, zavod za prava naroda u Gandu, i Nobelov institut u Kristijaniji.

U cijelom ovom pokretu vidjelo se je, da službeni čimbenici pojedinih naroda i država stoje sasvim po strani. Pravi političari gledaju, slušaju i smiju se. Nu iznenada ruski Car Nikola II. god. 1898. izdade svoj glasoviti manifest, koji mu pribavi naziv »cara mirotvorca«. On je predložio vladama cijeloga svijeta, da u svrhu očuvanja mira ustanove jedan međunarodni sud, koji će riješavati sve međunarodne sporove. Taj manifest je bila prava senzacija u pacifističkom pokretu. Ali ni ta iskrena i poštena želja cara mučenika nije naišla na onako općenit prijem, kako se je moglo očekivati. Njemački car Vilim II. je razbio djelo ruskoga cara. On je naglasio, da se svi sporovi mogu predati na riješavanje jednom međunarodnom sudu, osim sporova, koji se tiču narodne časti i narodnog života. Pošto se svi sporovi mogu proglasiti pitanjem narodne časti i narodnog života, glavna svrha proglasa time je bila osujećena.

Da se stvar posve ne pokopa, bi ustanovljen međunarodni mirovni sud u Haagu, kojemu su se mogli uticati parničari, ali bez nužne sankcije. To je fakulattivni međunarodni sud, koji je u mnogim piatnjima i u mnogo prigoda poslužio stvari pravde. Šteta što je ograničen njegov djelokrug i što nema moći, da provede svoje osude.

II.

Treba konstatirati, da savkolik pokret od Saint-Pierrova nacrta do manifesta cara mirotvorca nije proveo nikakovu stvarnost. Ratovanje se je nastavilo. I baš od ruskog carskog manifesta i osnutka mirovnog suda u Haagu ratovi su se nizali jedan za drugim: Španjolsko-amerikanski rat radi Kube, Bursko—engleski rat, Rusko—japanski rat. Tursko—talijanski rat radi Libije, Tursko—balkanski rat za oslobođenje. Balkanski rat među saveznicima. Na koncu je buknuo i veliki svjetski rat, koji je svojom grozotom, posve prirodno, nadmašio sve ratove, koji su se zbili od pamtivijeka.

Grozote ovoga svjetskoga rata su bile tako velike i tako općenite, da su pobudile zgražanje u cijelom kulturnom svijetu. To je bio u istinu bellum omnium contra omnes — rat svih proti svima. I te grozote, koje smo doživljeli, nametale su same po sebi misao, kako će se

za budućnost zapriječiti novi rat, koji bi mogao biti još grozniji od prošloga. Trebalo je proglasiti rat nedozvoljenim sredstvom za rješavanje sporova između naroda i država. I onaj idealni predsjednik Sjedinjenih američkih država Woodrow Wilson začeo je u svojoj profesorskoj glavi savez naroda kao međunarodni parlamenat za raspravljanje riješavanje svih sukoba koji bi mogli nastati i kao obrana proti veleitetima pojedinih naroda i država, koje bi htjele ratovati.

Tako je došao do oživotvorenja onaj međunarodni parlamenat, o kojem je pisao pred puna dva vijeka franceski pisac abè Saint-Pierre.

Ali poslije trinaest godina što postoji taj vrhovni međunarodni forum, u koji je začlanjeno 56 država, malih i velikih, nije do danas praktično ništa proveo. Nade, koje su u Ligu naroda postavljali plemeniti duhovi čovječanstva, nisu se, na žalost, do danas ispunile. Nitko ne može reći, da Liga naroda nije ništa uradila. Uradila je mnogo kroz ovo kratko vrijeme, ali nije postigla onu svrhu, za koju je zamišljena i ostvarena. To svak vidi, a ne treba posebnih dokaza. Dovoljno je istaknuti, da na dalekom istoku bijesni ljuti rat između dviju članica Lige naroda i potpisnica Kellog—Briandova pakta. One su se obvezale, da neće pribijegovati ratu, one su potpisnice pakta o nenapadanju. Kroz ovo vrijeme su se zaratile četiri jugoameričke države, a da Liga naroda nije mogla uspješno intervenirati. Dapače Liga sama biva sve tanja. Američke Sjedinjene države nisu ni ušle u tu Ligu. Rusija je već od početka isključena. Japan je istupio. Španjolska bješe također istupila, pa se je opet povratila. Gotovo polovica svijeta ne sarađuje u tom vrhovnom vijeću svjetske etnarhije.

Jer ljudi nisu vjerovali u moć Lige naroda, države su nastavile svojim starim metodama natjecanja u oružanju i sklapanja posebnih saveza i ugovora. A u biti Saveza naroda jest ukinuće tajnih saveza i tajne diplomacije, obustava oružanja. Dapače u verseljskom ugovoru je istaknuto načelo općeg postepenog razoružanja.

Pošto Liga naroda nije do sada, uz svu dobru volju, riješila mirnim putem nijedan važni međunarodni spor, nije zapriječila da se države zarate, a jer prijete novi sukobi oružjem, bacaju krivnju na »kompliciranost Ligine procedure«. Govori se o glomaznosti aparata«. Previše ljudi sudjeluje u vijećanjima odbora i pododbora.« Križaju se i zapliću interesi pojedinih manjih i većih naroda. Liga predstavlja istrošeni parlamentarizam prošloga vijeka, koji je samo brbljao a nije ništao radio.

Ništa novo nije predložio talijanski vođa fašista. Za takovu misao možemo segnuti daleko pred stotinu godina, kad je poznati franceski pisac Damiron u svojem djelu o Moralu T. 2. str. 51. napisao i ovo: »U društvu naroda narodi oci, prvorođeni, razumniji, radi obrane. koju imadu dužnost da vrše, imadu i pravo, da se miješaju u poslove naroda maloljetnih, da ih pouče kako se imadu vladati, a pri tomu imadu pravo, da se služe i silom: jusque à la sorce!« Doduše nije kazao, ko je tim narodima »ocima« izdao svjedodžbu razumnosti, svjedodžbu »punoljetnosti« i »prvorođenstva«, ni od koga su ti »narodi oci« primili poslanstvo, da vode i prosvjetljuju ostale narode, dok stoji nepobitna činjenica, priznata od svih pisaca prirodnoga i međunarodnoga prava, da su svi nezavisni narodi

jednako slobodni. Ako koji narod imade nad drugim prednosti, bilo u civilizaciji, bilo u bogatstvu, bilo u fizičkim ili duševnim sposobnostima, te ne daju dotičnom privilegiranom narodu prava nad slabijim, nego mu nameću samo dužnosti. Isto tako biva među pojedincima. Ako je netko pametan, izobražen, bogat, jak, time ne dobiva prava nad slabijim i siromašnijim čovjekom, nego mu se nameću dužnosti, da ovoga pomaže.

Premda je, što mi kažemo, pravo po Bogu i po zdravu razumu, ipak su se državnici držali onoga, što je Damiron napisao, a prije njega Macchiavello. »Velika riba jede malu«. »Jači zapovijeda«, »pametniji se nameće«, i t. d.

Usprkos osnutku Lige naroda poratno naoružavanje je prestiglo u velike predratno naoružavanje. Države troše milijarde na oružavanje. Zato je Amerika, vidjevši, da joj se ne plaćaju ratni dugovi, doviknula Europi: razoružajte! »Trošite manje za vojne izdatke i platite, što ste dužni. Može se imati obzira prema dužniku, koji nema i ne može platiti. Ali ako dužnik troši u spremanje novih ratova, onda neka prije plati svoje dugove.«

Ovo rezoniranje dovelo je do konferencije za razoružanje, koja se je sastala u veljači 1932., a s kakovim uspjehom, to znamo. Kad je početkom ožujka o. g. konferencija došla na mrtvu točku, pa je bilo sigurno, da će se razići i da će buknuti novi rat, MacDonald je pošao u Italiju, da pokuša nešto, što bi spasilo konferenciju i stvar mira. Pošao je i primio Mussoliniev predlog o europskoj tetrarhiji. Nu moglo se je odmah opaziti, da ni tetrarhija ne može imati boljega uspjeha od etnarhije predstavljene u Ligi naroda. Zašto?

Dvije stvari stoje na putu ostvarenju općega mira. Prva se sastoji u životinjskom nagonu u čovjeku. Pošto među ljudima nema stvarne jednakosti, nego samo na papiru, onaj koji se osjeća jačim, nastoji podvrći sebi slabijega. Ljudski egoizam, koji nije samo svojina Talijana, žrtvuje pravdu, žrtvuje teoretičko ljudsko bratstvo i ljudsku ravnopravnost.

Ko je pratio tečaj rasprava u Ženevi, mora priznati, da svak imade pravo.

— Tko meni jamči, govori Franceska, kad ja razoružam, da me neće Njemačka napasti? Ako ostanemo al pari, bilo u oružanju bilo u razoružanju, jer su Nijemci brojniji, bit će oni uvijek u stanju, da me napadnu i da ja podlegnem. Kad bismo bili posve jednaki, moglo bi se govoriti o posvemašnjem razoružanju. Ali ovako, moram se zaštititi na vrijeme. Najprije moja sigurnost, pa onda razoružanje. — A gdje je moja sigurnost, ako Franceska bude oružana, a j a razoružana? odgovara Njemačka. Kako dolazim ja, da budem razoružana, a svi okolo mene oružani do zubi?

Pa i ovaj imade pravo. Ali u tim razlozima jednog i drugog parničara izbija životinjski dio čovjeka, oprez lava pred tigrom.

Druga stvar, koja priječi svjetski mir, jest u tomu, što su do sada ratovi krojili geografsku kartu na zemlji. A što sablja kroji, uvijek je produkat pobjedonosnog egoizma. Uvijek su pobjednici diktirali pobjeđenima mir onakov, kako je njima konveniralo. Za tim su se udruživali za očuvanje ratnih stečevina. Dosta je spomenuti svetu Alijansu skloplje-

nu 1815. između Rusije, Austrije i Pruske za očuvanje stečevina postignutih poslije Napoleonova poraza. Ostali narodi, kojima je bečki mir bio nametnut, trpili su i podnosili nepravde njegove, dok su morali. Karta stvorena god. 1815. malo po malo se je prekrajala novim ratovima i novim mirovnim utanačenjima.

Pobjede Pruske nad Austrijom i nad Franceskom dadoše Bismarcku osnovicu da utemelji njemačku hegemoniju u Europi. Pošto mu mirovni ugovori nisu pružali dovoljno garancije za održanje te njemačke hegemonije i za osiguranje plodova pobjede kod Königraetza i kod Sedana osnovao je trojni savez. Nezadovoljnici s tim stanjem stvari u Europi, u prvom redu Franceska, sklopi ne naravni, ali nužni, savez s carističkom Rusijom. I trajalo je nekoliko decenija takmičenja između trojnog i dvojnog saveza, takozvani oružani mir.

Njemačka, koja je vodila kolo u tom naoružavanju, kad je vidjela da će je dvojni savez dostići, u strahu, da ne izgubi ono, što bijaše ratom stekla, zapali Europu. I tako nastade svjetski rat, teterrimum omnium bellorum. I sad se ponavlja ista igra. I kad bi po nesreći buknuo opet rat, opet bi se ponavljala stara igra. Pobjednik bi nametnuo svoj mir.

Talijanski državnik Francesco Nitti, koji je imao tolikog udjela u ratnim i poratnim događajima svoje domovine, poslije nego bijahu sklopljeni mirovni ugovori, napisa djelo pod naslovom: Europa senza pace. Europa bez mira. Tu je bjelodano dokazao, da mirovni ugovori nisu dali Europi željeni mir. Mirovni ugovori su priprema za nove ratove.

Ovo je jedna očevidna istina, o kojoj su uvjereni i pobjeđeni i pobjednici. Mussolini je još godine 1925. u Milanu u jednom od svojih najteatralnijih govora, rekao: Imade struja, koje se ne mogu nikako pomiriti s gotovim činom naših granica. Za to treba doviknuti jednom za uvijek: Ako je ikoja granica sveta, to je ona, koju smo mi postigli ratom. I naglasujem, ako sutra vidim, da su ove granice bilo kako u igri, zamolit ću Njegovo Veličanstvo da trgne mač iz korice.

Iz ovih riječi se vidi, kako Mussolini osjeća, da su plodovi ratne pobjede u opasnosti i da će trebati ponovno ratovati, da se očuva ono, što se je dobilo.

Nu ne radi se samo o defenzivi. On je zaključio svoj historijski govor pred nebrojenom masom sa tri programatičke riječi: Il re, la guerra, la vittoria = il fascismo, to jest: kralj, rat i pobjeda sačinjavaju program fašista, program talijanskog naroda. I on dosljedno odgaja mlade Talijane za jedan rat »koji bi omogućio razvitak i ekspanziju talijanskog naroda.«

Ako uprkos svih ovih jasno izraženih intencija, usprkos kolosalnih priprema za rat, ipak sudjeluju gotovo sve države u konferencijama za razoružanje i u radu ženevskog Saveza naroda, to je znak, da se tu ne radi o ozbiljnom poslu za ustanovljenje carstva mira. Nema tu nikakove humane podloge. I konferencija za razoružanje i ženevska vijećanja samo su instrumenti političkog rada, gdje se troši vrijeme i ono što imade doći odgađa za ono vrijeme, kad će se osjetiti spremnima. Sve je puko natezanje i dobivanje vremena, čarkanje riječima i papirnatim notama.

Državnici imadu toliko briga, da bi bili u većini sretni, kad bi se mogao osigurati mir na zemlji barem za sto godina. Ali oni nemaju moći za to. MacDonald bi htio mir, ali je tu Indija, tu je Irska....

Dakle etnarhija svih naroda i država je ideal svih pravih čovjekoljuba. Ono, što je pred više od dva vijeka predlagao Abe Saint-Pierre vrlo je lijepo, ali su mu već onda opazili, da je neprovedivo. Apsolutno, metafizički na papiru je provedivo, ali nije provedivo obzirom na svakidanji život i na prilike, u kojima se nalazi čovječanstvo. Fali jedna velika ideja, koja bi povezala narode, fali i jedan priznati autoritet, koji bi ih vodio.

Apsolutno govoreći etnarhija je moguća i imademo primjera. Od Karla Velikoga pa sve do XV. vijeka postojala je na zapadu jedna velika etnarhija, u kojoj su sukobi i ratovi bili samo domaće svađe. Na čelu one etnarhije stajaše rimsko-njemački car, a duhovni autoritet predstavljaše rimski Papa. On je bio vrhovni arbiter u pitanjima političkim, u sporovima između pojedinih vladara.

Vidjeli smo drugi primjer etnarhije na istoku, kad je ruski car bio vrhovni sudac i arbiter svih sporova među pravoslavnim vladarima i narodima. On je bio štit i obrana ne samo Srba i Bugara, nego i Grka. Njega su svi slušali i njemu se pokoravali. Njega su pozivali u pomoć. Djelo oslobođenja balkanskih pravoslavnih naroda djelo je Rusije.

Monroe je pokušao stvoriti jednu etnarhiju za sve Amerike poznatim načelom: Amerika američanima. Niko se ne smije pačati u američke poslove. U doba ustanka Kubana Amerika je posegla oružjem proti Španjolskoj za obranu gornjega načela, a to znači, da postoji etnarhija Amerike. Prve tri etnarhije nose na sebi neki vjerski biljeg, ali ova četvrta, američka, nema ništa vjerskoga, ona je čisto politička.

Dakle parcijalnih etnarhija smo imali i imademo danas, ali stvoriti jednu veliku svjetsku etnarhiju nije moguće. Nemoguće je za to, jer se protivi i prirođenoj ljudskoj sebičnosti i zvjerskoj naravi, koja je u njemu. Nemoguće je, jer ljudi nisu našli drugo sredstvo za krojenje geografske karte nego mač.

Državna organizacija, vlastitom tužbom i sankcijom za prekršaje i zločine, zagarantovala je m i r i p r a v i c u među svojim članovima i tako ukinula pravo privatnog razračunavanja. Tako bi trebalo ukinuti pravo pojedinih država, da se same laćaju oružja i oružjem ustaju na obranu svoga prava. Treba stvoriti jednu organsku instituciju, u koju će svak imati vjeru i pouzdanje, i koju će svak slušati. Ali preduvjet za uspješno djelovanje takove institucije bio bi taj, da ona može i smije uvesti pravdu svugdje, gdje opazi, da je nema.

Danas je to još utopija, ali će doći vrijeme, kad će čovječanstvo proučavati današnju organizaciju svijeta i smatrati ljude današnjega vijeka za ono, što mi smatramo Mamute.

K. Š.

JEDNA KNJIGA I DVA PISCA[1]

1.

Čim sam pogledao knjigu, koju mi ova dva mlada pisca ostaviše na stolu, bio sam potpuno svijestan, da se tu radi o udruženju dvojice ekonomski slabijih, a da se uzmognu predstaviti javnosti kolektivno, ne obazirući se, s pravom, na »kineski zid«, što ga postavlja službena teorija književnosti i metrika između umjetne pjesme i proze. To je udruženje — kako se iz naslovnog lista vidi — provedeno korektno, drugarski i pošteno: povukoše dijagonalu i svaki ode k pravom kutu svog pravokutnog trokuta. To odalečenje između gosp. Kušana i Kaisera izgledalo bi za profane oči odviše geodetski materijalno te egoistički konvencijalno, kada ne bi na toj hladnoj razdijeljenoj plohi izvršili jednu duhovnu razmjenu, koja se tipično ispoljava u posudbi boje, imena, naslova i podnaslova g. Kušana svome kolegi iz crvenog polja i obratno. To nije, kako se nama čini, bez ikakvog osnova, jer je tim neutraliziran koridor, koji ih razdvaja na naslovnoj stranici, te nam već na prvi pogled da naslutiti, da će se njihovi pogledi na svijet, život i književnost i u samoj knjizi nastojati još više približiti... To je u ostalom i prirodno.

Oba su autora, izgleda nam, mladi ljudi, koji žive u istim socijalnim, političkim i kulturnim prilikama. Oni proživljavaju sve posljedice rata, koje se ispoljuju na svakom koraku i to u poraznim, koliko apstraktnim toliko konkretnim manifestacijama spiritualnog i materijalnog života. Ove se posljedice očituju u konstantnom propadanju materijalne i spiritualne kulture... Gledaju ljude, kojima je životna stvarnost promjenila životni pravac, te im je postalo nesnosno u tom i takovom društvu, pa ga konačno napuštaju, bježe bojažljivo od njega, u osamu, u zagušljivo, vlažno i hladno podzemlje, da traže duši mira i utjehe. U tim podzemljima vide prava čudovišta, koja priroda maćuhinski iznakazi kao što je slučaj sa »batuškom« P. N. Soznovim, koji postaje od pomorskog časnika »pijanica i poznati noćni tip prodavača razglednica naših ulica i lokala«.

Kako li je nesmiljeni život urezao u Soznovom licu duboke brazde lude-filozofa, dok njegova Nadja, i ne sluteći tragediju ovoga bijednika, slijedi pravac, kojega joj Usud dosudi! Koji li su uzroci izbacili P. N. Soznova iz kolotečine normalnog gradskog života, da ga konačno izbrišu sa lica majke zemlje kao da ga nikada na toj jadnici nije bilo? Na koncu: tko zna, jeli životna filozofija Soznova bila ispravnija od filozofije njegove rođene sestre Vjere Soznov-Malibran, za koju su govorili, »da je najbogatija i najekscentričnija žena Pariza«? Nemaju li možda te dvije ekscentričnosti ishodnu točku u prvoj ćeliji njihovih roditelja?!

Tko da shvati Usud ljudskog roda? — — —

*

[1]) Vlad. Kušan i Leon Kaiser: Lišće na vjetru (lirika). Varijante na stare teme (proza). Zagreb, 1933. Vlastita naklada. Tisak »Tipografije d. d.«.

Oba mlada autora gledaju i spoznaju život istom osjetnom instrumentacijom, spoznaju ga istim metodima, ali oni taj život i mnogobrojne sensibilne nianse, koje nam se manifestiraju preko vizuelnih oćuta, n e distingviraju jednako. To proizlazi odatle, jer je njihova psihološka konstitucijonalnost različita, kao što je različita i kod drugih individuuma, pak su i njihove psihološke dispozicije različite — čak i onda, kada zajednički, putem apstrakcije, izlučuju tipičnije predodžbe (slike), da ih opet pomoću konstruktivne fantazije unose u svijest. Iz te psihološke različnosti proizlazi kao neminovna posljedica, raznolikost u distinkcijama kao i u snazi njihovog iznašanja bez obzira na domjenu pjesničkog ili pripovjedalačkog predmeta.

2.

Pjesme su g. Kušana dijelom subjektivne i neposredne, dijelom opet deskriptivno-objektivne. U prvima autor izražava svoje osjećaje skladno, prirodno, bez patosa riječi, ali i bez jače, muževnije pronicavosti i intuicije. Čitalac dobiva katkada utisak o autorovoj bezazlenosti pri gledanju na svijet, ali ipak on uspjeva, da i čitaoca prisili katkada, da se malo zamisli i da pokuša da s autorom saosjeća. Moguće, da je tome uzrokom i to, što se u nekim pjesmama i suviše tragično i skeptički gleda na svijet...

Skepticizam g. Kušana ne dolazi iz čisto spekulativnog, filozofskog uvjerenja o ništavosti i bezvrijednosti kulturnog problema i kulturnih vrednota, nego je ta skepsa mnogo više posljedica, koju je sa sobom donio prirast sanja, briga, borbe za opstanak, te rušenja »mladenačkih i snenih kula«.

Bolne su sanje volile mene,
Tuga mi nerve pila.

Tiho su dani prošli u sobama
Med starim, prašnim knjigama;
Oči su bolesno gorile
U strahu i čudesnim brigama.
A noći,
Beskrajno duge, besnene noći
— Drugovi, koji šute tajnovito —
Vjerno su samnom čekali zoru
I jutro maglovito. (»Priča«)

Te râne slutnje o neradosti života, povećava autoru taj sami život i dolazi do spoznaje, da mu život nije bio nikada tako »lijep«, kako ga je on u »duši snivao«.

O, da sam znao da nitko neće
Na moje staze prosipat cvijeće,
Prostrti mekan sag,
Ja bi u kakvom jezeru bezdanom
Našao stazu k svemiru zvezdanom
I ostao bi ljudima drag... (»Studije«)

U pjesmi »Sjećanje« pjesnik gleda ruševine sanja i iluzija, pa konstatuje:

A dijete nije sanje spasilo
A ono svijetlo se ugasilo,
I ono lijepo što sam slutio —
Život je kratku bajku pričao
I suzom oči zamutio,
Bistre dječačke oči. (»Sjećanje«)

U pjesmi »Tjeskoba« on osjeća da ga »tjeskoba davi«, pak se plaši krenuti u »ludi, pijani grad« i njegove »puste aleje«, jer su ga svi ostavili: prijatelji, braća i sestre, a to u času, kad ne osjeća nikakove ljubavi »za tužnu umornu dušu«. Tako prolazi vrijeme, dok »mjesec iznad crnih krovova, prede svoje žice trepetljive, žute«...

A soba mrtva, hladna i puna sumora
I nigdje nikoga nema, da mu otkrije tajnu
Jedne ranjene duše,
Da mu šapuće priču kako se sanje ruše
U bezdan... (»Tjeskoba«)

Druge su pjesme — kako već rekosmo — više kontemplativne, deskriptivno-objektivne sa motivima uzetima iz prirode. U tim se pjesmama vidi utjetaj Domjanića, Vidrića, Sudete i Begovića (»Pastorale«). Ali, to nipošto ne znači slijepo i neuspjelo oponašanje uzora. Šta više, ima tu nekoliko uspjelih pjesama kao »Pred jesen«, »Mrtva straža«, »Sfumato«, »Zaboravljeni sveci«, »Clown i Colombina«, »Travanjske meditacije«, »Susjede iz potkrovnice«, »Nedjelja u mrtvoj ulici«, »Ulični pjevači«, »Appassionato« i »Ruke«. Naravno, da ni te pjesme nijesu jednako valjane i dotjerane, a niti jednako samonikle, ali je jedno i mimo sve nedostatke neosporno, da su one pisanim dokazom jednog mladog pjesničkog talenta, koji je na pravom putu, da postane pjesnikom višeg reda, ako ne sadašnjice, a ono sutrašnjice. U njima se opaža neko duševno smirenje, ozdravljenje, a i neki određeniji put. U njima se autor pokazuje kao dobar poznavalac prirode i njezinih dijelova, koje on često personificira i tako oživljuje, oduhovljuje i stavlja u pokret ono mrtvo i pospano u prirodi. I to produhovljenje mrtve tvari ne sačinjava najneznatniju stavku u zbroju pozitivnih značajki ovog mladog pjesnika. — Evo nekoliko primjera toga produhovljenja:

1. U bašti nam voćke cvjetaju i mire.
Zaljubljeni leptir leptiricu ljubi,
Mirisnu čašku zelen bumbar snubi,
Latice se suncu na poljubac šire.

(»Proljetni akord«)

2. U sobi blago trepte politure ,
Prostorom sjene polujasne plinu.
U zrcalu plohe zelenkasto — sure
Tek sedefastim odsjevima sinu.

(»Sfumato«)

3. Ali kad jesen vrela
Šumom koraca
I stranim poljubcem dirne
Drhtavim krošnjama čelo,
Lišće bi starih mudraca
Najljepše u strasti žutjelo,
Rudjelo,
Gorjelo,
Svelo,
A šaptanje bi ušutjelo
U jedan sunčani dan. (»Mudraci«)

Konačno, da istaknemo i nekoliko manjkavosti: nijesu valjani sricaji: sela — vela, jaše — snaše, čaške — praške, travi — slavi, tuklo — puklo, čelo — velo, duši — ruši, zalila — palila i t. d. Neke su riječi bez razloga skraćene ili izobličene, a nije se vodilo dostatno računa o interpunkcijama. Nu, uza sve to, od g. Kušana imamo se još mnogo nadati, jer su već u ovoj zbirci njegovi uspjesi daleko odmakli pred svim nedostatcima...

3.

Proza g. Kaisera zauzima ostali dio knjige (str. 59—134) i sastoji se od ovih sastavaka: »Gospodine moj, sve vam je to već bilo«, »Dijete«, »Snijeg počinje lepršati«, »Erato«, »Njegova prva riječ«, »Jedan život«, »Umiranje jednoga psa«, »Priča«, »Molitva«.

Odmah ću napomenuti, da su ovi prozaični sastavci g. Kaisera neka kombinacija novele, priče i gatke po vanjskoj formi, dok su po svojoj unutarnjoj sadržini pretežno lirske pjesme, sa elementima epike. Kaiseru ne dostaje ona tehnička virtuoznost i minucioznost, koja je kod moderne novele neophodno potrebita kao i ono harmonično prelaženje sa subjekta na subjekt i objekta na objekt. Opaža se na kojem mjestu mladenačka, konfuzna nestalnost pri izgradnji radnje, dok na drugom opet, preciznost i vještina rutiniranog pripovjedača, a to u sitnijim stvarima. Premalo se pisac u ovom pričanju objektivizira, a previše subjektivizira i tako prelazi redovito na područje Kušanova trokuta; lirike i osjećaja, rješavajući se samo njezine izvanjske forme i njezinih konvencijonalno-metričkih oznaka.

> »Noći su zanosno blage i mirne, jer ja hoću da ih
> takve osjetim. Noću sanjam o ljepoti i čarolijama
> koje kroz dan u neostvarenim mislima snijem i sabirem.
> U snu se ostvaruju moji sni. U njima ludujem za starim knjigama, lakim filigranima i žutim pergamenama; prozirnim sjajnim porculanom i mnogim slikama; starim popucalim slikama i bezbrojnim čarobnim stvarima koje toliko volim a kojih nikad nisam imao.«

Kolikogod mi možemo zamjeriti pripovijedaču Kaiseru zbog nekih pripovijedalačkih nedostataka, toliko moramo da utvrdimo u njegovom pričanju sve unutarnje elemente lirskog pjesnika, kao i kod njegova starijeg kolege Kušana. Ti elementi toliko su primjetni, da ih ne nalazimo u višoj mjeri ni kod g. Kušana; oni se očituju u neposrednosti izražaja,

finim, katkada vrlo intenzivnim i raznovrsnim osjećajima, bujnom fantazijom, bogatstvom pjesničkih slika, iluzijama, personificiranjem mrtvog, oduhovljenjem neduhovnog i malodušnog, otmjenim aluzijama i sl.

> »O umorno, maleno tijelo kojeg je svaka, sad otrovana, kap krvi volila mene; o slomljeno, patničko tijelo što si nemarom čovjeka ostavilo sunce, poljsko cvijeće i svoje mekane livade zelene svile! O ,dobro, srdačno pseto! Nijesi mi znalo, što je život niti je tvoj mali pseći mozak mogao shvatiti život ove tople sobe i jednu meku ruku...«

Kaiser vrlo često oduhovljuje mrtvo i podava mu sve atribute života, te se njegova novela pretvara u priču, što je na uštrb autora kao noveliste, ali još jedan dokaz za njega kao pjesnika.

> »A uveče, kad su kroz zamagljena stakla zavirile posljednje slomljene zrake umirućeg dana, mala je vaza novim osjećajem usnulog života ponovo zablistala davnim bisernim sjajem bezbrojnih toplih i nježnih boja, poput sedefaste bisernice u dalekom modrom oceanu.«
>
> »U duši male vaze uvukla se ranjava sumnja i sa strahom u srcu sjeti se ona da Jesen dahom svojim nosi Smrt.«
>
> »Mala je plava vaza šutila i blijeda patila iste bolove bijeloga cvijeta na rastanku sa životom.«
>
> »I bolno su nježne latice venule i plavi sumrak jesenskoga dana...«

— — — — — — — — — —

Svršavamo s konstatacijom, da je pisac »Varijanta na stare teme« više lirski, pjesnički nego li pripovijedalački talenat, koji se izrađuje i evolvira paralelno sa evolucijom života i koji obećava, kada se izgradi, mnogo više nego nam je u ovoj knjizi dao...

Nada je tu. Talenat je tu. Da vidimo...

Marin Pavlinović

NEDOČEKAN

— Mate moj, vidiš li, kako je lijepo kod nas?

U maloj kućici okruženoj baštom, na žalu mora, što je šumilo pod prozorima njihova skromna stana, Luce se privila uz muža, prislonila glavu na njegove krepke grudi, ruke im se isprepletoše kao da se nikad rastaviti neće i pogled njegov zaroni u njezin, kao u beskrajni prostor okupan sjajem i topao od sunčana žara, gdje se kao u azurnu ogledalu odrazivala vjerna ljubav njezina. I obuhvativši svojim pogledom njenu dušu, što mu se otvaraše i predavaše sva u velebnom i zanosnom drhtaju, u jednostavnim riječima pozdrava, prekaljanima radošću nad njegovim povratkom, Mate sagne glavu i prošapta sretno:

— Lijepo je, lijepo uz tebe!

Sve je tu bilo sirotinjski priprosto, nigdje ni traga nečem vrijednijem, što bi stvaralo impresiju udobna dobra života, a on je krstario morem, lutao po svijetu, nagledao se krasnih žena i gradova, tuđe ljepote i bogatstva, što mu je otvorilo oči, da vidi razliku između vlastita strada-

nja i tuđega dobra, pa ipak u tom času, kad je poslije duga izbivanja opet prekoračio prag svoga doma, sitrotinja njihova učinila mu se blagom nenaplative vrijednosti, najvećim, koje čovjek smije da zaželi.

— Dobro mi došao! — rekla mu je Luce, uzevši ga za ruku, i mornar je pošao za njom u taj jedini kutić na svijetu, koji je bio njegov i gdje je kucalo jedno srce u privrženosti i ljubavi za nj; pa kud bi pogledao, sve je izgledalo kao pozdrav njemu: i cvijeće razmješteno ukusno po sobici, što je veselo dizalo svoje mirisne glavice, da ugodi oku i obraduje srce, i stol prostrt i okićen kao za gozbu, i uzglavlje za umornu glavu njegovu, mekše nego igdje drugdje, jer ga je priredila brižna ruka. A nad svim napokon: djeca njihova.

Nedaleko od njih talasalo se more i pričalo onima, koji ga razumiju; ta priča iznosila je radosti i pregaranja- što ih ljudi snose njemu se predajući; more je šaptalo tajne ljudskih udesa, sreću njihovu, žudnje, nesreću i strasti; ono je iznosilo molitve i žalbe, što ih je čulo i uvijek ih sluša, ali uza sve to i snažnije od svega: More je zvalo....

U luci usidrila se lađa, onaj brod s kojim je Mate otišao u svijet i sada se povratio. Pust bez života stajao je taj brod, jer ga ostaviše mornari razbježali se kućama svojim, ali njegova su jedra govorila o putovanju, koje će se nastaviti, o odlasku koji se neda ukloniti, i njegov golemi trup nije iščezavao s očiju pomoraca, ocrtavajući se već iz daljine poput signala na dužnost, načas zaboravljenu i poput moloha, koji će ponovno proždrijeti nanovo oživjeli smijeh i kratkotrajnu sreću pomoraca i porodica njihovih.

Luce je znala da će Mate opet otići.

Sjedili bi uz prozor svoga doma za ugodnih proljetnih večeri, kad se more pričinjalo kao nepomična ploha, a zrak je odisao svježinom i mirisom; sjedili bi tako i onda, kad je bjesnila bura i dizala valove, cvilili jarboli na brodovima i drhtala srca od strave i brige za svoje mile, daleko od njih.

Onda je Mate govorio...

U njemu se budila ljubav za pomorstvo još u najranijim danima vukući ga od doma u svijet, u neizvjesnost, i sada je on pokušavao da je analizira i podvrgne kritičkom sudu; pokušavao je da pronađe razlog njenom postanku, da razjasni ženi i sebi zagonetku te ljubavi i svoga udesa, ali glas srca bio je jači, zagušujući to istraživanje i postavljajući taj izbor za jedino moguće riješenje njegove egzistencije, isključujući kao i prije svaku raspravu o uzrocima i posljedicama izbora svoga zvanja.

On je ljubio more.

Moguće da je to bilo već u krvi baštinjeno od otaca: taj nagon za tim životom. Odgoj iz djetinjstva upućivao ga je na more, predočivši mu to kao najviši ideal; siromaštvo zemlje kod kuće potjeralo ga je za kruhom na morskoj pučini; priče o dalekim krajevima i životu tamo vani uzavrijele su njegovu krv i učvrstile ga u vjeri, da je to poziv i sveta dužnost koju mora ispuniti. No mada je bilo u njemu te preddispozicije od nemale važnosti, Mate je osjećao da potpuno sretan ipak nije bio i neće ni biti.

— Oprosti mi! — kazao je ženi sakrivši suncem i vjetrom opaljeno

lice u njenom krilu i taj vapaj iz dubine grudiju kidao je velo sa iluzija, izrugivao je snove njezine i njegove u samooptužbi, u vlastitoj ispovijedi svoje maljušnosti u relaciji prema težnjama za boljim i ljepšim; taj vapaj otkidao se s usana kao apel na nečiju pomoć — nesvjesni neodređeni apel na nepoznatoga, koji će razumjeti taj krik elementarne žudnje čovjeka za srećom.

— Luce, ja ću otići, ostavit ću tebe i djecu, zazivat ću vaša imena daleko do vas; žudit ću svom dušom za vama i za zavičajem našim, a bit ću u stranom svijetu, koji neće razumjeti, što lomi i kida dušu moju.

Sjaj i zlato htio bi da ti dadem ženo, ali ga nemam i neću ga ni imati, a ono što dolazi sa mnom, kada me dočekuješ to je kajanje, što me prožima na pogled naše mladosti i sreće, što prolazi neuživano grizodušje radi grijeha, koje dovlačim pred tebe, a želim, zahtjevam što više, da mi oprostiš, ništa ne pitajući, da budem opet čist i dobar kraj tebe, koja si moja misao i zvijezda vodilja.

Moli se za mene, Luce; ti znaš: pitanje je — veliko bolno pitanje što nam steže srca, hoće li biti povratka nakon odlaska.

Naši životi igračke su valova i raznih životnih prilika u tuđini; naša tijela krhke su ljuske, u kojima je sadržan svijet osjećaja, dobra i zla, sreće i patnja, krijeposti i poroka.

Pitam se zašto odlazim, kad je moja žudnja za vama tolika, ali uz vas ja žudim opet za morem, jer to su za mene dvije ljubavi, dvije sreće, dva života. —

Luce ga ogrli i ne veli ništa, ali njene suze vrijednije od bisera, njen zagrljaj topliji je od sunčanih zraka na obzorju nad njima, i kad prošapta napokon, ona mu reče kroz osmijeh blaženstva:

— Ja ću te čekati kao i do sada, iz dana u dan, kroz tjedne i mjesece: ti ćeš doći!

— — — — — — — — — — — —

No Mate se nije vraćao.

U kući je pomalo ponestajalo već i najpotrebnije, napast je kucala na vrata osamljena doma, djeca su uzalud pitala za oca; molitva i ufanje žene razbijahu se o greben, na kojem je stajala sama bez pomoći. I kao tornado za najstrašnjih dana i noći tresla je njenim krovom poruga demonska oblika, zavirujući kroz prozore i vrata svojim strašnim i zlobnim očima i dovikujući bezobzirnom okrutnošću: »Uzalud čekaš! On više neće doći . . .«

Cvijeće je venulo nedočekavši da ga tko ubere na pozdrav njemu; kandilce se gasilo pred bogorodičnom slikom, kojoj je upravljala tako vruću molbu da joj se muž vrati, pisma od njega nisu više dolazila, a njihovi dječaci snivali su o brodu i o putovanju, kao što je snivao o tome i njihov otac za sve vrijeme svog mladenaštva.

Pored kušnja u preraznim oblicima, u odricanju i stradanju prolazila je Luce i nikakova tužaljka nije prelazila preko usana blijedih i stisnutih; prolazila je čvrsta kao hrid, koju nikakve životne nedaće i tegobe ne krše; slijepa za stotine ruku, što se prema njoj pružahu da je obujme i povuku sa sobom, gluha za stotinu zamamnih obećanja, strastvenih drhtaja i sladostrasnih šaptaja o novoj sreći, radosti i slastima:

hladna i prividno bez osjećaja za zlobni manifest ljudske ćudi izražen u samilosti, što pozljeđuje, a ugrađen gotovo u jednim te istim riječima, u stupidnom pokliku njene okoline, koji je tražio da se uvuče u njeno srce, da poput otrova spali u njemu svaku nadu i vandalski razori i samu svetost uspomene:

»On neće doći! Ostavljena!«

— Bože pomozi mi! — molila je žena vjerujući, da će valovi na moru njemu donijeti njezin poziv da joj se vrati; vjerujući da će mu škripa jarbola donijeti njene uzdahe, tamna burna noć sliku duše njene u strahu za njim, a sunce u svoj milini pogled njegove djece i čavrljanje njihovo. I sve drugo oko nje gubilo je na važnosti, povlačilo se, blijedilo i rasplinjavalo upravo u ništa pred jednom jedinom njenom željom, silnom i imperativnom, da ga bar još jednom vidi, da osjeti njegov zagrljaj koji je zaštićuje i da čuje muževnu riječ njoj namijenjenu. No poput ledena grohota zvonila je u njenim ušima osuda svijeta, izrečena tako lako i tako prirodno, kao da ne ovisi o tome sadašnjost i budućnost njezina. Osuda sreće njezine. Tad je došao jedan čovjek-mornar, drug njezina muža.

Ušao je u taj hram pregaranja i strpljivo snašane boli, stao je pred ženom-udovom, donašajući joj pozdrave onoga, koga je pokosila tropska groznica još pred dugo vremena.

Mislio je zacijelo da će ona kriknuti i proplakati nad tom strašnom viješću i zato je zurio ne shvaćajući, u ženu, što se ni pomakla nije.

Posumnjao je, da je ikada ljubila, ikada pripadala svim srcem njegovom pokojnom drugu; držao je da razumije, kako je ta smrt konačno odriješenje od okova uz jaram, koji je godinama nosila, i plamen ogorčenja buknuo je u njemu.

— On je umro, razumijete li me, Mate je mrtav!

... Bio je sam u svojim poslednjim časovima i onda je zvao mene, da vas pozdravim u njegovo ime, kad stignemo kući.

Plakao je kao malo dijete sjećajući se vas, mislio je valjda na vašu žalost, kad dočujete što se zbilo.

Ali naše žene žive u sigurnosti, one neznaju za zlo i bure, što se spuštaju nad našim glavama, ne slute kakav je naš život — časom raj, časom pakao —, kojemu smo žrtvovali mir naših ognjišta, najljepše uopće što imademo.

Vječno lutalaštvo od nemila do nedraga, lutalaštvo uz ljubav za vas ostavljene i tjeskobu, kad ćemo vas opet vidjeti i da li će to uopće biti, to je udes koji nije i nemože biti drugačiji — jer je jači od svega. Mi smo osamljeni i sustajući kraj palača, sjećamo se naših sirotinjskih domova i po tisuću puta u duhu hrlimo pred vas, da skinete s nas umor i muku, da previjete rane našega srca, ali kad umire eto jedan od nas, kad pogiba bez ikoga svoga u daljini, vi žene ne gubite vaš mir, jer život je jači od smrti: On je umro, no vi živite. —

Budi se Luce kao od nekog teškog sna i počima razumijevati.

Mehanički opetovaše njene usne činjenicu o muževoj smrti, ali tek postepeno prodiru te riječi u svijest, i sada tek ona razumije.

Znade da je uzalud čekala, uzalud vjerovala; razumije da je uta-

man grijalo sunce njihov prag, koji on neće više prekoračiti — razumije da je uzalud plamsao žar njene krvi i očekivala mladost druga svoga.

»Ona živi« rekao je taj došljak, a on nezna, da njezin život nikada nije ostvario njene žudnje; nezna da je prošao taj život kao val na moru, zašumio je, digao se do gorostasne visine, kao odraz snage i ljepote i izgubio se tad u dubini.

Molitva se penjala u visine, i vraćala neuslišana; miris tamjana u crkvi zapretao je erupciju patnje i strasti, njen zagrljaj hvatao je pustoš i mrak i samo u viziji budućnosti nesatdoše nesnosne misli i brige rođene iz oskudice i neizvjesnosti — u viziji ljepše i sretnije budućnosti.

Gdje je odgovor sada na njezinu ljubav, gdje je oživljenje njezinih snova, gdje je regres odricanju, zora kao završeatk noći, što ju je obavila?

Ona je sama.

Sama je s uspomenom na rijetke časove, kao oaze u pustinji, kad se Mate vraćao; sama je s kompleksom pitanja, na koja treba da se odgovori, da dođe do mira i duševne ravnoteže, i jedini tko čuje glas te duše, Bog je na nebu — jedini je uzrok patnje njene, more, što ih je odnjihalo šumom valova svojih.

Dan je lijep kao i onda, kad je Mate posljednji put došao, priroda se presvlači u ruho sretne mladenke, kiti se i veseli, a nitko ne sluti da teče krv njenog srca i pada na vedri kolorit proljetne slike. Nitko ne sluti u kakvom se grču svija šuteći.

A ovaj čovjek govori o pregaranju i žrtvama muževa, nesposoban da pronikne u srce žena, u njihov misterij, pa da uoči i njihove žrtve, da ih shvati i da im se pokloni.

On traži naricanje, bučne scene žalosti, jer mu je nerazumljiva ova tiha bol; vidi pred sobom stradalnicu i bez vašarske žalbe i čini mu se, da je to nezahvalnost i tupost, na koju on opravdano reagira.

Mogla bi da ga otjera ponosno i uvrijeđeno, ali taj čovjek bio je drug onoga, koga je ljubila i za koga bi sve na svijetu podnijela, da ga je mogla otrgnuti od ralja smrti, koje ga obuhvatiše. Njezin Mate, najmilije što je imala, otišao je od njih zauvijek i more je među njima kao i za života njegova.

— Ja te mrzim! — izusti žena i šake joj se nemoćno stegnuše, kao da će razbiti njima pjenušave modre talase i u tima riječima nije bila kletva nego čemer, tihi jad sitna stvora pred silnim divom.

— Majko! zovu je dječaci dotrčavši do nje i obujmivši je — majko, dođi da vidiš, kako je velik i krasan brod, što je upravo stigao u luku. I mi ćemo poći s takvim brodom, zar ne, i mi ćemo ploviti u svijet kao pomorci, kad odrastemo!?

Luce se trže. Polako se ovlažiše njene oči i prekor zamre; u sutonu javlja se sjene ljubljena čovjeka, prilazi k njoj, podiže je da ne klone, smiješi joj se i govori na usta sinova njihovih:

»More je lijepo — more nas zove! Ništa nije od njega ljepše...«

I kaplju suze niz njezino lice i uzima krst na ramena da ga i dalje ponese. Ne protuslovi i ne jauče. Nitko nezna, što je podnijela i ne će ni znati. Luce šuti.

L I S T A K

JUBILEJI

Fra Joso Garić. Ovaj vrijedni i zaslužni sin naroda našega, vjerni sljedbenik skromnosti i ljubavi sv. Franje, proslavio je, okružen simpatijama svih Hrvata, na 23. travnja dvadesetu godišnjicu svoga biskupovanja. On je prvi banjalučki biskup po hijerarhiji. Prije njega su upravljali katoličkim stadom banjalučke biskupije biskupi iz franjevačkog reda pod nazivom apostolskih vikara, izravno podredjeni svetoj Stolici, kao što biva u zemlji misija. Sa Garićem počinje i u banjalučkoj crkvi redovita hijerarhija Bosne i Hercegovine pod metropolitom, sarajevskim nadbiskupom.

Kao što je maleni gradić Hipona u sjevernoj Africi napučen stanovnicima svake vjere, napose poganske, ipak imao za biskupa onog velikog učenjaka Augustina, koji je svijetlio cijelom kršćanskom svijetu, tako je i Banjaluka dobila za biskupa svećenika, koji svojim vrlinama, svojim prosvjetnim radom, svojim žarkim rodoljubljem sija na daleko i široko. To su dokazale one stotine učesnika na njegovoj proslavi na sami mali Uskrs. Nisu svi ti bili prisutni tijelom, jer ne bi mogli ni stati u Banjaluci, ali su bili prisutni duhom; čestitkama i lijepim željama visokom svečaru.

U njemu mi svi štujemo ne samo otadžbenika i ljubitelja naroda, nego nada sve štujemo i klanjamo se njegovu čistom adamantinskom značaju.

Njegov značaj gori i svijetli danas, gorit će i svijetlit još dugo i poslije njegove smrti.

Moramo doviknuti uzajmljenom frazom, ali iskrenim i od nikoga pozajmljenim povikom: ljubimo Te naša diko.

MRTVAČKO ZVONO

Srećko Albini. Dne 17. travnja u Zagrebu umro je od sepse, koja je nastupila kao posljedica vrbanca, popularni hrvatski kompozitor Srećko Albini. On se rodio god. 1869. u Županji. Muzičke nauke svršio je u Grazu i Beću. U početku svoje karijere bio je kazališni kapelnik u Grazu i Zagrebu. Za kapelnika na zagrebačko kazalište došao je g. 1895. U Zagrebu je počeo pisati svoja prva kazališna djela. Kad je zagrebačka opera bila raspuštena, otišao je Albini u Beč, gdje je marljivo komponirao operete. God. 1909. postao je ravnateljem zagrebačke opere i ostao na ovom položaju punih 10 godina. Umirovljen je god. 1919. i od tada je živio neprestano u Zagrebu. Od svih njegovih brojnih kompozicija najveći su uspjeh postigle na domaćim i stranim pozornicama opereta »Barun Trenk«, opera »Maričon«, te operete »Madame Troubadour« i »Bosonoga plesačica«.

Ovaj neumorni skladatelj proslavio je sebe i svoj narod djelima trajne umjetničke vrijednosti. Stekao je i zaslužno priznanje. Skromno je pokopan na Mirogoju praćen od svojih suradnika i štovatelja ostavivši neizbrisivo ime u povijesti hrvatske glazbene umjetnosti.

Ispravak. U br. 3 nam se je pokrala jedna pogreška. Don Ivo Prodan naime nije umro 10 ožujka, nego 9. i to u 10 sati u večer. Ovo za točnost.

KNJIGE I ČASOPISI.

Dr. Mirko Vrsalović: »Prinos iz bračkih starina«. Posebno otisnuto iz »Vijesnika za arheol. i histor. Dalmatinsku izišla je nedavno pod gornjim naslovom rasprava Dra Mirka Vrsalovića, o kojoj se je malo pisalo u našem novinstvu, premda bi bilo potrebno, da se na nju, a naročito na samoga pisca, uz dvadesetu obljetnicu njegova znanstvenog rada, naša hrvatska javnost opširnije osvrne. Neutrudivi naš kulturni radnik g. Dr. I. Esih iznio je doduše u »Jutar. Listu« glavne crte Vrsalovićeva života i rada, ali očekujemo od koje stručne kritične sile, da uzme detaljno u pretres sve, što je Vrsalović napisao, e da i neupućeni budu obaviješteni, koliko je on doprinjeo ne samo upoznavanju bračke prošlosti, nego uopće naše hrvatske povijesti, s kojom je Brač bio uvijek u najužoj vezi kano jedan od najvećih i najznamenitijih hrvatskih otoka, zbog čega je više puta i nazivan »biser Jadrana«.

Vrsalović je rodom sa otoka Brača, te se je nakon dovršenih pravnih nauka u Zagrebu i Pragu dušom i tijelom posvetio istraživanju bračke starine. Čovjek naprosto ne može da shvati, kako je on uza sve svoje staleške dužnosti (po zanimanju je sudac, sada u Orebiću) mogao sakupiti onoliko još nepoznatih isprava i sabrati toliko znanja na tom području. Pretraživao je javne arhive, proučavao sve naše i tudje historičare, prevrćao stare zaprašene listine kod svih vidjenijih bračkih porodica, usporedjivao, ispravljao krive nazore, tražio vezu izmedju raznih dogadjaja, u jednu riječ trudio se rijetkom marljivošću, spremom i ljubavlju, da sastavi poznatu i znamenitu zbirku: »Archivalia Brattiensia«, koja mnogo pomaže za točno proučavanje bračkih, a onda i uopće hrvatskih i slavenskih prilika u srednjoj Dalmaciji za vrijeme t. zv. dalmatinskih komuna, kao što i za predjašnjih i novijih razdoblja. Još kao abiturijent napisao je Vrsalović raspravu »Brač i brački statut«, pa je takovih ovećih i manjih rasprava napisao kasnije svu silu. Spominjemo samo: Zanimljivi starohrvatski natpis na Braču. Riječ konac u vrelima sa otoka Brača. Pojava glasa »j« u čakavštini na otoku Braču. Podrijetlo dalmatinskih Vranicana Nepoznate isprave o Matku Talovcu, Povaljska opatija, itd Naročito spominjemo raspravu »Hrvatska na otoku Braču«, štampanu u X. Hrvatskom Kolu Matice Hrvatske. Tu je govora o nekoj luci na otoku Braču koja se od davnine naziva »Hrvatska«. Vrsalović dokazuje porijeklo toga naziva i nesumnjivim naučnim argumentima dolazi do logičnog zaključka da je taj naziv u uskoj vezi sa samom Hrvatskom, sa samim Hrvatima. Konac te rasprave ovako glasi: »Svako hrvatsko srce će obradovati saznanjem, da nam je zajedničko narodno ime u dalekoj prošlosti utvrdjeno ne samo na kopnenoj staroj kneževini, na kraljevini, Trpimira i Tomislava, tamo još od polovine IX. vijeka po Kr., nego eto i na jednoj vrlo izloženoj

točki Jadranskoga mora, koje kralj Krešimir nazva »Naše Dalmatinsko More«.

Iz ovih se riječi razabire i dah rodoljublja, kojim dišu Vrsalovićevi radovi i koji ga čine tim više simpatičnim svakome Hrvatu.

Vrsalović voli svoj Brač, pa je valjda i to bio razlog, da nije ostao u Pragu, gdje ga je pok. prof. Kadlec htio postaviti kao nasljednika na katedri povijesti slavenskih prava, nego je želio da bude uvijek u dodiru sa svojim suotočanima i da dalje traži, kopa i nailazi na nova vrela za svoj daljnji rad. I ne razumijemo, zašto se toga čovjeka, kada je već valjda svojim prilikama prisiljen da zaradjuje pošteno svoj kruh kao sudac, ne ostavlja na bračkom sudu, u Supetru, da mu bar olakša posao za ovu njegovu patriotsku i korisnu i plemenitu strast???

Ovo nekoliko redaka ne mogu ni iz daleka prikazati u doličnom svijetlu rad Dra Vrsalovića i na povijesnom i na etnografskom i na filolškom polju, a da i ne spominjemo činjenicu, da se on — kako čujemo — bavi specijalno i bračkom foklorom, kao što se je za mladjih godina bavio i kazališnom kritikom, žurnalistikom, itd. — Svakako jedna vrlo, vrlo interesantna naša kulturna i naučna pojava, o kojoj bi trebalo da vodimo svi više računa. U jednom toplom pismu upravljenom pred neko vrijeme svom suotočaninu književniku spominje Vrsalović »težačke sinove ispod maškliṇa«, koji su mu uz srce prirasli, jer je i sam težački sin, a to još više podiše vrijednost njegova rada. On hoće da radi za svoj Brač, za svoj narod, za hrvatsku povijest, pa mu Bračani i svi Hrvati moraju biti zahvalni, te ga svojim priznanjem i svojom odanošću poticati na ustrajnost i daljnje istraživanje naših lijepih starina...

O samom spomenutom djelu »Prinos iz bračkih starina«, ne možemo potanje govoriti, jedno jer nam prostor lista to ne dozvoljava, a drugo, jer se vrijednost ove rasprave može prosuditi jedino u vezi sa cjelokupnim dosadanjim Vrsalovićevim radom. U početku spominje pisac rodoslovlje bračkog prezimena Nižetić, porijeklo imena Štambuk, svojevoljno stupanje Brača pod zaštitu bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka, gospodstvo mletačke republike, povratak pod vlast zakonitog hrvatskog vladara, itd. — Poslije toga je iznešeno šest isprava iz doba od g. 1266 do 1322. u kojima je govora o raznim privatno-pravnim odnosima na otoku Braču. U bilješkama su protumačene pojedine stavke tih isprava (koje su pisane na latinskom jeziku) i citirani mnogi historčari, od starog bračanina Cicarellia do najnovijih hrvatskih i stranih. Na koncu je kratak Résumé na njemačkom jeziku.

n. o.

Djela sv. Terezije. U nakladi zagrebačkih Dominikovaca »Istina« počela je izlaziti »Duhovna Biblioteka«. Prva knjiga te »Duhovne biblioteke« će obuzimati prevod sveukupnih Djela Sv. Terezije, koja je ostavila svomu španjolskom narodu i cijelom kršćanskom svijetu veliku književnu baštinu. A medju tim djelima je prvo i najvažnije njezina autobiografija, koju je napisala na zapovijed svojih starešina.

Po osnovi naklade »Istina« »Duhovna biblioteka« bi imala izdati najvažnija asketsko-mistična djela u hrvatskom prevodu. Osnova kolosalna, koju neće moći lako svladati ni jedna cijela generacija. Od Klementa aleksandrinskog, Ciprijana, Atanasija pa sve pisce starokršćanske, onda one srednjega vijeka, a za ovim i moderne gojitelje asketske knjige, imade ih toliko na broju, da bi trebalo osnovati jedan posebni radni odbor, koji bi se bavio samo tim poslom i imao bi šta raditi. Ako je to groman rad, još je veći naći konsumente za tolika djela u našem narodu brojno malenu. Ta djela ne idu u svakčije ruke. A broj samostana, pobožnih kuća, svećenika, kojima u prvom redu ima služiti »Duhovna biblioteka«, je malen, radi toga naklada mora po sebi biti skuplja nego li kod drugih, velikih naroda.

Ovaj prvi svezak sadrži dakle autobiografiju sv. Tereze, koja svojom važnošću za duhovni život stoji uz bok »Ispovijedima« sv. Augustina. Djelo je preveo sa španjolskoga poznati naš kulturni radnik Dr. Fran Binički, bivši profesor u Senju. On je svoj prevod popratio kratkim uvodom o životu i radu autorice. Ona se je rodila u Avili u Španjolskoj od aristokratskih roditelja: Don Alonsa de Cepeda-Ahumada i Donne Betrice Davila u Dahu-

mada god. 1515., u doba kad je naš M. Marulić pisao svoja velebna asketska djela na latinskom jeziku, koja su se širila i po Španjolskoj. U dvadeset prvoj godini života udje u red Karmelićanki, nakon što preboli ljutu žalost za majkom. Ona je bila ne samo duševno izvanredna pojava nego i tjelesno veoma krasna. Sačuvala se je njezina slika, koju je naslikao jedan naš franjevac, Hrvat, fra Ivan. I kad joj bi pokazana ta slika, ona se zarumeni i ukori slikara: »Bog ti oprostio, brate Ivane. Kad me već naslika, zašto me naslika ovako ružnu i krmeljavu?« Premda je veoma često poboljevala, slabe fizičke konstrukcije, dala se je na velik posao, na posao obnovljenja i unapredjenja karmelitskog reda. Ona sama zasnova 17 samostana ženskih i 14 muških. Umrije god. 1584. na blagdan sv. Franje Asižanina. Njezina književna djela, koja su nastala ne iz njezine puke želje za spisateljskom slavom, nego prigodice po nalogu starešica, dijele se na I. Povjesnička, II. Asketsko mistična, III. Upravna, IV. Na pjesnička i V. Na Cartas.

I. knjiga duhovne biblioteke obuhvaća tri sveska, a evo je izišao prvi svezak. Prevodilac je uložio mnogo truda i mara, da mu djelo izidje i vjerno izvorniku i razumljivo hrvatskom čitatelju. Nastojao je pobuditi zanimanje za sadržaj i oživiti u duši one kreposti, s kojih je izgarala duša one jake djevice Aviljanke. Sa književnog gledišta se djelo mora pohvaliti. Njom se obogaćuje naša, do sada, vrlo oskudna asketska literatura jednim krasnim djelom.

Na koncu neka nam bude dozvoljena jedna mala, čisto jezična, opaska. Sv. Tereziju zovu obično Avilska, jer se je rodila u Avili. Tako sv. Franju zovu Asiški, jer se je rodio u Asizu. Sv. Antun je nazvan Paduvanski, jer su ga Padvani smatrali svojim sugradjaninom itd. Ovi atributi su pogrešni. Ako se reče: Asiški, Avilski, Paduanski analogno kao Zrinjski, Blagajski znači gospodara mjesta a ne mjesto rodjenja. Grof Petar Zrinjski, znači da je on potekao od loze, koja je imala vlast i gospodstvo nad gradom Zrinj. Atribut za oznaku rodjenja jest Asižanin, Avaljanin, Padvanin, kao Splićanin (Isporedi Marko Marulić Splićanin u njegovim djelima). Za to bi bilo uputno, da mi, kad hoćemo da označimo mjesto iz kojega je netko potekao, upotrebimo pridjev, koji tomu odgovara, a ne slijedimo dosadanje pogrešne nazive. Drugo je Pavle Zrinjanin a drugo Pavle Zrinjski. Drugo je Franjo Asižanin a drugo Franjo Asiški. Kod ovoga atributa se mora nešto podrazumjeti: gospodar, upravitelj, biskup, itd. Ovo bez zamjere i gospodinu prevadjaču i svakomu, koji se takovim pogrešnim atributima služe.

*

Iza ovog prvog sveska, u najkraćem roku slijedit će takodjer i ostala dva sveska. Svi oni, koji su se do polovice tarvnja na »Djela« pretplatili i obvezali se uzeti sva tri sveska, dobivaju ih uz pogodovnu cijenu od Din 120.—. Medjutim, kako su mnogi kasno saznali za tu pogodnost, izdavači su produžili tu pogodnost na još neko vrijeme, ali uz taj uvjet, da oni, koji se hoće njome poslužiti, treba odmah da pošalju svotu na sva tri sveska (Din 120.—), kako bi se time bar donekle namirili veliki troškovi oko izdavanja ovih monumentalnih djela. Inače je knjižarska cijena djelima Din 180.—. Sva tri djela mogu se dobiti takodjer uvezana u platno sa zlatnim naslovom. Uvez stoji Din 15.— po komadu. Za pakovanje i poštarinu svih triju svezaka treba dodati Din 9.—. Novac se šalje ili novčanom uputnicom ili čekom br. 33.236. Narudžbe prima: Dominikanska naklada »Istina« Zagreb-Maksimir.

LIKOVNA UMJETNOST

Slikarske izložbe. Iako je slikarska sezona već na izmaku, nismo još do sada imali kakav značajniji umjetnički događaj. Izložbe su se redale, slikari poznatiji i manje poznati izlagali su svoje nove radove s više ili manje uspjeha, ali u glavnom nije bilo velikih iznenađenja niti smo mogli zabilježiti koji markantniji datum. Sve je teklo nekako teško i tromo, bez poleta, bez zanosa. Pa ni izložbe većeg stila, kao na primjer »Izložba savremene francuske umjetnosti« pa »Izložba trojice« (Babić, Becić, Miše), zatajile su u mnogom pogledu. Prva nije ispunila naša očekivanja ne davši nam sasvim jasan pogled u šaroliko i mnogostru-

ko zbivanje u francuskoj umjetnosti; druga nije značila kakovu novu etapu u razvoju te trojice umjetnika niti je imala karakter stremljenja na više. Uopće, većina izložaba ostavila je dojam nekog zastoja. Je li to odraz ove permanentne depresije i krize u ekonomskom i društvenom životu svih država? Je li to samo časovito neraspoloženje stvaraoca? Epoha prevrata i kaosa, epohe ekonomski stegnute bile su, doduše, uvijek jalove za umjetnost jer u njima mogu nepomućeno stvarati samo oni najjači, samo geniji, a tih je uvijek bilo malo.

U ožujku je izložio u Ulrichovom salonu naš poznati slikar **Marijan Trepše**. Kako je on već s uspjehom izlagao i uinostranstvu i kod nas, a svagdje se afirmirao kao slikar odličnih kvaliteta, to smo ovu izložbu iščekivali s velikim interesom. Donio je veći broj radnja — ponajprije figuralnih i pejsaža — koje su ispunile dvije izložbene prostorije Ulrichovog salona. Tko je od prije poznavao govor njegovog slikarskog jezika i način izražaja, opazit će sada na prvi pogled promjene i nove težnje. Iako je on od rijetkih savremenih slikara, koji ne oponaša sve što diktira moda i inostranstvo, on ipak drži korak i sa savremenim strujama i potrebama, ali daje uvijek duboko proživljene i proćućene radove. Ovaj put se naročito opaža promjena skale njegove palete. Dok je prije rješavao slikarsku realizaciju linearno, skoro grafički, sa podređenom ulogom boje, gdje je sve bilo ovisno o jednom generalnom tonu slike, sad se jasno osjeća odvajanje od takvog načina. Slikar je doduše zadržao svoj egzaktni crtež ali dijelovi tog crteža su oživljeni jednom novom skalom boja, kojom se on do sada nije služio. On želi svoj prvobitni način spojiti sa nekom vrstom modernog kolorizma. Naročito jasan uvid u tu novu težnju daju pejsaži i slike gradske periferije. Na spretno postuvljen osnovni ton dolaze žive ali znalački niansirane plohe i mrlje. Tako objekti postaju plastični, iskaču jasno i izazivlju dojam nekog čudnog osvjetljenja, kje ali nije na štetu realizma.

Mnoštvo tih finih tonova jasnije upada u oči na slikama na kojima je spajanje tih dviju težnja potpuno uspjelo.

Uza sve prednosti pejsaža, ne čine oni najbolji dio izložbe — figuralne slike ipak ostaju domena tog talentiranog slikara. U njima je on i mnogo staloženiji i mirniji a sami slikarski doživljaji jasniji i zanimiviji. Tu je i više koncentriran na predmet, bez tapanja i nesigurnosti. Premda njegov novi kolorizam nije tu proveden potpuno i dosljedno. Tako često neki dijelovi slike nose posvema obilježie prijašnjeg stvaranja, a ovi novi elementi ulaze u kompoziciju naknadno i vezuju se s njom neorganski. Ali to postaje jasno kad čovjek pomisli da prelaz iz jednog načina u drugi niti smije niti može biti nagao. A ovo je samo prelazna etapa u novo — i ona nije definitivna. Da će ovo spajanje dati pozitivnih rezultata dokazuje uspjeh »Portrait« i živa kompozicija »Sajam«. Bez sumnje je ugodno pozdraviti ovakvog slikara koji kritički prati sva ova moderna strujanja u slikarstvu tražeći kompromis između svojih težnja i zahtjeva našeg vremena. Zato ova izložba znači uspon na više. Ona je dala jasnije konture njegova talenta, ona je potvrdila dobro mnijenje o njemu ali i probudila još mnogo nade.

Slavko Tomerlin izlaže već nekoliko godina redovito i uvijek veći broj slika. Otkako pamtim te izložbe one su uvijek na istom nivou. On si je stvorio jednu dosta primitivnu šemu po kojoj konstruira svoje slike. Sad se po njoj u beskonačnost variraju scene. Seljaci, seljakinje, djeca, pejsaži izmjenjuju se na njegovim platnima bez veće promjene tako da je sve već jednom kod njega bil »isto tako, samo malo drugačije«. Ovogodišnja njegova izložba u Ulrichovom salonu bila je opet jako velika brojem slika (84) i potpuno slična pređašnjima. Ne znamo je li kriva sredina u kojoj taj slikar živi (provincija) ili je on izgubio svaku vezu sa životom, sa novijim slikarskim nastojanjima, ali u svakom slučaju on svoj talenat (koji se mjestimice naslućuje) loše iskorišćuje. Ovakav način obradbe scena iz narodnog života, kako nam on pruža, ne bi zadovoljio ni u doba naivnog njemačkog genre slikarstva iz prošlog stoljeća, jer se i onda tražila veća tehnička sprema. Ako on ima pretenzija da bude slikar nepokvarenih na-

rodnih običaja i etnografski umjetnik, onda on svoj poziv olako shvaća. Svi su ti porazmješteni seljaci tako neslikarski postavljeni i tako labavo povezani u neku kompoziciju da je teško podrobnije govoriti ma i o kojoj njegovoj slici. Nikakova zamisao, površna izradba uz kolorit koji često odaje naivnost. Pojedini likovi čine dojam manekena, bez prirodnih gesta i pokreta kao da je sve to ovako usiljeno postavljeno pred kameru »Schnellfotografa«. Tu i tamo se opaža znak talenta koji bi bez sumnje bio u stanju, da u svom okviru stvori i dobrih djela — ali zato se hoće više studija, solidnijeg rada i ne forsiranje kvantiteta već kvaliteta. Vrlo je pohvalno i lijepo da nam g. Tomerlin želi prikazati život našeg seljaka koji je i zanimiv i zahvalan za likovnog umjetnika, a koga su današnji slikari skoro i zaboravili, ali on taj posao shvaća diletantski. Jer lik čovjeka u narodnoj nošnji postavljen u pejsaž, nije za današnji pojam još slika — bez obzira na tehničku i vrsnoću rada. Ako bi Tomerlinu uspjelo, a iz bogatog materijala koji nam pruža naše selo i koje on, čini se, dovoljno pozna, stvori dobro postavljene, slikarski komponirane i solidno rađene slike, on bi bez sumnje ispunio jednu prazninu u današnjem slikarstvu i doprinijeo bi Hrvatima više nego mnogi zaneseni imitatori pariskih nastranosti.

Gđica T r u d a B r a u n, absolventica münchenske akademije, bivša učenica profesora Glücka, Andžela Janka, Schinnerera, izložila je po prvi put svoje slikarske radove u Umjetničkom paviljonu. Velik broj njenih slika (skoro 90) zastupa gotovo sve tehnike: ulje, ugljen, pastel, bakrorez, ornamentalni radovi na staklu i porculanu. Generalnu pogrješku počinila je ta mlada slikarica time što je izložila sve ono što je u zadnje vrijeme stvorila. Taj je velik broj slika bez sumnje znak marljivosti ali on nije uvijek dokaz stvaralačke snage. Ovakova množina radova, u kojoj još prevladavaju tipične školske radnje, ne samo da ne daje sasvim jasnu sliku o talentu izlagača, nego štoviše ona ga i maskira. Značajnije se stvari izgube med slabijim, a sve onda ostavi bezličan utisak naučenog. Uza sve to nalazimo među njenim platnima nekoliko slika koje odaju da gđica Braun ima talenta. On je još u okovima školske discipline, nesamostalan i sputan, ali on postoji — a to je glavno. S nekoliko portreta uspjelo je slikarici i jasnije odrediti svoj dar a ujedno i genre u kojem će u buduće najbolje stvarati. Obradba tih slika je još školska, a gdje ipak nije, tamo redovito zapada u tapanje i traženje, daje prljave tonove i nejasne i neizdiferencirane oblike. Opaža se težnja da se fiksira psihički momenat i da se dade izraz duševnog života. Da li će sve te težnje zaista doći do potpunog izražaja i dati pozitivne rezultate, to je još pitanje vremena, rada i autokritike.

Nadajmo se da će nam slijedeća izložba mlade slikarice potvrditi to dobro mnijenje o njenom talentu.

Vladislav Kušan

BILJEŠKE.

Prosvjed potlačenih naroda u Rusiji. »Savez Potlačenih naroda SSSRR« u kojem su zastupani Ukrajinci, Kozaci, Kavkaz i Turkestan, podnio je prošlih dana memorandum Savezu Naroda u Ženevi. S tim memorandumom nastoje ti potlačenici svratiti pozornost kulturnog svijeta na nepodnosive prilike u kojima oni žive pod tiranijom boljševika. Ovi su uveli sistem putnica i za unutarnji promet putnika. Tom prilikom na stotine hiljada gradjana je protjerano iz gradova, odredjena su im nova boravišta. U tim novim boravištima im je oduzeta cedulja za prehranu i prisiljeni su da skapavaju od glada. Kolektivizacija poljodjelstva ne uspijeva jer daje povod brojnim zloporabama od strane boljševičkih vlasti. Deportacija seljaka s juga na sjever je preuzela nevjerojatne razmjere. Deportacija Kozaka iz krajeva Poltave i Tihoreska po službenim podacima se je uspela do 45.000.

Položaj radnika po gradovima svaki dan biva nesnosniji. Ovo teško stanje

Glavni i odgovorni urednik: K e r u b i n Š e g v i ć, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »M e r k a n t i l e« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, 1. LIPANJ 1933. BROJ 5.

U SLUŽBI PRAVICE ZA SVJETSKOGA RATA 1914.-1919.

DJELATNOST DON FRANE BULIĆA I NJEGOVIH PRIJATELJA

I. Dio

Spasavanje uhapšenika

Manifest cara i kralja Franje Josipa od 28. srpnja 1914. upućen narodima Austrije i Ugarske, nije nikoga iznenadio. Javnost se je pripravljala na taj sudbonosni korak kroz cijeli mjesec, koji je protekao od ubijstva prestolonasljedničkog para do dana manifesta. Izmjena nota među kabinetima morala je dovesti do mobilizacije, jer bješe nastupio slučaj: kad papirnate note ne mogu ništa, onda nastupa oružje, quod carta non sanat, sanat ignis (Mazzarino).

Ali ono, što je slijedilo poslije toga manifesta, grozno je iznenadilo svakoga, svakoga je napunilo ogorčenjem. Što je bio savkolik život, sa svim silama naroda, stavljen u službu rata, što su ljudi morali davati i svoju krv i svoj imetak za ratne potrebe, to se je nekako moglo razumjeti. Ali kad su počeli upotrebljavati i Crkvu i crkveni imutak, crkveno blago u ratne svrhe, tek onda je narod teško osjećao.

Gradska inteligencija je osjetila odmah u početku strašne posljedice onog kobnog 28. srpnja. Otvorila su se vrata denuncijama svake vrsti i počela hapšenja istaknutijih ljudi. Austrijske vlasti su osjećale, da u Dalmaciji nisu doma, da oni žive tu kao u zemlji okupacije. Narod ih nije ljubio. Osobito ih nije trpila nacionalna hrvatska inteligencija. Vlasti nisu imale povjerenja u inteligenciju. I to nepovjerenje diktovalo je velike mjere opreznosti osobito u početku, dok se ne provede mobilizacija, i dok ne uđe u posao vojnički aparat. Iz straha su vojne vlasti poduzele mjere, koje ne samo da nisu bile potrebite, nego su samoj vojsci nosile štete, ubijale svaki zanos za rat, ubijale i u prostom neukom seljaku ono prvo glupo oduševljenje.

*) Mislimo, da neće biti na odmet, ako iznesemo ovo nekoliko dokumentiranih bilježaka iz vremena rata, kad se već pišu uspomene i memoiri na sve strane. Nužno je dapače, da se neke stvari ne zaborave. Treba poznavati ljude, karaktere kao i nekaraktere.

Iz straha su se dakle poduzimala hapšenja u velikom broju, od straha se uzimahu taoci za vojne transporte, iz straha se konfinirali sumnjivci, iz straha se provađahu i nekorisne istrage, od straha provađahu i rekvizicije po kućama, da kasnije gnjiju, da propadnu, da budu otuđene ili izgubljene.

Hapsilo se je i kralo, a da se nije mogao čuti glas prosvjeda.

Vojna vlast je uzela javnu štampu pod veoma strogu cenzuru. Ništa se nije pisalo, šot je stajalo bilo u kakovoj vezi s vojnim operacijama, sa hapšenjima i konfiniranjima. Novine su morale slaviti rat i pjevati pjesme vojskovođama, grditi neprijatelja, veličati hrabrost i odanost vojnika, dizati moral na fronti i u zaleđu.

Ni carevinsko vijeće, ni dalmatinski sabor, kao ni drugi pokrajinski sabori, ne bijahu raspušteni, a pogovo ne bijahu raspušteni tranzlitavski sabori: peštanski i zagrebački. Ali nisu mogli dati glasa o sebi. Kad su se počeli javljati glasovi iz sabora, bio je očiti znak, da je blizu konac habsburške monarhije.

Bi suspendirana i općinska autonomija. Na upravu svih glavnijih općina bjehu postavljeni komesari, od straha da se ne digne glas disonancije.

Ovakovo ratno stanje tištilo je svakoga, ali najviše su radi toga trpili gradovi i gradski intelektualci. Držan pod okom, sumnjiv vlastima, dosta je bilo, da te netko prijavi makar i anonimno, bio si odmah uhapšen, stavljen u istragu, a dok si se oprao, ako si bio nevin, htjelo se je da prodju mjeseci, ako ne i godine. Što si bio istaknutija linčost, to si bio sumnjiviji, premda nisi ništa počinio, radi česa bi trebao odgovarati.

U takovom stanju i raspoloženju, ako si imao neprijatelja i ovaj iz bilo kojeg razloga javio, da si ti neprijatelj rata, da si neprijatelj države, da voliš Srbe, da imadeš veza sa Srbima, da si rekao negdje koju riječ (makar i ne bilo istina), odmah bi te žandarmi uhapsili i s tobom u zatvor. Tako se je dogodilo, da su mnogi i mnogi posve neškodljivi ljudi, dapače najvatreniji austrijanci, najpouzdaniji političkim vlastima, bili uhapšeni i odsjedili stanovito vrijeme na jednostavnu denuncijaciju kojeg ličnog neprijatelja. Tako se je moglo dogoditi, da su najveći austrofili, najvjerniji skutonoše ondašnjeg režima dobili aureolu mučenika i nacionalnih heroja, proglašeni žrtvama austrijske politike, i kasnije se isprsivali...

Savkolik javni život bio je u rukama vojske. Ne samo da nije bilo slobode govora, slobode sastajanja, slobode štampe, slobode izrazivanja misli, nego se ljudi nisu mogli ni slobodno kretati. Trebale su posebne legitimacije, da prođeš iz sela u selo. Sve je stajalo pod kontrolom. Listovi su se morali slati otvoreni, tako se nije moglo ništa znati ni u osobnom ni u stvarnom pogledu. Gdje je ko? Što ko radi? Što se zbiva? Na te upite nikakov odgovor.

Stanje nesnosljivo, koje bi bilo dovelo do katastrofe prije nego li je svršio rat, da nije malo po malo od sebe popušćalo.

U tom stanju neznanja, neizvjesnosti, osamljenosti najteže je bilo onima, koji su imali koga u tamnicama. Pomislite na žene, na majke, na djecu ostavljenu u neizvjesnosti, dok se šire glasovi o strijeljanju i vješanju, Pravo pravcato stanje terora.

I u takovim teškim, nesnosnim prilikama nije se ugasila patriotska vatra u plemenitim srcima. Ona je tinjala pod pepelom da se razbukti u djelatnu akciju, čim je prešao prvi veliki olujni vihor.

Među onim plemenitim srcima, u kojima je tinjala vatra otadžbeništva u Dalmaciji stajao je na čelu Don Frane Bulić, najistaknutija ličnost Dalmacije poslije sv. Jeronima i Marka Marulića.

*

Kad nastaje veliki orkan vjetra uz grmljavinu i lomljavu sa svih strana, ljudi ustravljeni od bijesa prirodnih sila bježe i posakrivaju se, gdje ko može. Nikoga nije vidjeti ni po gradskim ulicama, ni po poljima i selima. I same životinje traže zakloništa. Priroda bijesni, čupa stabla iz zemlje, vitla s njima po zraku kao laganim perjem. Gromovi udaraju o najviše vrhove stabala i brijegova, zemlja se trese i pećine se valjaju. Nastaje tama i na moru i na kraju, rasvjetljena bljeskom munje. Za tim se sruši grad, otuče voćke i vinograde.

Ljudi osjećaju u svojim zakloništima, kad vjetar stane popuštati, izviruju vani, ne čekaju, da prestane sa svim, ne boje se kiše ni običnoga vjetra, hoće da vide, kolika ih je nesreća stigla, hoće da spase na vrijeme, ako se može što spasiti. Ogledaju se po horizontu, da vide, imade li brodoloma i brodolomaca na dohvat, da skoče u pomoć. U njima se javlja osjećaj bratske i kršćanske ljubavi, osjećaj dužnosti, da ne zapuste potrebne pomoći na moru, da ginu. Veoma često su ljudi izlagali vlastiti život, i izgubili ga, da spase tuđi. Ovo je kod nas na primorju stvar obična, kojoj niko ne podaje dužnu važnost, pa je ne znadu ni cijeniti...

Prvih dana iza ratnog navještaja ljudi su se posakrivali gdje i kako su mogli, bojeći se svaki za svoj život. Mnogi su očekivali, da će na njih doći red. Odlazak iz Splita kotarskog poglavara Szilvasa de Szilva bio je prvi simptom, da orkan popušta i ljudi su počeli izvirivati iz zakloništa.

U doba onih prvih političkih progona rasplamsala su u ljudima, koji su imali srca i značaja, ćustva solidarnosti, ćustva supatnje, zgražanje nad nečovječnim postupkom sa uhapšenicima, i osjećaj dužnosti, da se to mora osuditi i poduzeti nešto, da se njihova sudbina ublaži.

Ali ko će učiniti prvi korak? Tko će se usmjeliti na riječ prigovora, a kamo li osude, kad su bile proskribirane i same riječi mira, ljubavi, sućuti? Kad sam uzdah sažaljenja mogaše te dovesti na stratište ili barem u zatvor.

Monsignor Bulić, čovjek u Dalmaciji ljubljen, u stranom svijetu veoma poštovan, a u Beču, u krugovima učenjačkim, i ljubljen, i poštovan i uvažen. Njegov položaj i njegov rad na djelu iskopanja starina bijaše mu omogućio moćna poznanstva i u vladi i na Dvoru. Njegove godine, (bijaše tada već blizu sedamdesetoj), njegove znanstvene zasluge, njegovo crkveno dostojanstvo, i sve druge spomenute odlike, davale su mu mogućnost, da on prvi ustane proti nepravdi i da se zauzme za one bijednike koji čamijahu u tamnicama Splita, Šibenika, Zadra, Ljubljane, Maribora i Graza.

— Don Frane, Vi uživate imunitet položaja i zasluga, niko se neće

usuditi, da Vas osumnjiči, Vi možete govoriti slobodno i Szilvi, i Attemsu i Potioreku, pa čak i na dvoru bečkom, ako ustreba.

— Zaboravimo na sve naše prošle razmirice i nesuglasice sa Smodlakom i njegovim naprednjacima. Zaboravimo, ko je što bio i kakov je bio. Sada su zatvoreni, njihove obitelji stradaju i strepe. Treba dokazati, da kršćanska ljubav nije prazna riječ, da narodna solidarnost imade sadržine. Oni trpe, jer su istaknuti Hrvati.

Ovo je bio sadržaj prvih naših razgovora, kad mi je bilo moguće doći u Split iza spomenutog proloma oluje. U onoj maloj središnjoj sobici u drugom katu Vesanovićeve kuće povrh starog pazara, gdje je Don Frane primao odličnije i intimnije posjete, imao sam prilike vidjeti ne samo gđu. Barač i gđu. Aranza, nego i druge odlične dame, čiji muževi bijahu po zatvorima, zaplakane i tužne.

Nije trebalo nagovarati Don Franu, da nešto poduzme u korist uhapšenika, nego je trebalo doći k njemu sa konkretnim predlogom: što treba poduzeti i kako provesti.

Prva je misao bila, da se Don Frane obrati preko nadbiskupa Dra. Stadlera na vojnog zapovjednika Potioreka, jer je u njegovim rukama, kao vojnog zapovjednika za Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju, ležala sudbina i civilnog pučanstva.

Proti tomu predlogu je bio Dr. Jakov Račić, koji onda nije ni mislio na kakovu političku karijeru. Bio je istaknuti rodoljub Hrvat, ali samo liječnik. On je o stvari napisao na Don Franu 11. IX. 1914. ovo pismo:

> Mili moj Don Frane! Zaludu Vam trud i nastojanje. Ili Stadler neće u opće ništa učiniti, ili, ako učini, neće apsolutno ništa isposlovati. Potiorek Vam je naduti kapral, koji u našim uhapšenicima vidi veleizdajnike, koje treba kazniti najmanje sa 10 godina. Nemojte za Boga, jer će biti uzaludno, a mogu Vas još i krivo shvatiti. Vjerujte mi, da ja imam u nekim prilikama dar »della chiaroveggenza«, pak sam u ovoj prigodi samo i jedino za ono, što smo govorili, i na način kako smo raspravljali. Drugo je sve uzaludno.
>
> Slušajte me i mislim, da ćete nešto postići, što će Vam biti na čast i diku, a Vi znate, koliko meni na srcu leži, da po Vami budu oslobođeni uprav oni ljudi, koji su se blatom na Vas nabacivali.
>
> Grli Vas Vaš
>
> Dr. Jakša

Nu usprkos toga odvraćanja od strane Dra Račića, Don Frane je poslao preuzvišenomu Stadleru u Sarajevo ovu predstavku, molbom da je stavi do znanja generalu Potioreku.

> Preuzvišenosti!
>
> Prigodom mobilizacije i susljednog ratnog stanja, nadležne su Vlasti našle shodnim i opravdanim, da odrede preventivno uapšenje i zatvorenje ovećega broja i prostih i vidjenijih osoba u Dalmaciji, osobito pako u Dubrovniku i u Spljetu.
>
> Po onome što se glasa, izgleda, da je u većem dijelu slučajeva, ova mjera bila poduzeta jedino zbog preventivnog opreza, navlastito

da se u prvom početku osjegura nužni poredak u pučanstvu, te nesmetano i brzo opremanje i odašiljanje vojske.

Kao što u cijeloj Državi, tako navlastito u Dalmaciji bijaše mobilizacija i kretanje vojske obavljeno ne samo najuzornijim redom, nego i uz silno uzhićenje ovoga pučanstva, koje je u svojoj tradicijonalnoj vjernosti pohrlilo oduševljenjem u sveti rat za Cara i Domovinu, da doprinese brzoj i sjegurnoj pobjedi našega oružja po kopnu i po moru. Mi smo ovdje bili svjedoci ganutljivih patriotičnih prizora prigodom prolaska vojske na ratište.

Pošto je prošao već obilati mjesec dana od početka mobilizacije i pošto su vojske krenule u slavne pobjede, te po tomu izgleda, da je prestao razlog, radi kojega su bile preventivno zatvorene osobe po Dalmaciji, u interesu Države i javne stvari smatram svojom patriotičnom dužnošću, a i humanitarnom, da predočim Vašoj Preuzvišenosti neke činjenice, molbom da i Vi uvažite i da na nje dadete svrnuti tu pozornost kompetentnih čimbenika, koji u ovom poslu imaju odlučujuću riječ.

Nekoliko osoba ovdje i u okolici bilo je uapšeno zbog proste sumnje, ili usljed netočnih vijesti sa strane slabo obaviještenih osoba, tako da je od ovih već nekoliko bilo otpušteno iz tamnica još odavle, pa iz Šibenika, te iz onih u Mariboru, Celovcu i Gracu, kamo su bili svi dalmatinski uapšenici opremljeni okolo polovice prošloga mjeseca. Za jednoga uapšenika od takovih ja sam se zauzeo i tu u Sarajevu, a to je za gimnazijalskog profesora na hrvatskoj gimnaziji u Zadru Josipa Barača, a za nekoje posredovao sam, uspješno, već i ovdje kod mjesnih kompetentnih vlasti.

Medju uapšenicim biće doduše još osoba, proti kojim su samo izbile na površje sumnje o njihovim lojalnim osjećajima, naime ob onim, koje još ushićene uopće od balkanskih pobjeda, valjda neoprezno se izraziše u ovim časovima, a da im se ne bi moglo pripisati nelojalnih ili antidinastičnih čuvstva.

Daleko je od mene, Preuzvišenosti, misao, da bih se ja ovim pismom htio uplićati ikako u korake poduzete od Vlasti. I ja kao državljanin i svećenik svijestan sam i u ovomu obziru svoje jedne i druge dužnosti. Ja se utičem ovim pismom Vašemu otčinskomu srcu, da Vi, Preuzvišenosti, posredujete tu kod nadležnih Vlasti, da se prema uapšenim osobam uopće povede što skorija istraga, da se pospiješi glede njih postupak, iz koga će ih uhvamo mnogo izaći nevinih, te da budu ove osobe puštene na slobodu i povraćene u krilo svojim tužnim obiteljima.

Jer ja cijenim, da su mjere opreza, potrebite s početka, izgubile u sadašnjemu stanju stvari, svoju važnost, te da mnogi od uapšenika, pušteni na slobodu, nemogu biti od pogibelji Državi, dapače da je, kako stvari stoje, potrebito sa strane državnih kompetentnih faktora neko blažije postupanje.

U ovim teškim i sudbonosnim časovima ja sam, Preuzvišenosti, već od više vremena u teškoj duševnoj zabrinutosti. Opažam naime i ovdje i u okolici — a Vi znate da ja u svojemu položaju i kao

gradjanin i kao svećenik imam svukamo pristupa, a svatko pouzdanjem i meni pristupa — da zbog ovih mnogobrojnih uapšenja u Dalmaciji u svim krugovima i slojevima pučanstva, radja se i raste neko nepouzdanje, neko nezadovoljstvo i u samim dobromislećim i pošteno osjećajućim gradjanima i državljanima. Ovomu raspoloženju daje takodjer povoda činjenica, što onaj maljušni broj nehrvatskih elemenata u Dalmaciji; u ovim sudbonosnim časovima ne znadoše da zaborave svoje slabo raspoloženje proti Hrvatima, te u potrazi za svojim malim ciljevima i oni svojim dojavama dadoše povoda mnogim uapšenjima. Konfidencijalno se mnogi pitaju, čemu ovako stroge mjere zbog prostih sumnja ili zbog kojeg lakoumnog pojedinog izraza proti inače mirnim i dobrim gradjanima, mjere koje već dugo traju! Jer medju uapšenicima ima otaca obitelji u nepovoljnim ekonomskim okolnostima,, koji su ostavili kod kuće sirote žene i sirotu djecu. Ovo postupanje na ove djeluje grozno i sa materijalnog i sa moralnoga gledišta. Ova neizvjesnost u obiteljima, koja već od polumjesec traje ubija ih materijalno i moralno. Svemu ovome tužan sam svjedok ja u samoći svoje duše i svoje skromne sobe rada. Već od mjesec dana, ali osobito od kojih zadnjih petnaest, otkad se vidilo da se uapšenici većinom nepovraćaju i da su prenešeni iz Dalmacije, a rat bijesni, moja skromna soba rada svjedokom je, osobito u kasne ure noći, ganutljivih prizora. Ili same majke obitelji sa svojim sirotam. ili kroz pouzdanike čestite gradjane ili pouzdanice, ili pismeno obraćaju se k meni, suzam na očima, da bi im se pomoglo. Što biva kod mene, biva i kod nekojih drugih čestitih i lojalnih gradjana.

Imao sam čast upoznati i voditi po Dioklecijanovoj Palači i po ruševinama Solinskim nazad mnogo godina Preuzvišenog Potioreka u društvu grofa Becka, ali njemu, sada opterećenu tolikim mislima i brigama i odgovornošću, neusudjem se da dignem niti časak vremena, nego me je srce ponukovalo, da Vas, Preuzvišeni, izaberem kao s a n c t u s i n t r o d u c t o r, koji da uvede moju molbu pred Preuzvišenoga Potioreka, te mu ju pročita ili u kratko saopći.

Nije samo po srijedi, Preuzvišeni, djelo milosrdja, koje mene i druge čestite i lojalne gradjane, vodi kroz ovo pismo i preko Vas, do lica Preuzvišenoga Potioreka, nego i razlozi državljanske i društvene naravi. Pomilovanjem naime sumnjivih uapšenika iz Dalmacije, dati će se sjajan primjer blagosti sa strane Države, u ovim sudbonosnim časovima prema onim, koji su se valjda kojom riječju ogriješili o dužnosti državljanskoj. Njihovo oslobodjenje djelovat će ne samo na nje i na njihove obitelji, nego na sve pučanstvo. Ovo djelo blagosti ušutkati će i koje nepovoljno mrmošenje sa strane koga nezadovoljnika u doba ovoga užasnoga rata, koji sam ja nekidan u nekoj prigodnoj epigrafi — koju sam i Vami poslao — krstio t a e t e r r i m u m o m n i u m b e l l o r u m q u o d u n q u a m f u i t. Ovo djelo donijeti će blagoslov božiji na osobu Preuzvišenoga Potioreka, na Vašu i na našu vojsku. Vi ćete otrti mnogu suzu sa lica tužnih žena, matera, nevine siročadi, koja će Vas blago-

sivljati iz dna duše i harnošću se Vas sijećati. Ovim riječima blagoslova i zahvalnosti pridružujem i ja svoje, a uza me mnogi čestiti gradjani ovdje, moji sumišljenici.

I ovim čuvstvima zahvalnosti i harnosti bilježim se u staroj ljubavi i privrženosti

Vaš

Spljet, 10. IX. 1914. Don Frane Bulić

Ovu pretstavku, adresiranu na Stadlera a upućenu Potioreku, Bulić otposla dne 11. IX. 1914. s ovim popratnim pismom na Dra Ivana Šarića.

Presvijetli,

U zadnjem času, kada htjedoh predati na poštu priloženo pismo za Preuzvišenoga Štadlera, osoba koja dolazi iz Sarajeva, reče mi, da njega nije u tomu gradu, da je pošao nekamo na oporavljanje.

Što da pade akcija o kojoj pišem Preuzv. Štadleru? Ne! Pade mi odmah na um, da je tu mjesto Preuzvišenoga Presvijetli Šarić, da on može biti drugi sanctus introductor moga koraka kod Preuzvišenoga Potioreka. Vi ćete, Presvijetli, razumijeti svu važnost ovoga pitanja i da je u interesu Države u ovim sudbonosnim časovima da ovo bude prevedeno sretno kraju. Ja Vas uoblašćujem da ovo pismo ne samo pročitate, nego da ga Vi u otsutnosti Preuzvišenoga Stadlera usvojite, kao da je na Vas upravljeno, (izim ako biste cijenili shodno — što nevjerujem — poslati ga njemu i da on odredi, što bi bilo na gubitak vremena, a o čemu možete ga naravski obavijestiti), te Vas molim da se vruće i otčinski zauzmete za ovaj posao. U Dalmaciji raste nezadovoljstvo zbog uapšenja i kod dobro mislećih, a u ovim časovima ne stoji dobro da nezadovoljnika bude. Valjda bi bilo dobro, da ovu akciju uputite i u sporazumljenju sa Drim Mandićem i Sunarićem — koje od srdca pozdravljam — te da budu mjesto jednoga tri sancti introductor, koji po primjeru starokršćanskomu ovoga Franciscus peccator et indignus presbijter, koji se za druge moli, uvedu pred lice Preuzvišenoga Potioreka. Čujem da se i iz drugih svećeničkih krugova u Dalmaciji podigao glas, koji i ja dižem, što me napunjuje nadom, da će se uspjeti osobito kod takih zagovornika.

Da budem siguran, da ste ovo pismo, primili, molim da mi dadete ako ne brzojavno, dopisnicom javiti po prilici: acceptum, introductum itd. A kada budete imali nade o uspjehu da biste mi na pr. izvolili javiti: pulsanti aperietur, pulsanti apertum it.

Ne zamjerite, Presvijetli, da Vam u ovakim časovima naprčivam na legja ovako važnu i delikatnu zadaću. Ali ćete vi shvatiti, da ja ovim korakom vršim ne samo humanitarnu nego i patriotičnu dužnost. A Vami za ovo dobro djelo dobri Bog naplatio!

U nadi da ćete me skoro kojom dobrom vijesti razveseliti, od srca Vas pozdravljam

Vaš

Spljet, 11. IX. 1914. Don Frane Bulić

Na ovo pismo Don Frane je dobio odgovor tek 26. istoga, dakle iza punih 15 dana i glasi ovako:

Illustrissime!

Ni nj. Preuzvišenosti Potioreka nema u Sarajevu, pa se ne može ništa učiniti za pritvorene. A i kad bi bio u Sarajevu, ne bi pomoglo, jer nam se već namiglo, da se ne uplićemo u stvari važne naravi. Šta ćemo, rat donosi i takovih neugodnosti. Strpljen spasen. Zahvaljujem na milim riječima. Srdačno Vas pozdravljam. To se zna, da ću i Preuzv. Nadbiskupa izvijestiti o Vašem pismu na njega. Preporučujem se Vašoj ljubavi i sv. molitvi. S Bogom. Odani Vam uvijek

Sarajevo, 21. IX. 1914.

Dr. Ivan Šarić, pom. biskup

Ovaj odgovor nije oslabio Bulićeva nastojanja za političke uhapšenike, nego ga je potakao na još odrešitij rad. Odmah, čim je primio pismo, odgovori presvij. Šariću, da svakako dostavi do znanja generalu Potioreku njegovo pismo, jer da je to nužno. Ovo drugo pismo je datirano 29. IX. Istodobno se je obratio brzojavnim putem na generala Potioreka posebno u stvari prof. Barača. Osim toga se je odlučio da zamoli intervenciju i nadvojvotkinje Marije Josipe, majke nadvojvode Karla, budućega cara. Nu presv. Šarić bijaše već predao pismo Potioreku, prije nego li je dobio urgenciju od Bulića.

*

Don Frane bijaše razapleo svoj rad oko spasavanja uhapšenika na sve strane, gdje je samo mogao nešto polučiti, eto ga molbom za intervenciju. Namjesništvo dalmatinsko ga je bilo puno. Kotarsko poglavarstvo Splita, državno odvjetništvo i nadodvjetništvo, sudac istražitelj i svak, koji je imao posla u tim stvarima, svak je osjetio presiju od strane Bulićeve. I svi potrebni su se na njega obraćali.

Na taj intenzivan rad ga nukaše ne samo bijedno stanje ostavljenih obitelji, nego i njihov položaj u tamnici. On je o tome dobio među inim dva izvještaja od sudbenog vijećnika u m. Miha Obuljena, koja su ga ganula. Prvi izvještaj glasi:

Dragi Gospodine Ravnatelju.

Prošlih sam dana bio za posao u Mariboru; tu sam našao kot. suca Moscovitu i preko 100 Dalmatinaca u tamnicama! Tu su ih skupili i s konca i s konopa! Doznavši da je i prof. Barač tamo, zamolio sam dopust da ga vidim. Nemate pojma kako smo oba ganuti bili. Nezna se uprav za što je u tamnici ni za njega, ni za veći dio uapšenih. Ali vjerujte — buni se savjest svačija, kad čuje i vidi što se događa. Ja sam potpuno uvjeren, da Barač ne samo

nije veleizdajnik, već da je pače dobar dinastični patriot. A takovih ima unutra još.

Zato — opet velim — savjest se buni, kad se ovake stvari vide i čuju.

Ja razumijem vrlo dobro, da u ovakovim danima državna vlast ima pravo, da izolira sva lica, koja mogu biti pogibeljna za javni mir i obranu države; pače ja dopuštam da to pravo ide i dalje, te da je d u ž n o s t države da to učini. I dobro: u prvom času uhvaćeni su u mrežu i nevini; ali sad je prošlo više od 3 mjeseca i mogla se urediti stvar, a ne pustit da nevini stradaju. S druge strane dosta je te ljude izolirati, ali nije potreba stavljati ih u tamnice i progoniti; pogotovo ih se nije smjelo voditi preko cijele Magjarske — čak preko Pešte — da ih se dovede do Maribora. Nemate pojma što su ti ljudi podnijeli.

Sve ovo: »macht böses Blut« ne samo kod masse uapšenih, već i kod njihove rodbine i svojte, kod prijatelja i znanaca. Za to će i Vama biti poznato za ogorčenje, koje je zavladalo među svim poštenim ljudima tamo i amo.

Nemojmo se utvarati: sad je baš u vrijeme rata bilo moguće popraviti sve nepravde, koje su se prije Hrvatima nanijele; mogli su se pacificirati duhovi. A kad tamo — što se učinilo? Uzrujali su se duhovi još gore, jer treba samo prosuditi položaj iskrenošću i odvažnošću, te ne gledati uvrede, gdje ih nema.

Ja sam smatrao svojom dužnošću da baš Vam pišem, jer Vas u dušu poznam. I Vas su jednom huncuti sklevetali; i Vi ste ih gorkih prošli; ali Vaše pošteno rodoljublje nije potamljelo; i kad su Vas progonili — bili ste u našim očima — najveći naš don Frane.

Sad pomislite malo na v i š e s t o t i n a ljudi: na mnoge svećenike, na mnoge učitelje, liječnike, odvjetnike, suce, djecu i ženske utamničene, progonjene i upropaštene!

Da čujete u Istri, pak među istim Slovencima n. pr. u Mariboru, gdje je stradala sila župnika i kapelana na pravednu Bogu.

A koliko su odličnih svećenika u Istri uapsili?

Sve to — treba da se popravi; a to mi moramo uznastojati u ime poštene svijesti naše rodoljubne dužnosti.

Ja spravan kao branitelj nekih uzapćenih sve sile rado uložiti, da ih se oslobodi od tamnice čim prije i neka se popravi, što se pogriješilo.

Ali sad §§ n e vrijede; sad vlada sila i treba tu silu m o l i t. Za to se hoće više glasova, pak Vam za to i pišem, moleći Vas da mi izvolite kazati, da li biste se Vi u našem društvu zauzeli, da na visokom mjestu, a do potrebe i do Prejasnoga Prijestolja, prikažemo pravo stanje stvari, te da doprinesemo pacifikaciji, vrativši roditelje djeci, za koju mi je poznato da proklinje krivce.

Ako ima lica, koje treba držati — daleko od vatre — te se može internirati, ali ih ne treba držati u tamnicama, gdje stradaju i proklinju.

Laginja, Spinčić , Korošec, Wolf do sada su sporazumni za složnu intervenciju.

Naravno pak ako je koji skrivio štogod, taj neka nosi posljedice svoga djela; u te se posle ne ćemo pačati.

Treba se zauzeti za sve nevine i za neodgovorne, kao n. pr. za mladoga Visića iz Zadra, kojemu je otac umro mahnit; stric se mahnit utopio.

Ja bi Vas in concreto molio, da izvolite, po mogućnosti, odmah poći do Zadra i prikazati sve ove N. P. gosp. Namjesniku, te N. P. gosp. Benedettiju i dvorskom savjetniku Rubellu. Onda bismo pošli u Beč.

Naravski: u sve ovo ga ne ulazi — ni politika, ni strančarstvo; jedino neka nas predvodi ljubav za domovinom i težnja za pobjedom pravde.

Primite puno najsrdačnijih pozdrava od Vama uvjek odanoga

Miha

Drugi izvještaj opetuje što i prvi i oštro kritikuje nemarnosti zastupnika prema uhapšenicima.

Doznali ljudi po svoj Dalmaciji pa i oni u zatvorima, da je Don Frane pomoću drugih otadžbenika: Dra Račića, sinovća Dra Bulića, razvio djelo spasavanja na veliko. Njegova je akcija doprla u kralj. Dvor preko Marije Jozipe i tako bi otupljena sva oštrica sumnje i nelojalnosti prema njemu. Radi toga nastade sa svih strana bombardiranje na Don Franu, da se zauzme posebno za ovoga, za onoga.

Za ilustraciju donosimo samo tri pisma: Dra Grge Angjelinovića, Dra Vjekoslava Škarice i Lucije žene Pavla Roce.

Marburg, 10. XI. 1914.

Prečasni Gospodine!

Obraćam se k Vami jednom molbom, siguran da ćete mi po mogućnosti doći u susret. — Znam kako ste se uopće za nas zauzeli, pak se i ja oslobodjujem zamoliti Vas za jednu uslugu.

Ja sam upravio molbu, da me sa zdravstvenih razloga premjeste, do rasprave, u tamnice okružnog suda u Splitu ili Šibeniku.

Molio bih Vas, da mi tu molbu kod g. namjesnika i g. predsjednika prizivnog suda u Zadru preporučite.

Ja sam u mojem podnesku naveo sve moje razloge, te mislim, da su opravdani.

Vami ću istaknuti i još jedan razlog, s kojega ja želim u Dalmaciju do rasprave. — Meni sa gornjih zdravstvenih razloga treba dobra hrana, a ovdje ću brzo biti iscrpljen, dok je meni u Šibeniku, a osobito u Splitu kud i kamo lakše. — Brat mi ovih dana ide na granicu, a kući ih ostaje 7 sa 100 K. majčine penzije, pak od kuće nemogu očekivati pomoći.

Ponovno Vas stoga molim, da po mogućnost intervenirate, jer

tražim i onako jednu stvar, u kojoj bi mi viša vlast morala po zakonu doći u susret, ali teško da se makne bez intervencije.

Vašem gospodstvu uvijek odani

Dr. B. G. Angjelinović

Presvjetli Gospodine,

Doznao sam, da ste Vi u društvu sa g. Drom Račićem pošli u audenciju u g. Namjesnika prigodom njegovog boravka u Splitu, i da ste mu preporučili sudbinu nas splitskih uapšenika, te ste dobili utješljivi odgovor, da će se naša sudbena istraga pospješiti, i da će biti pušteni na slobodu svi oni, proti kojima nema konkretnih kažnjivih čina.

Za Vašu plemenitu inicijativu izvolite, presvjetli gospodine, primiti izražaj moje najtoplije zahvalnosti, te si pridržajem, kada dodjem u Split, da Vam osobno izrazim moju blagodarnost, — a nadam se da to neće biti daleko, jer sam bio već preslušan, ništa me ne tereti, kako se već znade, a moji su spisi bili poslani u Split još 4. tek. mj.

Još jednom srdačno Vam zahvaljujem, te se medjutim bilježim visokim poštovanjem

Marburg, Gefangenhaus, dne 10. XI. 1914.

Vam odani
Vjekoslav Škarica

Veleučeni monšinjor Bulić!

Preporučujem se Vama, Vašoj uglednoj osobi ako bi nam mogli pripomoći, da moj muž, Pavao Roca, bude otpušten i kući povraćen. Daje od nas odsutan ima 17 mieseci, a pola godine prešle interniran. Netereti ga nijedna tužba, pa od civilnog suda bio i dobio riešenje. On bio Tajnik Obćinski, i Seoske blablagajne, vodio račune na obrtničkoj trgovačkoj zadrugi, vukao tri plate. Takodier upravitelj na Povrtlarskoj zadrugi, i tute nam plate. Takodier upravitelj na Povrtlarskoj zadrugi, i tute nam stoji ogromna šteta. Od kad je od nas odieljen, neprimamo od nikud nikakve pomoći, te možete si razmisliti što ja i dieca, uživamo. Očaj, i žalost, vodi me do vrhunca svake granice.

Poznavajući Vaše darovito srdce za iskrnjega, molim ponovno u ime moje, i diece da nam Vašom preporukom pomognete. Uto ime, unapred primite harnost i zahvalnost našu; i sa dubokim štovanjem, bilježim se

Lucia Roca

Ali osim ovih imade jedan veliki dossier takovih pisama i molbi. A koliko ih je dolazilo k Don Frani osobno i kriomice, da mu stvar preporuče! Među bilješkama, ne izgubljenim, o tom patriotskom i kršćanskom radu za vrijeme rata nalazimo dvije vrlo kratke, pa ih priopćujemo:

Dne 9. XII. 1914., iza kako najavila posjet, došla na 12 sati majka sa kćerom Dra Ive i Oskara Tartaglie, da bi joj sinove preporučio da budu oslobogjeni iz zatvora.

Dne 12. XII. 1914. na 1¼ s pop. došavši kući nagjoh tri gospogje koje me čekale: gosp. Dra. Smodlake, Inž. Senjanovića i prof. Štefanina, koje došle da mi se zahvale za ono što sam učinio za njihove muževe zatvorene u Mariboru. — Raspleo se govor do skoro 2 s. Rekao što imao po duši da rečem, obećao da ću još raditi za nje, ali da se iza zatvora opamete.

Ovim nije iscrpljen savkolik patriotski rad Don Frane Bulića i njegovih prijatelja u vrijeme rata. Još treba rasvijetliti taj rad i pred sudovima. Obrana optuženika je od poučnog značaja.

A treba naglasiti i dokazati, da rad Don Frane Bulića nije bio uzaludan. Najedan put su ih pustili iz zatvora 14-storicu.

Za sada je dovoljno spomenuti, što je natuknuo Dr. Račić u pismu od 11. rujna na Don Franu, da se on zauzimao za oslobođenje onih, koji su se na njega blatom nabacivali.

I poslije svega ovoga golemoga rada i poslije oslobođenja neki od onih, koji su se prije »blatom nabacivali« na Don Franu Bulića, i kasnije su se nabacivali blatom. Dapače našao se je jedan od njih, koji se nije ustručavao ustvrditi pred brojnom skupinom svojih stranačkih drugova, da je Don Frane Bulić za vrijeme rata denuncirao austrijskim vlastima naše nacionalne ljude.

Pokvarene duše, sužanjska pasmina ne može roditi ni najhrđavijega čovjeka, a kamo li poštenjaka. Sužanjska pasmina rađa samo životinje.

»Kao što od vižleta ne može nikako postati konj, tako od nečiste krvi ni najherdjaviji čovek« (A. Starčević). *D. K. Šegvić*

ULOGA »KAMARILE« U TRAGEDIJI ZRINJSKO-FRANKOPANSKOJ

HEREDITARNA OPTEREĆENOST HABSBURGA

Historijska je, dakle neoboriva, istina, da su Hrvati bili vrlo nesretne ruke, kad su god. 1527. u Cetingradu izabrali Ferdinanda Habsburškoga za svoga kralja. Ne samo on, već su redom svi njegovi nasljednici bili više manje neprijateljski raspoloženi prema našemu narodu, koji i po svojem geografskom položaju u granicama njihove državine, i po svojim lovorikama u obrani granica te državine, kao i po svojoj poštenoj odanosti prema njihovu prijestolju, trebao je da bude njihov miljenik pored svih ostalih naroda.

Navest ćemo samo zgoljne utvrđene činjenice.

Ferdinand I., brat cara Karla V. nije se odlikovao ničim, osim što je imao petnaestero djece! Naši su se oci brzo pokajali, što ga izabrali protiv Ivana Zapolje, pa su tražili — rijedak događaj u povijesti! —, da im povrati izbornu diplomu, da mogu sebi izabrati drugoga kralja. — Kod obrane Beča god. 1529. odlikovali su se hrvatski konjanici pod svojim junačkim vođama Pavlom Bakićem i Petrom Keglevićem. A kad su Turci

drugi put, god. 1532. krenuli protiv Beča, njihovu je vojsku pod Kisekom zaustavio neumrli junak Nikola Jurišić, samo da Ferdinand uzmogne sabrati svoju vojsku. I Ferdinand ju je sabrao; ali nije krenuo u pomoć Jurišiću, već se je držao kod Beča, posve ravnodušan za sudbinu Jurišićevu i njegovih 700 ljudi, koji su junački odbijali navale silne turske vojske od 140.000 ljudi, dokle nije bila prisiljena da uzmakne. *Perfidija Ferdinandova spasila je tursku vojsku od posvemašnjega uništenja.*

Ferdinanda je naslijedio god. 1564. njegov najstariji sin Maksimilijan. On je bio pravi sin svoga oca. Car Sulejman htio je da sad dokrajči ono što mu nije uspjelo god. 1532., te sabra golemu vojsku i krene god. 1566. put Ugarske. Maksimilijan je raspolagao u početku sa 80.000 ljudi i utaborio se kod Gjura. Da se car bolje pripravi, ban Nikola Zrinski zatvori se u grad Siget, da spriječi napredovanje Turaka. *Maksimilijan se pokaza prema Zrinskomu perfidan, baš onako kako se je iskazao njegov otac prema Nikoli Jurišiću.* Držao je svoje čete, sad oko 100.000 ljudi, kod Gjura, da Bogu dane kradu, i dopustio je da sa Sigetom pade, kako ono velipjesnik »Sirene mora jadranskoga«:

»Stup, ščit, ban hrvatski, grada sigetskoga
Glavar, i strah turski, prvi vika svoga.«

Maksimilijan je imao pet sinova. Naslijedio ga je god. 1576. najstariji sin Rudolf, koji je imao smisla samo za zabave, pa za astrologiju i alkemiju, a pustio je, da drugi upravljaju s njegovim narodima. Dok je on čitao u zvijezdama sudbinu svoje Kuće, dotle su oci naši vodili zdvojnu borbu, da spase ostanke ostanaka nekoč slavnoga kraljevstva hrvatskoga na kopnu, a junački senjski Uskoci na moru. Prilike su u Hrvatskoj postale tada nalik onima, kakve su bile u Rimu u drugom punskom ratu, kad je odjeknuo zdvojni poklik »Hannibal ante portas!«. Jer god. 1592. svaka hrvatska kuća morala je dati po dva pješaka, a svaki deset jednoga konjanika. Plemići i velikaši su morali svi pod bansku zastavu, a isto tako i prelati. Samo žene i starci mogli su da ostanu kod kuće i da Boga mole. Rudolf je, doduše, poslao u Hrvatsku nešto tuđih četa na pomoć, ali te su čete bile pravo prokletstvo; jadnomu su seljaku otimale sve, provaljivale su u kuće, ubijale ljude, pljačkale, do čega su došle, pa su mjestimice i neoboružanih ljudi čak haljine svlačile, i ostavljale nesretnike gole. Sreća je ipak poslužila Hrvate i oni su god. 1593. potukli kod Siska veliku tursku vojsku, tako da ih se je 18.000 u Kupi podavilo. *Krivnjom Rudolfovih ljudi, ta je pobjeda ostala neiskoriščena. Bilo je očito, da car Rudolf nije pri zdravoj pameti,* pa mu je stoga rođeni brat Matija god. 1608. oduzeo vladanje u svim zemljama, osim Češke. A kad se je raspalio sramotan rat između braće, Matija provali sve do Praga, i tad se Rudolf, gotovo *sasvim lud,* morade odreći god. 1611. i Češke, a slijedeće je godine umro.

Rudolfov brat Matija postade carem god. 1612. Sad se pokaza i njegova potpuna *nesposobnost.* Tu su nesposobnost osobito iskusili hrvatski Uskoci. Raspalio se pod njim t. z. uskočki rat, koji je svršio raseljenjem Uskoka, tih jedinih čuvara slobode na Jadranu. *Matija je*

ostavio kod Hrvata razočaranje kao i svi njegovi predšasnici.

Kako Matija nije imao djece, naslijedio ga je na prijestolju god. 1619. Ferdinand II., sin Ferdinanda štajerskoga. Njega Česi zbaciše sa svoga prijestolja isti dan, kad je bio izabran za cara njemačkoga. Kad su mu pak i Udri, pristavši uz kneza erdeljskoga Gabora Bethlena, uskratili posluh, jedini Hrvati ostadoše mu vjerni. Poslije bjelogorske bitke, god. 1622. kralj imenova banom mladoga bana Gjuru Zrinskoga »radi neumrlih zasluga djedova njegovih za cijelo kršćanstvo«, kako sam kralj naglasuje u pismu upravljenom hrvatskim stališima. Sad Hrvati uljuljani u bolje nade, šalju kralju, u strašnom tridesetgodišnjem ratu, svoje čete u pomoć, skoro same konjanike. Znalo ih se sabrati do 20 a i 30 hiljada. Mladi ban Zrinski, u najkritičnijem času po kralja, sam je vodio svoje Hrvate na bojište, i svuda se odlikovao. Za nagradu bude od carskih ljudi otrovan. Ali ipak hrvatske čete ostadoše i nadalje na bojištu pod zapovijedi Ivana Ljudevita Izolani-a, i više puta odlučiše pobjedom.

Ferdinanda II. naslijedi god. 1637. Ferdinand III. Tridesetgodišnji rat sveudilj je bijesnio i Hrvati su slali neprekidno svoje čete kralju u pomoć. Kralj je konačno tražio, da svaka kuća dade po jednoga momka, bilo konjanika bilo pješaka. Hrvatska je bila sad do kraja iscrpljena. Nije se ni za plaću moglo naći ljudi, koji bi u rat pošli. U to se podigao protiv cara vojvoda erdeljski Gjuro Rakoci. Kralj, zabrinut, pozva Hrvate, neka mu pomognu. Rakocijev rat nije uspio, jer mu je Porta uskratila pomoć. I baš u doba toga rata, pošao je caru u pomoć mladi grof Nikola Zrinski, sin otrovanog bana Gjure Zrinskoga, na čelu svoje čete od 300 momaka bogato opremljenih; a pod konac tridesetgodišnjega rata, pojavi se na ratištu i Nikolin brat grof Petar Zrinski također na čelu svoje čete. Kod Budjejovica bi švedski general Gustav Wrangel bio ulovio samoga cara, da ga nisu spasili budni momci Petra Zrinskoga, koji poteraše Švede, kad su sve ostale čete u taboru spokojno spavale. U četi Petra Zrinskoga bio je tada grof Gjuro Frankopan i kanonik Juraj Ratkaj, koji nam u svojoj povijesti sve to zapisa. Nikolu Zrinskoga imenova car hrvatskim generalom; a kad je Petar Zrinski imao da dođe u Plzanj, pođe njemu i njegovim momcima u susret izvan grada sam car sa cijelim dvorom, s velikim mnoštvom građanstva i vojništva. I to je bilo sve, što je dobila Hrvatska za nebrojene svoje mrtve i ranjene na bojištima Češke, Moravske, Njemačke, danskoga i švedskoga primorja, te Nizozemske i Francuske. Hrabrost hrvatskoga vojnika poznao je tada golem dio Evrope; ali baš stoga, ta ista Evropa, poslije toga se uzobičajila, da pripisuje hrvatskim četama sve strahote, što su bilo koje austrijske čete ma bilo kuda izvađale.

Kako je Dvor poslije svršenog rata iskazao svoju zahvalnost Hrvatima? Ferdinand III. je 1649. imenovao Nikolu Zrinskoga banom i to je bilo sve. Ali zato taj mladi ban imao je da izdrži borbu s jedne protiv silovitih vijećnika kraljevih, koji su banu htjeli da oduzmu vrhovnu sudačku vlast; a s druge protiv carskih generala i kapetana, koji su trgali

komade hrvatske zemlje, bacali Hrvate iz vojnih časti na Krajini, zatvarali Hrvatima more, prodavali šume u hrvatskom primorju, pa i samo ribarenje podvrgli svojoj samovolji. Uza sve te neprilike. ban Nikola i brat mu Petar neprestano su vojovali protiv Turaka, koji su svaki čas upadali preko hrvatske granice. Uz to Petar je oružanom rukom više puta morao da brani svoje gradove i protiv carskih generala. Dvor je bio toliko zahvalan tome mladom junaku, da ga je kojiput znao pozvati na odgovornost i za to, što je razbio jake čete Turaka, koje su brojile na hiljade ljudi. Petar se je iskazao i na moru, kad je oteo Turcima jedan brigantin, dobivši za to od Bokelja na dar dragocjenu sablju. Ali carski generali nisu nikad prestali da rovare protiv njega. U toj su im se raboti pridružili grofovi Erdedi, koji ne mogaše da oproste banu Nikoli što je svjetovao blagi postupak protiv seljaka pobunjenih na njihovim, Erdedijevim, imanjima. Iz toga se porodila strašna mržnja između tih dvaju najmoćnijih rodova u Hrvatskoj: Zrinskih i Erdeda; dapače ovi u neugasivoj svojoj mržnji, zaniješe se dotle, da se nisu žacali postati najprije prosti konfidenti Dvora i njihove kamarile, a poslije se prometnuše u djelotvorne pljačkaše imanja Petra Zrinskoga.

Ferdinand III. bijaše dao okrunti svoga nastarijega sina još za života kao Ferdinanda IV., ali taj je umro prije oca, i tako ga je god. 1657. naslijedio mlađi sin Leopold I., kojemu bijaše tek sedamnaest godina kad je preuzeo vladu svih habsburških zemalja. Ako se izuzme Ferdinanda V., Leopold I. bijaše najograničeniji od svih Habsburgovaca.

Za neubrojive čine i zločine habsburških vladara protiv Hrvata, koje smo dosele naveli, napose za one, što ćemo još detaljno nanizati kad preuzmemo pripovijedanje o Leopoldu I., uvriježila se je kod nas moda, pogotovo glede ovoga vladara, da se krivnja baca na Isusovce, koji da su bili odgojitelji u porodici Habsburga.

Niti je svrha ovih redaka da se proti toj glupoj tvrdnji obrane Isusovci, niti oni naše obrane trebaju; već je svrha ovih redaka, da se stavi na čistac pitanje, kako da se protumači besmislena neprijateljska politika Habsburgovaca protiv Hrvata i tko nosi eventualnu odgovornost za to, naime: tko je izrabljivao te vladare protiv Hrvata.

Ali da se to čim jasnije razloži, treba da se povratimo na početak XVI. stoljeća i da izložimo rodoslovlje Habsburga počevši od cara Maksimilijana I.

Habsburgovac Maksimilijan I. carevao je od god. 1493—1519. On je, vjenčavši se s Marijom, baštinicom Burgundije, znatno podigao moć i bogatstvo svoga doma. Maksimilijan je imao sina Filipa prozvanoga »Lijepi«, koji je god. 1495. oženio jedinicu Ferdinanda Aragonskoga i Izabele Kastilske, Ivanu, baštinicu svih posjeda španjolske krune. Kad je njezina mati Izabela god. 1504. umrla, ona je sa svojim mužem Fili-

pom I. stupila na prijestolje Kastilsko. Ali Filip Lijepi, kao kralj Filip I., malo zatim je umro, god. 1506., a tad se je odmah njegovoj ženi Ivani smračio um, ona je poludila i u ludilu je živila punih 48 godina, boraveći neprekidno u dvorcu Todesillas. Očito je, da njezino ludilo nije uzrokovala sama muževlja smrt, već da je ona klicu te strašne bolesti imala otprije u sebi. Ne će biti suvišno, ako se napomene i to, da Izabela, njezina mati, nije došla na prijestolje Kastilsko, poslije smrti svoga polubrata Henrika IV., redovitim putem, već samo uslijed toga, što se je proglasilo, da je Henrikova kći Ivana plod preljuba njezine majke sa Beltranom de la Cueva. A ne će biti izlišno,, ako se spomene, da je cijelo vladanje njezina oca, Ferdinanda Aragonskoga, nosilo biljeg neubrojivosti toga čudaka i tirana.

Ivana Luda imala je dva sina: Karla i Ferdinanda, i četiri kćeri. Prvi je osnovao lozu Habsburgovaca španjolskih, a drugi onu Habsburgovaca austrijskih. Najstarija Ivanina kći Eleonora, udala se najprije za Emanuela I. portugalkoga, pa za Franju I. francuskoga; druga kći Izabela, pošla je za danskoga kralja Kristijana II.; treća Marija za ug. hrv. kralja Ljudevita II.; a četvrta Katarina za Ivana III. portugalskoga. Potomke austrijske grane, do LeopoldaI., već smo naveli, kao i njihove neprotumačive nastranosti protiv Hrvatske i njezinih najboljih sinova. Zar nije posve prirodno, ako se luda politika austrijskih Habsburga protumači time, što su faktično bili hereditarno opterećeni kao potomci Ivane Lude?

Ali mi imademo za to i daljnih dokaza.

Karlo, kao kralj španjolski, I., kao car njemački V., osnovatelj loze španjolskih Habsburga, znademo kako je svršio. Sudbina lude majke neprestano ga je mučila. Kad je ona umrla, on se je god. 1555. odrekao i carske i kraljevske krune i povukao se u samostan sv. Justa u Etremaduri, gdje je god. 1558. sulud umro. Kako je Karlo slabo vladao, kako su se protiv njega u Španiji pobunili, kakve je bezumne ratove vodio sa svakom Franjom francuskim, kako je Rim bio opljačkao, a Papa zasužnjen, to je općenito poznato. Vlada njegova nije odavala, da je potpuno zdrav njegov mozak, a nastranosti njegove u samostanu znadu i školska djeca. On je ostavio sina, koji ga je naslijedio na prijestolju Španjolske, Filipa II., i dvije kćeri: Mariju, koja se je udala za Maksimilijana, sina Ferdinanda I. austrijskoga, dakle svoga bratića, i Ivanu, koja se je udala za portugalskoga nasljednika prijestolja Ivana. Karlo je dakle baštinio od majke duševnu bolest, kao i njegov brat Ferdinand; a kad znademo, da je hereditarno opterećeni Ferdinandov sin car Maksimilijan II. uzeo za ženu također hereditarno opterećenu svoju bratučedu, ne smijemo se čuditi, što im je sin Rudolf bio slabouman, a isinovi Matija i Ferdinad II. što bijahu u najmanju ruku čudaci. Mimogred spominjemo, da je Karlo, osim spomenute zakonite, imao i nezakonite djece, između tih Don Juana D'Austria i Margaretu Parmansku, znamenite historijske ličnosti.

Kad se je dakle Karlo I. odrekao krune i povukao u samostan, naslijedio je njegove zemlje, u kojima sunce nije nikad zapadalo, njegov sin

Filip II., rođen god. 1527. Na malo kojem Habsburgu bijaše tako očita hereditarna opterećenost kao na njemu, pa je stoga on bio možda najnesretniji od jednih i drugih Habsburga. Kad je zagospodovao u Portugalskoj, on je bio za onu zemlju oduran krvnik, mjesto da bude očinski vladar. Pogazivši proglašenu amnestiju svima, koji su branili portugalsku slobodu, on je prolio potoke krvi portugalske. Samih svećenika i redovnika pokrila je crna zemlja do dvije hiljade na njegovu zapovijed. Vladao je osamnaest godina u Portugalskoj protiv Portugalaca. Njegovi ministri su samo pomagali da uništi onu tužnu zemlju. Možda nikad nijesu se stoga mrzila dva naroda, kao što su se mrzili Portugalci i Španjolci. Ta je mržnja konačno našla i oduška, kad su se Portugalci pobunili i Portugalska se domogla svoje slobode.

Poznato je, da je Filip II. osujetio da kršćanski svijet crpi bilo kakve koristi iz pobjede sjedinjena kršćanskog brodovlja, kod Lepanta god. 1571., s kojim je zapovijedao Filipov nezakoniti brat Don Juan d'Austria, iz puke zavisti što je malo i veliko slavilo tu njegovu pobjedu iznešenu nad turskom flotom.

Kako je Karlo I., njegov otac, začeo bio lude osnove, kako bi konačno Švedska, Norveška i Danska dospjele u ruke Habsburgovaca, tih se osnova nije odrekao ni Filip II., već je za njihovo ostvarenje žrtvovao mnogo, bez ikakve koristi.

Filip je poveo ludu vojnu protiv Engleske, pošto ga je odbila kraljica Elizabeta, čiju ruku bijaše zaprosio, samo da se domogne i onoga kraljevstva. Propast njegove »Armade«, bijaše početak propasti Španije.

Neprijatelj svačije slobode, prolio je Filip II. rijeke krvi u Nizozemskoj, da onom radišnom narodu otme slobodu i nametne svoju volju.

Filip II. nastavi proganjati Maure. Oni su se već prije morali odreći svoje vjere, a sad im on zapovjedi, da promijene i svoje ime, da napuste svoj jezik i svoju nošnju. To je urodilo poznatim ustankom Maura, u kojem su se i maurske žene oboružale velikim iglama, da bodu konje španjolskih vitezova.

Luda vlada Filipa II. bacila je Španiju na prosjački štap. I sami Filip, najbogatiji vladar na svijetu, morao je da dvaput obustavi svoja plaćanja, a kad je umro, ostavio je blagajne prazne i više od milijarde duga.

Filip II. nije se zgražao pred nikakvim zločinom. On je zločine naručivao. On je svoga sina Don Carlosa natjerao, da si sam oduzme život. Ta mu je smrt bila mila; on je znao, da će do nje doći i on je mnogo doprinio tomu.

Filip II. bijaše pravi manijak na prijestolju. Oženio se četiri puta. Prva mu žena bijaše Marija portugalska, od koje je imao sina spomenutoga nesretnoga Don Carlosa; od druge žene Marije I. engleske, nije imao poroda; od treće žene Elizabete, kćeri Henrika II. francuskoga, imao je kćer infanticu Klaru Eugeniju; od četvrte žene Ane, kćeri hereditarno opterećenoga cara Maksimilijana II., svoga bratića, dobio je sina Filipa.

Filip III. naslijedio je oca god. 1598., da dokrajči njegovo djelo

upropaštenja blagostanja Španjolske. Tu mu je i uspjelo, kad je konačno izagnao Moriske. Da se ne bi hereditarna opterećenost u njegovoj lozi izgubila, oženi Margaretu, kćer cara Ferdinanda II. svoga rođaka.

God. 1621. naslijedio je Filipa III. njegov sin Filip IV., potpuno nesposoban čovjek. Pod njim se je propadanje Španije dalje razvijalo. Oženi se dvaput. Prva mu je žena bila Izabela, sestra francuskoga kralja Ljudevita XIII., od koje je dobio dvije kćeri: Mariju Tereziju, koja se je udala za Ljudevita XIV., i Margaretu Tereziju, koja je pošla za svoga rođaka Leopolda I. Druga mu je žena, rođakinja Marija Ana, kći Ferdinanda III., od koje je imao sina Karla, koji ga je g. 1665. naslijedio na prijestolju, kao Karlo II., ali s kojim je, posve naravski, prestala muška loza španjolskih Habsburgovaca. Karlo II. se oženio s kćerskom vojvode Orleanskoga, ali ta je umrla god. 1689. Karlo je umro 1. studenoga 1700., i nad njegovim grobom se razbijesnio rat za španjolsku baštinu.

Ovi kratki podaci dovoljno dokazuju hereditarnu opterećenost i španjolskih i austrijskih Habsburgovaca. Nije čudo da se je ovakim ljudima mogla da nametne »kamarila«.

*

Car Leopold I. bijaše po naravi slab, duševno plitak i trom. On bijaše nužni proizvod hereditarne opterećenosti svoga roda. Bijaše taman i mrk, kao Filip II., a ne zaziraše od ničesa, samo da bude zadovoljena njegova volja.

Ovakav vladar nije ni mogao da bude do li puko ratilo u rukama ljudi, koji su znali, kakvim sredstvima mogu da ga drže sebi zasužnjena. Takve se je ljude općenito nazivalo »kamarilom«.

Kamarila (od španjolske riječi »camarilla« = sobica) zvala se je uvijek stranka dvorskih favorita, koji su izrabljivali svoj upliv kod nesposobnih vladara na štetu javnih probitaka. Kamarila bijaše uvijek istovjetna s t. zv. tajnim vijećem degeneriranih vladara. Ban Nikola Zrinski, koga je tobože vepar razderao, po svoj prilici bijaše jedna od žrtava kamarile.

Takvom tajnom vijeću cara Leopolda, u doba pokreta Zrinsko-Frankopanskoga, bijaše na čelu český velikaš, prvi njegov ministar knez Većeslav Lobkovic. On se je održao na svojem mjestu sedam godina, od 1668—1674., kad je lukavijima od njega uspjelo, da ga istisnu kod cara, objedivši ga, da je plaćen od francuskoga kralja Ljudevita XIV., jer je Holandezima uskratio pomoć protiv toga kralja. dok je interes Austrije zahtijevao da ih baš podupre. Lobkovic bijaše kadar svega.

Hrvatski ban Petar Zrinski. na svoju golemu nesreću. slijepo je vjerovao u prijateljstvo kneza Lobkovica. To ga je vjerovanje upropastilo. Ban je bio u prijateljskim odnosima s Lobkovicem još prije nego li je ovaj postao prvim ministrom carevim i šefom kamarile. Imademo dva banova pisma, koja nam to potvrđuju. Ban se 30. ožujka 1667. obraća Lobkovicu, koji je sigurno već tada bio član kamarile, s molbom, da ga zagovara kod cara, da bude uveden čim prije u bansku čast. u kojoj je naslijedio svoga brata netom spomenutoga Nikolu, budući da ne može,

dok ne bude instaliran, ni da kroji pravdu, ni da se sazove sabor, ni da pristupi uređivanju poremećenih odnošaja u kraljevstvu. U drugom pismu, od 16. travnja iste godine, traži ban u Lobkovica savjet u nekojim stvarima, što su se ticale njegova zeta kneza Rakocija.

Petar Zrinski možda nije ni dobio odgovora na ta pisma, a njegova instalacija u bansku čast izvršila se je istom godinu i po dana kasnije, kako sam Zrinski javlja Lobkovicu pismom 10. studenoga 1668.[1])

Vjerujući u zaštitu svemogućega kneza Lobkovica, Zrinski mu se opet obraća pismom od 4. svibnja 1669., preporučujući mu, za slučaj smrti generala Auersperga, da karlovački generalat bude njemu podijeljen, da ne bi opet došao na to važno mjesto tuđinac. Auersperg je doista još istoga mjeseca umro, i tim je postalo vrlo aktuelno pitanje, hoće li Dvor imenovati na to mjesto Hrvata. Lobkovic je u ovom slučaju naprosto izigrao Zrinskoga, makar ovaj bijaše poslao u Beč svoju ženu Katarinu, da na mjerodavnom mjestu to imenovanje zagovara. Bio je naime imenovan karlovačkim generalom grof Herberstein. Mletački poslanik u Beču, priopćujući tu vijest svojoj vladi, 8. lipnja 1669., veli da će Zrinski poradi toga »visoko vikati«; dok u drugom izvještaju, od 22. lipnja, veli da je to imenovanje duboko povrijedilo Zrinskoga, i dodaje, da je ban »kadar začeti svaku, makar i bijesnu odluku«. Taj poslanik mogao je dobiti taj utisak samo iz razgovora sa Zrinskim.

Na 10. veljače 1670. Zrinski opet piše Lobkovicu, da se poraduje s njime, što mu je uspjelo, da ukloni grofa Auersperga, i što je sad on sam ostao vrhovnim arbitrom u svakom državnom pitanju. Opisuje mu opasnosti što prijete od Turaka, te mu očituje svoju zlovolju, što mu se kao bnu sprječava da podiže čete na obranu svojih posjeda. — Budući je utvrđeno, da je Zrinski tada već bio poslao svoga kapetana Bukovačkoga u Carigrad, da se sporazumi s Turcima, očito je, da je on otpravio Lobkovicu to pismo, samo da bolje maskira poslanstvo Bukovačkoga. Ali Beč je o tom poslanstvu bana Zrinskoga bio obaviješten, kada Zrinski možda još nije ni znao, da li je Bukovački u Carigradu nešto postigao. Grof Nikola Erdedi, zakleti neprijatelj Zrinskoga, doznao je od bosanskih Turaka za poslanstvo Bukovačkoga i da se je ban obvezao na godišnji danak turskomu caru, pa se je požurio da to priopći grofu Ferdinandu Trautmansdorfu u Križevcima pismom 8. ožujka. Vojno pak vijeće u Gracu bijaše još 22. veljače poslalo u istom predmetu izvještaj caru u Beč. To isto vijeće, 13. ožujka, poslalo je u Beč ponovni izvještaj u toj stvari. Taj se je izvještaj sastojao od 25 točaka, između kojih je 22. sadržavala predlog »da se ban uhvati«. U slijedećoj se je točki pak predlagalo, da se banom imenuje grof Nikola Erdedi. Za Erdedijem nije zaostao ni drugi hrvatski velikaš, grof Ivan Drašković, koji je također širio glasine protiv Zrinskoga. Međutim je grof Ededi, da steče novih zasluga, pošao glavom u Beč.

*

1) Ova pisma, kao i sve isprave, koje ćemo nadalje spomenuti, nalaze se u zbirci štampanoj u Zagrebu g. 1873. pod naslovom »Isprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana«. Izdanje Jug. Akademije.

Od ovoga časa stupa na čelo akcije protiv Zrinskoga »kamarila«, na čelu joj knez Lobkovic, prema kojem Zrinski na žalost još uvijek goji najveće povjerenje. Članovi »kamarile« konstituiraše se u »tajno povjerenstvo« ad hoc. To se je povjerenstvo prviput sastalo 20. ožujka. Članovi su bili: grof Schwarzenberg, grof Lamberg, grof Montecucoli i barun Hocher. Kao tajnici su fungirali Dorsch i Abele. Konferencija se je obdržavala kod kneza Lobkovica. Na dnevnom redu, između ostaloga, bijaše: Kako da se postupa s vladikom Mijakićem, koji je pristao uz Zrinskoga; kako da se postupa s banom i njegovim sukrivcima; i što da se poduzme protiv štajerskoga grofa Tatembacha.

Glede Mijakića odlučiše da se odgodi svaki postupak. Glede Zrinskoga, neka se u početku postupa s njime blago, a za tu svrhu neka se izrabi biskup zagrebački Borković, koji se nalazi u Beču, i s kojim je knez Lobkovic već imao dugi razgovor. Borkoviću — zaključiše — treba da se dade vjerodajnica za bana, ali istodobno i uputa, kako će on bana nagovoriti, da osobno dođe k caru, kojemu će moći da razloži sve svoje tegobe i želje; i neka mu naglasi, da mu vrata carske milosti nisu zatvorena; ali, neka se on, Borković, podnipošto ne založi za kakav oprost, ili kakvu zadovoljštinu, po gotovo za kakvu nagodbu, budući da se nešto takova ne bi slagalo ni sa sigurnošću, ni sa dostojanstvom vladareva veličanstva, a ne bi ni dolikovalo baš, da car ugovara s banom, koji napokan njegov vazal, sluga i podanik. Kada pak Zrinski dođe, onda će se proti njemu oštro postupati. Ali, — riječi su povjerenstva —, kako izgleda da ban doći ne će, treba ga, posredstvom dobričine zagrebačkoga biskupa, prevariti, kao što je to uradio francuski kralj Henrik IV. s vojvodom Vendomeskim, izrabivši proti njemu vlastitoga njegova brata, i po njemu ga doveo u Dvor; pa je tako, u dobroj vjeri, brat prevario brata. Kad se radi o spasu, svako je sredstvo dobro; i ako to načelo vrijedi za privatnika, koliko više može da vrijedi za vladara, čiji je život, zapravo, život naroda. Stoga kraljevo veličanstvo može da, na božju vjeru prevari Zrinskoga, koji je, zlom vjerom, također pokušao da prevari. Dakle, bikupa Borkovića treba još isti dan otpremiti u Hrvatsku, pod izlikom, da se on i tako u Beču dulje zadržati ne može, obzirom na predstojeće uskrsne blagdane i na dužne biskupske funkcije u crkvi. — Ovaj blaži postupak — nastavlja dalje povjerenstvo — treba da se svakako u početku poprimi, jer bi se inače on, Zrinski, mogao u zdvojnosti odlučiti na kakvu skrajnost; a izdržati borbu s neprijateljem zdvojnim bilo bi mnogo teže. Ako se pak grof Zrinski opameti i pokori, što je malo vjerojatno, tad će se već odlučiti, kako treba postupati; ako li se ne pokori, odmah će se poduzeti oštre mjere, i učiniti sve i sva da ga se živa ili mrtva ulovi, budući je političko pravilo, da, kad se odrubi glava, ostali dijelovi buntovnikova tijela prestaju živjeti i micati se. Ta bi se zadaća mogla povjeriti samo grofu Breineru, ali u najvećoj tajnosti, jerbo su osnove dotle sigurne, dokle su tajne.

U istoj je konferenciji stvorena osnova za mobilizaciju vojske u svim nasljednim zemljama; a zaključilo se je također, da se pozovu iz-

borni knezovi, pa i poljački kralj, da pošalju pomoćne čete. Odlučeno je također, da se nastoji posijati nepovjerenje između bana i grofa Nadaždija, jer »može samo koristiti, kad se nesloga između braće raspiri«. Povrh svega pak, da treba pribaviti novaca, jerbo »gdje ima novaca, ima i soldata«. I kao što treba držati u tajnosti sve, tako treba pripremiti i spise, kojima se Zrinski diže s banske časti, proglašuje buntovnikom i ucjenjuje, da se sve može objelodaniti netom ustreba. Ovakovi papiri — vele vrijedni članovi kamarile — imadu snagu oružja! Ali za sve to da imade vremena, budući da Turčin još nije uzeo bana u zaštitu, a veliki se vezir još nalazi na Kandiji. K tomu on, veliki vezir, ne vjeruje baš ni Ugrima ni Zrinskomu. — Glede Frankopana, zaključiše, da ga se ne uvađa u podijeljenu mu senjsku kapetaniju, dapače treba, da se, u svoj tajnosti, i njega dobije u šake. — Tatembacha treba svakako uloviti u svoj tajnosti, ali ne treba se prenagliti. Ne smije se, naime, zaboraviti, što pjesnik veli, o bogatim buntovnicima, da im treba oduzeti blago, eda oni, koji su se u obilju uznijeli, dođu svijesti u neimaštini. Konačno vrijedno povjerenstvo dodaje: *»Njegovo će Veličanstvo s imetkom Zrinskoga, Nadaždija i ostalih sukrivaca dobiti toliko izvanrednih sredstava; da će moći podići i uzdržavati više vojskâ a i platiti mnoge dugove.«*

Eto kako je kamarila postavila stupicu Zrinskomu, služeći se »dobričinom« biskupom Borkovićem. Za tu je svrhu, odmah slijedeći dan, 21. ožujka, car potpisao vjerodajnicu za Borkovića i napisao vlastoručno pismo Zrinskomu. U vjerodajnici se, između ostaloga, čita: »Kojega (bana) možete osigurati, ako se našim opomenama prilagodi, da ćemo i njega i njegove obasuti našom carskom i kraljevskom milošću, a našu ćemo mu sklonost činima dokazati. Budući pak, da mi želimo da čim prije saznamo njegov odgovor, ti ćeš nam ga dostaviti odmah, makar po naročitom tekliću.« Borković je otputovao slijedeći dan, 22. ožujka, kako car javlja u Grac, nalažući ipak vojnomu vijeću da se izvrše čim prije naredbe izdate protiv bana.

Ručno carevo pismo glasilo je: »Dragi grofe Zrinski! Povjerio sam zagrebačkom biskupu, koji je na povratu, da vam, usput, razloži u moje ime nekoje stvari, koje se tiču mira i javne sigurnosti, a ja sam dobrostivo osvjedočen, da ćete predlozima rečenoga biskupa ne samo pokloniti punu vjeru, nego ćete se iskazati i inače, kao što to traži od vas vaša vjernost i odanost, hvalevrijedni primjer vaših pređa, pa i moje povjerenje što prema vama gojim. U ostalom, ostajem vam uvijek sklon svojom carskom i kraljevskom milošću. U Beču, 21. ožujka 1670. Leopold v. r.«

Iz pisma mletačkoga poslanika od 22. ožujka znademo, da je toga jutra prispio u Beč grof Nikola Erdeđi, krvni neprijatelj banov. Njega je dvorsko vojno vijeće već 24. ožujka preporučilo caru, neka mu se prepusti sakupljanje domaćih četa u Hrvatskoj (milites nativi), i neka mu se za tu svrhu doznači 4—5.000 forinti, računajući 3 for. za pješaka, a 4 za konjanika. Taj je predlog car odmah, slijedeći dan, 25. ožujka, odobrio.

Kako 26. ožujka bijaše prispio u Beč Ot. Marko Forstal s banovim pismom, u kojem ban bijaše naveo svoje uvjete, kamarila se silno

uzvrpoljila, da se ne bi car omekšao prema Zrinskomu, pa se je brže bolje tajno sastala kod kneza Lobkovica na konferenciju, dneva 27. ožujka u 4 sata popodne. Tu se je istaklo, da je Forstal banov intimus, i da je on, uz banicu Katarinu, najveći krivac svemu. Što se banovih uvjeta tiče, konferencija ih s indignacijom odbija, jer tu Zrinski uzima stav jednak s carem. Kad bi se zadovoljilo uvjetima Zrinskoga, konferencija je osvjedočena, da bi se on za godinu ili dvije ispoljio s novim zahtjevima, i da bi međutim izdao gradove Turcima. Kod njega bi bilo sklonište svim nezadovoljnicima iz svih nasljednih zemalja. Kako je pijan od ambicije, nije za očekivati drugo, već da će po biskupu poručiti ono isto što je i po Forstalu. Stoga konferencija savjetuje caru, neka ga na koji god način, arte vel Marte, pritisne. Treba, dakle, da se provali u Međumurje čim prije, da ga se ma bilo kako ulovi, tim prije, što on sad još nema vojske, što mu još nijedan Turčin nije u pomoć došao. Neka i on i Forstal pripovijedaju što im drago, neki Laelius, što je netom došao iz Turske, veli da je onamo sve tiho i mirno, da su Vlasi vjerni caru, a također i Hrvati. Spominjući u daljnjem razlaganju grofa Erdedija, naziva ga konfidentom, i ponovno preporuča, da se postupa brzo i odrješito, da ne bi Zrinski umaknuo k Rakociju ili u Tursku, jer po čitavom postupanju banovu ne može se naslutiti ništa drugo, već da on želi dobiti vremena. Neka mu se stoga po O. Forstalu poruči ono isto, što mu se je poručilo po Borkoviću, da su mu vrata milosti otvorena, ali inače neka mu se ne obećava ništa, najmanje kakav generalat. Kroz to vrijeme, bit će na okupu deset hiljada vojske da provali u Međumurje, koje je otvoreno, a nije utvrđen ni Čakovac, niti ima onamo još koja tvrđava. O. Forstalu treba pak utuviti u glavu, da nije Tatembach ulovljen poradi kakve urote sa Zrinskim, već poradi drugih ekcesa. Konačno, neka se zaplijeni korespondencija Zrinskoga s grofom Baćaniem, a Frankopan neka se pod svaku cijenu ulovi. — Konferencija je trajala do 8 sati.

Međutim, bez obzira na careve poruke po Borkoviću i na samo carevo ručno pismo, i makar još ne bijaše nikakova glasa od strane zagrebačkoga biskupa, već je bio izdan na narod proglas, u kojem car Leopold veli, da je Petar Zrinski »nevernik postal naše korune, proti njoj puntarskim se zakonom podignul, pod svoju oblast kraljevstva naša horvatsko, i slovensko, i dalmatinsko podegnati kanil, verne naše pod svoje čatarne i neverne ruke obernuti skušal, i za te i za ostale druge njegove pregreke od vezda ne bude banom horvatskim, slovenskim, dalmatinskim, i zverku toga jemljemo njemu vse časti, vrednosti, slobodnosti i preštimanja i poštenja, i njegovu personu bantisamo i proskribujemo, dajući oblast vsem i slednjim na nju tak, da ga slobodno umori ali uhiti; da još k tomu vsemu obećemo onomu cesarski kraljevski dar, koteri njega ili živoga ili mertvoga nam da vu ruke. Imanje pak njegovo i blago vse da se oberne za našu komoru kraljevsku, hoćemo i zapovedamo, itd.«

Taj proglas, koji se divno slaže s riječima »vrata milosti« odaslaše s carskom zapovijedi od 29. ožujka generalu barunu Parisu Spankau, ko-

jemu se istodobno preporuča da u l o v i b a n a ž i v a i l i m r t v a z a j e d n o s n j e g o v o m s u p r u g o m.

Isti dan, 29. ožujka, biskup Borković napisao je u Varaždinu svoj izvještaj o svom sastanku s banom. Tu on veli, da ga je posjetio u Čakovcu i da mu je ban izjavio, da je on sveudilj vjeran carev podanik i da će takav ostati, ako samo car p r o v i d i n j e m u i k r a l j e v s t v u, obzirom na teška vremena, i da je u tu svrhu poslao u Beč nekoje predloge. On, biskup, savjetuje, da car zadovolji tim banovim zahtjevima, da se zlo ne poveća, ako se stvar odgodi; jer tada, ili se ne će moći popraviti, ili će to ići teško.

I grof Ivan Drašković upravio je, također iz Varaždina, isti taj dan, caru pismo, u kojem predočuje svu opasnost što prijeti ne samo Hrvatskoj, već i nasljednim austrijskim zemljama. On mnije, da bi bilo najbolje, da se ban privede prvobitnoj vjernosti blagim mjerama i blagim postupkom. On još veli, da bi lako ukrotili Zrinskoga oni koji su ostali caru vjerni, iako ih je mali broj, kad ne bi držali s banom Vlasi, banski krajišnici i nekoji plemići.

O. Forstal 2 . travnja piše banu iz Beča, da ga je Lobkovic međutim primio dvaput, i da m u j e s v a k i p u t o b e ć a o s v e g a i s v a š t a. On je predao Lobkovicu svoju vjerodajnicu, ali nije dobio nikakav odgovor, jer se valjda očekuje izvještaj od Borkovića. Veli, da nekoji sude, da je njegova misija (Forstatova) prosta lukavština, da ban dobije vremena. Ali, da razni razboriti ljudi, prijateljski raspoloženi prema banu, savjetuju, neka se ban bezuslovno pokori caru n a s a m u c a r e v u r i j e č da će ga promaknuti na koju čast, budući da se još nije dogodilo, da je car svoju riječ pogazio; dapače mu savjetuju, n e k a p o š a l j e c a r u s i n a, ili neka udesi tako, da sin pribjegne caru.

To Forstalovo pismo bilo je dahnuto od kneza Lobkovica, koji taj isti dan, 2. travnja, piše banu između ostaloga: »Što je vaše presv. gospodstvo izložilo Nj. V. po Ocu magistru Forstalu... ponukan nepromjenljivom privrženosti koju gojim prema V. G., s a v j e t u j e m i s k r e n o: n e m o j t e p o d v o j i t i o p r i r o đ e n o j d o b r o h o t n o s t i u z v i š e n o g a c a r a, već se potpuno pouzdajte u njegovu preveliku blagost, pa ćete se osvjedočiti, da se vaše želje, nipošto silom uvjeta, niti oružjem, koje se može samo opako i sablažnjivo upotrijebiti protiv prirodnoga svoga vladara, već pristojnom pokornošću i dužnim molbama, pa će stvar svršiti dobro. Stoga se od razboritosti V. G. nadam, da ne ćete odbaciti ovu opomenu, već da ćete je uvažiti, kako to ozbiljnost opasnosti zahtijeva.«

Da je sve to bila p r o s t a h i m b a, dokazuje carevo pismo od 3. travnja upravljeno hrvatskim stališima, kojim im stavlja do znanja, d a j e i m e n o v a o k a o p r i v r e m e n e b a n e: biskupa Borkovića »in juridicis«, a grofa Erdedija »in militaribus«. Tu himbu još bolje osvijetljuje drugo carevo pismo, od 4. travnja, kojim naređuje, da general Herberstein s l o b o d n o z a p o s j e d n e p r i m o r s k a d o b r a Z r i n s k o g a i F r a n k o p a n a, i da poruši Zrinskoga grad Švarču; vladiki Mijakiću naređuje da se dade 200 dukata, ne bi li se održao u vjernosti.

Biskup Borković 5. travnja odgovara Zrinskomu na njegovo pismo od 3. travnja ovako: »Preuzvišeni i presvijetli gospodine! Sinoć sam dobio vaše pismo od 3., u kojem, čini mi se, da V. P. traži od mene dvoje: da pismeno zajamčim V. P. ono što vam je po meni poručilo njegovo veličanstvo, kao i ono što je poručila njegova visost knez Lobkovic. Kad ne bi V. P. imala u rukama ništa drugo, čini mi se da bi bilo dovoljno milostivo pismo nj. veličanstva. Ali, osim toga, u pismu, što je njegovo veličanstvo meni upravilo stoji i ovo: »Ni malo ne dvoumeći, da rečeni grof, kad dozna za naše prema njemu preblago nagnuće, i kad se sjeti tragova svojih predaka, po prirodi stvari, ponudit će se, za opće dobro vjere i domovine onako, kako to iziskiva njegova dužnost i kako od njega očekuje naše povjerenje; kojega pak, ako se našim opomenama pokori, možete osigurati, da ćemo mi njega i sve njegove imati osobitom carskom i kraljevskom milošću preporučene, i da ćemo našu dobrohotnost činima dokazati.« — Evo, Preuzvišeni Gospodine! to su jasna obećanja njegova veličanstva! Pa zar nisam i ja toliko puta izjavio, da će njegovo veličanstvo imati obzira i da će vašim zahtjevima milostivo na svaki mogući način ići u susret? Gore spomenuti knez (Lobković) rekao mi je pak ove tekstualne riječi: »Prema njemu će se apsolutno imati obzira. Zašto ne dolazi u Beč; neka dođe, tako recite mojemu rodjaku, može siguran doći.« Što preostaje, Preuzvišeni Gospodine! Poklonite se volji njegovog veličanstva, i odrecite se svega, što izgleda da se protivi čestitoj vjernosti. Tako će se ispuniti božja volja; bit će provideno vjeri, koja je u domovini uvijek ostala cjelovita; bit će skrbljeno za spas duša; domovina će se održati u svojoj kolotečini; a vaše i vaših ime ostat će vječno. Inače, dogodilo bi se sve obratno. Neka V. P. zdravstvuje najsretnije, uz pozdrav vašim predragim domarima. — V. Preuzvišenosti sluga u Kristu uvijek najpripravniji. — U Zagrebu, 5. travnja 1670.

Mletački poslanik izvješćuje isti dan, 5. travnja, svoju vladu o audijenciji O. Forstala kod kneza Lobkovica. Veli da je Forstal knezu razložio kako ban želi da se sve izgladi, Forstal da je od sebe dodao, da se je sve dogodilo po nagovoru banice, koja ni ne zna, da je njega ban poslao u Beč. Lobkovic da je Forstala pozorno saslušao i odgovorio mu ozbiljno, ali blago, istaknuvši nadu da će car sve oprostiti. Poslanik dodaje, da Forstala nisu pripustili k caru; a Forstal da je rodom Irac, vrlo oštrouman, vrlo učen i naobražen. Da je bio ne samo kod ostalih ministara već i kod papinskoga nuncija. Dodaje, da se je Forstal istom povratio iz inozemstva, prateći na naučnom putovanju banova sina Ivana Antuna.

Mletački je poslanik, osim ovoga, taj isti dan poslao svojoj vladi još dva duga izvještaja u istom predmetu. Iz drugoga vadimo ove veleważne riječi: »Knez Lobkovic malne sam vodi cijelu stvar: u njegovoj se kući sastaju ministri; njegovo mnijenje njeg. veličanstvo cijeni i pretpostavlja drugima: on uživa milost i priznanje. Ako njegova osnova sretno svrši, to će još više utvrditi njegovu sposobnost, a njeogv će ugled u Dvoru poskočiti do vrhunca.« Treći svoj izvještaj mletački poslanik završuje

s viješću, da je Lobkovic naložio Forstalu, neka odmah otputuje, a da se s nikim ne oprosti. Nitko da ne zna s kojom je misijom otputovao, ali se općenito sudi, da će biti po srijedi samo lijepe riječi i nade, ne bi li se ban pauzdao i predao.

Ot. Forstal bio je u Čakovcu već 7. travnja, kad je ban, po svoj prilici, već imao Borkovićevo pismo.. On je odmah, taj isti dan, pisao caru. Priznao je svoje pogreške, pozvao se na pisma kneza Lobkovica i poruke po O. Forstalu glede careve sklonosti prema njemu, zamolio je da mu se pogreške oproste, odriče se svake veze s Turcima, a za taoca šalje caru u Beč svoga jedinca. — Taj isti dan pisao je caru iz Čakovca i Frankopan. Slijedeći pak dan, 8. travnja, Zrinski je o svemu pisao generalu Spankau. Pismo su ponijeli kapetan Caldi i konjušnik Lahn.

Na to se pismo nisu osvrnuli ni Spankau ni ostali generali. Oni su jedva čekali da se iskažu kao vrsni »ratnici«, sad kad su znali da neće naići na nikakav otpor. General Herberstein dapače već 9. travnja javlja, da je »zauzeo« Ozalj i ostale neke gradove Zrinskoga i Frankopana, i da će sutra, 10. travnja, krenuti u Primorje, da »osvoji« Bakar, Bakarac i Kraljevicu! Car je spremno odmah odobrio okupaciju gradova Zrinskoga a već 9. travnja bijaše zapovjedio, da »u roku od osam dana« ima da se obavi ovrha protiv bana i njegovih drugova.

Taj dan, 9. travnja, kamarila se je opet sastala kod Lobkovica, u 4 sata popodne. Raspravljalo se je o pismu Zrinskoga, kojim se on pokorava caru. Da se ne bi car smekšao, ta konferencija upozoruje cara, da se »Zrinski nije pokorio od svoje dobre volje, već stoga što nije dobio pomoći od Turaka«. »Zrinski da samo šara, ne bi li dobio vremena.« Stoga treba da se odmah operira protiv Čakovca i Legrada, da se Zrinskom onemogući bijeg. Što je pak Zrinski poslao »bijeli list«, pa i sina s ocem Forstalom, konferencija do svega toga »baš ništa ne drži«. Nije li u svoje doba Ivan Zypps poslao za taoca ne samo sina, već i majku svoju, pa je ipak ostao buntovnik i nadalje. Nije li i princ Tomaso Savojski poslao jednom u Španiju i ženu i djecu svoju kao taoce, pa je ipak otpao od Španije? Pa onda šta taj raskalašeni Forstal misli, da njegovo veličanstvo može, kao car i kralj, uopće raspravljati sa svojim vasalima? Konferencija nadalje veli, glede pokornosti Zrinskoga, da je cara već jednom upozorila, da se pleba ne će usuditi na išta, ako se najprije maknu vođe, i da optimus odor in republica sit cadaver rebellis (u državi najugodnije miriši buntovnikova lješina), pa je stoga vrijedan svake hvale vladar, koji javnomu miru žrtvuje život buntovnika, budući nema ništa boljega od buntovnikove smrti. Inače, vele, car ne će nikad imati mira dokle je živ; a Tacit lijepo glede toga napisa, kako, poslije vojne, kad se vojnici povlače u sigurna mjesta, buntovnici očekuju samo drugu priliku. Drugi pak pisac da veli, da mir u državi ovisi o smaknuću začetnika pobune. Vladar može da pokajane buntovnike primi natrag u svoju milost, ali to se ne čini na temelju jednoga jednostavnoga »bijeloga lista«, ili na temelju odaslanja vlastitoga sina, još manje na temelju obećanja jednoga fratra. Stoga: 1) neka se Zrinski preda Nj. V. na milost i nemilost; 2) neka zatim, prema nalogu, pođe u Gradac

ili u Beč; 3) neka caru prepusti Legrad, Čakovac, Bakar, Bakarac i sve ostale svoje gradove i luke, u iste neka primi carsku posadu, i neka u tom smislu izda svojim zapovjednicima naredbe i upute; neka nadalje izruči Frankopana i svoju ženu, i neka ih sobom dovede, te neka glede svega sačeka careve odluke. Bez tih uslova, ne smije se raspravljati ni s njime (Zrinskim), kamo li s patrom; po gotovo ne treba se upuštati u kakva pomilovanja, jerbo buntovnicima, kad svoje vladare ne vole, treba da se oduzme sve ono po čemu bi im mogli naškoditi, da se održe, makar i protiv volje, u pokornosti. Konferencija još naglašuje, da, dok se Zrinski ulovi, treba ga dovesti u Beč pod pratnjom, dakako uz ispriku, što on treba zaštite pred ogorčenjem naroda, budući proskribiran; s druge pak strane, kad bi on bez pratnje došao te lutao po Beču slobodan i siguran, to bi bilo i sablažnjivo i opasno. Ta, on bi u tom slučaju, vedra čela, mogao doći i u Dvor, kao da nije baš ništa sagriješio, pa bi mogao tražiti, da mu se povrati banska čast i ostale milosti. Treba također uputiti i generala Spankau — budući da će operacije vojničke započeti ovih dana, da se on ne smije držati nikakvih »patti di buona guerra« prema buntovnicima. Kad bi se Zrinski prilagodio svemu, to naravski treba prihvatiti, ali istom kad ispuni uvjete, naime, da se sam izruči, da isprazni spomenute gradove i da se u njima dalje ne zadržava. Ali tajno vijeće još uvijek misli, da Zrinski ne će čekati da se dospije do krajnosti, već će on pobjeći ili u gornju Ugarsku, ili k Rakociju, a to bi bilo opasno. Neka ga stoga Spankao ulovi pod svaku cijenu.

Na temelju svih tih savjeta »kamarile« car nastavlja igrati dvoličnu ulogu i piše vojnomu vijeću u Gradac, da ne treba uzimati u nikakav obzir ponude Zrinskoga, i neka se odmah navali na Međumurje, i neka se okupiraju odmah i svi ostali gradovi Zrinskoga. I to neka se provede čim prije, jer se zna »quod prima sors armorum sit maximi momenti« (prvi uspjeh oružja je od najveće važnosti).

Lobkovicevo spletkarenje protiv Zrinskoga ne bijaše nikakva tajna u Beču. O tom piše 12. travnja potanko mletački poslanik svojoj vladi. Dodaje, da se banova odluka čeka u Beču nestrpljivo, ali da mu ne vjeruju u iskrenost, pa su stoga već izdane zapovjedi da se navala na Čakovac pospješi. Vjeruje se, da će navala uspjeti, jerbo će se carskim pukovnijama pridružiti šest do sedam hiljada narodne vojske hrvatske, koja dobro poznaje one krajeve. U Beču se boje, da ni ban ne povjeruje obećanjima, već da otvori vrata svoga grada Turcima.

I taj je dan mletački poslanik poslao svojoj vladi još tri izvještaja u istom predmetu. Zadnji izvještaj završuje viješću, da je prispio iz Čakovca O. Forstal s banovim sinom Ivanom Antunom. Tu istu vijest, slijedeći dan, 13. travnja, potvrđuje papinski poslanik u Beču, i dodaje, da je O. Forstal donio i »bijeli list« potpisan od Zrinskoga, da na njem car napiše sve ono što je odlučio za banovu sigurnost, kao i ono što treba da učini Zrinski, da mu car oprosti. O dolasku mladoga Zrinskoga u Beč car obaviješćuje isti dan generala Spankau, kojemu šalje i prepis banova pisma od 7. travnja, nalažući mu, neka traži od Zrinskoga da preda sebe

i sve svoje. Priopćujući to isto, sljiedeći dan, vojnomu vijeću u Gracu, car dodaje, da šalje posebnoga kurira generalu Spankau s uputom, da Zrinski imade predati sebe i svoje bezuslovno, da ima odati sukrivce, a operacije se mogu obustaviti istom ako izruči sve svoje gradove. Ne bude li Zrinski potpunoma zadovoljio svim tim uvjetima, neka se general ne da zavesti ni od Zrinskoga, ni od O. Forstala, koji se sutra ili prekosutra vraća u Čakovac.

Taj isti dan, 14. travnja, Herbersteinova je vojska zaposjela Bakar, a žitelji su položili prisegu vjernosti caru. Isto tako su primili carsku posadu i ostali gradovi Zrinskoga i Frankopana. Također 14. travnja Spankau je ušao u Čakovac i Kotoribu, a general Breuner u Legrad. Javljajući te uspjehe, Spankau dodaje da je Zrinski nestao iz Čakovca.

(Konac slijedi)

B. Poparić

SAVREMENE STVARNOSTI

I.

Ove godine dan prvi svibnja počinje mijenjati značenje. Ta promjena ne odnosi se na njegovo vjersko, nego na njegovo socijalno značenje. Učenici Karla Marxa su uveli proslavu prvog svibnja kao vanjsku manifestaciju klasne borbe. Prvog svibnja se je obavljala smotra radničkih organiziranih snaga i naglasivala se radnička prava za potpunu »emancipaciju od izrabljivanja«.

Već otrag nekoliko godina se je razbio jedinstveni front radničkih snaga proti kapitalističkom društvu. Tabor marksista se je razdvojio u boljševike i antiboljševike, razdijelio ga je interes vođa, a ciljevi su im ostali isti. Dvije internacionale su se borile za vodstvo radničkih masa: Amsterdamska ili II., i Moskovska ili III. internacionala. Jedno te isto evangjelije, nauka Karla Marxa, nadahnjiva jedne i druge pristaše ovih internacionala. Idu za istim ciljem: za socijalnom revolucijom. Prividno ih dijeli taktika, upotreba sredstava. Ali faktično se radi o tomu: ko će prije doći do vlasti.

Pristaše II. internacionale, socijalisti, govore, da treba ići po etapama; da se treba služiti sa radikalnim demokratskim elementima kapitalističkog društva, dok ovo ne sazrije za pobjedu cjelokupnog programa. I ovi su uživali u Njemačkoj i u Franceskoj sve blagodati vlasti uz načelne izjave i ograde prema masama izbornika. U Njemačkoj je bio prije Hindenburga socijalist predsjednik države. Predsjednik vlade u Pruskoj socijalist. Predsjednik parlamenta socijalist.

A u Franceskoj su gotovo svi ministri bili socijalisti, i sad hoće da su socijalisti. Socijalist Millerand, socijalista Briand, socijalist Herriot itd. Javljaju se već iz redova socijalističke opozicijone stranke kandidati da naslijede svoje bivše drugove: javlja se Renaudel, javlja se i sjena Leona Bluma. Povijest socijalizma u Franceskoj dokazuje, kako je socijalizam bio samo maska na licu ambicioznih advokata, kojom su lukavo krili svoje težnje. Uspeli su se na leđima siromašnih neukih radnika.

Povijest socijalizma je povijest ljudske beznačajnosti, ljudskog egoizma, i lukavog izrabljivanja radničke sirotinje.

Na drugoj strani su katastrofalni komunisti, koji hoće da raspale građanski rat, te hoće, da silom nametnu svim narodima radničku klasnu t. zv. »diktaturu proletarijata«.

I takova proleterska diktatura je uvedena pred 15 godina na teritoriju bivše ruske carevine i danas vlada na 160 milijuna ljudi. Uspjeh one diktature bješe ohrabrio ekstremiste cijeloga svijeta, da ih slijede. Ruski diktatori uživaju kroz punih 15 godina veoma velik ugled. Oni su prvi put u historiji stavili u praksu načela integralnog komunizma. Oni su izbrisali prošlost. Oni su porušili sve temelje, na kojima je počivala kroz vijekove zapadna civilizacija: pravo, individualnu slobodu, obitelj, baštinu, vlasništvo. Oni su ukinuli s jedne strane gospodarsko sužanjstvo, s druge strane ukinuli lijenčarenje danguba. Oni su ukinuli »izvore svakoga zla i socijalne nepravde«: plemstvo i građanstvo i tako su otvorili za svakoga eru blagostanja, rada i mira.«

To su bajagi djela, koja se navode na obranu ruskih diktatora. I to može postići stanoviti učinak, kod ljudi, koji ne znadu misliti. Jer kad bi znali misliti, onda bi vidjeli, da u istinu tako nije.

Ruski diktatori su z a r o b i l i ruskoga radnika, zarobili su ruskoga čovjeka. Ko se nije dao zarobiti, toga su zaklali. Da nisu otvorili novu »eru blagostanja, rada i mira«, vidi se i po tomu, što ondje samo sila vlada, što ondje nema slobode za nikoga, ni za same pristaše i članove komunističke stranke. Jer kad bi u Rusiji vladalo »blagostanje, rad i mir«, ne bi se trebalo bojati ni ustanaka, ni vanjskih, ni unutrašnjih neprijatelja. Nikada se ne buni narod sit i zadovoljan.

Proglasili su diktaturu proletera, a proleter je sužanj veći nego li su bili Spartacus i njegovi drugovi u doba vlasti rimskih patricija: Pompeja, Cezara, Cicerona i Mark-Antonija. Radniku su oduzeta i najelementarnija prava, kojima se je obilato služio u demokratskim državama na zapadu: oduzeli su mu pravo na štrajkovanje, pravo osamsatnog rada, p r a v o d a s a m b i r a p o s a o i p o s l o d a v c a. Pod proleterskom diktaturom radnik je podložan p r i s i l n o m radu, dobiva nadnicu ili nabavnu kartu, koja mu ne daje ni potrebite životne namirnice.

Radnik proleter u Rusiji je bijedan kralj, okrunjen željeznom krunom, suh i blijed, koji jedva vuče svoje teške okove.

Ruski diktatori rzaumiju, da nisu dali ništa radniku, a da su mu sve oteli. Pa za ispriku navode, kako nije moguće postići onaj raj, što im ga je opisao Karlo Marx, prije nego li se marksizam uvede u sve države svijeta. »Treba raspaliti vatru revolucije po cijelom svijetu, onda će se vidjeti plodovi Marksove nauke«. Oni sami razume, da je to isprika bez vrijednosti. Ali njome pokrivaju svoje nasilje. Jer kad bi nauka Karla Marxa bila uistinu spasonosna, ona bi bila to pokazala na onom ogromnom teritoriju, koji obuhvaća velik dio Europe i Azije. Rusija je tako ogromna, da se može ograditi od ostalog svijeta i sama provoditi komunizam. I kad bi svijet vidio blagodati takova sistema, bez ičije agitacije, sam bi mu se priljubio i uveo ga u svoju zemlju.

II.

I oni prosti, nepismeni seljaci, koji silaze s planina i dolaze u gradove za radom, kojima se lako naturava od besavjesnih agitatora koješta, počinju otvarati oči i stvarno gledati. I oni osjećaju, što je Marksizam u praksi: moderno zarobljivanje čovjeka.

Pred više od četrdeset godina Toma Mackay izdao je, pod naslovom: A plea for liberty, zbirku monografija najvećih engleskih pisaca o socijalnom pitanju. Uvod u zbirku tih monografija napisao je jedan od najvećih engleskih sociologa: Herbert Spencer: From freedom to bondage. Pisac razvija historiju radničkog pokreta od prvih početaka do Marxovih teorija pa veli: Toliko se je borbe htjelo, dok su se ljudi oslobodili od starog prisilnog sistema rada i uveli sistem slobode, slobodne suradnje, slobodnog izbora rada, slobodnog načina izradbe. Ni ovaj novi sistem slobodne saradnje nije bez mana, za to su izmislili jedan novi sistem, novi društveni organizam, koji nije ipak nov nego samo prividno. Ovaj marksistički sistem je povratak na onaj stari prisilni organizam, od kojega su se ljudi velikim naporima oslobodili i nakon oslobođenja slavili navodno kao pobjedu civilizacije.

Kad se u radu napusti načelo slobodnog dogovora, slobodne kooperacije, onda po sebi nastaje prisilan rad. Pošto je u svakom društvenom organizmu potrebit rad, ako se taj rad ne rukovodi načelom slobodnog ugovora i slobodne saradnje, onda nužno mora da taj rad nametne sama državna vlast. Ideal Karla Marxa je država radnika. U toj državi radnika, svaki radnik je podložan starešini male skupine. Ovoga starešinu nazire njegov pretpostavljeni, viši starešina. Ovoga pak nazire još viši, dok ne dođe do vrhovne vlasti, koja je nad svima. Taj Marxov sistem samo u imenu i u obliku se razlikuje od starog sistema, kad su sluge i robovi radili pod bičem gospodara, koji je visio o grofu ili baronu, a ovaj opet bio vazal kojeg vojvode ili kralja.

U marksističkoj državi imade raznih stupnjeva vlasti, jedni ovise o drugima, a pod svima su radnici proleteri. Marx neće današnje socijalne uredbe, u kojima svaki pojedinac mora da misli na sebe i za sebe. Oni vole da za svakoga misli država preko svojih organa. Nećemo govoriti o kompliciranosti takova sistema, gdje sve ovisi o državnoj vlasti. Čovjek nije gospodar sebe, čovjek je potpuni rob drugoga čovjeka, više puta gorega od sebe.

Naravno je, da država mora da se skrbi za svakoga pojedinca, kad pojedinac nema svoje volje, kad pojedinac ne smije ostaviti državnu zajednicu, ne smije otkloniti rada, na koji ga država osudi.

Svaki član takove zajednice mora savkolik svoj rad da dade državi. On mora da radi ono, što mu zapovijedaju. Mora da radi onoliko i onako, kako mu zapovijedaju. Niko nema prava da bira posao. Za svoj posao nema pravo tražiti plaću nego dobiva samo ono, što gospodar odredi. Ni jesti ne smije što i koliko hoće, niti se smije odijevati kako hoće. Niti smije osnivati obitelj, kako hoće; on je pravi pravcati rob. Ko se ogriješi o taj ustav državni, biva podvrgnut najtežim kaznama. Jer kad bi radnici bili slobodni, prestala bi opstojati proleterska država. Slijepi posluh, kao u vrijeme rata, mora da vlada među članovima proleterske države.

Ovo je sve predvidio i napisao veliki engleski pisac. Ali njegov glas nije našao odjeka. Trebalo je da se realizira Marxov proleterski ustav, trebalo je to sve vidjeti na djelu, a da se ljudi počmu vraćati k zdravom razumu. Ako jedna kuća imade pogrešaka i nedostataka, one se ne ispravljaju time, da se kuća potpali ili se ekrazitom digne u zrak. Nedostatke socijalnog uređenja treba liječiti na drugi način. Danas to vide svi prosvijetljeniji narodi.

Prvi od većih socijalističkih ideologa Mussolini je prozreo sve nepodopštine marksističkog sistema, nakon što je vidio grozni pokus u Rusiji i jednim jačim zamahom otvorio je oči svomu radniku. Ovaj je progledao i stao je na put toj hidri, koja je bila spremna, da surva Italiju u bezdan, u koji bješe survala jadnu Rusiju.

Kad je Mussolini proglasio fašističku diktaturu, pisalo se je i govorilo, da neće dugo trajati, da će se ona sama u sebi izjesti. Emigriralo je iz Italije oko milijun Talijana i to ponajboljih istaknutih intelektualnih radnika, demokrata, liberala, katolika i socijaldemokrata. Ali nisu srušili sistem, koji imade vrlo mnogo mana i u ideologiji i u tehnici svoga rada. ali koji imade za sebe i mase radnog naroda. Diktatura Mussolinijeva imade jak oslon u širokim masama. Olio di ricino i manganello prestali su djelovati.

Zašto je Mussolini uspio i mogao navijestiti rat najjačoj tajnoj organizaciji svijeta, Framasoneriji? Za to jer on nije radio na uništenju onih ideja, koje su zdrave u socijalizmu, nego ih je proveo u djelo.

III.

U Njemačkoj se je rodio i Karlo Marx i njegova nauka. Ondje je imala najviše pristaša. Ondje je ona izdurala vatru progona od strane Bismarcka. Marxisti su postali najjača politička organizacija u Njemačkoj i ozbiljna opasnost za poredak.

Nu kad je Nijemac vidio u praksi, što znači diktatura proletarijata, kad je vidio plodove toga sistema u Rusiji, odmah se je stao daljiti od te nauke, koja vodi k sužanjstvu. Nijemac, koji nije htio biti Knecht grofova i rođenih barona, da postane najednom Knecht kakovog Židova, stranca kamufirana komunizmom! Nijemac je vidio provaliju, u koju će ga komunizam strovaliti, pa je na vrijeme ustao proti njemu.

Nije Hitler, kao ni Mussolini, nikakov veliki mislilac, nikakov heroj, koji je preokrenuo mišljenjem svoga naroda. Naprotiv on je samo slučajni eksponenat mišljenja, koje je tražilo vođu. On se je, kao i Mussolini, znao nametnuti za vođu narodne reakcije proti opasnostima proleterske diktature.

Ono što se zbiva sada u Njemačkoj je prirođeni plamsaj ogorčenja proti svim onima, koji su podržavali i širili jednu ideologiju, koja je omogućivala zarobljenje njemačkog naroda.

Narod, a ne Hitler, nosi zastavu revolta, narod traži kaznu onih, koji su se u ime komunizma tovili radničkim doprinosima, koji su trovali mase bakcilima lažne literature.

Lažni slobodarci se zgražaju nad činjenicom, što se je po nekim gradovima Njemačke javno spaljivalo na hiljade knjiga. Pri tomu dakako spominju, da su se isto tako javno spaljivale knjige od strane katoličke inkvizicije u srednjem vijeku. Nu i tu se vidi golema neukost onih, koji na taj način brane marksističku ideologiju. I Omar je dao spaliti glasovitu aleksandrijsku biblioteku, a da nije dao napraviti barem jednu selekciju. I sveti Sava je dao spaliti na trgu sve krivovjerske knjige starih Bogumila. Tako su inkvizitori španjolski i rimski spaljivali heretičke knjige. Tako su bila spaljena neka djela našega apostate Markamtuna De Dominisa. Ali su se spaljivale i novine i publikacije političke i nacionalne sadržine od strane onih, koji se osjećahu povređenima. Đakle spaljivanje knjiga danas nema nikakove važnosti, u doba štampe, kad postoje nebrojeni primjerci, a do svih nije moguće doći i spaliti ih. To je više jedna demonstracija, kao što je demonstracija spaljivanje novina ili zastava.

Dakle da sve skupimo u jedno, narodi se počinju otreznjivati. Komunizam ne predstavlja danas radikalno rješenje današnje ekonomske i moralne krize u svijetu. Zla imade, zlo se mora ukloniti postepenim i pametnim radom, ali ne ukidanjem slobode ni spaljenjem civilizacije, koja je dovela čovjeka od životinjskog ropstva do suverenske slobode, nego dotjerivanjem ovih velikih stečevina.

Ovo djelo ozdravljivanja će se brzo proširiti i na druge narode. Engleska je prva. Premda je ona najindustrijalnija zemlja, gdje radništvo zauzimlje 70% pučanstva, marksizam nije mogao uhvatiti jakog korjena. Neka se nađe i ondje eksponent a la Hitler ili Mussolini, i djelo ozdravljenja je sigurno.

Mnogi misle, da će Hitler skrahirati svojom unutarnjom politikom. Tu su komunisti, tu su Židovi na čelu, tu su grofovi i baroni, tu velika industrija, svi udruženi proti njemu. I kad bi Hitler sam bio sve, bez dvojbe, da bi skrahirao: ali ogromna većina Nijemaca stoji za njim. To su dokazali izbori.

Najprije Mussolinijev pa Hitlerov pokret (zovimo ih tako) dokazuje, da danas radni narodi vide spas i ozdravljenje, ne u marksizmu nego u *korporativnoj državi*. To znači povratak u cehovstvo, prilagođeno modernom napretku tehnike i modernim zahtjevima čovjeka-radnika.

*

Kao manifestacija te nove ideologije, korporativne države, bio je proglašen *dan narodnoga rada*. I taj dan narodnoga rada mora zamijeniti prvi svibnja, u njegovu starijem značenju. Ove godine se je slavio taj dan narodnoga rada samo u Njemačkoj; ali za koju godinu slavit će se i drugdje. Prvi svibnja, kao dan manifestacije borbe proletarijata ne slavi se više nigdje u nijednoj državi u onom opsegu, u kojem se je slavio prije. Ne slavi se dapače ni u samoj Rusiji, gdje Marxizam vlada neograničeno. Prvi svibnja je donio samo sužanjstvo. On je za dugi niz godina bio dan nasilja, dan razbijanja, a u budućnosti mora postati dan slobode radnika.

K. Š.

MIHOVIL PAVLINOVIĆ I NJEGOVO ZNAČENJE

»Vaša stvar je naša ko i naša Vaša«.
Strossmayer u pismu 10. IX. 1862.

I.

PAVLINOVIĆ I HRVATSKE KOLOVOĐE

Mihovil Pavlinović izvan svake sumnje jedan je od najdubljih, najmarkantnijih i najdalekovidnijih političara i parlamentaraca u hrvatskoj političkoj historiji, a u njezinom preporodno-historičkom dijelu napose. »Sve što smo oborili i podigli, potukli i osvojili, neodoljivo je spojeno s njegovim imenom i sa njegovim radom.«[1]) Ako temeljito i svestrano proučimo to važno razdoblje naše historije, Pavlinovićev ogromni (malo kome u cjelini još poznat) rad, mnogobrojne izvore i pisma, doći ćemo jamačno do nužnog zaključka, da je on vrlo velika i snažna historička i politička ličnost, s kojom se može usporediti samo na političkom polju, Strossmayer, Rački, Starčević i još možda koji drugi velikan. Tu mi tvrdnju ne puštamo u svijet radi nekog višeg efekta, nego, jer, ona rezultira iz našeg dubokog u v j e r e n j a, koje je kod nas moglo proizići samo iz svestranog poznavanja pokojnikova rada. »Pred njegovim impozantnim likom iščezavaju svi oni velikani, koji su na Hvaru, u Splitu, u Dubrovniku držali goruću luč naše knjige u ono doba, kad je gusta tmina pokrivala ostale krajeve naše domovine.«[2]) Bio je . . . »zanosan, silan poticatelj svih vrlina, junački neustrašivi vođa u borbi za narodni jezik i narodna prava. Nije umio nikome laskati, nije umio sticati ni časti ni blaga, ali je znao voditi k pobjedi, znao sokoliti plašljive i jačati slabiće.«[3]) »Hrvatski kolovođe, koji su ga u velike štovali, a koje je on opet štovao i poznavao, rado su slušali, njegove savjete i njegovu riječ, pa su ga znali dostojno uvažiti.«[4])

Kako su ga cijenili upravo ti kolovođe u Hrvatskoj neka nam posvjedoče, uz ovaj Politeov citat, o r i g i n a l n a p i s m a upravo tih samih kolovođa, koja ćemo upotrijebiti samo u toliko, da Politeovu tvrdnju učinimo evidentnom i za »auktoritete«, koji nastoje da preporodne ideje i zbivanja tumače na osnovi, ili samog dopisivanja između Strossmayera i Račkog, ili pravaško-legitimističkih historičkih podataka, ili pak kakovih lakovjernih i tendencioznih predrasuda. Zato ćemo dalje nastojati da iznesemo važan historičko-kulturni materijal, a sa željom, da bi već jednom prestali, u najmanju ruku, »neistiniti sudovi« iznad potpisa odnosno ispod potpisa ma i najzvučnijih imena . . .

S t r o s s m a y e r piše Pavlinoviću u pismu od 28. VIII. 1884.: »Vi činite što Vam Bog u duši svietovao bude. Štogod učinite, biti će narodu na korist, napredak.« U pismu od 28. VI. 1871. među ostalim Strossmayer piše: »Ja ću drage volje, kad u Zadar dođem, odsjesti kod Vas. Meni

---

1) Politeo, Dinko: Izabrani članci I. dio, I. svezak, str. 177. i 178.
2) Id. str. 253.
3) Vojnović, Kosta: Grlović: Album zaslužnih Hrvata XIX. vijeka.
4) Politeo, Dinko: Izabrani čl., I. dio, I. svezak, str. 197.

bratsko Vaše srce i mala sobica dosta.« U pismu od 1. V. 1872. Strossmayer izražava zadovoljstvo, što će se s Pavlinovićem sastati u Rimu: »drago mi je, Mijo brate, da ćemo se sastati u Rimu. Ja se nadam da će i Rački u Rim...« U pismu od 9. VIII. 1871., pišući dru Mihi Klaiću, Strossmayer veli: »Kad uspišete prijatelju Miji, recite mu moj bratski pozdrav.« U pismu od 22. III. 1872. piše Strossmayer iz Rima: »Što se Vas tamo (u Dalmaciji) tiče, ja od srca želim da Vas Bog blagoslovi.« Vaša stvar je naša ko i naša Vaša.« Revolucioner, Kvaternik, piše Pavlinoviću u pismu od 10. IX. 1862.: ...»iz ovo bo plamtećeg nagovora s neizrečenom sam radosti razabrao, da imadem u Vami štovati istog onog čistog hrvatskog radoljuba, kojeg i kakovog sam imao čast cijeniti god. 1861-ve kad no mi iskazaste ljubav i posjetiste me u stanu mojem. Godine i iskustva, na polju javnosti, od ono doba ne samo nisu mogla potresti čisti i rodoljubivi um i srce hrvatsko; no su ga samo potvrditi morala u prvobitnih osvjedočenjih! Kamo sreće, da se to može o svakom onodobnom rodoljubu reći!...« Baron Metel Ožegović, u pismu od 12. VII. 1879. javlja svom »u duhu grlećem« kumu i »milom« prijatelju, da mu šalje »za uspomenu u prilogu svoju najnoviju photographiu od većeg formata«, dok za druge prijatelje Vitezića i Klaića »dvie u manjem formatu«. Miškatović u vrlo interesantnom pismu u oči Velike Gospojine 1876., u kojem objašnjava Pavlinoviću svoje stanovište, (koje se u ostalom slaže sa Pavlinovićem već prije u pro-memoriji izloženim) piše: »Kosto mi je Tvoju pro-memoriju čitao. Ona je dobra i osnovana u naravi stvari. No Bog zna, što će biti od nje, što će biti u opće od Bosne i istočnoga pitanja.«[5] Pavlinovićev »iskreni prijatelj« Fr. Rački u pismu od 25. I. 1878. javlja mu »doštampan je moj sbornik, u kojem su svikolici izvori i spomenici za hrvatsku poviest prije saveza s Ugarskom.« U pismu od 28. VIII. 1870. Rački piše Pavlinoviću o sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom: »Pitanje o cjelokupnosti jest u prvom redu; mi ćemo ga odanle potaknuti, valja da ga vaš sabor čvrsto i jasno prihvati — tada će biti Kruna prisiljena očitovati, što može na putu stajati s-druženju, pošto je ona priznala, da Dalmacija spada na trojednu kraljevinu, a sada oba sabora na to pristaju.« Šulek se zahvaljuje Pavlinoviću u pismu od 12. IX. 1875., jer mu je poslao »biljarski riečnik biskupa Vuičića«, koji će on »po Vašem (Pavlinovićevim) naputku upotriebiti.« Matija Mrazović u pismu od 27. VI. 1873. piše: »Prva naša briga je spas narodnosti i osvojenje uvjeta za razvitak narodni.« Nikola Voršak piše Pavlinoviću iz Rima 31. V. 1878.: »Fra Grgo (po mom sudu) krivo po fratrih Vuičićeva kova obiedjen morade jučer u neki toškanski manastir na kušnju. — Kleta nesloga uvukla Turčina pred 500 god. u Bosnu; s nje će Mujo — plaši se — tamo i ostati, te uz mnoge fratre još begovati.« Đ. Daničić mu se zahvaljuje u pismu od 15. VI. 1887. »na dragocijenom primitku od 24. pr. m., koje juče imah čast primiti.«

*

[5]) O istočnom pitanju, s obzirom na Pavlinovićeva naziranja na to pitanje, vidi moju knjigu »Studije, eseji i prikazi«, Zagreb 1930., str. 87., 88. i 89.

Koliko je Pavlinović bio uvažen u Hrvatskoj, vidi se jasno još iz Kvaternikova pisma od 23. II. 1867.: »Ipak smo uvjerenje neprestano gojili, da će duh muža, u koga gleda pol milijuna Za — Velebitskih Hervatah (a koji nije ni za susjednom si turskom granicom tudji), da će taj duh koji je onako neustrašivo uztvrdio pred licem Boga i svijeta čuvstva svoja za svoj hervatski narod — — — pronicavim okom svojim prodrijeti i osuditi ono, što vriedi da bude osudjeno...«[6])

»Stvari s one strane Velebita smatrao je kao svoje vlastite, pa je ne samo upućivao sebe nego je češće htio savjete davati onom slobodom suda, koja ga je uvijek odlikovala.«[7]) Kada se je slavila hiljadugodišnjica slavenskih apostola, Pavlinović govori u splitskoj narodnoj Čitaonici i »plete vijence slave« sv. Jerolimu i sv. Ćirilu. Kad se slavi tristogodišnjica sigetske bitke, u zadarskoj čitaonici, dostojno slavi bana Nikolu Zrinskoga, koji pada sa svojim vjernim drugovima, da brani civilizaciju Evrope i svoj pottlačeni narod od turskog zuluma. Kad se otvorila čitaonica u Jelsi, drži svoj znameniti govor u kojem bistri pomućene pojmove o hrvatstvu i slovenstvu. U Sinju govori o sv. Franji Asiskom, u Đakovu pri dvjestogodišnjici oslobođenja Slavonije. Drži čuvene govore u Makarskoj, Neretvi, Imotskom, Zadru, Splitu, Zagrebu, Beču i Pešti. On je sve svoje govore »znao udesiti prema potrebi dana, da razbistri, da pobije, da pouči, da uputi; pa su mu govori izrečeni i u najmanjim mjestima često prava remek-djela govorničke umjetnosti. Osobito se ističu svojom lapidarnošću dva imotska govora, »koja su dva programa i ide ih jedno od prvih mjesta u našoj političkoj književnosti.«[8]) Prvi put govori u hrvatskoj sabornici u Zagrebu 22. svibnja 1861. On je »poslije žalosnoga rastanka od više vjekova pozdravio braću s ove strane Velebita. Živom riječi opisao je Pavlinović dalmatinski sabor, u koji po tadašnjem nepravilnom izbornom redu 15.000 Talijana, koji su većinom trgovci i obrtnici po gradovima, imaju pravo birati 23 zastupnika, dočim bi 410.000 Hrvata moglo poslati najviše 20 zastupnika, kad ne bi bilo kod izbora nasilja.«[9])

Već iz ovo nekoliko citata iz neobjelodanjenih pisama hrvatskih kolovođa slijedi posve jasno, da Mihovil Pavlinović nije bio samo političar Dalmacije, nego je on uživao i veliki ugled kod najjačih političara, naučenjaka i književnika u Hrvatskoj kao i vani Hrvatske. Dapače, može se slobodno kazati, da je diljem čitave Hrvatske bio jednako uvažen kao poličar, govornik, publicist i književnik, jer je bio muž širokih političkih pogledâ, velikih i jakih koncepcija i dalekosežnih vidikâ, a napose konsekventnih načela, čvrstog značaja i nepokolebljivog vjerovanja u konačnu narodnu pobjedu.

---

6) Ovaj citat upotrebljen je prvi put u knjizi »Studije, eseji i prikazi« str. 66. i 67. Zagreb, 1930.

7) Politeo, Dinko: Izabrani čl., I. dio, I. sv., str. 197.

8) Id. str. 182.

9) Horvat, Rudolf: Najnovija doba hrvat. povijesti, izdala aMt. Hrvatska, Zagreb, 1906.

2.
OPĆE KULTURNO ZNAČENJE

Pavlinović je bio — kako već nabacismo — govornik prvoga reda. »Ideali su mu bili Massilon, Bossuet, Fenelon, koje je on na izust deklamovao.«[10]) »U svečanim časovima imao je u svojem naglašavanju nešto proročkoga.«[11]) »Kad govori mašta ga katkada zanaša kao da umjetničkim poletom hoće da zasladi strogost svoga umovanja.«[12]) »Pavlinović je govorio u saboru, u crkvi i u društvima; a u društvima je rekao toli političkih, koli akademskih govora.«[13]) »Svakako bolje je uspio kad nije čitao.«[14]) Govorništvo je učio kao što je učio Demostenes. I nijesmo slučajno naveli toga slavnog Grka, jer se je slog Pavlinovića mnogo približavao slogu toga velikoga govornika. To je Pavlinoviću bilo prirođeno i nije to bila nikakova imitacija i simuliranje nego bogodanost poput Demostenesa i Cicerona. O njegovu govorništvu žive i danas u narodu čitave legende, tako je i pisac ove radnje često slušao od svoga oca i od ostalih Podgorana, kako je Mihovil ustajao rano i kako je nadvikivao vodu, koja je jurila podgorskom vodenicom i vrtila kolesa mnogih podgorskih mlinica... On je uvijek trenirao, kada bi se spremao za velike bitke u saboru ili parlamentu, a iza toga bi se vratio kući ili bi ravno u Miholjac, da nastavi svoj posao t. j. da piše svoje članke i rasprave, koje je uvijek pisao stojeći na nogama. Dok je pisao nije ga bilo lako prekinuti, a ako bi ga prekinuo polit. neprijatelj, dobio je za uzdarje »crnu kavu«; ako ga je prekinuo polit. istomišljenik reagirao je dvojako: mlađeg i »neviđenijeg« bi uputio, kada će se porazgovoriti, a »viđenije« je dočekao redovito sa »vinovom vodicom«.

»Uzorima je imao rimskoga govornika Segneria, Bossneta i druge velike francuske govornike. Svaki njegov govor jest pravo umjetničko djelo, koje bi se moglo kao uzor predočiti.«[15]) »Kao govornik bio je velik, kad je bio svečan, kad je apostrofirao. Imao je i glas za to prikladan. Tako je bila neodoljiva moć njegova govorništva, da mi poznamo razne odlične ličnosti, koje mu nisu bile prijazne, ali koje su se njemu kao preobratile, pošto su ga čule.«[16]) Pavlinović je bio političar općeg značenja, te se je bavio ne samo unutarnjom politikom i događajima nego i vanjskom politikom i događajima. Već »u svojim člancima nije se bavio samo našim hrvatskim stvarima, nego i vanjskim događajima.«[17]) »U polemici bio je opće oštar i nesmiljen.«[18]) »U označenju osoba bio je vještak nad vještacima.«[19]) Nije samo bio veliki političar, govornik i publicist, nego isto tako i književnik, jeziko-

---

10) Ivanišević, Frano: Mihovio Pavlinović. Prigodom 30 godišnjice njegove smrti. Split, 1917.
11) Politeo, Dinko: Izabrani .l., I. dio. I. sv. str. 247.
12) Id. str. 215.
13) Id. str. 215.
14) Id. str. 215.
15) Id. str. 216.
16) Id str. 216.
17) Id. str. 202.
18) Id. str. 204.
19) Id. str. 204.

slovac, sakupljač narodnoga blaga. »On je književnik; radi položaja, što ga je zauzimao u političkom polju, radi zasluga, koje je stekao u tom pravcu, radi radinosti, koju je razvio kao politički čovjek, ne daje se njegovu književnom radu ona važnost, koju zaslužuje.«[20]) Bio je vrlo učen i prosvijećen čovjek, poznavao je grčki, latinski, talijanski, francuski i njemački jezik. Od pisaca volio je čitati Lamartinea. Bio je jedan od naših najboljih stilista, koji je djelovao i kojega su čitali mnogi naši pisci i naučenjaci, što i sami priznaju (Đalski, Šenoa, Kumičić, Matoš, Nodilo, Kosto i Ivo Vojnović, te mnogi drugi). Spominje ga jednom zgodom i sam veliki slavist Jagić, dok se je drugi poznati slavist prof. Matija Murko prije 2 godine u prisutnosti samog pisca ovih redaka, živo interesirao za rad i spise pokojnika.

Tommaseo govori upravo oduševljeno o Pavlinoviću kao poznavaocu jezika i stilisti, tako u pismu doktoru Đ. Puliću, kaže doslovno: »Il sign. Ab. Pavlinovich mi mandò il suo volume di seritti Slavi, nel quale riconoscendo assai cose degne di lode, ardisco desiderare ch'e sia ancora più slavo, per essere insieme e più antico e più nuovo, e per veramente giovare e fare onore alla patria. Nei tredici anni scinpati cosi malamente poteansi preparare materia preziosa, d'un grande dizionario, tutto dalmatico, e perciò appunto più prettamente slavo e généralmente più classico, da mettersi a paragone per tutto ciò che é meramente scientifico, con quelli del Rigutini, dell' Accademia di Francia, è da lasciarsi di gran lunga addietro il Diziona rio della Crusca. Se vogliamo c'é ancora tempo.«[21]) Pjesme su mu pisane u duhu preporodnog romantizma i odlikuju se jedrinom misli, poletom fantazije, veličajnim, ali manje melodioznim stihom. Slično su pjevali u Italiji, Leopardi, Aleardi, Monti i Parini, a kod nas u Pavlinovića, Medo Pucić, Luka Botić, Sundečić, Buzolić i t. d. U njegovim stihovima posvuda prevlađuje teška misao nad

[20]) Id. str. 243. Osjećamo potrebe, da iznesemo još jedan važan razlog, radi kojeg Mihovil Pavlinović nije priznat kao veliki književnik, što je jamačno i bio. Odmah po Pavlinovićevoj smrti, tadašnji urednik »Narodnog Lista« Juraj Biankini te urednik »Iskre« i suradnik »N. L.« Nikola Šimić, odlučiše, da izdadu u Narodnoj tiskari posmrtna djela pokojnikova. Ondašnji župnik podgorski i Pavlinovićev đak Don Joze Stojković kao i njegov »tajnik« Vid Mihotić, popisaše najvažnije spise, zatvoriše ih u sanduk i otposlaše parobrodom u Zadar, ali ti posmrtni spisi ne izađoše nikada, jer su se po riječima samog pok. Biankinija i Šimića — »izgubili«... Među tim dragocijenim političkim i književnim spisima (kako se to iz popisa potpisanog po Stojkoviću i Mihotiću vidi) nalazio se je potpuno dovršen epos »Skenderovo kolo nad Lovćenom« i mnogi drugi politički, kulturni i književni spisi. Ima li se za taj gubitak zahvaliti u istinu nesretnom slučaju ili kakovoj duševnoj »vrlini« ove dvojice — ne znamo... Mi smo lično uvjerenja, da te spise nije zadesio? »nesretni slučaj«. Pisac kani popis tih spisa objelodaniti, da se vidi, kako je zao usud često pokojnika pratio, upravo sa strane onih, koje je Pavlinović stvorio.

[21]) Gosp. Kan. Pavlinović poslao mi je svezak Slavenskih spisa, u kojem razabirem stvari dostojne svake hvale, usuđujem se, da zaželim, da bude još slavenskiji i još stariji i još noviji i da uzmogne pomoći i proslaviti domovinu. U trinaest godina uzaludno proigranih, mogao je pripraviti dragocjen materijal za veliki rječnik sav dalmatinski, i baš upravo radi toga... još izrazito slavenskiji i uopće još klasičniji, tako da bi se mogao usporediti, u pogledu onoga što je ddoista znanstveno, sa Rigutinievim i onim francuske Akademije, te bi mogao ostaviti daleko iza sebe i Kruskin riječnik. Ako hoćemo još je na vrijeme.

laganim čustvom. um je jači od srca, ali iz njegova stiha progovara pravda, pjesnička duša, puna poleta i zamišljaja, koja se velebno uzdiže do širokih vidika i proizvađa u čitaocu dubok utisak.«[22]) Bio je i s a t i r i č a r i to vrlo darovit. Satirom se je služio kao sredstvom u izbornoj borbi protiv narodnih dušmana »autonomaša«, tako mu se je među posmrtnim spisima sačuvala i velika satirična epopeja »Spiro Muzivir« i više manjih satira. Špirom Muzivirom naziva Pavlinović ondašnjeg bogataša i lihvara, makarskog načelnika, Špiru Miličića, koji se je oženio iz ondašnje poznate autonomaške obitelji De Ivanissevich i pod velikim uplivom žene i okolice, postao vođom »autonomaša« u Makarskoj i Primorju, te s obzirom na silno bogatstvo i zavisnost siromašnog naroda o njemu, bi opasan protivnik Pavlinovića.[23]) U toj satiri jasno se vide sve Pavlinovićeve odlike, osobito snažna ironija, koja svaki čas prelazi u sarkazam, da razoruža narodnog i svog neprijatelja. Kao p u t o p i s a c bio je odličan u opažanjima, stilu i jeziku. »Puti (1867.—1875.) kroz Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu jest bez sumnje najljepše djelo Mihovila Pavlinovića u pogledu stila i jezika. U njemu je prava riznica obilja najizvornijih korena, najjedrijih izraza i najslikovitijih oblka našeg jezika.«[24])

3.

OPĆE POLITIČKO I KULTURNO ZNAČENJE

Pavlinovićev intuitivni duh, predviđao je naskoro narodni preporod, koji će biti oličen u velikim i dugim narodnim borbama za svoja prava i svetinje, te nije čekao zadnjeg časa nego se je temeljito pripravljao za svoje političke i kulturne ciljeve. Bez obzira na sve moguće i nemoguće zapreke i spletke, bodri narod, budi mu ustavnu svijest, održava zborove na kojima izriče historičke govore, koji su i prvi jaki znak da se zametne politička borba, kakovu rijetko bilježi politička historija našega naroda. Taj njegov blagotvorni rad dolazi do jakog izražaja poslije povratka ustava, a dolazi do naročitog izražaja već u ishodu narodnog pokreta u Dalmaciji (god. 1860.—1861.). Tako Pavlinović vrlo energično ustaje god. 1860. na kneza Manfreda Borelli-a, koji se je pod utjecajem teorija talijanskog Risorgimenta (Cavour—Mazzini—Tommaseo) usprotivio u državnom vijeću sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, jer je to bila nužna obrana ishodne tačke čitavog njegovog političkog rada i djelovanja. Tom zgodom piše u »Pozoru«, »Neka ne bude žao čestitome grofu, da mi na hiljade i hiljade Hrvata iz Dalmacije podižemo jednodušni glas proti njegovom glasu, proti njegovoj izrečenoj besjedi i njegovom poznanju, te svjedočimo našem caru i kralju, čita-

---

22) Ivanišević, Frano: M. Pavlinović, str. 34.

23) Koliko je Pavlinović imao povjerenja u svoje Podgorane, najbolje će nam osvjetliti slučaj Miličića, posve krvne svojte makarsko-primorskog automaškog vođe Spire M i l i c h i c h a. Kao vođa »autonomaša« obećavao je svojoj braći i rođacima, da će im ostaviti čitav svoj ogromni imetak, ako samo glasaju proti narodnjaku Mihovilu Pavlinoviću odnosno za njega i njegovu stranku; ali podgorski Miličići, intelktualci i seljaci, voljeli su izgubiti čitav taj golemi imetak (kao što su ga i izgubili), nego li da ostave i izdadu svog slavnog vođu.

24) Ivanišević, Frano: M. Pavlinović, str. 44.

vome svijetu i našoj miloj braći u Hrvatskoj i Slavoniji, da mi jednodušno želimo sjedinjenje, da mu je već odavno prispjelo vrijeme.«[25])

Pavlinovićev istup god. 1860., te način njegova političkog, kulturnog i prosvjetnog rada bili su uvjetovani ustavnim i parlamentarnim životom u Austro-Ugarskoj. »Sjedinjenje sa Hrvatskom i pohrvaćenje škola i ureda — to su bile dvije stožerne tačke programa hrvatske narodne stranke, kojoj je Pavlinović odmah u početku bio jedan od prvaka.«[26]) God. 1861. donijela je ogorčene borbe u prvom Saboru dalmatinskom, ali i prve političke i kulturne uspjehe. Od tih uspjeha najznatniji su ovi: povratak ustava, rušenje mađaronštine u Hrvatskoj i Slavoniji, talijanštine i autonomaštine u Dalmaciji; udaren je pred Evropom i narodom »naš nepomični državno-pravni temelj«; uspostavljena je posebna dvorska kancelarija »kojoj pripadaju svi posli popečiteljstva državnoga, bogoštovnoga, pravnoga, osobljem čisto narodnim, zasnovanje Sveučilišta i Akademije Jugoslavenske, konačna pobjeda na okorelom mađarštinom, priznanje svog zgoljnoga prava kod bečkih državnika, osvjetljanje svog obraza pred slobodoumnom Evropom, to su nepregorive stečevine trojedne kraljevine, a naoseb Hrvatskog naroda uz zamršenu godinu 1861.«[27])

(Nastavit će se)

Marin Pavlinović

MAGIONIČAR RENO

Poruka iz domovine stigla je baš u pravi čas, da ga oslobodi i posljednje spone, što ga je vezala uz tuđinu i artističku karijeru. Reno je odahnuo i činilo mu se, da mu je sama providnost poslala taj spas i pokazala mu put, kojim treba da ide. Dulje on ne bi izdržao.

Svaki nastup u kabaretu mu u posljednje vrijeme zadavaše znatne poteškoće i trebalo je upeti sve sile, svladati malodušnost i usredotočiti volju, da do kraja izvede magioničarski program i da publika ne primijeti njegov nemir, slabost i nesigurnost, koju je sam sve više osjećao. Oštar i nepopustljiv u procjenjivanju samoga sebe, Reno se nije zadovoljavao samom činjenicom, da se njegova zvijezda lagano gasi, tako da javnost, pred kojom je izvađao svoje produkcije, to nije opažala. Njegov zanos iz prvih godina, kad je prionuo uz ovaj posao, iščezavao je sve više i skoro mu ništa više nije ni preostalo: — njegova čvrsta volja, kojom je prije suzbijao sve zapreke i bezobzirno se gurao naprijed, nikoga ne slušajući, uvjeren do dna duše, da će uspjeti, jer mora uspjeti, ideali, koje je imao u početku, snovi, koji su tetošili njegova nastojanja i ljubav, s kojom je smiono naprijed prodirao: — sve ga to ostavi i sad mu osta tek blijeda uspomena. Umoran, vrlo umoran, Reno je bolno želio odmor i počinak.

---

25) Vidi »Pozor« god. 1860.
26) Politeo, Dinko: Izabrani čl. str. 181.
27) Pavlinović, Mihovil: Razni Spisi, str. 108. Zadar, 1875.

I ove večeri program bijaše završen, i povukavši se sa podija Reno je čitao po drugi, treći ili deseti puta pismo, koje je netom primio, a donosilo mu je prvi glas sa doma nakon mnogo godina. Slova su drhtala pred njegovim očima, rasla i skakutala, protezala se i poprimala fantastične oblike; njegova mašta izvlačila je iz bojažljivo nabačenih redala zaboravljene slike, draga lica, sretne velike i male događaje njegove bezbrižne mladosti, koja ga iz ovoga pisma opet pozdravljaše sa smiješkom na usnama, sa vriskom u grudima i suzom u očima. Ljupki glas zamnije odnekud, srdačan poziv razli mu po duši mir i neslućenu blagost. Mladost, sretna, nepomućena njegova mladost, oživi opet pred njim i povuče ga za sobom, da ga potsjeti na radosti svoje i uživanja neukroćena: divne zgode sinuše pred njim i omamiše mu srce i mozak — miris rodne zemlje smuti mu duh, a želja, svom snagom probuđena, uzbudi ga svega. Jest, davno je tome, što se kući nije vraćao, — dugo je vrijeme što ih je jedne do drugih otrgnulo. A sad ga zovu, da dođe i praštaju mu, što je nekad bilo. Grijeh njegove mladosti neka je zaboravljen, jad, radi njega pretrpljen neka je iz srca izbrisan. Godine su minule, pokora je izdržana. Bit će opet dobro.

Skakuću slova, kao da se raduju, pričaju mu o svemu, što je bilo i što još uvijek može biti; grade ponosne dveri njegovih zanosnih iluzija i vode ga unutra svečano i pobjedonosno. Štogod vidi, poznato mu je i milo, što susreće s njegovim je životom isprepleteno, što prima u ruke njegovo je, njegovim dahom diše, njegovom se čežnjom uznosi, njegovim srcem kuca. Imade li snažniji i ljepši osjećaj, nego što je ova radost, koja njima pokreće kod pomisli na skori povratak, koji će ispuniti ustreptale nade i odgovoriti na bojažljiva pitanja i sumnje. Ta biće dobro: sve je zaboravljeno i oprošteno.

Još sutra i prekosutra! Još dva dana i on je slobodan, riješen ugovora, opet svoj, opet njihov.

Jest, pobjegao je u svijet kao nedorasao mladić misleći da ga vani čeka sreća, koje na djedovskoj zemlji, u mirnom, građanskom životu za nj nema: kartaški dugovi pospješili su ovu nakanu i otuđili od njihovog posjeda velik komad zemlje i kuću. Otac je platio doduše sve do posljednje pare i nije mu prigovorio, ali Reno nije izdržao nijemi prekor čestitog starine. On je otišao.

Bez oproštaja, bez riječi ocu ili ikome svome, kuda ide i zašto ide, što hoće postići i što ga od kuće tjera, izgubio se jedne noći i nestao u svijetu. Za idealom umjetničke karijere odlutao je u tuđinu, trpeći zlo i dobro, kušajući čas ovo, čas ono, da nađe kruh i zadovolji nezasitnu ambiciju. Prošao je svijetom i iskusio njegove senzacije, pregorio je mnogo zlo, zavapio nad mnogim razočaranjem, spoznao pravo naličje mnogih naoko krasnih i dragocjenih stvari, dovinuo se radom i ustrajnošću do položaja u artističkom svijetu, bio poznat, rado dočekivan.

Možda je jaka volja stvarala čuda, te Reno nije nikada požalio, što je eto tako; već je naprotiv mislio, da je to za nj najbolje. Možda su vanredno povoljni ugovori, gostovanja po velikim gradovima i s tim u vezi mijenjanje okoline, činili, da Reno nije vidio razloga, da se na svoj udes žali. Pa i napor putovanja, pobolijevanje u posljednje vrijeme

i premorenost, što ga je sve nukalo da promisli, nije li za nj momentano najbolje, da se na neko vrijeme povuče, izliječi i odmori, to lagano, ali očito, njegovo propadanje, koje mu nije izbjeglo, sve ako drugi i nisu o tome znali, to ipak ne bi moguće formiralo u njem tako žurnu odluku, da sa svojim zvanjem prekine, da nije došlo ono pismo.

Mislio je, da se njega u domovini više niko ne sjeća; vjerovao je, da je mržnja radi nanesene im sramote i njegovog kukavnog bijega one jedne noći, zamela sve tragove, po kojima bi jednom, makar kad to bilo, opet se našli; ničemu se više nije nadao, na ničiju pomoć nije računao svijestan, da je sam u svijetu, upućen jedino na sebe, dok se sad nije uvjerio o protivnom.

Taj glas neutrnutog sjećanja prodrmao je njegovu savjest, otopio led sa srca njegova, uvukao se u misao njegovu, prostrujio svakom kapljom krvi njegove i uzvitlao mu u duši bure goleme radosti i velikoga jada.

Taj dokumenat duševne pripadnosti, koju vrijeme eto nije razorilo, i ljubavi, koju ništa nije oslabilo, nježni, a ipak srdačni vez duša, koji ni pod najtežim teretom iskustva nije popustio, i sve to ovijanje dragih uspomena oko njega, što su ga grijale i blažile, navlačile i milovale stotinama dobrih, brižnih ruku, — Rena je ganulo i uznemirilo, pretstavljajući za nj najveći njegov događaj u životu.

Oni prijašnji događaji tijekom godina, nastupi, čašćenje, prijateljstvo, ljubakanja, — njegove radosti i boli, užici i stradanja, prolazili su kraj njega gotovo neopaženo, ne okrznuvši se o njega, ne ostavljajući znakova na njem, ne preobrazivši ga, u dušu mu ne dirnuvši. Objestan, ponosan i neovisan, junak kabareta, magioničar svjetskog glasa, dočekivao je bure, što su vitlale nad njegovom glavom, smijao se siguran svoje pobjede, hvatao se u koštac sa pogibli i izlazio iz svake borbe jak, odlučan i nepobijeđen.

Ali slobodan nije bio.

Vjerovao je, da je prekinuo veze sa prošlošću, sa kućom, roditeljima, braćom i zavičajem; držao je, da je bilo u njegovoj vlasti da u jednom zamahu strasti i nagona za slobodom iščupa iz sebe pripadnost bilo kakvoj normi, robovanje tradiciji porodice, moralnim skrupulama usisanim odgojem u patricijskoj kući, određenom i rigorozno čuvanom društvenom poretku. Stiskao je šakama srce, da ubije u njem plameni protest, grizao je usne, da šute, postavio je između sebe i onih ostavljenih novi jedan svijet, njima tuđ i odvratan, a od njega strastveno prigrljen. Vrijeme, običaji, rad, tuđina, sve je to bilo među njima, dijelilo ih i kako je mislio Reno: odijelilo ih zauvijek. No on se prevario.

Iz daljine stigla je poruka, što je donosila izvjesnost, da nije sam, i poziv njihov šaptao je slatku utjehu: »Dođi, sve je tvoje i čeka na tebe!«

Od mjesta do mjesta za njim lutajući došao je topli zov, probio je sebi sva vrata, porušio sve zapreke, maknuo s puta uobraženost čovjekovu i neustrašivo je deklarirao svoje ime, poslanstvo i značenje. Rekao je: »Ja sam ljubav!«

I Reno je pokušao braniti, tvrdio je, da on nije taj, o kojemu se tu radi, jer on nikoga više nema, ko bi mislio na nj, tražio ga, molio i zvao; htio je da dokaže, da je on u svijetu bez ikoga svoga, nikome dužan račun o životu svom polagati, uz ničiju životnu egzistenciju ne vezan, u nijednoj svojoj akciji pripadnošću svojom kojem biću, neograničen. I zastidio se kao dijete spoznavši, da je to bila kobna i teška i neoprostiva njegova zabluda.

— Još dva dana! — računao je Reno, spremivši pismo u džep. I radost ga zapljusnu ogromnim talasom svojim, da bi poskočio, potrčao, raširenih ruku, otvorena srca, vrisnuvši pijan od slavlja i predodžbe budućih dana: »Ja se vraćam!«

Mnogo je pio, više nego što je bio naučen i što je mogao podnijeti i teturavim je korakom izašao u mirnu, toplu noć.

Pred lokalom stajao je čovjek, čije lice u mraku nije mogao raspoznati. Njegova je ruka stisnula mišicu Rena, njegov je dah kliznuo preko lica druga i šapnuo mu je povjerljivo i značajno:

— Kako dugo već čekam na tebe. Reno, dođi!

Jedna žena približila mu se s druge strane i pokušala je, da podvuče ruku pod njegov lakat. A on — otrgnuo se — osmjehnuo i zaokrenuo iza ugla sam, ostavljajući za sobom pitanja neodgovorena, neshvaćanje i srdžbu potaknutu.

— Pijan je! — čuo je još, kako za njim govore. — Neka! — pomislio je veselo. — Neka sam i pijan, ali slobodan sam, oslobođen prijatelja, društva, utvare, gluposti. Oslobođen fantoma slave, časti, ljubavi i sreće. Oslobođen od strasti, što je izgarala u meni i sagorila plemenite porive, razumne odluke i gonila me, da lutam svijetom u nemiru neudovoljenom.

Ali nisam slobodan, da ovaj čas u spoznaji ništavila i bezvrijednosti egzistencije magioničara Rena, legnem na zemlju i pustim, da on pogine, tiho, nezapaženo, ne oplakivan ni od koga i nikome potreban. Ne mogu, da ga ubijem; ne smijem išta zlo da mu učinim, jer on...

On je dio onoga drugoga, onoga mladića, koji je prije mnogo godina iz roditeljske kuće nestao i koji će se sad opet pod roditeljski krov vratiti.

Čovjek, jest, ovaj nesretni mali čovjek, viši je nego što sam ikad mislio, on nije sam i napušten, nije gospodar svoje sudbine, nije div u danima pobjede, niti crv u času poraza, — nije sve i nije ništa. Ljubav je uz njega.

— Ljubav! — uskliknuo je Reno glasno i ushićeno. — Ljudi, čujte, nisam lud, nisam pijan. U meni klikće zanos, propinje se nada i plače stid nad nekadašnjom taštinom, besmislenim snovima i glupom bahatošću. Ne, nisam slobodan, jer ljubim i jer mene ljube, ali sretan sam, bezskrajno sretan.

I zasjala je suza u oku, zadrhtao je glas od ganuća i radosti, a noć je blijedila, mrak se prorijeđivao. Dan se rađao.

Zdenka Jušić-Seunik

LISTAK

JUBILEJI

Dr. Ivan Ev. Šarić proslavio je u svibnju ove godine 25-godišnjicu svoga biskupovanja. Rodio se u vezirskom Travniku 1871. od seljačkih roditelja. Još za turskoga gospodstva, prije austrijske okupacije. A kad bi u Travniku poslije okupacije osnovana nadbiskupska Gimnazija pod vodstvom i upravom Isusovaca 1882., mali Ivan bi poslan na dalje nauke i postade pitomac za svećeničku službu. Tu je učio kasnije i bogosloviju, a god. 1894. blagopokojni Dr Stadler ga redi za svećenika. To je bio prvi svjetovni svećenik Bošnjak u njegovoj nadbiskupiji. Šarić nije išao van na službu, nego ga je nadbiskup zadržao kod sebe i povjerio mu je vjeronauk u zavodu naših milosrdnica. God. 1896. postade kanonikom vrh-bosanskog kaptola u samoj 25 godini života. Nadbiskup mu povjeri literarni rad kaptola i uredjivanje »Vrhbosne«. U to doba je dobio laureu iz bogoslovije na zagreb. sveučilištu god. 1898.

God. 1908. Šarić bi zaredjen za biskupa Cezaropolitanskoga i pomoćnika nadbiskupa sarajevskoga. A kad je Dr. Stadler preminuo s ovoga svijeta, Dr Šarić, kako je bilo u intencijama i njegovim i svete Stolice, postade nadbiskupom vrhbosanskim. Na tomu mjestu radi pregorno i ustrajno u duhu i na liniji svoga predšasnika Dra Stadlera. Prigodom 25 godišnjice njegova episkopata mnogobrojni njegovi štovatelji, ne samo u Bosni, nego i drugdje iskazaše mu svoje poštovanje predavanjima i drugim kulturnim priredbama, željama, da ga dragi Bog poživi dugo godina. »Hrvatska smotra« je u svojem III. broju prikazala njegov pjesnički rad. Pokazali smo, sa nekoliko primjera, kako je on pravi Bogom nadareni pjesnik. U ovo doba pomanjkanja svake poezije, kad mladež nema prilike, da udahne duh pravoga pjesništva, duh ljepote i vječne etike, nužno je isticati, kako je Šarić istinski nepatvoreni pjesnik i kako su pravi pigmeji svi oni današnji nazovi pjesnici, kojima je do širenja marksizma, a ne do odgoja mladenačke duše. Za uzor mladjem naraštaju donosimo pjesmu »Zori«, koju je Šarić spjevao u prvoj mladosti; u 24. godini života (1895.).

Zlatna Zoro, divotnice moja,
Čudna li su rumen-usta tvoja!

Kog cjeluneš, prene se od sanka
I vine se kao vila tanka.

Rosu dirneš, biserom zablista,
Nije ljepša ni Danica ista.

Svijet gledneš, a on rajem sine,
Na planine panu sve miline.

I kad dahneš, dahne i cvijeće,
Pa kroz bašte milmiris proteče.

I kad šapneš, pozdrav Gospi zvoni,
Dô i brdo molitvom romoni.

Sunce zovneš, a iz grma ptica
Slatkim pjevom poleti slavica.

Zlatna Zoro, de lice pomoli
I na Dom moj ta čudesa proli!

Něka spjevaju socijalni pjesnici ovako nešto: lijepo, čuvstveno i jasno!

Mi se pridružujemo svečarevoj slavi i molitvi štovatelja. *K. Š.*

MRTVAČKO ZVONO

Pavao Luči Relja. Umro je u Arbanasima kod Zadra u dubokoj starosti poznati rodoljub i borac proti zadarskom talijanstvu Pavao L. Relja. Bio je čovjek veoma agilan i radin, značajem ustrajan i odlučan. To je bila njegova lična odlika. On je zajedno s pok. Deanom pod vodstvom pok. Prodana izdavao »Stekliš« i »Pra-

vaš«. Godine 1883. na sam Badnji dan izide prvi broj »Stekliša«, kojemu je bio izdavač Relja. Ovaj prvi broj je našao u cijeloj Dalmaciji odjeka do onda nečuvena. Hrvati Zadra i okolice bjehu odlučili izdavati pravaški politički list, ali je trebalo skupiti jamčevinu, ako bi list izlazio tjedno. Ako bi izlazio dva puta na mjesec, onda nije trebalo jamčevine. Relja i Dean odlučiše izdavati dva lista: »Pravaš« i »Stekliš«, svaki po dva puta mjesečno tako, da onaj koji se predplati na »Stekliš« prima »Pravaš«, a onaj koji se pretplati na »Pravaš« prima i »Stekliš« kao dodatak. Nu vlasti su se brzo tomu domislile, pa su odlučile svim silama zapriječiti izdavanje jednog i drugog polumjesečnika. »Pravaš« je izišao samo jedan ili dva puta, a »Stekliš« dva ili tri, pa je bio zabranjen.

Osim Deana i Relje okupljahu se oko tih dvomjesečnika mladi teolozi zadarske Bogoslovije, koji su davali poleta i znanja.

Relja je bio ustrajan i karakteran, ali nije bio slijepi sljedbenik nijedne stranke i nijednog čovjeka. On je n. pr. osudio Antu Starčevića, kad je ovaj prezirno pisao o Rusiji i o Aleksandru III. prigodom smrti ovoga. Inače je u stvarima narodnima bio uvijek medju prvima. Ostavio je za sobom lijep primjer trgovca i otadžbenika. P. u m.!

Prof. Lujo Dvorniković, poznati i uvaženi naš hrvatski kulturni radnik, umro je dne 24. ožujka 1933. u 73. godini života u Sarajevu, gdje je proboravio nekih trideset i više godina.

Rodio se je u Zagrebu god. 1861. gdje je najprije pohadjao gimnaziju, a onda učiteljsku školu, na kojoj je sa 18. god. postao učiteljem, da se dušom i tijelom posveti vlastitoj izobrazbi i odgoju svojih djaka najprije na osnovnim, a poslije na trgovačkim i učiteljskim školama. — Već je od svoje dvadesete godine pisao pedagoške rasprave po mnogim stručnim novinama, kao u »Napretku«, glasilu hrv. pedag. knjiž. zbora, u »Hrvatskom Učitelju«, u »Školskom Vijesniku« itd., kao što i u »Pedagoškoj Enciklopediji«, koja je izlazila u Zagrebu, te je na tom polju stekao priznanje od ondašnjih proslavljenih naših pedagoga.

Dvorniković je medjutim malo po malo proširio svoju djelatnost i na druga područja: na filozofiju i na književnost, te je saradjivao u mnogim našim novinama i revijama temeljitim razmatranjima, kritikama, esejima, itd. Od njegovih filozofskih i književnih radova spominjemo raspravu o Komenskome, o Ruosseauovljevoj pedagogiji i pučkoj školi, o djelima Šandora Gjalskoga, Vjenc. Novaka, Silvija Str. Kranjčevića, dok je do mnogih drugih teško danas i doći, jer su rasijane po raznim već sada izumrlim novinama, kao u Vijencu, Nadi, Beharu, itd. Trebalo bi sve to savjesno pokupiti i izdati u posebnoj knjizi, e da to ne ode u zaborav, i da naročito mladji naraštaj bude lakše imao uvida u rad ovoga plodnoga i vrijednoga pisca iz starije generacije.

Posebno su štampana ova Dvornikovićeva djela: »Temelji psihologije«, »Eseji iz područja psihološke pedagogije i estetike«, »Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva«, »Pedagoško-didaktički priručnik na psihološkim osnovkama«.

Bio mu je veličanstven sprovod, a Napredak je malo nakon toga priredio uspjelu komemoraciju, na kojoj su o pokojniku sa zanosnim pijetetom govorili Dr. Fleger i književnik Ivan A. Miličević, dok je pjev. društvo »Trebević« na koncu otpjevalo tužaljku »Čuj nas Gospodine«.
Pokoj vječni duši njegovoj i slava mu!

KNJIGE I ČASOPISI

Valtazar Violić: Žrtveni plamen. MCMXXXII. Din 20. Ovo je zbirka pjesama, koje je mladi pjesnik posvetio američkom župniku u Lorain Ohio, Vjenceslavu Vukoniću. Zbirka imade 100 stranica, ukusno je opáremljena u tiskari Kačić u Šibeniku.

Ovaz birka od 48 pjesama, nadahnuta čistom vjerskom poezijom, odvaja u velike od onih zbirki, koje se svaki dan nameću našoj mladeži, da joj truju dušu i srce. U Violićevoj zbirci imade nadahnuća, imade žara, imade i pojezije, ali i njemu fali poetika. Osim ona prva tri soneta, i još po koja strofa kasnije, pjesme bi se mogle razvući u prozu. To je danas moda. Poetike je nestalo, nestalo je har-

monije i suzvučnosti, koja je činila pjesmu pjesmom, spodobnom za pjevanje. Na pr. Evo prve stavke pjesme: Crepusculum matutinum.

Iščezava noć. Nebesko nepregledno kube zvoni sanljivom čežnjom angelusova psalma. Ne vidiš. Al osjećaš: dolazi velebna bijela prikaza.

Da ovo nisu stihovi, to je očevidno. Ovo je po sastavku proza. Nu imade još štošta, da baš ovoj prvoj kitici prigovorimo. Nebesko kube, koje zvoni. Gdje kube može zvoniti? Zvoni »sanljivom čežnjom« angelusova psalma. Kakovu čeznju u opće može osjećati kube nebesko? Kako njegovo zvonjenje može imati tu »čežnju sanljivu«. A kakova je to sanljiva čežnja angelusova psalma? Mi znamo, što je angelus i što je psalam, ali ne znamo što je angelusov psalam, a još manje njegovu »sanljivu čežnju«.

Ali uz ove zamjerke imade u zbirci krasnih u istinu poetičnih sastavaka. Takove su legende o sv. Franji. Uzorna poezija! Himna blaženoj Ozani kotorki spada u biser Violićeve poezije Strofa je safička:

Slavenskog roda, golubice sveta,
Na vječni ponos Bog te nama stvori.
I naša pjesma himnom rajskih četa
Tebi se ori.

Ova zbirka pjesama, i ako osjeća amo i tamo u formalnoj strani uticaj zatrovane atmosfere, ipak je po duhu jaka reakcija proti takozvanoj socijalnoj poeziji, koja se goji u našim beletrističkim listovima i smotrama. Dok te Violićeva poezija opaja mirisom rajskog cvijeća, dok ti diže dušu u nebeske vedrine, takozvana marxistička literatura čeprka po djubrištu i širi mijazme trujući nevinu mladost.

Dr. Milan Ivšić: Temelji seljačkog zakonika. Prilog k izgradjivanju imovinskog prava za naše seljaštvo. — Cjena 15 D. Zagreb 1933.

Već se kroz pola vijeka među našim pravnicima, političarima i ekonomistima raspravljalo, kako da se riješi problem raspadanja seljačkgoa posjeda, a s tim u vezi, i propadanja seljačkoga staleža. Jednodušno se došlo do uvjerenja, da su glavnim uzročnikom proletarizacije naših sela nesređeni imovinsko - pravni seljački odnosi. Na jednoj je strani individualizam Gradjanskog zakonika pogodovao stvaranju sitnih posjeda, nesposobnih za ikakovo seljačko gospodarstvo, a na drugoj su strani izvjesne pozitivne norme našeg Zadružnog zakona postale preuske za savremeni gospodarski i socijalni život. — Prof. dr. Ivšić obradjuje cio problem u svojoj biti te dolazi do zaključka, da se za seljačku imovinu kao i za sve seljačke pravne odnose ima stvoriti zasebni »Seljački zakonik«, koji će usvojiti pravno naziranje našega naroda o kolektivnoj obiteljskoj svojini kao temelj novog pozitivnog zakonika. I dok bi se gradjanski zakonik mogao i nadalje primjenjivati nesmetano odnosima i imovini građanskih klasa, to bi se Seljački zakonik imao primjenjivati jednolično za svu seljačku imovinu. Time će se izbjeći ona dojakošnja pravna dvojnost i trojnost na seljačkim domovima. — Treba da se napomene, da su izvođenja dra Ivšića prihvaćena u zakonskom nacrtu »Izmjena i dopuna Zadružnog zakona od god. 1889.«, koji nacrt ima da u najskorije vrijeme uzakoni i naše parlamentarno tijelo. — Knjiga se dobiva kod samoga auktora (Zagreb, Rakovčeva 13) kao i u svim knjižarama.

SLIKARSKE IZLOŽBE

Gyula Battyany — Vinko Pajalić. — *Gyula Battyany* izložio je 27. III. u Ulrichovom salonu svoje slikarske radove. U Zagrebu slabo poznat, iako je s uspjehom izlagao u Berlinu, Beču, Stockholmu, Budimpešti, Amsterdamu itd., a u Veneciji bio je i nagrađen srebrenom medaljom. Sve tri gornje izložbene prostorije bile su ispunjene, pretežno ulja i tek nekoliko akvarela — maketa za scenski dekor. — Battyany je pravi tip slikara kozmopolite, i scene, koje nam prikazuje na svojim slikama, događaju se u ma kojem većem gradu Europe. Kao đak pariške i münchnske akademije, spretno je spojio prednosti tih škola — francusku lakoću i njemačku solidnost — u jedno. Po sadržaju njegove slike imaju karakter francuskog duha, onog lakog i lepršavog duha, koji se svesnu u ovoj tragikomediji našeg života pomalo smije i ruga, a ipak u tom šarolikom zbivanju uzima učešća, da bi se i samom sebi mogao nasmi-

jati Već sam ovaj stav ograničava slikarev djelokrug. Čisto slikarsko nastojanje ne može ovdje doći do većeg značenja — pogotovo ako uz to dolazi snažan dekorativni talenat. Ispod njegovog kista izlazi sve pomalo karikatura, pomalo groteska ili pak scena raskošna i sjajna. Katkad, doduše, naslućujemo kroz taj trpki osmjeh ironije i ruga jedan bolni prizvuk samilosti, naslućujemo da je slikar i dublje zagledao u nemirne zelene vode kojima plove krhke životne lađe današnjega čovjeka. Tu bi mogao biti i neki nastavak Daumierova fiksiranja onih karakterističnih i smiješnih dogodovština, koje susrećemo na svakom koraku — ali Battyany nije sasvim skinuo iluziju i konvencionalni lak s tih lica; nije sveviđeno zabilježio, a i sredstva izražaja upravo su oprečna Daumierovoj jednostavnosti. Battyany je dobro opažao ali je tek neke uočene slabosti podvukao i uvečao. Mogao bi se naći i neki kompromis između modernog socijalnog slikarstva i slikarske tradicije. Ne možda, da su uzmilje otrcane i u beskonačnost varirane socijalne teme i da to svojom posebnom tehnikom servira — ne, već je on našao sasvim nove mogućnosti. Svoja lična opažanja tako je povezao adekvatnom tehnikom, da se doživljaj i ne bi mogao ni zamisliti drugačije realiziran — kao što se ni Grosove scene ne mogu zamisliti izvedene tehnikom ma koje akademije.

U slici »Gigolo« odlično je fiksirao smiješnost jednog današnjeg dandya, koji pretjerano brižno kultivira vanjski izgled, čiji su napori upravljeni jedinom cilju njegovog života — eleganciji. Komiku društvene laži, prazninu konvencionalne društvenosti, groteskno nam prikazuje u »Svečanom primanju«. Žene u kavezu«, i scene u pojedinim katovima velegradske kuće mogle bi oduševiti i poklonike socijalnog slikarstva. — Neke pak nemaju naročite socijalne ideje, one su jedino zato rađene da se njegov dekorativni talenat uzmogne prikazati u svoj šarolikosti i bogatstvu (»Djevice sa svijećnjacima«, »Svečana predstava«, »Grčka studija«). I baš tu, gdje je naročito podvukao dekorativnu stranu, prikazao nam je svoj dar u najboljem svijetlu. Moglo bi se zamjeriti da počesto iskače sladunjava virtuoznost i bezlični kolorit Cheretsovih plakata i von Dongenovih slika — ali takva obradba prilagođena sujetu i dekorativnoj cjelini ne kvari uvijek kvalitet slike.

Posebno priznanje zaslužuju nacrti za scenski dekor. Tu je njegov talenat našao pravo polje rada. Bujnost i kićenost, koja bi na platnu krnjila jedinstvenost, kvarila cjelokupni dojam, postaje na sceni prednošću. Scena hoće da nam dočara neki događaj, neku realnu radnju, ona se služi svim sredstvima, bojom, linijom, osvjetljenjem da bi nam evocirala što vierniju iluziju. Ona, doduše, ne smije biti napirlitana — kao u doba prvih Wagnerovih opera, — ni sasvim prazna — kao kod nekih hipermodernih pokušaja berlinskih kazališta. Battyany je našao pravu modernu scenu, scenu koja djeluje, koja je u stanju da zanosi, koja svojom prozračnošću sjeća slatkih »galantnih scena« nesretnog Watteaua. Dar za inscenaciju francuske komedije očit je — a potvrđuje ga i njegov uspjeh u Berlinu kao inscenator komedije »Amphythrion 31« od Girandota. — Te kvalitete upravo ga predestiniraju za ilustratora i bez sumnje će knjiga koju Battyany ilustrira za »Galeriju Gurlit«, biti odlično umjetnički opremljena, pogotovo ako je ona pisana od Pierra Louysa čija fantazija opija kao hašiš.

U g. G. Battyanyu upoznali smo odličan ilustratorski i dekorativni talenat, slikara solidnog znanja, upoznali smo ličnost, koja poradi onog već dosta sumnjivog naslova »moderan« nije zanijekala svoja lična nagnuća i težnje, a koja je ipak stvorila djela savremena u dobrom smislu te riječi

Vinko Pajalić prikazao nam se 1. V. u Ulrichrivom salonu svojim grafičkim radovima. Izložio je oko 70 slika od toga 19 linoreza, ostalo su sami crteži, što olovkom, što tušem. Tu je i ciklus slika pod imenom »kad« (11 linoreza). On nastoji što jednostavnijim sretstvima (linijom) da prikaže viđeno, birajući, po zadnjoj modi, samo scene iz radničkog i proleterskog života. To samo po sebi, naravno, ne bi bilo nikakvo zlo kad bi slikar imao zaista nešto da kaže o tim stvorovima. To »nešto« moralo bi biti, ako već ne novo, ali bar lično, doživ-

ljeno i od nekog zamašaja. Na objektima, koje on fiksira, morao bi biti jasno formuliran i izražen taj njegov stav, tako da i drugi budu primorani razmišljati o njegovim idejama. No uz najbolju volju nije se na tim slikama moglo išta od toga naći. Prosjak, skitnica, besposličar, ulićnjak ovako prikazan nije ni zanimiv ni uvjerljiv. Tu nema ništa nova, ništa proćućena, ništa sugestivna. Očajna praznina zijeva iz tih slika. Uzalud se pitamo, gdje je idejna sadržina, gdje su ti veliki savjeti, ta optužba. Sve je to neko i suviše naivno i bezazleno gledanje. Ako bi ovo trebalo da bude kritika naših prilika, neka slikana »kronika naših dana«, onda je to najbolji dokaz slikareve nemoći da u tom genreu djeluje. To je, uglavnom, dojam ove izložbe posmatrane sa gledišta socijalne umjetnosti. Slikarski posmatrana ne dobija ona ništa na vrijednosti. Slikar je očito nastojao pojednostaviti svoj crtež, da bi se što više približio pomodnom tretiranju socijalnih motiva. Htio je biti što neposredniji. Kod ovakvog načina rada, gdje se sa svakom crtom štedi, mora slikar biti vanredno dobar opažač i bilježiti samo najkarakterističnije. Ono bitno i značajno što cijelom liku daje osnovni ton. Ima takovih linija, koje aplicirane na pravom mjestu, evociraju najčudnije asocijacije ideja. Ali te linije su kvintesence bezbrojnih zapažanja, plodovi pomnog i strpljivog traženja. U njima može biti kondenzirano i veliko crtačko i psihološko znanje. Takvih linija nismo našli na izlagačevim slikama.

Risati ovako »jednostavno« kako to riše g. Pajalić, znak je samo neke izvjesne tehničke spreme, neke naučene okretnosti u baratanju s olovkom ili perom bez veće umjetnosti. Svi njegovi prosjaci i radnici tako su jednolični i slični da je upravo čudno, da već pukim slučajem nije nabasao na kakovu snažniju, sugestivniju crtu lica. Kod nekih linoreza nalazimo i po koji dobro zapaženi detalj u pokretu i zamahu, ali to se sve gubi među množinom šablonskih i bezličnih karakterizacija. Sve bi to možda ostavljalo i bolji dojam, da smo mi negdje u slikarevom atelieru i da ugodno čavrljajući listamo po mapama. Ali za jednu izložbu potrebne su zrelije stvari. Da g. Pajalić nije nastojao da bude »a tout prix« socijalan, već da je strpljivo i solidno radio na onom za što ima najviše nagnuća, moguće bi dao i boljih radnja. Ovako je ova izložba samo jedno uvjerenje više da ropsko oponašanje pomodnog i kopiranje uzora ne može nikad dati dobre rezultate.

Vladislav Kušan.

BILJEŠKE

O ocu Siksta V. U zadnje vrijeme više je naših ljudi pisalo o podrijetlu velikog i slavnog pape Siksta V.

Petar D. Serović napisao je »O porijetlu Pape Siksta V« u »Narodnoj straži, časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena, Zagreb«, svez 22., str. 212—213.

Iz ove radnje proizlazi, da je Siksto V., po ocu, podrijetlom iz Kruševica, sela u Boki Kotorskoj. Da mu je otac u djetinstvu služio u nekom samostanu u Kotoru. Da ga je jedan talijanski korizmeni propovjednik odveo sobom u Italiju. Štoviše, da je Papin otac »morao biti pravoslavni Srbin, kao što su bili u ono doba svi stanovnici sela Kruševica i kao što su i danas«.

Za dokaz ovoga iznaša što o Sikstu veli fra Andrija Kačić-Miošić u svomu djelu »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«. Naime, da je »Papa Siksto peti, od Boke Kotorske iz Kruševaca, Slovinac Dalmatin, kako svidoče njegova pisma, koja se u Vatikanu u Rimu nahode; ko ne viruje neka pojde štiti.« Priča i pripovijest o Sikstovom ocu, koja da se i danas čuje u Boki Kotorskoj, da je on naime služio kao dijete u katoličkom manastiru u Kotoru. Da je ovdje prešao na katoličku vjeru, zatim da ga je neki propovjednik odveo u Italiju. Nadodaje i što piše Barski nadbiskup Andrija Zmajević: »Siksto peti, papa, godista? 1521 u Mont' Altu, mjestu Marke Jakinske, porodi se od ubozijeh roditelja Slavjana oca iz Kruševice, sela, u Boki od Kotora«. Napokon spominje Zmajićevo pismo na Zbor Propagande, iz kojega zaključuje, da se Sikstov otac rodio u pravoslavnoj vjeri.

U »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, organ arheološkoga muzeja u Splitu«, svez. 50., str. 307—324, dotiskan početkom g. 1932., iza-

šla je lijepa radnja gosp. Pavla Butorca »Porijeklo Siksta V.«

Vrijedni je pisac iznio sve dokaze, koje nalazimo i kod gosp. Šerovića u pogledu Papina oca. Iznaša i Kruševičku predaju, da je Sikstov otac iz ovoga sela. Da je kao dijete služio u nekom samostanu u Kotoru, i da ga je korizmeni propovjednik, redovnik Marchiani odveo u Italiju.

U predaji, koju je gosp. Butorac iznio, nema spomena, da je Papin otac prešao na katoličku vjeru u Kotoru. Dakle ne slaže se s gospodinom Šerovićem u pogledu vjerske pripadnosti Sikstova oca. On veli, da se to ne može dokazati i ako su Kruševice dandanas čisto pravoslavno mjesto. Također tvrdi, da se iz Zmajevićeva pisma na Zbor Propagande od g. 1661. »ne da zaključiti, da su Kruševice u Zmajićevo vrijeme bile nastavane čisto pravoslavnim žiteljstvom«, — kako smo vidjeli da smjelo zaključuje gosp. Šerović u svojoj radnji.

Dne 19. travnja t. g. oglasio se i gosp. Nikola Žic. Napisao je podlistak zagrebačkog »Obzora« »Podrijetlo Pape Siksta V.«

Gospodin profesor dolazi do ovog zaključka: »Jest, papa Siksto V. je Hrvat. Da je otac njegov iz Dalmacije, tvrde predaje i u Italiji i u Boci Kotorskoj, a dokazi se o tome iznose još od vremena barskog nadbiskupa i srpskog primasa Andrije Zmajevića, koji je živio u XVII. stoljeću«.

Gospodin je Žic vrlo zgodno opazio, da je Šerović prvi iznio tobožnju Bokešku predaju, da je Papin otac primio katoličku vjeru u Kotoru, dok je kao dijete služio u nekom katoličkom manastiru. Zato i veli: »Tu je predaju iznio tek Šerović, a prije njega nije nitko to čuo ni zabilježio«.

Jedna tvrdnja gospodina Žica iznenadila me je. On je napisao: »Ne zna se imena očeva«, t. j. imena oca velikog Pape.

Uistinu ne zna se, a niti će se igda znati za ime Papina oca, koji je kao dijete došao u Kotor iz sela Kruševice i koji je bio odveden u Italiju od redovnika Marchianija. Može se slobodno istražiti sve arhive i knjige matica po cijeloj Boki Kotorskoj, nigdje se ne će pronaći njegovo ime.

Ako se želi saznati za ime pravog oca velikog Pape, tada je lako. Dosta je prolistati samo nekoje kritične pisce[1], koji su se bavili poviješću Siksta V. Ovi nam vele, da se Papin otac zvao »Piergentile Peretto« i da je rođen u Montaltu u Markama.

Ovo je dakle očevo ime slavnog Pape, velikog dobrotvora naših hrvatskih predaka, koji su se u Rimu nastanili iza bijega od Turaka.

Siksto V. dakle nije po ocu Kruševičanin. Ako je on podrijetlom iz Dalmacije, kako to tvrde razni pisci, tada je po svojim precima. Sve što se po Boki Kotorskoj priča o Papinom ocu, to je plod bujne narodne mašte.

O. V. Markovina.

Op. Ur. Donosimo ove retke veleuč. O. Markovine u očekivanju njegove iscrpljive radnje o Papi, koji je osnovao hrvatski gostinjac Sv. Jerolima u Rimu.

Jezične zablude. Prigodom jedne narodno crkvene proslave i Poljicima kod Splita novine su pisale obične izvještaje o toj proslavi, a da pri tom nisu točno pisale ime te najstarije naše historijsko političke jedinice na Jadranu.

Neki su pisali u Poljicama, kao u kućama; drugi su pisali: »kneževina Poljice«, kao Selce. Posve krivo. Poljica su množina od poljice, malo polje. Pa se govori Poljic*a*, kao Selca. Genit. Poljica, dat. Poljicima. Akuz. Poljica Govori se: bio sam u Poljicima ili u Poljicih, dolazim iz Poljica. Vidio sam Poljica. »Po Poljicima je rodilo« itd. Historijski Poljica nisu kneževina, nego republika sa biranim knezom ili starešinom na čelu, kao što je bila Župa u Boki Kotorskoj, kasnije prozvana Grbalj. Knez u Poljicima ne znači vladara ili dostojanstvenika po

---

[1]) »Storia della vita e geste di Sisto Qvinto, Sommo Pontefice dell' ordine dei Minori Conventuali di San Francesco, scritta dal P. M. Casimiro Tempesti del medesimo Ordine. Roma 1754«, knjiga I., str. 29—30. — »Sisto Qvinto di Alessandro de H.bner, versione dal Francese del P. M. Filippo Gattari dei Min. Conv., Roma 1887«, knjiga I., str. 169. — »P. M. Domenico Sparacio M. C., Papa Sisto V, profilo storico. Perugia 1923.«, poglavlje I., br. 2, str. 12.

rodu, nego starešinu po izboru. Poljičani su svi plemići, i to »plemeniti ljudi« po rodu, među nje je kasnije infiltrirano nadošlih stranih elemenata. Ali pravi starosjedioci ili »Didić« su od starine »plemeniti ljudi«, kako se zovu u njihovim ispravama.

Dakle Poljica je množina kao Selca, Salaca, Selcima itd. Pisci novina u zadnje vrijeme mnogo griješe jezično, kao da im nije poznato značenje mnogih vrsta riječi. U rodbinskom nazivlju su slabo potkovani. Njima je unuk, nećak, sinovac, bratić i sestrić sve isto. Tako smo čitali, da je Papa vjenčao svoga unuka, a ono je bio prasinovac. Stric, ujak, tetak su za njih sinonimi. Ili ih barem ne razlikuju. Tako čitamo: »stric ubio nećaka«. Korelativ strica nije nećak, nego sinovac ili bratić. Nećak - tetak, ujak - sestrić. Svak, šura, djever, opet se zamjenjuju. I tako se po malo gubi smisao za rodbinske veze. A dužnost je novina, da na ovo paze i da točno upotrebljavaju prikladnu riječ, kad prevode iz jezika, kojima su te razlike nepoznate.

Ispravak. U 4 broju, u članku »Rafael Santi« potkrale se neke tiskarske pogreške. Namjesto Jan van Dyka, mora tamo stajati Jan van Eycka. Isto u »Slikarskim izložbama«, namjesto »učenica profesora Glücka, mora biti »učenica profesora Stucka.

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, 1. SRPANJ 1933. BROJ 6.

† DRAGUTIN PL. DOMJANIĆ

Rođen 12. IX. 1875., a umro 8. VI. 1933.

Umro je neočekivano; ne može se reći u naponu snage, jer u njemu nije bilo nikad mnogo fizičke snage; ali još svjež i djelatan. On je prekoračio godine života tolikih naših pjesnika i književnika, koji su umrli mlađi od njega. Kranjčević nije dosegao ni pedesetu. Palmović ni četrdesetu. Harambašić je jedva pedesetu. Kumičić pedeset i četvrtu. A Domjanić fizički slab, dosegao je svoju 58. godinu. Bog mu je dao blagu, laku smrt. Nenadanost smrti je jače potresla srcima ljudi.

Rodi se na malenom vlastelinstvu Krči kod sv. Ivana Zeline. Izgubi oca u petoj godini života. Sirota uz majku i sestru, pod zaštitom dvaju djedova i jedne bake, proživi djetinjstvo na selu. Gimnazijalni nauci ga odijeliše od Krča i zajedno s majkom i sestrom preseli se u Zagreb, gdje je svršio srednju školu i sveučilište.

On je iz početka uvijek bio sva nada majke i sestre. One su o njemu ovisile a on za njih strepio. Svršivši pravne nauke uđe u službu, da prehrani sebe, svoju majku i svoju sestru. Od sudskog prislušnika do vijećnika banskoga stola prešao je lagano sve stupnjeve, a da nikomu nije križao osnove. Izabrao je sudačku karijeru, jer je bila uvijek smatrana najneodvisnijom i jer je ljubio pravdu.

On je proživio život u Zagrebu posred velikih bura i oluja, posred velikih političkih pokreta, pravih revolucija, gdje se 1903. lila seljačka i građanska krv, posred manifestacionih i protesnih skupština, posve miran, ali ne nehajan. Nije ga sve ono ostavljalo hladna. On je duhovno u svemu onomu sudjelovao. Ali nije mario nigdje sebe isticati. Valjda i bi, da nije pred njim uvijek lebdjela slika mame, od koje se nije mogao odijeliti.

On se nije ni ženio, premda je bio jako zaljubljive naravi. Nije se ženio, jer nije mogao. Za njega je majka bila svetinja. On nije mogao uvesti u kuću drugu ženu, koja bi imala pravo da i majci zapovijeda. On je ljubavi za majku pridonio najveću osobnu žrtvu, koju nitko ne može dostojno ocijeniti nego majka, ni osjetiti nego on.

Njemu je majka bila sve na svijetu: za nju nikakova žrtva prevelika. Premda je ljubav prirodno descendentna, ovdje je ona jednako

jaka u majci i u sinu. Odgoj i prilike života učiniše ga melankoličnim, pa se nije podavao običnim momačkim razonodama. A duboko religiozan, iz uvjerenja a ne iz mode, živio je čistim gotovo redovničkim životom.

Vrijeme, u koje je imao pravo, da misli za sebe i o sebi, vrijeme slobodno od službovanja pravdi, trošio je u službi poezije, dajući oduška svojim intimnim osjećajima u stihovima. Da ta intimnost bude izrazitija, pjevao je najradije jezikom svojega djetinjstva, jezikom one prirode našega Zagorja, koja ga odnjihala. Pjevao je kajkavski. Njegova kajkavština je bila posve spontana. On ne bi bio ni mogao da štokavski kaže sve ono i onako kao kajkavski. Jačina i cizeliranost njegovih pjesama mogla je nastati samo zato, što je on pjevao pretežno kajkavski.

Svak ne može razumjeti jednu činjenicu: zašto Splićanin intelektualac najradije govori svojim materinskim jezikom, premda je učio i znade u tančine štokavštinu. Zašto Dubrovčanin, zašto Bokelj govore međusobom najradije »naški«. Od štokavca nikada pravog kajkavca ili čakavca, ali ni od ovih nikada uvjerenog štokavca.

Treba još uvažiti, da je kajkavština, kao i čakavština bila književni jezik prije štokavštine. Ova je bila nametnuta kao zajednički književni jezik svih Hrvata. One su pak same nastale. Bilo je pokušaja, da oživi čakavština u književnosti prije nego li je pok. Domjanić stao pjevati svoje kajkavske lirske pjesme.

Pjesme spjevane u rodnim dijalektima gube na prostorju, ali dobivaju u nutarnjoj snazi, u intenzivnosti čustva i izraza.

Prijatelji i štovatelji pjesnikovi priredili su mu velik sprovod. Vanjski sjaj je bio velik. Redali se govornici bolji od boljega. Đuro Vilović održao je stilski i književno najobrađeniji nekrolog. Iz njega je govorila pjesnička duša. Premda je bilo vrlo napadno, da on ovom prigodom ističe neke nazore, koji su daleko od pokojnika, i koji nipošto nisu pristojali ni govorniku samomu.

Umjesno je bilo ono što je predsjednik »Matice Hrvatske« spomenuo iz posljednjeg Domjanićeva govora kao predsjednika iste »Matice«. Njegovi hrvatski nacionalni osjećaji uvijek su bili jaki. Niko ih nikada nije pokolebao.

Ali niko nije spomenuo Domjanićev religiozni duh, njegovu živu vjeru u Boga i u budući život, u vječnu Božju pravdu, u kaznu i nagradu poslije smrti. A to sve je moralo izići iz samih njegovih pjesama. Kao da su se ljudi sramili to reći baš u onoj atmosferi groblja, gdje svaki lahor pjeva pjesmu vječnosti. Zato je bila osjetljiva disonanca sa Stimmungom pointirana tvrdnja Vilovićeva, da je Domjanić »ispunio do kraja zadaću koju mu je dala u svojim darovima priroda i naša zemlja«, kao da priroda i zemlja dijele darove i određuju misije!

To je bilo rečeno onako pjesnički, da ne kaže pravu riječ.

Pokojni Donjanić poslije svršenih pravnih nauka u Zagrebu, gdje je g. 1899. promoviran na čast doktora prava, bio je najprije kr. sudbeni prislušnik, zatim pristav i vijećnički tajnik banskog stola u Zagrebu. Sve do konca života služio je kao vijećnik banskog stola u Zagrebu.

Svoj književni rad počeo je u 17-oj godini u časopisu »Bršljan«. U »Vijencu« propjeva 1896. sa »Ridi pagliaccio«!

U nakladi Društva hrvatskih književnika u Zagrebu u izdanju »Savremeni hrvatski pisci« izašla je njegova zbirka lirske poezije »Pjesme« (1909.), a god. 1917. izašlo je drugo izdanje te knjige.

Iste je godine i u istoj nakladi izdao lirske pjesme u kajkavskom narječju »Kipci i popevke«, koju je poslije rata izdala i raskošno opremila »Tipografija« u Zagrebu.

Pokojnik je surađivao u gotovo svim hrvatskim beletrističkim časopisima, te u nekim srpskim (»Srpski književni glasnik«, »Letopis Matice Srpske« i dr.) i slovenskim časopisima (»Ljubljanski zvon« i »Dom in Svet«).

Pisao je pjesme, crtice i književne ocjene, osobito iz naše, te i iz ruske književnosti. Najveći dio toga svog književnog rada objelodanio je u »Savremeniku«.

God. 1924. izdala je Matica Hrvatska njegove »Izabrane pjesme« s vrlo informativnim predgovorom pok. Vladimira Lunačeka.

God. 1927. izdao je u vlastitoj nakladi lirske pjesme u kajkavskom dialektu pod natpisom »V suncu i senci«.

Nedavno je priopćio izvrsne svoje prijevode iz provansalske lirike s predgovorom dra I. Hergešića.

Najbolji hrvatski narodni kalendar, sarajevski »Napredak«, donosi već nekoliko posljednjih godina na uvodnom mjestu po jednu pjesmu D. Domjanića. . U kalendaru za 1933. g. Domjanić pjeva prigodnicu u spomen Silvija Strahimira Kranjčevića, a prije toga u jednoj pjesmi veliča kulturne zasluge bosanskih franjevaca. Sa prigodnim pjesmama javljao se u različitim almanasima, u franjevačkom u Visokom, u isusovačkom u Travniku itd.

O Domjaniću se veoma mnogo pisalo. Najznačajnija je od hrvatskih kritika od pok. Vladimira Lunačeka, a od slovenskih od Božidara Borka (u »Ljubljanskom Zvonu«). O posljednjoj njegovoj zbirci pjesama, koju je izdala Srpska književna zadruga, pisao je »Letopis Matice Srpske«.

U toj su knjizi pjesme, spjevane i objelodanjene posljednjih 10 godina. Ima i nekoliko novih. Zbirka je razdijeljena u četiri skupine: Iz kanconijera; Iz teških dana; Slike i Život.

U posljednje doba sabirao je svoje kajkavske pjesme, da ih objelodani u posebnoj zbirci.

O njegovoj popularnosti svjedoči nedavna anketa, koja je provedena u zagrebačkim srednjim školama: iz rezultata te ankete vidi se, da je Dragutin Domjanić najčitaniji hrvatski pjesnik.

»Današnje vrijeme, reče nedavno pok. Domjanić, nije odviše lirsko. Ljudi imadu malo smisla za liriku, ali svejedno ona postoji i postojat će! Za mene je lirika, kao neki pritajeni osjećaj nježnosti ili ljubavi i ljepote, ono što postoji i u najgrubljem čovjeku. Zato držim, da je lirika uvijek savremena. Možemo to reći i onda, kad ne osjećamo potrebu lirike t. j. kad je omalovažamo, ili kad je život socijalno najteži. Lirika ipak nije uvijek čežnja za veseljem; ona je ponajviše neko prolje-

će, koje svaki nosi u sebi i koje nekako poljepšava život.«

Za pok. Domjanića se je reklo, da je bio individualista. A koji pjesnik nije individualista, svoj čovjek?

Kolektivizam nije nikada i nigdje stvorio ništa ženijalnoga. Niti jednu pjesmu!

Rekoše, da je bio »modernista«. A u njemu u istinu nema baš ništa od onoga, što su propovijedali modernisti prije 30 godina. Niti je »Moderna« što njemu dala, niti je on njoj što dao. Glavno načelo »Moderne« lartpurlartizam nije primijenjen u Domjanićevim pjesmama. U njima ima toliko odgojnih i patriotskih elemenata, da se pravi modernisti moraju sakriti.

Onaj koji bude htio napisati opširnu monografiju o životu i radu Dragutina pl. Domjanića, trebat će da skupi sve što je do sada napisano, pa da kritički kribrira sve tvrdnje o njemu. Mnogo je toga rečeno i napisano netočno. To bi bila dužnost Jugoslavenske Akademije.

Dragutinu pl. Domjaniću u hrvatskom narodu vječna slava!

Uredništvo Hrvat. Smotre

GLEMBAJEVI U SVJETLU ETIKE I ESTETIKE

I

I onaj, koji ne drži ništa do etike ni do estetike, koji se cinički izrugava starim pravilima i zakonima književnim, može čitati ovaj prikaz, da se uvjeri, kako nije sve glupo i nevaljalo, što je prije bilo, a nada sve, da se uvjeri, kako nije prošlost onakova, kakovom ju prikazuju stanoviti pisci. Da uzmognu naći opravdana razloga za svoju teoriju rušenja, njima treba dokazivati kako je sve, što postoji trulo i nevaljalo. A u stvarnosti nije sve ni trulo ni nevaljalo. Trulo je i nevaljalo ono, što oni pišu i kako oni stvari prikazuju. Oni iskrivljuju pravo stanje stvari, da ga mogu prikazati trulim i nevaljalim.

»Gospoda Glembajevi« su izišli najprije kao drama u tri čina, koja se je svojedobno opetovano davala u našem kazalištu. A Zagreb je jedino mjesto, gdje se ova drama može davati, gdje ona može naći dovoljan broj publike, koja je kadra razumjeti Krležin jezik.

Kasnije je drami nadodan velik tumač u formi uvoda, da se protumači sama drama. Bez toga tumača drama nije razumljiva.

Pošto samom dramom i uvodnim tumačenjem nije pisac mogao postići potpunu svrhu, za kojom je išao, on je nadodao još nekoliko sastavaka: »Barunica Lenbachova«, »Ljubav Marcela Faber-Fabriczya za gospodjicu Waroniggovu«, »Sprovod u Teresienburgu«, »Dr. Ivan pl. Križovec«. »U agoniji« drama u dva čina, »Svadba velikog župana Klanfara« i »Leda«, ljubavna igra u 4 čina.

To je sve sada sakupljeno u jednoj knjizi pod naslovom »Glembajevi«, koju je izdalo bogato kapitalističko nakladno društvo »Minerva«.

Pisac je to sve mogao svrstati pod jednim te istim naslovom »Glembajevi«, jer su lica posljednjih sastavaka i drama uzeta iz plemena Glembay, iz iste klase, koju predstavljaju Glembayevi: militaristi, kapitalisti, birokrati i plemenitaši.

Samo u dramama »U agoniji« i »Leda« jače je pointiran blud, koji je u ljubavnoj igri tako jako istaknut, tako frivolno prikazan, da dobro odgojena publika ne može gledati bez rumenila u licu.

Mi se danas ograničujemo na prikaz drame »Gospoda Glembajevi«, jer se u njoj zrcali i književna snaga piščeva, i njegovo etičko i estetsko shvaćanje zadatka književnosti, i njegovi socijalni nazori na današnje društvo i na komponente ovoga društva.

II

Bankarski zavod Glembay Ltd.Company, godinu dan prije rata, slavi najsvečanije jubilej svoga opstanka. U toj proslavi, koja je svršila velikim banketom u palači financijskog magnata Ignaca Glembaja, osim članova obitelji, imali su učešća i neki predstavnici crkvene i državne vlasti.

Stari Ignac Glembay pozvao je na tu slavu i svoga sina iz prvog braka, Dra Leona Glembay, koji je dugo živio daleko od kuće, u Aix-les-Bains. Živio je od prihoda svojeg materinstva; od kamata, koje mu je slao otac. Živio je daleko kuhajući u sebi prezir i mržnju na oca i na cijelu obitelj, osobito na drugu ženu svoga oca, barunicu Castelli.

Poslije, dugo u noći, produljene gozbe počinje dramatska radnja u tri čina, koja svršava smrću staroga Glembaya, na koncu II. čina, i umorstvom barunice na koncu III. čina. Drama završava krikom sluge:

— Gospodin Doktor zaklali su barunicu.

Dr. Leon nije ubio staroga oca nožem, nego ga je riječima tako razbijesnio, da je došlo izmedju njih do fizičkog razračunavanja, pa stari u velikoj uzrujanosti klone. Pala mu je kap.

Ocoubijstvo (parricidium) je bio dramski sujet od kad postoji književnost. Najveći dramatičari staroga i srednjega vijeka su nastojali prikazati na daskama taj zločin, jer u njemu imade toliko potresne snage, toliko emotivnosti, da privlači i pisca i glumca i slušatelja. U starini veliki grčki klasični pjesnici staviše na daske Edipa kralja koji u neznanju ubije svoga oca i vjenča svoju rođenu majku. Sin Agamemnona Orestes ubija svoju rodjenu majku Klitemnestru radi nevjere ocu. Brutus ubije Cezara, da obrani slobodu republike.

Stare klasične tragedije su pune ovakovih krvoločnih djela u krugu rodbinskom: ubijstva roditelja, djece, žena i muževa. U svim zapadnim književnostima imade barem po jedna takova tragedija. Da i nama Hrvatima ne pomanjka jedan takov ukras, Mirko Bogović spjeva tragediju »Stjepan Tomašević«, gdje je parricidium tragična krivnja, a paricida je glavni junak.

Nu svi pisci trgedija s ovakovim sujetom su osjećali odvratnost, moralnu rugobu takova čina, pa su uložili sve sile, da takav čin bude što je moguće manje odvratan, da ga čovjek uzmogne gledati sa sažaljenjem. Kod grčkih trageda je neumoljivi fatum, udes, koji nosi krivnju

za zločin. I Brutus ubije Cezara ne znajući, da mu je otac! Umeću se tolike okolnosti, da grdoba djela biva ublažena.

Krleža je nastojao opravdati mržnju Dra Leona Glembaya na svoga oca i na svoju maćehu nevjerom oca prema njegovoj majci, koja se je iz očajnosti otrovala. Mržnju na maćehu barunicu Castelli posebno opravdava time, što je ona bila pokvarena razbludnica, uzročnica njegove obiteljske nesreće.

Nu pisci ovakovih drama moraju nastojati, da tragični junak bude simpatičan, a to će biti, ako ga vode uzvišeni motivi. A jer su prilike jače od njega, on podlijega tim prilikama. Ali kakov je tragični junak taj Dr. Leone G l e m b a y, da mu čovjek može oprostiti čak i dvostruko ubijstvo: oca i maćehe?

Pisac ga vodi pred čitatelja, ili gledatelja, odmah čim se digne zavjesa sa jednim dijalogom. On razgovara sa jednom opaticom(!), »Dominikankom«, A n g e l i k o m, udovom njegova starijeg brata Ivana, dakle njegovom nevjestom. Prvi dio prvoga čina dominira taj dijalog između Dra Leona G l e m b a y, učenika Cambridge-zavoda, dobro opskrbljena snoba, slikara i filozofa, te skromne opatice, sestre A n g e l i k e, kojoj primjetljivo udvara i nastoji zadobiti njezinu simpatiju. Govori o svemu i svačemu, plitko, leksikonski: o psihologiji ,o umjetnosti, o ljepoti. U taj dijalog se kasnije upliću i drugi gosti, članovi obitelji Glembay: F a b r i c z v mlađi i stariji, Dr. S i l b e r b r a n d t, Dr. A l t m a n n. Ali simpatija prati samo D r a L e o n a. Osobito onda, kad se D r. L e o n e živo zauzimlje za radnicu Canjek, koja se je dan prije zajedno sa sinom bacila kroz prozr III. kata Glembajeve palače.

Prigodom prepirke o ovom činu plane sva mržnja između Dra Leona samoga s jedne strane, a njegova oca i njegove maćehe sa ostalim gostima s druge strane.

Ovaj čin, samoubijstvo, ili stvarnost, kako se tu veli, ovaj socijalni momenat drame, daje bliži povod tragičnom svršetku staroga G l e m b a y a i njegove žene barunice C a s t e l l i.

III

Sedamdeset i tri godine stara »proleterka-radnica« Rupert došla je pod kola barunice Castelli, razbila glavu, smrskala kosti i ostala na pločniku mrtva. Ta stara Rupert bila je majka nekog radnika, limarskog pomoćnika, koji je podržavao odnošaje sa krojačkom radnicom Fanikom Canjek. Nu dogodilo se je, da je taj mladi Rupert, pao s neke novogradnje i umro »na fronti rada«, a Fanika ostala u blagoslovljenom stanju i kasnije rodila dijete. Kad se je dogodila nesreća na ulici sa starom Ruperticom, Fanika Canjek podigne parnicu proti barunici Castelli-Glembay za odštetu, dotično za izdržavanje djeteta, koje je ona dobila od sina Rupertice. Ali sud ju je odbio, jer da ona nije bila žena radnika Ruperta, dotično stara Rupertica nije bila njena svekrva, niti je stara Rupertica u vezi sa sinom Fanike Canjek, sa njegovim i njezinim uzdržavanjem. Riješenje posve jednostavno i obično, i sada poslije rata, a pogotovo prije rata. Tada se je Fanika Canjek obratila izravno na barunicu Castelli, molbom, da joj pomogne, da joj kupi šivači stroj. Barunica joj je dala 50 Kruna i odbila

je. Pred vratima barunice u III. katu (?) našao je nesretnu Canjekovu Dr. Leone i kad je doznao o čemu se radi, doviknu joj: »Ako vi od ovakovih dobrotvora očekujete spas, onda vam je bolje da odmah skočite kroz prozor«. U očajnosti Canjekova se baci kroz prozor III. kata u dvorište, zajedno s djetetom, i ostade na mjestu mrtva.

Ovaj su žalosni događaj socijalističke novine proleterski našarale, iskitile napadajima i teškim optužbama na barunicu Castelli prijeteći joj objelodanjenjem kompromitirajućih, intimnih, pisama.

Taj novinski napadaj uzrujao je cijelu Glembajevu obitelj. Kad ova vijeća, što će uraditi, koje će mjere poduzeti, da se obrane, Dr. Leone uzimlje u zaštitu radnicu samoubicu i članak radničkih novina, okrivljuje svoju maćehu i za samoubijstvo Canjekove i za pregazenje stare Rupertice. Oštar njegov istup proti maćesi, njegovo bagatelisanje zakonskih propisa pred krutom činjenicom, da su poginuli životi, bilo bi kadro, da Dra Leona učini simpatičnim publici, kad se ne bi jasno vidjelo, da u njemu nema nikakovih altruističkih, plemenitih motiva osim mržnje na oca i na maćehu.

Ovo je sadržina, socijalni motiv, drame.

Drama znači akcija. A kakova je akcija u ovoj drami? U prvom činu pravi protagonista i heroj drame, Dr. Leone Glembay-Danielli kori maćehu, da je svojim četveropregom pogazila proleterku staricu Rupert. Okrivljuje je radi samoubijstva Fanike Canjek, kojoj barunica nije htjela kupiti šivaći stroj. Za tim predbacuje svojoj maćesi njezine preljube, njezine erotične grijehe, a to sve čini ne izravno, nego preko drugih. Prvi čin je duel između njega, Dra Leona Glembay i Dra Silberbranta, navodnog ljubavnika njegove maćehe: dvoboj riječi.

Drugi čin je dvoboj riječi između oca i sina. Dr. Leone spočitava ocu i smrt njegove prve žene Levantinke Danielli. Spočitava mu smrt kćerke Alice, koja si je također sama oduzela život. Na njegovoj je duši i smrt najstarijeg sina Ivana. Spočitava mu bankovne prevare i krađe, jer njega, svojega vlastitoga sina, Dra Leona, prikraćuje u kamatama; plaća mu samo 4%, a on zarađuje 18%. Predbacuje ocu, da su Glembajevi ubojice i varalice (Mörder und Falschspieler), kako im je rekla jedna, u rod ušla, Barboczievka. Predbacuje mu kritično bankovno poslovanje i na koncu brak sa barunicom Castelli, koja nije nikakova barunica nego ulična djevojčura.

Ovdje je kulminacija dvoboja predbacivanja. Stari Glembay uzimlje u zaštitu svoju ženu, jer je od početka od nje bio zaslijepljen »šarmiran« i ta sljepoća traje i poslije dva decenija. Dapače, rek bi, da je ta sljepoća u starosti postala još jača kod čovjeka, koji nema morala ni ideala, kao što ga nemaju Glembayevi.

Napadaj Dra Leona na barunicu Glembay ne ide za tim, da staromu otvori oči, nego da iskali svoju nikad ne zatomljenu mržnju. Iznosi dokumente o njezinoj prevari, ljubavna pisma adresirana ljubavnicima, koji je i sada posjećuju i kojima ona zalazi na ljubavne domjenke. A

kad stari neće da na to sve vjeruje, kad nastaje fizički sukob i starac izpljuska sina, onda Dr. Leone izbaci najkrupniju: i mene je ona »šarmirala«, i mene je zavela... To otkriće je zadalo posljednji udarac onom staračkom organizmu i nastupila kljenut.

Treći čin je opet dvoboj riječi između Dra Leona i maćehe barunice Castelli, a pred odrom staroga Glembaya! Pred onim mrtvim tijelom ispoljuju se »umjetnički« porivi Dra Leona, koji bi htio snimiti mrtva oca i ukloniti ne estetične momente one scene.

Dok mrtvac leži na odru, ruši se vani cijela njegova bankarsko-industrijalna i trgovačka zgrada. Nastaje borba, jer barunica Castelli hoće da se spasi od potopa. Lukava, pokvarena, žena bez stida, htjela bi zaplesti pastorka Dra Leona zaboravivši na sve uvrede, koje joj bješe malo prije izrekao. Ali ne, nije postigla svrhe, nego je toliko razjarila toga svoga pastorka, da ju je na koncu zaklao.

IV.

Ova drama gledana pod lećom zdrava razuma, kakov utisak mora da učini na gledatelja?

Ovdje nije govora o scenskom efektu, nego o literarnom. Scenski je valjda drama djelovala snažno. Tu je grmljavina i bliskanje u zraku, tu su obilna scenska sredstva, koja u velike pomažu teatralnom uspjehu. Ali ko sudi samo sa književnog gledišta, što mora reći, kad vidi, kako se otac i sin, dva jednako pokvarena tipa, među sobom grde, kako pastorak okrivljuje i crni maćehu, kako ta ista žena pljuje na mrtva muža, jer da ju je okrao, i kuša zavesti sina?

Imade ljudi, koji uživaju gledajući ovakove scene, a imade ih, kojima je to odvratno; kako imade i takovih, koji uživaju, ako mogu gledati ljude na vješalima, a drugi okreću glavu od takovih prizora i onda, kad im po dužnosti moraju učestvovati.

Odvratnost je posve prirodna u svakoj dobro odgojenoj duši. Nikakovim scenskim sredstvima se ne može učiniti lijepim i privlačivim što je u sebi ogavno. Ako se, usprkos tomu, nađe publika, koja u takovim stvarima uživa, onda je to dokaz, da je publika pokvarena.

Psovke i grdnje nisu nikakva dramatska akcija.

V.

Akcija u drami, ako nije istinita, mora biti ne samo moguća, nego i vjerojatna. Mora odgovarati duhu vremena, kad se ona zbiva, i sredini, u kojoj se zbiva, i ljudima, među kojima se zbiva. To je književni rekvizit svake drame. A Krležina drama ne samo što nije vjerojatna, nego je nemoguća i obzirom na vrijeme, kad se ona zbiva, i obzirom na ljude i na prilike, među kojima se zbiva.

Pisac stavlja svoju dramu godinu dana prije rata. Dakle u godinu 1913.

Tko nije dijete i tko je živio u Zagrebu god. 1913. taj znade, kakova je bila onda atmosfera u ovom našem gradu. Zasićena političkim dogođajima, koji su poslije balkanskoga rata slutili na novi, svjetski, rat.

Poslije sloma mađaronstva 1906. i poslije aneksije Bosne i Hercegovine 1908. Zagreb je bio središte stranačko-političkih i nacionalnih borbi, koje su dovele do Cuvajeva komesarijata, za tim do Škrlčeva banovanja god. 1913. U tim godinama su se počeli javljati prvi tragovi revolucijonarstva s atentatima (Dorčić, Jukić, Hercigonja). Osamdeset po sto zagrebačkog pučanstva je sudjelovalo, bilo na koji način ili u bilo kojoj formi, u političkom životu. Niko se onda nije dezinteresirao za politiku. Činovnici i radnici, posjednici i profesionisti, trgovci i obrtnici; svak se je zanimao za politička pitanja, i svak je o njima govorio. Osobito je bilo aktuelno u god. 1913. pitanje obnove financijalne nagodbe, s kojom je stajalo u vezi stotina drugih pitanja.

Samo u okolini novčanog magnata, industrijalca i bankira Glembaya ne osjeća nitko tu političku atmosferu. Kao da ti ljudi žive negdje na Marsu. U drami Krležinoj se ne osjeća zagrebački zrak iz god. 1913.

U drami se pripovijeda, kako je Glembajica svojim četveropregom pogazila na ulici i ubila staru proleterku Ruperticu. Ko se je onda vozio četveropregom po Zagrebu? Četveropregom su se vozili samo bogati mrtvaci na Mirogoj. U kojem rijetkom slučaju je Nadbiskup dao s četveropregom k sebi dovesti sa kolodvora kojeg odličnog gosta. Četveropreg je bila jedna velika rijetkost u Zagrebu. Već onda su se bili počeli množiti automobili. Inače se je promet odvijao dvoprežnim kolima.

Ne spada u god. 1913. ni »savez karitativnih društava«. Premda su i onda postajala razna dobrotvorna društva, ali nikakova saveza među njima nije bilo, kao što se nije nazivalo karitativnim imenom nijedno društvo. Prema tomu nije bilo ni predsjednica takova saveza.

I forma radničke borbe krivo je postavljena u god. 1913. Priznajemo, da je i onda bio jak marksistički pokret u našem gradu, ali nije moguće ni zamisliti, da bi u radničkom glasilu izišao onakov iznuđivalački članak, kakov je unesen u Krležinu dramu. Ko pozna pokojne Ivana Ancela, Vilima Bukšeka pa i Vitomira Korača, ondašnje ozbiljne nosioce borbe za radnička prava, taj si ne može zamisliti, da bi oni u svojem glasilu jednostavnu priležnicu proglasili »nevjenčanom ženom«, suprugom, kad ona to nije bila po pozitivnim zakonima i po prirodnim odredbama. Onda se još ne bješe ukopitila među radničke vođe nauka o slobodnoj ljubavi, nauka, koja razara obitelji. Oni bi na posve drugi, lojalni, način ustali na obranu unesrećene Rupertice i Canjekove. Nikada se ne bi poslužili privatnim pismima, niti bi ih davali u ruke ljudima iz kruga Glembay. Kao što je moralna propalica Krležin Dr. Leone Glembay, koji ide u uredništvo socijalističkog lista, da dođe do tih pisama, koji će mu služiti kao corpus delicti, tako bi bili nepošteni i članovi uredništva koji bi se u takove poslove upuštali. Ondašnji vođe socijalista su bili daleko od ovakoga poratnog nemorala.

Nu uzmemo li malo pod nož cijeli ensemble Krležine drame, vidjet ćemo, da je i pojedinačno i ukupno uzet nemoguć.

Uzmimo staroga Glembaya, predsjednika firme »Glembay Ltd. Comp.« itd. koji stoji na čelu tolikih poduzeća: on je jedna »nemoguća osoba«, nemoguća u Zagrebu, nemoguća u god. 1913. Iz onakovih krugova nisu se nikada uzimali Hofrati. Hofrati su se uzimali iz krugova visokih

činovnika i Hofratstvo je bilo kruna činovničke karijere. Povrh ovih čisto birokratskih Hofrata su stajali tajni savjetnici, ili Geheimrati, koji su dobivali naslov ekscelencije. Pisac je toga potomka ubojica i varalica učinio i Hofratom i Geheimratom sa titulom ekscelencije, premda se takov titulus nije davao nego crkvenim dostojanstvenicima, visokim plemenitašima i izmorenim državnicima i generalima. Vlasnik jedne banke nije nigdje, a najmanje u Zagrebu, došao do časti ekscelencije. Grof Kulmer je postao Ekscelencija kao grof za rata a ne kao predsjednik Praštedione. Zna pisac, zašto je taj titulus objesio na vrat jednom moralnom gadu!

Nije moguće zamisliti u god. 1913. vlasnika banke, glupa, moralno pokvarena, koji slavi pedesetgodišnjicu banke u Zagrebu, koji stoji u vezi sa predstavnicima vlasti, a da ne bi vidio sav smrad okoline, kojom ga je pisac zaokružio. Je li moguće spojiti sve one nemogućnosti u god. 1913. u Zagrebu?

Posve je moguće u svako doba zamisliti ženu, koja zavede starog, izmoždenog pokvarenjaka. Moguće je zamisliti, da takova žena izrabljuje slaboće starca, da krade, i da ga vara. Moguće je zamisliti i to, da uslijed toga cijela porodica Glembay postaje ruglo javnosti, kako se tuži Dr. Leone; ali nije moguće zamisliti, da će takova pokvarena žena postati predsjednica »saveza karitativnih društava«. Tko pozna život u Zagrebu, ne može pojmiti, da bi se takova pokvarena dama mogla narinuti ženskom društvu, makar ona bila i banica.

Poznato je, kako su zagrebačke dame u predratnim onim danima i godinama bojkotirale jednu visoku damu, jer njezina prošlost nije bila bez ljage u očima dama zagrebačkog društva.

Imade mnogo nemogućnosti u karakteru barunice Castelli, ali ovu ističemo osobito, jer pisac, za postignuće svoje svrhe, nije se ustručavao ovakovu bezimenu damu staviti na čelo »saveza karitativnih društava«.

Prema tomu svaki čitalac i gledatelj mora da stvori najgori sud o gospođama, koje se kupe u karitativnim društvima i rade za bijednike zamjernom požrtvovnošću.

Ovo je jasna, premda indirektna, objeda na požrtvovne i kreposne gospođe, koje se žrtvuju za bližnjega.

Ko imade zdrava razuma mora se čudom čuditi, kako je mogla proći bez prosvjeda ovakova jedna objeda na karitativni rad zagrebačkih gospođa. Još je čudnije, da imade gospode, čije gospođe rade u karitativnim društvima, koja hvale javno i pisca ove drame i samu dramu prikazuju remekdjelom »hrvatske književnosti«.

Isto je tako jedna nemogućnost ona sestra Angelika Beatrix, snaha staroga Glembaya i nevjesta mladoga, u kući svoga oca na jednoj posve mondenoj proslavi.

Svak mora da znade, koji o tim stvarima piše, da jedna opatica ne živi, i ne smije živjeti, izvan svoga samostana. Pogotovo je nemoguće, da ona bude namještena bilo gdje, u bilo kojem svojstvu, pa ni u uredu kardinala Gasparri-Montenuovo. Nu piscu je to trebalo unijeti u dramu, da istakne opaticu metresu jednog kardinala katoličke crkve! Piscu ne smeta ništa, ako je to u realnosti nemoguće. To je za

pokvarenu publiku jedna pikanterija, pa ju je unio. Sestra Angelika nije ni inače pokazala, da je prava opatica. Niti jedna riječ ne odaje u njoj redovnicu. Ona je opatica samo spoljašnošću, odijelom.

A što ćemo reći za onoga »Dra filizofije i Teologije Alozija Silberbrandta«, informatora mladoga Glembaya, ispovjednika njegove majke barunice, i... njezina ljubavnika?

Da ličnost bude pikantnija taj Dr. Silberbrandt se zove i Alojzije i on je ex jezuita, i živi u kući Glembay, i svaki dan govori »ranu misu«. Za razvoj same drame on nije nipošto potrebita ličnost, jer on na njezin razvitak i na svršetak ništa ne utiče. Ali je piscu potrebit, da u njemu utjelovi pokvarenost, licemjerstvo, nemoral katoličkih svećenika. Taj Dr. Silberbrandt siplje same gluposti, koje pisac vješto podvaljuje ili svetom Tomi ili kojem starijem učenjaku ili svecu.

Trebalo bi pitati: je li iko od gledalaca Krležine drame vidio u realnosti onakova svećenika, kakov je Dr. Silberbrandt? sa svim onim okolnostima? Je li ga upoznao i sam Krleža?

Istina, drama je plod piščeve fantazije, ali i ta fantazija mora imati svoja pravila. Ne smije se ovako, bez mjere, samo crniti i stvarati u duši čitatelja ili gledatelja uvjerenje, da je u svijetu sve pokvareno osim pisca i njegovih poklonika.

U godinu 1913. nije moguće staviti ni najmlađega Glembaya, Olivera, učenika Dra Silberbandta, koji je »u svojoj 16. godini sudjelovao u grabežnom umorstvu jednog bankovnog noćobdije«. Takovi mladići i mladenački poroci nisu bili poznati prije rata. Takovo raspoloženje se je stvorilo u mlađariji u ratom okuženoj atmosferi, u onoj atmosferi u kojoj je i naš pisac bio primoran živjeti mnogo godina.

Tko je živio prije rata, tomu je jasno, da je drama, koju Krleža stavlja u godinu 1913. nevjerojatna i nemoguća. Ona se mora postaviti u poratno doba. Ona kužna atmosfera bluda, varanja, ona, recimo po piščevu, hohštaplerija, onaj firnis na smradu i gnjiležu, ona plitkost u izrazima, neukost u svakoj riječi, ona pokvarenost jedva prikrivena plaštem licemjerja, to sve spada u poratno doba.

Pokvarenosti je bilo uvijek i bit će, dok u čovjeku bude jakog životinjskog nagona; bilo je i bluda, i licemjerstva, bilo je i razbojstva, i lihvarstva, i izrabljivanja bijede, bilo je i rasipnosti gurmandske, ali nije moguće zamisliti, da bi sve ovo bilo sakupljeno na jednom kupu, da bi svega toga bilo u onolikoj mjeri, bez trunka plemenitosti, bez trunka dobrote.

Propadanje banaka u Zagrebu nije bilo poznato prije rata. I onda se je imalo bankarima što prigovarati; ali daleko smo bili od onoga, što piše pisac drame za staroga Ignaca Glembaya i njegovu banku.

Dakle cijela drama je namjerno izmišljena od samoga pisca. On je sve ono smeće sakupio valjda iz savremene realnosti. Sabrao je ovdje nešto, ondje nešto, razne priče i anegdote iz pojedinih aristokratskih obitelji iz gornjega grada, pa je sve servirao zagrebačkoj publici, kao da je prikazao krasnoj dami bouquet smrdljivoga cvijeća.

Valjda je i sam pisac osjetio, da će se odmah opaziti, kako njegove drame ne spadaju u predratno doba, zato je druge dvije iz istoga ciklusa Glembayevih: »U agoniji« i »Leda«, koje kompletiraju »Glembayeve«, ostavio bez oznake vremena. Za ove je posve jasno, da spadaju u ovo zatrovano vrijeme.

Neka se usporedi Vojnovićevu »Psihu« sa Krležinom »Ledom«, pa će se vidjeti razlika između predratnog i poratnog života ljudi istoga kola, istih položaja i istih zanimanja.

VI.

Pisac uvijek vrši neku propagandu. Nema pisca, koji piše samo za to, da sebi ugodi. I oni, kojima je pisanje danguba, koji se utiču načelu purlartizma, i oni imadu jednu tendenciju u svojem radu. Pogotovo imadu tendenciju poratni socijalni pisci. Tu tendenciju ne treba, da kaže sam pisac. Ona se očituje u djelu. Dovoljno je pitati: kakov utisak mora da izvede djelo, ako se čita u knjizi ili gleda na pozornici?

A kakov utisak mora da učini na čitatelja drama o kojoj govorimo, kad je u njoj sami blud, samo krivo sticanje imetka, samo razbacivanje novca na luksus? Građanstvo, oličeno u Glembayevima, bez morala, bez poštenja, bez pravice, bez pameti. Svećenstvo, koje bi imalo predstavljati duhovni život, moral i pravdu, oličeno je u onom Dru filozofije i teologije, ex jezuiti, Dru Silberdrandtu, koji je informator mladoga Olivera Glembaya, kojemu svaki dan govori »ranu misu«, koji ispovijeda njegovu majku a kriomice gazi svetost zavjeta i braka...? Što si mogu misliti oni, koji to gledaju? Nitko neće misliti, da je ovakav Dr. Silberbrandt nemoguć osobito u današnje vrijeme, nemoguć svugdje a osobito u Zagrebu. A što mora misliti, kad vidi onu »dominikanku sestru Angeliku« također u privatnoj službi, izvan samostana, ljubavnicu jednog visokog crkvenog dostojanstvenika?

Što mogu ljudi misliti za karitativna društva, koja u Zagrebu razvijaju blagotvornu djelatnost za sirotinju, kad joj vide na čelu onu moralnu nakazu, koja se u drami zove barunica Castelli, a koju je modelirao sam pjesnik Krleža?

Kako crno i ogavno izlazi ovo naše hrvatsko zagrebačko društvo! Ovo »glupo i nemoralno« svećenstvo!

Da svojoj drami dade miris vjerojatnosti pjesnik je napisao dosta dug predgovor, u kojem je iznio rodoslovlje Glembayevih »od marijaterezijanske cehovske tmine do današnje sinkopirane crnačke glazbe.« To je rodoslovlje napisano, kao da se radi u istinu o jednoj historijskoj obitelji. On nabraja brakove i lopovluke tih Glembayevih kroz 180 godina kao da su historička lica. A da ne bi ko mislio, da su Glembayevi i za Krležu jedan slučaj osamljen, jedna bolesna pojava, pisac naglasuje: »Jedno je stalno, da Glembayevi nisu jedina obitelj donjogradskih patricija, koja je postala gospodskom na krvi i suzama, i da su se i Glembayevi krenuli poput svekolikog našeg takozvanog građanskog plemstva iz bijede u bogatstvo preko zločina i prevare do visokog trgovačkog i poslovnog ugleda i morala svo-

jih trgovačkih naslova i banaka, čija imena i novine spominju uvijek s rešpektom i solidnim prizvukom poštovanja.«

S ovom hereditarno opterećenom bagrom Glembayevih pisac identifikuje, ne samo hrvatsko plemstvo i građanstvo, ne samo bankare i trgovce, nego i književnike. Ističe napadno staroga Trnskoga ovako: »Jedan od posljednjih Barda ilirske pjesničke garde, stari Nestor naše poezije Franjo vitez Piscóczy (čitaj: Ivan vitez Trnski), spjevao je tom prilikom u čast i slavu vjenčanja Ambrozove kćerke sonet: »U sreće sjaju«...« itd. Zatim ističe, kako su »Narodne Novine« spomenule u opisu svečane vjenčane priredbe »Nestora naše knjige u ilirskoj surci« i kako su citirale prvu kiticu njegova soneta.

Onaj uvod o Glembayevima je pun aluzija i citata iz pojedinih porodica gornjega grada.

Nu ne smijemo propustiti, a da ne spomenemo i jednu ispod crte. glasi: »Naš poznati arhivar i historik (u stvari švindler i diletant), von Jescenski, po krsnom listu blagopokojne Veronike iskonstruirao je vrlo mudro i prividno logično, da su Gelmbayevi« itd. Nije li u ovim riječima jasno označena ličnost svakomu hrvatskom intelektualcu veoma dobro poznata; ličnost ravnatelja našeg zemaljskog arhiva?

VII.

Imade kod nas ljudi, koji drže da je Krleža veliki književnik. Dapače ih imade, koji su ga proglasili najvećim predstavnikom hrvatske književnosti, jedinim hrvatskim književnikom. To su dali štampati i oglasiti plakatima, kao da se može proglasima utvrditi, ko je književnik i kakov je književnik.

Ali da je takova tvrdnja uvredljiva pored onda još živa Dra D. pl. Domjanića, i pored još živih mnogih drugih, to je svakomu jasno. Ovi su pravi književnici, ali ne jedini, književnici sadašnjice, majstori riječi. Oni u istinu pišu hrvatski, pjevaju hrvatski. Oni sa poštovanjem rabe hrvatski književni jezik, bez kojega nema hrvatske književnosti. Može li se nazvati hrvatskim književnikom, ko ne piše hrvatski? Jezik je u književnosti prvi glavni formulni elemenat. Ako je pored nevaljale sadržine i jezik pokvaren, ako ni jezik ne valja, onda književna rabota nije drugo nego prosta pisanija. Književno djelo mora biti pisano jezikom razumljivim barem iškolanim čitateljima. Obzirom na jezik, »Glembayeve« ne mogu razumjeti u cjelini osamdeset po sto školovanih Hrvata. Ko bi ono razumio u Splitu? ko u Dubrovniku? ko u Kotoru? ko u Mostaru? u Sarajevu? u Šibeniku?

Ako uzmemo njegove dijaloge, u kojima su cijele rečenice njemačke, ko će ih razumjeti osim kruga, u kojem se govori polunjemački, poluhrvatski? U dijalozima se upliće i koja hrvatska riječ, samo da izgleda hrvatski, ali duh dotičnih aktera je njemački. Atmosfera je njemačka, odgoj je njemački. Krleža sam zove svoje junake »agramerima«, njihov mu je jezik »agramerski«, t. j. njemački pomiješan s kojom hrvat-

skom riječi. On govori inače uvijek porugljivo o tom »agramerskom društvu«.

Kao da Zagreb nema svoje društvo, koje je ranije govorilo kajkavski, a kasnije štokavski! Najviše naše plemstvo od najstarijih vremena je govorilo kod kuće hrvatski; ondje kajkavski, ovdje čakavski, ali uvijek hrvatski. Samo izvan kuće, sa stranim ljudima se je govorilo tuđim jezicima: talijanski, mađarski, njemački i latinski.

Jezik, kojim govore Krležina lica u dramama, jest jezik oficira austrijske vojske, jezik njemačkih doseljenika, koji se nisu još stopili u Zagrebu, jezik poluinteligencije, jezik doseljenih židova.

Njihov leksikon je ograničen na leksikon kuharica i čitateljica njemačkih romana.

Mi nećemo iznositi, kakovim se sve riječima služe lica ove drame, jer je prostota i navod prostote. Mi možemo razumjeti, da pisac neke stvari nije mogao izreći pristojnom formom: difficile est communia proprie dicere. Riječi, koje padaju u dijalozima »Glembayevih« ne bi se čule ni u sobi jedne dobro odgojene radnice, a kamo li u salonima jedne aristokratkinje, »koja nikoga ne prima bez posjetnice«.

Pozorni čitatelj Krležine drame mora zaključiti, da je pisac živio u onoj atmosferi, koju živo prikazuje. On umije njihov jezik vjerno reproducirati, premda ono nije hrvatski književni jezik. Ne brine se za čistoću jezika, nego za vjernost reprodukcije. On pozna dobro društvo oficira, na koje je zamrzio, pa ih prikazuje u najgorem svjetlu: kartaše, pijance, ženskare, neuke, samosilne i samovoljne, glupane bez morala, bahate itd. Kao u svakoj klasi ljudskoga društva i u oficirskoj imade zlih i dobrih, imade ih svakakovih. Ali mana je Krležine drame, što on prikazuje samo nevaljalce i pokvarenjake.

A bilo ih je uvijek, i sada, uprav uzornih sa svakog gledišta.

Živio je pisac u birokratskim krugovima, za ere madžaronske, pa je zamrzio stanovite tipove, karijeriste, bezkičmenjake, i živo ih je opisao. Portrait Dra Ivana Križovca je, u pogledu vjernosti, najuspjeliji odlomak iz ciklusa »Glembayevih«.

Premda on nije živio u krugovima svećeničkim, ipak ih rado upliće u svoje radnje. Svećenstvo je u svakom narodu veliki faktor javnoga i privatnog života. Ali mu je posve nepoznata atmosfera, u kojoj žive i rade svećenici. On govori o »naslovnom vikaru«, »naslovnom monsignoru«, o »naslovnom kanoniku«, vjerojatno zato, što je negdje čuo, da je netko postao »naslovni biskup«. Tako krivo citira sv. Tomu, sv. Augustina, koji postaju smiješni za onoga, koji razumije latinske citate.

Drama »Glembayevi« po sadržaju nemaju nikakove prave etike, ni etičke radnje. Iskrivljuje prošlost prikazujući je onakovom, kakova nije bila. Šara je današnjim šarama poratnog nemorala i pokvarenosti.

U formi joj fali svaki estetski osjećaj. Ništa lijepa, ništa blagotvorna. Ona je samo poklik masama: Ljudi, ne očekujte od današnjih dobrotvora nikakove dobrotvornosti, svi su samo lopovi i pokvarenjaci.

Sa hrvatskog stanovišta ova drama nije hrvatska ni po jeziku ni po sadržini.

Pok. Josip Eugen Tomić je napisao pred četrdesetak godina pripovijest iz života aristokracije i plutokracije Zagreba: »Melita«. Izdala ju je »Matica Hrvatska«. Ondje je sadržana jedna pikanterija, u kojoj djeluju ličnosti nešto srodne ličnostima Krležine drame. Ali nije cijela pripovijest kao ova drama samo skup ogavnih pikanterija.

Nije li Kumičić, prije Tomića, obradio u »Olgi i Lini« u »Gospođi Sabini« poroke hrvatske aristokracije i birokracije? Ali one se knjige mogu dati u ruke i dobro odgojenoj mlađariji. Nije sve propalo, nije sve trulo. Nismo dakle morali čekati na Krležu ni na današnje »socijalne pisce«, da nam oni otkriju poroke gornje klase.

To su učinili prije njih priznati pisci sa osjećajem odgovornosti i sa nužnim poštovanjem stidljivosti.

Nu za današnje poratne socijalne pisce ni Kumičić ni Tomić ni drugi naši književnici ne znače ništa. Prije »socijalnih pisaca« nismo ni imali književnosti ni knjževnika. Sve je bilo »bez pameti«.

K. Šegvić

NACIONALNA IDEJA I MARKSIZAM

> Danas taj cezarizam što ga je povijest starih razdoblja postojano viđevala, kako se pojavljuje u civilizacijama kod njihova skrajnjeg opadanja, proživljava očiti razvoj. Danas se preporađa pod imenom socijalizma. Ovaj će novi izraz državnog apsolutizma biti sigurno najtvrđi oblik cezarizma, jer će biti neosoban, pa će moći izbjeći svima motivima straha, koji obuzdavaju i najgore tirane. (Gustav Le Bon).

Zablude marksističkoga internacionalizma

Živimo u doba žestokih kulturnih, socijalnih i narodnih strujanja. Narodno bilo kuca nanovo probuđenom energijom, a mladost bukti zanosom novoga vremena. Značajna su živa i odsudna previranja u čitavom narodnom životu i radu; krče se novi putevi i utiru staze ljepših dana, zavrtavaju se smjernice novih vremena.

Na raskršću se nalazi naš narod, na sudbonosnoj i odlučnoj pokretnici, kada treba definitivno znati, kojim će se putem krenuti. Psiha našega seljačkog naroda već je unaprijed odredila smjer našega dalnjeg razvoja. Iako u teškim i sudbonosnim vremenima kriza na raznim područjima života, u teškoj i nejednakoj borbi s dosadašnjim orijentacijama, starim duhom i katastrofalnim pokušajima jedne otrcane i trule ideologije, pune nemorala, koja već u sebi nosi klicu svoje sigurne propasti, naš narod nailazi na povećanu propagandu socijalističke ideologije.

No naše hrvatsko selo ostalo je dosada dosta nepristupačno idejama tako stranim i neprirođenim njegovom narodnom duhu. Sav taj materijalizam i internacionalizam, — formule kolektivnoga vlasništva i diktature proletarijata; — sve to ostalo je kod nas uvijek narodu tuđe, jer je to produkt i manifestacija jednog nama tuđeg duha, anacionalnog i internacionalnog i bez ikakove veze s pravim raspoloženjem naše narodne cjelo-

vitosti. Zadružni duh naših starih kućnih zadruga nije nikada bio duh komunizma, već mnogo bliži duhu današnjega modernog zadrugarstva.

Marksistički propagatori muče se, izdaju kod nas nekoliko listova i revija, drže predavanja i na sve moguće načine nastoje, kako bi upravo u današnja teška vremena prodrli u hrvatski narod već davno pobijenim teorijama socijalizma i komunizma. Pobijene po naučenjacima u teoriji, revidirane po revizionistima, provođene i konačno u najradikalnijoj formi provedene u Sovjetskoj Rusiji, marksističke su ideje pokazale svoju očitu sterilnost u pogledu rješavanja socijalnoga pitanja, a naročito onoga, što je u čitavom socijalnom pitanju eminentno ljudsko i najvažnije. Neki povoljni privredni rezultati kolektivističkoga gospodarstva ne mogu nas zadovoljiti, pogotovo kad znamo, da su oni uglavnom produkt jednog strašnog režima prisilnoga rada i jedne nečuvene mašinizacije i militarizacije radne snage. Bezlična gomila kolektivnoga čovječanstva, očevidni porast neurastenije, život stada i čopora u ljudskim stanovima, pravda samo za jednu klasu, proletere, uništavanje svih ljudskih prava i sloboda — sve su to fragmenti jednog divovskog, ali sasvim neuspjeloga pokušaja, da se socijalno pitanje riješi kao da čovjek uopće i nema duše.

A naš seljak, taj neumorni radnik na narodnoj njivi· on ima dušu, punu osjećaja i ljubavi. I zato je sigurno, da ideja Karla Marksa i njegovih sljedbenika, ne će nikada prodrijeti u naša sela. Naši seljaci ne će da žive životom stada, ne će da budu bespravno roblje, bez zemlje i imetka, ne će da im vječno prijete Solovjecka ostrva. Naš seljak i svi mi volimo svoju slobodu i zato se borimo za nju i na desnoj i na lijevoj strani.

Nije bez razloga, što se upravo danas izdaje toliko marksističkih listova, a razlog nije teško pojmiti. Pod krinkom raznih smjerova hoće marksisti, da svoje ideje nametnu našem hrvatskom narodu — iako im je neuspjeh unaprijed osiguran, — pa zato i ne će biti bez interesa, ako se malo osvijetli marksistički stav u pogledu nacionalnih i suvremenih pitanja.

Već u komunističkom manifestu, izdanom po Marksu i Engelsu god. 1847. ističe se poznata rečenica: »Radnici nemaju domovine«. Tako je Marks, Nijemac, koji je živio stalno i najviše u Londonu, prvi proklamirao ideju socijalističke anacionalnosti. A Karl Kautsky, glavni interpretator marksističke doktrine, u svojem tumaču erfurtskoga programa, govori o internacioalnosti radničkoga pokreta i o internacionalnom sjedinjavanju. Prema njegovom tumačenju »moderni proleter postaje pravi građanin svijeta, čitav svijet je njegova domovina.« Premda negirane kasnijim razvojem i postupcima proletarijata, interesantne su njegove riječi: »Radnik se sve više oslobađa nacionalnih predrasuda!« Jean Jaùres pak kaže, da »treba nezavisne domovine prožeti internacionalnim duhom« — ma da je on od sviju socijalista razmjerno još najveći patriota. Marksizmu nijesu primarni interesi čitavoga naroda, kao jedne etničke cjeline, već sekundarni, a prvo i glavno im je interes internacionalnoga proletarijata.

G. M. Krleža, koji se »uvijek nesebično i hrabro zalagao za jednu bolju budućnost hrvatskoga naroda«(!), piše u komunističkoj reviji »Pla-

men« (g. 1919.): »Sve je laž i sve je fraza! Sva ta tradicija i ti preporodi i te akademije i te lirske poante i brakorazvodne parnice i herojizam, sve je to jedna bolesna pojava, na debelokožnom rtu slepe Nemani, koja se zove Narod.« Ili: »... danas Narod može da znači jedino: brodolom sviju starih vrednota.« Ili: »Mi smo preboleli onu famoznu Tomislavovu flotu od sto velikih, ili ne znam koliko malih lađa! Mi smo preboleli crveno-belomodre Dinastije...« Ili: »... kad svi svetli i blagosloveni duhovi na globusu poju Karmine nacionalizmu.« I t. d., i t. d., ako hoćete tisuću negativnih i bolesnih rečenica jedne nesređene ličnosti.

To misle komunisti o našem nacionalizmu, a socijalisti nijesu daleko od njih. Kautsky tvrdi, da je radnikova domovina tamo, gdje su najbolji radni uslovi. Historijski materijalizam logično negira svaki nacionalizam, jer su nacionalna svijest i nacionalni osjećaji u prvom redu posljedice posve idejnih, nematerijalnih formula, a pravi i uzvišeni nacionalizam ima za logičnu pretpostavku primat ideje, a ne primat materije. Za marksistu pak može postojati nacionalizam tek utoliko, ukoliko je uslovljen materijalnim uvjetima.

Posve je razumljivo da historijski materijalist ne može da shvati ono posve simbolično i idejno u narodu. Za nj ne može postojati jedan kult hrvatskih narodnih vladara, udivljenje prema silnoj moći sredovječne hrvatske države, štovanje Tomislava, prvog hrvatskog kralja. Za nj samo sredstva proizvodnje materijalnih dobara uslovljuju i određuju socijalni, politički i duhovni život svih naroda i vremena, a čitava povijest je samo povijest klasnih borbi. Apliciramo li to shvaćanje na naše prilike, vidimo da marksista kod nas ne može biti na čistu s kontinuitetom historije hrvatskoga naroda počam od Tomislava, preko Gvozda i borbi za održanje kršćanstva, pa sve do borbi za narodnu neodvisnost i slobodu pod Austro-ugarskom i do svih onih čovječanskih motiva, koji će uvijek upravljati našom psihom i našim narodnim mentalitetom.

Marksisti ne mogu da razumiju evoluciju našega narodnog života i našu narodnu povijest. Za nas je naša slavna povijest, tisućljetna borba za slobodu, umiranje i patnje za jedan uzvišeni, opći zajednički i nematerijalni cilj, za obranu svoga narodnog duha. Pojedinci iščezavaju, nestaju i gube se, ali se narodna duša izgrađuje neprestano i evoltira na sve više stupnjeve. Narodnost, shvaćena kao skup raznih psiholoških i kulturnih osebina nije nešto izrazito materijalno i radi toga marksista ne može da bude nacionalan. Nije narod samo skup pojedinaca, već nešto više nego puki njihov zbroj. Svaki pravi nacionalista vjeruje u zajedničke životne ideale, zajednička životna dobra, bez obzira na svoje lične interese, jer zna da tisuću i više godina borbi nijesu bile borbe za nešto materijalno i prolazno, već za idealno, vječno i nepromjenljivo.

Narodi se uzajamno dopunjuju, ali svaki narod ima sam u sebi jednu svjetsku misiju, raison svoga opstanka. U tome se sastoji njegova duševnost i njegova uzvišenost. Ta misija, svrha njegova, nije možda poznata sada i za sve narode, ali ipak ona postoji, ostvaruje se kroz tisuće godina i tek će se možda nakon nekoliko vjekova saznati, u čemu se sastojalo poslanje nekoga naroda.

Na kongresu soc. demokracije u Essenu (1907.) rekao je Kautsky: »Na sreću samo je jedan nesporazumak, da će se njemačka soc. demokracija, u slučaju rata, opredijeliti prema nacionalnim, a ne prema internacionalnim pogledima i da se ona, u prvom redu, osjeća kao njemačka, a u drugom kao proleterska.« Ovim riječima jasno označuje, da su njemačkim radnicima radnici drugih zemalja bliži, nego ostali staleži u vlastitom narodu. Osim toga, prema Kautskome, razlikuje se stajalište Marksa i Engelsa od stajališta buržoazije, »jer za njih ne vrijede interesi jedne nacije, jedne domovine, nego oni obuhvataju ostale domovine s istom ljubavlju.« Svi ovi pogledi nespojivi su s pravom ljubavlju prema domovini. Jedno dijete, kako to lijepo veli Cathrein, koje sve očeve ljubi »jednakom ljubavlju« ne posjeduje upravo nikakove ljubavi, jer je naravno, da dijete najviše ljubi svoga oca i svoju majku, jer ga roditelji odijevaju i hrane, brinu se za njega i ljube ga više nego tuđu djecu. Isti je slučaj kod ljubavi prema domovini. Tko jednako ljubi sve domovine, nije uopće nikakav patriota. Svaki čovjek ima samo jednu domovinu, a vlastitu narodnost ljubit će normalni ljudi uvijek više i dati joj u tome prvenstvo nad svim drugima. Ljubiti svoj narod nije samo razumljivo i naravno, već što više, to je moralna i etička dužnost, jer u prvom redu mi pripadamo svojem narodu, sastavni smo dijelovi jedne posebne narodne duše. Mi pak hoćemo, da bi i našom saradnjom pripomogli ostvarenju prave narodne misije i postignuću narodnoga cilja. I upravo zato, jer svaki narod ima svoju određenu ulogu u povijesti, grijeh je nasiljem odvraćati ga s njegova puta, grijeh je svako poremećenje ravnovjesja — a narodi-krivci bit će kažnjeni makar i za tisuću godina, možda sličnim prilikama i sličnim poremećajima, kakove su oni na drugome narodu prouzročili.

Osjećaj ljubavi prema svojem narodu ukorijenjen je u duši svakoga čovjeka. Može biti moguće prikriven i oslabljen raznim umjetnim načinima, ali on će se morati pokazati prije ili kasnije. Dne 20. XII. 1915. većina njemačkih socijaldemokrata glasovala je u Reichstagu za ratne kredite, iako su u teoriji bili protivnici svakoga pa i obrambenog rata. Kada bijaše u pitanju obrana zemlje, napustili su sve fraze o internacionalnom bratimljenju i postavili domovinu nad internacionalni proletarijat bez obzira na to, je li taj rat bio ofenzivan ili defenzivan. To je dokaz kako je narodni osjećaj, iako možda i zamro, prirođen svakome čovjeku.

Narod je mnogo savršenija cjelina nego li proletarijat. Interesi čitavoga naroda (t. j. svih staleža i zvanja u narodu, uključivo proletarijat) kao cjeline preči su od interesa jedne klase. Pojedini staleži očito ovise jedni od drugih. Kada nije dobro seljaku, ne može biti dobro ni radniku, kada stradava obrtnik, bit će zlo i trgovcu. Zato cilj jednog ispravnog narodnog i socijalnog pokreta ne mogu biti samo interesi jedne klase, nego harmonija svih klasa u jednoj narodnoj cjelini, u jednom jedinstvu. Ne diktatura proletarijata, već korporativna i kooperativna demokracija, ne sila i nasilje, već sloboda i pravo. Svaki narod ima da se razvija na svoj način, a tek onda kad je ostvarena nacionalna misao,

tek onda ćemo moći govoriti o nekoj internacionalnoj saradnji, ali ne fuziji. Pravi nacionalista ljubi svoj narod nad sve druge, ali to ne znači da mrzi druge narode, pravedan je i nije šovinista, protivnik je svakoga međunarodnog ubijanja, no ipak odlučno odbija svaki napadaj na čast i prava svoga naroda.

Marksistički internacionalizam je jedna velika zabluda, nelojalnost prema svojoj vlastitoj domovini. Danas, kada marksisti ne miruju i kad hoće da se pokažu tu i tamo kao neki hrvatski narodni pokret, drugdje opet kao drugačiji neki narodni pokret, moramo u svim prilikama otvarati slabije upućenim ljudima oči, da vide tko su to marksisti i što hoće. Ipak oni sebi prisvajaju pravo, da prelaze unatoč svojoj internacionalnoj nauci i na nacionalni teren kada imaju naročitih razloga. Kao dokaz tome može poslužiti ovaj izvadak iz rezolucije socijalnih demokrata, koji su još g. 1909. na konferenciji u Ljubljani (22. XI.) zastupali ovo mišljenje: »Jugosl. soc. demokracija smatra sadašnje jugoslavenske narode tek elementima, koji imadu da stvore jedinstven narod te konstatira, da treba u svrhu ostvarenja ovog jedinstva svrsishodnog, jedinstvenog i političkog raditi, bez obzira na današnje formacije i granice.« A g. V. Korač, u knjizi »Povijest radničkog pokreta« (izdana g. 1933.!) navodi: »Radnički pokret kao par exellence jedan realan pokret, koji se drži tvrdih činjenica života, kad nastaje od dolje, prirodno polazi i od te tvrde činjenice, da su Jugoslaveni stvarno jedan narod ili — ako hoćete — jedna istorijska etnička masa, koja se postepeno konstituiše u jednu modernu naciju.«

Socijalna demokracija nije nikada bila daleko od opstrukcije. Pogledajmo samo kako se drži sada u Njemačkoj. I sami najistaknutiji vođe ulaguju se Hitleru i izglasavaju njegove rezolucije. No to nije njihovo pravo uvjerenje, to je samo stvar taktike. Uostalom marksistički internacionalizam, njihovo omalovažavanje cjelokupne naše narodne povijesti i naših divovskih stoljetnih borbi za slobodu, potcijenjivanje, negiranje i rušenje našega narodnog života, sve je to samo sastavni dio njihova razornog programa. Zato treba da naš nacionalni elemenat dobro znade i bude na čistu s time: tko su marksisti i što oni drže do naše narodne individualnosti, — pa da prema tome taj naš elemenat uzmogne udesiti svoje držanje.

Vilko Rieger

L'ART POUR L'ART

Još je i danas ovaj princip kamen smutnje, o koji se spočitava veliki broj intelektualaca. Jedni ga smatraju kao prvu i temeljnu zasadu na kojoj se temelji cijeli sistem estetike, dok je za druge najveća zabluda i laž. Pretstavnici se čiste umjetnosti neprestano pozivljaju na nju kao na vrhovnu direktivu, dok je branitelji morala smatraju kao pogibeljnu stvar, koja može dovesti do velikih zabluda. Oni čak misle da i dovodi, jer svi pretstavnici slobodnog umjetničkog stvaranja nastoje opravdati svoje liberalno stanovište baš ovim principom.

Zapravo princip ne bi niti drugo označivao. Umjetnost je — vele — neka ljudska sposobnost odjelita od svake druge. Ona, kao takva, ima svoj vlastiti cilj, vlastiti objekt, prema kojem je određena, niti se ona mora na išta drugo osvrtati. Svaka umjetnost je određena prama ljepoti; to je njezin objekt i nije moguće, da se tom ljudskom sposobnosti zahvati nešto drugo što ne bi bilo lijepo. Radi toga ne može umjetnost, da dade nešto, što bi bilo, recimo, dobro ili istinito. Štaviše ona se ne mora niti osvrćati na dobro ili na istinito. Čak se može kazat, da umjetnost, kao takva, može raditi i proti dobroti i istini. I ono što nije istinito, može da bude lijepo.

No umjetnost je manifestacija čovjeka. Baš se zato zaključilo da i čovjek kao umjetnik, ima sve te slobodne kvalifikacije, pa se ustvrdilo da se on ne mora osvrćati niti na dobro niti na istinito. To na njega ne spada. To je domena, do koje on ne samo da ne dolazi već čak ne može da dođe. U jednu riječ: to izmiče njegovu dohvatu. Umjetnost je za samu umjetnost. Time bi sloboda umjetničkog stvaranja bila opravdana. Ona bi počivala na prvim temeljima filozofije.

Moramo priznati, razvikani princip, koji se danas toliko citira, izrazuje ipak neku nepobitnu istinu, koju ne možemo zanijekati. Međutim, zaključci, koji se iz tog principa izvode, i previše su porazni za ljudski moral, da bismo mogli lako i bez poteškoće usvojiti njegovu ispravnost. I nije čudo da se danas mnogi, još uvijek jednakom žestinom, obaraju na nj. I naš je posao da istražimo: koja je njegova ispravnost i koliko ga možemo usvojiti po principima zdrave filozofije.

A priori je nemoguće, da bi tako veliki broj mislilaca mogao usvojiti neku stvar i pristati uz nju kao uz dogmu, kad ona ne bi u sebi zadržavala ništa istinitoga. Čovjek po naravi teži za istinom i, makar kako bio pokvaren, ostaje uvijek u njemu nagon prama istini, koju višeput instinktivno zahvaća. Zato ne bi niti bilo razborito jednostavno zanijekati i osporavati svaku ispravnost principa, za koji se mnogi zalažu. To više što se iz njegove analize možemo i sami uvjeriti, da je u njemu izražena jedna duboka istina, koja se, nažalost, slabo aplicira.

Kad naime kažemo, da je umjetnost određena isključivo ljepoti, izričemo neko njezino svojstvo, koje uostalom imaju sve ljudske manifestacije. Svaka je ljudska sposobnost određena jednom jedinom cilju. Time se hoće da kaže, da svaka ljudska sposobnost ima samo jedan jedini objekt, prama kojem je određena i izvan kojega ona ne može ništa. Oko je određeno, da gleda, kao i uho, da sluša. I nije moguće da bi oko slušalo ili uho gledalo.

Ta je jednostavna nauka izražena jasno u samoj tomističkoj filozofiji, koju su, kao uostalom i gotovo svi ostali skolastici, izražavali poznatom formulom: potentia et habitus specificantur a suo objecto. Svaka sposobnos je nužno određena svome objektu. Makar stoji da čovjek posjeduje mnogo sposobnosti, ipak je istina, da se te sposobnosti međusobno razlikuju i da jedna ne zalazi niti da može zalaziti u domenu druge. Svaka je određena svome cilju i ne može da se ide za nečim drugim što ne spada na nju.

Uopće su skolastici bili tako uvjereni u taj princip, da su na njemu izgrađivali cijeli sistem psihologije i moralke. Jer, kao što u psihološkim manifestacijama vrijedi načelo, da je svaka sposobnost određena na stanovitu djelatnost, tako i svaka navika ima svoj stanoviti objekt preko kojeg ne može da pođe. Dobra navika ne može da se ispolji nego u dobru. Navika, koja nas čini kreposnima, uzrok je da kreposno i radimo, niti je moguće, da bismo s tom djelatnosti počinili nešto što bi u sebi bilo proti dotične kreposti. To je tako jasno, da bi uopće bilo čudno, kad bi tko počeo tvrditi, da bi s kreposti, recimo pravednosti, neko mogao biti pravedan i čist.

Ali i umjetnost je neka od tih ljudskih manifestacija, koja mora biti određena prama sebi vlastitom objektu. Ta jedinstvena ljudska manifestacija, imajući svoj vlastiti objekt, koji određuje krug djelatnosti, ne može da izađe iz tog kruga te da se protegne na nešto drugo.

Kao što moralne kreposti determinaju čovjeka isključivo na moralno djelovanje, tako da je nemoguće, da bi on tim sposobnostima zahvatio nešo drugo, što ne bi bio moral, tako isto i umjetnost, koja je estetska djelatnost ljudska zahvaća isključivo estetsko, isključivo lijepo i nije moguće tražiti od nje nešto drugo. Ona se ne brine niti se može brinuti za moral niti za istinu. To je domena, koja na nju ne spada i koja se nje ne tiče.

Prema tome mi smo primorani dopustiti potpunu autonomiju umjetnosti i kazati otvoreno, bez okolišanja, da je umjetnost za umjetnost, pa stoga princip l' art pour l' art izrazuje istinu, koju moramo svi usvojiti. Ta će nam istina biti još jasnija, ako pogledamo divan mehanizam ljudskih sposobnosti kojim je narav obdarila čovjeka. Tu vidimo, kako veli sv. Toma, da čovjek ima mnogo sposobnosti koje se ispoljuju u različnim manifestacijama. Čovjek je određen velikom cilju, gledanju Boga, bilo preko sjetila u naravnom redu, bilo neposredno u nadnaravnom. Tom uzvišenom cilju čovjek, po naravi slab i nevoljan, ne može da se popne jednom jedinom djelatnosti, već je potreban neki stanoviti mehanizam sposobnosti, koje ga ekvilibriraju u svim poteškoćama i koje ga čine sposobnim, da se dovine svog uzvišenog cilja. Da svladamo, recimo, nagone srdžbe, potrebna nam je krepost sustezanja, isto kao što potrebujemo krepost pravde, da sačuvamo ispravnost prema drugima.

Jednako čovjek potrebuje mnogo intelektualnih sposobnosti da može živjeti racionalnim životom i da može zadovoljiti svim potrebama te konačno doći do svoga posljednoga cilja, neposrednog gledanja Prve Istine. Zato nitko neće kazati, da te ljudske manifestacije možemo poistovjetiti i postaviti u jedan kalup. Kada među njima ne bi bilo razlike i kada one ne bi imale posebne sebi vlastite ciljeve, kojima su određene, tada nam narav ne bi dala takov komplicirani sistem sposobnosti, već bi taj posao učinila jednostavnije. Zato moramo priznati, da je svaka određena svome cilju i da ni jedna ne može da zalazi u domenu druge. Prema tome svaka je autonomna u svom djelovanju i bilo bi neispravno kazati, da se jedna brine za drugu. Moralna krepost je određena moralu dok je

umjetnost određena umjetnini. Prema tome i umjetnost, kao i sve ostale sposobnosti ima svoj objekt, koji je u ljepoti, a nije moguće da se osvrće na nešto drugo što ne bi bilo lijepo. Čim je ona polučila ljepotu, tim je izvršila svoju misiju i ona se nema da brine za drugo. Zato je dobro rekao Lessing, da je ljepota sebi samoj svrha.

Tu je autonomija umjetnosti, a tu je i njezina veličina! Ali tu je i njezina bijeda! Analizirajući bit toga umjetničkog stvaranja, mi vidimo, da ta ljudska manifestacija, kojom se čovjek izdiže visoko nad prosječnu masu, pa kao da se hoće dovinuti atributa Boga, nastoji oponašati njegovu kreativnu moć, stvarajući nove likove i izmišljajući nove forme, mi vidimo, kako je mizerna ta ljudska sposobnost. Ali vidimo kako je i velika. Pa se čini, da se i tu može primjetiti ono, što govori sv. Pavao kada kaže da nosimo veliko blago u krhkim posudama.

Ta tajanstvena sila, koja se očituje u nekim privilegovanim osobama, ostaje uvijek predmet našeg udivljenja a i čuđenja. Pred umjetničkim tvorevinama ostajemo zapanjeni, kao pred djelom velikih genija i s pravom ne divimo osobama, kojim je priroda dala, da se izdignu nad nama i da nas uvedu u krajeve nama nepoznate. Svojim djelom, oni nas osvajaju a ideja, koju su ulijali u svoje djelo, duboko se zasjeca u našu dušu, osvoji nas i privlači, pa nije moguće ostati hladnim pred predmetom, koji nekom tajanstvenom sugestijom djeluje na našu nutrinu i na cijelo naše biće. Umjetnik postaje gospodar naših osjećaja i našega cijeloga nutarnjega života. Dok nam drugi svojim prozaičkim stilom i blijedim slikama govore, mi se niti ne ganemo, ostajemo hladni, pa niti ne osjećamo njegovih riječi. Ali kad nam umjetnik progovori svojim tajanstvenim jezikom i upravi našoj duši svoj sugesitvni apel, pun snage i jačine, naša duša ne može da ostane hladna. Sila i osebujnost izražaja zaokupi cijelo naše biće, mi postajemo robovi njegove atraktivnosti, i ne možemo da se otmemo njegovoj riječi. Ona osvoji naše biće, postaje naša svojina, dio našega života, kao da je umjetnik otrgao dio od našega života.

Koje samo doživljaje nijesmo osjetili, kada smo po prvi put slušali recimo petu simfoniju Beethovena! Tada nijesmo mogli potanje analizirati sve ono, što se je odigravalo u našoj duši ali smo znali da je ona bila tada prepuna doživljaja. Opazili smo, da se u tim akordima nalazi dio našega života, samo što nijesmo bili kadri, da to riječima izrazimo. Kada smo zatim poslije toga pročitali tumačenje, koje je toj divnoj simfoniji dao slavni Wagner, odmah smo vidjeli, da se je u toj tvorevini odigrao cijeli sadržaj našega života. I njegove borbe i njegova rajska smirenost i njegova raspojasana radost kao i, konačno, njegova pobjeda. Djelo nam se očitovalo kao tvorevina velikog genija i u njegovu uzvišenost mi više nijesmo mogli da dvojimo.

Ali, opet postavljeno pitanje, u čemu je ta veličina? Gdje se krije tajna te genijalne tvorevine? I, konkretno, što čini lijepom ovu umjetninu?

Naslućujem da će mi svi na to pitanje odgovoriti: Tà, to je u jakom sadržaju, kojim je ta umjetnina ispunjena. Umjetnik je dao veliko

djelo zato što mu je uspjelo, da protumači i da izrazi veliku istinu, koja se je krila u našem životu, zato što je znao da dirne u tajne naše nutrinje, pa je bolje vidio u nama ono, što je u nama od nas samih. U jednu riječ, mi smo pomoću te umjetnine došli do neke intuicije sadržaja, koji je ujedno sadržaj ove tvorevine. Veličina umjetnine se očituje u snazi njezina sadržaja.

Nema dvojbe, Beethoven je velik, jer je dao velike ideje, veliki sadržaj. I u to se ne može dvojiti. Međutim, upada u oči na prvi pogled jedna interesantna činjenica, da je naime taj sadržaj ujedno sadržaj i našega života, da su oni osjećaji ujedno i naši osjećaji. To je tako sigurno, da je uopće nemoguće zamisliti, kako bi neka umjetnina mogla imati utjecaja na nas, ako se u njoj ne bi krilo nešto, što je nama svojstveno. Baš zato, što smo u umjetnini vidjeli sebe, svoj život, umjetnost nam se svidjela i osvojila nas je.

Ne možemo zato kazati, da nam je umjetnik dao osjećaje, već najviše da nam je otkrio te osjećaje. A veličina je njegova, što nam je te osjećaje otkrio glasovima, koji po sebi ne govore ništa, a sastavljeni su u cjelinu, od nadahnuta majstora, puni su sadržaja.

Veli se, da umjetnik stvara. Ali ne smijemo zaboraviti, da to stvaranje ostaje uvijek djelo čovjeka, koji ne može, kao Bog, da stvori djelo iz ničega, već mora da u svakom djelu nešto pretpostavi, a to je istina ili sadržaj.

Radi toga umjetnik nam ne daje istinu, to jest ne daje sadržaj, nego ljepotu, izražaj. Njegova nadarenost nije u tome, da nam daje nove istine, jer to spada na čovjeka filozofa, a on nam mora samo prikazati ono, što su drugi ili on pronašli. Rekoh: ili on; ali on će taj posao u istraživanju novih istina učiniti, ne kao umjetnik, već kao mislilac, budući da se ove dvije sposobnosti ne mogu odijeliti jedna od druge. Ukoliko je mislilac on daje istinu, ukoliko je pak umjetnik on nam prikazuje tu istinu.

»Jer mi višeput prolazimo nijemo i tupo mimo ljepote istine, pa našem slabom pogledu izmiče privlačivost harmonijskog uređaja, koji bi nas inače mogao zanijeti, kad bismo ga zapazili. Mi ne nazrijevamo istine, pa se zato niti ne zagrijavamo za ljepotom, koju ne naslućujemo. Dođe zato pronicavi duh umjetnika, taj misteriozni vidilac istine, pa svojim oštrim pogledom zahvati predmet, otkrije nutrinu i kaže nam skriveni sadržaj. Pa ako se divimo njegovoj riječi, to je samo zato, što u njemu vidimo čovjeka, koji nas je uveo u skriveno carstvo ljepota i dao nam blago istine, koje mi nijesmo mogli zapaziti. Mi osjećamo, da nas je on poveo u krajeve nama do tada nepoznate. On nam je nešto dao, ali samo tako, da je otkrio veo, koji je skrivao nezapaženu istinu i dao nam je u lijepoj privlačivoj formi. U tomu je dakle njegova originalnost: zaodjenuti istinu u privlačivo, nama shvatljivo ruho.« (Bošković, Predgovor knjizi »Sluge Vječne Mudrosti, Zagreb 1930. str. XI.).

To nam daje naslućivati, da sadržaj po sebi, pa bio on ne znam kako velik, ne sačinjava još umjetničke veličine i da se ova nalazi radije u izrazu sadržaja, nego li u samom sadržaju. I to u svim umjetninama.

Zacijelo svi se divimo lijepoj pjesmi, koju je naš slavni Preradović ispjevao o zmiji u sahari. To je za svih nas nešto lijepo i udivljenja vrijedno. A ipak se svi uza sve to zgražamo na strašni sadržaj, koji ona izrazuje. Što je lijepo u toj pijesni? Lijep je način, kojim je to umjetnik prikazao.

Divimo se na pr. lijepim kompozicijama Stravinskoga, kojima na divan način izrazuje divljačke ruske plesove. Zar je ljepota toga djela u tim nezgrapnim plesovima ili radije u formi, kojom je to umjetnik znao da izvede, pa nam je znao izraziti lijepo i jasno čak i ono, što je u sebi neznatno? Učinimo paralelu s jednim drugim umjetnikom, koji će posegnuti za velikim istinama kao što je to učinio Perosi, obrađujući veliku tajnu Kristova Uskrsnuća i vidjet ćemo, kako sadržaj igra malenu ulogu u veličini umjetnine. Jer dok ruski umjetnik zna, da plastično prikaže riječima glasova neznatne predmete, tako da mi, rekao bih, vidimo i osjećamo te predmete, talijanski se majstor gubi u veličini Kristove tajne, pa kao da nema snage da izrazi uzvišenost veličine Uskrsnuća, njegova umjetnina na više mjesta ostaje blijeda.

Što bi, dakle, bila umjetnost? — Podražaj malo zraka, koji se giblje, rekao je slavni Ernest Hello. Čovjek na različne načine napravi položaj svojih usana, kombinira odnos jezika i čeljusti, te onda dahne sad jače sad tiše, sada se uzgiba u dužim i kraćim valovima, a mi puni udivljenja na ono što se dogodilo, zapanjeni ostajemo pred ljepotom velikih ideja, koje taj čovjek stvara.

Kako je bijedna veličina čovjeka! Ali, usto, kako je snažna njegova moć, kojom iz mizerne materije oživljuje vječne ideje!

Eno ga, čini mi se da ga vidim! Napinje žicu, steže je sad više sada manje, udara po njoj jače i tiše a malo zraka se uzgiba oko njega i mi čujemo nešto što zovemo umjetninom. Uzimlje, zatim, drugu vrstu korde, rasteže je malo drukčije, lupa u nju malo jače, a zrak se oko nje uzgiba u nešto različitim valovima. Ali to mu nije dovoljno, pa zato prikuplja oko sebe, što je moguće više različne materije, po kojoj lupa, puše, udara, sad polagano sada jače, malo delikatno, malo bjesomučno, nekada rukom a nekada kordom — a iz sve te mase lupanja i udaranja i puhanja zrak se oko njega uzgiba u duljim i kraćim valovima i time nastaje velika umjetnina. Dok mi, koji sve to gledamo i slušamo, ostajemo zapanjeni pred takvom tvorevinom. A sam genij, ako ga samo za to zapitamo, što je sve to, čudi se, da smo mi kao bezumni, izgledamo kao oni, koji imaju uši a ne čuju, i trsi se da nam sve to rastumači, pa nas uvjerava, da se tu kriju velike ideje, veliki život, veliki osjećaji, i veliki događaji.

Višeput je dobro razotkriti tajnu te sile, da se vidi, što bi mogla biti umjetnost bez ideje ili bez racionalnosti i intelektualnosti za koju se nažalost, još i danas nekoji zagrijavaju!

(Svršit će se)

Dr. Hijacint Boškov

ULOGA »KAMARILE« U TRAGEDIJI ZRINJSKO-PRANKOPANSKOJ

(Svršetak)

Kako se u Beču 16. travnja još nije znalo, da je Zrinski s Frankopanom otišao iz Čakovca, to je glava kamarile, bojeći se da mu ipak žrtva ne izmakne, knez Lobkovic, pod tim nadnevkom upravio Zrinskom ovo pismo: »Presvijetli gospodine grofe, vrlo ljubljeni rođače! Ot. Forstal, koji se tamo vraća, razložit će vašemu presvijetlomu gospodstvu preblagu nakanu Nj. posvećenoga veličanstva, koja, budući se slaže s razborom i k tomu je nužna, ne dvojim da ćete joj se vi prilagoditi, da bude očevidnija preponizna odanost vašega presv. gospodstva prema Nj. Vel., i da se čim prije učini kraj ovim opasnim nesređenostima i neugodnostima. Što se mene tiče, neću nikad uzmanjkati, da se vašemu presvijetlomu gospodstvu iskažem iskreni rođak, i da to dokažem, kako to ozbiljna sadašnjica od mene zahtijeva. I prepuštajući se spomenutomu patru, glede ostaloga, koji će vam sve dovoljno razložiti, želim vam najbolje zdravlje. Vašemu presv. gospodstvu najpripravniji. — U Beču, 16. travnja 1670. — Presvijetlomu gospodinu grofu Petru Zrinskomu, predragomu rođaku.«

Knez Lobkovic mogao se je mirne duše prepustiti Patru Forstalu, budući je ovaj, dan prije, 15. travnja, morao da napiše slijedeću obveznicu:

»Ja, otac Marko Forstal, pustinjačkoga reda sv. Augustina, doktor svetoga bogoslovlja, poslanik gospodina grofa Petra Zrinskoga, obećajem sveto i pod svećenički zavjet. — Budući je uzvišenomu i nepobjedivomu rimskomu caru, kralju Ugarske, Češke i Dalmacije, nadvojvodi Austrije i tako dalje, gospodinu Leopoldu, preblagomu pragospodinu, rečeni gospodin grof Zrinski, krepošću svoga pisma, datirana u Čakovcu dneva 7. travnja, najpokornije požalio prestupke i zastranjenja, što je počinio, te molio oproštenje, i k tomu najponiznije i bezuslovno podložio sebe i sve svoje; i buduć je uzvišeno i presveto carsko veličanstvo u tom obziru preblagostivo odlučilo, da mu vrata milosti neće biti zatvorena, ako se pismeno odreče štetnih saveza s Turcima, kao i svih drugih veza i saveza štetnih za državu Nj. carskoga veličanstva i općemu miru, te ako dobrovoljno i iskreno oda sukrivce svojih saveza i čina, te Čakovac, Legrad, Kotoribu, Bakar i Bakarac, kao i ostale gradove, luke i tvrđave, što posjeduje i drži, izruči Nj. Vel., i u iste primi carsku posadu, te dođe u Beč kao molitelj i prositelj, a u svemu se ostalomu najponiznije i bezuslovno podloži blagosti Nj. presvetoga veličanstva, te izjavi, da će izvršiti i daljne carske naloge i odredbe: a te sve točke ja preponizno uzimam na sebe, te obećavam i prisižem, koliko bude do mene stalo, da ću uložiti svaki mogući trud, i da ću nagovarati svakim uspješnijim sredstvom i načinom, da gore spomenute točke, više spomenuti grof Zrinski u sve i posve, čim prije potpuno i do kraja izvrši, izdašno poda i ispuni, te privede kraju. U vjeru čega ovu svoju obvezu potpisao sam vlastoručno, zadajući svećeničku vjeru, da ću je izvršiti sveto i cjelovito, tako mi Bog

pomogao, njegova presveta, majka Djevica Marija i svi sveti i ugodnici božji. U Beču, 15. travnja godine gospodnje 1670. — Fr. Marko Forstal.«

Knez Lobkovic upravio je kako Zrinskomu posve slično pismo i Frankopanu, akoprem, kako car javlja vojnomu vijeću u Gradac 16. travnja, u 6 sati na večer, Ot. Forstal nije htio da preuzme jednaku obvezu i glede Frankopana.

General grof Karlo Breuner, kad je Međumurje bilo od carske vojske zauzeto, a Zrinskoga i Frankopana nisu mogli da ulove, izdao je 16. travnja proglas, u smislu da će oba biti pomilovana ako se u roku od 24 sata predadu, za slučaj te se još nalaze u Međumurju; inače, u roku od četiri dana; dok će se, u protivnom slučaju, raspisati ucjena na njihove glave. Izvješćujući pak isti dan o tom koraku cara, predlaže da se Međumurje utjelovi Štajerskoj, da se zaposjedne njemačkom vojskom i pretvori u vojničku krajinu.

Zrinski i Frankopan bili su još 13. travnja, u 11 sati u noći, s pratnjom od 20 oružanih ljudi, ostavili Čakovac, prevezli se kod Turnišća čamcem preko Mure, dok su im konji plivali, i odanle se uputili preko Kezmarta u Beč. Kad su došli u Goperstorff i odsjeli kod grofa Kery-a, ovaj ih je proglasio uapšenima. Prispjevši u predgrađe Beča, odsjedoše kod Augustinianaca, kod kojih se zadržaše, dok im knez Lobkovic nije poslao svoju kočiju, kojom su ušli u grad. Ta ih je kočija dovela do jedne gostione. Odatle ih premjestiše u stan podpukovnika bečke gradske straže, ali »in custodia honesta«.

O tom događaju mletački poslanik izvješćuje 26. travnja svoju vladu da su dugo raspravljali glavni ministri o načinu postupanja prema ovim dvama uapšenicima. Jedni su bili za to, da se odmah započme strogim redom i zakonskom točnošću, da se zametne strogi proces. Ti su osnivali svoje mišljenje na težini zločina, na preteškim posljedicama i na nuždi da se pruži strogi primjer itd. Drugi naprotiv, u prvom redu knez Lobkovic dokazivahu, da se ne treba prenagljivati, već da ovaku pobunu treba vješto *iskoristiti.* Strogost bi naime mogla baciti u zdvojnost sve ostale, koji, ne videći ni spasa ni oproštenja, mogli bi se baciti u naručaj najkobnijoj odluci. ... Glede Zrinskoga, Lobkovic je napose istaknuo, da on uživa velik ugled u sjevernoj Ugarskoj, da je knez Rakoci njegov zet, koji imade za sobom silu pristaša, pa je u mogućnosti da učini mnogo dobra, a i mnogo zla, prema tomu kako će se postupati s njegovim tastom. Rakoci da je sad pod oružjem i da imade sobom svoje pristaše, pa već stoga ne smije ga se prezreti već povratiti posluhu. Za tu pak svrhu *treba izrabiti* Zrinskoga, koji uživa silan ugled i po slavi svoga doma, i po svojem ličnom junaštvu i po krvnoj vezi. Uz to je mnijenje pristao i car... Tad se je uzelo u raspravu, tko bi imao da vodi taj proces, i bilo je predloženo više lica u sudačkom postupku iskusnih, da se takav postupak zametne ispravno, i kako je običaj kod sudova kad se radi o vrlo teškim zločinama. Tomu se je opet oprô Lobkovic, i nastojao je osvjedočiti cara, da u tako delikatnom predmetu treba da prepusti vodstvo *njemu, jer se tu treba držati više političkih diktata, nego li*

zakonskih propisa. I kad je car shvatio tu važnost, *prepustio je vodstvo* Lobkovicevoj sposobnosti i gorljivosti.

Kad se je Lobkovic — veli nadalje mletački poslanik — primio te tegotne zadaće, zauzeo se je zanosno, ne samo da izvuče sve na slavu i zadovoljstvo carevo, već i da podigne svoj vlastiti ugled. Poslao je po Zrinskoga svoju kočiju i dao ga dovesti u svoju kuću. Tu mu je stao govoriti i čuvstveno i s poštovanjem; požalio je nesreću što ga je snašla; nazvao je tu nesreću zajedničkom njemu i sebi; izjavio se vrlo interesiranim u njegovim mukama i žalostima; neka o njegovoj povoljnoj pomoći ne dvoji, ali da je nužno, da on (Zrinski) oživi svoju gorljivost prema caru, radeći za nj izvanrednim zanosom. Samo to može da potvrdi njegove iskrene osjećaje, i samo tako će još više obvezati carevu blagost prema sebi. Knez Rakoci, uslijed uske krvne veze, da napokon ovisi o njegovoj (Zrinskoga) volji, pa ga stoga treba obvezati, da i on doprinese dokaze vjernosti. Rakociju treba stoga da Zrinski piše izrazima usrdne molbe, da ga odbije od preduzetih obveza i da ga potakne na čine dobra i odana podanika.

Kad je Zrinski čuo — nastavlja mletački poslanik — o čemu se radi, odahnuo je. U prvom početku je mislio da će morati da odgovara na vrlo zakućasta pitanja, i da će se teško izvući iz neprilike; ali kad je vidio, da se radi o nečem sasma drugom, utješio se je, pa je uzvratio Lobkovicu, da on ne bi mogao da dade svome zetu očinskiji savjet, nego li da ga nagovori da se povede za njegovim primjerom. Stoga, da će mu on pisati onako kako žele carevi ministri; a on samo moli Boga, da prosvijetli pamet njegovu zetu, pa da izvrši svoju dužnost pokorivši se carevim odredbama. Napisao je (Zrinski) dva pisma: jedno za zeta, drugo za svoju kćer, i u njima im je opisao svoj jadni položaj, pa stoga neka se i oni odreknu saveza s Turcima, neka se pokore caru, i neka ne zaborave da je njegov spas i ugled u njihovim rukama. Treće je pismo napisao ugarskim županijama, kojima savjetuje, da odustanu od veza neugodnih caru, te ih opominje, da s nasiljem mogu izgubiti i ugled i imetak. Ta su pisma — veli poslanik — odmah otpremili, i sad se nestrpljivo čeka na uspjeh. Uz banovo pismo car je priklopio i svoje za županije, u kojem im obećava, ako polože oružje, svoju očinsku zaštitu.

Glavar kamarile polučio je svojom makijavelističkom okretnošću velik uspjeh. On je sad imao ne samo bana hrvatskoga u svojim rukama, već i taoca, koji će mu primiriti buntovne Ugre, bez krvi, bez oružja, pa će sad njegov ugled na Dvoru biti još veći.

Da se Zrinskoga još bolje uljulja u san najljepših nada, i da ga Lobkovic još uspješnije izrabi, kako nam opisuje mlet. poslanik u drugom svojem izvještaju istoga dana (taj dan ih je poslao u Mletke četiri), on je doduše bio odijeljen od Frankopana, ali se je s jednim i s drugim postupalo najobzirnije. Mogli su primati posjete, dapače su mogli imati i goste kod stola, tako da nije bilo traga ikakvoj strogosti. I mladi grof Ivan Antun da stanuje u blizini i da često posjećuje oca. Dakako, da sve to bana ne može da zadovolji, i da se on tuži, zašto mu

ograničuju slobodu, kad je od svoje dobre volje došao u Beč. Poslanik mletački na kraju vel,i da i on sam posjećuje bana, pa dodaje, da će nastojati, da ga i on osvjedoči o blagosti carevoj.

Da se shvati sav zamašaj igre Lobkoviceve prema Zrinskomu, treba imati na umu, da je knez Rakoci držao u svojim rukama dragocjena taoca, grofa Stahremberga, koji će 13 godina poslije ovih događaja biti zapovjednikom u Beču, g. 1683., kad ga budu, na poticaj Jelene Zrinske i njezina drugoga muža kneza Tökölija, potsjedali Turci. Kad je Rakoci doznao da je njegov tast, Petar Zrinski, u Beču, dao je oglasiti, da će on postupati sa Stahrembergom onako, kako u Beču budu postupali sa Zrinskim.

Dok se je očekivao odgovor od kneza Rakocija, Zrinski, misleći da ima posla s ljudima poštenim, napisao je, ili iz vlastite pobude, ili po nagovoru, svoje opravdanje dneva 2. svibnja 1670. To se opravdanje u glavnom tiče poslanstva Bukovačkoga u Carigrad i neprijateljstva konfidenta kamarile grofa Nikole Erdedija. Taj spis Zrinski završuje ovako: »Otac Forstal prispio je u Čakovac na veliku subotu pod večer i donio mi je pismo preuzv. kneza Lobkovica. Netom sam to pismo pročitao, pokorio sam se volji Nj. V., kojemu sam prije roka poslao svoga sina s izjavom, da ću doći i sam, netom to Nj. V. zapovjedi. Uništio sam svako dopisivanje s neprijateljima. Ja bih generalu Breineru bio lako odolio, ali tolike riječi meni za moju sigurnost zadane, učiniše te sam s konjem prešao preko Mure i došao pod zaštitu Nj. Veličanstva.«

Iz izvještaja mletačkoga poslanika od 3. svibnja doznajemo, da se bijaše prosuo glas, da se Frankopan bavi mišlju kako bi pobjegao. Da je kamarila naumice prosula taj glas, razabire se iz onoga što veli dalje isti psolanik, naime, da kad je ta glasina doprla do kneza Lobkovica, on je oštro ukorio i potpukovnika i majora gradske straže, dapače im je zaprijetio, da će oni odgovarati svojim životom, ako uapšenici pobjegnu. Tad su ovi postavili pred njihova vrata po dvije straže s golim mačevima, sa strogim nalogom, da dobro pripaze na sve što uapšenici rade i na svaki njihov korak. Kad su to oni primjetili, izručiše svaki svoju sablju.

Iz izvještaja papinskoga poslanika u Beču, 4. svibnja, doznajemo, da su te večeri prispjeli odgovori na pisma, što je Zrinski upravio knezu Rakociju i svojoj kćeri Jeleni. Rakoci je odmah odustao od jurišanja na Tokay i otpustio je dio vojske. Nadalje je pustio na slobodu sve zarobljene časnike, a grofa Stahremberga da je pridržao ne kao pukovnika već iz drugih, privatnih razloga. Sa Stahrembergom da se postupa s velikim obzirima: može slobodno da se kreće, samo ne smije ostaviti grad. Dapače je Rakoci dopustio, da k njemu dođu njegova žena i djeca. — Očito bijaše, da se Rakoci nije pouzdavao u kamarilu, pa je držao Stahremberga kao taoca za Zrinskoga.

Osim himbe prevladavala je u kneza Lobkovica i golema taština. Iz izvještaja, što je poslao mletački poslanik 10. svibnja iz Mödlinga, razabire se, da je isti poslanik imao dug razgovor s Lobkovicem, i da mu je knez na dugo i široko razlagao koliko ga je muke i truda

stojalo pitanje Zrinskoga i pobunjenih Ugra, ali da sad neizmjerno uživa gledajući kako se sve najljepše rješava, i kako je sve to bila skrivila prevelika careva dobrota prema toliko razuzdanim vasalima. Sad će već car promijeniti svoja načela; sad će morati da ga se svi boje, jer će držati u spremi znatan broj četa, budući je to jedini način da se uzdrže narodi u poslušnosti i sigurnost države. Svatko će moći da lako shvati, da oboružavanje nameće sama nužda, a nikakva ambicija.

Na te povjerljive izjave, poslanik veli, da nije mogao, da ne izrazi svoju živu želju, neka sve ispane na zadovoljstvo Nj. V. i na »još veću slavu ministra uzvišena po svome talentu, po poznavanju prilika i po iskustvu«. Ta se je pohvala — veli poslanik — osobito svidjela knezu. I onda nastavlja; da knez napose želi, da prodre općenito uvjerenje, da je samo njegovo djelo ako se je što dobra izvuklo u stvari Zrinskoga i u boljim odnosima, koji se zapažaju u sjevernoj Ugarskoj.

Lobković je dao priopćiti banu, da je njegovo posredovanje urodilo povoljnim uspjehom, ali uz primjedbu, da je to istom početak, i da treba nastaviti do kraja, sve dokle i ugarske županije ne polože oružje. Dodao je ipak, da se baš ne smije da pripiše taj uspjeh ni dobroj volji kneza Rakocija ni županijama, već činjenici, što se osjećaju slabi, što nemaju u zemlji pristaša, a pomoći iz inozemstva ne dobivaju. Da li je ban ponovno pisao, toga iz isprava ne znamo; ali se može naslutiti, buduć je već nakon nekoliko dana Rakoci pustio na slobodu grofa Stahrembrega, dapače ga je svojom kočijom otpremio u Tokay.

Kad su došle te povoljne vijesti Lobkovic, da dade oduška svome sadizmu, naložio je da se s uapšenicima strože postupa i da im se podvostruče straže. A kad je Zrinski protiv toga prosvjedovao, kamarila je opet sadistički uzvratila, da je »takav običaj, kad je car otsutan iz Beča«, naime da se tad svakoga bolje nadzire. Zrinskoga je to ljuto upeklo, tako da je upravio Lobkoviću odrješito pismo, u kojem se je, veli mletački poslanik u izvještaju od 17. svibnja, pritužio, da se takav postupak ne slaže ni sa zadanom riječju, ni s obećanjem; da on, pošto se je bez otpora pokorio, ostavio svoju zemlju i svoj dom carevim ljudima, nije nikad mogao ni da pomisli da će ga se toli ljuto žalostiti; da je ipak njegova zasluga, što se je primirio njegov zet, što je buna pritažena, i što je Ugarska opet učvršćena u vlasti carevoj; da se je on (Zrinski) nadao nagradi, nikako nemilosti. Stoga se on preporuča njemu (knezu), neka razloži caru pravednost njegove stvari, te neka mu se povrate njegova imanja. — Općenito se sudi, — veli poslanik — da je to pismo i smiono i nerazborito. Pouzdanje njegovo izgleda pretjerano. Ali što najviše srdi Zrinskoga, je to, što se njegova stvar pretresa previše sporo. Preslušavanja i istraživanja su prekinuta, i kao da ne će da ih privedu kraju, kako Zrinski i njegov drug živo žele i svakog božjeg dana mole. Ja naslućujem — veli poslanik — da ministri navlaš odugovlače, da crpe čim više koristi u smirivanju gornje Ugarske, gdje upliv Zrinskoga može premnogo. Kako danas stvari stoje, kad bi se kaznila

takva ličnost, koja uživa i povjerenje i poštovanje, izazvalo bi novu mržnju i ogorčenost. Da ga se pomiluje, smatra se nezgodnim, jer bi se to tumačilo više kao slabost, nego li kao veledušje i blagost. Stoga se oklijevanje smatra i pametnim i korisnim. Opažam — piše on nadalje — da se s velikom napetošću očekuje glasonoša iz Carigrada s izjavama Turaka u pogled prilika u Ugarskoj. Krene li veliki vezir nekamo daleko, i vidi li se da nije sklon buntovnicima, u Beču će se latiti oštrih mjera; u protivnom će se slučaju postupati obzirno i oprezno.

Nije kamarila trebala dugo da čeka na vijesti o turskim nakanama. Turski se je kajmakan poradovao s carskim poslanikom u Carigradu, »što su buntovnici ulovljeni, te što je Zrinski ponižen i ostao bez svojih gradova.« »Sad ćemo — dodao je istomu poslaniku — stojati s jedne i s druge strane granice kao blagi janjci.«

Na prvi se mah čini čudnovato, što nisu Turci izrabili prilike, kad je tolika smutnja vladala u Hrvatskoj a razgranjena oružana buna u Ugarskoj, ali kad se uvaži, da je rat poradi Kandije bio iscrpio i oslabio mnoge zemlje i da je sve vapilo za mirom, postaje jasno, zašto se Turci ne htjedoše upuštati u nove pustolovine. Zrinski je, očito, u najnepovoljniji čas ponudio Turcima savez.

Sad je kamarila odahnula. Grof Montecucoli odmah je predložio, da se bez oklijevanja udari svom silom na gornju Hrvatsku, a general Herberstein požurio se je da 28. svibnja piše biskupu Berkoviću, da »bi bilo dobro kad bi se predstavnici kraljevstva obratili Nj. Vel. s molbom, da buntovnike (Zrinskoga i Frankopana) ne vraća u Hrvatsku; već ako ih baš namjerava pomilovati, da ih osudi na doživotni zatvor.«

Slijepo povjerenje, što bijaše ukorjenjeno u obiteljima Zrinskoga i Frankopana prema vođi kamarile knezu Lobkovicu, dokazuje i pismo, što mu je iz Venecije 10. lipnja upravila Julija Ana Frankopanka, koja se obraća »prirođenoj dobrostivosti« njegovoj, te ga moli, da joj pošalje koju vijest glede njezina supruga, na čemu će mu ona biti do vijeka zahvalna. — Lobkovic joj nije ni odgovorio.

Knez Rakoci, očito neupućen glede položaja svoga tasta, poslije oslobođenja grofa Stahremberga, zametnuo je po svojem punomoćniku pregovore u Beču glede posvemašnjega poravnanja, pa je, uz otstup nekojih svojih gradova ponudio i doprinos od trista hiljada forinti u prazne careve blagajne. Većina kamarile se je izjavila za prihvat te ponude, pogotovo kad je stala da posreduje i Rakocijeva mati, i kad se je za prihvat izjavio i ostrogonski primas. Mletački poslanik, koji se opširno time bavi u izvještaju od 14. lipnja, ne može da pojmi, otkud toliki strah kod Ugra, kad se zna da car u Ugarskoj nema više od 5.000 vojnika. On taj strah zove naprosto kukavštinom (viltà). Papinski poslanik 15. lipnja piše, da se je prema primljenom nalogu zauzeo za Zrinskoga, i da, sudeći po izjavama što su mu date, on se nada da će car postupati prema njemu blago, s obzirom na veliko poštovanje što car goji prema Njegovoj Svetosti, pa dodaje, da kneginja

Rakocijeva, posreduje ne samo za sina već i za njegova tasta, Zrinskoga, kojega voli, a mletački se poslanik u izvještaju od 21. lipnja ponovno bavi s tim posredovanjem, te ponavlja svoje čuđenje glede straha Ugra pred nekoliko carskih pukovnija, i taj »nevjerojatni strah« on naziva sad »neobičnim kukavičlukom« (incredibile vilta).

Knez Lobkovic se je još uvijek skrivao pod maskom »dragoga rođaka« Petra Zrinskoga, pa je stoga poduzeo njegovo prvo preslušanje dvorski kancelar, član kamarile, barun Pavao Hocher. To je preslušanje bilo 26. lipnja, a trajalo je od 7 sati do podneva; Frankopanovo je preslušanje počelo isti dan u 5 sati popodne. Kad je o tim preslušanjima dopro glas u Ugarsku proizveo je vrlo neugodan dojam, budući, kako piše papinski poslanik u Rim 29. lipnja, »velikaš kraljevstva može da bude suđen samo u općem saboru kraljevstva.«

Kako je Julija Frankopanka vjerovala u humanost kneza Lobkovica, tako je vjerovala i banica Katarina, koja se 30. lipnja obraća njemu pismom, u kojem mu opisuje svoju zabrinutost, naglasujući, da ona često piše u Beč, ali nikad od nikoga ne dobiva ni retka. Ne treba ni spomenuti, da joj Lobkovic nije odgovorio.

Zrinski je bio opet preslušavan od baruna Hochera na 24. srpnja, od 4 do 8 sati na večer. To se je preslušavanje nastavilo 26. srpnja. Frankopana je preslušavao taj isti član kamarile po drugi put na 13. kolovoza od 4 do 6 sati popodne.

Zrinskomu valja da je sad puklo pred očima. On se odluči, te 5. rujna pošalje caru dvije spomenice. U prvoj piše: »Knez Lobkovic, vrhovni ministar, obećao mi je, po O. Forstalu, čisto i bistro, u ime vašega veličanstva, da ne ću biti proglašen ni buntovnikom ni nevjernim, da ne ću biti lišen ni života, ni dobara, ni časti, ni slobde, ni službe, ni dostojanstva, ni povlastica, ako se odmah pokorim, ako pošaljem za taoca svoga sina i »bijeli list« po meni vlastoručno potpisan. Nadalje mi je obećao varaždinski ili karlovački generalat, ako se odrečem banstva; obećao je platiti dugove moga doma, 30—40 hiljada forinti; obećao je da me kao predragoga rođaka ne će nikad zapustiti; dodao je, da on još nikad nikoga nije prevario i da je uvijek svoju riječ održao, te da je milost austrijskoga Doma beskrajna. Skoro sve to je potvrdio i preuzvišeni barun Hocher, vrhovni kancelar vašega Dvora itd.... Kad sam došao u Beč, skoro sva ta obećanja vaši prvi ministri potvrdiše stiskom ruke, ako pismeno posredujem da se stiša u Ugarskoj buna; a Bog je njihova srca omekšao, i oni se pokloniše volji vašega veličanstva. Ali ja i moja obitelj, protiv svake nade, protiv carskoga i kraljevskoga obećanja čamimo u bijedi, u nevolji, gnjijemo i jadno pogibamo. Kad se je radilo o »bijelom listu«, časkom, priznajem, dvoumio sam, jerbo se na njem može ispisati i smrtna osuda, i mogu se opozvati zadana obećanja, i nisam shvaćao za koju se svrhu to traži: ali kad je O. Forstal opet uzeo da me nagovara, i da se tu ne smije okolišati, kad se radi o stvari koja traži preblagi car... bez straha sam taj »bijeli list« izručio... Kad je O. Forstal bio propušten ovdje u Beču

k meni na razgovor, ja sam ga upitao glede moga »bijeloga lista«, i što se je na njem napisalo. On mi je odgovorio, da je on vlastoručno u sobi uzvišenoga kneza Lobkovica napisao ono, što je knez naložio. A knez da nije tražio drugo već da se obvežem da ću primiti carske posade, da ću doći glavom u Beč, da ću imenovati sukrivce, a ja sam to već izvršio... O. Forstal je imao vjerodajnicu uzvišenoga kneza Lobkovica, kojoj sam morao vjerovati. Za mene uzvišeni knez Lobkovic kao i svijetli dvorski kancelar Hocher, u koliko su javne ličnosti, zastupaju cara, oni su glavni ministri, stoga je za mene njihova riječ careva riječ; a moja obveza glede »bijeloga lista« jednako je dvostrana obveza... Carski orao ne lovi muhâ, a uzvišenu carevu riječ treba proširivati i tumačiti povoljno, nikako cjepidlačariti... Neka V. V. promisli da se ne smije nikoga dvostruko kazniti... Ja već toliko trpim, što mi je teže od same smrti... i to već šesti mjesec... a ne stradam samo ja, već i čitava moja obitelj, i nedužna moja djeca... Moj sin gine kao sužanj, ... pa da mu se barem dadu učitelji, i to na naš trošak... Mi stradamo, po mojem mišljenju, protiv zakona i prava kraljevstva, naše domovine, koja je prava V. V. sveto potvrdilo, a ta propisuju, da se nitko ne smije zatvoriti, nikomu se imetak ne smije zaplijeniti, proti nikomu se ne smije poduzeti ovrha, nikakva kazna odmjeriti, dok nije propisno pozvan pred sud i osuđen, pošto se saslušaju njegovi razlozi i obrana... Mi smo doživjeli sve protivno; s nama se je počelo ovrhom, zapljenom itd.... Neka se udostoji V. V. uvažiti, da nas ne vežu zakoni ni carski ni oni drugih zemalja; ;..dobro znadu moji takmaci, da smo se mi dugo i mnogo znojili i bdjeli za Štajersku, Kranjsku i Hrvatsku; i da su oni, a i drugi mogli mirno da spavaju, dok su Zrinski stražu stražili... Dosti se je razgoropadila dosele protiv nas zavist, pa bi bilo doba da i prestane... Obzirom na sve to, preponizno molim V. V. carsko, da, sjetivši se i naših zasluga, kao i svojih obećanja i svoje riječi, izvrši čin pravde i blagosti prema meni; i neka ne dopusti da se crnim žigom žigoše moja obitelj vama najvjernija, koja nikad ni madeža takova poznala nije.«

S ovom je spomenicom poslao Zrinski caru još jednu, u kojoj potanko odbija sve optužbe protiv sebe, te je završuje ovako: »Ako se i uzme, premda toga ne dopuštam, da sam doista htio da se pobunim. riječ V. V. je sveta, i mora da ostane neporeciva; a Bog nije tek jednom kaznio i to strogo prekršenje vjere, makar Turcima i nevjernicima zadane... Na tom se osniva pravo naroda i opstanak ljudskoga poretka... A carsko V. V. svojim pismom meni po zagrebačkom biskupu poslatim nedvojbeno mi je obećalo ne samo nastavak prvotne milosti, već i novih utjeha.«

Obje te spomenice Zrinski je napisao ukusnom latinštinom, koju je on izučio kod Isusovaca, koje bijaše dodijelio, poslije očeve smrti, njemu i starijemu bratu Nikoli, koga je pod Leopoldom I. na lovu tobože vepar razderao, car Ferdinand III.

Sad je kamarila nagovorila duševno opterećenoga Leopolda, da, mjesto odgovora, naredi, da se Zrinski i Frankopan prevedu odmah iz Beča u Bečko Novo Mjesto, i to pod jakom pratnjom konjaništva, što je bilo i izvršeno već 7, rujna, drugi dan poslije primljenih spomenica. Deset dana poslije toga, drugom naredbom zapovjedi da se mladi grof Ivan Antun premjesti u Prag.

Zapovjed carska od 20. rujna nalagala je komorskomu prokuratoru Dru Gjuri Freyen-u, da podigne protiv Zrinskoga i Frankopana tužbu pred sudom od 12 sudaca »ad hoc« imenovanih, pod predsjedništvom baruna Hochera. Tako je član kamarile postao pročelnikom onih koji su imali da sude toj dvojici hrvatskih velikaša. Taj sud su sačinjavali: 2 grofa: Windischgrätz i Windtag; 4 baruna: Hocher, Herbart, Kaplier i Bucculeni; 4 viteza: Andler, Bruning, Abeles i Leopolt, te 2 doktora prava: Molitor i Grundbach.

Zrinski još uvijek vjeruje u poštenje kneza Lobkovica, te mu 8. listopada, zajedno s molbom za pomilovanje, šalje pismo, koje završuje: »Blag je duh mudrosti; i ja evo s ovim završavam: u tvoju sam se riječ više nego pouhvao, u nju sam se pouzdao. Nadam se, da se zadana riječ Nj. V., kao i riječ vaše visosti, ne će prviput pogaziti baš na meni.«

Mletački poslanik u Beču, javljajući svojoj vladi, da je imenovan delegirani sud protiv Zrinskoga i Frankopana ističe, da Ugri nisu s time sporazumni, a car da ne traži njihov pristanak, jer se boji da mu ga uskrate. Završuje pak značajnom izjavom: »Stvari su vrlo delikatne: radi se o pravu i interesima, o koristi i poštenju.«

Ciljeve kamarile prilično osvjetljuje pismo što je knezu Lobkovicu pisao 28. listopada 1670. grof Herberstein iz Karlovca. Tu on knezu razlaže sve što je poradio da Hrvatska postane austrijskom provincijom. On tu veli, da bi veći dio hrvatskoga plemstva bio za to, dapače svi, osim trojice ili četvorice. Upozoruje kneza da će doći u Beč dva odaslanika, da traže od cara da imenuje novoga bana, buduć je Borković prestar, i da car potvrdi »stara prava«. On savjetuje knezu, neka se imenovanjem bana počeka; a kad to bude, neka se banu svakako oduzme vojnička zapovijed. Banovi hoće da tiranski vladaju, a to podnosi teško i plemstvo i narod. Imenuje li se ban, trebat će platiti krajišnike, a to su oni koji su držali protiv cara. Herberstein završuje svoj izvještaj s ovim dragocjenim zaključkom: »Završujem s molbom da vaša visost promisli, ako se ova prigoda propusti, da će se teško moći kojom drugom zgrabiti sreću za kosu... da se dobije jedno kraljevstvo, a da se ne izvuče mača iz korica. Za takav bi dobitak drugi vladari žrtvovali milijune novca i izveli napolje čitave vojske.« — To je više nego jasno!

Komorski prokurator Dr. Gjuro Freyen podnio je optužnicu 7. studenoga napose protiv Zrinskoga, napose protiv Frankopana. Sud im je te

optužnice dostavio još isti dan s pozivom da na istu odgovore u roku od 6 tjedana i 3 dana; a u roku od 8 dana da svaki imenuje svoga branitelja, koji mora da bude austrijanac. Zrinski je na taj poziv odgovorio spomenicom na cara, da ga se premjesti u Beč gdje bi našao odvjetnika. Tu je spomenicu odaslao preko baruna Hochera, pročelnika delegiranoga suda 12. studenoga. Nakon tri dana odaslao je caru, istim putem, drugu spomenicu, koju je završio značajnim riječima Psalmiste: »Memor esto verbi tvi servo tuo, in quo mihi spem dedisti«. Riješenja nikakova nije dobio, već mu je delegirani sud 20. studenoga imenovao za odvjetnika i branitelja Dra Ivana Stellina, dok je Frankopanu istom 29. studenoga bio dodijeljen kao branitelj Ivan Euler.

Zrinski je sam izradio latinski 27. studenoga svoja »Responsa ad criminalem processum«, gdje obara jednu za drugom pojedine točke optužnice. Taj je odgovor vrlo opširan.

Zrinski je sad počeo gubiti svaku nadu. Njegovo pismo od 11. prosinca 1670. upravljeno Lobkvicu odaje bol deprimirana čovjeka. On ponovno potsjeća Lobkovica na zadanu mu riječ, i moli ga, da, sjetivši se te zadane riječi, ne dopusti da propane do kraja. Neka svrše jednom s njime pa bilo kako, quali tali modo. Isti se dan obraća pismom i drugomu članu kamarile, barunu Hocheru. Tu se on tuži, da već deveti mjesec čami u zatvoru, ističući, da čim on jače objašnjuje kolika je obećanja dobio od cara i njegovih doglavnika, tim ga ovi bacaju u veću nevolju. On bi doista smatrao srećom, kad bi ga smrt skončala.

Frankopan je dao svoj odgovor na optužnicu 21. prosinca, a 30. prosinca se obraća knezu Lobkovicu moleći za zaštitu. Odgovor bijaše carska naredba slijedećega dana, kojom im se pooštrava zatvor, zabranjuje primanje posjeta i propisuje uzničarska hrana. Njihovim se slugama zabranjuje svako drugovanje. Zrinski se je pritužio poradi tih oštrih mjera barunu Hocheru, dakako bezuspješno. I Frankopan se u pismu od 24. siječnja 1671. tuži također Hocheru da pogiba od bijede i studeni u zatvoru.

Dr. Freyen dao je 14. i 17. veljače svoje replike na obrane Zrinskoga i Frankopana. Ali njihova je sudbina bila već zapečaćena. Da se nisu dali prevariti i da nisu došli u Beč i da su caru mogli ponuditi mnogo novaca, stvari bi se bile razvile drugačije. U tom sudu nas utvrđuje izještaj papinskoga nuncija u Beču od 15. veljače. On javlja u Rim, da je bilo naređeno, da se ima donijeti u Beč sve dragocjenosti, srebro, dragulji i gotovina što je zaplijenjeno Zrinskomu, Frankopanu i Nadaždiju, i da je ta zapovijed toga tjedna već izvršena. Prelazeći na Rakocija veli, da se je on ispričao bolešću, da se ne može predstaviti u Beču, kako bijaše car naredio, ali da će za to rado platiti veliku svotu u gotovu, kako bude određeno. Poslanik dodaje, da čuje, da će se od njega tražiti pet stotina hiljada forinti. Tu vijest popraćuje nuncij s izjavom, da bi dvor možda želio, da se svi optuženici, koji su još na slobodi, tako izravnaju.

Dr. Adam Ignac Strell, branitelj Zrinskoga, podnio je u ožujku drugu njegovu obranu. Ta je obrana sastavljena velikom vještinom i s dubokim poznavanjem zakona. U njoj je istaknuto, *tko može da sudi našemu velikašu*. Istaknuta su sva pismena obećanja careva po biskupu zagrebačkomu, po knezu Lobkovicu i po patru Forstalu. Tu se između ostaloga veli: »*Kraljeva je riječ sveta i nepovrediva, i jer vladar mora imati samo jednu riječ i jedno pismo, stoga ono što napiše treba da ostane napisano, i treba da je kao ugaoni i stožerni kamen zvjezdanoga neba*«; a na drugom mjestu veli: »je li tumač čestit, ne će nikad ni zla riječ škoditi;je; li tumač zao, nekad ni dobro riječ ne će koristiti.«

Istoga je mjeseca podnio svoju drugu obranu i Frankopan.

Sve te obrane i svi dokazi bijahu izlišni. Kamarila je *godinu dana prije* dokazivala caru, da mu je slobodno *prevariti Zrinskoga* i njegove drugove na božju vjeru; ona je pokušala da to utvrdi s primjerima iz historije. Kamarila je svoja nagovaranja olovom zalila, kad je caru prišapnula, *da se s imanjima njihovim mogu platiti mnogi dugovi i uzdržavati velike vojske!* Prije osude, još na 12. travnja, papinski nuncij, koji je sigurno u dušu poznavao i članove kamarile i svu kukavštinu hereditarno opterećenoga Leopolda, piše u Rim: »Razni savjetnici Nj. V., vojnički i državni, koji sačinjavaju delegirani sud, konačno se sporazumješe, da su optuženici zavrijedili smrtnu kaznu.«

Dr. Kristofor Abeles, član delegiranoga suda, podnio je 18. travnja istomu svoj votum, jelda li je i koliko je Zrinski krivac veleizdaje. U tom svojem votumu hoće da pobije razloge Zrinskoga glede njegove »declinatoria fori«, te veli, da je Zrinski priznao delegirani sud, dok je tomu sudu podnio svoj odgovor na optužnicu, i stoga da njegova »declinatoria fori« ne vrijedi. I kad je nanizao opet sijaset ovakih doskočica, glede careve riječi i carevih obećanja ravnodušno izjavlja, *da je car hinio, da se tako pobrine prije za svoju sigurnost, nego li za osvetu*. Zaključuje svoje dokazivanje time, da je Zrinski kriv, *da se ima osuditi na smrt, da mu se ima odsjeći glava i desna ruka, da mu se imanja zaplijenjuju, i da mu glavu treba nataknuti na kolac i poslati je u Međumurje, jer se baš i pristoji, da mu glavu mjesto krune, kao vladara Hrvatske, resi kolac*. I kad se je eto desio slučaj, da je on, Dr. Abeles, baš na 18. travnja izradio taj svoj votum, a to je godišnjica dolaska Zrinskoga u Beč, on je izradio, *per dei gratiam ex tempore* (bez priprave), i nadgrobni natpis za Petra Zrinskoga. Predloženi natpis, u prevodu, glasio je:

Čudnovato! Na ovaj si dan prošle godine došao u Beč
  Sad te u njem proglasiše dostojnim smrti.
»Dobra sreća, ništa drugo« jednom ti običavaše reći,
  Sad ćeš moći da kažeš »dobra smrt«, drugo ništa.
Ovdje u grobu leži Petar prezimenom Zrinski,
  Koji prije bješe junak, sad izdajica domovine.

Stoga, putniče, ne hvali dana prije zapada sunca.
Pristoji se, jerbo je inače krivo pravilo, da tko je
Jednoč bio čestit, takav prestane biti.
Do vijeka je sretan, tko je čestit i vjeran.

Sve je to potpisao član delegiranoga suda: Dr. Christoph Abele de et in Lilienberger.

Njegov je natpis bio preveć besraman, pa ga sud nije usvojio.

Kako se je počelo govorkati u javnosti, da bi Zrinski trebao da bude riješen, jerbo je njemu bilo obećano oproštenje, i da je on to oproštenje zaslužio već stoga, što je poslao caru za taoca svoga jedinca, najmiliji zalog, bojeći se da javno mnijenje ne bi ipak djelovalo na cara u tolikoj mjeri da bana pomiluje, kamarila se požurila, da isti taj dan, 18. travnja, sazove članove delegiranoga suda s tom zadaćom, da dokaže, kako je Zrinski nedostojan da bude pomilovan. Svoje dokaze je delegirani sud zbio u 14 točaka, i to: 1) da je Zrinski 10. ožujka 1670. pisao zetu Rakociju i od njega novaca tražio; 2) da je 12. ožujka i. g. otpravio iz Čakovca udovu grofa Nikole Zrinskoga; 3) da je 16. ožujka i. g. poslao k caru biskupa Borkovića, ali mu je strogo zabranio da u Beču reče, da ga je on poslao, već da je »motu proprio«, iz vlastite pobude, došao; 4) što nije dao biskupu Borkoviću nikakove vjerodajnice, već je htio da s pripovijedanjem biskupovim zada straha, pa stoga Zrinski laže da se je htio izravnati s carem; 5) makar je 19. ožujka biskup Borković bio još u Beču, Zrinski je 29. ožujka pisao Rakociju svoje drugo pismo, a također i jednomu izbornom knezu, tražeći od jednoga i drugoga novčanu pomoć; da je Zrinski imao nakanu da se pokaje, ta pisma ne bi bio pisao; 6) dok je biskup Borković sveudilj boravio u Beču, Zrinski je 21. ožujka pisao ono prokleto pismo Frankopanu; 7) treći dan, iza toga, 23. ožujka poslao je u Beč patra Forstala s onim infamnim uvjetima; 8) sjutradan, poslije nego je poslao u Beč O. Forstala, dakle 24. ožujka, Zrinski je izdao Frankopanu punomoć, koja počinje s riječima »Nos comes perpetuus a Zrinis«, s kojom ga ovlašćuje da u njegovo ime raspravlja sa stališima hrvatskim; 9) biskup Borković je otišao iz Beča 21. ožujka, i mogao je prispjeti u Čakovac tri dana poslije odlaska O. Forslala u Beč, pa ipak mu Zrinski izjavi, da će se pokoriti, ali pod uvjetom da car providi njemu i kraljevstvu, a s tim se je isprsio kao da je jednak caru, dakle postao je arogantniji; 10) slijedeći dan, poslije razgovora s biskupom, dneva 27. ožujka, Frankopanov čovjek Tomo Severović bio je poslat k paši bosanskomu, da traži pomoć; 11) jedanaesti dan, poslije odlaska O. Forstala u Beč, 2. travnja je poslao po drugi put kapetana Ivanovića paši kaniškomu, da traži pomoć; 12) 5. travnja, 14 dana poslije odlaska O. Forstala poslao je u Budim franjevca Tomasi, da zamoli pašu za pomoć; 13) 16. travnja je pisao grofu Herbersteinu, da će dati raspustiti turske čete kod Kaniže, a nisu ni bile na okupu; i 14) on se nije predao caru bezuvjetno, na milost i nemilost, već je naznačio svoje uvjete. *Pa lijepo da se i prizna, da je car svojim pismom od 21. ožujka oprostio Zrinskomu prijašnje grijehe, nije mu stim pismom mogao oprostiti potonje prevare.* Što je pak poslao caru sina, to

nema nikakve važnosti, jer ga nije mogao povjeriti u sigurnije ruke. Komu bi ga drugome bio mogao povjeriti? Zar Turcima?... Iz svega toga proizlazi, zaključuje delegirani sud, da se je on himbeno pokorio, na milost i nemilost, svojim pismom od 7. travnja 1670.

Dva dana iza toga, 21. travnja, sastala se kamarila na vijeće kod kneza Lobkovica, da se izrazi imadu li se i kako izvršiti po delegiranom sudu predložene smrtne osude. To je vijećanje trajalo od 7 u jutro do 1½ sata popodne, pa od 3½ do 9 sati na večer. Na dnevnom redu bijahu sve tri osude: Zrinskoga, Frankopana i Nadažda. Bili su nazočni: knez Lobkovic, te grofovi: Schwarzenberg, Lamberg, Martiniz, Nostitz, Montecucoli, Sitzendorff i barun Hocher. Kao tajnici su fungirali Dorsch i Abele.

Vijeće se je složilo u tom da pohvali vještinu, red i zakonitost delegiranoga suda, budući da na osudama ne treba ništa ni da se mijenja, ni da se ispusti, ni da se poboljša ili doda. Odobrava se, da svoj trojici treba odsjeći glavu i desnu ruku, a imanja da im se zaplijene. Ta i Ferdinand II., blagoslovjene uspomene, baš je tako postupao prigodom češke bune, i predložene mu smrtne osude uvijek u cijelosti potvrdio!

Poslije te konstatacije, knez Lobkovic je postavio vijeću nekoja pitanja, i to: 1) tko da osuđenima navijesti smrtnu kaznu? 2) koji se duhovnici smiju pripustiti k njima? 3) da li se smije dopustiti, da osuđene posjete njihova djeca, bliži prijatelji, ili tko drugi? 4) na koji se dan imadu izvršiti osude; da li sve na istom mjestu, da li javno ili privatno? 5) tko da im osude pročita, i tko da prelomi štap? 6) što da se odredi glede vojske taj dan? 7) da li se osuđenima smije dopustiti da prije smaknuća progovore narodu? kako da se to eventualno spriječi? 8) kako da se postupa s njihovim mrtvim tjelesima? i kako da se pokopaju? Zato je pak najvažnije, kako će osoba nj. veličanstva biti taj dan najbolje zaštićena, obezbijeđena od svake buke i opasnosti požara?

Tajno vijeće zaključi, na 1) da smrtnu osudu navijesti Nadaždiju Abele i Krumpach, a Leopold Molitor Zrinskomu i Frankopanu; na 2) neka slobodno izaberu svoje ispovjednike, ali na te treba dobro pripaziti i kad uniđu k njima, i kad izađu; na 3) niti je nužno, niti ima smisla da se pripusti ikoga k njima na oproštaj; ali, i kad bi se koga pripustilo, taj ne bi smio da s njima razgovara tajno, već javno, i to njemačkim jezikom; na 4) Zrinskomu i Frankopanu neka se navijesti smrtna osuda u četvrtak, u petak neka se priprave na smrt, a u subotu neka se osuda izvrši; na 5) treba ih izručiti gradskomu sudu, bečkomu, odnosno onomu u Bečkom Novom Mjestu; pa neka pisari tih sudova pročitaju njihove osude u plenumu, a neka prelomi štap dotični gradski sudac; na 6) na Grabenu neka bude, ili na kojem drugom zgodnom mjestu jedna pukovnija, još k tomu 5 satnija pješadije i 4 satnije konjaništva neka se povuku u grad; napose neka nekoliko satnija bude za vrijeme eksekucije ponamješteno po ulicama, u gradskoj kući i kod stratišta, a gradska vrata imadu se zatvoriti i ostati zatvorena, dokle se sve potpuno ne izvrši; na 7) može se dopustiti osuđenicima da govore čas prije izvršenja smrtne

kazne, ali samo dokle budu govorili o spasu duše; i za to, dok počmu govoriti o javnim stvarima, treba da im se to odmah bubnjanjem zapriječi, i bezodvlačno kazna izvrši; na 8) njihova mrtva tjelesa mogu uz pratnju prijatelja njihovih biti sahranjena pristojno, ali tiho i bez ikakova sjaja. Krvnik njih dirnuti ne smije, osim u nuždi ili ako bi oni sami to željeli; inače porezanje kose i svlačenje odijela neka im to obave njihovi sluge. (Poradi stanovitih razloga — tako stoji u zapisniku — neka sljedeću točku pročita samo car, ali javno neka se o tom ne govori.) — Što se pak uzvišene osobe nj. carskoga veličanstva tiče, zamolit će se najponiznije uzvišena osoba njeg. carskoga veličanstva, da ju se uzme pod dobru zaštitu i obranu, jer na njoj počiva čitavo kršćanstvo. Da se spriječi kakav požar, osim spomenutih mjera opreza, to će donjo-austrijska vlada opomenuti građanstvo, da se na vrijeme opsluži sve što za ovake slučajeve propisuje požarni zakon.

Kad je vijeće sve to obavilo, javilo se još jedno pitanje, i to, da je Nadaždi pripovijedao biskupu Garsoni, da se je još pedeset osoba zavjerilo da će pogubiti cara, pa bi se moglo uloviti još koga sukrivca. Stoga treba raspraviti, da li bi bilo uputno da se osuđene stavi na torturu prije ili poslije priopćenja osude; a također treba ispitati da li se to može, i da li to može biti korisno. — Delegirani je sud već jednoglasno izjavio da se tortura upotrijebiti može; ali je drugo pitanje, da li će to koristiti. Mogli bi oni, na mukama, po vražjem nadahnuću, imenovati najnedužnje osobe; a mogli bi i u mukama izdahnuti; napose pak da je Nadaždi slaba tjelesnog ustrojstva, a uslijed kostobolje uda su mu raskidana i oslabljena, te on muka ne bi izdržao. Stoga neka im se tortura po milosti otpusti, ali za to neka se, uz prijetnju torture Nadaždija i Zrinskoga još jednom presluša. Dapače car će dobiti od cijeloga svijeta priznanje i osobitu ljubav, što su sva trojica bila justificirana bez najmanje torture, na temelju vlastitih priznanja.

Može se mirno ustvrditi, da je ovakom cinizmu teško naći para u historiji svijeta!

Kamarila se je opet sastala na vijećanje 24. travnja, ali ovoga puta u većem broju. Uz članove što su učestvovali kod zadnjega vijećanja, sad su pridošli: knez Dietrichstein, te grofovi Stahrenberg, Auersperg, Ditrichstein, namjesnik Stahrenberg, Souches, Zinzendorff, Trautmannstorff, Springenstein, i Königseg. Vijećanje je trajalo od 8 do podne.

Zaključiše: da se i Nadaždiju i Frankopanu imade odsjeći glava i desna ruka. Oni su se jednako ogriješili, pa treba da budu i kažnjeni prema pravnom načelu: ubi paritas rationis, ibi idem sit iudicium. Što se osude Zrinskoga tiče, i ona je sasma pravedna; ali glede njega tri se glasa izjaviše u smislu, da mu se život pokloni, ali da mu se imetak zaplijeni, da ga se liši svih služba, da ga se proglasi nedostojnim za sva dostojanstva, pa da ga se osudi na doživotnu tamnicu, i to u takvom mjestu, gdje bi bila isključena svaka opasnost da po-

bjegne. Ta tri glasa (tri suca) osnivaju se na 1) zaslugama njegovih pređa; 2) na carevom ručnom pismu 21. ožujka 1670. upravljenom i Zrinskomu i biskupu zagrebačkomu; 3) na molbi za pomilovanje od 7. travnja 1670; 4) na odaslanju jedinca, najmiliji zalog, u Beč; 5) na obećanjima dobre nagrade, eventualno i jedne biskupije, patru Forstalu, ako stvar dokonča; 6) na činjenici što je sam knez Lobkovic poslao svoja kola po Zrinskoga da ga dovedu od Augustinijanaca u grad; i 7) treba da se bar nekome oprosti, da se ne reče, da se nije prostilo baš nikome.

Ali većina, i njoj na čelu knez Lobkovic izjaviše naprotiv, da ti razlozi ne stoje, i da treba sva tri kazniti jednako. Sva tri 1) imadu za sebe zasluge predaka; 2) u carevu pismu od 21. ožujka 1670. nije izričito naglašeno oproštenje; 3) Zrinski je sina od nevolje poslao caru, jer nije znao kuda da ga pošalje, osim u Tursku; 4) sam otac je došao, kad su mu svi drugi izlazi bili zakrčeni; 5) ljudima, kao što je Forstal, trebalo je, u ovakim prilikama, da se nešto obeća; 6) Forstalu se je dalo pismenu preporuku za Njegovu Svetost, da mu se podijeli u Irskoj jedna biskupija, i još 500 forinti za putni trošak kad ostavi ove nasljedne zemlje; 7) kočija kneza Lobkovica bila je odaslana kao zaklonište Zrinskomu pred bijesom naroda; 8) glede doživotne tamnice veli Politicus: gledom na veličinu takova zločina doživotna je tamnica prelagana kazna; to ne bi bila kazna, već samo odgoda oproštenja, budući da se srce vladara s vremenom obraća milosrđu, a pomilovani kažnjenici vraćaju se istim zločinima; i dok je kažnjenik u zatvoru prijatelji i sukrivci pokušaju sve i sva, da ga oslobode; 9) treba uvažiti da je i Nadaždi imao jednu carevu cedulju za kneza Lobkovica; 10) zašto Nadaždi, koji nije bio glava zadnje pobune, i Frankopan, koji je samo sukrivac, ima li bi da poginu; a Zrinski, kao glava zadnje pobune, i glavni krivac, imao bi da ostane na životu? a što bi rekao sv. otac Papa, da se odrubi glava samo onomu koga je on preporučio? 11) Zrinski je nepopravljiv; 12) careva glava ne bi nikad bila sigurna itd. U kratko: car će pomiluje li Zrinskoga navući na se mržnju i nesigurnost u državi, dok će postići aplauz cijeloga otkupljenoga svijeta, kazni li sva tri jednako.

Car je potvrdio sve tri osude. Zrinski je 28. travnja 1671. bio još jednom preslušan. — Pokazaše mu i mučila, ali on nije odao nikoga.

Glave su Zrinskoga i Frankopana pale 30. travnja 1671. Kamarila je triumfirala, jerbo car Leopold I. bijaše hereditarno opterećen!

Grof Petar Zrinski bijaše šestnaesti ban iz slavne porodice Šubića-Zrinskih.

B. Poparić

MIHOVIL PAVLINOVIĆ I NJEGOVO ZNAČENJE

(Nastavak)

Premda su političari bili zaokupljeni »životnim pitanjem narodnoga obstanka«, kulturni je život tekao paralelno s političkim i osjetno je napredovao. Škarić izdava »Sveto pismo staroga i novoga Uvita«, Kavanjin »Bogastvo i Uboštvo«, Kurelac objelodanjuje Budinićev prevod »Psalama Davidovih« i »Vienac narodnoga Uzdarja«, Fr. Rački »Pismo Slovjensko« i »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije«, Kukuljević »Jura Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae«, braća Mladinov »Bugarski Narodni pjesni«, Utješenović »Nedjeljko« i »Die Militärgrenze und die Verfassung (Wien, Marz et Comp.), Botić »Biedna Mara«, Kvaternik »Das historisch-diplomatischen St. Stefans Krone« i »Politička razmatranja«, K. Vojnović: »Un voto per l'unione«. Narodne napore aktivno prati i dnevna štampa, te se te godine naročito ističu sa svojim domorodnim pisanjem ovi listovi: »Ost und West«, »Pozor«, »Glasonoša« i »Novice«; oni su bili — kako reče sam Pavlinović — »ročišta svih domorodnih zatočnika, i poluga Jugoslavinskomu duševnom ujedinjenju!«

Pavlinović gleda pronicavim okom u budućnost i tvrdo vjeruje u konačnu pobjedu svoga naroda, došla ona »zakonitim« ili »putem vanrednih preokreta«. »Hrvatska, ako se hotimice sama ne poništi, čeka njezin dan. Njoj je dično mjesto zakazano u preporođenu Istoku. Samo Hrvati nek budu ljudi; neka se sami dalje ne zapliću: neka čisto znadu i složno kažu šta hoće.«[28]) U dalmatinskom Saboru udara smjelo, proračunano i konsekventno na autonomašku većinu i to m a j č i n i m h r v a t s k i m jezikom, osniva čitaonice u osvojenim općinama, okuplja narod, bodri ga u čitaonicama i pod vedrim nebom, radi neprestano i neumorno, putuje od jednog do drugog mjesta, fiksirajući u jedan jedini cilj: sreću i slobodu svoga naroda. »Kad je trebalo u korist hrv. narodne stvari Pavlinović je znao putovati, da prouči, da sakupi, da ohrabri, da vrši zadaću apostola i propovjednika.«[29]) »On je bio uvijek ondje, gdje su ga zvale narodne borbe, narodne i crkvene svečanosti.«[30])

Radi ove političke borbe Astrijska je vlada počela progoniti preko svojih namjesnika Pavlinovića i njegove junačke drugove: Klaića, Montia, Vojnovića, Nodila. Tako je proti Pavlinoviću i Nodilu podignuta tužba zbog zločina bunjenja u Pavlinovićevu članku »O narodnosti« objelodanjenom d v i j e g o d i n e prije podignuća tužbe (1862.). Na 20., 25. i 30. kolovoza, počima čitav državni aparat da udara na narodnjake, ali što je još gore, pravoslavni arhimadrita Kovačević, kao i svi katolički biskupi šalju okružnice župnicima, u kojima im strogo zabranjuju, da agituju za ljude protivne vladi. Makarski načelnik, Milicich, javno prijeti: »Tko bude govorio u prilog Pavlinoviću, bit će odmah sapet u verige i odveden u tamnicu«. »Iskrivljuju se listine zabranjuju skupštine, smeću sa vlasti seoski glavari, koji su s oporbom. U Kninu n. p. na 1000

---

28) Pavlinović, Mihovil: Hrvatski Razmišljaji str. 8. Zadar, 1884.

29) Politeo, Dinko: Izabrani čl. str. 182.

30) Id. Str. 182.

birača priznato je pravo biranja samo 200. Izbori su provedeni uz asistenciju vojske.«[31]) Na 31. svibnja, te 1., 2. i 3. srpnja 1865. vodi se rasprava proti 27 podgorskih mučenika optuženih »radi nasilja sredstvom odpora oružjem službenim ljudima«. Kako je čitava optužba hodila za tim, da se u taj posao uplete i samog Pavlinovića, obećavalo se je zatvorenim i na sve moguće načine mučenim podgorskim optuženicima, da će biti smjesta pušteni na slobodu, ako samo kažu, da ih je Mihovil Pavlinović huckao. Podgorani su mjesece i mjesece čamili, gladovali i umirali u tamnici, ali nijesu htjeli odati svog slavnog vođu, dok nijesu ipak konačno pušteni, blagodareći odličnoj obrani Dra K. Vojnovića, kasnijeg prijatelja i pobratima Mihovilova.

Svirepe li ironije!

One iste večeri, kada su u Zadar doveli uapšenike iz Knina i Drniša, gdje je već ležao u zatvoru i njihov zastupnik Dr. Lovre Monti, na namjesništvu priredi še banket, na kojemu je Lapenna nazdravljao u zdravlje sretno utamničenih narodnih vođa: Pavlinovića, Klaića, Montia, Danila i dr. I... dok su ovi veliki i idealni ljudi strepili za svoju i narodnu slobodu, na namjesništvu su se slavile orgije i sastavljale krive izborne listine!...

U PRVOM DALM. SABORU I EGSODUS IZ SABORA. (GOD. 1861.—1870.)

Čim se je Pavlinović domogao slobode, bio je izabran u naknadnim izborima (od 92 glasa dobiva 72). Iznaša u Saboru za rasprave o adresi 3. II. 166. u svom »sjajnom« govoru sve strahote »od procesa Vragolova do strahovlade Lapennove«. Malo kasnije prihvaća rukavicu dobačenu od Bajamontia i odgovara: »Neka znade č. Bajamonti, da nitko ne zaslužuje manje vjere od onoga koji propovjeda mir, a kasnije se slaže s onima što se hrane neslogom; neka znade da izjavljivati se Slavenom a mrziti sve što slavenstvom diše, izjavljivati se narodnjakom, a stajati napetom puškom proti svemu što narodnjaštvom miriše, preporučivati drugima parlamentarnu umjerenost a sam napadati, navlaš poticati politička pitanja koja nas dijele a u isto doba govoriti o slozi, uvadjati retoriku u isključivo polje aritmetike — nije ni umjereno ni iskreno ni ozbiljno!«[32])

Burna god. 1867., u kojoj je stvoren dualizam, bila je nesretna za sve Slavene; puna je presudnih političkih zbivanja, među kojima je i raspust pokrajinskih saborâ.

Izbori su bili upravo strašni. Zato 25. veljače, pri raspravi o ovjerovljenju izbora, Pavlinović ustaje u Saboru i žestoko napada Lapennu na talijanskom jeziku u jednom od svojih najboljih govora i zadava mu smrtan udarac. Mnogi iznašaju da je dojam toga govora bio toliko jak, da su čitav Zadar i Dalmacija bili za dugo vremena

---

31) Jubilarni broj Narodnog Lista str. 99
32) Id. str. 100.

pod neposrednim dojmom njegovim. Autonomaši mu se osvećuju i već u narednoj sjednici 28. II. uništavaju njegov izbor na temelju tri smiješna »razloga«. Ljubiša oštro napada to bezakonje i završava svoj govor riječima: »Ako ste nakanili to, sve nas otjerajte, jer mi nećemo ni u ovaj sabor ni drugdje donijeti druga načela i čuvstva već samo slavenska, pa i kad bi vam za rukom pošlo sviju nas ukloniti, znajte, da za nama stoji velika hrpa naroda, a pored nama omladina, u kojim redovima nećete nikad ugušiti čuvstvo narodno, ma koja sredstva upotrebili!«[33])

Isključenje velikog narodnog borca sa strane talijanske većine, izazvalo je pravi revolt u čitavoj Hrvatskoj kao i u svim slavenskim zemljama. Isključenje Pavlinovića iz sabora izazvalo je ogorčenje u cijeloj zemlji i on je doživio plebiscit. Na 1. ožujka njemu u počast bila je večera u zadarskoj Čitaonici, učestvovanjem svih narodnih zastupnika i velikog broja građana. Kada je prispio u Split, dočekala ga je masa svijeta sa poklicima, a tamošnja Čitaonica priredila mu je počasnu večeru. »Il Nazionale« prima tom zgodom iz Splita brzojavku: »Nikad Split ne vidje sličnog izljeva rodoljublja.« Njegovi zastupnički drugovi upraviše mu kroz »Il Nazionale« i »Narodni List« ovu izjavu: »Izvanredni događaj Tvojega isključenja iz sabora bio je već osuđen od svakoga ljubimca slobode i zakona. Udaljen od pokrajinskog zastupstva Ti se ne udaljuješ ni od naroda, komu si plemeniti sin, ni od Tvojih prijatelja, kojima ostaješ ponos i dika. Mjesto, koje si izgubio u saboru, hranit ćeš ga u srcu sviju, koji ljube i počituju svoj narod, osviešćen, ako i čijim, neumornim Tvojim radom. U Zadru 1. ožujka 1867.«[34]) Pavlinović prima mnoštvo pouzdanicâ od općina, čitaonica, rodoljuba, omladine i sl. Tako mu bečka omladina šalje brzojav na kojem su potpisani đaci Hrvati, Srbi, Slovenci, Česi, Poljaci i Rusini; među njima nalaze se mnoga imena, koja su kasnije igrala vrlo važne uloge u slavenskim parlamentarnim krugovima Austro-Ugarske monarhije. U naknadnim saborskim izborima (Makarska—Vrgorac—Metković) izabran je opet Pavlinović silnim oduševljenjem njegovih birača i veseljem cijele Dalmacije i Hrvatske. Njegovi vjerni birači šalju mu upravo ganutljivu pouzdanicu tom zgodom, u kojoj doslovno kažu: »Mihovile, naša diko, sliedi kako si počeo Bog je s Tobom, narod je s Tobom. Naše srce uz Tvoje srce, naš glas, uz Tvoj glas, do groba i do vieka, tvrda Ti vjera! Ti si naš čovjek, Ti si Hrvat čovjek; mi Tebe vidimo, mi Tebe poznajemo. Tebe ni smrt od nas rastaviti neće... U Vrgorcu, na 21. listopada 1867.«[35])

Marin Pavlinović

(Nastavit će se)

[33]) Id. str. 101.
[34]) Id. str. 101.
[35]) Id. str. 101.

L I S T A K

MRTVAČKO ZVONO

Vjekoslav Spinčić preminuo je dne 27 travnza na Sušaku u 85. godini života. Nema inteligentnog Hrvata, koji nije čuo za ime i za rad profesora Vj. Spinčića. On je posljednji od trojke Laginja-Mandić-Spinčić, koji su posljednjih 45 godina vodili sudbinu Hrvata u Istri. Tek ova trojica uzeta zajedno neodijeljeno jedan od drugoga predstavljaju jednu cjelinu vodstva naroda potlačena i politički i ekonomski i kulturno. Pa nije moguće govoriti o jednomu bez drugoga. Oni su preuzeli vodstvo naroda iz ruku rodoljubnih Vrbničana. Do god. 1889 Dr. Dinko Vitezić je vodio Istru. Vrbnik je bio prvo žarište hrvatske narodne misli. Kad je Vitezić oronuo, mjesto da ga naslijede njegovi nećaci braća Trijastići, bjehu podignuti na narodnim ramenima najprije Vj. Spinčić, pa Laginja i onda Mandić. Njih su savjesno i ustrajno pomagali i Vrbničani Trinajstići i svi ostali intelektualci, ogromnom većinom svećeničkog stališa u Istri i na otocima: Flego, Gervar pop Šime, Dr Stanger, Dr. Dukić, kanonik Fran Volarić itd. Nu vodstvo ostade pri Kastavcima. Oni su bez utanačenja porazdijelili rad: Laginja pretežno vodio političko-gospodarsku stranu, skupštine, posujulnice, obrane na sudu itd. Spinčić vodstvo »Družbe Ćirila i Metoda«, za koju je radio neumorno. A Mandiću preostade uređivanje stranačko - političkog glasila »Naša sloga« Taj rad spada već u povijest. Premda su njih trojica bili različitog karaktera i temperamenta, ipak su održali slogu i jedinstvo radi narodne stvari.

U vezi sa Spinčićem trebalo bi spomenuti sve što je Zagreb učinio za istarsku Družbu, da osvijesti onaj kut naše domovine. A kako je sve ono tragično svršilo! Pok. Laginja u časovima očajnosti pod konac života, sjećajući se svega, osjećao je kao neku grižnju, što je osvijestio istarskoga kmeta. Da ga nije osvijestio, onaj bijedni kmet, onaj prezreni ščavo, ne bi danas toliko trpio. Bio bi se prilagodio lakše svojoj sudbini.

Od one trojke, dvojica su bili svećenici. Spinčić i Mandić. A što je drugo mogao i postati Kastavac prije osamdeset godina? A svećeniku je bilo uvijek najlakše predati se narodnom poslu, posvetiti se onom velikom djelu osvješćivanja i oslobodjivanja bijednih i neukih: nije sputan vezama obiteljskih briga.

Vj. Spinčić je umro na Sušaku, a pokopan je u rodnom Kastvu najsjajnijim načinom. Sve što u ovim prilikama jedna državna vlast može pružiti vjernomu pokojniku, to je pokazala prigodom sprovoda Vj. Spinčića. Po običaju bilo je držano govora u velikom broju, ali oni govori odaju ljude, koji nisu poznavali duh Vj. Spinčića. Ne smiju se ljudi suditi po sadašnjici! I u novinskim člancma o životu i radu pokojnikovu napisano je mnogo pogrešaka, koje ne smiju preći na potomstvo. Krivo je prikazano pitanje njegova penzionisanja i obustave plaće, koje je bilo odmah popravljeno, kao što su krivo navedeni uzroci onoga vladinog koraka. Nitko nije spomenuo posjet Istrana pod vodstvom Spinčića i Laginje Anti Starčeviću u god. 1891. U onoj prigodi je Spinčić držao govor, koji je smutio vladu u Beču, a bio je neočekivan, jer Istrani ne bijahu stranački opredijeljivani, a Spinčić napose lično nije bio sklon pravaštvu. On je naginjao više Strosmajeru i Obzorašima. Naprotiv Laginja je bio izraziti pravaš od početka.

Nitko nije spomenuo atmosferu, u kojoj je Spinčić živio i koja tumači njegov posljednji stav. I mentalitet ondašnjih svećenika političara nije nigdje zabilježen.

Treba se sjetiti samo jedne izreke magjarskog Primasa izrečene na jednoj skupštini: Ja sam prije Magjar pa onda katolik. U ono vrijeme se je stavljala nacionalna misao nad svaku drugu misao. Ta misao je dominirala i kod Hrvata među stanovitom gru-

pom svećenika liberalaca, koji su ponosom isticali svoje liberalstvo. I Spinčić je plivao onom strujom, koja, u ono doba, nije se baš mnogo isticala, niti je bila tako zazorna. Njegov nacionalizam, njegove borbe proti Talijanima omrazile su mu sve što je talijansko, po onoj srpskoj: radi brata Jovana zamrzih i na svetog Jovana.

Nema dvojbe, da su pokojnikovi štovatelji à tout prix mnogo toga njemu pripisali, što je bilo od njega daleko, a braneći, što se ne dade braniti, samo su zasjenili njegovu lijepu uspomenu prosvjetitelja istarskog kmeta.

Njegove zadnje čine trebat će kritički ispitati i podvrći sudu zdrava razuma.

Da je Spinčić bio dvadesetak godina mlađi, može biti da bi se u zadnje doba bilo nešto u njemu ispoljilo, što je zapriječila starost i skora smrt.

Sud o njegovoj ličnosti prepuštamo povijesti. Mi se sjećamo njegovih velikih i neizbrisivih zasluga za narod, pa nad svježim grobom kličemo:

Pokoj mu duši.

Dr. Djuro Ljubić. Nije doživio ni Kristove godine ovaj mladi kulturni pregalac i preselio se je u vječnost uslijed bubrežne bolesti dne 12 lipnja 1933. Rođen je u Zadru 4. X. 1903. od oca već pok. odvjetnika Dra Josipa Ljubića, koji se je potpisivao u svojim publikacijama Ild Bogdanov. (ILD = *J*osip *L*jubić *D*inkov.) Otac mu je bio činovnik pa odvjetnik. Otac mu potječe od vrlo dobro poznate starogradske obitelji Ljubića, koja je dala znamenitog hrvatskog učenjaka, arheologa i historičara, akademika Don Šimu Ljubića, osnivača zagrebačkog arheološkog muzeja. Don Šime je bio brat djedu pok. Dra Gjure Ljubića. Majka mu je pak bila od vrlo uglednih obitelji iz Jelse: Dobronića i Gamulina. Za to su mu i prenijeli smrtnene ostanke u Jelsu. Nema romantike do Jelšanskog groblja!

Pokojnik je mnogo pisao iz područja pravne povijesti među Hrvatima, da se je čitatelj morao diviti, odakle u ovo materijalističko doba, toliko znanja i marljivosti u ovom mladom čovjeku.

Mi smo pratili njegov znanstveni rad s najvećim interesom i gojili smo nadu, da će Dr. Gj. Ljubić dokončati sve prepirke o podrijetlu i prošlosti Hrvata. Vidjeli smo, kako je duboko zaronio u stvar. Ako »Hrvatska Straža« plače neprežaljenog druga i prijatelja, »Hrvatska smotra« žali izgubljenu nadu. Prerana smrt pokosila jednu živu i opravdanu nadu. Da, on je bio nada svakoga Hrvata intelektualca.

Dr. Gjuro Ljubić, odličan karakter, neumorni kulturni radnik, iskušani talenat, u ovo pokvareno materijalističko doba mora da bude istaknut kao uzor mladeži: uzor rada, uzor poštenja, uzor morala, uzor sina i brata uzor prijatelja. Neka mu je vječna spomen u narodu!

»Čudesno je, piše »Hrv. Str.«, bilo to njegovo opsežno znanje. Ipak ga ta svestranost nije dotle zavela, a da se ne bi specijalizirao u nekim disciplinama. Po svršenim naukama i zvanju bio je pravnik i nakon svršenih studija (doktorirao u Zagrebu u veljači 1926.) neko vrijeme ozbiljno je mislio o sveučilišnoj katedri, za koju je dobio i ponuda. Međutim zbog uvjerenja Udubio se, nesamo u hrvatsku opću povijest, nego napose u hrvatsku pravnu povijest. Iz te struke napisao je u Radu Jugoslavenske akademije (Sv. 240 g. 1931, temeljitu raspravu »Lige i posobe u starom hrvatskom pravu s osobitim obzirom na poljički statut«. U toj velikoj raspravi, koja opsiže preko 100 stranica, on je upozorio na neke hrvatske pravne institute u našoj sredovječnoj povijesti. Prvim počecima hrvatske povijesti najradije se bavio, kako to pokazuju i njegovi eseji u almanhu »Selo i grad«, »Umjetno bratstvo kod starih Hrvata«, »Da li je postojala starohrvatska umjetnost«, »Postanak slavenskih država« i »Napredak povijesnog shvaćnja u Madžarskoj«, u kojem konstatira, da madžarski historičari iza svjetskog rata objektivnije sude o postanku »Pacta conventa«.

»Pokojnik je naročito proučavao postanak i razvoj banske časti kod Hrvata, koji su jedini sačuvali taj osebujni državno-pravni institut. On je smatrao, kako je to i dokazano u zadnje vrijeme, da je banska institucija avarskoga podrijetla i sabirao je građu da dokaže, da se ona u staroj hrvatskoj državi razvila analogno kao i kod turanskih naroda, gdje uz vladara, kagana ili sultana, postoji paralel-

na funkcija ban (bajana), jugura (kod turanskih Bugara) ili velikog vezira. Zbog toga marljivo je nabavljao knjige i rezao iz stranih novina svaku vijest o povijesti turanskih naroda. Dakako da u tridesetoj godini nije dospio da obradi sa sasvim novog gledišta taj naš najosebujniji pravno povijesni institut«.

KNJIGE I ČASOPISI

Vasa Stajić: Jovan Jovanović-Zmaj. Knjižara »Slavija« u Novom Sadu izdala je prigodom stogodišnjice rođenja Zmaja Jovan ovu krasnu i iscrpljivu monografiju pjesnika, koji je, ne samo među Srbima nego i među Hrvatima, očuvao svoj lijepi popularitet. Zmaj Jovan je bio po zvanju liječnik, koji je malo liječio ljudska tjelesa, a više ljudske poroke svojim jakom, dapače i jetkom satirom.

On je bio rođeni pjesnik. I to ne servilni pjesnik, koji sluša zapovijedi; nego pjesnik slobode, pjesnik napretka, pjesnik ljubavi. Njegova je satira »gorka ljuska« sa zdravim lijekom unutra.

Kroz ovu biografiju g. Stajić je uspio da nam prikaže narodni život Srba u Vojvodini i u Šumadiji za nekoliko decenija. Prikazao je Zmaja u cijeloj njegovoj kulturnoj i političkoj djelatnosti. Zmaj si bješe postavio za geslo:

Sve je ništa,
Jedno je — narod moj.

U ono doba žarkoga idealizovanja nije moguće zamisliti pjesnika književnika bez političke djelatnosti. Jer onda je politika značila otadžbeništvo.

Zmaj Jovan je bio u tom smislu i političar. Takav je bio i naš Imoćanin Jovo Sundečić. Mogla bi se izraditi vrlo uspjela paralela između sina kršne Dalmacije i sina Vojvođanskih neprekidnih ravnica. Da slika bude potpuna uz Popa Jovu staviti Miju Pavlinovića, a uz Zmaja Jovu popa Jovu Hranilovića!

Ova Stajićeva knjiga je najljepši spomenik i najdostojniji uspomeni pjesnika »Gjulića Uveoka«.

Dr. Cvjetko Škarpa: Dinko Politeo. Studija. Prigodom tridesetgodišnjice Politeove smrti pod gornjim naslovom izdao je mladi publicista Škarpa, uži zemljak pok. Politea, ovu studiju, za koju je izrabio dosta opširno sav publicistički rad čovjeka, koji je za života bio priznat prvim novinarom na Balkanu. Dok je studija u tom pogledu dosta opširna, u pogledu moralnog portraita samoga Politea, dosta je manjkava. Trebalo je, da mladi pisac sakupi privatnu korespondenciju Politeovu, da se porazgovori s ljudima, koji još žive i koji su ga poznavali iz bližega, da je moguće sa svima, da slika bude potpuna.

Pisac n. pr. ne vidi prednost otadžbeničkog novinarstva nad profesionalnim. Profesionalni novinar je parija. Profesionalni je novinar rob, koji za komad kruha mora tegliti, mora kulučiti. Koliko vrsnih pisaca, koliko odličnih književnika mora i danas da kuluči na štetu svoga talenta, na štetu i same narodne kulture. Koliko ih imade, koji kuluče proti svomu osvjedočenju? Imena mi se nameću pod pero. Koliko su velike moralne muke takovih bijednika! Politeo je bio jedan od prvih profesionalnih novinara. Ali profesija novinar nije u njemu ubila dušu, pa se je znao otresti i napustiti položaj da očuva slobodu duše. Njegov prela iz »Obzora« u redakciju »Hrvatske« pa istup iz redakcije »Hrvatske« da kasnije slobodno sarađuje u raznim dnevnicima pa i u »Obzoru«, njegovo izdavanje »Prave hrvatske misli«, nasuprot Radićevoj »Hrvatskoj misli«, onda »Mlada Hrvatska«, koja je mirisala po »La giovine Italia«, su pojave, nastale iz otpora njegova duha, iz sukoba mentaliteta.

Mladi pisac nije proniknuo ni atmosferu, u kojoj je Politeo živio. Nisu mu točno poznate ni ondašnje prilike publicističke. Tako na str. 13. pisac piše, kako je p r a v a š k a o m l a d i n a god. 1889. kad je Politeo došao u redakciju »Obzora«, p o č e l a i z d a v a t i »Hrvatsku«, na koju je prešao i Politeo god. 1895. kad su se razbili pregovori o fuziji političkih stranaka.

Tko pozna političku prošlost Hrvatske, znade, da nikada nikakova omladina, a najmanje pravaška, koja je bila najsiromašnija, nije izdavala dnevnik »Hrvatska«. List je izdavao Klub stranke prava, a potrebitu jamčevinu bješe položio Dr. Juraj Žerjavić, župnik Marija-bistrički. Izlaženje »Hrvatske« kao dnevnika je mnogo starije. Izlazila je najprije u tiskari Dra Davida Starčevića i drugova kasnije kod Šolca sve do sloma stranke

itd. itd. Ovakovih netočnosti imade dosta. Doduše će malo ko opaziti ove stvari, jer starijih imade sve manje. a mlađi ne znadu.

Studija zapada 30 Din. a može se naručiti kod tiskare Merkantile, ili u knjižarama.

Zlatko Gorjan: Kroatische Dichtung. Eingeleitet von Dr. Ljubomir Maraković. Izvanredno izdanje »Matice Hrvatske« za godinu 1933.

Uz veliku antologiju modernih hrvatskih pripovijedača izdala je »Matica Hrvatska« povodom dubrovačkog kongresa PEN-klubova kratak izbor moderne hrvatske lirike na njemačkom jeziku u prijevodu Zlatka Gorjana.

Ova, vrlo ukusno opremljena, knjižica nije nikakova antologija, nego kratak izbor iz brojnih Gorjanovih prijevoda naših pjesnika na njemački jezik. Prevodilac je redovno birao ono, što mu je najbolje odgovaralo, u što se najbolje mogao uživjeti, a nije se mnogo brinuo za književno-historijski kriterij.

U svom kratkom predgovoru objašnjuje dr. Lj. Maraković svrhu i karakter ove zbirke ističući na koncu mogućnosti i potrebu, da se s pomoću nekih starijih prijevoda (Koller i Spicer i dr.), te sistematskim radom novih prevodilaca sastavi velika i reprezentativna antologija moderne hrvatske lirike na njemačkom jeziku.

Knjiga stoji vezana u platno Din 60.— za knjižare, a Din 50.— za članove. Broširana stoji za knjižare Din 40.—, a za članove Din 35.—.

Obadvije se ove knjige dobivaju u upravi »Matice Hrvatske«, kod Matičinih povjerenika i u knjižarama.

*

Dodatak uredništva »Hrv. Smotre«: Kad je već »Matica Hrvatska« izdala ova dva prevoda, neka nam se dozvoli, da uz službenu popratnicu, nadodamo i mi svoje mišljenje.

Do pred nekoliko godina je »Matica Hrvatska« izdavala po koji prijevod tuđe literature, ako je to bilo korisno za Hrvate, držeći se svojeg pravila: »širiti korisne nauke, a podupirati lijepu knjigu«. Sad je Matica osjetila potrebu, da ona pravi propagandu hrvatske knjige među strancima. Makar to i ne bila njezina striktna zadaća, svakako je pohvalna, jer je rodoljubiva. I osnivači Matice, da ih je pitati u grobu, to bi odobrili.

Pitanje je samo, medju nama, je li baš knjiga pripovjedača pravi, čisti prikaz naše pripovjedalačke literature kroz prošlu polovicu vijeka.

Je li gospodin prevodilac u istinu toliko verziran u »najnepoznatiju književnost« da je sam ovaj izbor učinio i ponudio ga »Matici«, ili je ko drugi također ponudio priloge na prijevod? Ako je prvi slučaj, kao što je slučaj sa Gorjanovim prijevodima, onda naše opaske idu na adresu g. prevodjača, ako drugi na adresu Matice Hrvatske.

Napadno je naime, da se u uvodu tvrdi, kako je hrvatska literatura »najnepoznatija na svijetu«. Ova tvrdnja apsolutno ne odgovara istini. Nije istinita ni ako se misli, da ona imade malo čitatelja, ni ako se misli, da nije prevodjena na druge jezike. Pravi su hrvatski književnici, beletriste, poznati i prevadjani na slavenske jezike, na njemački i na talijanski. Nema vidjenijega pisca od Mažuranića do Kumičića, koji nije doživio prijevod kojeg od svojih djela.

Napadno je, da se u uvodu ovog prijevoda toliko ističe »Moderna«, kao da prije nje i izvan nje nismo imali literature. Napadno je da se ni u uvodu ne spominju ni Kumičić, ni Tomić, ni Arnold, ni Harambašić, ni Kranjčević ni toilki drugi izvrsni hrvatski pisci.

Napadno je, da nijedan od gori spomenutih pisaca nije našao mjesto u ovoj antologiji, gdje su naš.li mjesta predstavnici komunističke ili »socijalne« literature. Ne samo da nema spomena o pripovijestima Tomića i Kumičića, nego nema niti deset redaka priloga iz Šenoe, koji je stvorio hrvatsku čitalačku publiku.

Službena reklama govori, kako je zastupano 16 pripovjedača gotovo iz svih naših krajeva. Ako je bilo pri izboru mjerodavno, da budu zastupani svi krajevi, onda pogotovo nije smjela izostati Istra, koju je zastupao u lijepoj knjizi Eugen Kumičić.

Da je ovu antologiju izdao zagrebački club »Cercle francais, a mogli bismo tako nešto od njega i opravdano očekivati, gornje zamjerke bi se mogle lakše oprostiti. Ali da se u izdanjima same Matice Hrvatske ovako ignorišu njezini stari članovi radnici, koji su za nju radili, podigli joj ugled, to je malo teže prešutjeti. Ako su mogli na-

či mjesta Krleža i njegovi istomišljenici, valaj su mogli i Tomić i Kumičić. Ovo bez zamjerke neka uzmu gospoda na znanje i ravnanje za drugi put, za drugu zgodu.

Na načelno pitanje je li shodno, je li korisno da »Matica Hrvatska« izdaje prevode hrvatskih pisaca na tuđim jezicima mi ćemo se meritorno osvrnuti.

La Dalmatie à travers les ages, par Lj. Karaman. Split 1933. Prigodom zasijedanja PEN klubova u Dubrovniku g. Dr. Lj. Karaman je došao na veoma sretnu misao, da onoj eliti pjesnika, esejista i novelista u kratko prikaže prošlost i sadašnjost zemlje, u koju su došli. Pošto je djelo namijenjeno tuđem svijetu, moralo je biti pisano francuskim jezikom. A 68 str. sadržine je mogao svaki učesnik pročitati u jednu večer. Premda se je Dr. Lj. Karaman drugim svojim radnjama pokazao do sada kao najbolji naš kulturni historik, kojemu su poznati svi naši stari umjetnički spomenici u tančine, ipak u ovoj radnjici se nije mogao otresti »kombinacija« i smjelih »nagađanja« , koje su nam ostavili stariji pisci o prvom dolasku Hrvata u ovu zemlju i o njihovom državnom ustrojstvu.

N. pr. na kraju str. 8 piše: poslije god. 626 Slaveni Dalmacije stresoše jaram Avara«. Vjerojatno su Avari bili pobjeđeni i natjerani u bijeg od ratobornog plemena (tribu) Hrvata, koji baš u to doba siđoše s Karpata i n a m e t n u š e s v o j e g o s p o d s t v o s l a v e n s k o m p u č a n s t v u o v i h k r a j e v a«.

A što su bili to »pleme«, taj t r i b u s, Hrvata, koji su nametnuli svoje gospodstvo slavenskom pučanstvu ovih krajeva? Jesu li oni bili Sloveni? Sudeći po imenima koje su nam ostavili, nisu. Tko je ikad dokazao, da su Hrvati sašli b a š t a d a, poslije god. 626. s Karpata ovamo?

Na str. 10 pisac veli, da su u zoru IX. vijeka Markgrofi Friulski prisilili hrvatske knezove, da prime Krst. Nalazi se, veli, u Veneciji krstionica sa imenom kneza Višeslava, u k o j o j s u b i l i p o k r š t e n i ti hrvatski knezovi. Ova tvrdnja mora biti i dokazana. Ova je tvrdnja u vezi s prijašnjom, da su Hrvati živjeli dva vijeka u poganstvu, dok ih nisu friulski knezovi prisilili i na kršćenje i na solidnu političku organizaciju! Dva vijeka živjeti u Iliriku, u Dalmaciji, posred toliko spomenika kršćanstva i rimske kulture, između onih gradova i gradića, čuvara stare kulture i ostati u poganstvu, to je čudo okorjelosti i ustrajnosti. Takova primjera ne nalazimo kod nijednog naroda na zapadu. I Franki su bili pogani, pa koliko se je htjelo, da prihvate kršćanstvo? Tvrdnje slične ovima zahtijevaju mnogo vjere i abnegacije vlastitoga razuma. Traže vjere do herojizma.

Ali ako se izuzmu ove inicijalne stvari, koje je Dr. Karaman upio u školi nekritičnih historika, njegova radnja, kad siže u njegov resor, je izvrsno vođena i zbivena, da je možemo čitati i mi Hrvati s nasladom.

BILJEŠKE

Poprsje E. Kvaternika. Čedan spomenik Eugeniju Kvaterniku bi otkriven dne 4 lipnja ove godine na mjestu njegove i njegovih drugova pogibije. Kvaternik je bio ubiven od izdajica, iz zasjede 11 listopana 1871.

Slava je imala čisto lokalni karakter.

Brončano poprsje, koje je izradio đak zagrebačke umjetničke akademije Marijan Matijević, postavljeno je na kamenom stupu. U kamenu je urezan slijedeći natpis:

EUGEN KVATERNIK
hrvatski političar
poginuo u Rakovičkom ustanku za slobodu 11. X. 1871.

S njim padoše ovi njegovi drugovi: Ante Rakijaš, Vjekoslav Bah, Janko Čuić, Lazo Čuić, Petar Čuić, Filip Milanović, Petar Došen, Jozo Strgar, Petar Tepavac, Ilija Soše, Marko Milošević, Petar Ugarković.

Ko je nadahnjivao ovog mladog đaka zagrebačke umjetničke škole pri izradbi ovog porsja, ne znamo. Ne znamo ni ko je diktirao onaj natpis koji ne odgovara točno značaju Kvaternikovu. On na ime nije bio hrvatski »političar«, a to nije bio ni Starčević. On je bio hrvatski o t a d ž b e n i k. Da je on bio političar, ne bi bio kroz cijeli život onako kuburio i onako tragično svršio. Patriote stradaju svjesno, a praktični političari se uklanjaju zlu i slijede dobro. Hrvati nisu do konca rata ni imali s v o j i h političara. O tomu bi se dalo mnogo pisati. Ali za sada budi dovoljno, ako naglasimo, da Kvaternik i njegovi dru-

govi još čekaju, da im Hrvati iskažu dužno poštovanje jednim vanjskim vidljivim spomenikom.

»Glasna jasna — bez pameti« ili stare pokretaške objede. Proračunano nam je poslan broj 9—10 »Informativnog lista«, koji se zove »Student«, jer u njemu se napada »Hrvatska smotra« i njezin urednik na pasja kola. Mlada gospoda izdavači misle: neka se stari srdi, neka pukne od bijesa. Inače se ne možemo domisliti, za što bi oni ovako turali šaku pod nos. A mi se ne srdimo, kako se ne srdimo na kišu ni na oluju. Sve mora biti.

»Hrvatska straža«, koja također zlo prolazi u ovom listu, kao svaki Hrvat, koji nije poklonik g. Krleže i njegove »socijalne« literature, ispituje: tko se krije iza ovoga listića, jer studenti kao takovi, ne mogu riskirati troškove izdavanja.

Za to mi smo s tom njihovom ideologijom na čistu već odavna. Proveli smo toliko godina života u borbi proti toj ideologiji, koja se je ispoljila i u realnom životu, kad se je srušio Kuenov režim a oni vješto zasjeli na njegovo mjesto (Kod naprednjaka se nije o drugomu nikada ni radilo). Hrvati su gorko iskusili tu importiranu biljku i osjetili na svojem tijelu zlo, koje su mu nanijeli. Otrovna biljka, kojoj je otrov narav, ne daje duhu ploda. I sada truje.

Pošto mlađarija najlakše podlijega otrovnim uticajima, naprednjaštvo je uvijek svoju djelatnost širilo među studentima. Mlade duše imadu manje otpora i kad su poštene i talentirane. Za to od starih nisu nikoga predobili osim par manje razvijenih pojedinaca. Na mlađarija je nasjela i bila jaka stafaža pokretašima.

Danas je isto. Malo promjena u riječima, a u stvari stara ideologija: antireligiozna i antinacionalna. Danas se to zove »socijalni« pokret, u korjenu komunistički pokret, koji se lako obara na nezaštićene.

Veza između pokretaša i komunista mogla se je najjasnije vidjeti god. 1921. kad su bili prvi gradski izbori u Zagrebu i u Osijeku. Tko je onda podupirao komuniste i omogućio im, da u našim glavnim gradovima dođu do načelničke stolice? Pokretaši. Nisu ljudi zaboravili, ko je dao Deliću u Zagrebu ono potrebitih 5 glasova, da dobije većinu? I kako su motivirali onaj svoj korak!

Dovoljno nam je ovo konstatirati: Oni isti, koji su uveli iz vana naprednjaštvo, da se popnu do vlasti, da nas uvode u komunizam, da se opet popnu do vlasti.

Mi se na ličnosti ne vežemo. Ne ispitujemo, da li se oni zovu Feller ili Feldman, da li njihova imena svršavaju na: -er ili na -mann, sve je isto. Tuđe sjeme. Kad čitamo njihove invektive na narod, koji ih je primio ne samo u goste, nego za braću, dapače im dao najviše položaje, kad mu oni vele, da je »bez pameti«, tada se zgražamo. Mi smo držali, da je to širokogrudnost, da je plemenitost, da je ženeroznost naše rase, a oni nam iskreno govore, da je pomanjkanje pameti...

S materijalističkog, čisto životinjskog stanovišta imadu i pravo. Pa neka! Neka slobodno govore i dalje, da smo bez pameti, jer smo altruisti, jer primamo sve, što iz vana dolazi bez razmišljanja. Samo je greška u tomu što oni odviše generalizuju. Nisu svi Hrvati »bez pameti«!

Nećemo se upuštati u raspravljanje toga problema. Neki krajevi, osobito oni pod uticajem Zagreba i zagorske okolice nemaju reakcije, ali Dalmatinac, Bošnjak i Hercegovac reagira na importaciju. Gleda on sve kritičnijim okom. Nije se rodila za ništa u Bosni riječ Kuferaš, a u Splitu koza furešta.

Naprednjaštvo u tim krajevima je moglo okupiti samo nekoliko pokvarenjaka, koji su se u prvoj prigodi razotkrili.

Konstatiranje, da stanovita djela Krleže i drugova ruše društveni poredak, što i oni sami moraju priznati, to konstatiranje zovu denunciranjem. I ovo je pokretaška metoda od prije 30 godina. Ljudi, koji su na hiljade egzistencija uništili, dok su bili na vlasti (i sutra će, ako bi se povratili), koji su skrovita mišljenja ispitivali, osnivali denuncijantske sekretarijate, imadu srca govoriti o denunciranju...«!!

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, KOLOVOZ 1933. BROJ 7.

SELJAČKI POKRETI I SOCIJALIZAM

Istom poslije velikoga svjetskoga rata, koji je za seljaštvo gotovo sviju zemalja bio doduše krvava i mučenička, ali isto tako i dobra životna škola, evropsko seljačko gibanje postaje p r v o r a z r e d n i f a k t o r ekonomskoga i političkoga života. Istina je, da su i prije nesretnoga svjetskoga ubijanja nicali u pojedinim zemljama seljački pokreti, ali se tek u ratu seljak potpuno osvijestio i u dugotrajnim patnjama po dubokim rovovima, daleko od svoje kuće i svoje zemlje, došao do skupo plaćena saznanja, da u s e l j a č k o m n a r o d u p o č i v a s i l n a m o ć i da se dotada njegovim životnim pitanjima posvećivalo najmanje pažnje.

U borbi za svoja p r a v a, seljaštvo stvara u čitavoj Evropi svoje kulturne, političke i ekonomske organizacije te traži, da se u prvom redu imaju rješavati seljački problemi, pogotovo u onim državama, gdje seljaštvo po svojoj brojčanoj nadmoći imade dominirajući položaj. U svim agrarnim državama, seljaštvo jednodušno postavlja zahtjev, da se što hitnije i ispravno provede a g r a r n a r e f o r m a i da seljaštvo dođe u upravi države do onoga utjecaja, koji mu pripada prema njegovoj brojčanoj snazi i ekonomskom značenju. Seljački pokret hoće da ostvari s e l j a č k u d r ž a v u, u kojoj će se provoditi seljačka politika, s a s e l j a č k i m p o g l e d i m a n a s o c i j a l n a i k u l t u r n a p i t a n j a.

Ogromna snaga seljačkih pokreta nalazi se u organiziranju ne samo seljaštva, već i s v i h o s t a l i h n a r o d n i h m a s a, koje negdje nužda i glad, a drugdje probuđena seljačka svijest i seljačka sloga tjera u redove seljačkoga pokreta. Seljaci, koji posjeduju premalo zemlje i koji su uopće bez posjeda, bore se da steknu zemljište, koje ih može prehraniti. S druge strane, zadružna i prosvjetna organizacija djeluje u pravcu, da seljački politički pokreti postaju sve snažniji i od odlučna utjecaja u političkom životu.

I kao što je socijalizam stvoren kao pokret proletarijata u borbi za svoja prava, protiv nezasitnoga kapitalizma, tako je i evropski seljački pokret, — koji doduše nije organizacijski povezan, ali koji živi u dušama milijuna seljačkoga naroda, — nastao kao reakcija na sva ugnjetavanja i omalovažavanja seljačkoga rada i pregaranja. Socijalizam je shvatio radničku dušu, a l i d u š u i b i t s e l j a č k o g a s t a l e ž a n i j e n i k a d a r a z u m i o. Njegovi osnivači Marks i Engels, a kasnije i svi njihovi učenici, imali su pred očima samo teške prilike radništva i proletarijata. Stoga se i njihove teorije nijesu nikada slagale s pravim [illegible]

ženjem seljačkoga staleža; o seljačkim problemima govorili su oni i govore uvijek samo sa stanovišta proletarijata, načela klasne borbe i uopće dijalektičkoga materijalizma. I upravo zato, što se nije znao prilagoditi seljačkoj duši, socijalizam nije našao u ni jednoj zemlji znatnijega odjeka među seljacima.

Seljački je pokret također socijalni pokret i kao takav imade sa socijalističkim pokretom nekoliko dodirnih točaka. Ali u isto vrijeme, oba se pokreta nalaze na dijametralno oprečnim stanovištima.

Seljački pokret nije materijalističan, t. j. ne povodi se učenjima dijalektičkoga materijalizma, da samo proizvodni odnosi uvjetuju čitav tok povijesti. Seljak se dnevno kreće u živoj prirodi, u kojoj stalno buji život. On jasno vidi i osjeća, kako u njoj djeluju i nematerijalni faktori. Seljak izlazi u polje i gleda, kako sjeme postaje biljkom, kako biljka raste i nastaje plod; promatra, kako se životinje rađaju, kako rastu i umiru. I tu, u živoj prirodi, on dolazi do uvjerenja, da je čitav svijet nešto pokretno i oduhovljeno, što se pokreće i živi raznolikim unutrašnjim životom, pregara i pati. Seljak osjeća, da tu mora postojati neštó duhovno, nemehanično i zato seljak ne može biti materijalista u smislu dijalektičkoga materijalizma. Drukčije je s gradskim radnicima. Oni žive u tvornicama, među zidovima i čelikom, gdje su svi proizvodni procesi unaprijed predviđeni, gdje je sve mehanično i automatično, gdje čitav dan vlada lupa i monotonija. Radnici pate u tvornicama, koje nemaju duše — pa su zbog toga gradski radnici mnogo više skloni mehaničnim i materijalističkim shvaćanjima i stoga lako podliježu utjecaju socijalizma i komunizma.

Dok je socijalizam obilježen internacionalizmom i kozmopolitizmom, seljački pokret nosi sve oznake jednog nacionalnog gibanja. Seljak ne ljubi samo svoj dom, on polazi dalje te duboko osjeća za zemlju, u kojoj se rodio i koja ga hrani i zato ljubi svoju domovinu i svoj narod više nego sve druge. Tradicija i povijest vežu ga s čitavim narodnim generacijama i on je svijestan, da je tek mali dijelak narodnoga bića, u kome je utjelovljena povijest mnogih generacija.

Upravo s toga razloga, seljački pokret ide zatim, da već jednom dokrajči dugotrajnu i štetnu borbu kapitalizma i proletarijata, jer je u toj borbi seljački stalež dosada uvijek stradao. Ta borba djeluje razarajući po čitav narodni život i zato si seljački pokreti postavljaju zadaću, da spriječe dalnju klasnu borbu. Seljački stalež hoće, da u narodnoj državi vlada potpuna kooperacija između pojedinih staleža (korporativizam), da ne dolazi više do sukoba i borbi, već da se međusobnim sporazumima rješavaju svi problemi. Isto tako, seljaštvo ne želi da postavi na čelo države svoju diktaturu, upravo kao što je protiv diktature proletarijata ili kapitala, jer smatra da samo u demokratičnom harmoniziranju staleža, a ne u diktaturi, leži ostvarenje novoga društvenog poretka.

Seljački je pokret protiv svake nasilne eksproprijacije. Ideologija seljačkoga pokreta u svojoj je biti solidaristička i kooperativistička, što se dakako kosi sa socijalističkim idealom društvene (u stvari državne) i birokratizirane produkcije. No ipak treba valjanim

zakonima omogućiti radništvu da dođe do svojih prava i **ograničiti prevlast kapitala** u odnosima produkcije. U budućim seljačkim državama imade se i produkcija osnivati na čisto kooperativističkim principima.

Najbitnija razlika između socijalizma i seljačkih pokreta je svakako u pitanju **vlasništva**. Socijalizam i komunizam postavili su kao svoj glavni zahtjev socijalizaciju svih sredstava produkcije, pa tako i **zemljišta**. Radnici obično posjeduju vrlo malo ili ništa, zato njih može privlačiti socijalizam, ali seljak obično posjeduje više ili manje zemlje i dosljedno tome on je u svojoj duši rođeni **individualista**. Bez privatnoga vlasništva i privatne inicijative ne da se uopće zamisliti seljački stalež. Seljak živi sa zemljom i za nju, i umire s njom i za nju; on mora biti slobodan u svojim akcijama, jer je njegov rad raznovrstan i isključivo ličan. Seljački stalež najviše trpi od sviju staleža i njemu se posljednjem pristupačne tekovine civilizacije. No seljak ne će graditi sušu, ili staju, okopavati polje, orati sa svojom običajnom brižljivošću i marljivošću, ako on nije siguran da će samo on i njegova obitelj uživati plodove mukotrpna njegova rada. Proletarizirati i uništiti seljački stalež znači učiniti najveću ludost, jer je seoska privreda usko spojena s pojmom seljačkoga staleža i privatne inicijative.

Seljak ne će da svoj posao izvrši punom brigom, ako u svom radu nije potpuno **slobodan** i ako ne radi za sebe i za svoje. To je najbolje dokazala komunistička praksa. Boljševizam je po svom dolasku na vlast naredio u SSSR eksproprijaciju seljačkih imanja, ali posljedice toga bijahu upravo katastrofalne. Seljaci su proizvodili samo za svoje potrebe i u industrijskim predjelima Rusije zavladala je strahovita glad. To je prisililo boljševike da se povuku i agrarnim zakonom od 18. V. 1922. priznato je opet u praksi individualno vlasništvo zemljišta — u teoriji se to nazvalo »**vječni zakup**«. No komunistička revolucija uvijek je živjela u strahu, bojeći se slobodnoga seljačkoga staleža. Stoga je Stalin ponovno pokušao sprovesti kolektivizaciju seljačkih imanja. Seljaci se opirahu i na to je tri milijuna kulaka (imućnijih seljaka) otpremljeno na prisilan rad u uralske i sibirske rudnike. Da ne moraju unijeti stoku u nove kolektive, seljaci su najveći dio stoke poklali. U kolektivnim gospodarstvima žetveni su prinosi veoma opali. Tako su doživjeli neuspjeh svi pokušaji, da se seljačko pitanje riješi kolektivizacijom — a i najnoviji izvještaji iz SSSR govore nam, kako upravo sovjetska agrarna politika dovodi tu inače vrlo bogatu zemlju u sve veću propast. Rusiji prijeti opet avet gladi.

Seljačkom staležu neophodno je potrebna za njegov opstanak **sloboda ličnosti, privatna inicijativa i individualno** (odnosno zadružno) **vlasništvo**, da može vršiti svoju tešku, ali i časnu dužnost prehrane ostalih staleža. Socijalizam i komunizam hoće uništiti slobodan seljački stalež i učiniti od slobodnih seljaka tek jadne proletere bez imetka; zato je **orijentacija seljačkoga pokreta jasno upravljena protiv socijalizma i komunizma — a i protiv bezdušnoga kapitalizma**, — za novo seljačko i zadružno društvo.

Vilko Rieger

DEMON MARKS

Pisac ovih redaka je profesor političke ekonomije na bečkom sveučilištu. On je glavni ideolog nauke t. zv. »u n i v e r z a l i z m a«, koji ide za ostvarenjem korporativne države. Spann je napisao mnogo znanstvenih djela. Ovo je članak iz njegove interesantne knjige »Prava država«.

Promatramo li cjelokupno djelovanje i ličnost Karla Marksa, nailazimo na čitav niz sličnih karakteristika: Marks je revolucijonarac u politici, a evolucijonista u znanosti; Ricardov nasljednik i individualistički utopista u političkoj ekonomiji; u nauci o državi i društvu on je anarhistički optimista Rousseauova kova, koji vjeruje u mogućnost mehaničkoga usavršavanja čovječanstva. Po tome Marks je politički, gospodarski i pedagoški u t o p i s t; u dubini svoje ličnosti areligiozan, ametafizičan, materijalista i pozitivista. Zato je od njemačke idealističke filozofije svoje mladosti naskoro prešao k materijalizmu francusko-engleske znanosti i zato je mehaničan i a t o m i s t i č a n u stvaranju svoje nauke. Takav čovjek nije nikakav stvaralački duh, jer već kao utopist ne može biti čovjek jasnijih pogleda. Nejasnoća, zapravo neistina glavna je oznaka utopiste; njemu više odgovara mješavina pesimizma i lakoumnoga optimizma.

Nemoguće je zanijekati navedene crte. S obzirom na to, što je Marksova nauka bila od značajna utjecaja, naći će ih se, koji će negirati, da je Marks, shvatimo li ga u cijelosti, b i o s v e p r i j e n e g o l i g e n i j. Ipak, apstrahirajući od svega ostaloga, njemu nedostaje njegov »ja«, ona duboko i jaka u n u t r a š n j o s t, koja je svojstvena velikim ličnostima. Po čemu je Marks genij?! On je tek jak u primanju i u zgodnom sabiranju. O d n j e g a s a m o g a n e p o t j e č e n i j e d n a j e d i n a t e m e l j n a m i s a o n j e g o v e n a u k e. U svojem tumačenju gospodarskoga razvitka povodi se za Ricardom, »n a d v r i j e d n o s t« je tek drugo ime za Ricardov »p r o f i t«. taj termin upotrebljavali su također Godwin, Hall, Thompson. Rodbertus smatra da je Marks ukrao sve od njega. Temeljna misao nauke o koncentraciji bila je u ono vrijeme »pariška moda« i može se naći kod Pecquer-a i u engleskoj literaturi. Hegel je otac dijalektičke metode, a Marks je samo pokvario sve što je veliko i lijepo u Hegelovoj nauci. Pojam klasne borbe još je najmanje nov. Poznaju ga već Adam Smith, St. Simonisti i Louis Blanc, te različiti drugi prethodnici socijalizma, zatim povjesničari Niebuhr, Thierry, Guizot, a naročito pak Lorenz v. Stein, kojemu Marks, ako se fino izrazimo, uopće veoma mnogo zahvaljuje u svojem tumačenju povijesti.

Osim želje upravo pohlepe za vladanjem i mržnje bilo je sažaljevanje dominirajuća psihološka crta Marksove ličnosti. Sućut prema bijedi nižih klasa izgubila je mnogo od svoje veličine i svoje istinitosti u tisućgodišnjem vladanju i bezgraničnom usavršavanju ljudi. S u ć u t o d r e đ u j e s m j e r l j u d s k o g a r a z v o j a; a l i g e n i j s t v a r a. Marksov determinirani položaj bio je još pojačan gorkom sudbinom prognanika i teškim stanjem židovstva, koje je nesvijesno stanovalo u dubini njegove duše i koje je tražilo isto tako anarhističko nijekanje države kao

i magloviti humanizam, jednakopravnost i utopistički ideal apsolutnog usavršavanja čovječanstva. Psihoza jednakopravnosti, koja još i danas određuje životna naziranja mnogih Židova, bila je nesvijesno također i kod njega od velikoga značenja.

Kao treće pridolazi k tome njegov materijalizam. To je onaj dio njegove nauke i njegovog bića, koji se obično time objašnjava, da je Feuerbachova »Bit kršćanstva« (izašla 1841.) Marksa hegelijanca pretvorila u materijalistu. Promatra li se pak Marksa kao ličnost i njegovu nauku kao kulturnu moć — tada je upravo to najvažnije. Marksizam je nastao kao izdajstvo istine, kao otpad od Kant—Fichte—Hegel-ovoga idealizma grubom pozitivizmu i materijalizmu. Marks je istupio iz raja velikoga njemačkog idealizma i spustio se na Feuerbach—Büchner—Darwinističko smetište. Marks nije od Hegela zapravo ništa naučio, nije Hegela nikada razumio, on je ostao slab njegov tumač i mehanista jače vrste. Marks se nije nikad uzdigao do pravoga idealnog »socijalizma«, kako ga nalazimo kod Platon-a i Fichte-a (pa djelomice i kod Lassale-a). Lassale je nošen težnjom za velikim i metafizičkim uzdizanjem života; Marks je bez ideala, spoljašan, individualističan, materijalan. On je oduzeo njemačkim radnicima smisao za svaki viši sadržaj života, stavio između njih jaz i zavadio ih sa državom, narodom, predajom i religijom.

Marks je silno djelovao na čovječanstvo, ali ipak nije time postao njegovim duševnim vođom. Svoje djelovanje zahvaljuje on najprije razdražljivom karakteru svoje nauke; nadalje lošim prilikama onoga vremena — marksizam je osveta povijesti za postanak proletarijata; napokon tome, da je svoj prosvjetiteljsko-liberalni temelj maskirao lažnim univerzalizmom. U svojoj nauci on bijaše zarobljen liberalnim i reformatorskim idejama onoga vremena. To je politički jako djelovalo, ali on nije mogao čovječanstvu darovati nikakove duhovne vrijednote. Ako Marksa savjesno prosudimo ne možemo ga nazvati niti pravim poznavaocem svoga predmeta; on je ostao diletant isto tako u političkoj ekonomiji kao i u filozofiji, a više nije ni mogao postati, jer on, to se mora otvoreno reći, nije bio pravi mislilac, budući da je tražio političke ciljeve, a ne istinu. Tko je u filozofiji materijalist i pozitivist, u socijologiji mehanist, teoretičar i Rousseau-ov šegrt, a u političkoj ekonomiji logistički nasljednik Ricarda, taj može doduše da slovi kao oštrouman čovjek, dobar stilista i političar, ali njega se ne može zvati naučenjakom, filozofom i sociologom.

Kod Marksa je politički stav spriječio svaku znanstvenost više no što se misli. Iz mržnje plitkost — tako se može s pravom doviknuti osvetničkom duhu Marksovom, njegovu naučavanju o nadvrijednosti; njegovu tumačenju države i povijesti. Pa i njegovo razmjerno »najznanstvenije« djelo »Kapital« istovremeno je potpuno politički korteški spis. U svojim radnjama on je svijesno ili nesvijesno iskoristio znanost za političke ciljeve.

Trebalo bi se zbilja već jednom prestati govoriti o marksizmu kao o ozbiljnoj i izgrađenoj znanstvenoj školi.

Ali iako napustimo znanstvenost kao oznaku prave stvaralačke ličnosti, tada preostaje nešto što je apsolutna zapreka genijalnosti, a što postoji kod Marksa: materijalizam. Materijalist i skeptik nije nikada genijalan, on je hladnog srca, on ne osjeća nutarnju veličinu stvari, on ne može da dokuči ono, što mora biti, on ne poznaje strahopočitanje pred stvarnošću; on nema što da kaže čovječanstvu. Preduvjet genijalnosti dan je jedino tada, kada dušu čovjekovu ispunja metafizički smisao, — tada jedino ne će on samo optuživati, nego i priznavati, ne samo suosjećati nego i upravljati, ne samo odbacivati, nego također i izabirati i izgrađivati. Tako ne može Marks opstojati napokon ni kao mislilac, ma da ostaje netaknuta njegova pronicavost i njegova velika nadarenost.

Prof. dr. Othmar Spann

LITERARNI »UKUS« M. KRLEŽE

(U zrcalu knjige »Povratak Filipa Latinovicza«)

Pisanje Miroslava Krleže nosi sva obilježja običnoga naturalizma često protkana najprostijim trivijalizmom. On nas potsjeća na stare flamsko-holandske slikare, koji su fotografskom točnošću prikazivali najniži propali svijet: smutljivce, kockare, pijanice. Krleža je išao i dalje, jer on prikazuje moralnu trulež, svijet većinom iz gospodske ruke, ali posve gnjio i truo. Kontrasta kod njega nema. U književnom cvijetnjaku Krležinu nema mirisnoga ni ugodnoga cvijeća, jer sve je samo otrovana smrdež.

»Povratak Filipa Latinovicza« nam najbolje ilustrira svu umjetničku snagu, »ukus« i ideje Krležine. Filip Latinovicz, nezakonito kopile, propale i zagonetne žene, trafikantice, »prijateljice« kanonika, biskupa i bogatih posjednika, čovjek je bez duševne snage, etike i volje — propala skitnica. Stari industrijalac Liepach, poput iscrvotočena i prognjila stabla, — ljubavnik Filipove majke i njegov otac, kako doznaje u posljednji čas. Advokat Vladimir Baločanski, koji je kao rob jedne pokvarene žene izgubio svoju obitelj, sjajnu karijeru, golemu imovinu, pa čak i svoje poštenje: satrven, izmožđen, utučen poput idiota. Grk Kyriales, svjetska nemirna skitnica, zlobnik i cinik, koji se baca pod vlak. Ksenija Radajeva, demonska žena, koja upropašćuje svakoga, koji joj pokloni svoje srce, ali za kojom ipak hlepi degenerirani Filip Latinovicz. Sve je to jedna grobnica morala puna smrada i ogavnog truleža »gdje žive gadi i ljudi gori gada«, kako Mickiewicz pjeva.

Izuzetaka u Krleže nema, on uvijek piše »sve«. Tako na str. 25. veli: »Teku ljudi po ulicama, miču se lica u povorkama, lica naprahana, blijeda, klownska, sa zavezima gorućeg karmina oko usana. Kratkovidne maske žena u crnini, lica grbavaca, donje čeljusti, voštani dugi prsti s crnim modrikastim noktima, *sve* prilično ružno. Gadna lica, zvjerske njuške, žigosane bludom i porocima, zlobom i brigama, lica smolava i ugrijana, glave mrkvaste, gu-

bice crnačke, zubala tvrda, oštra, mesožderska, a *sve* je sivo kao fotografski negativ.«

»Miču se ljudi kao voštane lutke, grebu se po zatiljku, žvaču duhan, a za njima se *sve* dimi od cigara, od tijela i od žalosti. Svako pojedino lice vuče sa sobom ogromne krugove svoga postajanja i svoju toplu utrobu i strane tople utrobe, iz kojih je promiljelo kao gusjenica, i sada se vuče i prti sa svojim otrovnim žalcem i grize, i bode, i jede i proždire, i žderu ga, i zapregli su ga i biju ga bičalom u glavu, i *sve* se miče u krugovima otpora i gladi i strave« (str. 29.). Dakle čitavi klimaksi trivijalnoga *sve!* »*sve* je umorno i mamurno i neispavano« (str. 30.).

»Netko nosi u ruci dinju, a netko puši lulu; jedna ženka žmirka očima kao vidra i sigurno će još očas uloviti ribu u mutnim vodama, a jedan čovjek izgleda kao da je stupio iz tirolske slike: ima kratke hlačice od jelenje kože i harmoniku. Glodavci, termiti, sitničavi, žuti, kanselistički, kratkovidni mravi s okovratnicima od prljava kaučuka, koji se međusobno uništavaju otrovnom kiselinom po smrdljivim i neizračenim sobama, gdje plaču plinske svjetiljke, trbušine nalivene pivom, svjetlucave biciklističke žbice i frizura jedne gospođe kao stare egipatske mumije, *sve* to pospano i gladno režanje u pogledima, ta rugoba tijela, ta žalost mesa, ta glupost prometala, *sve* se to micalo pred Filipom bezbojno, sivo, neshvatljivo i mračno« (str. 30.).

»*Sve* te industrijalne naprave prljave su kao zahodi i *sve* te gomile izmetina« ... (str. 30.)

»Dvije stotine milijona takvih kočijaša čeka morske jelene i valjaju se po svojim taljigama od Dona do Blatnje i od Volge do Liaojanga, i *sve* se to miče, *sve* je to zapregnuto, *sve* to ždere sijeno i izlučuje gnoj, i to se onda u knjigama zove: nacionalna ekonomija« ... (str. 50.)

»*Sve* sami isprerovani mravinjaci, truli krovovi, gnjili grobovi!« (str. 53.)

Kao što su Krleži ljudi samo jad, gad i trulež, takve su mu i životinje: »A krave su bedreničave, i *sve* je slinavo i šapavo, metiljavo i blatno, *sve* gnjije u močvari, i *sve* ima rogove i krzno i dlakavo je i kožom obraslo« ... (str. 91.) Neobična trivijalština, ali upravo djetinjski naivna!

No Krleža ipak više cijeni životinje četveronožne i pernate nego li ljude, kako se vidi iz ovoga njegova pisanja: »Prolaze ljudi i nose u svojim mračnim crijevima skuhane kokošje glave, žalosne ptičje oči, kravlje butove, konjska stegna, a sinoć još te su životinje veselo mahale repom i kokoši kvocale u predvečerje svoje smrti po kokošinjcima (po rđavoj ovoj stilistici ne zna se: da li su kokoši po kokošinjcima samo kvocale ili su u njima našle smrt!), a sada se sve svršilo u ljudskim crijevima i to se micanje i žderanje u jednu riječ zove: život po zapadnim evropskim gradovima u sutonu jedne stare civilizacije« (str. 27.).

Krleža je odjednom postao vegetarijanac i poput njihovih pisaca opisuje užas hranjenja mesom, kao da njegovi crveni ruski drugovi ne kolju

kokoši, krave i volove! Možda i ne toliko, ali zato imadu prilično velik apetit na ljudske živote.

Krležin se »ukus« katkada priljubljuje onome, što je kod životinja najodvratnije više nego simpatiji za ljude. Krležino prostaštvo izbija vidljivo na str. 51., gdje govoreći o pastuhu kočijaša Jože Podravca piše »Jože Podravci govore o svom oldenburškom pastuhu patetično, kao o polubožanstvu. Oni gledaju oldenburško spolovilo... tako prirodno kao što evropske malograđanske djevojčice mirišu cvijeće: isto tako jedna bestidnost u rimsko-moralnom smislu zapravo. Rascvale ruže na djevojačkim stolovima u čašama: simbol vječno spolnog. Ovo, kako Joža Podravec govori o spolu, to je nepokvarena prirodnost biblijska i njemu je pastuhovo mljezivo (rasplodno sjeme) sok skupocjen, što ga on prstima skuplja i čuva svaku kaplju, prodavajući ga po priskoku, kao njegova žena vrhnje!!...

Koliko god je to surovo, prostačko, odvratno, toliko je i cinično i zlobno, jer »rimski moral« cvijeću ne pridaje cinično-podlog značenja Krležina, već on njime kiti i oltare i najsvetije stvari. Krležine ove poredbe kao i ona o vrhnju i pastuhovom »mljezivu« jest najsirovije prostaštvo kome ne može biti mjesta ni u kojoj stručno-marvogojskoj, a kamo li u »lijepoj knjizi«! Članovi koje marvogojske udruge u Aziji stidjeli bi se, kad bi pročitali one Krležine retke, ali on se ne stidi.

Između ljudi i životinja po Krležu gotovo i nema razlike: »Ljudi su tople, tvrdoglave, sebeljubive životinje! Ljudi, u glavnom živu u vonju svog vlastitog isparivanja i dok uživaju u svom vlastitom gnjiležu, sve je što je od bližnjega gnjilo, to im smrdi« (str. 134.).

Već iz navedenih primjera može se uočiti Krležino ravnotežje između estetike, etike i zdravlja njegova mozga.

I jezik i stil su mu kao i način izricanja neobični, nesređeni, vrtoglavi, bezobzirni, sirovi: »Filip je osjetio jednoga dana u zdjeli svoga krila (!) debela, meka stegna dobroćudne Karoline«,... »osjetio je iznenada u svom krilu debelu, mokru, znojavu, usjanu Karolininu stražnjicu«... (str. 7.—8.)

Zar to nije estetička delikatesa »najboljega sadašnjeg hrvatskoga pisca« Miroslava Krleže!?

Masa tuđih riječi, pobranih na ulici bez osjećaja za čistoću jezika kao na pr.: šupertli, fraklić, harnadla, veltanšaung, štruklja, farbenfleksi, kafenmašina, plehmuzika, štamperl, tepihklopfer, šlag, klebebilder, šlingeraj, švarckinstler i t. d. i t. d. Što više, Krleža je prije pisao ekavski, valjda u želji da bude višim i originalnijim od svoje književne sredine.

»Povratak Filipa Latinovicza« je krparija povijesti propalih lica, bez pravoga jedinstva kompozicije, tako da se zapravo ne može odrediti ni tko je glavno lice te pripovijesti: je li sam Filip Latinovicz ili njegova majka ili ona harpija Ksenija Radajeva, koja je »razbila tri braka i propale dvije banke«? Pošto pripovijest svršava s njezinim

umorstvom, najnaravnije bi bilo nju držati glavnim licem pripovijesti te po njoj krstiti cijelu pripovijest.

Ali čitava okosnica radnje te pripovijesti je nenaravno navijena i nepsihološki nategnuta. Glavni razlog radi kojega je Filip Latinovicz postao nevoljom, kakva jest, leži u tome, što je njemu njegova majka, kad se je kao sedmoškolac povratio kući nakon lumpanja od »tri dana i tri noći« — zatvorila kućna vrata i bacila ga na ulicu, iza čega se je on proskitao, zahirio i propao, pa se k majci svojoj povratio kao živi leš tek nakon 23 godine!...

To je zaista psihološka laž, izvrnuta karikatura, jer nema te majke, koja ne bi i preko redarstva tražila svoga sina gimnazijalca, kad bi ga nestalo, kako se i. u naše dane veoma često događa, a pogotovo nema majke, koja bi svome sinčiću pred licem zatvorila vrata i pustila ga da se po svijetu poteže kao propalica, a kad bi sve i bilo takovih zvjerskih majka, vlasti bi ih i društvo već priveli na pravi put.

Kao što je glavni početak radnje psihološki izopačen, jednako je promašen i njezin svršetak. Kad se advokat Vladimir Baločanski nakon svoje posvemašnje propasti i izlaska iz tamnice dovlači ka Kseniji Radajevoj, izvoru i uzroku svoje propasti, sâm ga Krleža prikaziva kao sjenu od čovjeka: »s l o m l j e n, b o l e s t a n č o v j e k, k r a t k o v i d a n, b e z c v i k e r a, s p r o s i j e d o m b r a d o m, *uzet«*. Ta sjena nekadanjeg čovjeka čuči mirno u kutu kao prebiveni, stari, krezubi pas. I najednom se događa čudo neviđeno: Kad je on doznao, da se Ksenija sprema pobjeći u Njemačku i njega ostaviti, ovaj uzeti bogalj se promeće u diva, pa jaku i okretnu onu Kseniju, »divljeg temperamenta«, »dugoljaste glave poput ruskog hrta«, grabi poput bijesnog gorile, obara je, svladava i pregrize joj grkljan svojim klimavim »porculanskim zubima«!...

To je vjerojatno upravo kao kad bi nam netko servirao: kako je stari, uzeti, slomljeni, krezubi pas, najedamput pobjesnio, te pregrizao grkljan jakoj vučici, koja mu se je pustila klati poput mirnoga janjca!...

Krleža u »Povratku Filipa Latinovicza« iznosi i neke svoje misli i ideje o slikarstvu, ali kad uzmemo u obzir, da je njegovu junaku glavna i najveća ideja, o kojoj dugo misli i mozga, iznijeti na platnu goli trbuh neke bludnice, od kojeg je kao mladić ogađen pobjegao, onda već unaprijed vidimo estetički sadržaj njegova slikarstva... O toj velikoj umjetničkoj ideji Filipovoj piše Krleža na više mjesta. »Taj trbuh trebao bi da se prelije preko platna u sasvim gnjilom, žitkom stanju, kao prezreo camembert«...(!) (str. 45.). »On u mislima slika svoj imaginarni trbuh, spajajući upravo one prijesne i mekane pojase mesa oko kukova i iznad butina u cjelinu poteza«... (str. 49.). I taj trbuh bludnice, razumije se, veličinom je dostojan »estetike« i duha Krležina, a bez vonja g n j i l e ž i. Krleži, toli mila, ne smije biti ni on, jer ne bi bio u skladu s njegovom estetikom, jer — po pisanju njegovu — »trbuh joj je bio raskriven, o g r o m a n i sasvim bijel kao svježi hljeb, kada leži na pekarskoj lopati. Samo to da je taj trbuh o g r o m a n, naduven, mekan i n a g n j i o kao kvasac pod prstom, da ima pupak, kao prijesan hljeb« (str. 44.).

Iz ovoga se vidi da bi Krleža kao slikar kistom posve naličio Krleži slikaru perom: trivijalnost, ogavnost, gnjilež. Za takvog slikara moglo bi se kazati ono, što je neki odlični kritičar rekao za poznatoga flamskoga slikara Jakoba Jordaens-a (1593.-1678.): »Slikar, koji se je odvratio od idealnoga te je svoj »ukus« crpio posve blizu zemlje.«

Pošto se u našoj književnoj sredini nalazi još ljudi koji ustaju na obranu Krležina pera proglasujući ga »najboljim današnjim predstavnikom hrvatske književnosti«, mi moramo ovdje po dužnosti dokumentarne kritike iznijeti iz ove najnovije Krležine pripovijesti nekoliko upravo odvratnih primjera piščeve najniže trivijalnosti, koji prelaze u drzovite neuljudnosti i prostaštva. Tako na pr. na str. 49. čitamo besprimjernu poredbu, koju ne možemo ni reproducirati. Ne mogu vjerovati, da bi ovakav mirisni vjetrić Krležina književnog cvijeća mogao prijati nosovima i najvatrenijih krleževaca!

Ali osim te neobične delikatese ima ih još nekoliko preslanih u opisu proštenja kod crkve sv. Roka, koji je inače najbolji dio čitave pripovijesti po snazi svoga opisa, ali karikiran, izveden sirovo, neukusno, previše drastično, muteći Kristovu ideju ljubavi i opraštanja marksističkim rušenjem.

Da je polazak crkvenih proštenja mnogima mamac i prilika za udovoljenje svojim strastima, to je već istaknuo Ivan Kozarac u svome »Đuki Begoviću«, ali tome nisu krivi sveci, nego rđavi ljudi.

Nakon isticanja »šekspirskog smrada« i »podrigavanja sitih crijeva« u crkvi, Krležino pero proštenjare i poklonike ovako prikazuje:

»Smrad onih pijanih govedara i dlakave masne stražnjice njihovih debelih kobila, oni potoci gverca i pive, razval mesa i histerično brujanje glasova, ono kosmato talasanje guzova i lisnjača i butina, debelih, masnih ženskih nogu, gležnjeva, zglobova, sukanja, rzanje konja, pohotno micanje pupaka i crijeva i mesa u mesu, to bi trebalo da bude furiozna orkestracija te sulude panonske svadbe, koja pijana urla na brdu oko jednog ranjenog rimskog čudotvorca« (str. 141.).

Kad čitate takva prikazivanja Krležina čini vam se, da gledate karikaturu koje Teniers-ove slike raspojasane razigranosti i plesa na tratini za crkvene slave, ali sa hotimičnim isticanjem svega što je gadno i odvratno: »Masa truba, masa svjetala, masa boja kao na sikstinskoj stijeni u jednom rasapu preobilja golih trbuha, blatnih gnjatova, zgaženih sisa, pijanih vještica« (str. 141.). Samo odvratna rugoba!

Krleža bi želio da apstraktne svoje opise »urbi et orbi« prikaže još zornije, pa preko F. Latinovicza mozga o slici na kojoj bi sve to bojama prikazao »kao dinamičnu ustalasanu pučinu trebalo bi razliti preko slike, a iznad svega masu golih ženskih trbuha, prijesnih, bijelih ženskih trbuha, ogromnih kao mlinsko kamenje, tako ogromnih ženskih trbušina masu, da izgledaju kao naduvene đavolske strvine, mješine mrtvaca, oblaci pijanih saturnalija, koje same proždiru svoje vlastito meso, a okrenule su svoju smrdljivu stražnjicu svemu« ...

Kad čovjek, sve ovo s mozganjem čita i nehotice mu se nameće sumnja o zdravlju pameti pisca, koji nam sve to slika i koji svagdje vidi samo stražnjice, blato i smrad!

Krista želi pretvoriti u marksističko-komunističkoga silnika, koji bi morao izgledati poput »michelangelovskog golog titana« i zamišlja da vidi kako je »zamah Kristovih pesnica zaurlao nad tim prljavim govnom kao gola oluja uz zvižduk vjetra oštrog kao britva« (str. 142.).

Krležin cvijetnjak naliči zapravo smetištu na kome buji smrduša, otrovne gljive, bunika, velebilje, kopriva i drugo smrdljivo-otrovno bilje, odvratno i pogibeljno zdravlju morala i estetici čovještva.

Prema svemu dakle, krleževštinom u književnosti bismo mogli nazvati fotografsko prikazivanje moralne trulež u bojama sirovim, neskladnim, neukusnim i odvratnim uz metodu samovoljne drzovitosti i bezobzirnog samoumišljanja, što je sve bliže vještini nego umjetnosti, a djela koja prikazuju samo odvratnost i grdobu ne mogu imati estetske vrijednosti, jer su zapravo negacija i rušenje ljepote i estetike, da o etici i ne govorimo!

Stipan Banović

ZASLUGE HRVATA ZA RENESANSU

Povodom četiristogodišnjice smrti Lodovika Ariosta

Dvije sretne činjenice omogućiše Italiji da se podiči svojim »cinquecento«, ili, kako ga nekoji vole nazivati, *»zlatnim vijekom«* talijanske knjige i umjetnosti. Prva se sretna činjenica sastojala u tom, što su u ono doba u Italiji pape i kardinali, knezovi i velikaši, biskupi i niža vlastela, uzdržavali u svojim dvorima čitave rojeve književnika, veće i manje a i problematičke vrijednosti, koji su se donekle ubrajali u »obitelj svoga patrona«, pa su se i zvali »famigliari«, iako se je pod tim nazivom razumijevala i služinčad. Nekoji velikaši su se pače natjecali tko će da ih ima više, pa ih je na pr. kardinal Ippolito de' Medici uzdržavao do tri stotine. Ti su ljudi obnašali kod svojih gospodara razne časti i obavljali razne službe: ponajčešće bijahu njihovi tajnici, ministri i poslanici. To bijahu ljudi otmjeni, umni i daroviti, ali ih bijaše i bez savjesti i bez stida, pa su, prema ponudama, lako mijenjali svoje gospodare, i stoga nije čudo, što im je, najvećoj većini, laskanje bila druga priroda. Bilo ih je i poštenih i čestitih, ali ti bijahu manjina, a među te treba svakako ubrojiti Lodovika Ariosta u prvoj, i Torquata Tassa u drugoj polovici toga vijeka. Oba ova slavna pjesnika uživahu na dvoru vojvoda d'Este u Ferrari baš onako, kao što je, u XVIII. stoljeću, uživao na bečkom dvoru Metastasio punih pedeset godina: u doba Karla VI., Marije Terezije njegove kćeri, i njezina sina Josipa II. Metastasio bijaše njihov »dvorski pjesnik«, i takav je naslov on i nosio; dok Ariosto i Tasso bijahu to isto, ali bez službenoga naslova.

Između mecenata Ariostova doba svakako zaprema prvo mjesto papa Leo X., sin Lorenza de' Medici, nazvanoga »il Magnifico«. Papa Leo, odrastao i odgojen u dvoru gdje bijaše stjecište učenih ljudi i vrsnih umjetnika, čovjek vrlo darovit, lijepe inteligentne vanjštine, zanesen za klasične nauke i umjetnost, kad je zadobio papinsku tijaru, nije mogao

da odoli duhu vremena, još manje diktatu svoga srca, te je, poput Perikla, dao ime svome vijeku.

Nije nikakovo čudo, što su u takvim prilikama nicali u »cinquecentu« nebrojeni pjesnici, književnici uopće, i umjetnici svake grane. Netko je izračunao da je u onom vijeku bilo do *hiljadu samih pjesnika,* što je posve moguće, ali od te hiljade ni deset postotaka njihovih imena ne zapremiše bolja mjesta u povijesti talijanske književnosti.

Ako talijanski pjesnici ne bi sami mogli da opravdaju za »cinquecento« naslov »zlatnoga vijeka«, taj mu naslov svakako priuštiše njegovi veliki slikari, kipari, graditelji i rezbari, nekoji do dana današnjega ne natkriljeni, a ipak od mediokrita često spominjani uz značajnu grimasu. Raffaello Santi vrijedio je kao umjetnik Dante-ova uma, a Petrarkina srca. Sin lijepih roditelja, i sam vrlo lijep muškarac, slikao je samo ono što je lijepo; sve je prikazivao lijepo; možda nije ni znao prikazati nešto ružna; i starce je prikazivao lijepe. Kad se doda Raffaellovu imenu Michelangelovo, koga ne dostiže nitko, a badava su se naprezali i naprežu se da ga kopiraju; i kad se tim dvama dodadu imena: Leonardo da Vinci, Correggio, Pietro Perugino, Tiziano, Paolo Veronese i Tintoretto; pa arhitekti Bramante i Sansovino, tad se ipak mora priznati »cinquecentu«, da bijaše pravi »zlatni vijek« talijanskoga duha.

Koliko je istinito, da bez mecenatstva onodobnih velikaša talijanskih toga svoga zlatnoga vijeka Italija ne bi zapamtila, toliko je istinito, da, *bez obezbijeđenja Italije protiva poplave turskih horda, ne bi bilo ni spomenutoga mecenatstva, još manje pak talijanskoga zlatnog vijeka.* A to je ona *druga sretna činjenica,* koju mi Hrvati možemo da uvijek ponosno naglasimo, jer nas opovrći ne može nitko. Ta je historijska istina danas poznata *čitavom svijetu,* budući da je bila osobito naglašena god. 1924., pred najodličnijim zastupnicima cijeloga kulturnoga svijeta u Napulju, kad se je slavila sedamstogodišnjica osnutka toga sveučilišta. Tom prigodom se bijahu sastali u Napulju predstavnici *svih* sveučilišta iz svih pet strana svijeta, pa se je među njima našao i tadašnji *rektor hrvatskoga sveučilišta,* koji je, pred licem talijanskoga suverena i pred svim tim odličnim zastupnicima, u svojem pozdravu i čestitci naglasio baš tu veliku historijsku istinu. Pozdrav svečarici od strane jedne od najmlađih njezinih sestara, izrečen talijanski, stenografiran je i u cijelosti odštampan u spomen-knjizi, koja je kasnije iz Napulja razaslata svim sveučilištima svijeta. Tako je sama Italija priznala historijsku činjenicu, da je Hrvatska omogućila Italiji miran razvoj knjige i umjetnosti u doba kad je Zapad bio najviše ugrožen.

Ta velika istina, da *Italija imade da zahvali i našim ocima što je mogla da doživi svoj zlatni vijek,* ne osniva se samo na veleva̋žnom svjedočanstvu dubrovačkoga pjesnika Vladislava Minčetića, koji nam je namijenio svoje divne stihove:

»Od robstva bi davno u valih
Potonula Italija,
O hrvatskih da se žalih
More otmansko ne razbija«;

niti se osniva samo na stihovima, koje su *Turci krajišnici* pjevali u ono doba:

> *»A da nije Slunja i Tounja*
> *Sve bi naše do Mletaka bilo!«*

već se osniva na neoborivim historijskim dokazima, od kojih ćemo ovdje navesti samo nekoje.

Nije papa Leo X samo tako izrazio priznanje hrabrosti otaca naših u obrani granica Italije i kršćanskoga Zapada, kad je Hrvatsku nazvao »antemurale Christianitatis«, bedemom kršćanstva, da u času oduševljenja nešto izjavi u slavu hrvatskoga naroda, već je ta izjava bila naravni izlijev njegove plemenite duše, koja je od prvoga dana njegova uzvišenja na Petrovu Stolicu ustrajno pratila razvoj događaja u Hrvatskoj. Papa Leo X. vladao je od god. 1513. do 1521. Baš god. 1513. vijećao je u Rimu crkveni *lateranski sabor*, peti toga imena, koji se bijaše sastao god. 1512. pod papom Julijem II., a razišao god. 1517. pod Leonom X. Na tom je saboru sudjelovao i modruški biskup *Šimun Kozičić*, koji je točno na 27. lipnja 1513. govorio sabranim Ocima o žalosnim prilikama u Hrvatskoj, i kako Turci danomice mjesta pale, gradove osvajaju, *a krštene duše u roblje odvode*. Istaknuo je, kakvi su klanci u hrvatskim krajevima, *koje hrvatski narod svojom krvlju brani, i tako* sprječava da Turci u Italiju provale. Kozičića je podupro i prisutni kardinal *Tomo Bakač*, koga je Leo X. nekoliko dana iza toga imenovao svojim poslanikom »a latere« za cijelu sjevernu i istočnu Evropu, i dao mu punu vlast da diže *križarsku vojnu protiv Turaka u pomoć Hrvatskoj*, koja se je vojna žalibože, pod vodstvom Gjure Dože, izrodila u građanski rat u Ugarskoj. A kad je ban biskup *Petar Berislavić* te iste godine na 16. kolovoza porazio Turke u krvavom boju kod Dubice, gdje ih je više tisuća poginulo, papa Leo X. posla tomu hrvatskomu banu posvećeni mač i klobuk. Banov poslanik, splićanin *Toma Niger*, skradinski biskup, pridolazio je poslije toga često u Rim, a po njemu je papa slao banu i novaca i hrane, da se obrane pogranični gradovi Hrvata. To bijaše i jedina pomoć, na koju su mogli računati Hrvati u svojem divovskom ratovanju. Pisalo se je onih decenija nebrojeno puta: *ako propadne Hrvatska propala je Italija* i Njemačka, pa ipak Hrvatima nitko drugi nije pomagao osim pape. Leo X. je i god. 1515. i 1516. opetovano pisao banu Berislaviću. U tim ga je pismima tješio, da mu je kralj francuski obećao pomoć za Hrvatsku; pače u jednom pismu veli papa, da je *banove »slave pun cijeli svijet«*. Kad je god. 1519. na 12. prosinca, poslanik bana Berislavića biskup Toma Niger u *papinskoj konsistoriji opisao strašne borbe Hrvata, da obrane svoju zemlju i kršćanski Zapad, tad je Leo X. izjavio da* neće dopustiti da propadne Hrvatska, najjači štit i bedem kršćanstva.

Ban Berislavić poginuo je kod potoka Korjenice g. 1520. vojujući protiv Turaka. Slijedeće godine, 1521., umro je i zaštitnik Hrvata papa Leo X. Iste godine u kolovozu Turci osvojiše Zemun, a malo iza toga predao se Beograd. Godina 1522. bilježi krvave borbe kod Knina, Skradina i Klisa, tako da je punim pravom na 19. studenoga 1522., na saboru

u Nürnbergu, pred licem cara Karla V., knez *Bernardin Frankopan*, pošto je opisao ljute, nevjerojatne borbe Hrvata protiv Turaka, mogao ustvrditi: *»Hrvatska je štit i vrata kršćanstva«* i dodati značajnu poslovicu *»Et tua res agitur, paries quum proximus ardet«* (radi se i o tvojoj koži, kad ti susjedova kuća gori).

Kad smo tako utvrdili, da je bilo općenito poznato i priznato da je Hrvatska obranila Italiju u vijeku Lodovika Ariosta, prelazimo da kažemo nešto o tom velikom pjesniku, kojega ove godine slavi Italija a spominje cijeli kulturni svijet.

Ariosto se rodio u Reggio di Emilia god. 1474. od plemenite, ali neimućne obitelji. Otac mu bijaše zapovjednik citadele u onom malenom gradu. Isprva se mladi Ariosto bijaše posvetio pravnim naukama, ali te je već u svojoj dvadesetoj godini napustio, da se posveti lijepoj knjizi. U svojoj 28. godini bjaše gradski kapetan u Canossi, nekoč znamenitom gradiću grofice Matilde, i tu je spjevao sjajan latinski Epithalam, prigodom vjenčanja princa Alfonsa d'Este s poznatom Lukrecijom Borgia. Odmah slijedeće godine, 1503., uzeo je Ariosta k sebi u službu kardinal Ippolito d'Este. On je tad, riješen materijalnih briga, imao prilike da se bavi perom, — ali se nije više bratimio s latinskim muzama, već s talijanskima: pisao je i pjevao na talijanskom jeziku. Napisao je i nekoliko drama, dakako komedija, za kazalište u Ferrari, a jednu po narudžbi Leona X. Kardinal Ippolito, kao i njegov brat Alfonso, više puta upotrijebiše mudroga i otmjenoga Lodovika kao svoga poslanika na razne, tada mnogobrojne, dvorove talijanske. Od kardinalove službe Ariosto je prešao kasnije u službu vojvode Alfonsa, koji mu je konačno povjerio upravu u Garfagnani. Pod stare dane sagradio si je u Ferrari kućicu i uza nju uredio vrtić, što još i danas postoje, i tu je na 6. lipnja 1533. zaklopio svoje oči.

Ariosto je bio istom u dvadesetoj godini kad je u strašnoj bitci na Krbavskom polju izginuo cvijet plemstva hrvatskoga, što je teško odjeknulo u kršćanskom Zapadu; doživio je poraz Turaka pod Jajcem god. 1500.; drugi njihov poraz kod Dubice god. 1513.; pad Zemuna i Beograda god. 1521.; propast Ostrovice nedaleko Vrane god. 1523.; tursku opsadu Klisa god. 1524., kad su njegovi branitelji korjenje s octom jeli; divnu obranu Jajca po knezu Krsti Frankopanu god. 1525.; propast Osijeka i poraz na Mohačkom polju god. 1526.; prvu opsadu Beča god. 1529.; i nečuvenu dotle obranu Kiseka po junaku Nikoli Jurišiću, koji je s posadom od 700 momaka zaustavio i prisilio na uzmak golemu vojsku cara Sulejmana od 140.000 ljudi. To su sve bili krupni događaji, o kojima je vodio računa kršćanski Zapad, pa su bili dobro poznati i na dvoru ferrarskih vojvoda. I baš kad je slavni Jurišić u Kiseku stvarao sebi vijenac neumrle slave, Ariosto je nadzirao treće izdanje svoga divnoga viteškoga eposa »Orlando Furioso« (potpuno izdanje od 45 pjevanja); *i dok su na spomenutim ratištima Hrvati svoju krv lijevali da zaustave napredovanje Turaka i da spase kršćanski Zapad, Italija je uživala* u nebrojenim neumrlim djelima Michelangela kipara, slikara i arhitekta; u najpopularnijoj od svih slika na svijetu »Zadnjoj Večeri« Leonarda da Vinci; u Raffaellovim »Stanzama« i vrlo brojnim njegovim Madonnama; u Tici-

janovim slikama vjekovite vrijednosti. Svakako velika bijaše razlika brojiti mrtve na bojnom polju i viđati rane ranjenim junacima na jednoj strani, i diviti se, na drugoj, nedalekoj strani, Michelangelovoj »Pietà«, Leonardovoj »Moni Lisi«, Raffaellovoj »Sikstinskoj Madonni« ili Tizianovoj »Assunti« u Santa Maria dei Frori. Da je Hrvatska bila od Turaka pregažena svega toga Italija ne bi imala!

A što je »Orlando Furioso« (Bijesni Orlando)? Netko ga je ovako ocjenio: »Orlando Furioso« je prekrasan san, prekrasno maštanje, ali san i maštanje štono se ljudima uvijek sviđeše i što će se uvijek sviđati.

»Orlando Furioso« je viteški epos. Kako je Dante-ova »Divina Commedia« epos religijozni, tako je ovaj epos viteški. U doba Ariostovo publika je najviše voljela pripovijesti o vitezovima na vilovitim konjima, sa začaranim oružjem, s amajlijama ispod oklopa; pripovijesti dakle, u kojima se često javljaju čarobni prsteni, razni otrovi, vile i vilenjaci, čarolije i čarobnjaci, vještice, začarane šume i začarani perivoji, i slične stvari. Nama se danas čini neobičan, možda i smiješan takav ukus publke. Ali, svako doba ima i svoje ukuse. I sva ona maštanja znao je Ariosto prikazati savršeno, najsavršenije što se može, s osobitom svojom umjetnošću, koja se ne da definirati, kao što se ne da definirati ni umjetnost slavoga Leonarda da Vinci, ili umjetnost divnoga Raffaella, budući da je jednomu i drugomu i trećemu umjetnost bila nadahnuta.

Svijet, što nam Ariosto opisuje, nije ni talijanski, niti ikojega drugoga naroda. On je sam izmislio sve svoje junake i junakinje, pa stoga »Orlando Furioso«, kao što nije po naslovu, *nije* ni po sadržaju *nacijonalno talijanski epos.* Ali vrijednost umotvora nikad se nije mjerila po naslovu, već po duhu što ga oživljuje. Ipak, svaka je literatura, u glavnom, odraz doba života dotičnoga naroda. Tako je i Ariosto čedo svoga vremena, koje je voljelo nemoguća junaštva i uopće svaki nemogući događaj, *pa stoga i u njegovu »Orlandu« sve vrvi nevjerojatnošću i nemogućnošću.* Svako stoljeće imalo je svoju karakteristiku i svoj ukus.

»Orlando Furioso« je nastavak nedovršenoga eposa velikoga quattrocentiste talijanskoga Mattea Boiarda, pod naslovom »Orlando Zaljubljeni« (Orlando Inna morato). Da shvatimo djelo Ariostovo, treba da se najprije upoznamo sa sadržajem toga Boiardova djela.

Karlo Veliki oglasi veliki turnir u Parizu na Duhovske Blagdane. Tom se prigodom prigodom sabraše na banketu 22 hiljade osoba. Karlo je sjedio na zlatnoj stolici uz okrugli stol sa svojim po izbor junacima. Najedared se pojave četiri gorostasa, u njihovoj sredini divna djevojka, a iza nje jedan vitez. Ona izjavi, da je vitez njezin brat, koji je željan megdana, pa će ona sebe dati za nagradu onome, koji njega iz sedla izbaci; ali, koga on svlada, taj ostaje njihov sužanj. Doda jošte, da njih šestero dolaze iz Azije. Ona bijaše Angelika, kćerka kitajskoga kralja, a njezin je brat imao začarano oružje i zlatno koplje, što no obaraše svakoga, koji bi ga se dotaknuo. — Kršćanski vitezovi zatravljeni od ljepote djevojke žrijebom izabraše između sebe tridesetoricu, koji će se redom ogledati s tim azijskim junakom prije Orlanda. Prva tridesetorica bjehu poražena. Angelika se povuče u Ardensku šumu, kamo ju slijede tri zaljubljena kršćanska viteza: Rinaldo, Ferraguto i Orlando. Rinaldo ožedni, pije vodu iz začaranog vrutka, zaboravi na svaku ljubav i zaspi. Angelika pije iz drugoga vrutka koji imade svojstvo da raspali ljubav, i ona se zaljubi u Rinalda. Kad ga je ugledala, gdje spava, nabere liljana i ruža prekrije mu time lice i milo ga promatra.

Rinaldo se probudi, prepozna ju i pobježe. Angelika se rastuži i usne. Ferraguto ubije Angelikina brata i natakne na glavu njegov začarani kalpak. Orlando naiđe na Angeliku, ne zna da li je na nebu ili na zemlji; i dok ju promatra nadođe Ferragato, s kojim se Orlando uhvati u koštac, Angelika se probudi, iznenadi se i bježi. Ferraguto napusti borbu s Orlandom, da pohiti u pomoć kralju Karlu, protiv kojega je poveo vojsku kralj Gradasso. Poslije duga zapletaja svakojakih dogodovština, konačno su kršćani poraženi, Gradasso zarobi samoga Karla i njegove vitezove, stisne opsadom Pariz, ali konačno kršćanin Astolfo sa zlatnim kopljem svlada Gradassa i taj se povuče. Orlando je međutim krenuo put Azije za Angelikom. Ali on i njegovi drugovi dospješe u začarani jedan dvorac. Na Angeliku navali tatarski kralj; ona oslobodi Orlanda i njegovih osam drugova iz začaranog dvorca, te svi složno s Angelikom porazišе tatarakog kralja. Sad Orlando zametne dvoboj s Rinaldom poradi Angelike. ali ova nagovori Orlanda, da pomoću njezina čarobnoga prstena pođe da uništi dvorac jedne njezine neprijateljice. Orlando izvrši nalog. Kad prispije vijest, da je kralj Agramant provalio u Francusku zajedno s junakom Ruggierom, Orlando se izmiri s Rinaldom i oba krenuše na povratak u Evropu, a za njima i Angelika. Rinaldo se povrati u ardensku šumu, napije se iz drugoga vrutka i raspali ga ljubav; ali i Angelika zagrabi iz drugoga vrutka i njezina se ljubav ugasi. Nasta opet raspra između Orlanda i Rinalda poradi Angelike, a kralj Karlo je obeća onome, koji će se iskazati kao bolji junak.

Tu je Boiardov »Orlando Zaljubljeni« prekinut, te se nastavlja u sadržaju Ariostova »Orlanda Bijesnoga«.

Kad se je krasna Angelika povratila u Evropu, opet se otimlju za nju najhrabriji vitezovi, ali im ona umakne svima. Najzad dospije na pusti morski greben, gdje joj prijeti užasna morska neman da će je proždrijeti. U to doleti na svojem ipogafu (fantastični konj: pola lav, pola orao) vitez Ruggiero, koji ubije morsku neman i uzme sa sobom Angeliku na svoga letećega konja; ali dok se taj konj počne spuštati na zemlju, Angelika nestane. Pojavi se ona opet u času kad je bijesnila najžešća bitka pod Parizom, između pogana i kršćana: neviđena dođe na bojno polje, vidi ranjena jednoga mladog Crnca, uzme ga k sebi da ga njeguje, izliječi ga i s njim pođe u svoj daleki Istok.

Međutim Orlando od boli za ljubljenom Angelikom ljuto je tugovao. Kako i ne bi, kad je zbog nje dijelio nebrojene megdane, čak i s kršćanskim junakom Rinaldom, koji mu bijaše pravi rođak. I kad je Angelika, pored svih odličnih kršćanskih vitezova ipak odabrala jednoga Crnca, njega se je to toliko kosnulo, da je sišao s uma i pobijesnio, dok ga božja milost nije konačno izliječila i on opet postao pravi kršćanski vitez. On oslobađa krasnu i kreposnu Isabellu, koja bijaše također izložena morskoj nemani, a oslobađa je i iz ruku razbojnika.

Ruggiero je antiteza Orlandu. On je poganin, posjeduje svu istočnjačku mudrost, pozna sve čarolije, nakon dugih svakojakih peripetija postaje kršćanin. i kao takav zaruči kršćanku Bradamante, sestru junaka Rinalda. Eto: poganki Angelici ne bje suđeno da zavlada s kršćaninom Orlandom; dok krasna, čista. jaka, kreposna Bradamante, koja niti nije svijesna svoje moći i hrabrosti, pače ne zna niti da ima začarano koplje, ona zavlada s bivšim poganinom. Ruggiero. da sasvim zavrijedi njezinu ruku, spušta se na svojem konju niz Dunav, i priskače u pomoć Bugarima kad ove hoće da pokori car istočni Konstantin i njegov sin Leon, koji uz to čezne za rukom divne Bradamante. Nakon golema zapletaja Ruggiero ipak dobije svoju obožavanu Bradamante, koje se je grčki carević konačno odrekao. Ruggiera i Bradamante pjesnik slavi kao osnovatelje loze Estenske, koju već u III. pjevanju uzvisuje do nebesa, dok u VII. naziva divnu Bradamante praroditeljkom nepobjedivih junaka, dapače »polubogova«, koji će povratiti Italiji staru slavu. Uopće čitavi epos izgleda složen u slavu Ferrarskih vojvoda; oni su najsilniji junaci čak od doba Karla Velikoga; oni su najkreposniji i

najumniji; Ariosto pače kandidira kardinala Ippolita i za papinsku stolicu. kao najdostojnijega.

Dvije glavne Ariostove junakinje: Angelika i Bradamante predstavljaju *dvije ideje, dvije religije: muhamedansku i kršćansku.* Muhamedova je vjera s dviju strana bila provalila u Evropu, svladala je mnoge zemlje, kao što je Angelika svladala mnoge kršćanske junake. Arapi bijahu zavladali pirenejskim poluotokom: oni su u Ariostovo doba bili puka historijska uspomena, ali Osmanlije su se bili u to doba zavukli do u srce Evrope. Oni ipak konačnu pobjedu nad kršćanima slaviti ne mogu. Kao što je Angelike najzad nestalo u Aziji, tako će nestati i Turaka. »Caccial d'Europa!« dovikuje pjesnik kršćanskomu svijetu: protjeraj Turčina iz Evrope! Kršćanska religija imade konačno da zavlada svijetom i svatovi bivšega poganina Ruggiera i kršćanke Bradamante ne znače ništa drugo do li konačni triumf kršćanske misli. Tim, što je Angelika najzad postala ženom običnoga Crnca, pjesnik je htio da prikaže kako se je Muhamedova vjera raširila na crnom kontinentu. Sva Orlandova epopeja, ne predstavlja drugo do li *dugotrajnu borbu* između kršćanskoga i muhamedanskoga svijeta. O toj borbi, vrlo blizu granica Italije, u Ferrari su imali vrlo česte vijesti, za koje je Ariosto znao, pa nam u Orlandu personificira zapadne kršćanske narode, koji mogu i da luduju, da međusobno krvare, ali ipak će ostati vjerni kršćanskoj ideji, koja konačno mora da iznese potpunu pobjedu.

Sva epopeja Orlandova nema u sebi ništa historijskoga. Sve je puki plod pjesnikove mašte: i ljudi, i mjesta, i događaji i čudesa; pa stoga, tko bi htio da s historijom i geografskom kartom u ruci te događaje rasvijetli, badava bi se trudio, i ne bi nikad shvatio ove epopeje. Ali, iako »Orlando Furioso« nema svoju historijsku vrijednost, ostaje mu uvijek njegova idejna vrijednost, sadržana u golemom kontrastu između dviju religija, između Istoka i Zapada, pa je stoga »Orlando Furioso« ipak kršćanski epos. Orlando nije predstavnik borbe s perom, jer ta između Kristove i Muhamedove nauke u ono doba ne bi imala smisla; on je predstavnik borbe mišica i smrtonosnoga oružja.

Ariosto je svoje djelo neprestano ispravljao i dopunjao. On ga je dotjeravao i onda kad je slog već bio u stroju. I kod prvoga izdanja g. 1516., i kod drugoga 1521., pa i kod trećega g. 1532., on je postupao jednako. Posred tiskanja znao je obustaviti stroj, davao je izvaditi slog, pa je provađao ispravke i umetao nove oktave; a kad je bilo sve po njegovoj želji uređeno, slog je nanovo išao u stroj i nastavljalo se štampanje. Štampar, naravski, otprije štampane arke nije uništavao, već ih uvezivao kao i potonje, ispravljene; i odatle silne varijante u tim i poznijim izdanjima, sve do u naše doba.

Najveći umovi talijanski, mnogo prije velike revolucije, koja je probudila nacionalnu ideju kod pojedinih naroda, ostaviše nam u svojim djelima divne dokaze svoga narodnoga patriotizma. Njihov patriotizam bijaše im nadahnut. Oni su u tom pogledu pripadnici devetnaestoga vijeka. *Dante,* najveći pjesnik svih vijekova, koji u svojoj »Divina Commedia« na odličnom mjestu (Paradiso, XXX, 103) ovjekovječio našu Kroaciju, plače i gorko se obara u VI. pjevanju »Čistilišta« na savre-

mene prilike tadašnje Italije, i gledajući kako se Mantovanac Vergil grli sa svojim zemljakom Sordellom, ogorčeno kliče: »Jao, robinjo Italijo, dome svake boli, brode bez kormila u velikoj oluji, tvoji mrtvi se grle, a tvoji živi se glođu, pa čak i oni koje zaštićuje jedan te isti bedem, jedna te ista jama.« — Petrarca je svoje najdivnije dvije kancone spjevao jednu u slavu Bogorodice a drugu *u slavu Italije*. — Ariosto pak, gledajući tuđince u gornjoj i u donjoj Italiji, strašno grmi u XVII. pjevanju »Dormi, Italia imbriaca, e non ti pesa — Ch'ora di questa gente, ora di quella — Che gia serva ti fu, sei fatta ancella?« (Spavaš, pijana Italijo, i nije ti teško, što sad robuješ onima, koji su jednom bili tvoji robovi?). U svojem nedostiživom eposu (Pjev. IV. 11) spominje i naš Jadran. On veli: kako se s vrhunaca pirenejskih, kod bistra obzorja, lijepo vide s jedne strane Španija a s druge Francuska, tako i s apeninskoga vrhunca, po kojem možeš da dođeš u Camaldoli, vidiš s jedne strane toskansko a s druge slavensko more. »Come Apennin scopre il mar Schiavo e il Tosco«. — Nelijepu riječ »schiavo ne smijemo Ariostu zamjeriti, kad su u ono doba sami naši oci, nazvavši zemlju između Drave i Save Slavonija, dali povoda da se ta riječ izobliči u Schiavonia, Schiavone i Schiavo.

Bare Poparić

PROBLEM SREDNJE ŠKOLE

Prema piscu Torbergu i pedagogu Berusu

U »Glasniku jugoslovenskog profesorskog društva« za mjesec rujan god. 1931. izišao je iz pera g. prof. dra Berusa kratak prikaz romana »Učenik Gerber je apsolvirao« s nekim primjedbama, ali se u nas nije nitko osvrtao ni na Torbergov roman ni na Berusove »stručne« primjedbe, dok se taj roman nije prošle godine objelodanio u hrvatskom prijevodu. Od toga je časa spomenuta Torbergova knjiga prodrla među našu stariju srednjoškolsku mladež, mnoge đake na fakultetima, pače i među neke profesore srednjih škola. Tako je g. profesor Berus za kratko vrijeme postao stjegonoša Torbergovih nazora. Vrijedno je, da se o Torbergu i gosp. Berusu napiše nekoliko riječi za publiku, koja nije imala prilike pročitati prikaz g. Berusa.

G. Berus otvoreno veli, da mu »naša jugoslavenska srednja škola izgleda blaža i umjerenija s obzirom na pedagoški postupak, pak stoga savršenija od njemačke«. Mi pak možemo potpunim pravom formulirati tvrdnju, da to čisto subjektivno mnijenje ni ne zaslužuje drugog atributa, jer tu nema govora o našim i njemačkim školskim prilikama, dakle o prvom uvjetu za objektivan sud. Osim toga se g. Berus vrlo rado podaje generaliziranju pojava na njemačkim i našim srednjim školama, a to je posve kriv sud i zato veliki psiholog Le Bon subjekte takovih sudova meće u rubriku inferiornosti. Do prevrata se moglo u Hrvatskoj govoriti

o urednom postupku na srednjim školama i o đaštvu dobrih svojstava u moralnom i intelektualnom pogledu; ali iza god. 1918. vlada zlokobno strančarstvo u vrlo znatnom postotku i na srednjim školama: među đaštvom i među profesorima, često na pritisak stranačkog ravnatelja. Kao najodvratniju pojavu valja istaknuti, da se neki đaci n e s r a m e stupiti u četu konfidenata. Zato je u ovo razvratno doba upravo kao naručena dobro došla knjiga g. Dra Vuka Pavlovića »Ličnost i odgoj« uopće, a napose radi 10. i 11. poglavlja; iz potonjega vadim sa strane 171. ove riječi: »Odgajatelj ostaje tako dugo vjeran samome sebi i osobitim svojim ciljevima, dok djeluje i dok se očituje potpuno nezavisan od politike (t. j. političara) i njezinih ciljeva«. Važne su i riječi na str. 171.: »Pedagogička funkcija ne može nikako zadržati osebno svoje značenje u okviru kulture ni održati primjereno joj mjesto u sklopu s ostalim kulturnim funkcijama, ako se ne očuva od utjecaja, koji bi bilo u kojem pravcu bili njenu bistvu tuđi ili možda i protivni. A mogla bi to teže očitovati naročito svoje biće i to manje sačuvati svoje dostojanstvo, kad bi se povredila ciljevima i upravljala prema porivima, koji bi je skrenuli na područje indiferentnoga postojanja, te je tako lišili upravo one njene osobitosti i bitne odlike, po kojoj naznačuje funkciju specifično ljudsku, u isključivome smislu umnome i slobodnome biću svojstvenu.« Prema tome oni, koji u svojim rukama imaju sudbinu našeg osnovnog i srednjeg školstva, morali bi živo nastojati, da se svaki politički smjer odstrani iz škole kao veliko zlo, koje razara moral već u školi, pa će to svoje djelovanje s većom silom i hitrinom nastaviti u kasnijem životu.

Prema gornjoj tvrdnji g. Berusa valja očekivati, da će Nijemci, ako saznaju za ovaj sud g. Berusa o pedagogijskoj taktici naših profesora, naskoro početi ovamo dolaziti, da se usavrše u postupku s đacima promatrajući naše uzorne pedagoge od najjužnije do najsjevernije, od najistočnije do najzapadnije točke naše zemlje. Neka o toj kulturnoj pojavi vodi bilješke g. Berus, pa neka nas s vremenom usreći velikom knjigom o utjecaju naših pedagoga na one iz Njemačke. Tom zgodom neka zabilježi i ono, što se je nedavno desilo u Varaždinu.

Uz tu izreku g. Berusa mora se spomenuti odmah druga primjedba, koja otvoreno kaže, da je g. Berus čvrsto uvjeren, da je sve bilo onako, kako to Torberg predočuje u svom romanu. Roman i — gola istina?! Pametni ljudi često sa skepsom primaju ono, što u povijesti iznesu na vidjelo ljudi kao priznati učenjaci i objektivni, a g. Berus vjeruje tomu romanu valjda više nego sv. Pismu. Zar g. Berus ne osjeća, da to piše Torberg kao f a n a t i č a n k o m u n i s t samo zato, da njemački narod još gore razori u duši ubivši mu pouzdanje u moral i spremu njegovih odgojitelja i njegove omladine, kojoj mora danas sutra ostaviti sve svoje duševno i materijalno blago, da ga čuva i unapređuje? Zar taj pisac ne uviđa, da je Torberg htio tim romanom omraziti i školsku omladinu s državnom upravom, da ova zato uvede pritisak, koji bi naskoro prouzročio revoluciju po svim srednjim školama? Nije moguće vjerovati, da se cijeli narod onako izražava o svom hramu prosvjete, kao to Torberg govori u smrdljivu n a t u r a l i s t i č k o m d u h u: »Kad budemo svršili,

S pravom se je podcrtalo da postoji neka sličnost između ljudskog umjetničkoga stvaranja i stvaranja Boga. Čini se da i čovjek može učiniti nešto novo i time se približiti bar izdaleka onom činu kojim vječni Tvorac izvodi biće iz ničega. Kad umjetnik hoće nešto da napravi, u svojim rukama nema ničega osim gole materije bez oblika i bez ikakve umjetničke određenosti. Kidajući dijelove te materije on nastoji da iz svoje duše izvadi sliku koja se je nezapažena krila u njegovoj nutrinji i da je očituje drugima pomoću materije koja je pred njim. Ali osjeća da je veliki kontrast između određenosti njegove ideje i neodređenosti materije. Hoće zato da taj kontrast izgladi i da iz te oprečnosti stvori cjelinu. Malo pomalo ta bezlična tvar dobiva formu, dok napokon nije se utisnula u nju jasna i vjerna slika ideje koju je majstor imao u svojoj duši. Ta ideja je postojala još prije nego je umjetnik i počeo da kleše svoje djelo. Ona je bila u njegovoj duši, ali nije imala svoga izraza pa je zato bila skrivena. I majstor nije imao načina kako da nam je očituje sve dok nije posegnuo za tvar i dok tu materiju nije podjarmio pod svoju ideju. I zapravo to podjarmivanje tvari, to prilagođivanje materije nutarnjoj njegovoj slici sačinjava pravu umjetničku vještinu. A sposobnost da to prilagođivanje izvršimo što zornije i što vjernije zavisi od vještine umjetnika i pokazuje njegovu umjetničku sposobnost. Prema tome izraziti ideju u što zornijoj slica, predstaviti svoju ideju u što jačoj ekspresiji, dati je u što življoj formi jest djelo umjetnika.

Ali tu je i njegova težina! Nije nam moguće zaći u nutarnje borbe koje se odigravaju u duši tog bijednika koji hoće da govori našim dušama jezikom likova i glasova i boja. To je borba koja se može odigrati samo između dvije velike oprečnosti kao što je materija i duh. Ovaj zadnji bi htio da se manifestira i da se što jasnije očituje i tako jasno kakav je sam u sebi bistar i jasan. Ideja je po sebi jasnoća. Ali materija je tama. I baš je u tome poteškoća da svladamo tu tamu da je podjarmimo ideji koja je svijetlost i vedrina. I ti pronicavi duhovi, zaista ti vizionari koji unose svijetlost i jasnoću u svojim djelima pa čine da se predmeti bistre i svijetle, rekao bih da naliče onom vječnom umjetniku koji je za nekoliko prvih dana dahom svoje vječne moći činio prve umjetnine kada je prosipao sjaj svoje svijetlosti riječima: Fiat lux. Šireći svjetlost svoga sjaja nad kaotičnu materiju sazdavao je umjetnine.

Ali samo je vječni Tvorac svemoguć pa je kadar da jednostavnim dahom svoje sile napravi umjetnine. No mizerni čovjek, slab i nevoljan, baš tu osjeća slabost svoje snage. U svojoj duši vidi sliku ideje bistro i jasno, promatra je u cijeloj njezinoj veličini a ona postaje njegov život i njegova cijela nutrinja. Htio bi da je kaže ali da je kaže jako i snažno kako je to on sam vidi. Stavlja se s najvećim oduševljenjem, kakvim može da radi samo umjetnik, na svoje djelo, kida dijelove materije i izbija sliku koja mu neprestano lebdi pred očima. Ali na kraju svega vidi da je njegova ideja ostala blijeda i tamna, da je to samo slabi tračak svijetlosti, koja se odigrava u njegovoj duši i, razočaran u svom djelu, kida kist preko koljena poput Rafaela ili ostavlja dlijeto poput Michelangela ili plače poput mistika Angelika.

Veli se o Micheangelu da je, nakon što je zgotovio svoga Mojsiju, udario čekićem po njegovim koljenima i da je to učinio od zadovoljstva koje je osjetio pri promatranju savršeno izražene slike kojoj je još samo falila riječ. Ako je istinita ta pripovijest tada se meni čini, da bi taj udar čekića po koljenima umjetnine bio više odraz nezadovoljstva nego naslade, pa je sva prilika, da je majstor nakon dugog truda ostao razočaran i da se je konačno zapitao: pa čemu sav taj trud kad eto nema ni izdaleka onoga što se je mislilo učiniti. U njegovoj duši uvijek je lebdjela slika Mojsije, ona je bila jasna i bistra, bila je snažna i odrešita; odigravala se je u njegovoj duši živahno i snažno, bila je postala njegov život i njegovo biće. Majstor se nada da će mu uspjeti otisnuti bar blijedu sliku te jačine, koja se krije u njemu, pa se stavlja sa svom požrtvovnosti da je prikaže. Ali ostaje razočaran, jer vidi svoje djelo bez života i bez riječi. Nijem je kao kip, a studen kao kamen. Pa što si to ti, Mojsije, pita se umjetnik, veliki i jaki Mojsije, koji tako lijepo živiš u meni a tu si bez riječi, nijem i tup? Gdje ti je riječ? Zašto ne govoriš? I majstor je sklon da uništi ono, što ne izrazuje niti iz daleka ideju koju je zasnovao u svojoj duši.

Nije dovoljna samo ideja, isto kao nije dovoljna niti materija. Sama ideja još ne bi bila za nas nikakva umjetnina. Slavni Hello običavao je govoriti, da ideja znači mnogo. Nagon, velikih ideja možemo imati svi, ali je poteškoća da te ideje zaodjenemo u neko ruho i da im dademo neku formu po kojoj će se i ostalima očitovati njezina veličina. No ako smo kadri da tu ideju zaodjenemo u neko ruho i da joj damo neku formu po kojoj će se ona očitovati i drugima, ona će postati i lijepa, pa će joj se i ostali diviti. Inače ona ostaje previše apstraktna za nas koji smo privezani za materiju i koji sve predmete zahvaćamo preko materijalnih slika.

Ali usto nije moguće zamisliti umjetničko djelo kao čistu formu koja bi bila bez ikakvog sadržaja. Tko bi tako mislio, a danas ima i mnogo takvih, taj bi držao da može postojati izražaj, koji ništa ne izrazuje. Bilo bi to po prilici isto kao kad bi netko branio, da pjesništvo može postojati u riječima koje ne bi ništa značile. Svaka ideja, svaka svrhovitost, pa i najmanja tendencija morala bi se isključiti iz umjetničkog stvaranja. Čim bi umjetnik imao za cilj da nekoga svojom umjetninom pouči ili da nešto izrazi ili da na nekoga moralno djeluje, to već ne bi bila pjesma niti umjetnina uopće; to je moraliziranje, dociranje, sve samo ne umjetnost. Zato što je, recimo Preradović, u svojoj pjesmi htio da pouči svoj narod i da ga ohrabri ili moralno pridigne, nije pjesnik, i njemu ne će biti nikada dosuđeno da se popne na Parnas, koji nekoji naši sveznajući kritičari tako ljubomorno brane od invazije svake moralizatorne tendencije. Umjetnost nema niti moralnoga niti ikojega drugoga cilja, ona je sama za sebe. Prema tome princip: umjetnost za umjetnost, l' art pour l' art bi značio, da umjetnost mora biti bez intelektualnosti, bez ideje i bez svrhovitosti.

Moram priznati, da mi je teško shvatiti kakva bi mogla da bude ta ekspresija, koja ne bi ništa izražavala, ili kakva bi mogla da bude ta umjetnina, koja ne bi imala nikakvog cilja. Kad razborit čovjek hoće da

svi ćemo se po..... na nju.« Ta Nijemac ima i kućnog odgoja kud i kamo više nego oni, koji su pred sto godina, a neki i kasnije stupili u pripravni tečaj za evropsku kulturu, pa ipak nisu te naše škole tako šta doživjele od svojih učenika, a Torberg nas hoće da uvjeri, kako su njemački đaci spali na stupanj komunističkih manira.

Kakav je bio taj izmišljeni Gerber? Za njega veli g. Berus, da je to bio lijep, umno i moralno razvijen mladić; on je izostajao neopravdano iz škole, na početku VIII. razreda stvara odluku, da će prkositi profesoru Kupferu, ali da će marljivo raditi. Na jednom mjestu Gerber ovako umuje u profesorima: »Profesor sudi o đacima: »Ti si za školu, a ti nisi.« A tko Vama, g. profesore, sudi ili je sudio, da li ste za profesora ili nijeste?« Na ovo primjećujem, da uz ljepotu fizičku ne ide uvijek i umna i moralna vrsnoća (i pristojnost!), kako to upravo potvrđuju gornje izreke o Gerberu. Da je bio uman, on bi ponajprije bio s malo muke dobio makar prvi red, ako ne odliku, a Torberg navodi, da je Gerber pozitivno odgovarao samo — iz njemačkog jezika. Njegovo je umovanje vrlo plitko, kad on nezna, da komisija izdaje svjedodžbu i o stručnoj spremi i o pedagogijskoj sposobnosti. Ta ni na Balkanu ne ulaze kandidati à la Köpenick u razrede, da se tu đacima predstave kao stručnjaci! To mu ujedno daje slabu svjedodžbu o njegovoj moralnoj strani, jer ne će da priznaje autoriteta, za koji jamči državna organizacija, da nije nikakav falzifikat. U moralnom pogledu Gerber gubi mnogo i onda, kada odlučuje, da će profesora »zafrkavati«. Naprotiv je g. Berus mogao tom zgodom naglasiti, da je zlobno, upravo azijatski izmišljen barbarski postupak razrednika Kupfera s Gerberovom majkom, jer pristojnije manire nalazimo i kod njemačkih stražara, kada ureduju proti kakvim delikventima.

Što Torberg govori o profesorima kao ljudima ne samo bez takta, nego i bez srca, sam sebe demantira, kada za njih tvrdi, da su povoljno ocijenili Gerbera na ispitu zrelosti, dok je on bio uvjeren, da je zaslužio drugi red, te se usmrtio skočivši s trećega sprata, jer se je bojao boli i štete što bi ih morao pretrpjeti ponavljajući osmi razred.

G. Berus tvrdi, da je Gerber u literarnom smislu tragična ličnost. jer da ima sva obilježja i uslove, koji se za takav atribut iziskuju. Pod tim riječima g. pisac sigurno misli, da je Gerber osoba, koja zbog dobrih načela propada upustivši se u borbu s opakim svijetom, ovdje: s opakim profesorima, no to nije tako. Gerber nam predočuje lijena, ograničena i prkosna mladića, koji bi pod zaštitom nekakva terora htio jeftino doći do svjedodžbe zrelosti, legitimacije za visoke škole ili za pristup u praktični život, a profesori se nijesu dali terorizirati, da spase ugled školi i sebi, ali su na koncu ipak pokazali plemenitu gestu davši mu prvi red, da ga puste u borbu sa životom, koja je mnogo žešća i bezobzirnija nego s uzgojnim zavodom.

Ni posljednji primjedba g. Berusa ne služi na diku njegovu umovanju. Evo šta on kaže: »Ako su prilike normalne kakve bismo željeli da budu, onda inžinjer koji slabo gradi propada, liječnik koji slabo liječi gubi pacijente, advokat koji slabo brani skida svoj cimer i ide... A pro-

fesor koji slabo odgaja?« Zar g. Berus misli, da je isto tako lako odgajati (ne samo poučavati) 50 i više učenika i potrebito im znanje pribaviti kao inžinjeru graditi kakav objekt i liječniku liječiti pacijente i advokatu zastupati interese svoje stranke?! Znam dva slučaja, u kojima su oci bili stari pedagozi t. j. iskusni i energični, od kojih je bio jedan ravnatelj, a drugi nadzornik srednjih škola, pa ipak oni nijesu mogli, svaki po jednog sina kod kuće voditi t. j. upućivati u rad i oduševiti za rad, nego je ravnatelj morao svoga sina iz škole ispisati, a drugi je morao svoga sina dati u neki konvikt, te se je mladić jedva tu nekako ukrotio i za knjigu privezao. Što da se kaže o razredniku i drugim profesorima kraj 60—70 učenika u nižim razredima i kraj 50 mladića u gornjim razredima! Tu nema govora o primjeni individualne psihologije, koju toliko slavi g. Berus na jednom mjestu svoga referata, kad ona nije mogla djelovati ni u gornja dva slučaja.

Bolje bi bilo, da se naši pedagozi, naše đaštvo na srednjim i visokim školama radije pozabave knjigom »Tito Dorčić« od V. Novaka, pa svi po mogućnosti porade na tom, da se u naše srednje školstvo usadi ona ustrajna marljivost, kojom se je odlikovao Tito Dorčić i u gimnaziji i na sveučilištu, pa će rad otkriti razne duševne sposobnosti. Raditi marljivo kao Tito Dorčić, pa ne ćemo imati — Gerberâ.

Dr. J. D.

L'ART POUR L'ART

Svaka istina je odraz Božanstva, pa kao takova ona ima na sebi biljeg vječnosti i trajnosti. Izašavši od njega ona je upravljena samo njemu i k njemu mora da nas dovede. Što se onda čudimo kada kažemo, da se u prolaznoj materiji očituje vječna istina, pa čak da se onda mora u njoj očitovati, ako hoćemo da stvorimo pravu i trajnu umjetninu? Napokon i naša duša, vječna i trajna, koja svojom veličinom neizmjerno nadilazi svu materiju i upravo je tako nadilazi da se ova dva termina ne mogu niti međusobno uspoređivati, ipak ta uzvišena duša je nošena na neki način od tijela. Tijelo je postalo njezin stan, pa je istina da se ona manifestira u njegovim udovima i česticama. Ako tijelo može manifestirati dušu ne će nam biti ništa čudno da i u nekoliko zvukova koje izbijamo iz materije ili u nekoliko mase boja koje međusobno kombiniramo, nađemo nešto što će biti duhovno i vječno.

I zapravo tu je veličina umjetnosti, veličina koja nam se još jače očituje iz krhkosti materijalnoga elementa. Što je materija slabija to se jače očituje snaga uma koji zna da i iz lošega materijala izvede velika djela. Izraziti ideju iz materije, to jest: očitovati ideju u materiji: to je posao umjetnika. I svejedno je kakva je ta materija, titraji zraka ili svjetlosti. Čim umjetnik zna da spoji ovo dvoje, ideju i materiju, on je načinio umjetničko djelo, čim izrazi ideju u sjetilnosti, umjetnina je gotova. Traži se dakle ovo dvoje: ideja i izražaj.

S pravom se je podcrtalo da postoji neka sličnost između ljudskog umjetničkoga stvaranja i stvaranja Boga. Čini se da i čovjek može učiniti nešto novo i time se približiti bar izdaleka onom činu kojim vječni Tvorac izvodi biće iz ničega. Kad umjetnik hoće nešto da napravi, u svojim rukama nema ničega osim gole materije bez oblika i bez ikakve umjetničke određenosti. Kidajući dijelove te materije on nastoji da iz svoje duše izvadi sliku koja se je nezapažena krila u njegovoj nutrinji i da je očituje drugima pomoću materije koja je pred njim. Ali osjeća da je veliki kontrast između određenosti njegove ideje i neodređenosti materije. Hoće zato da taj kontrast izgladi i da iz te oprečnosti stvori cjelinu. Malo pomalo ta bezlična tvar dobiva formu, dok napokon nije se utisnula u nju jasna i vjerna slika ideje koju je majstor imao u svojoj duši. Ta ideja je postojala još prije nego je umjetnik i počeo da kleše svoje djelo. Ona je bila u njegovoj duši, ali nije imala svoga izraza pa je zato bila skrivena. I majstor nije imao načina kako da nam je očituje sve dok nije posegnuo za tvar i dok tu materiju nije podjarmio pod svoju ideju. I zapravo to podjarmivanje tvari, to prilagođivanje materije nutarnjoj njegovoj slici sačinjava pravu umjetničku vještinu. A sposobnost da to prilagođivanje izvršimo što zornije i što vjernije zavisi od vještine umjetnika i pokazuje njegovu umjetničku sposobnost. Prema tome izraziti ideju u što zornijoj slica, predstaviti svoju ideju u što jačoj ekspresiji, dati je u što življoj formi jest djelo umjetnika.

Ali tu je i njegova težina! Nije nam moguće zaći u nutarnje borbe koje se odigravaju u duši tog bijednika koji hoće da govori našim dušama jezikom likova i glasova i boja. To je borba koja se može odigrati samo između dvije velike oprečnosti kao što je materija i duh. Ovaj zadnji bi htio da se manifestira i da se što jasnije očituje i tako jasno kakav je sam u sebi bistar i jasan. Ideja je po sebi jasnoća. Ali materija je tama. I baš je u tome poteškoća da svladamo tu tamu da je podjarmimo ideji koja je svijetlost i vedrina. I ti pronicavi duhovi, zaista ti vizionari koji unose svijetlost i jasnoću u svojim djelima pa čine da se predmeti bistre i svijetle, rekao bih da naliče onom vječnom umjetniku koji je za nekoliko prvih dana dahom svoje vječne moći činio prve umjetnine kada je prosipao sjaj svoje svijetlosti riječima: Fiat lux. Šireći svjetlost svoga sjaja nad kaotičnu materiju sazdavao je umjetnine.

Ali samo je vječni Tvorac svemoguć pa je kadar da jednostavnim dahom svoje sile napravi umjetnine. No mizerni čovjek, slab i nevoljan, baš tu osjeća slabost svoje snage. U svojoj duši vidi sliku ideje bistro i jasno, promatra je u cijeloj njezinoj veličini a ona postaje njegov život i njegova cijela nutrinja. Htio bi da je kaže ali da je kaže jako i snažno kako je to on sam vidi. Stavlja se s najvećim oduševljenjem, kakvim može da radi samo umjetnik, na svoje djelo, kida dijelove materije i izbija sliku koja mu neprestano lebdi pred očima. Ali na kraju svega vidi da je njegova ideja ostala blijeda i tamna, da je to samo slabi tračak svijetlosti, koja se odigrava u njegovoj duši i, razočaran u svom djelu, kida kist preko koljena poput Rafaela ili ostavlja dlijeto poput Michelangela ili plače poput mistika Angelika.

Veli se o *Micheangelu* da je, nakon što je zgotovio svoga Mojsiju, udario čekićem po njegovim koljenima i da je to učinio od zadovoljstva koje je osjetio pri promatranju savršeno izražene slike kojoj je još samo falila riječ. Ako je istinita ta pripovijest tada se meni čini, da bi taj udar čekića po koljenima umjetnine bio više odraz *nezadovoljstva* nego naslade, pa je sva prilika, da je majstor nakon dugog truda ostao razočaran i da se je konačno zapitao: pa čemu sav taj trud kad eto nema ni izdaleka onoga što se je mislilo učiniti. U njegovoj duši uvijek je lebdjela slika Mojsije, ona je bila jasna i bistra, bila je snažna i odrešita; odigravala se je u njegovoj duši živahno i snažno, bila je postala njegov život i njegovo biće. Majstor se nada da će mu uspjeti otisnuti bar blijedu sliku te jačine, koja se krije u njemu, pa se stavlja sa svom požrtvovnosti da je prikaže. Ali ostaje razočaran, jer vidi svoje djelo bez života i bez riječi. Nijem je kao kip, a studen kao kamen. Pa što si to ti, Mojsije, pita se umjetnik, veliki i jaki Mojsije, koji tako lijepo živiš u meni a tu si bez riječi, nijem i tup? Gdje ti je riječ? Zašto ne govoriš? I majstor je sklon da uništi ono, što ne izrazuje niti iz daleka ideju koju je zasnovao u svojoj duši.

Nije dovoljna samo ideja, isto kao nije dovoljna niti materija. Sama ideja još ne bi bila za nas nikakva umjetnina. Slavni Hello običavao je govoriti, da ideja znači mnogo. Nagon, velikih ideja možemo imati svi, ali je poteškoća da te ideje zaodjenemo u neko ruho i da im dademo neku formu po kojoj će se i ostalima očitovati njezina veličina. No ako smo kadri da tu ideju zaodjenemo u neko ruho i da joj damo neku formu po kojoj će se ona očitovati i drugima, ona će postati i lijepa, pa će joj se i ostali diviti. Inače ona ostaje previše apstraktna za nas koji smo privezani za materiju i koji sve predmete zahvaćamo preko materijalnih slika.

Ali usto nije moguće zamisliti umjetničko djelo kao čistu formu koja bi bila *bez ikakvog sadržaja*. Tko bi tako mislio, a danas ima i mnogo takvih, taj bi držao da može postojati izražaj, koji ništa ne izrazuje. Bilo bi to po prilici isto kao kad bi netko branio, da pjesništvo može postojati u riječima koje ne bi ništa značile. Svaka ideja, svaka svrhovitost, pa i najmanja tendencija morala bi se isključiti iz umjetničkog stvaranja. Čim bi umjetnik imao za cilj da nekoga svojom umjetninom pouči ili da nešto izrazi ili da na nekoga moralno djeluje, to već ne bi bila pjesma niti umjetnina uopće; to je moraliziranje, dociranje, sve samo ne umjetnost. Zato što je, recimo *Preradović*, u svojoj pjesmi htio da pouči svoj narod i da ga ohrabri ili moralno pridigne, nije pjesnik, i njemu ne će biti nikada dosuđeno da se popne na Parnas, koji nekoji naši sveznajući kritičari tako ljubomorno brane od invazije svake moralizatorne tendencije. Umjetnost nema niti moralnoga niti ikojega drugoga cilja, ona je sama za sebe. Prema tome princip: *umjetnost za umjetnost*, l'art pour l'art bi značio, da umjetnost mora biti bez intelektualnosti, bez ideje i bez svrhovitosti.

Moram priznati, da mi je teško shvatiti kakva bi mogla da bude ta ekspresija, koja ne bi ništa izražavala, ili kakva bi mogla da bude ta umjetnina, koja ne bi imala nikakvog cilja. Kad razborit čovjek hoće da

nešto učini, uvijek ima neki cilj zašto to radi. Osim toga kad čovjek hoće da izrekne koju riječ, uvijek ima neku ideju koju hoće da očituje. Tako je kod običnih ljudi, pa mislim, da nije ništa čudnovato ako i pjesnike i uopće umjetnike ne isključimo iz tog zajedničkoga zakona svih racionalnih bića. To ćemo učiniti barem ako ih ne ćemo da poistovjetimo s nekim živinicama, koje doduše nemaju što da izraze, pa bi njihove manifestacije mogle poslužiti kao tip ekspresije bez ikakve ideje.

Međutim, mi smo već vidjeli u čemu je istina toga principa, pa smo mogli da spasimo sasma lako čistoću umjetnosti. No da li se time taj princip i najmanje iskrivljuje ako kažemo da umjetnik ima neki svoj cilj i da mora izraziti neku stanovitu ideju?

Prije svega moramo naglasiti, da umjetnička sposobnost nije i da ne može biti neka ljudska manifestacija koja ne bi bila, da tako rečem, niti na nebu niti na zemlji. Ona je naime naša sposobnost i kao takova jedan dio naše cjeline. Baš radi toga mi je niti ne možemo odijeliti od čovjeka iako je možemo promatrati odjelito od svih ostalih njegovih manifestacija. Već radi toga nije svejedno govoriti o umjetnosti i umjetniku. Kada govorimo o umjetnosti tada je jasno, da je smatramo kao nešto što se bitno razlikuje od svih ostalih ljudskih manifestacija i tada nam je očito, da ona mora težiti samo za svojim objektom i da se ne mora osvrćati na ništa drugo. U tom pogledu je ispravno kad kažemo: umjetnost je za umjetnost ili, ako hoćete, l' art pour l'art. Sve drugo je kada promatramo samoga umjetnika kao čovjeka. Tada uzimljemo u promatranje umjetničku sposobnost čovjeka kao jedan dio ljudskih manifestacija, koje su međusobno povezane iako se razlikuju. Možemo li u tom slučaju odijeliti umjetničku inspiraciju od svih drugih naših umnih djelatnosti? Da to ne možemo jasno vidimo već iz toga, što je umjetničko stvaranje djelo čovjeka, napor njegovih sila manifestacija njegovih sposobnosti, koje se doduše međusobno razlikuju, ali koje u svakom našem djelovanju moraju međusobno surađivati samo ako hoćemo da izvedemo neko djelo, koje će imati obilježje čovjeka. Čin kojim dajemo siromahu milostinju, jest formalno čin kreposti i milosrđa. A ipak i taj je čin povezan sa mnogo drugih naših djelatnosti, da nam nije moguće da ga savršeno postavimo bez sudjelovanja ostalih kreposti. Tako na pr. moramo da taj čin izvedemo razborito, pravedno, u stanovitim okolnostima, zašto potrebujemo mnogo kreposti bilo moralnih bilo intelektualnih. To svestrano sudjelovanje cijeloga ljudskoga organizma potrebno je u svim našim djelima. Samo bi ta famozna sposobnost, koju zovemo umjetnost, morala biti »čista« od svakoga drugoga utjecaja, kao da bi umjetničko stvaranje sastojalo u iracionalnom puhanju u svirala te lupanje u korde i u miješanje boja...

Napokon ne smijemo zaboraviti, da je umjetnost jedna od najjačih ljudskih manifestacija i da se baš tu očituje izvanredna sposobnost ljudskoga uma. Zato smo i skloni da smatramo umjetnike kao neke više duhove, kojima je dano da se izdignu nad prosječnom masom, pa znaju da svojim pronicavim genijem zađu i u one krajeve, koji su nama višeput nepoznati. Mi zato s udivljenjem govorimo o tim genijima, jer znamo da

su umjetnici najintelektualnija bića, proroci istine i vidici tajnih skrivenih ljepota.

No svakome je jasno, da se ta ljudska uzvišenost ne očituje ni u čemu drugome nego u manifestacijama ljudskoga uma. Čovjek je čovjek po svom umu, a ne po fantaziji ili po tjelesnosti. Tko hoće dakle da učini uslugu čovjeku i da ga postavi na neko uzvišeno mjesto taj mora da pohvali u njemu ono što mu je najbitnije i čime se uistinu izdiže nad sva ostala bića a što zovemo umom. Pa ako se divimo kojem ljudskom djelu to je isključivo zato, što je u njemu najviše razvijeno ono što mu je najbitnije, njegova umnost. I tu svoju umnost može da pokaže bilo u praktičnim stvarima bilo u spekulativnim. Ali ne zaboravimo nikada, uvijek je intelektualnost koja ga izdiže nad ostalu masu u svijetu. I zato moraju toj moći biti podložne sve druge manifestacije, a ona mora da s njima upravlja. One se mogu buniti protiv nje, ali to je iracionalno, baš zato što je protiv razuma. Zašto bismo tu umnost isključili iz onoga što je najbitnija manifestacija čovjeka kao što je tu umjetnost, kao da se u njoj ne bi moglo očitovati ništa, što je racionalno, ništa, što odaje ideju.

Sv. je Toma vidio nezgrapnost takve jedne čistoće umjetnosti pa je jasno kazao, da je umjetnost: »recta ratio factibilium«. Napokon, što drugo čini umjetnik? Glazbenik u svojoj duši ima neku zamisao ili, ako hoćete, neki doživljaj. Hoće da ga izrazi drugima. I tu počinje njegovo stvaranje. Uzimlje zato različne glasove spaja ih u jednu cjelinu i od toga čini neku smjesu, koju zovemo kompozicijom. Michelangelo proživljuje u svojoj duši gnjev Mojsija, koji je osjetio kada je vidio, da je Izraelski narod ostavio Boga. I umjetnik, kako sve stvari gleda u likovima, vidi i to, kako je morao izgledati lik Mojsija koji se ljuti. Da izrazi ideju veličine, majstor izrađuje nešto krupnije tijelo. Stavlja u oči oganj gnjeva, koji kao da će sve sažgati; napetim živcima očituje odrešitost zakonodavca, koji vapi osvetom; neopisiva bol srca velikoga patrijarhe u velikoj bradi očituje se u gesti ruke, kojom se grčevito hvata za grudi kao da hoće utišati plamen, koji unutra gori. Koja snaga u umjetnini besmrtnoga majstora! Zaista, ovdje se očituje veličina umjetnosti.

Ali, zamislimo, koja se neznatna ideja krije u toj umjetnini! Kada je jednostavno pripovijedano kao da ne shvaćamo gotovo ništa njezine veličine, ostajemo pred njom hladni. Ali kad nam je umjetnik otkrio njezinu sadržinu, mi smo vidjeli i njezinu jačinu. Tu se očituje istinitost izreke Maurice-a Denis-a, da snaga umjetnne — ekspresije — dolazi iz samoga umjetničkoga djela i iz načina kojim je izvedeno, a ne iz subjekta, koji reproduciramo. Richard Strauss je jednako velik u šaljivoj igri Eulenspiegel, dakle u temi koja izrazuje samo smiješno i fantastično, kao i u velebnoj pjesmi, ozbiljnog sadržaja: Smrt i Uskrsnuće. U jednoj i drugoj se očituje snaga umjetnosti!

No, nemojmo zaboraviti, ta je snaga ideje izazvana jednostavnim materijalnim figurama, koje je majstor znao da izvede iz materije. Njegov posao bio je da zaoblije u materijalnost ideju, koja je po sebi apstraktna, pa zato ne djeluje tako živo na nas, koji smo i materijalna bića, pa kao takova moramo svoju spoznaju crpsti preko tjelesnosti.

Umjetnost tako nije drugo, nego vještina, kojom vješti ljudi izrazuju svoje ideje na zgodan način. Ta spretnost bez neke ideje upravo mizerija, čak je stvar nemogući. Umjetnost je jedna od najljepših ljudskih manifestacija, ali jedino zato što tu dolazi do izražaja sinteza ideje i forme. Ograničiti umjetnost samo na formu znači uništiti je, izgubiti svaki pojam o njoj. Učiniti to radi principa l' art pour l' art znači ne poznavati taj princip.

Bez ikakvog okolišanja usvajamo taj princip. Potpuno smo uvjereni, da je umjetnost određena samo za umjetnost na isti način kao što je oko određeno za gledanje ili uho za slušanje. Ali kao što bi bio apsurd kada bismo kazali, da se može gledati gledanje ili slušati bez ikakvog sadržaja, tako je isto nemoguće shvatiti, da bi umjetnost mogla biti samo radi forme bez ikakvog sadržaja, bez ikakve ideje, bez intelektualnosti. Naprotiv, veličina je umjetnosti baš u ideji ukoliko se ova manifestira materijalnim načinom.

Dr. Hijacint Bošković

MIHOVIL PAVLINOVIĆ I NJEGOVO ZNAČENJE

(Nastavak)

Iza pada namjesnika barona Filipovića, odnosno iza imenovanja generala Wagnera namjesnikom Dalmacije, počeo je opet živahniji politički život, pun progona i inzultiranja na pojedine istaknute ličnosti. Tako su 21. kolovoza 1868. bili napadnuti u Splitu usred bijela dana narodni zastupnici: Pavlinović, Kosta i Đuro Vojnović, Dešković i Didolić, od razdražene gomile. Zastupnik Dešković, koji je bio sa dvoje nejake djece zlostavljan, izvadio je samokres i tako zaštitio sebe i svoje drugove od daljeg napadaja. Sutradan, 22. kolovoza sastao se je Sabor, a Pavlinović je pošao sa nekoliko drugova namjesniku Wagneru, da traži doličnu zadovoljštinu. Namjesnik je obećao i poslao u Split savj. Zanchia, da »provede izvide«, ali je istraga svršila bez ikakova rezultata, jer su je vodili sami autonomaši.

U prvoj saborskoj sjednici došlo je na red ovjerovljenje naknadnih izbora, pak su autonomaši htjeli poništiti izbor Deškovića i Pavlinovića, koji je za nje bio, kako su ga oni voljeli nazivati, prava »Bête noire«. Ali, ovaj put ih je ostavila sreća, jer su kod glasanja ostali u manjini, pošto nijesu došli u Sabor neki autonomaški zastupnici. To je brižnom Lapenni, koji je tada sa svojim drugovima živo podupirao njemačko-centralističku politiku ministra Giskre, na štetu autonomističkih principa, bilo vrlo krivo, pa je pripremao i konačno pripremio drugi teški udar narodnjacima i narodnoj stranci. Kako nije mogao neovisnom Pavlinoviću više naškoditi, isposlovao je u Beču u srpnju g. 1869. za Dra Mihu Klaića premještaj iz Zadra u Kopar. Ali je Klaić volio izložiti sebe i obitelj stradanjima nego li napustiti narodnu borbu u najodsudnijem času, te upućuje namjesniku Wagneru vrlo umno i energično pismo, koje ovako završava: »S tom odredbom hotjelo se doista ošinuti moje političko

mišljenje; hotjelo se možda pedipsati u meni krivdu, što sam ostao vjeran svomu iztočaju, svomu narodu. Ja toj odredbi nisam voljan pokoriti se, pa zato ni mjesta mi određena ja ne primam.«[36])

Na trećoj saborskoj sjednici 13. listopada 1869. bila je burna rasprava o naknadnom izboru u vanjskim općinama Šibenika, gdje su blagodareći nečuvenim protuzakonjima šibenskog poglavara izabrali autonomaša Marasovića, koji je položio iza izbora mandat, jer je dobro znao što ga čeka u Saboru. Zastupnik Vranković iznaša prijedlog, da Sabor ukori vladu radi protuzakonja i terora u šibenskim izborima, ali autonomaška većina prijedlog zabacuje. Na osmoj saborskoj sjednici 18. listopada ustaje opet Pavlinović, najviša sablast i strah za autonomaše, te iznaša 210 peticija potpisanih sa četiri hiljade potpisa, kojima se traži, da vlada provede i u Dalmaciji član 19. temeljnog zakona o općim pravima građana. Do rasprave o tim peticijama nije nikada ni došlo, jer su autonomaši instinktivno opažali, da im se kule ruše i da već otkucava čas, kada će morati da predadu vlast u ruke narodne većine, koja je i u manjini bila zapravo izraz ogromnog dijela ispaćenog naroda u Dalmaciji.

PAVLINOVIĆ I SJEDINJENJE S HRVATSKOM

Političke borbe, koje su se u Dalmaciji vodile u saboru, narodu i štampi sa najvećom žestinom, donijele su prvu narodnu pobjedu g. 1870. Ta je godina urezana zlatnim slovima i političkoj povijesti Dalmacije. Četvrtog srpnja izabrao je narod na izborima prvi put iza decenija ljute borbe svoju većinu od 25 zastupnika u sabor. Oduševljenju Dalmacije pridružilo se je veselje čitave Hrvatske. Miškatović tom zgodom piše: Izborna pobjeda narodne stranke u Dalmaciji najznameniji je i najradosniji događaj u narodnom nastojanju od poslije g. 1848. Na sve strane slegla se je tama preko Hrvatske, Bosne, Srbije i nekadanje Vojvodine. Kroz tu tamu pomalja se iz Dalmacije svijetla Zvijezda, dajući nam svoju svijetlost i radosnu nadu ljepše budućnosti.[37]) Neposredno iza izbora uslijedilo je imenovanje generala barona Rodića namjesnikom Dalmacije, dok je na veliko čudo čitavoga naroda bio imenovan njegovim zamjenikom zloglasni Alesani, glavni savjetnik i desna ruka Lapenne.

Kada se je sastao novi sabor, narodna je većina pokrenula pitanje: treba li birati delegate u Reichsrath? Pošto se je izglasala adresa, izabrani su odaslanici za carevinsko vijeće i to: I. Danilo, S. Ljubiša, Gj. Vojnović, P. Budmani i dr. J. Antonietti. Prije nego li su se zastupnici rastali, imali su intimnu, drugarsku večeru, s koje su brzojavno pozdravili Strossmayera, koji im je brzojavno odgovorio: »Na prijateljskom pozdravu prelijepa hvala. Bog blagoslovio naše težnje smjerajuće na korist i napredak našega naroda. Braći u Dalmaciji! Strossmayer.«[38]

---

[36]) Id. str. 102.
[37]) J. br. Narodnog Lista str. 104.
[38]) Id. str. 104.

Poslije pobjede na izborima, narodna stranka naglašava sve to višu potrebu sjedinjenja. Pavlinović razvija silnu djelatnost za sjedinjenje, a nije ni čudo, kada se zna, da je za njega, već od osnutka narodne stranke, to pitanje bilo stožernim u programu narodne stranke. Doduše, on se je za to pitanje sa drugovima živo zauzimao prigodom adrese u Zadarskom saboru još 1861., kada je ondašnja saborska većina njegov predlog odbila. O tom on piše: »Nego odbijajuć se od nemila do nedraga, narod je naš već razumio, da nema brata što ne rodi majka, da je teško navavjek svomu bez svojega; pa se narod okupio listom, pod zastavu svoje cjelokupnosti i svoje samostalnosti.«[41]) U svom poznatom govoru, kojeg je održao g. 1870. na slavi imotske čitaoniice, Pavlinović oduševljeno tumači narodu bezuvjetnu potrebu, da se ujedini cjelokupni hrvatski narod. »Tada će rod moj gledati, jeda li na svietu Hrvata; pa će poletiti pod slavni hrvatski barjak, i od milinja suze roneć, i hrvatski barjak celivajuć, ovako će ga radovati: »hrvatski barjače, ti koji si slobodno vijao po jadranskom moru, dok su silni Mletci danjak davali; ti koji si Ljutovida Posavca na pobjedu vodio; ti koji Kolomanu: natrag! na Dravi naviestio; ti koji si svojom sjenom tatarske lešine na Grobničkom prekrio; ti koji si Muhamedu pod Sigetom urok bio, i polumjesec na vieke sjenom prekrio; zastavo, koja si Jelačiću banu u junačkoj desnici vijala, ti si moja!«[42]) Na 4. srpnja 1870., na sam dan izbora, Pavlinović drži svoj znameniti govor izbornicima imotskog kotara u kojem se žestoko obara na sve neprijatelje narodne misli i sjedinjenja, te im »javno pred narodom« odgovara. Okrećući se u zanosu svojim izbornicima veli: »Drži narode zastavu, kako se do koje nadješ, kako na koju u sviesti pogodiš: gdje je od same prirode, prirodu zapomagaj; a gdje je od imena države i zemlje, državu brani, zemlju grli, u kojoj počivaju kosti otacâ tvojih, narode potlačeni!«[43]) Imajući jednako pred očima sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom Pavlinović nastavlja: »Tko da nam Dalmaciju osiromašenu obogati? Tko da nam preuredi rasklimanu upravu? da nam udahne javna života! Cislaitanija zar, koja je sama osiromašena, sama raztočena, sama grozom popanuta? Aja, bezkućniku i inokosniku, blagostanja nije: ka' što nije uprave bez rodoljubne ruke, ni života javna bez narodno-državna života. Dalmaciji nije boljka bez sjedinjenja: Dalmacija od Hrvatske odciepljena, to vam je grana odčenuta: grana bez panja zazelenuti neće.«[44])

Naravno, iz ovoga ne treba nipošto izvoditi zaključak kao da je Pavlinović sa sjedinjenjem htio Dalmaciji priskrbiti kakove naročite reforme u zadružnim odnosima i ustanovama, koje se na to zadrugarstvo odnose, te slijepo narinuti zakone, koji ne bi bili u skladu sa potrebama naroda u Dalmaciji. Mihovil je zazirao od prevelike centralizacije u upravi Dalmacije, zato i piše: »Ali, s prve možemo znati i očitovati, ono što Dalmacija nebi smjela od svoga pregoriti; a to je, sve one koristi, bilo

---

41) Različiti spisi str. 267.
42) Pjesme i besjede str. 299.
43) Id. str. 317.
44) Str. 323.

duševne bilo tvarne, što u današnjoj upravi uživa.«[45]) Slično je gledao na uredbu Dalmacije i Pavlinovićev prijatelj Fra Krsto Matas kao i Danilo. Obojica nijesu u tom i takovom ujedinjenju vidjela utapanje svakog dalmatinskog individualiteta, prestajanje dotadanjeg dalmatinskog života, te su htjeli, da Dalmacija sačuva u cjelini svoja posebna prava; štaviše, Danilo je zastupao podbanstvo u Dalmaciji.[46])

Pavlinović se je borio i prije 1870. za sjedinjenje kao što se je borio i poslije te godine. To je on činio iz dubokog osvjedočenja kao sin naroda, koji ima svoju slavnu prošlost i svoja nikada neotuđena prava. Svaki njegov govor, rasprava, članak i sl. odišu patriotskom željom za sjedinjenjem na temelju državnoga prava. Kada govori o tom državnom pravu, sjedinjenju, narodnosti, slavenstvu, i o ostalim pitanjima —, odlikuje se nevjerojatnom pronicavošću, koja se kadkada ispoljava u smionim političkim tvrdnjama, koje su postale: stvarnost, fakt, zakon. Danas... iza nekoliko decenija, čini nam se nevjerojatno, da je Mihovil mogao precizno predvidjeti mnoge krupne događaje, koji su temeljito izmijenili geografsku kartu Evrope, pa i prilike na jugu. Ta njegova upravo providencijalna vidovitost u političkim zbivanjima, podava mu pečat trajne obstojnosti u onoj državi i u onom narodu za kojeg je živio, radio i — umro. Pavlinović je vjerovao u sjedinjenje uvijek i u svim prilikama.

Pavlinović nije samo sjedinjenje (1861.) inaugurirao nego se je za njega i junački borio proti autonomašima, koji su se svom žestinom obarali na njega i na njegove dične suborioce: Vinka Milića, Kostu Vojnovića, Ivana Danila, oca Matasa, Ignjata Bakotića, Šima Ljubića, grofa Medu i Niku Pucića, Kazimira Ljubića i Vladislava Vežića.[48]) Što su prilike najednom krenule drugim tijekom nego li su borci sjedinjenja htjeli, krivica je koliko, u općim političkim prilikama u monarhiji, toliko i u žalosnim pojavama u Beču prigodom glasanja »bečke petorice« za zakon o »izborima za nevolju« kao i posljedicama toga glasanja.

GLASANJE PETORICE ZA IZRAVNE IZBORE. ZEMLJAKOVIĆI. PAVLINOVIĆ U BEČU.

Upravo, kada su se izgladile sve nesuglasice u narodnoj stranci te kada su konservativniji i liberalniji elementi stranke udarili preciznim političkim pravcem, puče diljem čitave Dalmacije glas, da su petorica dalmatinskih zastupnika u Beču glasovali za vladin projekat t. j. za izravne izbore. Dan šesti ožujka 1873. urodio je u čitavoj narodnoj Dalmaciji velikom žološću i ogorčenjem naprama »bečkoj petorici«. Njihov je oportunistički pravac došao do vidnog izražaja godinu prije u »izborima za nevolju«, a do prave kulminacije prigodom glasovanja za vladin projekat o izravnim izborima. Može se slobodno kazati, da je to glasovanje urodilo prelomom i raskolom u narodnoj stranci.

---

45) Različiti spisi — Uvjeti združenja Dalmacije s Hrvatskom. str. 351.

46) Nova Revija. Makarska god. X. (1931) br. 1. str. 12.

47) Pjesme i besjede str. 313. (Bilješka).

48) Horvat Rudolf: Najnovija doba hrvatske povijesti. Izdala Matica Hrvatska Zagreb, str. 181.

Centralisti Auerspergu i Lasseru trebao je zakon o izravnim izborima, koji uvjetuje smionu promjenu izbornog reda za carevinsko vijeće, da zgazi Slavene i sve autonomističke težnje slavenskih naroda u monarhiji. Kako su dobro znali, da su Poljaci i Česi protivni a priori njihovoj osnovi, to mu je trebalo osigurati većinu, koju su mu mogli dati dalmatinski poslanici. Zato im se je stalo obećavati sve moguće i nemoguće, a napose ličku željeznicu, dok ne podlegoše i glasovaše šestog ožujka 1873. za vladin projekat. Neposredno iza glasanja piše I. Danilo Klaiću pismo, u kojem ga nastoji uvjeriti o tom, da su oni morali i ovoga puta glasovati, da spase narodu carsku milost, »koja mu u nekoliko prigoda bijaše na korist«. Dakako, da sva Danilova uvjeravanja kao i ostalih mu drugova nijesu bila u stanju da uvjere Pavlinovića, Klaića i ostale narodnjake o njihovoj korektnosti pri glasanju.

Dalmacija se je i prije bunila na nepovoljne glasove o svojim zastupnicima u Beču, te im je već sutradan po glasanju upućena brzojavna poruka u kojoj se njihov postupak najoštrije osuđuje kao atentat na narodnu slobodu našega naroda.[49]) Poruku su potpisali ovi narodni zastupnici: dr. Miho Klaić, dr. Eduard Takoni, Vranković, Kažimir Ljubić, Josip Maštrović i Mihovio Pavlinović. Ovaj ih nemilo udara u svom poznatom članku »Šest ožujka 1873.«, u kojem energično kida sa »bečkom petoricom« i apodiktički — teška srca — izjavljuje: »Petorica bečka već narodnoj stranci ne pripada.«[50]) »Petoricu taku, mi rado darivamo plavi; a narodu je u prvih izborih birati sebi zastupnike nezavisne i obrazne.«[51]) On je mislio da će poslanici čuvati svoje dostojanstvo, tim više, što su on i njegovi zastupnički drugovi sve činili, da im olakšaju u Beču rad i umanje odgovornost. Varali su nas — veli Mihovil — vjerovali smo im. U Beču su našoj braći Česima i Poljacima u prsa samokres naperili. Mi smo rekli: Nikad, nipošto! pa ipak su petorica glasovali za njemstvo protiva slavenstvu. Njihov postupak u Beču bio je za Pavlinovića prodaja narodnog poštenja i vrlo nesretan primjer, koji »u puku uzprednu pouzdanje u one vođe, koje mu nisu lično dobro poznate.«[52]) »Narodni List« im je ispravno odgovorio na sva njihova »nadmudrivanja«: 1. da su sami odgovorni za glas, kojeg su šestog ožujka dali vladinoj većini; 2. da su osuđeni radi toga, koliko od većine narodnih zastupnika, kojim su kao svojim pravim biračima oni odgovorni, nego osuđeni i od većine naroda iz svih strana zemlje.

Bečka petorica nije mirovala nego razvija veliku djelatnost, osniva svoj list »Zemljak«, po kojem su se i prozvali »Zemljakovići«. Već u prvim brojevima oni su počeli sijati razdor i smutnje u narodu, a to pod milošću same vlade sa svrhom da unesu smutnju u narod. Odmah se je razvila oštra polemika između »Narodnoga Lista« i »Zemljaka«, koja je dosta slabo djelovala na narodne redove, koji su se počeli

---

[49]) O radu »bečke petorice«, njihovom prvom i drugom glasanju, osudi toga glasanja kao i obnovi narodnog kluba, pisao sam opširnije u »Rašetarovom zborniku«. Dubrovnik, 1931. Štamparija »Jadran« str. 199—209.

[50]) Različiti spisi str. 49.

[51]) Id. str. 50

[52]) Str. 638

cijepati i tako slabiti. Ta je borba našla još više odjeka u saboru kao i u carevinskom vijeću. Namjesnik Rodić podupirao je zemlje gdje i koliko je mogao preporučujući njihov izbor za carevinsko vijeće.

Kako su se sve više približavali izbori za carevinsko vijeće, tako su i zemljakovići sve više stali udarati sa svojim saveznicima na narodne prvake osobito Pavlinovića i Klaića. Mihovil im odgovara dvanaestog listopada iz Makarske: »Udri, tko si obrazan i slobodan čovjek, prsimice na mene; pa će narod suditi, nek se vidi: tko drži do pravice, do istine i do boljka cieloga naroda; tko li do rovarstva, do ništavila i do svoje krcine«.[53]) Na ovim, listopadskim izborima ispoljila se je upravo fatalna posljedica razdora: autonomaši iznesoše većinu (Lapenna, Bonda, Begna, Bajamonti i Keller), narodnjaci manjinu (Pavlinović, Klaić, Monti), zemljaci jednog (Ljubiša). Kako je bilo odgođeno carev. vijeće, sastao se je dalmatinski sabor na kratko zasijedanje (šestog prosinca), prigodom kojeg je saborska manjina (Alesani, Bajamonti, Begna, Gligo, Lapenna, Mery, Milković, Mladineo, Pipereta i Radman) na nedostojan način dala do znanja predsjedniku sabora, da polaže mandate. Tom su se zgodom povratili dubrovački zastupnici u obnovljeni narodni klub, poučeni gorkim iskustvom prigodom prvih izbora za carevinsko vijeće. Novi klub bio je konstituiran na temelju programa bivšeg narodnog kluba, koji je sada bio tako preciziran, da bi se u buduće izbjegli svi nesporazumi.

Na izvanrednoj sjednici carev. vijeća desetog prosinca 1873. verifikacioni odbor predlaže, da se poništi Klaićev mandat, radi nekakovih tobože nepravilnosti i bezakonja. Pavlinović ustaje i u značajnom govoru pobija razloge odbora; federalisti mu frenetično plješću i kliču »Živio!«, ali većina ipak uništava Klaićev mandat. Mihovil dovikuje prema većini: »Vi kažete: ne ćemo ga! birači će vam odgovoriti: eto vam ga!«[56]) Njegove su se riječi naskoro ispunile, pak je Klaić desetog ožujka 1874. bio izabran u naknadnim izborima velikom većinom u kotaru zadarsko-benkovačkom.[57])

Zemljake je vlada potpuno izigrala, te su se mogli naskoro i sami uvjeriti, da je Auersperg ostao samo kod obećavanja, koja im je širokogrudno nudio onda, kada ih je nužno trebao. Zato su najednom počeli pisati umjerenije i opreznije proti svojim nekadašnjim drugovima, kojima su vrijeme i događaji dali potpuno pravo. Šta više, počeli su se nanovo orijentirati prema narodnoj stranci. Kada su razočarani Lapenna i Dr. Keller, svijesni da im je za uvijek izmakla vlast iz ruku, prihva-

53) Str. 355.

54) J. br. Narodnog Lista str. 105.

55) Što je bio ukinut Klaićev mandat najviša je zasluga Lapenne, koji je upotrebio sve moguće zakulisne spletke, da bi se poništio njegov mandat, da bi sebi olakšao u Beču nenarodnu i pogibeljnu akciju. Nu, ljuto se prevario...

56) To nije nipošto potpun rad Mihovilov u to doba, jer je i u dalmatinskom saboru pokazao još jaču djelatnost u borbi sa talijanašima i njihovim novim saveznicima te bogatu i vrlo značajnu korespondencu sa najznačajnijim polit. i kulturnim ličnostima toga doba.

57) Narodni List, god. (1887) br. 90.

tili ponuđeno im mjesto člana međunarodnog sudišta u Aleksandriji, položili mandat i otputovali u Egipat, bili su raspisani naknadni izbori u njihovim kotarima. U tim izborima bili su izabrani Dr. Antonietti proti Pipereti u kotaru veleposjednika, a baron Fluck proti Albertia u splitsko-hvarskom kotaru. U tim izborima narodnjaci su poduprli kandidaturu zemljaka Dra Antoniettia, pošto je predhodno došlo do zbliženja, ali uz uvjet, da »Zemljak« prestane. Nažalost... i kad je »Zemljak« prestao, ostale su posljedice i to: razdor između rasnih struja, oportunizam prama vladi, koji je katkada i politička načela zabacivao u pozadinu. Upravo taj oportunizam diktirao je i potrebu izbora barona Flucka, Nijemca, koji je — mora se priznati — volio i ljubio Dalmaciju i svojim uplivom kao namjesnički upravitelj ometao račune Lapennove koterije. S druge strane, narodna stranka, htjela je u Beču imati čovjeka vješta i uplivna, da ga suprostavi intrigama autonomaša i njihovih prijatelja u Beču, a konačno pokazao se je jednom u carevinskom vijeću pristaša sjedinjenja.

Pavlinović razvija, u to doba, nevjerojatnu djelatnost, koliko u carevinskom vijeću, toliko u dalmatinskom saboru, piše oštre članke i drži svoje historičke govore. Od tih se govora naročito ističu: govor kod proslave neretvanske čitaonice u Metkoviću 30. travnja 1873., govor održan biračima u Makarskoj 22. listopada 1873., već spomenuti govor u obranu Klaićeva mandata u sjednici desetog prosinca u carev. vijeću, govor u sjednici car. vijeća sedmog ožujka god. 1874., o uređenju odnošaja, govor izrečen u katoličkoj domoljubnoj skupštini Dolnje Austrije u Beču na dan sv. Josipa god. 1874., konačno govori izrečeni prigodom otvorenja hrvatskog sveučilišta u Zagrebu kao i neki govori u dalmatinskom saboru. Dalje, piše važne članke »Francuska početkom 1873.«, »Šest ožujka 1873.«, polemizira u »Obzoru« sa piscom, koji »pije Krku«i u kojem konačno otkriva Vinka Milića. Priprema za tisak i izdava svoje djelo »Pjesme i besjede«, pak »Različiti spisi« i t. d. Prvo posvećuje biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, koji pod lozinkom »Sve za vjeru i domovinu« okuplja hrvatski narod »zborom tvorom prilogom«, drugo stavlja »na dušu« dalmatinskoj omladini. Sakuplja zbirku »Narodnih pjesama«, poklanja sakupljene riječi jugoslavenskoj akademije za njezin riječnik.[58]) Piše u podlistku đakovačkog »Glasnika« pod naslovom »Put po sriemskoj županiji«.

Njegov se je rad neobično doimao naroda, a napose govori. Tako ga je biskup Strossmayer naročito odlikovao »njegov znanstveno-riječiti govor u carevinskom vijeću pri pretresivanju confesionalnih zakona zasluži mu odlikovanje od strane preuzvišenoga biskupa Strossmayera, koji ga počasnim prisjednikom duhovnog stola imenova.«[59])

God. 1874. putuje po Bosni i Hercegovini, proučava prilike »raje«, sakuplja narodno blago sa osobitim interesom i vraća se umoran i izne-

58) U Podgori se i danas priča, kako je pošao Pavlinović, preobučen u tursko odijelo, zarastao u dugu bradu, pa je dugo trebalo dok ga je majka prepoznala. To se odijelo i sada čuva. Stari Podgorci pričaju isto, da je tom zgodom Mihovil ponio pet oka i litru ispisanog papira.

59) J. br. N Lista, str. 130.

mogao u Podgoru.[60] Godine 1875. posjetio je prvi put Franjo Josip Dalmaciju. Tom zgodom Pavlinović u »Narodnom Listu« piše među ostalim: Smiljanići, Jankovići, Kačići, Kumbati, Nonkovići, Pučići, Gundulići, Ivanići: svi ti koji sabljom, koji perom, i na kopnu i na moru, od Raba do Budve narod cio živih mučenika, silom odtrgnut od kralja i od kraljevine svoje, za četri crna stoljeća, ne dadoše se otrgnuti od stare vjere i od žive nâde, da zajednica posvećena slobodnim izborom i potocima najplemenitije krvi, hoće jednom slavna uskrsnuti...«[61]) U Dubrovniku pozdravio je tom zgodom kralja narodni zastupnik knez Pucić na hrvatskom jeziku kao i Pavlinović. U prvoj saborskoj sjednici Pavlinović i Klaić napadaju oštro splitsku općinu radi uvrede, koju je općina splitska nanijela načelnicima pri povratku sa Visa. U istoj sjednici ustaje Mihovil i kritikuje nadzornika Zaricha, koji se je protivio, da se u škole uvede hrvatski jezik kao nastavni i koji je živo nastojao, da se potalijanče gimnazije u Dubrovniku, Kotoru i Šibeniku; on predlaže saboru zaključak, da se taj gospodin odstrani »kao nesposoban i narodu neprijateljan«.

60) ... che potrá essare viemmeglo e prima realizzato col nuovo vincolo che stringerá piú gli animi dei figli di una stessa terra, non piú esposti alla straniera influenza nel cercare le fonti del sapere presso nazioni dell tutto eterogenee e poco amiche allo sviluppo nazionale degli Slavi. (Il Nazionale 28 ottobre 1874 No 86). Dodat. »N. Lista«.

61) Il Nazionale god. (1874) br. 86.

... »S tim Hrvati htjedoše dati novi zalog ljubavi braći Dalmatincima, te istodobno počastiše jednog hrabrog šampiona za javno pravo triju kraljevstva.«

L I S T A K

PRIJATELJIMA »HRVATSKE SMOTRE«

Da »Hrvatska smotra«, radi moje bolesti, u dosadašnjem redovitom izlaženju, ne bi pretrpjela prekid ili osjetljivo zakašnjenje, predao sam brigu oko nje skupini mladjih hrvatskih intelektualaca, koji su zadojeni istim mislima i osjećajima, a koji su izloženi kroz prvih 6 brojeva »Hrv. Smotre«, i koji su istu dali na život. Ovi naši pregaoci istim će uvjerenjem, a mladićskim žarom raditi na širenju i jačanju naših tradicionalnih ideala.

Kad mi se povrate fizičke sile, ja ću nastaviti svojim dosadanjim pisanjem u »Hrvat. Smotri«, podvrgavajući kritici sve javne kulturne i političke pojave kod nas a i u ostalom svijetu, koliko one imadu veza s našim narodnim životom.

Preporučam i ovom prilikom pažnji i ljubavi svih Hrvata našu »Hrvatsku smotru«.

Zagreb, 31. srpnja 1933.

K. ŠEGVIĆ
Urednik i osnivač »Hrvatske Smotre«.

NAŠI POKOJNICI

† *Josip Predavec.* U naponu svoje muževne snage umro je jedan predstavnik našega seljačkoga pokreta. Josip Predavec potekao je sa sela, roditelji su mu bili seljaci i naravno je, da se i on priklonio svom seljačkom narodu i još u bivšoj Austro-ugarskoj postao jedan od prvih pristaša hrvatskoga seljačkoga pokreta. Već g. 1904., odmah prilikom njezinoga osnutka stupa on u Radićevu seljačku stranku. a g. 1910. biran je u hrvatski državni sabor kao narodni zastupnik. Međutim on se zahvalio na tom položaju, studirao je i posvetio se isključivo zadružnome radu. On je jedan od osnivača prvog Hrvatskog seljačkog gospodarskog društva, Hrvatske seljačke zadružne banke, osiguravajuće zadruge »Providnost« i dugo godina član ravnateljstva Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga.

Pokojni Predavec bijaše izrazitim predstavnikom čisto seljačke, agrarne ideologije. Svršio je Višu poljodjelsku školu u Taboru u Čehoslovačkoj, a u posljednje vrijeme položio je posljednje ispite na poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu, te je imao biti promoviran na inžinira poljoprivrede. U Dugomselu posjedovao je imanje, koje je savjesno obrađivao i bio uzor svima seljacima u okolici.

Slava mu!

V. R.

† *Dinko Šimunović.* Teška bolest shrvala je konačno jednoga od najboljih hrvatskih pripovjedača, autora »Mrkodola« i »Alkara«, Dinka Šimunovića. U hrvatskoj književnosti Šimunović značio je mnogo. Doduše, on nije ostavio većih i znatnijih djela, ali sve što je napisao od trajne je i velike vrijednosti. Njegov divan jezik i osebujan stil, daje njegovim radovima biljeg nečega, što do njega i poslije njega nijesmo imali u hrvatskoj književnosti. Njegove pripovijesti i novele čitaju se s rijetkom nasladom i naš čovjek iz bilo kojega kraja čitat će njegove prikaze dalmatinskoga života s velikim interesovanjem.

Dinko Šimunović rođen je u Kninu 5. IX. 1873. Učiteljsku školu svršio je u mjestu Arbanasima kraj Zadra. Kao učitelj služio je u raznim dalmatinskim mjestima; zatim bijaše profesorom na obrtničkoj školi u Splitu. Kad je penzioniran, preselio je u Zagreb — tu je živio i borio se sa svojom bolešću, koja ga je ipak pobijedila i oduzela hrvatskom narodu vrloga radnika. Posljednje dane svoga života živio je onako bolestan u lošim materijalnim prilikama. Njegovi prijatelji izdali su tom prilikom jubilarno divot-izdanje njegova posljednjeg djela »Alkara« — pa bi bila dužnost svakoga Hrvata da kupnjom te knjige potpomogne njegovu brojnu obitelj.

Najpoznatija i najbolja su mu djela: »Mrkodol« (izdalo D. H. K. 1909.), »Tuđinac« (izdala M. H. 1914.), zbirka novela »Đerđan« (1914.), »Alkar« i roman »Posljednji Vinčić«, Djela s autobiografskim obilježjem su mu »Mladi dani« i »Mladost«.

Smrt Dinka Šimunovića teško se dojmila sviju, koji su ga poznavali po njegovim djelima. Nakon Dragutina pl. Domjanića hrvatska književnost izgubila je još jednoga svog zaslužnog predstavnika.

Slava Dinku Šimunoviću!

KNJIGE I ČASOPISI

Nacije ne propadaju već onda, kada izgubre uspomenu o svojoj prošlosti. Foch.

Ovim je riječima, nakon »Hrvatske straže«, »Obzora«, »Naše grude« i »Hrvatske smotre«, kao mottom, — progovorila i »Hrvatska revija«, da joj pridođe »Evolucija« zaoblivši tako mišljenje, koje izvire iz čitavog hrvatskog naroda, a poručivši »nesebičnim i hrabrim borcima za bolju budućnost Hrvatske«, da su »nacionalna i komunistička ideja dvije beskompromisne ideje« (prof. Lukas: Hrv. revija br. 7. VI.), i da je »uvođenje marksističkog duha i ideologije, koji je sasvim tuđ našoj seljačkoj stvarnosti, stramputica mimo razvojne linije našeg seljačkoga naroda, seljaštva, koje je najpozitivniji reprezentant našega naroda«. (Žarković: Evolucija 6—7 1933.)

Uvodnim člankom broja 7. »Hrvatske revije« Matica je hrvatska izjavila jasno i odlučno na usta svog pretsjednika g. prof. Filipa Lukasa:

»Matica ne nameće i ne može nametnuti piscima svoju volju u njihovu stvaranju; oni su u tome posvema slobodni, ali, ako ih Matica hoće štampati, moraju djela biti u okviru niezina programa. To je logično, da ne bi trebalo trošiti niti jedne riječi, da se dokaže opravdanost, jer toga se drže sve novine i svi časopisi na svijetu pa i najliberalniji.«

Prof. Lukas, pak, tom raspravom »Ruski komunizam spram nacionalnoga principa« konstatira, da Matica stoji na osnovi nacionalnoga principa, komu je suprotan komunistički princip i dokazuje njihovu beskompromisnost.

— »Komunizam vidi samo jednu klasu i to radničko-industrijsku, a već prema tome negira integralnu narodnu psihu, u kojoj klase predstavljaju podjelu rada i kulturnog intenziteta, ali movens toga stvaranja za sve je jednak, jer dolazi iz istog izvora«. »Lenjin nije gledao u nacionalnom principu kakvu nepromjenjivu i od prirode usađenu ideju, a u narodima nikakvu od iskona određenu formu životnoga reda, već samo izvjesnu etapu povjesnog razvoja. Građanski vijek on je poistovjetovao s kapitalističkim i nacionalističkim vijekom, pa je trebalo uništiti sve, da nestane i kapitalizma i nacionalizma i da se nacionalna ideja utopi u socijalističkoj stranci, kojoj bi zajednički nosilac bio proletarijat, a predstavnik komunistička stranka«. »Komúnističke težnje u bitnosti se odvajaju od nacionalnog principa, jer one idu za jednom jedinstvenom kulturom čovječanstva, koja bi po jezičnoj formi bila nacionalna«. »Nacionalna politika komunizma, ističe ispravno Kohn u svojoj radnji o ovom pitanju, kojega su misli od česti ovdje reproducirane, znači zapravo smrt nacionalnih kultura, premda je jezik općenja ostao narodni. Komunizam ne priznaje dosadašnjim narodnim kulturama ono, što je ukorijenjeno u prošlosti i sa životom naraštaja preneseno u sadašnjost, a što je ne samo od buržoazije, već od svih narodnih slojeva stvarano. Boljševizam hoće novu kulturu, proletarsku kulturu, da tako život naroda postavi na novu osnovicu, zato boljševici ne vide u prošlosti narodnoj nego dekadentnost, pa nastoje u svojim spisima, da je ocrne i svaku vezu s njome da prekinu. Takva zajednička proletarska kultura značila bi smrt za narodne kulture, osobito kod onih naroda, kod kojih se ta kultura u toku povijesti s osobitom snagom ukorijenila u svijesti narodnoj, a koja je za njih jedini oslonac opstanka«. Nacionalna i komunistička ideja — zaključuje prof. Lukas — dvije su beskompromisne ideje.

*

»Evolucija«, koju izdaje Milica Vandekar-Radić, u broju 6.—7. osvrće se na Hegedušićeve »Podravske motive« člankom od A. H. Žarkovića. »Što misle marksisti o našem selu«.

Na riječi Dra. Ante Radića »Zagrebu ne dolazi duhovna hrana iz naroda, nego mu uštrcavaju kojekakve tuđinske čorbe« — nižu se ispravne u pravo vrijeme i na pravom mjestu postavljene tvrdnje.

— »Importirana velegradska marksistička ideologija je stramputica mimo razvojne linije hrvatskoga seljačkoga naroda«.

— »Nasuprot Krležinog i marksističkog shvatanja, seljaštvo je najpozitivniji reprezentant našega naroda, koji će preporoditi našu zemlju i našu kulturu«.

— »Zar Krleža i Hegedušić i svi ti marksisti ne vide, da o seljaku imadu ono isto staro prezirno gospodsko mišljenje, kao Khuen i Klanfar i svi ostali narodni neprijatelji, koji baš takvim mišljenjem o seljaku opravdavahu sve svoje ekonomske i političke postupke sa seljakom«.

— »Hegedušićevi seljaci su »nezgrapni, tvrdi, pijani, grubi, okoreli«. Podravsko je selo »gdje se Signerovi šivaći strojevi miješaju s dvanaestim stoljećem i gdje taj svijet gušavih vratova, natečenih nosova, bucmastih obraza i niskih čela i danas još vjeruje u nečastivog i vukodlake, u crkvu i u vještice«. I Evolucija ispravno konstatira: naš seljak je siromašan i strahovito stradava, ali on nije »nezgrapan, tvrd, pijan, grub, okoreo. Da je Krleža samo malo zavirio u podravsko selo, vidio bi da tu ne živi »svijet gušavih vratova, natečenih nosova, bucmastih obraza i niskih čela«.

— »I Khuenovska gospoda prije rata smatrahu seljaka zaostalim, natražnim, nesvijesnim, koga će gospoda unaprediti i prosvijetliti, razumije se više silom nego milom. Upravo tako se i za marksiste »zaostali, nesvijesni, poživinčeni seljak« ne može spasti sam svojim duhom, svojim vlastitim samorodnim ekonomskim, kulturnim i socijalnim sustavom, nego dakako, i opet moraju doći nova gospoda, marksisti, da ga osvijeste, prosvijete, ukratko da mu komandiraju. Da ga nakon madžaronske usreće marksističkom khuenovštinom«.

O. S.

Opaska uredništva. — Mi sa zadovoljstvom napominjemo, da je Hrv. Revija nakon našega nastupa prema marksističkoj suradnji u tome listu Matice Hrvatske, zauzela načelnim člankom prof. Lukasa upravo naše stanovište. Stoga nam nije stalo do toga, da se pobliže osvrnemo na Prilog Hrv. Revije, u kome je tangiran i naš list. Time hoćemo ujedno da pokažemo, kako nam nije do ličnosti, nego do ideje.

Dr. Vinko Krišković: Nordijska »Divina Commedia« (Kralj Lear). Izvrstan poznavalac engleske literature prof. Dr. Krišković, bivši podban u vrijeme rata, napisao je i tiskao u »Obzoru« ovu studiju o Shakespearu naročito o njegovoj tragediji Kralj Lear. pa je dao otisnuti nekoliko otisaka u posebnu brošuru. Pisac sa samim naslovom hoće da kaže, kako je tragedija Kralj Lear za nordijske narode ono što je Danteova Commedia za Italiju Pisac je duboko zaronio u bit Shakespeareove tragedije i blistavim stilom pokazao kako je ona sinteza svih ljudskih strasti.

Pred 40 godina jedan drugi naš pravnik, Dr. Francesco Forlani, odvjetnik u Splitu, održao je jedno predavanje i tiskao temeljitu raspravu na talijanskom jeziku: La pazzia di re Lear, koja je svojedobno učinila velik utisak originalnošću misli, koje je on razvio.

Bilo bi interesantno usporediti ove dvije radnje i vidjeti, da li je u njima dodirnih točaka u shvaćanju uzroka Learove umne poremećenosti.

K. Š.

Napredak školske pedagogije. »Almanah savremenih problema«, koji izdaje neki anonimni »Astra-klub« donosi same članke, koji imadu izvjesnu vrlo prozirnu tendenciju. Tako se na pr. u članku pod gornjim naslovom u zvijezde kuje »skupna nastava grupe oko časopisa »Aufbau« u Berlinu« — što u stvari nije ništa drugo nego komunistička škola. Isto tako spisateljica

toga članka Vera Stein-Ehrlich oduševljava sa koedukacijom:

»U svim naprednim školama provedena je koedukacija. Nigdje joj nema prigovora osim u najreakcionarnijim krugovima. Neobično se ugodno doima na prvi pogled neprisilno i slobodno drugovanje među dječacima i djevojčicama. Nakon toga čini se način saobraćaja, koji vlada između većine ljudi, neprirodan i distanciran. Bez sumnje se dešava da se u višim razredima sklapaju intimna prijateljstva između pojedinih mladića i djevojaka, ali to ne smeta radu niti to koga uznemiruje. — Raspoloženje je u razredima neerotsko, a ako se dogodi da se tko r a z n j e ž i, učitelj i djeca prelaze preko toga dobroćudnom šalom.«

To je dakle ta nova pedagogija. Intimna prijateljstva u školi, između mladića i djevojaka sklapaju se, ali to ništa ne smeta radu? To naprotiv koristi! Djeca kad se zaljube naravno misle i dalje samo na školu i na svoje nauke, čemu je najbolji dokaz da se ipak tko r a z n j e ž i (!), ali učitelj i djeca prelaze preko toga dobroćudnom šalom i to nikoga ne uznemiruje!

Pedagogija se doduše uvijek razvija, ali na žalost spisateljice i njezinih d r u g o v a tako daleko još uvijek nismo da bi se kao savršen pedagoški sistem primilo sve, što se bilo tko sjeti. Školi treba rad i škola je zato tu da djecu odgaja, a ne da ih »raznježuje«.

A ne bi bilo od štete da gđa Ehrlich nauči hrvatski. Tko hoće da piše hrvatski, treba najprije da taj jezik poznaje i onda se toj gospođi ne će dogoditi da napiše: »Bezbroj palaća sasvim su prazni« i neke slične nakarade.

IZ SVIJETA

Nezadovoljstvo španjolskoga naroda sa socijalističkim režimom. Makar je republika u teoriji idealna stvar, jer u principu znači punu demokraciju, u španjolskoj praksi bilo je proglašenje republike jedan nesretan događaj. Za vrijeme diktature Prima de Rivere iznosili su državni izdaci godišnje oko 660 milijuna peseta, a danas, za vrijeme »pune demokracije« iznose preko 900 milijuna.

Provođenje socijalizma u praksi je i u Španiji potpunoma zatajilo. Socijalizirani su veliki posjedi i stvoren je veliki državni aparat, koji posjedima upravlja. Taj aparat stoji mnogo milijuna peseta. Zemlja je državna i seljaci, koji je obrađuju, su obični proleteri. Među njima vlada veliko nezadovoljstvo, jer je svojevremeno obećano, da će se ta zemlja podijeliti njima. Republikanci konzervativci i anarhisti bore se među sobom, a i među samim socijalistima postoje dvije struje. Jedna, koja traži da se pređe u opoziciju i druga, koja hoće da se preuzme odgovornost i vlast u ruke.

Španjolski narod pokazao je svoje nezadovoljstvo nad socijalističkim gospodarstvom. Socijalistički ministri su povisili državne izdatke i kao svagdje na svijetu, mnogi su smatrali da je prva stvar socijalističkih ministara da nađu zaposlenje svojim ljudima. To sve uviđaju ostale stranke i doskora predstoji oštra borba između rascjepkanih socijalista s jedne i nacionalnih elemenata s druge strane. Kad se uzme u obzir da se socijalistička vlada ima boriti i protiv raznih anarhističkih struja, onda je pitanje njenog dalnjeg opstanka samo stvar vremena.

Ukrajinci u borbi za svoju slobodu. Ukrajina je bogata zemlja, ljudi su tu marljivi, pa ipak nakon svjetskoga rata stradava sve više. Jedan njezin dio prigrabili su Poljaci i vladaju se u toj zemlji kao da se nalaze u osvojenoj pokrajini. Ni Rusija ne postupa s Ukrajincima mnogo blaže. Sovjeti su u Ukrajini zaveli najgoru diktaturu i Ukrajinci sve više propadaju i gladuju. Takav postupak izazvao je ukrajinski nacionalni pokret, koji Sovjeti nazivaju »sabotažom«, »kontrarevolucijom«, »opozicijom« i jasno najstrože kažnjavaju.

Sovjetska Rusija priznala je doduše Ukrajincima autonomiju. No to je samo lijepa teorija, jer su svi poslovi centralizirani u Moskvi i odanle dolaze naredbe o ukrajinskim poslovima. Iz Moskve se provodi kolektivizacija Ukrajine i proletariziranje svih staleža. Ukrajinski nacionalisti uvjereni se da je komunizam kriv, što ova bogata zemlja pati od gladi i da Ukrajina ima pravo da živi sama za sebe po načelu narodnoga suvereniteta.

Ukrajina, sa svojom zapadnom kulturom, očita je protivnost istočnjač-

koj i azijatskoj kulturi Sovjetske Rusije. Ukrajinci hoće da budu zapadnjaci, a ne pristaše jedne u praksi neuspjele doktrine, koja nakon 16 godina primjene u praksi, dokazuje svojim terorom da nije sposobna za život. Drugo je teorija, a drugo praksa. Životni standard radnika u Sovjetskoj Rusiji je danas tako nizak, kao možda ni u jednoj zemlji na svijetu. Svaki čas očekuje se definitivni krah boljševizma, reakcija je neizbježiva, a Ukrajinci ne će da u katastrofi, koja mora doći, stradaju i oni.

Ukrajinci hoće da budu slobodni. To je njihovo pravo. Doduše njihova ideja stoji ih mnogo žrtava, ali sigurno je da te žrtve ne će biti uzaludne. Sovjetska Rusija bori se svim silama protiv nacionalističkog pokreta u Rusiji, jer bi u slučaju otcijepljenja boljševički eksperimenat još prije skrahirao, budući da Ukrajina posjeduje veći dio žitarica, željeza i ugljena.

U teoriji su možda komunizam i socijalizam nešto što sa svojim frazama zabljeještuje neupućene. Ali praksa govori najrječitije. Sovjetska Rusija je u praksi neprijatelj principa narodnoga suvereniteta. A svaki narod, pa tako i ukrajinski, ima pravo na svoju slobodu i svoju slobodnu državu.

Rasap francuskoga socijalizma. Socijalistički kongres, koji je održan na historijski dan razorenja Bastille, doveo je do formalnoga rascjepa u francuskoj socijalističkoj stranci. Niti poznati socijalistički vođa Leon Blum nije ovaj puta uspio da spasi situaciju. Učinjeni su svi mogući napori, ali razilaženja, koja već odavna postoje među socijalističkim delegatima, konačno se nije dalo izbjeći. Trebalo je stati na jasno stanovište. Ili za saradnju s buržoazijom u parlamentu, ili protiv svake saradnje a za revolucionarnu taktiku. Godinama su socijalistički poslanici kolebali između ta dva principa i neki su se odlučivali za jedno, neki za drugo. Dolazilo je često do sukoba između desnice i ljevice unutar same stranke. Neki su bili za saradnju s buržoaskim parlamentizmom, dok su drugi išli tako daleko, da su čak tražili neka se napusti svaka borba oko reforama (za skraćenje radnoga vremena, poboljšanje nadnica i t. d.), jer će revolucionarci socijalistički pokret uspjeti samo onda, ako se radništvo bude nalazilo u što gorem položaju.

Naravno da je takovo stanovište i s gledišta historijskoga materijalizma sasvim krivo. No ni jedna gruga nije htjela popustiti. Avignonski kongres socijalističke stranke, na kojem je Leonu Blumu uspjelo zadržati srednju liniju i onemogućiti rasap, odgodio je samo za neko vrijeme ono, što je moralo doći. Pogotovo kad su socijalistički parlamentarci glasali ne samo za dispozicioni fond ministarstva policije i za vojne kredite, već kad su stali na sasma buržujsko stanovište i glasali za cjelokupan budžet, protivno interesima činovnika i proletera. Tim se sukob između parlamentaraca i stranačkih funkcionara sve više zaoštrio i rascjep bijaše neminovan.

Doduše, na početku kongresa stvorena je rezolucija, kojom se sve organizacije obvezuju da će se pokoriti odluci kongresa. Praktičnoga značenja ta rezolucija nema, jer je sukob takove naravi da tu više nema pomirenja.

Na kongresu predložene su četiri rezolucije. Rezolucija Paula Faurea, koja osuđuje parlamentarce zbog glasanja za budžet dobila je 2197 glasova. Rezolucija Vincenta Auriola, koja žali, ali ne osuđuje postupak parlamentaraca, dobila je 971 glas. Rezolucija Renaudela, koja u svemu odobrava držanje socijalističkih poslanika dobila je 752 glasa. Četvrta rezolucija, koja je tražila da se odmah isključe svi koji su glasali za budžet, dobila je 149 glasova.

Od te četiri frakcije svaka zastupa svoje stanovište i ne će da odstupi od njega. Moguće će doći do pomirenja između pojedinih grupa, no sigurno je da će dva fronta ipak ostati. Naime neki su govornici na kongresu tražili da francuski socijalisti istupe iz II. internacionale i da treba francuski socijalizam postaviti na jednu nacionalnu bazu. Između frakcije koja simpatizira s nacionalnim socijalizmom i frakcije čiste marksističke doktrine ne može biti pomirenja.

Nakon strašnog poraza marksizma u Engleskoj, katastrofa socijalne de-

mokracije u Njemačkoj i konačno nakon pada zadnje marksističke tvrđave, jedinstvenog francuskog socijalizma, II. internacionala gubi svako veće značenje. U čitavom kulturnom svijetu marksizam se nalazi u predvečerju svoga života, a konačni njegov poraz samo je još pitanje vremena.

Zašto se Rusija miri s Evropom? Dr. Ewald Ammende, glavni tajnik evropskoga kongresa narodnih manjina opisao je s najautentičnijim podacima teško stanje sovjetskoga gospodarstva. Iz njegova referata saznajemo, da mnogo tisuća ljudi bježi iz Sovjetske Rusije u susjedne zemlje. Finska, Litva, Estonska i Letonska pune su bjegunaca, koji su se dali na riskantni bijeg iz Sovjetske Rusije da spasu goli život.

Jonnes Garreth, nekada osobni tajnik Lloyda Georga opisuje u »Manchester Guardianu« svoje utiske iz Sovjetske Rusije. On je proputovao čitavu Ukrajinu i neka druge krajeve i dolazi do zaključka »da se Sovjetska Rusija nalazi pred katastrofom, koja ne će biti ništa manja od one g. 1920. — 1921.«

Dr. Ammende konstatira da je velikoj bijedi u Sovjetskoj Rusiji kriva u prvom redu vrlo loša sovjetska agrarna politika, koja se oslanja na kolektivno gospodarstvo. Stalin se naročito ponosio time, da je do siječnja ove godine *61%* svih seljačkih posjeda prešlo u ruke 220.000 kolektivnih poduzeća i 5000 državnih poljoprivrednih imanja. Dok se on time hvali, slika je zapravo sasvim drugačija.

Dr. Otto Schiller, agrarni stručnjak dodijeljen njemačkom poslanstvu u Moskvi, napisao je znanstveno djelo: »Kriza socijalizma u Sovjetskoj Rusiji«. U toj knjizi konstatira jednu značajnu činjenicu: »Kod izvedbe kolektivizacije poljodjelstva u Rusiji potpuno je zatajio jedan faktor — sam čovjek«. Strojevi i traktori, koji su stajali teške milijune, stoie neupotrebljeni na većini kolektiviziranih posjeda, izloženi kiši i zubu vremena, jer ih nitko ne upotrebljava. Sovjeti su htjeli proletarizirati seljački stalež i mehanizirati poljodjelstvo, ali naravi ruskoga seljaka to nikako ne odgovara. Oduzeli su mu zemlju, upravo isto tako kao i caristička gospoda, načinili su od njega običnoga radnika, zato se njegova buntovnička narav oprla i zato se sovjetska privreda nalazi pred krahom. Sovjetsko poljodjelstvo opremljeno je gotovo svim tehničkim pomagalima, ali ljudi, ljudi se ne htjedoše pokoriti režimu prisilnoga rada, diktature i kolektivnoga vlasništva.

Naročito u posljednje vrijeme kolektivna gospodarstva nijesu nikako funkcinirala; lanjska ljetina je jako podbacila. I ono što je dozrelo i bilo požeto, jednim je dijelom izgnjilo na poljima, jer ne bijaše ljudi, koji bi ljetinu spravili pod krov. A tamo gdje je i bilo ljudi, nije bilo tegleće marve. kad je vlada naredila da sva individualna vlasništva pređu u kolektivna, ljudi su mnogo marve poklali i kolektivi su dobili samo prazne štale. Prema računu dra. Schillera, broj goveda pao je od g. 1928. do g. 1932. od 70 i pol milijuna glava na svega 29 milijuna 200 hiljada glava. Taj upravo katastrofalan pad broja živih goveda, kriv je velikim dijelom lošim prilikama u sovjetskim gospodarstvima.

Sva sjeverna Rusija i uopće industrijski dio ruske države hrani se žitnim prinosom žitorodnih krajeva. Iz aktivnih žitorodnih krajeva prevozi se u pasivne kolima i brodovima velike količine žita. Ako žitorodni krajevi iadu nedostatan žitni prinos, opasnost jedne nove revolucije u industrijskim krajevima postaje sve veća. Zato smatraju sovjeti da se njihova gospodarska politika ima u prvom redu kretati u pravcu prehrane pasivnih dijelova zemlje. Neka žitorodni krajevi trpe, glavno je kad imadu industrijski dosta hrane. I radi toga država po svojim organima bezobzirno utjerava »slobodno podavanje suvišnoga žita«.

Radi toga i nije čudo da se u najbogatijoj žitnici svijeta, Ukrajini, na Volgi i sjevernom Kavkazu javlja glad. To pokazuju najočitije podaci njemačkoga kolektiviziranog imanja »Drusag« u sjevernom Kavkazu i ne-

kih drugih. Ljudi već sada umiru od gladi. No što će biti istom kad nastupi zima, jer ovogodišnja žetva bez sumnje mnogo je slabija o lanjske. Izgladnjeli seljaci nijesu mogli posvetiti sjetvi dovoljno brige, a i vozne marve ne bijaše dovoljno. O nekom pravilnom oranju nije moglo biti ni govora. Svuda je porasao korov. Najviše, što se moglo stvoriti je bilo to da su se među korovom urezale brazde i tu posijalo žito. Korov će ugušiti dobar dio žita. A i ono nešto žita što uspije, teško će biti požeti, ovršiti i spremiti u žitnici. Izgleda po svemu, da će biti upravo nemoguće prehraniti stanovništvo žitorodnih krajeva i velikih industrijskih središta.

Netko će možda misliti da je sve što ovdje iznosimo pretjerano. No kao dokaz da su navedene činjenice istinite, neka služi govor sovjetskoga komesara Postiševa, koji je on održao 10. VI. 1933. u plenumu ukrajinskoga komunističkog odbora i koji je objavljen pod imenom »povijesnoga dokumenta« 22. VI. 1933. On je u svojem govoru jasno i glasno rekao, da će »moskovska vlada voditi krutu borbu s gladujući seljacima žitorodnih krajeva, ako će im htjeti istrgnuti ovogodišnju jesensku žetvu«.

Postišev dalje veli:

»To je pitanje našega opstanka ili naše propasti. Mi ne smijemo izabirati. U interesu daljnega opstanka komunističkoga režima i čitavoga komunističkoga industrijskog nacrta prisiljeni smo, da otvorenih očiju prisilimo seljačko stanovništvo da nam izruči žito. Naši komesari, koji će rekvirirati žito, moraju biti bez srca i ne smiju se podavati nekim čustvima.

Glavna sovjetska vlada je za organizaciju jesenskog rekviriranja žita ustanovila vrhovnog, sveruskog izvršioca sudske vlasti, koji će bez obzira na federalne sudove pojedinih država, koje su povezane u Savez socijalističkih sovjetskih republika, nadzirati predaju žita i kažnjavati sve prestupke. Njegova dužnost označena je riječima zakona: »Vrhovni sudac postavljen je kao jamstvo, kao obrana žitne žetve i žitnih transporta«. ... Ovogodišnji nosilac te funkcije je Akulov«.

Moskovska »Pravda« od 21. VI. t. g. donosi zakon, koji daje neku juridičku podlogu boju između vlade i seljaka. S tim zakonom naređeno je sovjetskim upraviteljima, da imaju bez obzira postupati pri rekviriranju žita i da u nijednom slučaju ne smije kod njih sućut prevladati dužnost. Rekvizitori moraju poslati onu količinu žita, koju im naredi centralna vlada. Imaju se upotrijebiti sva sredstva.

I tako su u Sovjetskoj Rusiji na vidiku važni događaji. Neka umru milijoni od gladi, — misle sovjeti — samo neka živi komunistička revolucija. Postišev je danas diktator i vrhovni gospodar Ukrajine — on će upotrijebiti sva sredstva samo da se prehrane industrijski krajevi. Kako će se stvari dalje razvijati, ne zna se još, ali svakako da će se seljaci boriti svim silama za gole živote i da ne umru od gladi.

I eto, zato se Sovjetska Rusija miri s Evropom i zato Litvinov stvara razne paktove. Treba Rusiju iznutra osigurati i spriječiti svaki pokret za kruhom i za slobodom.

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, RUJAN-LISTOPAD 1933. BROJ 8.-9.

NAŠE NARODNE USTANOVE

I.

Sve naše znamenitije kulturne ustanove, koje su nastale posljednjih sto godina kao plod privatne inicijative, stvorene su rodoljubnim prinosima pojedinih rodoljuba, koji su tim ustanovama odredili točno zadaću i način, kako se mora provoditi njihovo djelovanje.

Dužnost je njihovih potomaka, da te ustanove čuvaju, da zadaću njihovu provode točno onako. kako su to odredili njihovi osnivači.

Svi mi, sinovi toga naroda, za procvat i korist kojega su nastale ove naše kulturne ustanove, dužni smo te ustanove čuvati, njihove interese promicati, a pogotovo su to dužni činiti oni. koji su odabrani, da provode zadaću tih ustanova kako im je propisana pravilima i kako je sadržana u tradicijama same ustanove. Ta glavna dužnost pada na odbor ili upravu društva.

Nema nikoga, koji može osporavati ispravnost ovih zasada. Dok jedno kulturno društvo imade jednu zadaću da vrši u životu naroda, dotle to društvo treba čuvati.

Ipak smo vidjeli posljednjih godina, kako su propale dvije velike i jake kulturno gospodarske ustanove: Hrvatsko gospodarsko društvo u Zagrebu i Zadružni savez u Splitu. Propali su, kad je svak morao misliti, da su u naponu svoje snage. Propali su, premda njihova zadaća nije prestala; pače nikada nisu bili potrebniji narodu nego sada. Ovo što se sada zove Hrvatsko gospodarsko društvo i Zadružni savez juridički može biti isto, ali svatko znade, da su to samo surogat onih ustanova, koje su se srozale uz veliku buku i sablazni.

Ovo što se sada zove Hrvatsko gospodarsko društvo i Zadružni savez dokazuje, kako su takova društva i danas potrebna, kako njihova zadaća nije iscrpljena. Ali ona prva društva su umrla i ne dadu se nikako oživjeti surogatima istoga imena.

Nisu njih srušile nikakove političke ili opće privredne prilike u narodu. Njih je srušila uprava, njih su srušili oni faktori, kojima je bilo povjereno, da te ustanove čuvaju i jačaju.

Niko ne može poreći, da su ljudi izabrani da upravljaju onim ustanovama bili lično sposobni, kvalifikovani za taj posao, da su došli na upravu posve zakonitim putem t. j. odobravanjem, ne samo društvenih članova, nego i ostale hrvatske javnosti. Uživali su puno povjerenje

i zato su imali neograničenu vlast. A ipak su doveli brod na pličinu i nasukali ga. A jer im nitko nije htio ili mogao priteći u pomoć, morali su stradati.

Prvi preduvjet za trajnost jedne ustanove jest, da se brižno pazi na njezinu glavnu zadaću, koia je obilježena u pravilima i u tradicijama same ustanove.

I Gospodarsko društvo i Zadružni savez bili su po svoj svojoj bitnosti kulturno gospodarske ustanove. Gospoda upravljači mislili su, da ih smiju pretvoriti u privredno tečevna društva, da ih smiju postaviti na merkantilnu bazu. A pošto je iz početka radi povoljne konjukture ta promjena donosila velikih dobiti, a novac imponira ljudima slaba karaktera, zato su dobili i odobravanja i izraza udivljenja od strane onih, koji ne vide dalje od nosa.

Tu je neizbježivu propast morao svaki vidjeti, ako ne odmah, ali onda, kad su se digli prvi glasovi kritike.

Mjesto da se gospoda upravljači okoriste glasovima objektivne kritike, ili da svoj postupak brane razlozima, oni su odmah istovjetovali sebe s tim narodnim ustanovama. Tko kritizira rad uprave, taj je neprijatelj same ustanove!« I tako od službenika pretvoriše se u gospodare. Kako su kasnije radili, da se održe na vlasti, kako su preparirali članstvo, kako su na glavnim skupštinama postupali sa opozicijom, uskraćivali pravo glasa jednima, a upisivali u članstvo nepozvane, sve to spada u nelijepu prošlost. Oni su se juridički održali, oni su imali uvijek većinu. Ali moralno je padao ugled tih ustanova. Nikakova većina na svijetu ne može nadglasati istinu. Većina na glavnim skupštinama imade juridičko pravo, da mijenja pravila, da mijenja pravac i zadaću jednoga udruženja, ali time ona sama pokapa to udruženje.

Skupštinskim smicalicama, umnožavanjem ili smanjivanjem broja pravomoćnih članova može jedna uprava da sebi osigura vlast u društvu, ali sa katastrofalnim posljedicama za svoj moralni ugled i za opstanak društva.

Danas mora krvariti svako hrvatsko srce, kad pomisli na udes Hrvatskoga gospodarskoga društva i Zadružnoga saveza. I zato neka ovo bude na osviješćenje onima, koji danas vode sudbinu drugih naših kulturnih i gospodarskih ustanova.

II.

»Matica Hrvatska« određena za prosvjetljenje naše gradske javnosti, okupljala je oko sebe uvijek cvijet rodoljubnoga građanstva. Broj njezinih članova prekoračio je 12 hiljada u doba, kada je bilo za dvije trećine manje pismenih Hrvata nego danas.

Na nju su pazili djedovi naši osobitom ljubavlju. Rijetko je umro rodoljuban Hrvat, a da se nije sjetio manjim ili većim legatom »Matice Hrvatske«. Svote su znale biti dosta visoke, kao one pok. trgovca Babića u Sarajevu, Dra Ivice Banjavčića u Karlovcu, Dra Jurja Žer-

javića u Mariji Bistrici, a da ne spominjemo sve biskupe i nadbiskupe zagrebačke do pok. Dra. Posilovića, koji je prije smrti razdijelio narodnim ustanovama svoj dvomilijunski dar i tu se sjetio »Matice Hrvatske«.

Tko ne bi oduševljeno podupirao »širenje korisnih nauka« i tko ne bi podupirao književnost i umjetnost?

Djedovi naši nisu htjeli, da »Matica Hrvatska« bude znanstvena akademija, da izdaje čisto znanstvena djela, nego da među građanstvom širi korisne nauke.[1] Nisu htjeli da njezina izdanja budu čisto popularna, za najniže slojeve, za koje je osnovano Svetojeronimsko društvo.

»Matica Hrvatska« nije nakladno društvo, ona je prosvjetno društvo za širenje korisnih nauka. Pogotovo nije privredno društvo, da nakladom knjiga stiče imetak. Nije ni beletrističko društvo, da širi lijepu knjigu, da izdaje beletrističke listove. Ona je tu da u granicama svojih sredstava podupire književnost i umjetnost. (Umjetnost je umetnuta kasnije u pravila.)

Matica je dužna u pravcu ideologije svojih osnivača i članova, da pomaže izdati takovo književno djelo, koje na drugi način ne može izići, a bila bi šteta da ne izađe. Uzmimo bogata pjesnika, koji bi poslao »Matici« da izda zbirku najvelebnijih pjesama. »Matica« nije dužna i bilo bi zlo, kad bi preuzela na sebe izdavanje njegovih pjesama, koje sam pjesnik može izdati u svojoj nakladi, jer tako ne bi podupirala književnost. »Matica Hrvatska« nije za to, da daje pravac književnosti. Njezin odbor nije ili ne treba da bude zbor najizabranijih književnih talenata, koji će određivati književno stvaranje. »Matica Hrvatska« će u okviru svojih sredstava podupirati književnost i umjetnost, koja odgaja njezinu srednju publiku idealima njezinih osnivača.

Književnost i umjetnost u radu »Matice Hrvatske« je sporedna stvar, glavna je širenje korisnih nauka. Ovo treba da zapamte oni literati, koji misle, da »Matica Hrvatska« mora izdavati književne proizvode nadobudnih pjesnika i pripovjedača. Od kad su napustili upravu »Matice Hrvatske« Tade Smičiklas, Franjo Marković, Ivan Kostrenčić, Josip Eugen Tomić i drugi, »Matica Hrvatska» mora da izdrži jaku navalu mladih književnih pregaoca, koji hoće da je pretvore u nakladno književno društvo. Da svi uzmognu preko »Matice Hrvatske« doći do glasa u javnosti, nastojali su da »Matica« izdaje književni list »za književnike od pet redaka«. U ovom pogledu »Matica« je popuštala. Najprije uzela u svoju režiju »Vijenac«, koji je pod vodstvom Dra Dežmana i Dra Šurmina svojom sjajnom opremom kroz dvije godine progutao velike svote. Morali su ga napustiti. Ali

[1]) »Matica Hrvatska« je izdavala svake godine »Izvješće« koje se je badava dijelilo. U njemu se osim obična izvještaja o godišnjem radu Matičinih odbora i o broju članova moglo čitati i pravila Matice. Sad se pravila više ne tiskaju. A bilo bi to potrebno s obzirom na činjenicu, da su mnoge stvari promijenjene zaključcima glavnih skupština, a trebalo bi da hrvatska javnost to znade.

da se zadovolje »književnici od pet redaka« osnovali su »Hrvatsko kolo«. U 13 dosadašnjih godišnjaka u »Kolu« je »Matica Hrvatska« izdala mnogo lijepih priloga i poučnih i književnih. Danas »Matica« izdaje »Kolo« i »Hrvatsku reviju« i tako se pretvara sve više u beletističko društvo. Tako sporedno postaje glavno. Matičin Zbornik nije išao dalje od prvog sveska. Glavno je postalo sporedno.

»Matica Hrvatska« je posebne vrsti društvo. Znanstvene akademije su manje više jedna drugoj slične bez obzira na ime, koje nose. I književna društva su jedno drugom srodna. Ali »Matica Hrvatska« odvaja se od svih takovih društava u državi.

Odbori »Matice Hrvatske«, u kojima su sjedili od Ivana Mažuranića i Ante Starčevića do Tadije Smičiklasa, Ivana Kostrenčića, Otona Kučere (spominjemo samo pokojne) ljudi od velika znanja i rodoljublja, shvaćali su zadaću »Matice Hrvatske« ovako, kako smo je gore naveli. Dok se u tom pravcu radilo, Matica je cvala, broj njezinih članova je uvijek rasao, a patriote je nisu ni na smrtnoj postelji zaboravljali. »Matica Hrvatska« se ne osniva na odbornicima, ni na glavnoj skupštini, nego na ugledu stečenu radom starijih generacija u hrvatskom narodu. Očuvati ovoj stoljetnoj narodnoj instituciji taj ugled, dužnost je njezina odbora.

»Matica« je proživjela nekoliko kriza u prošlosti, ona je odolila navali importirana »naprednjaštva«, pače je godine 1912. dospjela u njihove ruke; ali dok oni nisu dirnuli u načela i pravac Matičina rada, ljubav naroda za nju ostala je intaktna. Ljubav naroda je počela hladniti kad se je počeo mijenjati pravac njezina rada.

Već punih dvadeset godina osjeća se u radu odbora »Matice Hrvatske« utjecaj »naprednjaka«, a neki i danas sjede u odboru, ali taj utjecaj nije nikada bio tako jak, da je mogao otuđiti ovu najstariju našu narodnu ustanovu onoj misiji, radi koje je stvorena.

III.

Kada smo počeli čitati ovaj alarm gospodina Filipa Lukasa, predsjednika »Matice Hrvatske«, sjetili smo se sličnoga alarma u vrijeme rata. Vozeći se lađom Ungaro-Croate s otoka u Split, kad smo bili na sredini kanala neko povika sa zapovjedničkog mosta: »Podmornica!« Nastane strava. Ljudi se uzbuniše, traže pojase za spasavanje, neki skaču u more, a kapetan upravi pramac broda prema najbližem kraju, da ga nasuče, da s njim udari o hridi. To je trajalo nekoliko minuta. Iz mora izroni sa poznatim glogočanjem i fatalna podmornica... i pozdravlja svojom zastavom ustrašena kapetana i putnike!

Oni koji su ostali hladnokrvni na prvi, neopravdani, ili barem lakoumni alarm, stali su se smijati. Kapetan dade spustiti u more kajić, da pokupi one najstrašivije, koji su poskakali u more, dok je noštromo odvraćao zastavom na krmi pozdrav prijateljske podmornice.

Alarm gospodina predsjednika »Matice Hrvatske« u najmanju ruku je, u koliko se nas tiče, neopravdan. Proizvod jedne nezdrave psihoze kao i onaj kapetana K. kojemu bjehu usred ratnih dogodaja popustili živci.

Da je naš sud osnovan dokazuje činjenica, što gospodin profesor Lukas, u svojstvu predsjednika »Matice Hrvatske« u prvom redu napada na »Hrvatsku smotru« i lično na njezina urednika.[3])

Mi ne možemo nikako razumjeti ovaj stav g. Lukasa prema »Hrvatskoj smotri« od prvoga njezina broja, kad nam je telefonski najavio napadaj g. Krleže, od kojega se nismo preplašili (a u nagađanja se ne ćemo upuštati!) samo ćemo konstatirati neke činjenice.

»Hrvatska smotra« nije nikada napala niti jednom riječju »Maticu Hrvatsku«, koju smatra narodnom svetinjom, pa ju treba čuvati i braniti da ona ostane ono što je bila u prošlosti: luč prave prosvjete među Hrvatima.

»Hrvatska smotra« je iznijela nekoliko prikaza posljednjih »Matičinih« izdanja, hvaleći djela, koja stoje u skladu sa zadaćom njezinom: »Povijest pomorstva«, »Rakovica». Iznijela je sud o Batušićevu romanu: »Za dragim tragom«, koji nije najpovoljniji za pisca, a ne za Maticu: nadalje je registrirala izdavanje prevoda hrvatske beletristike na njemački i na francuski jezik opaskom, da nije zadaća »Matice Hrvatske« da izdaje prevode na tuđim jezicima. Pače mogli bismo danas ustvrditi, da je to u protivnosti sa cijelom prošlošću Matičinom. Upozorili smo prevađača hrvatskih pripovijesti, kako je njegova zbirka pristrana, kako nije donijela niti jednu pripovijest Kumičića, Šenoe, Tomića i drugih vrsnih predstavnika hrvatske pripovjedalačke literature. Da smo htjeli podvrći dubljoj kritici francusku »Antologiju hrvatskih pripovjedača«, mogli smo dokazati, da izabrane pripovijesti ne predstavljaju baš cvijet najnovije hrvatske lijepe knjige.

Zar se to smije nazvati »sistematskim napadajem« na »Maticu Hrvatsku?« Zar se ne smije više podvrgavati kritici njezina izdanja? Zar se ne smije izreći svoj sud javno i uljudno, a da predsjednik Matice ne plane povikom na «sistematsko napadanje» Matice?

Le moi est haïssable, — ali ipak neka mi se dozvoli, da spomenem, kako od god. 1889. od kad sam član Matice i od kad sam se stao intenzivnije baviti knjigom, do g. 1912., svake sam gotovo godine napisao ocjenu Matičinih izdanja pod naslovom: Književni dar Matice Hrvatske. Pok. Kranjčević me je molio, da u sarajevskoj »Nadi« re-

---

[3]) Ogradujemo se odmah proti ličnom momentu, kojim je garniran ovaj alarm. »Šegvić je u životu nastojao na svoj način i sa svoga gledišta koristiti svomu narodu sada borbom sada kompromisom« premda pruža veoma zahvalan materijal za izdašnu i interesantnu polemiku, jer uvažujemo opomenu Monsign. Bulića ne saeva et infesta virtutibus tempora, jer smo u prvom broju »Hrvatske Smotre« naglasili, da lična polemika »truje duše i onih, koji pišu i onih proti kojima se piše«. Šegvić prepušta spokojno sud o svomu radu i o svojoj ličnosti onima, koji se budu htjeli objektivno baviti ličnim pitanjima.

feriram o tomu. Moje ocjene se mogu i danas čitati u »Nadi«, u zadarkoj »Hrvatskoj«. u »Vijencu«, u »Prosvjeti« ili u dnevniku »Hrvatska« ili »Hrvatska Sloboda«. One nisu bile uvijek povoljne, ali ipak nisam za to izgubio poštovanje ni odbora Matice, kad ju je vodio jedan Kostrenčić i jedan Smičiklas, a ni pisaca kojima sam koješta zamjerao, kao na pr. dr. Kumičić. Pače imadem pismenih dokaza o protivnom.

Kad je Matica Hrvatska izdala Andrijaševićeve pripovjesti bio je predsjednik dr. Arnold, a tajnik pok. dr. A. Radić. Onda sam napisao ocjenu Matičinih knjiga i nepovoljno se izrazio o Andrijaševićevim pripovijestima. Ocjena je izašla u pravaškoj »Hrvatskoj«. Uredništvo je na onu ocjenu dobilo veoma opširno pismo. koje počinje: »Roditelji, koji imadu djece, osobito između 15 i 20 godina, vrlo su Vam zahvalni, gospodine uredniče, što ste dali g. K. Š.-u ocjeniti knjige »Matice Hrvatske«. Inače se to zlo tumači... Slučaj je htio, što sam u isto gotovo vrijeme kupio Matičine knjige, da ih čitaju moja djeca, kad je izišao članak od 30. kolovoza u Vašem listu, gdje se upozoruje na lascivnost i raspuštenost Andrijaševićevih pripovijedaka. Knjige sam već razdijelio među djecu pod večer, no na sreću ih nisu još čitali. U noć sam u postelji čitao ocjenu u Vašoj »Hrvatskoj«, pa sam skočio i uzeo Andrijaševićeve pripovijetke. Stanem ih čitati od str. 77—81, kako je to naznačio g. K. Š. Čudom sam se čudio, kako se je mogla ušuljati, dotično propustiti u Matičinim knjigama ovakova beletristička nihilistika ili nihilistička skabroznost...« Zatim ovaj čestiti Hrvat nastavlja sa svojim refleksijama o pogubnosti ovakove knjige itd.

Ni javnost, ni odbor »Matice Hrvatske« se nije srdio za to što sam iznio nepovoljan sud makar i subjektivan o jednoj Matičinoj knjizi. I predsjednik Matice i njezin tajnik sačuvali su mi svoje poštovanje i htjeli, da uđem u odbor Matice pošto se bijah baš onda stalno nastanio u Zagrebu.

A sada, ako se podvrgava kritici Matičina izdanja i ako se iznosi svoje mišljenje o njima, ustaje predsjednik Matice i proglašuje taj rad »sistematskim napadajem na Maticu Hrvatsku«.

Ovo shvaćanje uvuklo se u redove Matičinih odbornika od god. 1912. kad je radi naše mlohavosti uspjelo »naprednjacima«, da nas izguraju iz Matičina odbora i da zasjednu oni. Neki od njih su i danas u odboru. Istovjetovati »Maticu Hrvatsku« sa njezinim odborom i sa njezinim predsjednikom nije ispravno.

Dr. Branko Drechsler bio je najistaknutiji protivnik »Matice Hrvatske« dok je bio njezin tajnik pok. dr. A. Radić jer je htio njegov stan u Matičinoj kući i jer mu je zaviđao na njegovu, makar i mizernom, dohodčiću. I uspjelo mu je maknuti iz Matice Hrvatske dr. Ante Radića i zauzeti njegovo mjesto. Dr. Ante Radić ostao je tada na ulici. (Ovo je jedno bolno poglavlje, o kojem nije mjesta ovdje danas govoriti).

G. Drechsler je postao velik, najveći, faktor u Matici. I on, naprednjak, napisao je u »Kolu« i napose otisnuo jednu, recimo studiju o Anti Starčeviću. Svijestan, da će pravaška štampa ustati i dostojno

ocijeniti njegov rad, on se dosjeti i napiše (12. X. 1912.) pismo predsjedniku stranke dru. Milj Starčeviću. Pismom popraćuje dar, posebni otisak svoje studije. U pismu se ističe štovateljem Ante i Mile Starčevića (on napredniak!) i moli »Ako bi tko tražio sitnice u mojoj studiji, da ju uzmogne ma s kojih drugih (!) razloga napadati, ja bih Vas lijepo molio, da to spriječite, ne radi mene, već radi »Matice Hrvatske«, koja je to izdala u »Hrvatskom kolu«.«

Jer je ovo pismo nišanilo na mene, ondašnjega glavnog urednika »Hrvatske«, pok. Mile mi posla pismo. Sad se ne sjećam, što sam uradio, ali sam na kraju pisma napisao ovo: »NB. Na ovakov način nastojao je ovaj farizej i plagijator, da se osigura od opravdane očekivane kritike«.

Od onda se pokrivaju mane i poroci Matičinih odbornika i radnika autoritetom Matice. Tko dira u njihov rad, dira u »Maticu Hrvatsku!«

IV.

Postupak g. Lukasa prema »Hrvatskoj smotri« nije ispravan. »Hrvatska smotra« nije se ničim ogriješila o »Maticu Hrvatsku« ni o njezine moralne ni materijalne interese. »Hrvatska smotra« bila je pače previše obzirna i ogriješila se o svoju dužnost, kad nije podvrgla kritici i upozorila odbornike i javnost na neke pojave, koje se ne smije zabašuriti.

»Hrvatska smotra« nije ni riječi progovorila o »Kolu« »Matice Hrvatske«, kao da je ustuknula. Da, prepala se za posljedice, kad je prešutjela onu škandaloznu pjesmu, tiskanu na str. 225.*)

Zar se tiskanje ovakovih perverziteta zove »podupiranje književnosti?« Zar su osnivači i dobrotvori »Matice« podupirali ovakovu književnost?

Zar se mora šutjeti pred ovakovim pojavama? »Matica Hrvatska« je jedna ustanova odgoja i prosvjećivanja, a ne podraživanja niskih strasti i spolnih poriva u mladeži. Neka se nađe roditelja, koji će ovakovu književnost turiti u ruke svoje djece.

»Hrvatska smotra« se ogriješila najviše za to, što je ustala proti jednoj pogubnoj literarnoj struji, koju predvodi g. Krleža, kojemu su mnogi odbornici »Matice Hrvatske« izdali svjedodžbu, ne samo književne veličine, nego i hrvatskoga patriotizma. I g. Lukas polemizira s našim stanovištem, tvrdeći, što ne stoji. Neka nam oprosti, ali mi se nikako ne ćemo upuštati s njime u ovakovu polemiku. Konstatiramo samo jedno: o zadaćama »Matice Hrvatske« i o pravcu njezina rada imademo sasvim oprečne misli, koje smo gore i istakli. »Matica Hrvatska« je jedna prosvjetno-odgojna institucija, koja vrši svoju zadaću širenjem korisnih nauka i podupiranjem književnosti i umjetnosti, a ne »literaturom« g. Krleže, Simića i drugova, koja ne spada u Maticu.

Neka mi bude dozvoljeno na koncu naglasiti: svaka ličnost se imade podrediti samoj instituciji. Za očuvanje »Matice Hrvatske« sve se mora podrediti. Ponosom mogu uprijeti prstom na jednu činjenicu, koju g. predsjednik »Matice Hrvatske« može sam provjeriti. U rukama mi je službeni spis »Matice Hrvatske« potpisan od ondašnjega predsjednika dra Kučere i tajnika dra Bazale, kojim mi se javlja, da je moj rukopis, kojim sam se natjecao za Draškovićevu nagradu, pregledan i povoljno ocijenjen od određenih recenzenata te da je djelo prihvaćeno i dodijeljena mi nagrada, pa mi za to čestitaju. I ja sam dobio nagradu. Nu malo mjeseci iza toga nastala je promjena u odboru, nadošli novi ljudi, tajnikom postade Drechsler i moje djelo nije nikada ugledalo svijetlo dana. Imao sam na raspoloženje najuglednije glasilo, kojemu sam bio urednikom »Hrvatsku«, ali nisam digao glas prosvjeda, jer su mi interesi »Matice« bili prešniji od mojih ličnih.

Ako sam digao glas proti pojedinom činu ili djelu izdanom od strane Matičina odbora, to sam učinio u interesu same Matice.

Neka g. predsjednik Matice i vrijedni odbor, prema kojima gojim najveće poštovanje, budu uvjereni, da nije dosta sačuvati Matici njezin časni naziv i ime, nego treba nastojati, da i cjelokupni rad njezina odbora bude onakov, kako su ga zamišljali djedovi naši, osnivači i dobrotvori »Matice Hrvatske«. Raditi u njihovim intencijama znači čuvati od zla »Maticu Hrvatsku«.

K. Šegvić.

---

[3]) Ta pjesma glasi:

»Roditelji kupuju kćerki gramofon za božićni dar,
A ona sjetivši se dečka misli:
Pod kaputom srce svoje, kao svežanj nota,
on donese i o njemu priča:
kao fine stvari grudi mi razmota:
i krv nam se uznemiri kao zaplašena ptica.
I prozeblo koje izgubljeno dijete
ogrijat bi mogla naša vruća lica; —
(Oh od naše sreće, djeco bijede
od nje bi se mogli da smijete).
Prema srcu svomu, ko diktatu nota,
ravnajuć se tiho, tiho dira
rukom moje grudi ko tipke klavira;. —
Od njih nema zvuka, već dražeg života.
Od ljubavi moj virtuoz to radi;
ja mu volim biti instrument.
U meni se mnogo više gradi
nego što je gramofonski sentiment.

Stanko Šimić.

Nije ovo jedina takova pjesma u Matičinim izdanjima!

Zar se tiskanje ovakovih perverziteta zove »podupiranje književnosti«. Zar su osnivači i dobrotvori »Matice« podupirali ovakovu književnost?

NACIONALNA IDEJA U SADAŠNJOSTI I PROŠLOSTI

Još i danas vole mnogi nacionalnu ideju omalovažiti, pozivajući se nepravom na to, da još ni danas nije jasno definirano što je narod i narodnost, te u čemu je etička vrijednost i veličina narodnosti u poredbi s drugim idejama, koje pokreću čovječanstvo (ideja socijalna, religiozna, i t. d.). Oni misle da je narodnost neka sfinga i neka nepoznanica, no upravo u tom je njihova zabluda.

Jasno je, dubokoga uvjerenja i vatrenog oduševljenja za neku ideju može trajno biti samo tamo, gdje su jasni pojmovi o toj ideji. Za nešto, što je relativno i nesigurno ili nejasno, ne možemo se oduševiti u dubini svoje duše. Nešto, što se može shvatiti sad ovako, sad onako, postaje apsurdom, a ne može postati idejom. Znanost se doduše služi u traženju istine teorijama i hipotezama, ali ih ne može smatrati ravnopravnima sa principima i idejama. A samo ideje i principi pružaju uvjerenje i zanos za neki veliki cilj.

Oskudica jasnih pojmova o nacionalnoj ideji vodi lako do toga, da se nacionalizam može osnivati samo na čuvstvu, a ne ujedno i na uvjerenju, na umskoj spoznaji (u čemu je narodnost: u rasi, kulturi, jeziku, tradiciji ili svijesti itd.? koja je misija narodnosti? i t. d.).

Takav nacionalizam, koji se bazira samo na čuvstvu, mora biti nestalan i nemoćan, te niti ne zaslužuje to svoje ime. Tu vrijedi ista analogija, kao i kod religije. Ona se ne može osnivati na samome čuvstvu, jer u tome slučaju ona postaje nemoćnom i gubi svoje glavno obilježje: da upravlja životom. Čuvstvo može njoj biti samo pomagalom, a ne temeljem. Temeljem može biti samo uvjerenje o nekoj objektivnoj istini, o realnim faktorima. Taj isti princip moramo priznati i kod nacionalne ideje, ne ćemo li, da joj sami oduzmemo raison d'être. (Pridržavamo si pravo, da o tim, recimo intelektualnim elementima nacionalne ideje govorimo u drugom članku. Op. p.).

Nacionalna ideja nije nova. Nije ona čedo 19. vijeka, kašto se to često neozbiljno nabacuje. Ako ju je 19. vijek izrazitije formulirao, ako ju je on populazirao i stavio u pogon i promet, to još ne znači, da se ona rodila u tome vijeku. A u istinu bila bi to slaba svjedodžba za vrijednost nacionalne ideje, kada bi tek četiri stoljeća iza otkrića Amerike uspjelo otkriti narodnost, te njezinu važnost i njezin smisao. Naprotiv je nacionalna ideja vrlo stara, a mlado je t. zv. narodnosno načelo, koje traži za svaki narod vlastitu državu. »Narodnosno načelo« je dakle prema uobičajenoj terminologiji nešto drugo, nego li »nacionalna ideja«, koja je sinonim pojmu »nacionalizam«, t. j. vjernost i ljubav prema naciji. Nacionalna ideja ne ulazi u pitanje odnosa naroda prema državi (apstrahira dakle to pitanje), dok je narodnosno načelo primjena nacionalne ideje na državne tvorbe. Možemo dakle zamisliti bar teoretski nekoga dobroga

nacionalistu, kojemu nije na umu narodnosno načelo, na pr. zato jer je neprovedivo. Ako na pr. neki narod nigdje ne nastava kompaktno ili bar u relativnoj većini neki teritorij, morat će se odreći narodnosnoga načela, ali može kultivirati nacionalnu ideju na drugi način, napose na kulturnom polju.

Nacionalna odgoja bila je u ozbiljnom zamahu već u srednjem vijeku. Zar nije ona pokazala svoju žestinu već 100 godina prije otkrića Amerike, kad je došlo na tadašnjoj svjetskoj univerzi u Pragu do nacionalnoga sukoba između njemačkih i čeških studenata i profesora. Tako je na koncu došlo do secesije njemačkih studenata i profesora te do njihovog prelaza u Leipzig, gdje je tako 1409. godine osnovano tamošnje sveučilište!

No možemo mirne duše poći od toga historijskog fakta još za ciglih 2000 (dvije tisuće!) godina natrag. Stari Grci bili su pravi nacionalisti. gotovo u današnjem značenju te riječi. Biti i priznavati se Grkom bila je starom Grku najveća čast. Svi ostali narodi bili su Grku barbari. Tako je snažan bio grčki ponos. No pri tom je najznačajnije, da Grci u svojem ponosu i ljubavi za sve što je grčko nijesu poznavali državnih granica. Pripadao Grk ovoj ili onoj državi ili državici, on je bio najprije Grk. A u tom priznavanju vlastite narodnosti bez obzira na političke granice i jest najznačajnija karakteristika nacionalne ideje. — Iz svih grčkih državica pohrlio bi svake četvrte godine cvijet omladine i elita grčkih boraca na olimpijske svečanosti, koje su uistinu bile kao neka panhelenska manifestacija nacionalnoga jedinstva, unatoč tome što političkoga jedinstva nije bilo među Grcima. U olimpijskim je igrama ostajao uvijek samo jedan Grk olimpijskim pobjednikom, te su ga kao svoga olimpijskoga prvaka slavili svi Grci, bez obzira kojoj državi pripadali. A u tim natjecanjima nije bilo nikakvih državnih reprezentacija poput današnjih športskih. Glavno je, da si Grk, a za državu i državnu reprezentaciju se ne pita.

Pokraj ovakovih činjenica nimalo ne može oslabiti ovu našu tezu o grčkom nacionalizmu činjenica, da su inače grčke državice bile politički vrlo nesložne i razrožne. Naprotiv to je još jači argumenat za jakost grčkoga nacionalizma, jer ni velika politička heterogenost nije bila kadra potamniti nacionalnu ideju. Ta je ideja znala ipak sjediniti sve Grke u najsudbonosnijim časovima, kako to pokazuje njihov jedinstveni nacionalni blok protiv strahovite perzijske invazije.

Kako vidimo, nacionalizam nije nikakav parvenu 19. ili 20. vijeka. Nije to neki komet u povijesti čovječanstva, koji bi samo prolazno zasjao, da opet padne zauvijek u zaborav, da mjesto njega zavlada neki kozmopolitizam ili internacionalizam, što ga vole mnogi navještati kao nužni rezultat sve to veće kulture i civilizacije.

A napokon, bila bi i posve bezrazložna neka nostalgija za kozmopolitskim jedinstvom svih naroda. Takvo jedinstvo još ne bi

bila nikakovo jamstvo za svjetski mir i sveopće bratstvo, jer bi mjesto nacionalnih sukoba nastajali u svijetu možda još žešći sukobi koje druge vrsti: rasni ili ekonomski ili klasni ili konfesionalni i t. d. Takvi bi sukobi zahvatili jamačno veće dimenzije, nego li nacionalni sukobi. Tä već odavna navješćuju neki dosta kompetentni umovi strahovit sukob između bijele i žute rase Nije li bolje namjesto toga — kao manje zlo između dvaju zala — da bude žuta rasa među sobom u borbi, pa makar iz nacionalnih razloga, kaošto i sadašnji konflikt između japanskoga i kineskoga svijeta ima djelomice nacionalni karakter. Kada ovakovih nacionalnih konflikata ne bi bilo, tada bi mnogo brže u žutoj rasi porasla rasna svijest, a dozrela bi i politička kooperacija te rase, a opasnost sukoba s blokom bijele rase bila bi mnogo veće zlo, nego li lokalni nacionalni sukobi, kaošto je kinesko-japanski rat. U interesu je čovječanstva, da se ovakvim relativno malenim ratovima spriječavaju ili odgađaju eventualni veliki ratovi između različitih rasa ili različitih ekonomskih konglomerata, kaošto je ovo posljednje bilo kod svjetskoga rata. Drugim riječima, nacionalna ideja uspješno konkurira onim drugim idejama, koje bi po čovječanstvo bile još opasnije i destruktivnije (ako dopustimo u ovoj poredbi, da i nacionalna ideja može u nekim slučajevima biti opasnom i destruktivnom).

Još jedan primjer internacionalno destruktivne ideje teškoga kalibra: ideja klasne borbe sovjetskog stila. Boljševizam je izradio svoj plan, po kojem bi postepeno u svim zemljama svijeta trebalo ognjem i mačem obračunati sa svim onim staležima, koji teoretski ne pripadaju proletarijatu, tako te bi i sam seljački stalež trebalo istrijebiti odn. pretvoriti ga u podržavljenu radničku klasu. Tu je dakle klasni princip mjerilo svega. Taj princip ne bi pogodio samo k a p i t a l i s t i č k e države (pa i njihov srednji stalež i seljaštvo), nego — što je najvažnije — pogodio bi i s o c i j a l n e države, kakve su već danas na pomolu na više strana. Očito se na pr. i nova Njemačka razvija u takvu socijalnu državu. Po klasnom principu moralo bi doći do najvećih međunarodnih sukoba između eventualnih komunističkih država i ostalih država.

Rat između Sovjetske Rusije i Poljske nije bio ništa drugo, nego takva borba, koju je — prouzrokovao internacionalno-klasni princip Kada bi današnja Rusija bila u unutrašnjosti konsolidirana, vodila bi nesumnjivo najžešću imperijalističku politiku na sve strane u prilog svoga socijalnoga i kulturnoga programa. Taj nam primjer ilustrira, kako imperijalizam velikoga stila, — a to znači opasnost za svjetski mir — lako može proizaći iz jedne klasne ideje, i to mnogo lakše, nego iz neke nacionalne ideje, jer se nacionalni sukobi lakše lokaliziraju, nego li degenerirani socijalni pokreti.

Navedeni razlozi pokazuju, kako je posve pogrešno, kada se još i danas sa različitih strana hoće pobijati i rušiti nacionalnu ideju iz nekih tobože čovjekoljubivih i pacifističkih motiva. Denacionaliza-

cija svijeta ne bi ni najmanje ostvarila neko bratstvo i harmoniju među ljudima. Sam Ignaz Seipel, koji nije bio nikakav usijani nacionalista piše o nacionalnoj razdiobi čovječanstva ovo: »Uređena raznolikost vrijedi više, nego li jednolična jednakost, a cjelokupna kultura čovječanstva prima svoje najveće i najplodnije poticaje upravo na onim granicama, na kojima se (nacionalni) tipovi čovječanstva luče«.

A taj veliki državnik austrijske republike u jednoj svojoj raspravi o narodnosti podudara se potpuno sa samim revolucionarcem Mazzinijem, koji je u svome bernskom programu (15. travnja 1834.) fiksirao principe nacionalizma, te nadasve naglasio ovo: »Svaki narod ima neku posebnu misiju, koja pridonosi ispunjenju opće misije čovječanstva. Tu misiju vrši njegov nacionalni karakter i stoga je narodnost sveta!«

Na takvome shvaćanju je nastalo i narodnosno načelo, što ga je prvi naučno izgradio torinski sveučilišni profesor Mancini, koji je nastavio izgrađivanje Mazzinijeve ideologije. Čim je Mancini godine 1859. svoje ideje objavio, one su u toj njegovoj formulaciji postale svojinom evropskih nacionalnih pokreta. Taj narodnosni princip smatra upravo prirodnim pravom svakoga naroda, da on osnuje svoju vlastitu državu i da u nju uključi sve pripadnike toga naroda, koji tvore većinu u nekom teritoriju. Sam Mancini traži, da to načelo bude »temeljem novoga međunarodnoga prava«. On je ujedno bio među prvima, koji su pokušali definirati narodnost. Njegova definicija traži 3 uvjeta kao obilježje jedne te iste narodnosti: krvnu zajednicu, duhovnu srodnost (točnije: conformità di genio), te isti jezik. Sva tri uvjeta moraju biti ispunjena, da neko mnoštvo ljudi možemo smatrati jednim narodom. Kasniji su istraživači toga predmeta pojam narodnosti donekle preinačili. Po njihovoj zasluzi jest danas poznavanje sadržaja narodnosti približno točno i gotovo znanstveno obrazloženo. Ta će činjenica nesumnjivo dovesti u budućnosti do još jačega razvoja nacionalne ideje, jer je svijesni i promišljeni nacionalizam jamačno još jači od instinktivnoga ili pukoga čuvstvenoga nacionalizma.

Već u našim danima možemo registrirati među narodima neslućeni porast nacionalne ideje, koja je svom snagom poput duševne lavine stala sebi krčiti put. Toga ne trebamo žaliti, već moramo pozdraviti, jer je to prirodan razvoj, a to je ujedno u naše doba i reakcija na anacionalni i materijalistički marksizam.

Dr. Avelin Ćepulić

MARKSIZAM KAO SVJETOVNI NAZOR

Knjiga A. Thalheimera[1]) izdana je kao »naučno djelo« i sadržaje 16 predavanja, koja je on god. 1927. održao kineskim studentima 2-og tečaja Sun-Yat-Senova sveučilišta pod naslovom »moderni nazor o svijetu«. I to »naučno djelo« koje s naukom nema ništa zajedničko, pružili su izdavači našoj publici »u cilju olakšanja samostalne orijentacije u modernom naziranju o svijeta«. Ta »samostalna orijentacija« sastoji se zapravo od »nauke« dijalektičkoga materijalizma, o čijoj naučnosti, samostalnoj orijentaciji, modernosti i jedinstvu, ne može danas biti više govora. Pogotovo »jedinstvo« dijalektičkoga materijalizma davno je već raskinuto. Tome je kriv donekle i sam Marks, jer nije dijalektički materijalizam obradio kao jednu cjelinu, već je tu svoju »nauku« razbacao po raznim knjigama, a i to, što je Marks u svojoj starosti dijalektički materijalizam posmatrao sasvim drukčije nego u svojim mladim danima.

Pokušavajući da dade jedan jedinstveni nazor o svijetu, koji bi bio u skladu s njegovom ekonomskom naukom, Karl Marks piše:

»U socijalnoj proizvodnji ljudi stupaju u određene odnose koji su neophodni i nezavisni od njihove volje. Ovi odnosi proizvodnje odgovaraju određenom stanju razvitka materijalne proizvodilačke snage. ...Način proizvodnje u materijalnom životu određuje opći karakter socijalnih, političkih i duhovnih procesa života. Svijest ljudi ne određuje njihovo biće, već naprotiv njihovo socijalno biće određuje njihovu svijest.« (Karl Marks: Zur Kritik der Polit. Oek.)

Čitav tok povijesti Karl Marks i Friedrich Engels tumače na ovaj način.

»Povijest svih dosadašnjih postojećih društava jest povijest klasnih borbi. Slobodni i robovi, patriciji i plebejci, lordovi i sluge, majstori i nadničari, izrabljivači i izrabljivani, stoje u stalnoj opoziciji jedni prema drugima te se neprekidno, čas skriveno, a čas otvoreno, bore jedan s drugim, tako, da se ova borba uvijek završuje bilo revolucijom i izmjenom društva, bilo propašću zaraćenih klasa«. (Komunistički manifest.)

Kako je poznato dijalektički materijalizam Karla Marksa nije ništa originalno, već sinteza dijalektičke metode njemačkoga filozofa Hegela i ekstremna materijalizma filozofa Ludwiga Feuerbacha. Dijalektičku metodu prvi je jasno definirao Hegel, pa ipak Marks je toliko neobazriv, da piše:

»Mistifikatorsku stranu Hegelove dijalektike ja sam pred blizu 30 g. kritizirao, dok je još to bila moda«... »Mistifikacija koju je dijalektika pretrpjela u Hegelovim rukama« ... »U svojoj mistificiranoj formi dijalektika bijaše njemačka moda«... (Predgovor k II izd. »Kapitala«).

To je upravo tako, kao kad neki graditelj gradi veličanstvenu palaču i tom prilikom upotrijebi novu metodu gradnje... A dođe

[1]) A. Thalheimer, Uvod u dijalektički materijalizam, Zagreb 1933.

drugi graditelj, koji tom istom metodom izgradi sasvim običnu kućicu (i to još po nacrtu nekoga drugog graditelja). A onda, kad je kućica svršena, poruči graditelju palače: »Vi ste mistificirali tu metodu, njom se grade potleušice i barake, a ne palače: Vi ste mistifikator«.

Tako se Marks izrazio o Hegelu, dakle izrazio se o svom učitelju izrazom, koji se inače upotrebljava samo u nenaučnom svijetu. Čovjek, koji svu veličinu Hegelove palače nije nikad shvaćao i nije nikada Hegela razumio, usudio se napisati takovo što — pa ipak, Marks Hegelovoj metodi nije imao ništa dodati. On je tek mjesto »ideja« u Hegelovom postupku upotrijebio riječ »materija«.

Hegelova dijalektika imala je idealistički smisao i on je prvi postavio tvrdnju, da ništa ne ostaje stalno, već se nalazi u neprestanoj promjeni. Iz jedne ideje (teze) rađa se njezina suprotnost (antiteza), iz koje opet proizlazi savršenstvo prve ideje (sinteza prve i druge ideje). Karl Marks upotrijebio je tu istu metodu isključivo u Feurbachovom materijalnom smislu i tako je dijalektički materijalizam došao do ovih »naučnih rezultata«:

»Prvobitni komunizam čini polaznu točku svega društvenog razvoja, tezu, postavku. Prvobitni se komunizam raspada, negira, poriče. Na mjesto zajedničkog vlasništva nad sredstvima proizvodnje, i zajedničke proizvodnje, stupa privatna produkcija i robovska ekonomija, feudalna produkcija, prosta produkcija robe, konačno kapitalistička produkcija. To je antiteza... Treća je etapa: ponovno poricanje privatne produkcije, uspostavljanje zajedničkoga vlasništva, komunizma na jednom višem stepenu... (A. Thalheimer: Uvod u dijalektički materijalizam.)

Taj viši stepen to je sinteza, »komunizam na jednom daleko višem stepenu«. No ovaj zakon »razvitka u suprotnostima« nije jedini princip dijalektike. Drugo je pravilo dijalektike »o prožimanju suprotnosti« t. j. »da nema suprotnosti, nema razlika (među stvarima i pojmovima), koje naposljetku ne bi mogle biti obuhvaćene u jedno jedinstvo«. A treći glavni zakon dijalektike glasi: »prosto umnožavanje neke stvari donosi promjenu kvaliteta (svojstva) i obratno, da kvalitetna promjena ima posljedicu promjene kvantiteta«.

Od idealističke stvorena je materijalistička dijalektika, jer prema Marksu »materijalno određuje idejno« ili kako Engels veli: »čovjek mora jesti i piti, da bi mogao filozofirati«, jer »vrsta i način, kako ljudi postizavaju svoje životno uzdržavanje, određuje sve ostale strane društvenoga života«. Svakome čovjeku, koji se zadube u te probleme mora biti jasno, da se »nauka« dijalektičkoga materijalizma ne može nikako održati pa i sam Tahlheimer (doduše u drugom smislu) piše:

»ne smije se previdjeti, da se ona (t. j. »nauka« historijskoga materijalizma) običnom ili takozvanom zdravom ljudskom razumu otvoreno protivi« (str. 120.)

Iz čega slijedi, da tek nezdravi ljudski razum može tu »nauku« prihvaćati kao »najmoderniji nazor o svijetu«, a s time se potpuno slaže ogromna većina modernih sociologa.

Dijalektički materijalizam sastoji se od ovih osnovnih naučavanja: materijalističkih shvaćanja, nauci o borbi klasa i materijalističke dijalektike. Pozabavit ćemo se malo sa svakim od njih.

1. Marksov materijalizam. Kakova je »jedinstvenost« u tom pogledu kod dijalektičkoga materijalizma, neka to ilustriraju riječi poznatoga vođe belgijskih socijalista Vandervelde-a:

»Tako se na pr. uvijek govorilo, da se na društvenom području glavna težina ima naći na ekonomskom faktoru, pa ipak su on (Marks) i Engels više nego jedamput izjavili, da se uz gospodarsku tendenciju u razvoju mora uzeti u obzir također utjecaj pravnih, moralnih i političkih faktora... Socijalizam, kome je akademik Reybaud g. 1849. održao pogrebni govor, stoji u mnogim zemljama na pragu vlasti i postao je takova snaga, preko koje se više ne može prijeći. Ne ćemo se onda čuditi, da današnji socijalizam ne može više biti socijalizam komunističkoga manifesta i da revizionizam, koji je uveo Marks još je i danas od vrijednosti«. (Emile Vandervelde »Die Zukunft der Soz.« u »La Revue Mondial«, Paris, 1. II. 1931.)

Marks je prema Vanderveldu bio »prvi revizionista« — što je već pri samom njegovom rađanju rascijepalo toliko slavljeno »jedinstvo« dijalektičkoga materijalizma. Neki marksisti slijede prvobitno Marksovo učenje, prema kojem je ekonomski činilac jedini uzrok društvena života, (većinom komunisti), dok drugi se drže (kao Vandervelde, Labriola, Seligman, pa kasnije Marks i Engels), drugoga tumačenja.

U prvom slučaju dolazimo do apsurdnosti, kako to dobro ističe Sorokin:

»Prije svega, ako su cjelokupni socijalni život, rat i mir, siromaštvo i bogatstvo, ropstvo i sloboda, revolucija i reakcionarstvo rezultati istoga činioca, onda imamo jednadžbu:

A i ne — A = f (E.) t. j. suprotne pojave su posljedica istoga uzroka.

Takova jednažba je logički nesmisao... Drugim riječima takovo monističko shvaćanje vodi jednažbi:

E (ekonomski) faktor je uzrok	A i ne—A B i ne—B C i ne—C . . . . N i ne - N	t. j. — uzrok svih oblika ljudskoga ponašanja, socijalnih procesa i povijesnih događaja

(Pitirim Sorokin: Sociologija)

Naravno, da je to nemoguće, da se čitav izvanredno složeni socijalni život protumači samo jednim, ekonomskim faktorom. Do ekonomskog činioca, kao do jedinog faktora nije Marks do-

šao na temelju znanstvenoga istraživanja, kako to priznaju i sami socijalisti:

»Marks nije došao k socijalizmu na temelju svojih znanstvenih istraživanja, već obratno: on polazi kod svojih znanstvenih radova sa stanovišta socijalističkoga ideala, kojega hoće postaviti na znanstvenu bazu«. (E. Fischer: Sozialistische Monatshefte 1916. 848.).

I upravo zbog toga, jer mu to ne uspijeva sam Marks odstupa od svoga prvobitnog komunističkog naučavanja, postaje, kako to Vandervelde veli, prvi revizionista marksizma (to zvuči kao ironija, ali tako je u zbilji!) i postavlja s Engelsom drugo tumačenje t. j. da uz ekonomski faktor (koji ipak ostaje glavni) djeluju i drugi faktori u socijalnom životu. U kojoj mjeri preteže ekonomski faktor Marks ne označuje i ne potvrđuje to ni jednim ozbiljnim dokazom, pa kad bi ga i potvrdio, priznavajući utjecaj i drugih faktora, to ipak znači prelaz k pluralističkoj, jedino ispravnoj teoriji i napuštanju teorije materijalističkoga monizma, kako to opaža vrlo duhovito Pitirim Sorokin.

Moderna sociologija utvrdila je, da u društvenom životu postoji isto takovo izmjenično uzajamno djelovanje raznih faktora, kao i između pojedinaca i društva. Danas je već sociologija na čistu s time da u društvu djeluju i biološki zakoni, staleži, ratovi, znanost, politički događaji, geografski uslovi, religija, pravo i t. d., i zato je jednostrano, ako se traži samo jedan uzrok svim pojavama društvenoga života kad je jasno da se jedino izmjeničnim djelovanjem raznih uzroka dade protumačiti dinamika socijalnoga života, u kome sad prevlađuju jedni, a sada drugi uzroci.

Uz prvoga »revizionistu« Marksa i drugi marksisti uviđaju nemogućnost prvobitnoga Marksovog učenja (Tugan-Baranovski, Sombart, Vollmar, Jean Jaurès, Bernstein) i zato možemo čitati u njihovim djjelima.

»Ali svakako preostaje mnoštvo faktora, pa nipošto nije svagda lako one veze, koje postoje među njima, tako točno otkriti, da bi se dalo sigurno odrediti, gdje se u pojedinom slučaju ima tražiti najjača pokretna sila Puki ekonomski uzroci stvaraju svakako sposobnost za pristup stanovitih ideja, ali kako će se ove onda razviti i raširiti i koji će oblik na se primiti, to zavisi od sudjelovanja cijeloga niza raznih utjecaja«. (Ed. Bernstein: Die Voraussetzungen der Soz.)

To je jasno samo po sebi. Na pr. kod reformacije bijahu na prvom mjestu od važnosti isključivo vjerski uzroci, ekonomski su bili sasma sekundarni. Max Weber je u svojim djelima (isp. P. Sorokin: Sociologija) dokazao, kako je često religija uvjetovala ekonomski život nekoga naroda. Kapitalizam je na pr. čedo protestantizma, a Kina, Indija i stari svijet imadu ekonomsku produkciju ponajvećim dijelom uvjetovanu svojim religijama. Naravno da je tu i ekonomski faktor djelovao na religijski, ali je potonji bio daleko pretežniji ili kako Weber veli: »da se ekonomske značajke Kine, Indije i Judeje ne bi mogle objasniti ako se nebi po-

znavala religija ovih naroda«. Uostalom suvišno je dokazivati utjecaj neekonomskih uzroka na ekonomske, kad to priznaje i sam Marks.

Ipak ostaje činjenica, da je usprkos svih odstupania dijalektički materijalizam zauzeo stav vrlo srodan s »građanskim materijalističkim svjetovnim nazorom«. Zato i revizionista Bernstein uzvikuje: »Dolje s materijalizmom, natrag Kantu! Materijalizam ne zadovoljava misaona duha, a i nije kadar da obuhvati duboke životne probleme.« I ako dobro zagledamo u poviiest ljudskoga rada i nastojanja, vidimo od kolika su značenja bile ideje jednoga Watta, Diesela, Stephensona i kako su u povijesti čovječanstvo često ideje (humanizam i renesansa, reformacija) i idejni pokreti zauzimali široke razmjere.

Ne može se održati ni teorija da je čitav duševni život produkt sredine, odnosno da proizlazi iz uvjeta produkcije. Prema tome naučavanju sve idejno (pravo, znanost, religija, moral, umjetnost), samo je odraz gospodarskih prilika (sredine) i pokriva se u cijelosti s interesima vladajuće klase. Već sam pojam »sredine«, koja utječe na »idejno« nije nešto materijalno, već jedan sasvim irealan, duhovan i idejan pojam, koji se ravna po tome kako ga shvaća ljudski um. Na pr. jedno zemljište može se upotrijebiti kao oranica, kao vinograd, kao livada, tek ljudsko razmišljanje određuje vriiednost toga zemljišta kao izvjesne sredine i tako stvara od njega na pr. vinogradarsku sredinu, ili lovačku sredinu (ako se upotrijebi za lov), koja će onda eventualno dalje utjecati.

Iz prilika izvjesne sredine ne daju se nipošto protumačiti svi društveni pojavi. Na pr.: mala, slaba i borbama rastepena Grčka dala je najveće filozofe Platona i Aristotela. Do sadni, provincijski grad Nîmes u Francuskoj, bez industrije i bez proletarijata, selendra jednom riječi, bez poleta i prebivalište raznih karijerista, dao je jednu od najutjecajnih socijalnih škola sadašnjice, t. zv. nîmsku školu. (O tome Charles Gide: L'école de Nîmes). I taj zapušteni grad postao je tako sjedište mnogih socijalnih organizacija, zadruga i odavle je došao poticaj za osnutak saveza potrošnih zadruga u Francuskoj. — Amerika, danas valjda najbogatija zemlja na svijetu, ne daje svijetu niti velikih mislioca, niti dobrih pisaca u onoj mjeri, kao ekonomski nazadna Evropa. Tako uvijek bijaše ljudi koji su se znatno izdigli iznad sredine, u kojoj su živjeli. Na pr. pojava Aleksandra Velikoga ne da se nikako protumačiti kao produkt sredine; isti je slučaj s Napoleonom, kod kojega se vidljivo pokazalo od kojega je značenja ličnost u povijesti čovječanstva.

Ima mnogo velikih ljudi, koji su znatno utjecali na tok povijesti. Na primjer Periklo, Petar Veliki i t. d. Osim toga u povijesti naroda često je odlučujući faktor bila sreća ili nesreća u kojoj borbi. Da su na pr. Hrvati pobijedili Madžare na Petrovoj gori, što se također moglo dogoditi, ne bi tolike godine bili ovisni o njima. Da je Njemačka

pobijedila u svjetskom ratu, ne bi tamo bio danas na vlasti Hitler, nego bogzna tko drugi.

Osim toga postanak na pr. religije i morala ne da se također protumačiti iz odnosa sredine i ekonomskih uvjeta. To je pokazao već Weber. Religiju je stvorila ljudska čežnja za potpunom srećom, a moralni principi dobra i zla najvećim su dijelom prirođeni čovječjoj duši.

Čovječji duh ostaje najjača pokretna snaga u njegovom progresu. Kad čovjek ne bi imao samostalna duha, kako to Marks misli, već bi on bio samo odraz materijalnoga, ne bi moglo biti ni progresa. Upravo kao kod životinja — gdje pčele već tisuće godina proizvode med, ali uvijek na isti način, gdje divlje zvijeri jednako love svoj plijen kao i pred mnogo stoljeća, gdje mravi uvijek na isti način grade svoje nastambe i živu istim životom i nikada ne napreduju.

U isto vrijeme čovek se nalazi u stalnom napredovanju, unapređuje produkciju, pronalazi nove načine rada i nove vrste zanimanja, jer ga na to upućuje stalna pokretna snaga, njegov duh, za koga je dr. Hans Driesch sasvim jasno dokazao svojim pokusima da postoji neovisan od materije.

2. Dijalektička metoda. Sve se razvija i »na političkom, socijalnom, pravnom, moralnom, religioznom i filozofskom polju nema vječnih, nepromjenljivih pojmova«. Tako tvrdi Marks, ali dopušta da eventualno u matematičkim znanostima postoje nepromjenljivi pojmovi iako se i tu na »vječne istine« nailazi vrlo rijetko. I zato na pr. Spann začuđeno pita:

Može li se dijalektička metoda upotrijebiti u teoretskoj mehanici, u kemiji, u strojarstvu. Ako se hoće jedan stroj graditi prema tome zakonu, to bi iza poluge morala slijediti ne — poluga, a iza ove sinteza ovih dviju — je li bi se tako mogao sastaviti stroj, koji bi se pokretao?« (Dr. O. Spann: Der wahre Staat.)

Kao idealistička »dijalektička metoda« se još dade nekako zamisliti, ali kao materijalistička nikako — to je prava parodija dijalektike. I tu također, principi dijalektike su mogući samo ako su postavljeni na ekskluzivnu bazu, t. j. ako se ni za koju od znanosti ne dopušta »nepromjenljive pojmove«. Inače to više nije dijalektika.

Marks i Engels naravno priznaju opstanak nekih nepromjenljivih pojmova, ali samo u matematičkim znanostima (matematika, astronomija, fizika, kemija, mehanika). Bila bi ludost tvrditi, da se o pojmu trokuta ili kruga vremenom promijenilo mišljenje. Isto tako nitko ne će tvrditi da u decimalnom sustavu 1+1 ne će uvijek ostati 2. Matematičke znanosti posjeduju mnoge pojmove, koji su ostalim znanostima zajedničke na pr.: nijedno tijelo ne može u isto vrijeme biti na dva mjesta; pod istim uvjetima nešto ne može biti pravo i krivo; dvije stvari koje su jednake s nekom trećom, su također jednake međusobno; jedan dio nečega manji nego jedno cijelo...

Imade mnogo takvih pojmova, koji su u pojedinim znanostima istovjetni. Ne priznavati te pojmove kao nepromjenljive znači ne priznavati uopće znanost; a priznavati ih znači logično negirati materijalističku dijalektiku, jer ako imade nepromjenljivih pojmova, onda se ne može održati tvrđenje da se sve nalazi u razvoju. A dijalektika se sastoji upravo u tome.

Posljedica primjene dijalektičke metode u gospodarskom životu je t. zv. »ordre naturel«, prirodni red, mehanizam u gospodarstvu. Po Marksu, čitav razvoj ljudskoga društva već je unaprijed determiniran i nužno dovodi do socijalističke produkcije. To sasvim ispravno naziva Sorokin: »da to predstavlja jedno nemoguće izmirenje fatalizma sa slobodnom voljom.« I zato:

»Samo očekivanje pobjede socijalizma zasnovano je na istoj ideji o svemoćnoj. fatalističkoj i neizbježivoj igri ekonomskoga činioca, koji će odvesti rušenju kapitalizma i pobjedi socijalizma«. (Pitirim Sorokin: Sociologija.)

No Marks i Engels ne ostaju samo kod ove pogrješke da upravo fatalistički očekuju »neizbježivo i nužno« propast kapitalizma i dolazak socijalizma, već smatraju svu povijest do danas samo prethistorijom ljudske rase i kad se ostvari novo socijalističko društvo »čovječanstvo će skočiti iz carstva nužnosti u carstvo slobode«, t. j. ne će više biti determinizma.

Naravno da ovakovo mehanističko i svojevoljno shvaćanje ne može danas biti od vrijednosti. To je u stvari čista »metafizika«, samo u svom pokvarenom smislu, proti koje inače dižu marksisti i kuku i motiku.

3. Borba klasa. Marks je ustvrdio, da je čitava povijest samo »povijest klasnih borbi«. Tu tezu postavio je on, a da nije ni zavirio u tok historijskoga razvitka, gdje bi se mogao uvjeriti, da je osim klasnih borbi bilo i mnogo drugih faktora povijesti. U povijesti staroga vijeka klasne su borbe u pozadini, a nacionalne između Asiraca, Babilonaca, Egipćana, Grka, Rimljana i Macedonaca itd. od najvećeg su značenja.

Zato je upravo nerazjašnjivo, kako Thalheimer »naučno« tumači Marksa:

»Isto tako su različiti i raznovrsni kao i forme klasne borbe sadržine i predmeti klasne borbe. Ove sadržine mogu biti ekonomske naravi, političke naravi, kulturne naravi i t. d.«

Do kolikog li apsurda dovodi ovo tumačenje? Očito je, da se sve borbe u povijesti ne daju protumačiti kao »klasne borbe«, jer su uz klasne suprotnosti postojali uvijek razni, nacionalni i religijski antagonizmi. Na pr. navala Gota na Rim, ili borbe Grka i Rimljana. Ili borbe Hrvata i Madžara, hrvatskoga i madžarskoga plemstva kroz toliko stotina godina i ostale mnoge nacionalne borbe — zar se to može shvatiti kao klasna borba.

To uviđaju i sami objektivniji marksisti i zato možemo čitati kod vođe belgijskih socijalista:

»Danas se ne može zamisliti historijska studija ili politička akcija, koja ne bi vodila računa o onome, što Marks naziva »ekonomski temelji«. Ipak ima mnogo poteškoća da se raznolike interesne, idejne i vjerske borbe svedu isključivo na princip klasne borbe. Je li danas još moguće, ako se gleda izvan uskih granica Evrope promatrati kao klasne borbe one gigantske pokrete masa na pr. nacionalni pokret u Kini što se razvio pod zastavom Kuo Chana, Svaradsch-pokret u Hinda, panafričko crnačko gibanje! To je ustanak obojadisanih rasa. I ako bi se moglo dokazati — što ne bi bilo baš tako lako, da ovi pokreti imadu za posljednje uzroke gospodarske odnose, ipak čvrsto stoji, da praktično formula klasne borbe može danas slabo naći primjene (E. Vandervelde: Die Zukunft der Soz. »La Revue Mondial«, Paris 1. II. 1931).

Tako vođa belgijskih socijalista i tu ne bi trebalo ništa dodati. Ogorčene borbe u pojedinim zemljama unutar radničke klase između socijalista i komunista (boljševika i menjševika) — zar se i te dadu protumačiti kao klasne borbe? Zar je i to samo »forma« klasne borbe?

No iako su klasne borbe bile u socijalnom životu od velike važnosti, to nakon epohalnih Krapotkinovih otkrića, ne mora značiti da su se klase nalazile uvijek u ratnom stanju. Krapotkin je dokazao od kolikoga je ogromnog značenja bila uzajamnost (kooperacija) u historiji. Možda će marksisti i taj solidarizam nazvati samo formom klasne borbe, ali onda bi se s istim pravom klasna borba mogla nazvati formom solidarizma.

Veliko kooperativno gibanje posljednjega stoljeća, koje spaja sve staleže, najočitiji je dokaz, kako je neispravna marksistička fabula da je čitava povijest samo povijest klasnih borbi. Preteče socijalizma (Owen, Fourier, St. Simon) bili su uvjereni da se socijalno pitanje može riješiti saradnjom i uzajamnošću, a ne klasnom borbom. Danas je kooperativno gibanje u svijetu od izvanredne važnosti; u Engleskoj je na pr. taj solidaristički pokret okupio 50% stanovništva (raznih staleža) i nitko, tko ga poznaje, o zadružnom pokretu ne može tvrditi da je to samo forma klasne borbe.

Sami marksisti (Vandervelde i dr.) ne priznaju opravdanost Marksove teorije o klasnoj borbi, koju je on opisao u komunističkom manifestu i tvrde, da današnji socijalizam ne može više biti socijalizam komunističkoga manifesta. Novo doba pokazalo je, da između pojedinih staleža postoji zajednica interesa upravo kao među pojedinim udovima i organima tijela čovječjega i da se socijalno pitanje ne će moći riješiti borbom klasa (što očito pokazuje neuspjeli ruski pokus) već univerzalističkim shvaćanjem o potrebi korporativne harmonije i saradnje pojedinih staleža i klasa.

Dijalektički materijalizam pripada prošlosti. Moderna sociologija, politička ekonomija, biologija (Driesch) i filozofija došle su do sasvim oprečnih shvaćanja shvaćanjima dijalektičkoga materijalizma. Otklonili su ga i mnogi socijalisti-revizionisti, a kako vidimo i dosada čisti socijalisti (kao Vandervelde) postaju s »prvim revizionistom marksizma Marksom« korektori dija-

lektičkoga materijalizma, što ujedno dokazuje da odstupaju od njega i da modernom socijalističkom pokretu traže neke druge, ispravnije temelje.

Kada se dakle uzme u obzir da je temelj marksizma t. j. teorija o primarnosti ekonomskoga faktora u društvenom životu revidirana po samom Marksu i njegovom drugu Engelsu; da se dijalektička metoda ne može u cijelosti primijeniti na matematičke znanosti i dosljedno tome i neke druge znanosti; da teorije klasne borbe ne priznaju ni svi marksisti, jer je očiti nesmisao čitav tok povijesti tumačiti klasnom borbom — onda od marksizma kao svjetovnoga nazora ne ostaje upravo ništa što bi se moglo prihvatiti. A to što je Karl Marks pokazao da u društvenom životu utječu također ekonomski činioci i borba klasa, nije ništa novo, jer su to učinili i mnogi prije njega.

Vilko Rieger

IRSKI LJUDI I KRAJEVI

Uvod u prikaz političke povijesti irskoga naroda i države.

U zajednici britanskih naroda zauzima irski narod i njegova slobodna država posebno mjesto i zaslužuje da mu naročito danas posvetimo osobitu pažnju. Napose je aktuelan sukob između Irske i Velike Britanije, članova dojučerašnjega zajedničkog carstva, koji je ponovno svratio pažnju cijeloga svijeta na »Zeleni otok«. Upoznavanju toga zanimivoga keltskoga naroda posvećeni su i ovi retci.

Uredništvo

Da je irska povjesnica dug niz ratova, buna i revolucija i da danas postoji još uvijek otvoreno irsko pitanje, postoje mnogi razlozi, od kojih su najvažnija dva, koja su imala dubok odjek na sudbinu zemlje: jedan je zemljopisni: blizina dvaju britskih otoka, a drugi je narodnosni: protivnosti, koje su oduvijek postojale između pučanstva Erina[1]) i Albiona.

Doista zemljopisni položaj Irske, ispupčenost zemlje, njezino podneblje, njezina životna sredstva, blizina Engleske, čimbenici su, koji su imali znatnoga utjecaja na tvorbu irskoga naroda.

Irska je otok, položen u kutu Evrope, koji čini posebno zemljopisno i gospodarsko jedinstvo. Relijef otoka je jednostavan. U središtu močvarna ravnica Meath, na sjevero-zapadu brda Kerry, Wicklow na jugoistoku, visoravan Antrim na sjevero-istoku, a na sjevero-zapadu brda Connemara i Donegal. Ovi masivi čine mnogo zaliva i draga, od kojih su neki izvrsne luke.

---

[1]) Erin je ime Irske u keltskom jeziku, a Albion starinsko ime za Englesku.

Podneblje je blago, vlažno i kišovito. Vode ima svuda, jezera su brojna, sve je zeleno, te odatle ime Zeleni Otok.

Krajevi su ratarski, svuda se sadi krumpir i zob, a na livadama se uzgajaju konji i rogato blago. Irska ima i rudnoga blaga: aluminija, srebra, olova, bakra, željeza treseta i 7 ugljenika, koji sadrže oko 100 mil. tona ugljena. Obradbom lana razvila se u Ulsteru industrija tkanina, platna i čipaka te brodogradnja. One su stvorile bogatstvo Belfasta. Glavni grad Dublin bio je središte trgovine, osobito s Engleskom. Irska je dovoljno bogata te je kadra da prehrani brojno stanovništvo; neobrađeno je 25% zemlje. Zbog izuzetna geografskoga položaja izgledalo bi, da je irskom narodu suđen miran život. Na nesreću Irska je u susjedstvu Velike Britanije, i dok ova nije postala moćna, Irska je živjela slobodno i napredno. Tada je Engleska osilivši se digla ruku na bogatstvo Irske i htjela zavladati susjednim otokom.

Današnje se irsko stanovništvo sastoji iz mješavine Kelta, Engleza, Škota, Normana i Danaca, ali ipak prevlađuje keltski elemenat. Mržnja između Irske i Engleske postoji u tom, što je Irsku oduvijek nastavao poseban narod, različan od Engleza. Irska je od pamtivijeka posjedovala one vrline koje tvore dušu jednoga naroda. Irska je narodnost formirana od nečega uzvišenoga, jer prema Boutroux-u narodnost stvara volja, koju ima jedna zajednica ljudi da živi na jednom teritoriju, gdje su ti ljudi rođeni, da ondje kultiviraju zajedničke osjećaje i da slijede zajedničke ciljeve. Stanovnici Zelenog otoka imali su uvijek zajednicu ciljeva, moralno jedinstvo — istinski cement, koji ujedinjuje različne elemente, od kojih se sastoji narodnost a ti su: teritorij, rasa, običaji, povijest, jezik i vjera. U osnovici irskoga rodoljublja susreće se goruća ljubav prema rodnoj grudi, veliko poštovanje prema prošlosti i duboka naklonost prema katoličkoj vjeri.

Dosljedno tome Irci su narod, odnosno jedna narodnost, koja je uvijek pretendirala, da živi slobodno, u skladu sa svojim vlastitim genijem i po aspiracijama svoga stanovništva.

Ova je činjenica ogorčena otpora irskoga naroda proti tuđinskoj asimilaciji izvanredna i skoro jedinstvena u povijesti čovječanstva. Moramo ustvrditi da je politika Engleske prema svojoj susjedi bila puna zabluda i pogrešaka, da se uzmogne shvatiti visoka svijest jednoga naroda, kao što je irski, koji se tri puta u stoljeću oružjem u ruci oslobađao dominacije Engleske.

Metode, upotrebljene prema »sestrinskom otoku«, pod svima režimima i pod svima vladama, bile su jedne te iste: sila, nasilje. Engleska je tvrdoglavo postupala s Irskom kao s neprijateljem i nikad joj nije poklonila povjerenja niti je ikad vodila politiku povjerenja. Ona je sa svoje strane počinila ogromnu psihološku pogrješku, koja se u mnogom odnosi na karaktere dvaju naroda, koji su potpunoma različiti.

Englezi su narod tradicije i kako su iz početka vodili prema Irskoj politiku sile, oni su u toj navici i ustrajavali, a kao realisti ponosni na svoju civilizaciju i svoj genij uvijek su mrzili Irsku i smatrali je nazadnom, barbarskom i nedostojnom, da u svijetu zauzima položaj slobodnoga naroda.

Irci su bili sa svoje strane buntovni i nepouzdani te su bili upućeni na same sebe, živeći u prošlosti i u sjećanju na davnu slavu svoje domovine. Ako bi slučajno londonska vlada povela snošljiviju politiku, Irci nisu mogli tome vjerovati i nastavljali bi s ogorčenom opozicijom.

I ako bi izgledalo, da je suđeno, da stanovnici dvaju susjednih otoka postanu jedan narod, Irci su uvijek bili u stalnoj oporbi prema Englezima. Ova borba dviju narodnosti za posjed jednoga te istoga teritorija jest sudar dvaju naroda, koji se stvorio i sveudilj stvara ono, što se zove »irsko pitanje«.

Irska prije provale Normana.

U najstarije doba zauzeli su Kelti »Zeleni otok«. Oni su plave puti, visoka rasta, a pripadaju Indogermanima. Prastanovnici otoka su Firbolgsi, mali i crnokosi prvotno vladajući gornji sloj, koji se stopio s Keltima. Srodnici Kelta su današnji stanovnici škotskih visočina, koji govore dijalektom irskoga jezika, kao i Briti i Walešani, od kojih potječe izvjestan postotak Engleza i stanovnika Walesa, Cornwala i Bretagne. Oni se smatraju Keltima i prema Ircima i Englezima, a ne Saksonima. Pikti su bili ostaci prastanovnika otoka.

Stara irska kultura.

Iz priče o otmici blaga Tain Bo od Cualnge, koja je zapisana u 8. vijeku saznajemo za političko i socijalno uređenje Irske, koja je podijeljena na više većih i manjih plemena, na čelu kojih je kralj »ri«. On je gospodar, vojskovođa i sudac, a plaća moćnijem od sebe porez, natkralju »ruiri«. Od podanika smije zahtijevati podavanja, ali nije neograničeni zemljišni i lenski posjednik. Svećenička i učenjačka kasta po Cezaru nazvana Druidima opći sa višim silama, daje gospodarima pravne savjete i podržaje povjesnu i književnu narodnu tradiciju, u mudroslovnim i pravnim školama.

»Fina« se zvala zajednica svih osoba, koje potječu od zajedničkoga pređa, na čelu koje je »flet-fina«. Više takovih zajednica sačinjava pleme, na čelu koga je »flet«, koji nosi pred svojim imenom član »the«, s kojim se susrećemo u irskim prezimenima, a znači »sin ovoga«. Svi prvaci plemena sastaju se u zakonotvorni sabor, koji se zove i danas »Dal«, a u »Cuirmtig« imaju pristup svi oporezovanici, koji su platili porez te se u toj skupštini objavljuju zakoni. »Ruiri« ili »Ardri« izabirao se samo iz obitelji, koja je imala pravo da dade narodu kralja. Irska je dakle izborna kraljevina obzirom na osobu, na-

sljednika i rasu. Kroz pet stoljeća to je bila obitelj Hy-Niall ili O-Neill. Svrgao ju je 1022. kralj Brian Boru.

Svake tri godine sastajali su se irski velikaši, zvani »Fes« na brdu Tarah radi upravljanja zemljom.

U staroj Irskoj kao i danas osobita je vrlina gostoljubivost, od koje je poznat osobit oblik u zamjenjivanju djece između obitelji radi učvršćivanja prijateljstva. Ljubav irskoga naroda prema pjesmi i glazbi stvorila je povlašten narodni razred »barde«, narodne pjevače. Druidi su bili poganski svećenici, a Brehoni su bili pravni stručnjaci, čija je funkcija postala nasljedna, a stvorili su u pogledu vlasništva pravni institut, po kome je zemlja zajednički pripadala plemenu te se svim slobodnim ljudima periodički dijelila. Vlasništvo zemlje pripada plemenu, a njezin posjed članovima plemena. Smrću jednoga člana njegov dio vraća se plemenu i sva se zemlja nanovo dijeli članovima što je uklonilo posjedovnu stalnost. Ako je pokojnik imao sinova i ako su oni tražili dio očeva posjeda, dobili su ga. Pokretnine bi se podijelile među sinove, a ako njih ne bi bilo, među kolaterale. Žene su bile isključene od nasljedstva. Zakoni Brehona vladali su dugo Irskom.

Pokrštenje Irske izvršeno je na lak način u 4. v., a u 5. v. Irska je »otok svetaca i doktora«; uspomena na sv. Patrika (389.—463.) u irskom je narodu i danas živa, te je njegov imendan narodni blagdan. Irska je od 5.—8. v. bila žarište tadašnje kršćanske kulture u doba barbarskih invazija, te je spasila u ovoj epohi zapadnu civilizaciju. Irska je dala kršćanstvu brojne misionare, koji su dali kulturne osnove tim krajevima. Zeleni Otok bio je u to doba skoro jedino sigurno utočište gajenja klasične, posebno grčke obrazovanosti. Tako je Irska od 6. do polovice 9. vijeka duhovno vodeći narod zapadne Evrope. Te se prilike ni u doba t. zv. latinske renesanse nisu mnogo izmijenile.

Tuđinske provale.

Početkom 9. vijeka provalili su na Zeleni otok Danci i zaprijetili irskoj civilizaciji. U to je vrijeme preuzeo vlast u Irskoj kralj Brian Boru od O'Neilla — g. 1010. — i spasao slobodu Irske od danskih osvajača pobjedom kod Clontarfa.

U doba anglo-normanske provale prvi kralj Ard Ri Rury o Connor nije dorastao zadaći te su osvajači s provalom uspjeli zahvaljujući podosta i neslozi kneževa. Narodna je pogrješka Iraca, svojstvena Keltima, da se u času opasnosti nisu znali složiti.

Henrik II. pokušao je u rujnu 1155. da osvoji Irsku za brata si Vilima Anžuvinca, ali nije uspio. Međutim 1. svibnja 1169. uputila se mala četa normanskih osvajača po drugi put u Irsku (30 vitezova, 60 oklopnika i 300 strijelaca) u Bannow u grofoviji Wetford na istočnoj obali Irske. a za njom druga veća četa pod vodstvom norman. velikaša grofa Rikarda Pesubroke i Striguila nazvanog Strongbow, koji je zbog

dugova pao u nemilost lenskoga gospodara Henrika VI., a svrgnuti leinsterski kralj Dermot Mac Murrough nagovori ga, da mu pomogne da se ponovno dočepa krune, a za uzdarje da će mu dati za ženu svoju kćer Evu, te će s njom naslijediti krunu Leinstera.

Irska pučka predaja smatra Dermota začetnikom svih kasnijih stradanja irske zemlje, koji je kao Juda odigrao ulogu izdajice. Drži se pak vjerojatnijim, da je uzeo Normane kao plaćenike kao što se to običavalo u doba Wikinga i da nije bio svijestan političkih posljedica svoga čina. Također se ne smatra ozbiljnim ni obećanje dano Strougbowu, da će naslijediti njegovu krunu, jer Dermot nije mogao birati uredbu izbornog kraljevstva, kakova je poznata u irskoj povjesnici. Što se tiče Dermotova nacrta prvi je dio uspio: Istočnu Irsku do današnjeg Ulstera osvojili su lako normanski oklopnici unatoč hrabrom otporu urođenika i vikinške kolonije u Dublinu, koji je osvojen na juriš. Glavni je grad pokušala osvojiti irsko-danska vojska ali bez uspjeha.

Dermot se ponovno domogao krune, a umre zatim 1. V. 1171. ne dočekavši da se prilike srede.

Otvoreno je pitanje, da li bi Strongbow osnovao normansko kraljevstvo, ili bi poput Danaca bio asimiliran, jer je već u jeseni 1171. njegov lenski gospodar kralj Henrik II. boravio s jakom vojskom u Waterfordsu u Južnoj Irskoj te su mu tada Strongbow, irski knezovi i crkveni dostojanstvenici položili vazalsku zakletvu. Henrik II. zimovao je u Dublinu i uveo normansku upravu po cijelom otoku.

Godina 1171. označuje se kao početak državo-pravnoga i političkog spajanja Irske s Engleskom. — Dakle početak engleskog gospodstva i podjarmljenje Irske.

Engleski kralj se proglasio vrhovnim gospodarom irskoga otoka i uveo engleski način vladavine nad irskom zemljom.

Bula Pape Hadrijana IV. »Laudabiliter« (koji je izabran za Papu 1154 — a po narodnosti bio je Englez) opunomoćila je engleskog kralja da osvoji Irsku u svrhu provođenja crkvenih reformi — a bila je tek povod kraljeva pohoda u Irsku. Ne može se potpuno ozbiljnim ni stvarnim shvatiti »dobrovoljno« priznanje engleskoga gospodstva sa strane dublinskih velikaša i ako je to po normanskom feudalnom pravu tako izgledalo. Irski potkraljevi — knezovi — nakon odlaska engl. kralja — bili su njegovi saveznici, a ne vazali. Irsko narodno — keltsko — pravo ništa nije znalo o predaji zemlje lenskom gospodaru. Zahtjevi Engleske na Irsku od početka su počivali na pravnoj fikciji, odnosno u najboljem slučaju na sporazumu s irskim velikašima, koji nisu bili svjesni dalekosežnosti svoga djelovanja, a stvarno — u materijalnoj i kulturnoj premoći mlade normanske države i njezinih gospodara dakle na pravu jačega.

O vjerodostojnosti papinske bule (prevedena je u djelu Augustina Thierry:Conquete de l' Angleterre par les Normands) treba govoriti s najvećom rezervom, a kad bismo i to dopustili da je vjerodostojna ona ne bi mogla biti valjana već zato, jer si papinstvo nije ni-

kada prisvajalo neograničenu vlast nad kršćanskim državama, da s njima po volji raspolaže, no zato nitko ne sumnja, da su Pape 12. i 13. v. i kasniji vršili velik utjecaj na javni život.

Uostalom Henrik II. ni sam nije polagao veliku važnost na ovu bulu, jer je čekao oko 20 godina dok se s njome posluži i saopći je Irskoj.

Sve, kad bi ta donacija i stajala i bila zakonita, ne treba zaboraviti, da je po shvaćanju svega kršćanstva, Henrik II. izgubio pravo da bude zakoniti obdarenik, pošto je umorio nadbiskupa Tomu Becketa. Reći će se, da je on činio pokoru, i da je Papa Aleksandar III. potvrdio sve povlastice Hadrijana IV. i da je 1175. sinoda u Waterfordu proglasila postojanje bule i da je postala valjana. Kralj Engleske je navodno dobio Irsku, da se brine za njeno duhovno dobro i materijalni napredak. Pa da li je engleski kralj (odn. njegovi nasljednici) — ispunio te uvjete?! Već time bi donacija postala nevrijedna!

Henrik II. i kralj O' Connor potpisali su 1175. saveznički ugovor, kojim je O' Connor kao kralj Irske priznao suverenitet kralja Engleske i predao mu u neposrednu upravu jugoistok Irske (Dublin, Meath i Leinster), a zadržao za sebe Connaught, a u ostalim krajevima obvezao se da će poštivati irske uredbe i običaje Treba li reći, da se Henrik II. držao ugovora!? Ivanu de Courcy pokloni Ulster, a Meath Hugh de Lacy-u, i ako nije bio njihov gospodar, i tako je već pogazio ugovor i lišio ga svake pravne valjanosti.

Jednostavna činjenica, da ni nakon trista godina kasnije osvajači ne zauzeše otoka, govori, da se ni Henrika II. ne može smatrati osvajačem.

Henrik II. zadovoljio se 1156. skromnim nazivom »gospodar Suzerain Irske«, koju je titulu pobijao Ard Ri. To je bio prvi pravni englesko-irski odnos, a 1177. prenio je ovaj naslov na sina Ivana, a da ga osigura, htio ga je okruniti. Urban III. dade svoju privolu i pošalje krunu, ali do krunisanja nikada nije došlo. Nijedan kralj nije obnovio pokušaj do Henrika VIII. koji uzme titulu kralja bez krunisanja.

Ova sredstva — osvajanje, papinska darovnica, ugovor, pokušaj krunisanja — nijesu uspjela potpunoma. Irska je djelomično zadržala svoje političke institucije. Ona nije do kraja osvojena i nije uživala civilizaciju pobjednika. Provala nije uspjela drukčije negoli tako što je priječila slobodni razvoj države Irske i održala Irsku u stagnaciji i dekadansi.

Anglo-Normani su ostali u Irskoj, ali njihova vlast protezala se samo okolicom Dublina, dok je ostali dio otoka padao malo po malo pod njihovu vlast.

Nakon ove invazije otvara se era feudalne anarhije nad irskom zemljom, koja traje otprilike četiri stoljeća. Ova je perioda obilježena ratovima, urotama i bitkama, a ima za našu studiju

interesa, da pokaže kako je bio trajan otpor Irske zemlje protiv tuđinske asimilacije.

Irska je postala engleskom kolonijom, ali ne potpunom, jer područja O' Donnel (danas: Donegal) i Wicklow ostadoše netaknuta, a u Verry-u tek se može govoriti o normanskom utjecaju, dok se grofovija Pale — primorski krajevi — najviše anglikirala i to pomoću malih vazala i zastupnika. Vladajući normanski sloj pomlađivao se priticanjem elemenata iz Engleske, kao što su se slično u kasnom srednjem vijeku u baltičkim pokrajinama njemački vitezovi uvlačili među slavenske i letonske starosjedioce. U to su vrijeme napredovali irski gradovi Dublin, Wexford, Waterford, Cork, Limerick, Galway na osnovu povlastica engleskih vladara, koji osim Henrika II. i sina mu Ivana Bez Zemlje i još jednog (Rikarda II.) ne prekoračiše ni stopu irske zemlje. To je sve nametalo potrebu da se urede odnosi sa keltsko-irskim urođenicima.

Kako su se osvajači ženidbama miješali s irskim elementom, koji je poznat sa svoje poslovične ljubežljivosti i gostoljublja, asimilirali su se bezbrojni kolonisti i postali »Hiberniores Hibernicis ipsis«, a ta se pojava zamjećuje i danas u Irskoj. Među osvajačima bilo je nesamo Normana, nego i Walešana i Flamanaca, koji su se još brže asimilirali od samih Normana i Anglosaksonaca. Etnološki i socijalni faktor nisu spriječili asimilaciju između osvajača i starosjedilaca. Momenat pravni i politički — razlika u pravnom odnošaju između obiju naroda — Engleza i Iraca — sprječavao je sporazum i nikad nije dopuštao, da se odstrane te političke napetosti.

Osvajanjem Irske po Henriku II. ušlo je u Irsku englesko normansko pravo, i na taj način nastaje doba bespravlja za »prave Irce«. Zakonom Ivana bez zemlje 1204. raširena je valjanost engleskog prava na cijelu Irsku i kolonistima osigurana osobita prava i povlastice. Tako je vrijedilo englesko građansko pravo i za njihove irske saveznike, ali ne za urođenike, koji su bili bespravni, i ako je bio svaki stanovnik obvezan, da se podvrgava engleskim zakonima, — oni za njih nisu vrijedili. Napose su bili bespravni irski »betagii« — nevoljnici te ni pred sudovima nisu imali zaštite od engleskih kolonista.

Franjo Dujmović.

PREKASNO . . .

Premještenje Petra Lovrića izazvalo je čuđenje u krugu njegovih znanaca i prijatelja.

Kada se počela pronositi vijest o njegovu premještenju — jer uvijek ima ljudi upućenih u sve što jest i što će biti — kad se još samo natucalo o vjerojatnosti promjene među činovništvom, postojala je još nada da će to ostati samo ljudsko naklapanje. Ali službeni dekret, koji

mu je nalagao da preuzme službu u nekom zabačenom selu, potvrđivao je gradska predmijevanja.

I njemu je doduše teško bilo kod pomisli da mora otići iz grada, gdje se veselo živi i gdje je tijekom vremena stekao i velik broj drugova, ali to nije bilo ništa prema osjećanju njegove žene Marte, koja si uopće nije mogla zamisliti život na selu. Bila je to karijera njezina muža: ovo premještenje značilo je ujedno i unapređenje u viši stepen i postavljanje za šefa suda, dok je do sada bio u podređenom položaju, ali interesi službe i već provedene godine u ovoj struci nijesu dopuštale, da se to uzme olako ili što više, da se to sve zabaci, preda ostavku i potraži novo namještenje u sve složenijoj borbi za opstanak; što je to značilo napokon u poredbi sa nesrećom, u koju je nju bacalo! Što je to bilo prema propalim snovima, kojima se dosada opajala. Ne, Marta se nije mogla zadovoljiti s ovakvim preokretom, koji je jednim mahom razarao dugo i pomnjivo izgrađivane osnove — ona nije mogla razumjeti, da to nije samo neka šala na račun njezine privrženosti velegradskom životu, s kojim se sada imala rastati i otići ususret bezbojnim danima na selu u vječnoj jednoličnosti. Njezina mladost i ljepota na vrhuncu svoga sjaja i privlačivosti, društvene veze i triumfi koje je ubirala, gdje bi se pojavila, lijetajući poput leptirice sa zabave na zabavu, svagdje čašćena i s oduševljenjem dočekana, sve je to konačno onemogućivalo i samu predodžbu o životu daleko od ove sredine. Uopće je izgledalo da je taj odlazak utopija mašte i zločinstvo najgore vrsti.

No prosuđivala s kojem mu drago strane, protivila se ili pokoravala, ona nije mogla ništa da izmijeni na onom, što je već bilo određeno i njezino uvjerenje potvrđeno mišljenjem njezine okoline, da polazi prema rasulu svake sreće i smrti onoga najboljega i najvrijednijega, što je u čovjekovom biću, nije koristilo i nije uspjelo da ukloni od nje zlo, kojega se toliko bojala i koje se napokon i ispunilo.

Petar je sačuvao svoj mir i sa šalom nastojao da ublaži njezino očajno raspoloženje, upravljajući sam svim pripravama za put. Taj njegov mir vrijeđao ju je i smatrajući njegovo držanje dokazom potpune bezosjećanosti i osjećajući njegovu veselost i šalu, kojoj je podvrgao svoje dojmove o službenom rastanku i glumcima te komedije, kao neposredan napadaj na mile prijatelje — Martina žalost pretvorila se u bijes i prkos, kao da je muž činio sve to iz vlastite pobude, da bi uživao u njezinoj muci. Kao da je on i samo on krivac svemu.

Ovo uvjerenje, proizvod zbrkanih osjećaja i nemoguće samo po sebi, na koje se on uopće nije ni osvrtao, kod nje je uz pomoć sugestije postajalo sve snažnije i ono je obilježavalo svaku njezinu misao i čin. Topline i srdačnosti nestalo je u njihovom saobraćaju; razgovori koje su vodili za stolom kod ručka i večere poprimali su isključivo samo službeni karakter. Raspravljali su stvari, koje je iz nužde zajedničkoga života trebalo riješiti. Čar domaćega ognjišta postao je bajka iz davnih dobrih vremena.

Petar je radio po cijele dane zatrpan poslom, od kojega gotovo nije mogao ni odahnuti; mnoštvo stranaka koje je morao primati, komisije po svakakvom vremenu, sate i sate na kolima ili pješice, nerješeni spisi, sve

mu je to oduzimalo toliko vremena da je dolazio kući umoran na smrt i nije se mogao zanimati čudnim, promijenjenim držanjem svoje žene.

Ali u Marti je kuhalo i Petrovo neopažanje njezine hladnoće, koju bi prema njezinom mišljenju i slijep mogao primijetiti, pridonijelo je još jedan plus u bilanci pasive, koju je vodila otkako se udala za toga čovjeka, apatična, kao bez živaca, koji se sa svačim zadovoljavao nikada, nikada ništa prigovarao i s tim plusom prelazila se mjera njezine strpljivosti i tihoga pregaranja.

Pričinjala se sama sebi kao janje, koje se mora žrtvovati da bude udovoljeno nekim maglovitim ciljevima, koje ona ne razumije i ne će da razumije; rastužila se nad svojim udesom i rasplakala konačno tako gorko, kao da su joj sve lađe zauvijek potonule.

— Majko moja, zašto si me rodila? Zar je to život što ga ja, jadnica, provodim? Ne, bolje bi bilo da me nema nego da ovako provodim svoje najljepše godine. U gradu, pišu mi, zabave su sad u punom toku; u kazalištu premijere, jedna ljepša od druge, koncerti, plesovi, jednom riječju: živi se na dušak, divno, opojno, a ja ovdje slušam, kako se drugi zabavljaju i kako im je lijepo i gledam, kako mi prolazi vrijeme bez uživanja. Željna sam svega, a ništa nemam.

Napolju je sipila kiša, kaplje udarahu u žlijebu monotonim ritmom, a licem Marte kotrljahu se suze jedna za drugom i sve bolnije zvučao je njezin glas u optužbi, koja je zauzimala sve veće razmjere.

— Strpi se! — molio ju je Petar blago. — Nije to zauvijek, ti ćeš poći onamo makar i sama, kad ja ne mogu. Samo malo se strpi! No ona je jednako navaljivala.

— Ništa nemam — živim kao otsječena grana osuđena da uvene; davim se u blatu seoskih drumova i vapim za izlazom iz tog kala.

Onda se i on trgnuo, prvi puta za sve to vrijeme.

— Da, ti imaš pravo — mi se davimo, sad vidim i sam, ti i ja se davimo u kalu gorem, nego što je taj, kojega misliš: u kalu odurne, nesnosne laži, u koju smo zaglibili.

I dobri taj čovjek, toliko nevjerojatno strpljiv prema njezinim ispadima, stavljan već nebrojeno puta na najgore kušnje i mlitav, kako je vjerovala, jer bi svaki drugi na njegovom mjestu već odavno izgubio snagu samosvladanja — taj se čovjek sada usudio da učini nešto, zašto ga nije držala sposobnim: on je strgnuo zavjesu sa istine, pokazao je prstom na grotesknost riječi i djela, kojima su se zavaravali, da bi zabliještili oči sebi i drugima; on je imao smjelosti da i s druge strane zagleda život kakav su uistinu provodili.

Izgubila se podložnost njezinim hirovima, nestalo je mirna snošenja svega onoga, što mu je pružala njezina nepažnja u stvarima od presudne važnosti za sreću njihova braka; on je dao razumjeti da je sve opažao, makar i slijep naoko, da je sve čuo i u duhu postavljao žalosni razmjer između očekivanoga i dočekanoga — između onoga, što mu je obećavala dati kad ju je grlio kao vjerenicu i onoga, što je primio.

Bogatstvo osjećaja razotkrilo se kao vrlo dobro proračunana laž. Otmjenost duše i karaktera, plemenitost i požrtvovnost srca, koje će ku-

cati za nj do posljednjega časa, bila je vješto postavljena zamka, da se ulovi lakovjerna luda od idealiste, koji joj je povjerovao. Imao je ženu — lijepu ženu, ali tu ljepotu drugi upoznadoše, jer je i tražila samo prilike da se pred drugima istakne, a ne pred njim. Ono biće, koje je htio ljubiti i za koje je mislio da će mu biti sve njegovo blago u životu, povlačilo se pred njegovim željama da sine u blještavoj svjetlosti za druge — za nj imala je ona samo po koji smiješak — po katkad samo koju milostivu riječ.

I imao je pravo: davi ih laž, kojoj su se dugo trudili nametnuti karakter vjerojatnosti; glumili su okruženi publikom, koja je pažljivo pratila svaki njihov kret, ali sad toga više nema, sada su sami, upućeni jedno na drugo, zagonetke jedno drugom, kojih se rješenje odlaže iz straha pred još gorim, što bi možda dočekali.

Pa ipak, unatoč težini činjenica, koje je iznio, upravivši oštricu optužbe prema njoj, koja je mislila njega pogoditi, ne nadajući se ovakovom obratu, Petar je ostao gospodarom položaja i gospodarom samoga sebe.

Nije se uzrujavao, nije upadao u srdžbu i mirno, kao da se radi o bilo kakovoj neznatnoj stvari, a da ne polaže račun o prošlosti i sadašnjosti, on je postigao ono, što je htio, uvjerivši je da se varala kada je držala da je on vidio ispunjenje svojih ideala u onom, što mu je pružala; on nije zatajio ni vlastiti osjećaj o smiješnosti i besmislenosti života u ovakovim prilikama.

I taj njegov mir, taj karakteristični mir, koji je ona mrzila dobro naslućujući, da se u njem krije njegova nadmoćnost nad njom, porazio ju je.

Da je vikao i psovao, da ju je vrijeđao i napadao, ona bi se snašla, odgovorila bi mu, imala bi napokon razlog da se tuži na njegov postupak i da ga smatra odgovornim za svoju nesreću, ali ovako, što joj je preostalo, proti čemu da se bori, na što da se tuži?

A bilo je i još nešto što joj je puklo pred očima, a u što je već i prije koji puta posumnjala: ona mu je bila ravnodušna.

Nema sumnje, njihov je brak bio brak iz ljubavi, ona ga je očarala kao i tolike druge, na koje je prosipala dražest svoje mladosti, ali kasnije se čar izgubio, Petar je uzmicao ispod vlasti, koju mu je nametnula — nestalo je zanosa od prije, otuđili su se jedno drugom i osvajajući druge. zanemarila je njega i čini se, izgubila.

To bijaše prvi čovjek kod kojega je primijetila da ne djeluje na nj zamašnošću svoje ličnosti — prvi čovjek, koji je gledao u njezine oči što su druge opajale, kao da promatra oči sfinge, koja mu nema ništa da kaže.

Živio je uz nju, žuđeni objekt snova mnogih obožavatelja, ali uzbuđenje koje su drugi osjećali uz nju, njemu je bilo nepoznato. Mogao je da joj rekne što misli, kao što je sad učinio, makar i u tonu hladne pristojnosti, a da pri tom ni za čas ne odbaci tu prokletu korektnost, osjetivši nju uza se — nju, mladu i lijepu svoju ženu. Među njima se protegao jaz velike dubine.

I u pustoši kojoj je bila izvrgnuta, Marta se uplašila, počela je da traži spasenje, da moli za nj. Ovi dani, tu, u nepoznatom kraju među stranim ljudima, kojih se klonila pojačali su još njezin strah pred nečim nepoznatim. Pisma znanaca iz grada izostajala su malo pomalo, srdačnost, koja je prije provejavala recima tih pisama, neposredno nakon njezina odlaska napadno je blijedila i sad je neka neprirodnost i usiljenost jasno govorila, kako je tamo već zaboravljena. Ona, zvijezda svih društvenih priredaba ugasila se, njezino je doba prošlo.

No ova spoznaja, koja bi je sigurno prije jako zaboljela i tko zna ne bi li urodila željom da se ponovno uhvati u koštac sa suparnicama, koje su zauzele njezin položaj — ta je spoznaja sada malo značila prema onoj drugoj, naime da je Petar ne ljubi i da mu je na teret.

Počela je vrebati na nj sa željom da u njegovom vladanju otkrije i najmanji trak toploga osjećaja za nju — trsila se da pod nehajem koji je izigravao opazi drhtaj zaljubljene duše, koja žudi da je zadrži. U toj nakani, što je obuzela njezina sjetila — u toj želji da ga osvoji kao nekada, provlačio se osjećaj, osjećaj nepoznate, slatke privrženosti prema mužu, koji ju je odbijao od sebe.

Prkos i bahatost izgubiše se i kao ispod mlaza bistre vode ona se osjetila očišćenom od prljavih misli, sitnih težnja i svega onog zla, pod kojim je patila do sada. Činilo se da se u tom novom, što ju je zaokupilo, rasplinulo sjećanje na vrijeme kad je bilo drukčije ili je htjela da u to vjeruje. No uza sve to, makar koliko topla bila želja da mu se ponovno približi, Petar, izgleda, nije ništa opažao, ograđen proti njezinim pokušajima da popravi pogrješku, poraznim iskustvom, koje je imao i vjerujući očito, da je i to sada samo glavna ženska taština, a ne ljubav.

Tako je i zima došla a da se nije ništa promijenilo, dok nije Marta upotrebila posljednje oružje, na koje se odlučila. Prerezati si žile na ruci uz sve preduvjete, da se to za vremena primijeti i da je se spase, imalo je izazvati učinak o kojem se i radilo u tom melodramu, jer umrijeti — odlučiti se uistinu nakon zrela promišljanja za odlazak sa svijeta to Marta nije mislila učiniti. No unatoč namještenosti toga pokušaja samoubojstva sa ciljem da se gane muževo srce — unatoč neukusnosti ovakove scene prividna umiranja, gdje je sve upereno jedino na nakanu da se u jednom čovjeka potakne žudnja za njom i svijest moralne odgovornosti prema nesretnom stvoru, koji kidiše na život — unatoč tome dakle, Marta se potpuno prenijela u ulogu, koju je preuzela.

Mašta i zbilja stopiše se u jedno, a krzmanje pred samim činom, jer je glupo i zlo, što će izvesti, raspršilo se kad je sjevnuo džepni nožić u njezinoj ruci.

Krv je tekla — lijepa krv grimizne boje kapala je po haljini i spuštala se na jastuke i po pokrivaču, a Marta je promatrala tako mirno kao da je eto sve svršeno.Napolju ledena pustoš odgovarala je pustoši njezina srca spremna da ljubi, ali mrak zimskoga predvečerja gutao je vizije budućnosti i samo mrlje krvi svjetlucale su se poput ruža, kojima je dragi kiti i kroz koje izbija njegova topla čežnja, skrb, radost i sreća.

Svaki čas mogao se već pojaviti na vratima, ona je čula obično škripu ključa u prizemlju kad je zaključavao vrata kancelarije i to se događalo uvijek u vrijeme, koje je izabrala za taj čin. Sa zadovoljstvom pomišljala je Marta kako će se prenerazití kad je ugleda na krevetu i činilo joj se da već čuje strašni krik, s kojim će se baciti na nju da ispita je li još živi. Ona je slušala glas njegov tako živo kao da je već ovdje, pa se nadnosi nad nju, ljubi je i grli i govori kao nekad: Ženo, milo moje, ja te volim kao nikoga na svijetu. To je šala i, naravno, ona će mu razjasniti da se odlučila na to kako bi ga iskušala, ali začudo već ovaj mali gubitak krvi toliko ju je oslabio da je nakana njezina da se pripravi na ono što će mu reći, iščezla pred željom za snom i odmaranjem.

Bistrina shvaćanja je slabila i ona se uzalud naprezala, da zadrži sabranost duha i da bdije nad sobom. Nastojala je da se sjeti pojedinosti iz svoga braka i prije toga, no događaji, koji su joj dolazili na um, sličili su raskidanom tkivu iz kojega se više ništa ne da sastaviti što bi moglo odgovarati iluziji o nečem, što je postojalo. Bili su to odlomci iz prošloga doba, koji nisu bili zanimivi, uspomene na događaje bez vrijednosti, bez smisla i radosti.

Što je proživjela moglo bi se i izostaviti iz sjećanja, a da se pritom ne bi osjetila praznina; čežnja za obiteljskim životom zasjenila je umišljenu draž prošlosti, ali za tu čežnju nije još niko znao, jer je ležala u srcu skrivena kao zrno bisera u školjci na dnu morskom.

Njezini prijatelji iz toga minuloga doba izmislili bi zacijelo najvjerojatnije priče, kada bi slučajno doznali, što je sad počinila, od usta do usta kolale bi fantastične priče pune senzacionalnosti i pikanterije, no da je svoga vlastitog muža htjela time ponovno osvojiti, da se u njega zaljubila i za njim da čezne, na to ne bi nitko ni u snu pomislio.

Samilost bi izazvala kod njih kad bi ipak saznali istinu i njezin slučaj postao bi po njihovom mišljenju nemoguć, no upravo to zaprepaštenje, koje bi sigurno pobudila, Martu je sad učvršćivalo u vjeri, da je na pravom putu, s kojega više ne smije skrenuti, ni za čiju volju, ni na čiji poziv, koji bi je sklonuo na popuštanje od te odluke. Ona je odsad bila njegova i on joj je imao pružiti utočište i zadovoljstvo u životu.

Od sutrašnjega dana imalo se sve iz temelja promijeniti i nestrpljivost u očekivanju toga časa podržavaše još budnom njezinu svijest što već zamiraše.

Ali malo kasnije javi se strah.

Nikakav glas nije prekidao grobnu tišinu u cijeloj kući; nikakav šum koraka nije naviještao dolazak onoga, na koga je čekala i predodžba napuštenosti sad u ovom položaju — osjećaj izvjesnosti da joj nitko ne može pomoći, jer nikoga u njezinoj blizini nema, a domalo bit će već prekasno — taj osjećaj izazvao je u njoj užas i potaknuo je, da skupi posljednju snagu da se spase.

Pokušala je da viče i zove u pomoć, no glas je izda; uz veliki napor volje uspije joj da se digne s kreveta i odvuče do prozora, ali slabost je nadvlada i ona klone u nesvijest.

*

Kada se Petar vratio, tijelo je Marte bilo već hladno i ukočeno. Svaka pomoć bijaše uzaludna. Mnogo se natucalo o motivu zagonetna samoubojstva, dok je muž držao da je s tim na čistu i kroz tugu njegovu provlačilo se to strašno uvjerenje, da ju je u smrt natjerala čežnja za onim, što je napustila, jer je morala napustiti, a ljubila je više od njega — više od svega ostaloga.

Zdenka Jušić-Seunik

ZNAČENJE MIHOVILA PAVLINOVIĆA

PAVLINOVIĆ I HRVATSKO SVEUČILIŠTE

Možda nikakav kulturni događaj nije toliko veselio narodnu Dalmaciju i njezine vođe, koliko otvaranje hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu. Sve što je bilo u Dalmaciji duševne elite spremilo se je, da prisustvuje toj velikoj hrvatskoj i slavenskoj svečanosti u Zagrebu. Veliki biskup Strossmayer, Rački i drugi htjeli su bezuvjetno, da se u Zagrebu taj dan nađu svi velikani Dalmacije, a naročito oni, koji su sve svoje sile stavili u službu ujedinjenja i ponarođenja čitavoga hrvatskog naroda. Spremaju se delegacije iz sviju staleža, da dođu u hrvatsku Metropolu i da prisustvuju danu, koji će donijeti najviše koristi narodu i novim njegovim pokoljenima. Pavlinović je naročito razdragan od sreće; hita u Zagreb, da ga pozdravi u ime Dalmacije i da naglasi hrvatskom banu Mažuraniću i tom zgodom hrvatsko javno pravo, koje će, kako Pavlinović tom zgodom reče, »moći biti puno bolje i prije ostvareno sa novom vezom, koja će još više sjediniti duše sinova jedne iste zemlje, ne izloženim više tuđinskom utjecaju pri traženju spoznajnih izvora kod posve raznorodnih narodâ i neprijatelja slobodna razvoja našega naroda«.

Od onog momenta, kada je odsio kod prijatelja Dra Fr. Račkog, ogromna masa svijeta grnila je na Kaptol gledajući u palaču, koja je skrivala tolikog čovjeka (»tanto uomo«) i neprestano ga aklamirala sa »Živio!«. »Con ciò i Croati vollero dare un nuovo pegno d'affetto ai fratelli di Dalmazia, ed in pari tempo onorare uno strenuo campione del diritto publico dei tre regni.« To se je među ostalim jasno razabiralo iz domoljubnog govora vođe sveučilišne omladine, koja je upravljala sa večernjom rasvjetom. On zahvaljuje na koncu svoga govora braći Dalmatincima, koji su u velikom broju učestvovali u općoj narodnoj proslavi, što je očiti znak, da se narod s obe strane Velebita duhovno davno ujedinio i već ruši »le barriere che la tiranide di tempi caliginosi innalzara per dividere fratelli da fratelli!«[62]) Razdragan Pavlinović izišao je na balkon i odgovorio omladini: »Plemenita hrvatska omladino! Ovaj izlijev oduševljenja u biti tako jedinstven još je jedan dokaz više ljubavi, koja nas spaja. Zahvaljujem vam ganutim srcem, jer mi ono u istinu kaže,

[62]) Id. br. 86... »barijere, koje je tiranstvo stanovitih vremena podizalo da razdijeli braću od braće!«

kako ideja jedne Hrvatske, ujedinjene, jake i slobodne nema samo temelja u pojedinim vladarskim zakletvama niti u potrebi naše zajedničke budućnosti, nego u kreposnom i plemenitom srcu mlade i kulturne generacije. I ovo je siguran dokaz više uspjehu naše budućnosti! Budite sigurni, da i pravi dalmatinski narodnjaci, kojemgod rodu i dobi pripadali, uvijek su spremni žrtvovati svoj život i imetak toj plemenitoj ideji. U ovom jedinstvenom času, moja je međutim najviša utjeha u tome, da mogu ovdje, pred vama, braćo Save, kliknuti u ime Hrvata Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine srdačan živio jedinstvu, integralnosti, autonomiji...[63]) Iza što je Pavlinović završio, oduševljenju naroda, osobito akademske omladine, nije bilo kraja ni konca.

Nu, Pavlinović je uvijek bio spravan, da se pridruži svim narodnim manifestacijama kao i ovaj put. Tako, kada je biskup Strossmayer na tristoljetnicu Zrinskoga položio 50.000 fiorina u zakladu hrvatskomu Sveučilištu, a hrvatski rodoljubi sabrali do 300.000; Pavlinović drži u zadarskoj čitaonici, na tristoljetnicu junaka Sigetskoga Nikole Šubića Zrinjskoga g. 1866, znameniti govor, kojega završava ovako: »I ti, siroto Dalmacijo, kojoj nije obilja ni srebra ni zlata, pristupaj danas vedra lica posestrimam' svojim; veselom rukom, zadij cvijet jadranskih obala, daj uzdisaj mladosti i rodoljublja, na grobnicu sigetskomu junaku: da se digne po svietu znamen našega narodnoga preporoda; da se ori uza slavu sigetskoga junaka, prva narodna naša slava uljudnosti i prosvjete!«[64]) Taj su dan slušatelji položili u zakladu sveučilištu »tisuću stotinjaka.«[65]) Proslava otvorenja hrvatskog sveučilišta u Zagrebu bila je za Pavlinovića, sve do smrti, jedna od najmilijih uspomena, o kojoj je pokojnik uvijek sa nekim naročitim ushićenjem govorio. Sveučilište u Zagrebu onda je za njega značilo samo hram prave nauke...

BOSANSKO-HERCEGOVAČKI USTANAK I PAVLINOVIĆEV STAV.

U Dalmaciji se nijesu bili još ni duhovi primirili zbog kobnog glasanja »bečke petorice« i razorna djelovanja »zemljaka«, kad li puče diljem Dalmacije i Hrvatske glas, da je u Hercegovini buknuo u s t a n a k (g. 1875.). Vijest o ustanku djelovala je kao melem na čudnovatu političku atmosferu u Dalmaciji kao i odnose u narodnoj stranci između Hrvata i Srba, te između konservativnijih i liberalnijih elemenata. Svi ti heterogeni elementi, koliko u samoj stranci, toliko izvan nje istupili su otvoreno i složni kao nikada prije, voljni da zaborave sve dotadašnje nesuglasice, te ovako združeni osnivaju g l a v n i o d b o r za pomaganje hercegovačkih ustaša i njihove sirotinje. Taj se je odbor sastajao i permanentno vijećao u redakciji »Narodnoga Lista« u Zadru, koja se je smatrala kao ustaški »generalni štab«.

Glavni odbor daje direktive. Po svim većim mjestima Dalmacije osnivaju se p o d o d b o r i sa svrhom, da prikupljaju i dodavaju usta-

63) Il Nazionale god. (1874) br. 88.
64) Različiti spisi str. 241
65) Id. str. 241 (Bilješka).

šama hranu, oružje, municiju. Svak se žuri, svak natječe... i staro i mlado i muško i žensko i bogato i siromašno, da pridonese svoj obol za pomoć ustaša i njihove djece. Milodari dolaze iz Češke, Italije, Francuske i iz svih dijelova Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Akademska omladina u svemu prednjači, a gospođe i gospođice za njom ne zaostaju i spremno rade sve ono, što je potrebito za ranjenike, njihove porodice i djecu.

Blagodareći nevjerojatnoj agilnosti glavna odbora u Zadru, pododbora, a naročito »Narodnoga Lista« probudio se je veliki interes za ustanak po čitavoj Evropi. Dobrovoljci stižu iz Italije, Francuske, Njemačke, Česke, Poljske, Engleske i t. d. Neki od tih dobrovoljaca bili su oduševljeni na narodnu slobodu i oslobođenje potlačene raje, ali je među njima bilo i zgoljnih avanturista, skitnica, hohštaplera. Najvrliji među dobrovoljcima bili su oni, koje je sam veliki J. Garibaldi slao iz Italije. Taj se veliki talijanski vojnik i državnik založio i riječju i djelom za oslobođenje potlačena hrvatskoga naroda. Kako je lično bio u neprestanoj vezi sa zadarskim glavnim odborom, javno je propovijedao, da treba Turčina protjerati iz Europe u Aziju. Uz bok svojih talijanskih kolega stajali su francuski dobrovoljci pod zapovjedništvom junačkog i otmjenog kapetana Barbieu-a, koji je kasnije povećao svoju četu sa dobrovoljcima iz Njemačke, Poljske, Češke i t. d. Barbieu je podlegao u teškim borbama i svakovrsnim tegobama, koje mu je sa sobom donesla teška dužnost ustaškoga vođe...

Uz muške dobrovoljce javljali su se i ženski. Među njima isticale su se naročito tri žene i to: Holandeskinja Markus (»Amazonka«, »Orleanska Djevica«), Engleskinja Miss Irby i Miss Jobston. Engleskinje opisuje u »Uspomenama« Dinko Politeo ovako: »Bile su srednje dobe, ni lijepe ni ružne; ni elegantne ni sasvim zapuštene. Nu nisu mi radi toga ostale u pameti. Najprije su mi upale u oko radi slobode kojom su se kretale po redakciji »Narodnoga Lista«. Nisu poznavale nikakova obzira, nikakove etikete. Raspolagale su predmetima redakcije, kao da su u svojoj kući, a da nisu dopusta ni tražile. Dakako, da im to mi nismo zamjeravali, nego smo se od srca smijali!«[66])

Dobrovoljci nijesu bili ustanku od naročite materijalne koristi, ali su zato bili od moralne, jer su znali zainteresovati vlade i državnike stranih država i tako uzdržavati ustaški pokret i duh u njemu sve dotle, dok se iz njega konačno nije porodio srpsko-turski, crnogorsko-turski i rusko-turski rat.

S dobrovoljcima su došli i mnogobrojni novinari. Među ovima opet je bilo velikih hohštaplera kao Conte Malaguzzi, koji je »očistivši« spretno blagajne mnogih pododbora, stao izazivati ispade, skandale i dvoboje. Između poznatih stranih novinara isticali su se Englez Stilmann i Francuz Deaucleu, a između dnevnih novina tršćanski »Cittadino« i mletački »Tempo« sa svojim vrlim i borbenim direktorom, narodnim zastupnikom drom Golli-em na čelu.

Interesantno je ovdje istaknuti ovaj značajni paradoks. Dok je Italija sa simpatijama pratila i potpomagala ustanak, osnovavši odbore

[66]) J. br. N. L. str. 35.

u Veneciji sa predsjednikom Mocenigom i održavši zanosne meetinge u Rimu, Milanu, Turinu, Napulju, Bologni i t. d.; dok su se stvarale oštre i smione rezolucije, dotle je šaka »autonomaša« bjesnila proti ustanku i svemu onome što je u njemu bilo uzvišeno. Njihovi listovi »Constituzione«, »Dalmata«, »Avenire« upravo su pljuvali pred odličnim strancima na sve narodne svetinje i amanete.

Preko Zadra prolazili su mnogi strani državnici i diplomati s kojima se često razgovarao Klaić, Pavlinović i Biankini. Tako je često dolazio u Zadar ruski konzul Jonin, koji ima najviših zasluga da je Rusije intervenirala. Jonin je često razgovarao sa Klaićem, kojega je jednom zamolio, da brzojavno saopći Pavlinoviću, da ga sačeka u Makarskoj, jer da ima s njim razgovarati.

Kolika je bila aktivnost i djelatnost »Narodnoga Lista«, glavnog odbora, Pavlinovića, Klaića i Biankinija najbolje se vidi po tom, što su znali za ustanak zagrijati i glasovite engleske državnike W. E. Gladstona, lorda Russella i I. I. Woodmana. Štaviše, lord Russel postao je naskoro u Engleskoj ono, što su u Italiji bili Garibaldi i Cairoli. On je organizirao u Londonu i manju četu dobrovoljaca, koje je uputio sa svojim ličnim tajnikom u Zadar. Tajnik je od lorda Russella donio i pismo, u kojem veliki državnik pozdravlja glavni odbor i ustaše. Tom zgodom Gladstone je napisao za »Narodni List« kratku povijest Crne Gore, koja je odštampana u podlistku »Nazionala«. Ako se k tome doda, da je Engleska i sva engleska štampa u početku bila turkofilska i proti ustanku, lako ćemo razumjeti, kako je bilo teško osvajati englesko javno mišljenje i njihove prve državnike.

Sada nam se nameće pitanje: koji su razlozi tolikom oduševljenju i akciji?

Nema sumnje, da prvi i glavni razlog treba tražiti u turskom krvološtvu u Bosni i Hercegovini kao i probuđenju nacionalne svijesti i ponosa prema pogaženoj raji. Drugi razlog bio bi u tom, što se u duši svakoga Dalmatinca od iskona krije »atavistička misao, da Dalmaciji bez Bosne nema prava života i da to nijesu dvije nego jedna zemlja.«[67]) Tom su istom mišlju bili zadojeni i oni dalmatinski muževi, koji su bili proti svake okupacije (knez Borelli, Špiro Petrović, Ante Bajamonti i dr.) kao i oni, koji su nacionalne probleme posmatrali sa mnogo širega stanovišta (Natko Nodilo, Soore Monti i dr.).

Svi su pravi narodnjaci bili pristaše okupacije, te su u početku željeli samo jedno: neka se raja oslobodi turskoga jarma.[68]) Naravno, da se je kasnije radilo o tom, kome će se Bosna i Hercegovina anektirati. Klaić je bio odlučno protiv svake okupacije Bosne sa strane Austrije, dok je Pavlinović želio, da se okupacija ugovara na temelju hrvatskoga državnoga prava, koje je bilo jedna od najglavnijih točaka u programu narodne stranke. Uopće, razlikovala

[67]) Biankini, Juraj: »Narodni List« i hercegovačko-bosanski ustanak. Narodna tiskara. Split, 1925. str. 12.

[68]) O tom sam pisao u svojoj knjizi »Studije, eseji i prikazi« str. 88—89 objašnjavajući se sa g. Markom Carem.

su se dva glavna stava među onima, koji su bili za okupaciju »jedni su cijenili mudrije, da Austrija oslobodi našu braću i da proširi staro hrvatsko zemljište, drugi su cijenili ljepše, da se raja sama oslobodi pomoću Crnogoraca i Srbije.«[69]) Prvo su stanovište zastupali (bar kasnije) gotovo svi dalmatinski narodnjaci (Pavlinović, Klaić, Vranković, Vojnović, Nodilo, Biankini, Politeo i drugi, a u Hrvatskoj je bilo isto (Rački, Miškatović, urednik »Obzora«, Mrazović i drugi). Dok je drugo stanovište zastupalo samo nekoliko Srba, koji su se još smatrali srpske narodnosti i koji su u početku u okupaciji gledali proširenje Dušanova carstva. Osim toga, bilo je i takovih, koji su bili proti oba stanovišta (kako smo to već pomenuli), a i takovih koji su kolebali između prvog i drugog stanovišta ili bi se čas više čas manje približili prvom ili drugom stanovištu. Razumije se po sebi, da su spomenuta dva stanovišta (stava) bila glavna, a sve ostalo sporednije i rijeđe.

Pavlinović, kojemu nije bilo do raspirivanja strasti nego do slobode potlačena čovjeka i brata, počeo je poticati prvo stanovište »prema postulatima hrvatskoga naroda u Dalmaciji i programa. I Biankini je o tome bio na čistu.«[70]) Svima im je tada bio u krvi — kako kaže Politeo —: program stranke, Bosna je dio hrvatske države. S početka bila je u istinu razlika u shvaćanju Klaića i Pavlinovića, kome će pripasti Bosna i kako se ona ima urediti iza svršetka okupacije. Pavlinović je u duhu programa narodne stranke, kojoj je bio duša i svojih »Hrvatskih razgovora« (njima je bio glavni cilj, da dokažu hrvatstvo Bosne i njezinu pripadnost hrvatskoj državi po hrvatskom državnom pravu) tražio, da se Bosna i Hercegovina po svršetku okupacije bezuvjetno pripoje trojednoj kraljevini, dok je Klaić — ne uzdajući se u nikakovu promjenu sustava — htio, da se Herceg-Bosni pruži mogućnost, da se sama uzmogne razvijati ili drugim riječima, da joj se poda autonomija. Kasnije se je Klaić, prislonio konsekventnom stanovištu Pavlinovića, koje je rezultiralo iz kardinalnih postulata u programu narodne stranke, kao i iz novih pridošlih obstojnosti u odnosima, nesnošljivim odnosima, između Hrvata i Srba u Dalmaciji. »Narodni List« se tuži ovako: »Žalimo što Srbi nisu činom ukazali svoje pravo da braću oslobode, već su se u same raspe upustili.«[71]) Stav Pavlinovića, Klaića, Biankinija, Nodila, Vojnovića, Ljubića, Politea i drugih u tom pitanju najbolje se vidi iz riječi samoga pokojnoga Đ. Politea: »Kadgod se radilo o kojem bilo sporu, mi smo uvijek stajali na strani Srbije i Crne Gore proti madžarskoj i njemačkoj politici sa našega hrvatskoga stanovišta; ali je Biankini opet uvijek brižno pazio, da se suzbije svaka nelegalna težnja bilo jedne, bilo druge na štetu hrvatskoga prava.«[72])

Da je namjesnik baron Rodić zagovarao posredno preko »dalmatinskog prvaka« Mihovila Pavlinovića aneksiju Bosne i Hercegovine za Austriju, isto je tako savršeno netačno, kao što je netačna tvrdnja, da je

69) Narodni List god. IV (1876) br. 28.
70) J. br. N. L. str. 36.
71) Narodni List god. IV. (1876) br. 28.
72) J. br. N. L. str. 36.

Mihovil Pavlinović bio poznati »vođ pravaša u Dalmaciji«.[73]) Koliko je bio Pavlinović »poverljivi čovek« Rodićev, najbolje nam dokazuju najžešće borbe Pavlinovićeve u saboru dalmatinskome proti Rodiću, Jovanoviću, Wagneru i drugim, što ih saznajemo iz saborskih izvještaja kao iz ostalog njegovog rada. Pavlinović je — poput svih ostalih narodnjaka — tražio aneksiju Bosne i Hercegovine trojednoj kraljevini, a na temelju hrvatskoga državnoga prava, što je bila »kardinalna točka« programa narodne stranke, kojoj je Pavlinović bio od osnutka najauktoritativniji i najkonsekventniji vođa.[74]) Nas bi interesiralo, da nam gospodin Vaso Čubrilović ili bilo tko iznese autentičan Pavlinovićev nacrt protiv aneksije Bosne i Hercegovine Srbiji, u kojem se navodno izražava želja, da bi je austrijski car uzeo »pod svoja krila«. Sve dok ne vidimo i ne opipamo taj nacrt«, živjet ćemo i dalje u uvjerenju, da je to nekakova mistifikacija ili djelo nekog posve drugog, koji sa Pavlinovićem nema a ma baš ništa zajedničko. Pavlinovićeva se politika u aneksionističkim pitanjima temeljila na tvrdom osvjedočenju, koje je izviralo iz bitne programatske točke: hrvatskoga državnoga prava. Osvjedočenje narodnjaka temeljilo se je još na ova četiri vrlo važna momenta: geografskom, etnografskom, historijskom i državnopravnom. Na temelju tih momenata tražili su političari kao i kulturni historičari i kasnije kao i prije pripojenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Tako je narodni poslanik prof. dr. F. Šišić u svom predavanju održanom u Ljubljani 14. studenog 1908. između ostalog izrekao i ove riječi: »Govorim kao Hrvat, a to znači toliko koliko da u današnjim prilikama tražim sjedinjenje Herceg-Bosne s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom u jedno državo-pravno tijelo.«[75])

To je bio Pavlinovićev dosljedni stav u pitanju aneksije Bosne i Hercegovine!

Marin Pavlinović

---

[73]) Čubrilović, Vaso: Bosanski ustanak 1875—1878. Beograd, 1930 str. 215.

[74]) Baveći se kroz dugo godina preporodnim zbivanjem, naišao sam mnogo puta, da i priznati naučenjaci smatraju »vođama narodne stranke« i to bez ograde i one, koji to uistinu nijesu bili. Tako n. pr. u Ljetopisu Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti Zagreb, 1919 br. 37 prof. Šišić redovito Klaića naziva »vođom narodne stranke«, dok »popu« jedva priznaje, da je jedan od vođa pokreta«. To nije još čudnovato, ali je čudnovato, da se neki proglasuju vođama nar. stranke, iako ih »vođe« stvoriše!...

[75]) Šišić, Ferdo: Herceg-Bosna prigodom aneksije. Zagreb, 1908 str. 5.

L I S T A K

NAŠI POKOJNICI

† **Ćiril Iveković.** Dne 15. VIII. umro je u Zagrebu prof. arh. Ćiril M. Iveković. Rođen je 1. lipnja 1864. u Klanjcu u našem romantičnom Zagorju. Realnu gimnaziju svršio je u Zagrebu, a obrtnu školu u Beču. Iza toga postaje učiteljem klesarstva na Obrtnoj školi u Zagrebu, a g. 1886. odlazi pješice u Beč na daljnje nauke. Zatim dolazi u Sarajevo, gdje prima namještenje kod tadašnje Zemaljske vlade u svojstvu arhitekta i kasnije građevnoga savjetnika.

Vodio je mnoga iskapanja, naročito u sjevernoj Dalmaciji, gdje je proučavao ostatke naše slavne prošlosti. Od g. 1920. redovni je profesor tehničkoga fakulteta u Zagrebu, a od g. 1921. pravi član Akademije.

Bavio se mnogo naučnim radom, a najznatnije mu je djelo (izašlo g. 1931.) o hrvatskoj zadužbini iz X. stoljeća pod natpisom »Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru«. Taj samostan spomenik je stare i sjajne hrvatske kulture iz doba naših narodnih vladara.

Prof. Iveković bijaše potpredsjednikom Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu. Upravo se spremao da ode u Dalmaciju i da nastavi svoja naučna istraživanja i iskopavanja starohrvatskih spomenika, ali ga je u tome spriječila nemilosrdna smrt.

U svoje vrijeme borio se u Dalmaciji za ravnopravnost hrvatskoga jezika. U raznim prilikama objavio je razne radove iz prošlosti hrvatske kulture.

Prof. Ćirilu Ivekoviću i njegovom neumornom radu da se sačuvaju uspomene tisućgodišnje narodne kulture ostaje u hrvatskom narodu trajan i neizbrisiv spomen.

† **Dr. Ivo Pilar.** Nenadanom smrću umro je u Zagrebu odvjetnik dr. Ivo Pilar. Rođen je u Zagrebu 19. VI. 1874. od oca sveučilišna profesora dra Đure Pilara. Pravne nauke svršio je u Beču. Šest mjeseci studirao je u Parizu političku ekonomiju, a onda bijaše tajnikom dion. društva željezne industrije u Beču, zatim tajnik Zemaljske banke u Sarajevu. Kasnije se posvetio odvjetničkom zvanju, a od god. 1920. živio je stalno u Zagrebu. Tu je i umro dne 3. IX. 1933.

Dr. Pilar bavio se raznovrsnim naučnim radom. Saradivao je u raznim časopisima, u sarajevskoj »Nadi«, zagrebačkom »Vijencu« i t. d. Za vrijeme rata objavio je i danas značajnu raspravu pod naslovom »Svjetski rat i Hrvati«, koju mu je austrijska cenzura nemilosrdno okljaštrila (pseudonim dr. Juričić). — Još mu je važnije djelo »Die südslavische Frage und der Weltkrieg« (1917.) pod pseudonimom l. m. Südland, radi kojega je neko vrijeme morao proboraviti izvan zemlje. To djelo ipak ostaje i danas značajnim prilogom naše političke povijesti.

U posljednje vrijeme bio je predsjednikom »Sociološkoga društva« i odbornik »Narodne uzdanice«. Objavio je i brošuru »Kriza kapitalizma«, u kojoj je kapitalizam sintetički prikazao. Akademija mu je izdala djelo »O dualizmu u vjeri starih Slavena«.

KNJIGE I ČASOPISI

U godini kušnje. U svojoj zbirci »Zabavnik« Matica Hrvatska je izdala roman Zdenke Jušić, koja, sudeći po dosadašnjem radu, vrlo mnogo obećaje. Ona je počela kraćim pripovijestima izdanim po novinama i revijama, a sada je obdarila hrvatsku javnost ovim romanom, koji odvaja od onih, koji nam se nameću uz veliku reklamu. Tko prati našu pripovjedalačku literaturu, mogao je vidjeti kako je ona skrenula naopako. A najviše za to, što pisci nemaju inventivne fantazije, što je njihov pogled na svijet vrlo ograničen i subjektivan, što vlada velika lakoumnost i amoralnost u idejama.

Poslije tolikih besramnih pripovijesti i romana, od kojih je dužnost odvraćati mladu generaciju, napokon smo dobili roman, koji se može dati svakomu u ruke. Roman čistih ideala, uzet iz ove današnje pokvarene atmosfere, ali rasvjetljen čistim idealima ljubavi. U doba perverzna materijalizma, kada se svatko klanja zlatnom teletu, kad zvekeći novac osvaja i ženska srca, kad se pod njegove noge bacaju sve svetinje, Krista, heroina ovoga romana, daje nam primjer i dokaz, kako nije sva sreća u novcu. Imade nešto više, nego li je zlato, a to je prava ljubav.

Roman je napisan s velikom spontanošću i iskrenošću, bez velikih deklamacija. U njemu se zrcali iskrena feminilnost spisateljice, umjerene i stroge, koja posjeduje vrline Neere i Grazie Deledde.

Ovim romanom se gđa. Jušić afirmirala kao spisateljica velikoga talenta, prirodne nadarenosti i marljivosti, koja shvaća visoki poziv književnosti. K. Š.

Antun Branko Šimić: »Izabrane pjesme«. Zbirku je uredio Dr. Ivo Hergešić, kao izvanredno izdanje »Matice Hrvatske«, a biografijske podatke napisao brat pjesnikov Stanko Šimić. Kritika ove zbirke bavi se više pjesnikom nego li njegovim pjesmama, pjesnikom, koji u 27. godini života podlegne tuberkulozi, te spominje »tragiku seoskoga sina našega darovita naroda«, koji hoće da ispolji svoj talenat i podlijega životu! Sve je to lijepo rečeno, da se pokrije nešto drugo, što je također istinito i nije lijepo.

Da je Antun Branko Šimić, sin imućna posjednika i trgovca u hercegovačkim Drinovcima, nastavio svoje nauke u gimnaziji na Širokom brijegu, kamo ga bješe otac poslao, te da je marljivo učeći svoje gimnazijske predmete vršio svoju dužnost; da Antun Branko Šimić nije prezirao svoje drugove »odlikaše«; da su urednici »Luči« i »Hrvatske prosvjete« primajući njegove četveroškolske i petoškolske književne produkcije njemu očinski pisali: Imadeš talenta od Boga, ali ga moraš usavršivati i dotjerivati ozbiljnom naukom, moraš se ugledati u klasične uzore vječne poezije, moraš u sebi gojiti ljubav za ideale dobrote i ljepote, vjerojatno Antun Branko Šimić ne bi bio ostavio širokobriježansku gimnaziju i, tražeći drugdje slobodniji život, ne bi se bio domogao okrutne bolesti, bio bi maturirao, a i danas bi živio.

Da je urednik k prvoj pjesmi odgovorio pjesniku: »Srce« nema grana, niti išta slično granama; da mu je na stih:

Bože, kako naše pjesme skladno zvone,

odgovorio: dijete, pjesme ne zvone, makar ti trebala rima sa »monotone«, ne bi se bio uzoholio, nego bi radio i svoj talenat ispoljio na vredniji način.

Ohrabren »uspjesima« prvih publikacija, Antun Branko Šimić smatrao se u najmlađoj dobi pjesnikom, pred kojim mora da se sakrije i Preradović, a narod je trebao da se osjeća sretnim, što takova pjesnika imade. Osjeti se pozvanim za vodstvo u literaturi. A da nije prije svršio gimnazijske nauke, osniva vlastiti književni list: »Vijavicu«, a za ovom »Juriš« (Sturm) ali sve to brzo propada, jer nije dovoljna sama mladost, a ni prirođeni talenat, nego je nužno i nešto pozitivnije: solidno znanje, bez kojega sve propada.

Tko hoće da se uvjeri o toj našoj tvrdnji, neka uzme u ruke ovu zbirku i neka prolista nekoliko pjesama.

I.

Kroz moje noći ide mračni osamljeni nemir

Kroz moje noći idu bijele ruke bludnica...

Dosta! Zar je ovo život?

II.

Zar će uvijek moj Bog mene plahu zvijerku ganjati? Moj Bog nije lovac, koji strijelja...«

Oprosti mu Bože! Njegova se duša »divlje previja i dreči«. Preskočimo! Uzmimo pjesmu: »Život«:

Vrtovi se svijetle od zvijezda i cvijeća.

Kroz vrtove dođe ko zvuk s harfe (?)

tijelo moje drage.

Ja se s njim dugo sjedinim
u me
u san
u beskrajnost!

Je li ovo poezija? Treba li za ovo talenta?

Mislimo da je i previše izneseno, da svatko vidi, kako ovu zbirku ne smije uzeti u ruke ni djevojka ni mladić, koji imadu krvi u obrazu.

K. Š.

Slobodno-zidarski »katekizam« za članove Velike lože »Jugoslavija«. »Katehizis« za prvi stupanj slobodno - zidarskih loža, kojega je pod zaštitom Velike lože »Jugoslavija« prema primjedbama saveznoga vijeća sredio brat Jovan Aleksijević i »veliki tajnik velike Lože«, »namijenjen je isključivo aktivnim saveznicima slobodnoga zidarstva«. I radi toga »nijedan od njih nije ovlašten da ga da u profane ruke« i »mora ga najstrože čuvati od profanih očiju«. — »A na slučaj smrti dužnost je svakoga brata da se još za života pobrinu, da bi ova knjiga poslije njegove smrti bila pouzdano vraćena kome treba.

Na žalost framasonske braće dospio je ovaj katekizam i u »profane ruke«, vidjele su ga i »profane oči« i bit će sigurno od interesa, ako i sve ostale »profane oči« vide, što sadrži »Katehizis« Velike lože »Jugoslavija« za članove prvoga stupnja.

Uvod »Katehizisa« počinje sa Sokratom i tumači da se sadržaj navodi u obliku pitanja i odgovora radi — lakšega pamćenja. I svaki »ko zna zidarski katihizis, nosi sobom i predstavlja sponu, koja ga vezuje za veliko bratstvo; on ima ključ, koji mu otvara bratska srca; imalac je tajne, koja mu otvara onaj veliki lanac, što se obavija oko zemljine kugle i prima ga kao nov beočug (!) u svoje kolo«.

Ova slobodno - zidarska frazeologija je vrlo bogata riječima, koje ništa ne znače. Oni »nose spone«, »imaju ključeve« i »imaoci su tajne, koja otvara onaj veliki lanac« i t. d.

Premda su to jako teško probavljive fraze, u ovom slučaju, čini se, savim na svom mjestu i oni doista »imaju ključeve« i znadu »otvarati« — a bome i zatvarati — »onaj veliki lanac«. No o tome na koncu.

»Postanak slobodnoga zidarstva obavijen je neproniknutom tajnom«. No ipak može se predmijevati, kako se ono razvilo. Zidarski cehovi pretvorili su se pomalo u cehove za »idealno zidanje« (doista jako je malo idealno imati ključeve i zidati zidove oko nekih ljudi!). Slobodno zidarstvo ostade sakriveno, da »idealno zidanje« očuva »od nezrele svjetine«. Ali tim osnivačima nijesu bile dovoljne ceremonije zidarskih cehova, »pođoše i u grčkim misterijama i u družbi Pitagorinoj drevne Helade (ne piše što, ali valjda »nađoše«) simbola i obreda, koji su bolje odgovarali njihovim tendencijama«. — To treba imati dobro na umu (naime da su neki običaji iz starijega doba); ako se hoće kao što treba da shvati umjetnost slobodnoga zidarstva.«

Ovu cjelokupnu igrariju običaja, obreda i mistike, koja po svojem sadržaju spada u kriminalne tonfilmove Edie Pola u 9 epoha, ili u vašarske romane u svescima po 1 dinar, treba poznavati, ako se hoće shvatiti »umjetnost« slobodnoga zidarstva? Da je sl. zidarstvo umjetnost, otkrio nam je brat Jovan Aleksijević — mi smo zaista, uvjeravamo ga, dosada mislili da se u umjetnost ubraja na pr. književnost, slikarstvo, kazalište, a sada i — slobodno zidarstvo?

Cehovski običaj kušanja pojedinih članova prije definitivnoga primanja upotrebljavaju i slobodni zidari. Oni primaju samo povjerljive i inteligentne ljude, pa danas »slobodno zidarstvo predstavlja zajednicu koja se isključivo bavi duševnom stranom života — (i ničim drugim?); »ono je filosofska i — (recimo) — napredna institucija, a svoje djelovanje osniva na nepromjenljivim etičkim zakonima ...«

(Da se slobodni zidari ne bave »isključivo duševnom stranom ži-

vota« to najbolje pokazuje d a n a š n j a p r a k s a. A da su onį »napredna institucija, najbolji je dokaz da po svojim običajima s p a d a j u u p r e t h i s t o r i j u č o v j e č a n s t v a, jer su iz toga doba preuzeli svoje »n a p r e d n e« obrede.

Slobodni zidari imadu svoje »simbole« i posebne znakove. »Katihizis« ima da ih ukratko iznese i protumači«. Te »simbole« treba članovima posebno rastumačiti »za druge n e p r o s v j e ć e n e oni ne treba da su razumljivi.« — »Mi smo jedna velika obitelj, a svaka obitelj ima svojih tajni, za koje ima pravo da ih drugima ne otkriva«.

I čuvaju oni te tajne čvrsto i nikome ih ne otkrivaju — ali, zaklela se zemlja raju... I »oni lepi i prosti uputi našega katehizisa« — doista i suviše p r o s t i (naime (jednostavni) — dolaze tako u ruke »p r o f a n i m l j u d i m a«, »n e p r o s v j e ć e n i m a« i oni čitaju, dive se i uživaju u »prostim uputima« »lepo izvedenim brodovima«, »sponama« i svim ostalim frazama — i sretni su da su mogli upoznati ovo veliko blago, ove silne mudrosti...

Iz toga »katehizisa« saznajemo dakle ovo:

I. P r i s t u p. Zajednički čuvamo t a j n u. Ta tajna je slob. zidarstvo. Spreman »u svom srcu za slobodnoga zidara« odlučivši »svojom slobodnom i samostalnom voljom« na preporuku jednoga prijatelja i jer »bejah u tami, a žuđah za svetlošću« došao sam među slobodne zidare. Nakon toga pokazuju se tome došljaku nekakovi znakovi od kojih jedan znači »da ću sebi p r e v r a t p r e s e ć i, n e g o š t o ć u p r o k a z a t i t a j n u s l o b. z i d a r a.« A prva dužnost u radu slobodnih zidara je »d a s e u v e r e d a j e L o ž a o b e z b e đ e n a«. A kad bi koji brat u slobodno-zidarskoj sredini vidio »n e p o s v e ć e n e«, morao bi reći »k i š a p a d a« — »što znači da se odmah prekine svaki govor i rad, kao što su ga zidari prekidali za vreme kiše«.

Hitler i Mussolini dobro su obračunali s tim a n a c i o n a l n i m u d r u ž e n j e m, kojemu je prva dužnost »da je Loža obezbeđena« i tako su prekinuli s praksom tajnih udruženja, mafije i rezanja vratova. Doduše to društvo postaje katkada i nacionalno, ali q u a s i-n a c i o n a l n o i to samo utoliko, koliko je to u interesu slobodno-zidarske lože. Inače u praksi obično su slobodni zidari neprijatelji narodni, neprijatelji svakoga narodnog napretka — što uostalom i ne treba dokazivati.

II. O s o b i t e p r i l i k e p r i p r i m a n j u. Prema tome »katekizmu« — čovjeka, koji hoće postati »posvećen«, odvedu u crnu, tamnu i tajanstvenu sobu, punu natpisa i simbola, koji podsjećaju na smrt, iskušenja, opreznost i prolaznost (mrtvaci, lubanje, skeleti, hljeb, sô, voda, sumpor, pluto i pješčani časovnik). I u sobi gdje se nalazi taj č i t a v c i r k u s stavljaju se iskušeniku pitanja »da bi braća upoznala moju dušu i moje misli«. Nakon toga o d u z i m a m u s e d r a g o c j e n o s t i s motivacijom, jer »braća hoće da zadobiju u meni moju dušu i moje srce, a ne moje dragocenosti i blago«. V e ž u se iskušeniku o č i, »da bi se naučio ćutiti pre, no što vidim ma što drugo« (?). U ložu je pak došao tako, da je »kucnuo jučer tri puta na vrata«. — Objasniše čovjeku, koji je dospio u tu l a v l j u š p i l j u smisao slobodnoga zidarstva i on položi zavjet — iza toga meću mu vrh š e s t a r a n a s r c e, i on ima više »taknuti moju dušu nego moje srce«. U bratskom lancu ugledao se prvi puta iskušenik j a k (!), a braća su se zavjetovala, »da će mi vazda ostati vjerni i da me ne će ostaviti...«

Povrijedili bi stare Grke i sredovječne cehovske majstore, ako bi priznali da ti obredi spadaju u njihovo doba. Na njih nailazimo danas samo kod n a j p r i m i t i v n i j i h n a r o d a, ali i kod njih u m n o g o k u l t u r n i j o j f o r m i.

III. L o ž a je ono mjesto, koje »slobodnim zidarima služi k a o s k r o v i š t e (čemu će sklonište jednoj »filozofskoj instituciji«), u kome mogu vršiti u tišini svoje poslove«; »ona je simbol zemlje i vasione«. Na istoku sedi S t r., (starešina) koji u nama potpaljuje oganj mudrosti (ajde de!) i pred kojim stoje tri

Vladara Svetlosti. Na zapadu sede Nadzornici... na severoistočnoj strani... Besednik... koji je čuvar Konstitucije... s jugoistočne strane Tajnik koji vodi zapisnik...«. Loža je inače sagrađena u obliku pravokuta, koji je dugačak »od jutra do večeri« (od Istoka od Zapada)« — »a širok od podne do ponoći (od juga do severa), a visok od zemljišne površine do nebeskoga svoda.« — Ovi odgovori znače da »svi slobodni zidari na celom svetu sastavljaju samo jednu zajedničku Ložu«. Još jedan dokaz više da je loža kozmopolitska i anacionalna.

Nadalje se tumači zašto »trojica rukovode radom«, »petorica osvetljavaju« »a sedmorica čine pr. ptp. slzd. i gdje sjedi tko od njih«. Ove čisto tehničke i razmještajne odredbe nijesu od velikoga interesa!

IV. Simboli su slobodnoga zidarstva: kutomjer (označuje čovječanski zakon, humanost?), šestar (znači ispravnost i točnost?), biblija (predstavlja moralni zakon, koji vezuje sve ljude). Loža stoji na »mudrosti, snazi i ljepoti«, a »velika« načela slob. zidarstva su još »poznavanje, savlađivanje i oplemenjivanje sama sebe«.

Dva kratka i jedan dugi udarac su znak za ulaz u ložu. Loža ima pokretne i nepokretne dragocjenosti. Pokretne su kutomjer, libela i visak, a nepokretne neotesani kamen, kockasti kamen, crtaća tabla. Čovjek, koji je samo tri godine u loži (a i više) je »maloletan«, jer je u poznavanju »Kraljevske umetnosti« samo početnik.

I mi gledamo te »simbole« i pred nama se otvara vidik beskrajni... i mi se čudimo, čudimo — tim tajanstvenim simbolima, koji znače tako mnogo, tako silno mnogo!?

V. Slobodni zidari su »slobodni ljudi« »dobroga glasa«; dolaze u ložu, da zidaju »Solomunov hram«, »zgradu čovečanske ljubavi«, a njihov kamen za zidanje su ljudi, a »malter« je bratstvo. Divna će to biti zgrada sazdana od ljudi i sa sumnjivim »malterom«, bezličnim humanitetom, kao nastavak zgrade »iz doba Solomuna i Hiruma, kralja Tirskoga«. Slob. zidar treba da posjeduje u teoriji sve moguće vrline: ljubav, skromnost, nježnost, milosrđe, treba da se bori protiv laži, lakomstva i gordosti klevetanja — u praksi mi gledamo, kako se oni »bore za pravdu i istinu, protiv laži« i kako su saučesnici jednoga stalnog postupka »beskompromisne istine i demokracije«!?

VI. Svojstva pravoga slobodnog zidara. On mora da je odan »Bogu, Veri i Otadžbini« (o lijepa teorijo!), da je barem 20 god. star, pošten, »plemenit i bolećiva (!) srca«, skroman i udaljen od mržnje i osvete, velikodušan i darežljiv, postojan, uredan, umjeren, oprezan, dobar građanin, muž, otac, sin, domaćin, slobodan od predrasuda, istinoljubiv, hrabar, neustrašiv i t. d., i t. d. i tisuću drugih teoretski najljepših vrlina, jer — »svuda ga prate slobodno-zidarske oči«.

Ponašanje unutar lože mora biti u svemu najbolje, »mirno, pažljivo, pristojno i svečano«. U loži se ne smije govoriti glasno. »Ni u jednoj loži ne smije biti govora o vjerskim mišljenjima ili političkim (!) i porodičnim stvarima.

Izvan lože »treba izbegavati govor o sl. zidarskom radu u mešovitom društvu« — da se ne ističe na veliko zvono slob. zidarstvo. — »Nitko bez dopuštenja Str. nesme ništa pisati o slob. zid. redu niti se isticati kao njegov branilac. — Sve što bi neko doznao da se piše i govori o slob. zidarstvu, treba da saopšti... — U svim slučajevima, gde se tiče sreće, položaja i napredovanja (sic!) jednoga Brata, dužni smo da vodimo staranje.« — Očekuje se od sve Braće, da međusobno druženje i ophođenje gaje i šire prvenstveno i da ga svakoj profanoj družbi pretpostavljaju. — Isto tako očekuje se od njih s pravom, da ceo svoj život saobraze duhu i intencijama ovih nouka, koja u njihovom sopstvenom interesu »pa će se uveriti da to neće ostati nezapaženo ni nenagrađeno«.

Tako svršava ovaj »katehizis« s obećanjima i n a d a m a z a »n a p r e d o v a n j i m a«. Vidljivo je iz toga da slobodno zidarstvo sačinjava jednu tajanstvenu s e k t u, kao ostatak negdašnjih vremena, kojoj je svrha, da vlada svijetom postavljajući svima članovima kao vrhovno načelo i n t e r e s l o ž e i s l u ž e n j e l o ž i, a zatim i a p s o l u t n u p o k o r n o s t l o ž i i n j e n i m c i l j e v i m a.

Bez obzira na prava naroda, i sva pravila moderne demokracije — uza sve svoje u teoriji lijepe krilatice, — diktiraju lože pokrete i vladavine, koje su u n j i h o v o m i n t e r e s u. Naravno da im to svagdje ne uspijeva i imali su sasvim pravo narodni vođe Hitler i Mussolini što su razjurili to l e g l o ž i d o v s k o g a d u h a i oslonac m n o g i h n e n a r o d n i h p o k r e t a.

Ovaj »Katehizis« štampan je u 1000 primjeraka u tiskari Karića u Beogradu. Tu se tiskao i »N e i m a r«, službeno glasilo svih zidarskih loža. Č i t a v o v r i j e m e, dok se »katehizis« slagao i tiskao nalazio se u tiskari ,slobodno-zidarski brat Jov. Aleksijević. Kasnije je sa »katehizisa« istrgnut onaj dio, na kome je označena tiskara. Jednom čovjeku uspjelo je ipak da sakrije dva primjerka brošure — zato je i te kako kažnjen — morao je napustiti svoj redovan posao i udaljiti se od svojih bližnjih i doći u mjesto, gdje mu ne preostaje ništa drugo, već da u m r e o d g l a d i.

Slobodna-zidarska »braća« teško su mu se osvetila. Moćna je njihova ruka. A lijepe su teorije o ljubavi i bratstvu...

Tako u XX. vijeku, u doba socijalnih borba i naporna rada oko pametnih društvenih reforma postoji još uvijek neka, c r n a č k i m p r i m i t i v n i m d r u š t v i m a s l i č n a o r g a n i z a c i j a, koja u t e o r i j i propovijeda pravdu, istinu, ljubav i t. d., a u p r a k s i svojim tajnim, zakulisnim radom omogućuje najveće nepravde i čitavo ljudsko društvo ponizuje na stupanj prehistorije.

»P r o f a n e« oči vidjele su slobodno-zidarski »katehizis«: p r o f a n e ruke sigurno će znati u svoje vrijeme obaviti savjesno i s najvećom brižljivošću svoj posao.

R.—r.

Sociološki i ekonomski osnovi društvene reforme*) Iz niza javnih predavanja, koja je prof. A. Gosar održao na ljubljanskom sveučilištu — nastala je knjiga, koja svojim bogatim materijalom zadire u s r ž modernoga socijalnoga pitanja i u njegove sociološke i ekonomske temelje. Danas je kompleks socijalnih pitanja o d n a j v e ć e g a z n a č e n j a po ljudsko društvo i budući da o njihovom rješenju ovisi budućnost čitavoga čovječanstva, potrebno je, da se čim prije i sa što manje žrtava, ali i što savršenije provedu potrebne reforme. Problem milijuna nezaposlenih radnika, t. j. upravo problem p r a v a n a r a d, problem pravednih plaća, a i svi ostali društveni problemi danas upravo vape za rješenjem.

G. dr. Gosar sasvim ispravno smatra, da se svaki socijalni pokret treba prilagoditi prilikama svoga vremena i da treba uzimati u obzir s t v a r n e č i n j e n i c e, inače se daje na polje čistoga utopizma. Neoboriva realna načela, na kojima danas počiva ljudsko društvo su: načelo p r i v a t n o g a v l a s n i š t v a, načelo l i č n e s l o b o d e i r a v n o p r a v n o s t i i naročito načelo s l o b o d e i z b o r a r a d a i p o t r o š n j e i bez tih načela ne može se zamisliti današnji društveni život, odnosno, može se neka reforma, koja bi zadirala u te osnovne principe, provesti samo n a j v e ć i m n a s i l j e m.

Razlikujući osim filozofske još i socijalnu i najvažnije, ekonomsku stranu modernoga socijalnoga pitanja, g. prof. Gosar daje u sociološkom dijelu k r i t i k u m a r k s i s t i č k o g a s o c i o l o š k o g a s h v a ć a n j a, koje je i suviše jednostrano, jer ne računa s realnim činjenicama i priznaje samo k l a s n u b o r b u, a ne podaje važnosti društvenoj saradnji i pozitivnom radu na

———

*) Dr. Andrej G o s a r: Reforma društva. — Izd. knjižara G. Kona, Beograd. Cijena Din 60.—.

reformi današnjega društva. S druge strane, kršćanski socijalni pokret sasvim ispravno priznaje važnost uzajamnoga saradivanja sviju staleža i staleške uzajamnosti, ali istodobno ne vodi dovoljno računa o borbi, koja vlada među pojedinim staležima i zato ne odgovara potrebama današnjega vremena u svome dosadašnjem obliku, u kome je većinom samo kopirao marksizam.

Shvaćajući društvo universalistički, t. j. kao zajednicu, Dr. Gosar dolazi do zaključka, da je staleška uzajamnost nužna pojava u društvenom životu i da tom vrlo važnom načelu treba u društvu osigurati najvidljivije mjesto. Tako ideja korporativizma dolazi i kod dr. Gosara do svoje pune važnosti. Zato on odbacuje načelo klasne borbe, ali ga dopušta samo kao momentano taktično sredstvo tamo, gdje nema nikakvoga blažeg sredstva, koje bi omogućilo društvene reforme.

U pitanju evolucije i revolucije dr. Gosar je mišljenja da se kapitalističko društvo može uz potrebne reforme i bez revolucije preobraziti i da se na taj način mogu dobiti isti, ako ne i mnogo bolji rezultati. Ekonomska revolucija poremetila bi osnove današnjega društvenoga poretka i unijela u sve slojeve nered i zabunu, a sigurno je da ne bi ostvarila drugi bolji — borbom oko društvenih reformi postići će se možda uz nešto manje buke i bez mnogo praznih obećanja i sanjarija o nekom socijalističkom raju, da se društvo preobrazi u svojim temeljima.

Dr. Gosar prelazi na ekonomske osnove društvene reforme i odmah u početku pokazuje, kako su pogriješni ekonomski osnovi marksizma. O Marxovoj teoriji nadvrijednosti imade ono isto mišljenje kao i teoretičari konzumna zadrugarstva, t. j. da su primarni faktor, koji odlučuju o vrijednosti robe konzumenti (potrošači) i da jedino oni odlučuju o cijenama robe. Marksističko rješenje društvenih problema ne odgovara realnim činjenicama i načelima, koja vladaju u ljudskom društvu i zato bi svaki marksistički eksperimenat s »diktaturom proletarijata« svršio katastrofalno. A kršćansko socijalni pokret inače dosta srodan marksizmu pokušavajući da riješava ona mnogobrojna pitanja, koja je Marx »jednostavno uklonio sa svijeta putem revolucije«, udara na egoistički duh zaradivanja. Dr. Gosar misli da je to pogrješka, jer »moderni ekonomski život mora biti upućen na zaradu«. Isto tako smatra, da se ideja pravedne i obiteljske plaće ne može ostvariti bez promjena u čitavom društvenom uređenju. Dr. Gosar ne slaže se ni s mišljenjem kršćansko-socijalnoga pokreta o pitanju kamata, i smatra, da se oni ne mogu otkloniti u modernom društvu.

Današnjoj privredi, koju dr. Gosar naziva »privredom zasnovanoj na razmjeni«, nalazi on kao najvažnije osnove slobodu izbora rada i potrošnje te privatno vlasništvo. Konstatira, da je današnjoj privredi jedini cilj zarada i na mnogo stranica potanko opisuje karakter današnje privrede. Daje iscrpnu kritiku kapitalizma, a veliku važnost podaje potrošnji i štednji. On se ne slaže s mišljenjem da »narodna privreda treba da je upućena na podmirivanje ljudskih pokreta, a ne na zarađivanje«. Iako je istina, da je čitavoj današnjoj privredi glavni pokretač motiv zarade, ipak ispravnim ograničenjem toga motiva (na pr. putem konzumnoga zadrugarstva) društvo ne gubi upravo ništa. Ne vjerujemo zato da je istina ono što kaže dr. Gosar, »da bi sav ekonomski život nužno morao zamrijeti, ako bi se obziri o zarađivanju stavili tek na drugo mjesto« — jer kooperativni pokret, koji se bori protiv kapitalističkoga profita, ipak imade silnih uspjeha. Iako ostaje činjenica, da je zarađivanje važan faktor moderne privrede, to još ne znači da se ne bi smjelo ukloniti i ograničiti bezobzirno zarađivanje.

Od društvenih problema dr. Gosar se naročito dotiče problema pravedne razdiobe dohodaka i formulira zahtjeve da

1. svaki radnik treba da zaradi barem toliko koliko mu je potrebno za primjeran i čovjeka dostojan život.

2. Radnik s porodicom treba da zaradi toliko koliko je potrebno za izdržavanje čitave porodice.

3. Osiguranje protiv bolesti, nesreće i iznemoglosti.

Tu Dr. Gosar smatra da je ta pitanja riješiti vrlo teško, jer ona ovise o sveukupnom ekonomskom životu, a »odgovarajućim privrednopolitičkim i socijalno političkim mjerama mogli bi se u znatnoj mjeri približiti rečenom cilju«.

Opravdana su traženja da treba ograničiti bezradne dohotke, da se rad treba jednako razdijeliti na sve ljude — ali naročito lijepo naglasuje dr. Gosar socijalne dužnosti privatnoga vlasništva i socijalnu zaštitu nemoćnih.

Tako su u knjizi obuhvaćena mnoga socijalna pitanja, koja su danas od vanredno velike važnosti. Svi problemi moderne privrede raspravljeni su s mnogo poznavanja stvari; materijalom autor barata upravo savršeno. Knjigu bi trebao uzeti u ruke svaki intelektualac, pa i onaj »najradikalniji«, da vidi, kako se zapravo postavljaju socijalni problemi i kako se riješavaju. Nije to kao u socijalističkoj literaturi, gdje se ljudima slika neki zemaljski raj, od kojega nikad ne će biti ništa. Treba zaći u srž problema, kako je to zašao autor, pa će se vidjeti da se samo na realnim činjenicama u društvu i prema zakonima ekonomskoga života može reformirati moderna privreda i postaviti na nove temelje.

Ipak, ne bih se složio s autorom, da zadrugarstvo ne može primiti »na sebe svu modernu privredu, ili barem velik njezin dio«. Praksa govori drukčije. Na pr. u Engleskoj je jedan ogroman dio produkcije u rukama konzumnih zadruga. — Isto tako dr. Gosar ne definira dovoljno termine »konzum« i »potrošnja« i — jer ti termini znače u stvari jedno te isto — ne znamo više puta razliku između njih.

Možemo završiti s autorom: »komunizam i boljševizam nijesu Evropi ni najmanje potrebni, jer se sve što je u njima dobro može izvesti i bez žrtava, koje oni iziskuju.«

V. Rieger.

Ivan Đaja: Od života do civilizacije. Profesor fiziologije na medicinskom fakultetu sveučilišta u Beogradu Dr. Ivan Đaja, nakon što je 1918. nakladom Hrv. prirodoslovnog društva u Zagrebu izdao »Biološke listiće« i 1931. kod G. Kona, Beograd. »Tragom života i nauke« — objelodanio je ove godine ponovno kod Gece Kona niz bioloških refleksija »Od života do civilizacije«. U vezi sa oprekom materijalističkoga i vitalističkog naziranja, koji se problemi nalaze na dnu svakoga biološkog istraživanja, autor nastoji da nekako dovede u sklad činjenicu biološke smišljenosti (uzročnosti) s materijalizmom, bolje reći, želi — bar tako pisac sam to naziva, ostati materijalista a priznaje živom biću osebine »cjelishodnosti«. Ma da autor priznaje, da je, »pošavši sa čisto materijalističkog shvatanja života, uvidio, kao mnogi drugi fiziolozi i biolozi, da se živo biće ne da shvatiti rezultatom prostoga mehaničkog determinizma, kao što su tvorevine neorganske prirode« — to on ipak činjenicu, da »u uređenju, radu i razvoju živih bića ima nečega smišljenoga i cjelishodnoga, što neobično potsjeća na inteligenciju« — nastoji saglasiti sa materijalizmom. Knjiga »od života do civilizacije« je pokušaj da to izvede. Činjenicu psihičkoga kvaliteta naše kulture autor želi primijeniti na živi svijet, »koji ukoliko nam se njegova mehanička priroda potpunije otkriva, utoliko shvatanje njegova porijekla sve više vapije za jednom oduhovljenom mehanikom«. Oduhovljenom mehanikom? Zar to ne miriše po vitalizmu? — nehotice nam se nameće pitanje. Zapravo cijela je ova knjiga više vitalistička no materijalistička. Čudno da to pisac i sam ne opaža —; nerazumljivo da on to otvoreno ne priznaje. Jer reći: »nemamo dokaza da je i najprostije (!) živo biće samoniklo, t. j. da je postalo iz neorganske

materije bez učešća samoga života«... općenito živom biću priznavati »psihičku moć«, »teleološku moć« (žive materije) izricati potrebu priznavanja »oduhovljene materije«, govoriti o »preživjelom darvinizmu«, i »nedosljednom materijalizmu«, uvjerljivo se pozivati na dvojicu od najvećih fiziologa: Claude Bernard-a i E. F. W. Pflügera — te biologa H. Driescha etc., na primjerima pokazivati da teleološka razmatranja nisu štetna za exaktnu nauku, već korisna, itd. itd. — zar to ne znači biti vitalista?! Što drugo vele vitalisti odnosno neovitalisti? Predaleko bi nas odvelo da se upuštamo u pojedinosti — i mjesto nije ovdje zato —; ali biti vitalista ne znači ne priznavati fizikalno - kemijske zakone mehanike. Teleološka shvatanja ne poriču exaktnu nauku, jer ta shvatanja ne prkose zakonima materijalnoga svijeta. Tek laici smatraju da vitalizam znači nijekati zakone mehanike — time bi bilo oduzeto polje rada exaktnim naukama — i u svakoj nedovoljno poznatoj stvari i činjenici dozivati u pomoć nepoznanicu exaktne nauke »vis vitalis«.

Knjiga prof. Đuje je u svakom pogledu dobitak. Ako još uočimo razliku prema nekim razvikanim starijim profesorima zagrebačkoga sveučilišta, da se ovdje ovo gradivo važnih i interesantnih bioloških problema ne obrađuje jednostrano, onda nam vrijednost ovog djela još više odskače.

(—eis)

»Podanik« — Heinricha Manna. (Izdanje »Nolit« — Preveo S. Milović.) »Podanik« roman je lažnoga nacionalizma, koji je u epohi wilhelmovske Njemačke dolazio naročito do izražaja. Nije taj nacionalizam bio u smislu današnjega nacionalizma talijanskoga ili nacionalizma hitlerovih omladinaca, koji u svojim idealnim previranjima katkada možda pogriješe, ali usprkos toga sve se više približavaju cilju, koji se nalazi sadržan u misiji svakoga narodnog genija. U velikoj većini nacionalizam Diedericha Heszlinga, glavnoga junaka ovoga Mannova romana, je krivi nacionalizam, koji posjeduju policijski konfidenti i plaćeni sluge Kaiserova režima. Još kao mladić Diederich obavlja konfidentske poslove i svojim profesorima saopćuje potajno sve, što se događa u razredu. Kasnije se njegova narav ne mijenja i on u jednoj prilici igra ulogu obična agenta - provokatera. Diederichov nacionalizam ne nastaje kao posljedica ljubavi prema svojem narodu i — nije to nacionalizam emocionalni i intelektualni — već sasvim djetinjsko obožavanje Kaisera.

Doba wilhelmovske Njemačke nije toliko doba stvaranja nacionalnih osjećanja, već više jedno natražnjačko doba, kada se gradonačelnik Netziga mora ispričavati, da on nije kriv: »što Njegovom Veličanstvu za Njegova posljednjega boravka u našoj oblasti, nije upućen poklonstveni telegram«, — to je doba, kada je Kaiser izjavio: »poznajem samo dvije stranke, onu za mene i onu protiv mene« — i kad se Kaisera obožavalo, jer ono je »naš divni, mladi Kaiser čovjek od najizgrađenijih osobnosti, sjajnoga impulziviteta i najoriginalniji mislilac«.

»Jedini program: Kaiser! Moramo se pokazati dostojni velikoga vladara i razmrskati njegove neprijatelje« — takove i slične fraze ponavljaju Kaiserovi obožavatelji. On je za njih drugo božanstvo, a svi, koji o njemu prozbore makar jednu krivu riječ — njegovi su neprijatelji, antidržavni elementi. Pazi se na svaku njegovu riječ, na svaki mig njegovih mnogopoštovanih trepavica, na divnu muziku njegovih riječi, na svaki njegov gest. Kaiser je divan, veličanstven, neopisiv, srčan, hrabar, junačan, pametan, mislilac; ima sve epitetone — on je naš Kaiser! Na nj se misli u svakom času života, u prvoj bračnoj noći, pri krstitkama, zborovima i skupštinama, šalju mu se pozdravni telegrami, jer — to je rentabilan posao.

Nije nacionalizam konfidentstvo, intervencije i ostala trgovanja s nacionalizmima, Kaiserovim slikama i životopisima. Ludo divljenje prema Kaiseru, jer je on naš Kaiser, nije nikakova motivacija za idealni, već za trgovački nacionalizam. Takova »nacionalizma« bilo je i u wilhelmovskoj

epohi. a takovih »nacionalizama« može se naći još i danas. Kritika ovoga nacionalizma je bez sumnje nešto ispravno. Ali Heinrich Mann ne piše satiru samo na takav nacionalizam, već uopće i na svaki drugi. Kao internacionalac, židov, piše knjigu čiste socijalističke propagande, — ispravnom nacionalizmu u prilog ne navodi on ništa pozitivno.

Nema sumnje, u doba Wilhelma II. bilo je i takovih »nacionalista« à la Diederich Heszling, ali isto tako nema sumnje da su postojali i idealni nacionalisti, koji su iz ljubavi prema svome narodu i radi osjećanja, koje izvire iz narodne duše, izvodili svoj nacionalizam. Bilo je sigurno i takovih, koji nijesu tvrdili: tko je protiv Kaisera, taj je antidržavni elemenat, i koji nijesu poistovjetovali narod i Kaisera. Narod je drugo, a Kaiser je drugo. Narod živi vječno, a Kaiseru će danas sutra truliti kosti, makar i u sjajnoj porodičnoj grobnici.

Ideja pravoga nacionalizma ne isključuje pojam slobode, kulturnoga napretka, podizanja naroda. Danas nacionalna ideja je najzdravija ideja, jer prožeta socijalnim duhom kao nijedna druga, uzima u obzir sve staleže, vodi računa o svima — o seljacima, o radnicima, o građanima. Quasi - nacionalizam u obliku obožavanja Kaisera i Kaiserovih djela, mogao je jednom postojati. I monarhija također; jer u razvoju njemačkoga naroda nije se to dalo izbjeći.

Nacionalna ideja evoluirala je tokom stoljeća i postale ujedno socijalna ideja, jer danas ne može postojati pravi nacionalizam bez ogromnoga učešća socijalnosti. Hitlerov i Mussolinijev pokret to vidljivo pokazuju — oni su u najvećoj mjeri i socijalni pokreti.

Radi toga nije ispravno, da se Wilhelmovsko doba uspoređuje s dobom Hitlerovske Njemačke. U ovo malo vremena, što je Hitler na vlasti, on je u socijalnom pogledu načinio više, nego socijalisti u četrnaest godina svoga vladanja.*

I upravo zato, jer se wilhelmovska epoha isporeduje s Hitlerovskom, spaljena je ova knjiga na lomači.

Čisto negativna, kritička, satirička, ona ništa ne priznaje, već samo kudi, ruši i — prikazujući sve crno, smiješno i glupo, negira i sve ono, što je bilo pozitivno u wilhelmovskoj epohi. A da je i toga bilo — to neće moći nitko zanijekati.

U današnje doba pobjeda nacionalno - socijalnih ideja i konstruktivna rada za narod, socijalizam, koji nije ništa drugo do sada načinio, već samo stvarao raspre i sporove, raspirivao mržnje, koji nije gradio već rušio, pomalo nestaje, jer se i radnički stalež uvjerava, da mu se s njegove strane nameće suvišna borba, koja mu štetuje i priječi ga u njegovome napretku.

Danas nacionalno - socijalna ideja znači progres, a socijalizam kao u praksi skrahirani i životom pobijeni pokret znači reakcionarstvo.

Knjiga Heinricha Manna, kao tendenciozno socijalističko djelo, pisana je u stilu novinskih romana Uptona Sinclaire-a i Sinclaire Lewisa i treba priznati — interesantno. No svijet ne bi mnogo izgubio s njim da je i u cijelosti, a ne samo simbolički spaljeno na lomači, jer Mann potpuno niječe prošlost, — a nema sumnje, da je u prošlosti njemačkoga naroda bilo mnogo toga dobra, mnogo pozi-

*) Tako »Radničko Jedinstvo«, socijalistički i ljevičarski list navodi u br. 19.—20. od 3. IX. 1933., da je broj nezaposlenih pao od Hitlerova dolaska na vladu od 6,100.000 na 4,650.000 i da je osim toga od neregistriranih radnika uposleno oko 700.000 ljudi. Prema tome je nezaposlenost u roku od pola godine pala u Njemačkoj za dva milijona. Taj broj slaže se i s brojem osiguranika socijalnoga osiguranja. Koncem siječnja 1933. bilo je osigurano 11,487.000, a krajem lipnja već 13,378.000 radnika. Prije je na 1000 stanovnika dolazilo 96.2% besposlenih, a poslije Hitlerova dolaska na vlast pao je na 71.6%. Najveći dio radnika koloniziran je u Istočnoj Pruskoj, jer je tu vlada konfiscirala veleposjednička posjede.

Koji je pokret socijalniji i više radnički — nacionalistički ili socijalistički — na to odgovaraju sami ljevičarsko - socijalistički elementi!

tivna — na čemu treba dalje graditi i sagraditi, što je i Hitlerov cilj od socijalnih zala i socijalističkih fraziranja slobodnu Njemačku.

V. Rieger.

Eugenika i moral, napisao Dr. Andrija Živković, redoviti sveučilišni profesor.

Kako dolikuje jednom sveučilišnom profesoru od imena i ugleda Dr. A. Živkovića, djelo je napisano velikom erudicijom i temeljitom logikom. Svaki intelektualac bi morao ovo pročitati, jer sadrži riješenje i kod nas aktuelnih pitanja, koja se povlače po novinama pod nazivom »bijela kuga«, »bijela smrt« itd. Eugenika bi imala pokriti nemoralne porive duševno propalih ljudi. Djelo se isplati čitati i za osobnu naobrazbu. Stoji 25 Dinara. **K. Š.**

KNJIŽEVNOST

François Mauriac, novi »besmrtnik«. Poznati francuski romanopisac François Mauriac postao je nedavno članom Francuske Akademije, i to uz veliki broj glasova svojih novih kolega (28 glasova od 31). I ako vjerujemo u stvaralačku snagu François Mauriac-a i u njegov nesumnjivi talenat, ipak se nismo nadali da će se to dogoditi tako iznenada. Francuska Akademija predstavlja jednu od najkonzervativnijih ustanova francuskoga naroda. Njen zadatak se sastoji više u brižnom čuvanju stečenih dobara, nego u sticanju novih. Zato se i nalaze u Akademiji ljudi koji su staloženi i sređeni, koji su prošli doba mladenačkoga previranja i kojima preostaje još samo aureola najviše časti kao kruna njihovih dotadašnjih uspjeha. Istina, to ne znači, da »besmrtnici« više ne stvaraju.[1]) Naprotiv, oni se daju često puta na produkciju, ali ne krče novih puteva, ne traže novih smjerova. Još više, njihovi smjerovi nisu tako različiti, oni se svi mogu staviti »na desno« i ako imade članova Akademije, koji su u političkom i literarnom pogledu dosta lijevo. No, što to znači biti »lijevo« u Francuskoj, ako nije posve »lijevo«? Ta, jedan je Francuz nekoć dobro rekao, kad je napisao da čitava francuska politika ide s desna na lijevo, a ostaje na desno; to naročito vrijedi za vanjsku politiku.

Imajući ovo u vidu, nikako čovjek ne bi očekivao da će na pr. jedan André Gide postati članom Francuske Akademije. To bi bila jedna od najvećih senzacija, i to ne samo zato, što se je on, u zadnje vrijeme, upravo patetički izjasnio za boljševizam, već i zato što kida na više mjesta s tradicijom i sa prošlošću, što se grčevito bori protiv t. zv. puritanskog odgoja i sl.

Isto tako — i ako na posve drugi način — čudno izgleda da je François Mauriac postao članom Akademije. Doista, on je katolički pisac, što znači upravo protivno od Gide-a, ali valja naglasiti da je Mauriac katoličko-ljevičarski pisac po svom uvjerenju i po svojoj prirodi t. j. on je anima naturaliter christiana, što nikako ne ide skupa s staloženo-konzervativnim karakterom Francuske Akademije ni s njenim dobro-mislećim (les bien pensants) katolicizmom.

Po uvjerenju, François Mauriac spada, da ga tako nazovemo, u neokatolicizam. Po njegovom shvaćanju je kršćanstvo ne samo jedna od komponenata zapadno-evropske kulture, već je ono u prvom redu život u duhu Kristovom. Pa, na koncu konca, jasno je da ono što mi danas nazivamo zapadnom kulturom, da je to i previše isisano, da je to ožeto, da je izgubilo pravi duh kršćanstva i da je zadržalo samo njegov kalup i njegovu vanjsku formu. Mauriac se ne boji istine u tom pogledu, te on to stanje bez straha sablazni naziva stvarnom dekristijanizacijom. Mauriac rođen u običnoj društvenoj sredini, sisao je s majčinim mlijekom taj građanski moral, po kojemu čovjek Boga moli za svoju dušu, dok u mislima i životu, možda i nesvijesno, provodi u praksu posve oprečne principe. Taj kontrast između kršćanskoga duha i života onih, koji se pozivaju na Kristovu nauku nije mogao da ne padne u oči Mauriac-u. On je htio da s time radikalno obračuna: ili smo

---

[1]) Još se u Parizu nije zaboravila Gramatika Francuske Akademije i duhoviti odgovor g. Ferdinand Brunot-a.

kršćani i po imenu i po životu, ili pak mijenjajmo ime, pa se nazovimo poganima. To je t. zv. »la conversion de Mauriac«.

Interesantan je u tom pogledu jedan članak što ga je nedavno objelodanio André Maurois prigodom Mauriac-ovog ulaska u Akademiju. Između ostaloga, govoreći o Mauriac-u, Maurois opaža: »Čovjek, koji je zaslužio najveću mržnju nije grješnik već farizej. Ono što su, možda netočno, nazvali »obraćenjem« Mauriac-ovim, dira me, mene koji ne vjerujem, je u tome vidim korak duha, koji se slobodno udaljuje od udobna farizeizma, da sa novim silama krene prema milosrđu«.

Pored duha, pored spiritualizma, koji danas toliko svijetu fali, Mauriac upire u jednu drugu ranu: ljubav, i to ljubav i kao caritas i kao amor. U prvom slučaju traži od čovjeka žrtvu i samoprijegor, kao najidealniju podlogu za riješenje razvikane socijalne bolesti modernoga čovječanstva. Što se pak tiče amor-a, tu on traži iskrenost t. j. prirodu treba da vodi religija, koja — jer veže čovjeka s apsolutnim — ima uvijek puno shvaćanja za ljudske slabosti. I ako Mauriac katkada potsjeća na Pascala, ipak ne ide predaleko, a najmanje pak tako daleko da bi mogao na pr. opravdati jednu Phédre-u kao ženu »à qui la grâce a manqué«. U ovom pitanju se Mauriac nalaži na istoj liniji sa poznatim francuskim piscem Francis Jammes-om.

Po svojoj prirodi Mauriac spada u kategoriju pisaca kao što Pascal i Baudelaire. On shvaća svoje zvanje (mislim kao umjetnik) poput ove dvojice.

Pod dojmom ovoga nutarnjeg izgaranja[1]) dolazi Mauriac do neke vrsti pesimističkoga shvaćanja čovječanstva i života, naročito je pokolebana njegova vjera u ljude. U mnogim momentima vidi

[1]) Ungesättig gleich der Flamme
Glühe und verzehr' ich mich

F. Mauriac se sigurno bavio njemačkim filozofom Friedrichom Nietzscheom, te ga i spominje više puta u svom romanu »Le baiser au lépreux«.

previše crno. Njegovi romani vrve mračnim, tmurnim i unesrećenim tipovima. U njegovom romanu Genitrix, junak neki neženja od 50-tak godina živi pod uticajem svoje majke, druge Agripine.

Kroz godinu dana zbila su se dva značajna događaja u životu François Mauriac-a: bolest i ulazak u Francusku Akademiju. Iza bolesti, potaknut novim spoznajama klicao je u entuzijazmu »Život je veličanstven...« A poslije Akademije? Vidjet ćemo...

Interesantno bi bilo znati, kakvim će pravcem krenuti novi Mauriac: hoće li ući u akademski kalup ili će dalje kao pionir nove generacije utvrditi već zauzeto mjesto u plejadi one inteligencije, koja s toliko elana i snage propovijeda »proživjelu vjeru, koja je postala mesom«, kako kaže opet André Maurois.

K. k.

KULTURNI POGLEDI

»Zapisi o Sun Venu« i jedan nemotivirani napadaj. U »Obzoru« od 5. VIII. o. g. napisao je u članku »Zapisi o Sun Venu« g. Božidar Magovac, inače urednik i izdavač »Seljačkoga svijeta« i ove riječi:

»Karakterističan je ovdje jedan primjer iz najbliže naše prošlosti: Pisac »Moderne kolonizacije« i »Savremene Evrope« (Matica Hrvatska 1904., 1905.) pratio je tada u ogledalu najtipičnijeg evropskog centra zbivanje i odnosne probleme na čitavom globusu; požudno prebiranje svih »savremenih« priručnika obuhvatilo ga je svega, i ako je kasnije — pa i istovremeno — već odkretao akciju od ustaljenih naučnih metoda. Sjećam se tako, da je u spisima onoga vremena, pa i za vrijeme rata, iznosio neke opservacije i o događajima onkraj Žutoga mora.

Ta piščeva razmatranja bila su, kako se smatralo naravskim, sasvim u skladu s mišljenjem mnogih tadanjih kapaciteta u Evropi, dapače, on je taj sud izricao pozivom na njih. Pa kako je žalosno nepravilno i površno to mišljenje! Deset godina kasnije naš pisac iznosi potpuno oprečan sud o istim događajima i daleki

(?) Istok kao cjelina uklapa se u njegov opći nazor tako skladno, da to s udivijenjem zapaža pronicavi američki diplomata i dugogodišnji motrilac previranja u Aziji! (Upton Close — Joseph Washington Hall —: The Revolt of Asia, New York — London 1928. str. 129.)«

Analizirajmo malo ove riječi!

Znamo tko je pisac djela »Moderna kolonizacija i Slaveni« i »Savremena Evropa«! Znamo i to, da mu je g. Božidar Magovac bio barem iednom vrlo bliz. I kad nam je sve to jasno, pitamo se:

1. Što znače riječi, da je taj pisac »odkretao akciju od ustaljenih naučnih metoda«? Kakovu »akciju« i kakove su to »ustaljene naučne metode«? Čime motivira to tajanstveno »odkretanje« g. Božidar Magovac?

2. Na temelju čega tvrdi g. Magovac, da »požudno prebiranje svih »savremenih« priručnika obuhvatilo ga je svega« i zašto je, kada se govori o savremenim priručnicima potrebno riječ »savremeni« metati među navodnike i tako stvar ironizirati.

3. Koji su povodi bili tvrdnjama g. Magovca, da je mišljenje toga pisca »žalosno nepravilno i površno« i gdje iznosi pisac »potpuno oprečan sud o istim događajima«? Nije dovoljno nešto ustvrditi, a ne potvrditi citatima, jer to onda ne može nitko kontrolirati!

4. Zašto »daleki (?) Istok«, s upitnikom, i što opaža »pronicavi američki diplomata? Opaža li on: da se daleki Istok kao cjelina uklapa u njegov (piščev?) opći pojam tako skladno — ili opaža što drugo.

U djelu »Moderna kolonizacija i Slaveni« mi na pr. čitamo sasvim ispravne konstatacije, koje su i danas od važnosti o »žutoj pogibli«, o »japanskoj intelektualnoj invaziji u Kitaju« i o sredstvima te invazije. Pisac na pr. piše: »Japanci zamisliše, čim poprimiše evropske uredbe, dalekosežnu osnovu: da zagospoduju Kitajem i da se stave na čelo čitavom žutom plemenu te s njegovom pomoću zagospoduju većim dijelom Azije, a od tuda da odlučno stadu utjecati na sudbinu čitavoga svijeta!«

I doista, danas Japan ostvaruje upravo ono, što je još g. 1904. predvidio pisac »Moderne kolonizacije«. Ne znamo, možda je g. Magovac pronašao i koji drugi citat, ali ga je onda trebao citirati, — jer necitirati riječi, koje se napada kao neispravne, znači »odkretati akciju od ustaljenih naučnih metoda«.

No kad bi g. Magovac i imao pravo, što očito nema, u današnjim prilikama i uz današnje okolnosti, bilo bi sasvim suvišno, takovim tonom i na takav maskirani način, s toliko ironije i omalovažavanje pisati o čovjeku, čiju uspomenu štuje čitav naš narod. Ovakav neobrazloženi napadaj na ličnost toga čovjeka, koji se ne može braniti, pogotovo tri dana prije petgodišnjice njegove smrti i onako usput u jednom članku o Sun Venu, očito dokazuje da je sve to trebalo imati neku tendenciju!

Koju? — to bi nam možda mogao najbolje razjasniti g. B. Magovac. P.

Veze socijalista i slobodnih zidara. U »otvorenom pismu«, kojega su u »Socijalnoj misli« br. 4. uputili g. dr. Aleksandru Gahsu g. g. Mirko Kus-Nikolajev i Milivoj Magdić, nalazi se i ovo pitanje:

»Na koje se činjenice upirete, kada nas — ma i posredno — dovodite u vezu s masonima i njihovim metodama?«

Listajući Koraćevu »Povijest radničkoga pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji« (knj. III. str. 102.—110.) nailazimo na vrlo zanimive podatke, koji očito pokazuju, zašto i kako se može »dovesti u vezu« socijaliste (t. j. »posredno« i gore navedenu gospodu) i slobodne zidare.

Teško je doista nekome dokazati da je slobodan zidar, kada to nikome ne piše na nosu. I najrevniji sljedbenici slobodnoga zidarstva odriču se često da su članovi te organizacije. A opet tajanstvenost njihovih sastanaka, koji u mnogočem sliče na orgije u katakombama kod ne-

kih Zagorkinih romana, ne dopušta, da bi njihova imena izašla na javu. No ipak se dade približno naslutiti tko je sve član ove organizacije, jer se oni usprkos sve tajanstvenosti i gluposti svojih ceremonija često pokazuju i u pravom svijetlu.

Zbog izvjesnih prilika teško je otvoreno govoriti o toj stvari. Zato ćemo zasada samo citirati g. Koraća.

G. Korać priznaje da:

»odnos između ovog međunarodnog pokreta (t. j. slobodnog zidarstva) i socijalno demokratskog pokreta ima mnoge dodirne ali i odbojne tačke«

i konstatira te dodirne točke:

»sloboda mišljenja, međunarodnost, interkonfesionalnost, pa dosljedno borba protiv klerikalizma i političkog nasilja (!), pacifizam, nekonfesionalna nastava i t. d.

»Iz tih dodirnih i odbojnih točaka dolazilo je do saradnje, a i do sukoba između ova dva pokreta«.

Naravno da se:

»saradnja nametala tamo, gdje su zajednički ciljevi nametali kooperaciju«

ali ipak:

»saradnje i sukobi nijesu dovodili do drugoga oblika do li do ličnih veza ili kidanja tih veza«.

Drugo nijesmo ni trebali znati. Odgovor socijaliste g. Koraća o »ličnim vezama« sasvim je dovoljan na pitanje g. g. Kus-Nikolajeva i Milivoja Magdića. No da izgleda sve to previše teoretski evo podataka i o praktičnoj saradnji. G. Korać piše:

»pa tako nam manikaju podaci s ove autoritativne strane (dra. Preloga), koliko su slobodni zidari imali i kakovi su utjecaj vršili u hrvatskom radničkom pokretu«.

Ali g. Korać priznaje:

»tih utjecaja i veza je bilo«.

Dokaz je tome, što

»su u loži bili od radničkih vođa Vilim Bukšeg, Juraj Demetrović, a onda jedna grupa tipografa s pokojnim Nikolom Vukojevićem, urednikom »Slob. Riječi«.

No nije to sve:

»osim njih slobodni su zidari bili još nekoji pojedinci od utjecaja u pokretu«.

»U svoje se vrijeme govorilo, da je u loži i Ivan Ancel, ali ja to ne znam pouzdano. Znam tek toliko da je podržavao veze sa slobodnim zidarima i da je, po svoj prilici, uz njihovu pomoć, slomljen otpor vlasti i Ivanu Ancelu potvrđen izbor za ravnatelja zagrebačke okružne blagajne za potporu bolesnika«.

G. Korać je:

»od slobodnih zidara, koji je u radničkom pokretu imao veza, pa u svoje doba i sa Ivanom Ancelom, poznavao, sad već pokojnog, Peroslava Klovačevića...«

»Slobodni zidar bio je i nedavno preminuli dr. Franko Potočnjak, koji je ustao u obranu progonjenih socijalista... on je duže vremena s radničkim pokretom bio u vezi i saradivao u »Slobodi«.

I, eto, kako su se kod nas približavala dva pokreta:

»Živahna propaganda protiv klerikalizma kao neprijatelja moderne kulture i slobode prirodno je zbližila slobodne zidare i socijalnu demokraciju na način svojstven slobodnim zidarima«.

I. g. Korać navodi, gdje su sve kooperirali socijalisti i slobodni zidari.

6. VI. 1910. na antiklerikalnoj skupštini, kod generalnoga štrajka u Zagrebu, kod tipografskog štrajka u Katoličkoj tiskari (31. V.—4. IX. 1909.), kod protestne akcije radi strijeljanja španjolskog slobodnog mislioca Ferera, kod raznih umjetničkih priredba, posjeta izložbi i t. d.

I što je najvažnije:

»a prema svemu tome stoji samo jedan sukob: prelaz partijske »Pučke tiskare« u ruke nekojih slobodnih zidara pomoću J. Demetrovića, što je rodilo trzavicama u pokretu«.

U jednom od prošlih brojeva »Hrvatske Smotre« donijeli smo misli socijalističkih ideologa (riječi g. Koraća, rezoluciju socijalne demokracije u Ljubljani) u kojima oni u nekim za nas važnim nacionalnim pitanjima zauzimaju određeni stav. Takav isti stav zauzimaju i slobodni zidari i ako pogledamo cjelokupan njihov rad vidimo da je uperen samo u tom izvjesnom pravcu. A kad se

uzmu u obzir najnovije kolaboracije socijalne demokracije s izvjesnim sistemima, smjerovima i pokretima, onda tu mi zaista nemamo dodati ni jedne riječi.

Kolonizacijske neprilike. Osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća mnogo smo si razbijali glave o raseljivanju i naseljivanju našega seljaštva iz prenapučenih krajeva, naročito Hrvatskoga Zagorja, Gorskoga kotara i Like.

Tim se pitanjem bavio i h r v a t s k i s a b o r. Razna trgovačka društva interesirala su se kako bi i gdje provela kolonizaciju. Pojedinci su teoretski i praktično radili i nastojajali, najprije pojedinačno, kasnije i u grupama naseljavati Slavoniju, pa je i »Narodna zaštita« pod rukovodstvom dra. Gj. Basaričke, izvela nekoliko takovih uspješnih poslova.

Da se nije domaća kolonizacija svestrano razvila, kako smo željeli i nastojali, leži glavna krivnja na tadašnjem veleposjedu, koji u svojoj nepromišljenoj sebičnosti nije bio pristupačan razlozima, nije htio pridonijeti žrtvu ni pomoći, da se nađe prostora i tla za nove naseobine. Da su naša vlastelinstva shvaćala naš apel, koji smo podizali u javnosti za raseljivanje i naseljivanje domaćeg pučanstva, danas bi imali j e d n o r a z o č a r a n j e m a n j e i imali bi j e d n o p r e p o r o d n o d o b a v i š e i pravu blagodat za svoju sirotinju.

Vremena su prolazila u borbi za p o l i t i č k a p r a v a i tako se premala važnost polagala na ekonomski život, nije se gajila dovoljno misao, da se kolonizacijom može veoma podići naš narod.

Često nas je obilazila tuga promatrajući propast naše narodne snage. Bolovima u duši pratili smo kolonijalnu politiku u svijetu, kako si krči puteve napretku i blagostanju na tuđem neistrošenom i divljem tlu, dok se je naš seljak gušio i propadao i najposlije selio u Ameriku i Njemačku da privrijedi za dnevni život, premda je u srcu svoje domovine imao obilnoga zemljišta, gdje bi mu se moralo otvoriti vrelo najvećeg materijalnoga blagostanja. Tadašnja je vlast pred tom pomišlju ginula, od straha, f a v o r i z i r a l a j e p r o t u n a r o d n u a g r i k u l t u r u. A mi, koji smo imali smjelosti i snage nismo znali predusresti toj ubitačnoj politici. Kolika bi bila sreća, da se je barem pred 30 godina, kad se je najjače osjećala agrarna bijeda i nevolja našega pučanstva, s tom okolnosti odcijepila stanovita površina veleposjeda za raseljivanje. Ta amputacija bila bi spriječila mnoga poznija iskušenja.

Prenapučenost Hrvatskoga Zagorja, Gorskoga kotara i Like još postoji i ovo se pitanje ne može i ne smije zatomiti. Pučanstvo se množi, a siromaštvo zemljišta, ne daje mu ni toliko, da izbije što je najpotrebnije za život.

Nadošla je i nova pogibelj, nagomilavanje seljačkog proletarijata, koji se propašću industrije vraća na rodnu grudu. Ne nalazeći je kao vlastitu svojinu, ugrožava; jer je proletarac ogorčen na svakoga, pa misli, da nema što izgubiti.

Kako da se tomu zlu pomogne i doskoči?

Ako je zadaća i dužnost brigu i skrb voditi za n a r o d n i napredak, onda nam je prva i najsvetija dužnost, da provodimo n a j ž i v l j u a k c i j u za socijalnu slobodu prenapučene naše zemlje, da one elemente, koji su prekovišni i preteški za svoj rodni kraj svedemo na mjesta, gdje će naći ne samo svoj lični, nego i narodni spas. Stvoreno stanje može se popraviti. Ne smijemo dozvoliti, da se prilike pogoršavaju. Naš je davni ideal podizanje seljaštva m o r a l n o i m a t e r i j a l n o. Budimo si dosljedni i za budućnost.

Zagreb treba da u tom prednjači, da neogodivo organizira društvo za raseljivanje i naseljivanje domaćega pučanstva. Imalo bi svrhu, da ublažuje siromaštvo i bijedu pasivnih krajeva. Zakonitim sredstvima pomagati najpotrebnije seljačke elemente: u prvom redu da nađu utočišta, kad im zaprijeti pogibao. U agrarnim poslovima ozbiljno i odlučno promi-

cati uzvišene ciljeve narodnog napretka i snage. Od njih odvraćati i suzbijati odvratnu sebičnost koja ugrožava agrarnu politiku i pravedno ostvarenje napretka i slobode.

Ivan Zatluka

O ljudima bez socijalne svijesti. Svako biće hoće biti sretno na svoj način. Koliko ljudi toliko naziranja o sreći, toliko mišljenja o tome, kako da se dovine do sreće i toliko shvaćanja, kako da se život najbolje udesi. Netko je sretan u radu, neko u ljenčarenju, neko uživa u porodici, neko izvan doma — jednome je ideal mali zatvoreni krug, u kojem se kreće i gdje razvija svoju djelatnost, drugome bi bilo u takovim istim prilikama pretijesno i neudobno, njemu treba da živi životom velikoga stila, da se zanosi senzacijama, da štono riječ nema ni vremena da odahne od silne žurbe, vječne nervoze i zaposlenosti. Tumačenje sreće ovisno je o mentalitetu čovjekovom, o vanjskim prilikama, o siromaštvu ili o bogatstvu, jer što ne znači ništa za bogataša, može da usreći siromaha.

Ali odnos ljudi prema vrlo rastezljivom pojmu, kakvim možemo nazvati sreću, određen je ipak barem u glavnom, karakternim osebinama pojedinaca. Mi znamo otprilike, što je sreća za jednostavnijega čovjeka, a što za intelektualca, mi možemo približno barem da procijenimo, kakove su potrebe jednog duhovno osviještena i moralno jaka individua, a što zadovoljava prosiečnog čovieka ili karijeristu. Tako zauzimlju posebno mjesto i oni »čudaci« kako ih obično nazivamo, što se opredijeliše za jedan stav u životu. Oni imaju svoje određeno shvaćanje sreće, kojega se neobično čvrsto drže i od kojega gotovo ne otstupaju. Osamljenost ovih ljudi, njihovo izbjegavanje svake prilike, gdje bi mogli doći u dodir s drugima, a izvan onoga nužnog dodira, koji im nameće njihova služba ili položaj i ono čudno osamljivanje — sve to pretstavlja za njih zadovoljstvo i užitak, makar kako bilo to nerazumljivo shvaćanju drugih.

Kod muškaraca i kod žena, kod ljudi raznog položaja zbog raznih društvenih klasa, naići ćemo vrlo često na ovakove ljude, koji se odvajaju od ostalih i hoće da žive svojim vlastitim životom, nesmetani ni od koga, bez brige za druge, sami za sebe. Ne priznavaju oni dužnosti prema društvenoj zajednici, ne more njih nikakovi problemi, ne muti im mir jad ili potreba drugoga i dok je njima lično dobro, sve je dobro. Tu nema želje za učestvovanjem u nekom javnom radu, nema ideala za izgrađivanjem kulture. Bez prijatelja, jer se za prijateljstvo traži i ljubav i toplina duše i širokogrudnost, strani u vlastitoj porodici, tuđi svojim najbližima, ovi osamljeni pojedinci unose u svoju okolinu nepovjerenje, zazor i nelagodnost, koje se ne mogu otresti.

Isto tako, kako se teško snalazi čovjek-čudak, u društvu, ako se silom prilika u njem nađe, isto tako osjećaju se nelagodno i svi ostali, zbunjeni u njegovoj blizini, smetani njegovom prisutnošću, sputani u raspoloženju., dok su s njime zajedno. Svima je odlanulo onim časom, kada se izgubi takav čovjek. Nažalost i jest tako, da sama prisutnost ovakova čovjeka unosi neraspoloženje među prisutne, gasi zanos, izrugује radost i sili druge na svladavanje radi dobra odgoja, kako ne bi javno pokazali, koliko se u duši bune proti neželjene njegove prisutnosti. Razlika između njih toliko je velika na nitko ne pokušava na je umanji, a prirođena želja za udobnošću ne nuka ljude, da se odluče na ovakovo smiono djelo približavanja. U većini slučajeva to je bezuspješan posao, jer se ne zna kojim se načinom treba poslužiti, kakova sredstva treba pronaći i koje vrijeme valja izabrati da se približi donekle k cilju. Većina ljudi nije spremna da podnese stanovite žrtve, da ustraje u provađanju nakane i tako se događa da ih odbiju već prvi neuspjesi i oduzmu im volju da produže u ime humaniteta svoju akciju.

Borba između izolovana tipa i društva nije laka, je takav čovjek, razumije se, vjeruje, da je on u pravu da život udesi po vlastitoj želji, budući da je sreća stvar lična ukusa

i shvaćanja i tu on ne podnosi da se tko drugi umiješa sa savjetima i opomenama. U pitanju svoga ličnog prestiža silno osietljiv, budni čuvar interesa, koje smatra ugroženima, čim se pozornost drugih njegovoj osobi prikloni — vječno spreman da svoju individualnost uzdigne nad sve obzire i da je po mogućnosti ... što debljim zidom, čovjek-čudak zapravo muku muči da svoju ugroženu poziciju zadrži. Njegov cio život jedna je borba njega jednoga proti kolektivu, njegova je najveća briga da mu nitko ne pomuti uzorni red, koji je u svom životu zaveo i najveća je njegova radost, kada je interes od njega potpuno otklonjen i on može da provodi svoju zamisao i da uživa svoju sreću. Kakova je to sreća i o čemu ovisi, drugo je pitanje — koliko on s ovakovim duševnim raspoloženjem opterećen, koristi drugima i sebi, njega ne zanima, kao što je uopće daleko od toga da postavlja i odgonetava probleme.

Takav je čovjek uzdignuo svoje »ja« i leprša njime kao s pobiedničkom trofejom nad glavama ostalih bića, uvjeren da mora svima uliti strah u kosti. Njegova egzistencija, makar kako sićušna, za nj je jedini problem koji poznaje. Ovi ljudi što precjenjuju sebe ili se omalovažuju i nikada ne dolaze do ravnovjesja, zatim oni čudakovići, koji hoće pod svaku cijenu svoj mir i ne će da znaju što druge tišti, pasivni su tipovi, koji doduše obično ne nanose štetu, ali niti ne koriste, kako bi mogli da koriste da su se njihove pozitivne osebine razvile i da se nisu od društva klonili. Njihova sreća, makar koliko njima izgledala velikom, uistinu je okljaštrena za mnogo zadovoljstvo, koje čovjeku pribavlja svijest o nečijem prijateljstvu, o radu za opće dobro, o harmoniji ličnih osjećaja s osjećajima društvene zajednice, pa ne možemo odobriti njihov stav, niti možemo željeti da se takovi tipovi još više namnože. Uklanjanjem od njih i ako to jest najudobniji način da se izbjegne konfliktu, ne čini se ipak ono najbolje, što se može za njih učiniti i borba, makar i neugodna, ako dovodi samo do najmanjeg preokreta na bolje, već je opravdana i poželjna.

Naravno, pravi uspjeh postići će se kao uvijek tako i u ovom slučaju jedino kod najmlađih, koje se ne smije pustiti da se već u početku života odvajaju mišljenjem, osjećanjem i djelovanjem od svojih drugova, već treba u njima pobuditi smisao za drugarstvom i radom. Ipak i kod starijih, ako uspijemo da ih predobijemo za naše osjećanje u pogledu koje korisne, lijepe akcije, učinili smo već dosta i ne smije se omalovažiti ni najmanji uspjeh. Probuditi u čovjeku smisao za dobro, djelo je dostojno i najvećih napora, posijati zrnce iz kojega će niknuti prije ili kasnije interes za bližnjega, posao je, kojega je vrijednost veća nego što izgleda u prvi mah.

Ne od pasivnih već od aktivnih ljudi na svim položajima ovisi napredak u svijetu, ne od uspavanih već od probuđenih ljudi s društvenom sviješću očekuje se procvat kulture, bolji i ljepši život. Osamljenost je nedostatak ove svijesti — izolacija je letargično stanje u kojem nestaju vrline i životni se ritam zaustavlja umjesto da se unapređuje, pa zato ta osamljenost ne može biti onim oblikom sreće, koju ljudi osviješteni, prosvjećeni i etički prodahnuti treba da prigrle u životu.

Zdenka Jušić-Seunik

BILJEŠKE

Kongres druge internacionale. Nedavno je u Parizu održan kongres II. (socijalističke) internacionale. Kongresi II. internacionale bili su posljednjih decenija već obična pojava i od zamašna utjecaja na kulturno-socijalno-politički život. Ovogodišnji kongres po svom značenju nadilazi obične, redovite, iako značajne kongrese II. internacionale; on je važan ne samo po vremenu u kojem je održan, nego i po smjerovima, koje su se opažale unutar samoga kongresa — i po izdanim smjernicama.

Sigurno je, da je kraj pretežno moralne moći rimskoga katolicizma, kraj sile internacionalnoga kapitala, kraj nove sile boljševizma-komunizma i II. internacionala do nedavna zauzimala zavidno mjesto. Na međunarodnim forumima evropskih i izvanevropskih država socijalizam je bio dobro zastupan; u većini država on je imao duševnu vlast isključivo ili pretežno u svojim rukama; prodirao je u sva područja života i čovječje ličnosti, imao je svoju »socijalističku religiju, moral i odgoj«, svoju literaturu, »znanost« i umjetnost — a gdje to nije bio slučaj, znao je utjecati putem škole, najraznoličitijih dječjih i omladinskih, športskih i drugih društava, putem novina, romana, časopisa, kina i radija, t. j. svim sredstvima, kojima raspolaže suvremeni čovjek, na mišljenje modernoga društva. Socijalizam pretstavljen u II. internacionali imao je opširno i prilično izgrađenu teoriju radikalnoga reformiranja društva.

A danas? U Japanu, Rusiji, Italiji i Njemačkoj socijalizam je sravnjen sa zemljom, u Americi, Engleskoj, Čehoslovačkoj i Austriji jedva životari; tek u Francuskoj, Španiji i Belgiji socijalizam postoji, živi i, unatoč svoga broja i svoje starosti sličan je novorođenčetu, za koje se niti ne zna, hoće li ostati na životu, a kamo li što će iz njega biti. U ostalim državama nije socijalizam uopće vrijedan spomena. Jedva godinu dana nakon silne kongresne parade u Beču druga internacionala doživljava ovakovu sudbinu. II. internacionala, koja je htjela sebi svojatati ostvarenje »vijeka socijalizma« — nenadano je silno gurnuta u stranu i izgledi da će se od toga jednom oporaviti su gotovo jednaki nuli. Osim principijelne slabosti mnogo je pridonijela i nestašica jakih ličnosti. Fašizam, a naročito hitlerizam, našavši svoje utjelovljenje u Musoliniju i Hitleru, zadali su posljednji udarac »demokratskom« socijalizmu Ideja ličnosti smrvila je ideju broja bez kvaliteta. Baš ovaj primjer — udarac Hitlerovoga nacijonalizma — pokazao je nemoć samoga broja, koji stoji iza II. internacionale, a još više slabost mnogo razvikanih voda socijalizma. Nedavni kongres u Parizu bio je tek odbljesak realnoga stanja socijalizma u svijetu — ofenziva se pretvorila u beznadnu defenzivu; vođe su si međusobno predbacivali neodlučnost, slabost, pohlepu za položajem i novcem, idejno siromaštvo i t. d. — Konstatirali su očajno stanje socijalizma u svijetu, pokazali kako je silan konglomerat najrazličitijih mišljenja i smjerova taj socijalizam II. internacionale. Partijski papa francuskih socijalista židov Leon Blum izjavio je na kongresu, da je uspješan boj proti fašizmu i za ponovno uspostavljenje povjerenja radničkih masa moguć, tek ako se što skorije udruže II. i III. (komunistička) internacionala. Simptomatična je i karakteristična ova ponuda mira, veze i stapljanja (!?) druge trećoj internacionali. Da li je ova ponuda tek šahovski potez ili je prekretnica u životu II. internacionale ili formalni početak svršetka, likvidacije II. internacionale (i ustupanje »svih agenda« III. internacionali!) pokazat će budućnost.

(—els)

Bugarsko-talijanska smotra. Već treću godinu izlazi dvomjesečna smotra Italo-blgarsko spisanije za literatura, istori, izkustvo. — Rivista italobulgara di letteratura, storia, arte. Uredništvo je u Rimu, a uprava u Sofiji. Svrha je ove smotre, koju odlično uređuje Enrico Damiani, sveučilišni profesor i čuveni slavista u Rimu, da upoznaje Bugare sa talijanskom, a Talijane sa bugarskom književnosti. Donosi rasprave u oba jezika uz istodobne izvatke svih sastavaka u oba jezika. Godišnja je pretplata u Bugarskoj 100 leva, a u Italiji 30 lira. Spomenuti pisac je također i direktor biblioteke »Italijanska kultura«, koju u bugarskom prevodu izdaje literarne i historijske rasprave talijanskih autora.

Dr P.

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

HRVATSKA SMOTRA

ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVENI ŽIVOT

GOD. I. ZAGREB, STUDENI 1933. BROJ 10.

LIKVIDACIJA MIROSLAVA KRLEŽE

Nije tome davno, što su neki zagrebački građani protestirali javnim plakatom protiv toga, da usred hrvatske metropole drži predavanje o hrvatskoj književnosti čovjek, koji je o njoj napisao i ove riječi:

»Vreme je, da se spali i uništi i razbije najveću laž sviju naših sakrosantnih laži, legendarna laž nad lažima, laž hrvatske književnosti.« — »Sve što se danas zove hrvatska književnost jadna je ornamentalna tapeta. (Plamen 1. I.).

Ti zagrebački građani ustali su u obranu hrvatske književnosti i nijesu dali da g. Miroslav Krleža u srcu Zagreba pljuje posve slobodno u lice hrvatskom narodu i njegovoj književnosti i da vrijeđa zemlju, koja ga hrani. Tolerantnost i sloboda govora može ići samo do izvjesne granice. Ali teškim riječima i uvredama obasipati narod, nazivati ga »crvotočnim cvetom gnjile gamadi, što po lešini vonja«, »slepom Nemani, koja se zove Narod« i nazivati hrvatsku književnost »Paviljon papirnati i taj Magazin i ta Grobnica« i t. d., i t. d. — to sve prelazi vrhunac drskosti i bila bi ludost dozvoliti, da sve one uvrijede, koje je g. Miroslav Krleža stalno ponavljao, još jednom izreče u Hrvatskom glazbenom zavodu.

U obranu M. Krleže digla su se drugim plakatom ova lica:

Augustinčić Antun, Babić Ljubo, Batušić Slavko dr., Becić Vladimir, Bonifačić A. dr., Cesarec August, Cesarić Dobriša, Čengić Husnija, Delorko Olinko, Dujšin Dubravko, Feldman Miroslav, Feller Marijan, Gavella Branko, Grgošević Zlatko, Gusich Dora, Hegedušić Krsto, Hergešić Ivo dr., Ibler Drago, Jančiković Tomo dr., Jurišić Blaž dr., Kauzlarić Mladen, Kikić Hasan, Kombol Milorad, Kranjčević Stjepan, Kršinić Frano, Livadić Branko dr., Maričić Josip, Miše Jerolim, Miškina P., Nazor Vladimir, Planić Stjepan, Politeo dr. Ivo, Vranešić Đuro dr.

Nijesu oni ustali u Krležinu obranu finim riječima, već su nazvali sve one građane, koji nijesu mogli dozvoliti, da se vrijeđa naš narod u svojoj vlastitoj zemlji, »neodgovorni elementi«, »mračni tipovi«, a njihov protest »hajkom«, »nasrtajima«, »anonimnim napadajima s leđa« i »gnusnom akcijom, koja ide za ugušenjem slobodne hrvatske riječi.«

No ne samo to. Potpisnici ovoga plakata nijesu se poslužili samo uličnim sistemom vrijeđanja, već i sistemom hvalospjeva. Konstatirali su, »da se Miroslav Krleža u svom dosadašnjem radu nesebično i hrabro zalagao za jednu bolju budućnost hrvatskoga naroda« (na pr. u komunističkim revijama »Plamenu«, »Književnoj Republici«, »Savremenoj Stvarnosti«). Nazvali su ga »hrvatskim književnikom« i još više »najboljim predstavnikom današnje hrvatske književnosti.«

Ta gospoda izdala su javno Miroslavu Krleži, čovjeku bez minimuma nacionalne svijesti, svjedodžbu hrvatskoga patriotizma!

No ipak je M. Krleža opazio, da je doigrao svoju ulogu te da ga ne mogu spasiti ni svi oni potpisnici autoritetom svojih imena (uostalom njihov je autoritet nakon takvoga čina znatno pao u očima hrvatske javnosti). Stoga je potražio M. Krleža novo polje svoje djelatnosti. Uputio se u Beograd da zajedno sa Bogdanovićem pokrene novu reviju »Danas«. Novine su javile, da će list »Danas« zastupati u nacionalnom pogledu jugoslavensku ideologiju, a u socijalnom, da će biti zastupnik onih teorija, koje je Krleža već prije propagirao.

Za poklonike M. Krleže je taj bijeg u Beograd doduše neugodna, ali i poučna stvar, koja također znači konačnu likvidaciju Miroslava Krleže kao hrvatskoga književnika.

I. V.

OBILJEŽJE NARODA I NARODNOSTI

U mnogim ozbiljnim historijskim časovima svakoga naroda jest vrlo važno i aktuelno, da on znade, zašto je on uistinu narod i po čemu je narod.

Možemo lako opaziti, da ima naroda, koji u tome nijesu na čistu, te stoga u odlučnim svojim danima nijesu dorasli svojoj zadaći.

Možda nema ideje, koja bi tako snažno zavladala u dušama nebrojenih milijuna ljudi, a koja bi ipak bila njima samima tako nejasna i nepoznata, — kaošto je to nacionalna ideja. Sama objektivna vrijednost ideje ne biva time dakako nimalo manjom.

Koliko li je u više nedavnih decenija bilo kod nas političara, koji nisu smatrali potrebnim, da prije no što će stupiti u javni život, nauče bar to, šta je to narod. Vidimo po brojnim njihovim političkim govorima, koji su u prošlim decenijima ovjekovječeni u zapisnicima, da čak i prve političke ličnosti upotrebljavaju izraz »narod« za dva ili tri pojma, koji stoje u međusobnom potpunom protuslovlju.

Kao kuriozum navodimo, da poznajemo u Zagrebu takvih istaknutih pojedinaca, koji još danas smatraju sve Slavene jednim jedinim narodom (a da o drugim tome sličnim kuriozitetima ovdje i ne govorimo!). Svega toga ima dakle još danas, nakon stotinu godina iza panslavističkoga pokreta Jana Kolara.

Ta anarhija i desorijentacija u tako elementarnom pitanju ne može ostati bez teških posljedica, pa i nacionalnih katastrofa onih naroda, koji o sebi ni to ne znaju, koje su narodnosti.

Nekoji autori, koji su se dotakli i toga pitanja, pišući o narodnosti, znali su vješto izmaknuti odgovoru i otresti se toga predmeta, pozivajući se na to, da se na to pitanje uopće ne da odgovoriti, jer jedan narod ubraja u svoju narodnost ovo, drugi ono, te da se stoga ne da ni danas jasno definirati, što je narod i narodnost. No kada bi istinu bilo tako, tada ne bi ni jedan misaon čovjek mogao biti nacionalistom. On može živjeti i boriti se za svoj nacionalni ideal jedino onda, ako je uvjeren, da je narodnost neki apsolutni i nepromjenjivi pojam, što ga svaki zdrav razum može dokučiti. Naprotiv onaj skeptik, koji svako elementarno pitanje promatra kroz neku kantovsku maglu i svuda vidi devizu »Ignoramus et ignorabimus«, taj bi najbolje učinio, da najprije isto tako posumnja i u svoj vlastiti razum.

Po čemu se neko mnoštvo ljudi može i mora smatrati posebnim narodom?

Neki će na to odgovoriti nabrajanjem nekih objektivnih znakova i svojstava, kaošto su: tradicija, jezik, temperamenat, rasa, nacionalna umjetnost, narodno ime i t. d.

Drugi će mjesto svega toga reći: Jedini znak narodnosti, jedini faktor, koji čini neko mnoštvo ljudi narodom jest n a c i o n a l n a s v i j e s t.

Ono prvo jest o b j e k t i v a n faktor (ili bolje: niz objektivnih faktora), a drugo je s u b j e k t i v a n faktor.

No kako ćemo vidjeti, potrebni su neki određeni o b j e k t i v n i elementi, da možemo neki odsječak čovječanstva smatrati narodom, ali je potreban i onaj subjektivni elemenat (narodna svijest!).

Mnogi su kod nas skloni tome, da težište u stvaranju i postojanju naroda polažu samo na subjektivni faktor, dakle na nac. svijest. No takav narod bio bi odviše labilna i nestalna tvorba, kaošto sve ono, što je subjektivno. Gdje bismo u tom slučaju imali garanciju, da se taj narod ne će predomisliti i da ne će za 50 godina ili za 500 godina od naroda A postati narod B, t. j. novi neki narod?! A zašto se neki narod uistinu ne bi mogao na taj način predomisliti, ako nacionalna svijest ne mora počivati na nekom dubljem uporištu, na nekom nepromjenljivom i objektivnom faktu?!

Čovjek ne može baštiniti od roditelja neki instinkt, koji mu kazuje, da pripada baš ovom, a ne onom narodu. Kad bi nešta takova bilo, ne bismo govorili o narodnoj s v i j e s t i, već o narodnom i n s t i n k t u. No narodna svijest je zapravo neka vrsta spoznaje, a svaka se spoznaja osniva na nekim razlozima i nekim činjenicama. Narodna svijest ne može dakle biti neki praizvor narodnosti, nešto iskonsko, prvotno i čovjeku urođeno.

Višeput nam se doduše čini, a osobito kada promatramo impozantno strujanje i vrijenje nacionalne svijesti u širokim masama, da tu djeluje neki instinkt ovih masa ili bar neka njihova pouzdana ili skoro nepogrešiva intuicija. U tom smislu se kod nas često i govorilo o nekom zdravom instinktu mase. Da je tu nešto, što je z d r a v o, priznajemo, ali da je to baš i n s t i n k t, poričemo. Uopće o k o l e k t i v n i m instinktima te-

ško je išta tvrditi na osnovu današnjeg stanja psihogije. No ipak se te masovne psihološke pojave dadu jednostavnije i prirodnije rastumačiti. nego li kao instinkt ili kao intuicija. Na primjer: mi opažamo u masi neku ideju, koja je prividno nastala preko noći, a mi ne shvaćamo, kako se ona mogla tako brzo ukorijeniti i narasti. Ta se pojava nas u prvi mah doimlje kao djelo instinkta zato, jer mi sami nismo nikoga vidjeli, tko bi tu ideju bio u narod posijao, pa sebi tumačimo, da je »sama od sebe« postala, dakle iz neizvjesnog instinkta. No rješenje je te zagonetke vrlo jednostavno: Ima u svakoj masi anonimnih i nevidljivih sijača. To su neki. ne baš posve malobrojni, nepoznati, ali misaoni i duševno nadareni individui, koji su i sami obični članovi narodne mase. Oni po socijalnom položaju ne odskaču nimalo od svoga millieu-a, pa su stoga s tim milieu-om organski srasli i tako postaju vanjskome spektatoru nevidljivima i nečujnima. A ipak oni žestoko i neumorno ruju, a da sami i ne slute, kako je njihov posao važan, i — uspješan.

Takvi anonimni, a misaoni individui postali su dakle u širokim slojevima inicijatorima javnoga mišljenja, koje se nas doimlje kao neki snažni i neodoljivi instinkt, jer sebi ne možemo protumačiti, kako se neka ideja brzo u narod uvukla ili kako se neka stara ideja čudesno u narodu održala ili uopće, kako na pr. neuk seljak može mudro misliti. Kako vidimo, tu nije bio po srijedi nikakav instinkt, već obična razumska procedura, podupta dakako i drugim psihološkim funkcijama (čuvstvom. strastima i t. d.).

Isto tako nastaje i nacionalna svijest tek na bazi razumnog promatranja objektivnih činjenica, u kojima se očituje razlika između vlastitog naroda i drugih naroda. Prema tome nije subjektivna nacionalna svijest ni jedini ni glavni čimbenik narodnosti, već u najboljem slučaju samo sekundarni čimbenik. iako također bitan i nužno potreban za postanak narodnosti. Preostaju nam dakle one objektivne činjenice kao glavni faktor.

Taj glavni i odlučni faktor moramo potražiti između slijedećih mogućnosti, koje najvećma dolaze u obzir kao »narodotvorni« faktori:

1. Krvna srodnost, 2. nacionalni karakter. 3. jezik, 4. zajednička povijest i tradicija, 5. specifična kultura.

1. Krvna srodnost ne može biti odlučne važnosti po narodnost. Inače bismo trebali za svakoga čovjeka najprije istražiti njegovu rasu. njegovo biološko podrijetlo, prije nego li odlučimo, kojoj narodnosti mora pripadati. Morali bismo dakle za svakoga iznaći čitavu njegovu genealogiju kroz više posljednjih generacija. To je kod većine ljudi neprovedivo, a osim toga mi ne možemo nikome diktirati narodnost na temelju naših genealoških istraživanja. Ima lijep broj nacionalno svijesnih Hrvata, kojima ni jedan od roditelja nije bio hrvatske narodnosti, ni hrvatske krvi. Mi njima ne možemo poricati njihovoga hrvatstva, već ih moramo priznati pravim Hrvatima, jer imaju sve potrebne atribute hrv. narodnosti, a manjka im samo jedan atribut, koji nije bitan i odlučan. već akcidentalan i fakultativan. Vidimo i to u običnom životu, da i sama rodbinska krvna veza — osim najbližega rodbinstva — vrlo neznatno približuje ljude među sobom, a još znatno manje može imponirati našem su-

vremeniku ono rodbinstvo, koje je postojalo u najboljem slučaju u doba kralja Tomislava ili Dimitrije Zvonimira, pa se do danas već posve rasplinulo.

2. Drugo shvaćanje, koje bi imalo na prvi pogled nešto šansa, da se probije jest ovo: Mnoštvo ljudi tvori jedan jedini narod po tome, što sve te ljude spaja međusobno jednak ili bar vrlo sličan karakter, bilo tjelesni, bilo duševni, ma da i nijesu istog podrijetla i rase. Taj slični karakter mogao bi se doduše razviti i bez rasnog jedinstva pod utjecajem jednakih kulturnih, klimatskih, ekonomskih i t. d. prilika istoga ambienta. Pa ipak ni taj faktor nije odlučan po formiranje narodnosti, premda može biti dosta važan. Da taj faktor nije odlučan možemo najbolje upoznati kod nas Hrvata. Mi imamo vrlo raznovrsnih regionalnih hrvatskih karaktera. Dosta je spomenuti veliku razliku između ovih naših pet tipova: Zagorca, Dalmatinca, Bosanca, Srijemca i Ličanina. Tu ima čak kolektivnih kontrasta! Lako se može desiti, da će dva različita naroda biti među sobom po karakteru sličnija, nego li onih 5 regionalnih naših karaktera među sobom. A Prusi i Bavarci tvore također nesumnjivo jedan narod, premda su vrlo različita karaktera. Pri tome je i to interesantno, da Prusi imaju vrlo mnogo slavenske krvi, jer su progutali vrlo brojne polapske Slavene. Naprotiv Bavarci, koji su na glasu radi svoje blage i tople ćudi, imaju mnogo više germanske krvi, nego li Prusi. Kako vidimo, to se nikako ne slaže s običajnim šablonama i predrasudama o germanskom i slavenskom karakteru.

3. Treći pokušaj, da nađemo uzrok formiranju jednog naroda: jedan te isti jezik.

Svakako nam je materinski jezik drag. Ali u njemu nikako ne možemo osjetiti ni otkriti izvor svoje narodnosti. Ljubav prema materinskom jeziku jest nešto posve drugo, nego li ljubav prema narodnosti.

Već odavna govore Irci istim jezikom, kojim i Englezi, pa ipak, ima li na svijetu dvaju oprečnijih i različitijih naroda, nego li su Irci i Englezi?! Samo vrlo malen procenat Iraca poznaje stari keltski jezik, kojim su u davno doba govorili njihovi pređi. No to nimalo ne umanjuje bujnu irsku nacionalnu svijest, koja je kroz stoljeća ostala jednaka i nepromjenjiva.

Jednaki primjer vidimo kod Danaca i Norvežana, jer i oni govore istim jezikom, a ipak su to dva potpuno posebna naroda.

Takvih primjera ima mnogo.

Napokon i židovski narod pruža nam drastičan primjer ove vrsti. Židovi imaju u velikom dijelu Evrope njemački jezik kao materinski jezik, tako te nemaju ni pojma o hebrejskom jeziku, pa ipak im nitko ne može poreći, da oni tvore posebni židovski narod, koji s njemačkim narodom nema nikakvih nacionalnih dodirnih točaka.

4. Historijski razvoj. Ni historijsko zbivanje nema odlučne važnosti kao narodnotvorni faktor, ako tu mislimo pretežno državno-političku povijest, kaošto bi to proizlazilo po starijem poimanju povijesti i njezina opsega.

Koliko li ima primjera, da je stoljećima živjelo po nekoliko naroda u jednoj državi, a da ona ipak nije uspjela stvoriti jedan narod. To vi-

dimo u Švajcarskoj, vidimo i u Engleskoj, premda je tu još k tome bio i isti jezik. A ima i ovakvih slučajeva: jedan je narod živio više stoljeća u dvije ili više država, pa ipak je ostao jednim jedinim narodom (Poljaci, Rumunji, Nijemci i t. d.). Kaošto u prvom slučaju nije historijski razvoj bio toliko jak, da združi i amalgamira raznovrsne narode, tako u drugom slučaju nije bio toliko jak, da jedinstveni narod rascijepa u nove narode. Državni život ne može dakle sam po sebi formirati narode.

5. Kultura. To je onaj glavni i odlučni faktor, po kome nastaje neki narod. To je ona specifična narodna kultura, koja nastaje nakon niza stoljeća kao rezultat svijesne ili nesvjesne duševne suradnje u nekoj životnoj zajednici. Svaki narod ima poseban oblik kulture i po njemu se razlikuje od drugih naroda. — Narod je dakle kulturna zajednica mnoštva ljudi, nastala opsežnim skupnim kulturnim razvojem u prošlosti. Zato je i definirao narodnost Oswald Spengler ovako: »Stil neke kulture, to je nacija.«

Ta lapidarna rečenica vrlo utjecajnoga kulturnog historika kazuje nam više, nego li kakva službena definicija. I uistinu, koliko ima naroda, toliko ima stilova kulture, a moglo bi se reći i toliko kultura, ako shvatimo kulturu u nešto užem značenju. U tom smislu tvrdi i E. Goldscheider (Wege u. Ziele d. polnischen Kultur), da »ima toliko kultura, koliko kulturnih nacija«. Jedan drugi autor (Diesendruck) kaže: »Ima jedna civilizacija, a mnogo kulturâ«. S time se podudaraju i riječi jednoga između najvećih filozofa XX. vijeka, Maxa Schelera, koji naglasuje, da je civilizacija internacionalna, dok je kultura nacionalna (Der Genius des Krieges). A pri tome valja uvažiti, da je civilizacija po vrijednosti svakako niža od kulture. Citirani Diesendruck karakterizuje to dvoje ovako: »Kultura je skup dobara, stvorenih po nekoj duševno srodnoj ljudskoj zajednici, — ona je stil, karakter. Civilizacija obuhvaća sve uredbe i reforme, koje se čine radi čim većeg olakšanja materijalnih i duševnih mogućnosti razvoja, — ona je tehnika, konvencija«.

Na ovome polju vrlo kompetentni pisac Bluntschli (Lehre vom modernen Staat), potvrđuje našu definiciju naroda: »Mi razumijemo u njemačkom jeziku, isto tako, kao i stari Rimljani u latinskom jeziku, pod »nacijom« kulturni pojam.«

Od naših hrvatskih autora je pobliže obradio to pitanje prof. Lukas u godišnjaku »Matice Hrvatske« 1925. On kaže ovako: »Narod je duhovno kulturna zajednica, a njenu bit tvore... kulturni elementi...«

Isto kao gornji autori tvrdi Masaryk (u svome djelu o ruskoj povijesti i filozofiji): »Narodnost, nacionalni karakter ili »duh« ne očituje se samo u jeziku, nego u raznolikim običajima i navikama, u načinu naselja i stana (dom, selo, grad), u radu i gospodarenju, u pravu i državi, moralu, religiji, znanosti i filozofiji, obrazovanju i umjetnosti, — sve te dijelove zajedničkoga sadržaja smatramo nacionalnim obilježjem.«

No dok nastane ova kulturna zajednica, koju zovemo narod, mora proći više stoljeća, kako to naglasuje i Seipel u svome djelu »Staat und Nation«. A čim je neki narod već nastao i poprimio svoje glavne na-

rodnosne oznake, tada više ne može iz njega nekom evolucijom i preobrazbom nastati neki novi, t. j. neki drugi narod, kojega dotle nije bilo. Naprotiv taj narod, koji je već stekao svoju fizionomiju, može se tijekom vremena samo još jače ustaljivati. Svaki individuum teži da svoju individualnost pojača, čim je u sebi osjetio svijest individua i egzistenciju individua. To vrijedi i za kolektivne cjeline, kaošto je to narod, jer i u njemu živi i vlada svijest individualnosti.

Egzistiranje nekoga naroda može prestati samo drugim načinom, naime asimilacijom, — pretapanjem u drugi, tuđi narod, koji već otprije postoji. Takva asimilacija dakle znači uništenje onoga naroda, a ne njegovu preobrazbu, jer sve njegove bitne osebine moraju propasti, a tek nebitne se mogu eventualno pridružiti kao baština drugome tuđem narodu, koji ga je progutao i asimilirao.

Narodnost je već po svojoj biti ekskluzivna u tom smislu, da čovjek ne može pripadati dvjema narodima. Štoviše on ne može pripadati dvjema nacionalnim skupinama ni na taj način da bi pripadao i nekom širem nacionalnom tijelu i nekom užem nacionalnom tijelu. Čovjek bi mogao biti članom i te šire i uže nacionalne zajednice samo onda, kada bi egzistirala dva stupnja ili ranga narodnosti, viši i niži, a toga nema, te se nije nitko do danas našao, tko bi to kušao ozbiljno tvrditi, ako uopće bar približno znade, ili naslućuje šta je to narod. Toga nacionalnog dualizma nije nikada i nigdje bilo na svijetu ni u prošlosti ni u sadašnjosti, otprilike isto onako kao što nije bilo religioznog dualizma, t. j. istovremenog pristajanja uz dvije različite religije, niti uz neku višu i ujedno uz neku nižu vrstu religije »iste vrsti« (što je uostalom i logički nespojivo).

U nacionalnoj ideologiji potrebni su jasni pogledi i čisti računi. Jedino tako će nacionalni ideal postati velikom i moćnom pokretnom silom u narodnoj budućnosti.

Dr. A. Čepulić

RAZVOJ NAŠE SOCIJALNE IDEJE

I.

Svojim pismom od 25. travnja 1848. ban Josip Jelačić ukinuo je u Hrvatskoj kmetstvo. Tako su s hrvatskoga seljaštva zbačeni okovi stoljetnoga feudalizma, ali ipak, to mu ne bijaše dovoljan poticaj na neku jaču ekonomsku, prosvjetnu i političku aktivnost. Hrvatsko selo i dalje je spavalo tvrdim snom, seljak je mirovao i sasvim pasivno pratio dalnji razvoj događaja. Za seljački narod nastalo je novo doba, ali mekana i lirska hrvatska duša nije osjećala potrebu, da reagira na patnje, muke i zlostavljanja. Sela su poplavili lihvari i zelenaši, Židovi i doseljenici, podigli kuće, krčme i trgovine, — tu su živjeli od muke i znoja siromašnoga seljačkoga naroda. Velika većina inteligencije bijaše daleko od sela, pa i nije shvaćala, da najveći dio hrvatskoga naroda živi po seljačkim domovima i da je to narod, već se gubila u epski širokim raspravljanjima o adresama, nagodbama i ostalim državopravnim pitanjima. Do-

duše i to bijahu stvari od ogromnoga značenja, jer je o njima ovisila čitava narodna budućnost, no sigurno je, da se ipak premalo brige posvećivalo kulturnom, ekonomskom i političkom radu na selu.

Godine i godine trajalo je to zatišje na hrvatskom selu. Malo je tko shvaćao, da jedna dugotrajna, planska i principijelna pasivnost sa strane najvećega dijela hrvatske inteligencije ne može narodu kao cjelini nikada i ni u kojim prilikama donijeti ništa dobra i da je upravo grijeh i zločin prema vlastitome narodu, kad oni, koji mogu nešto da učine, puštaju da se narod ekonomski izrabljuje, da propada i sve više slabi. Inteligencija nije shvaćala narod, a narod nije mogao razumjeti inteligenciju. Zato su i svi pokreti, koje je inteligencija povela, ostali narodu tuđi, daleki i nejasni. Pa i sam ilirski pokret nije u seljačkom narodu našao značajnijega odjeka i oduševljenih pristaša, jer postavljen na mnogim krivim premisama nije odgovarao sastavu i mnogovjekim težnjama hrvatskoga i narodnoga duha. Ilirski pokret bijaše prihvaćen od građana i jednoga dijela plemstva i svećenstva, ali seljački narod nije se nikada mogao uživiti u duh toga odozgo stvorenoga pokreta. Radi toga nije uzeo u njemu vidnoga učešća. S ilirizmom se zanosila ponajviše samo građanska omladina. Njezino oduševljenje bijaše opravdano tek ukoliko je išlo za afirmacijom hrvatskoga jezika i hrvatske narodne misli, ali već samo ime ilirsko, umjetno stvoreno i nepoznato seljačkome narodu, onemogućilo je jedan trajan, snažan i realan pokret.

Prvi, koji je prouzročio vatreno i uzburkano gibanje širih narodnih masa, bijaše dr. Ante Starčević. I on je doduše u mladosti slijedio ilirizam, ali onda to ne bijaše nikakovo čudo, jer tko nije bio Ilirac, zvali su ga odmah mađaronom. Postojale su samo te dvije struje, a oni, koji su htjeli biti Hrvati brojili su se također među mađarone. Starčević, kao živ i poletan duh našao se u svim rodoljubnim akcijama, i kod demonstracija i kod izbora. On s pravom smatraše: »Tko se nije u svojoj mladosti znao zanijeti, tko nije kao mladić i kao đak sudjelovao u ovakovim pokretima, tko se nije isticao u javnosti ma čim, taj je sebičnjak, prodanac, gnjil u svojoj duši, taj je rođeni slavosrb.« Stari pjevaše također pjesme u »Danici« i u ostalim ilirskim listovima, ali ne za dugo. Kad ilirska zvijezda počinje blijediti, on postaje pjesnikom pravaške, nacionalne i političke, orijentacije.

Strahoviti apsolutizam, od g. 1849.—1860., koji bijaše Hrvatima hvala za njihovo junačko držanje u borbama protiv narodnih i austrijskih neprijatelja Madžara, može djelomice opravdati nerad hrvatske inteligencije u to vrijeme, ali ga sasvim ne može ispričati, pogotovo, jer se njezin dosta velik dio prodao tuđinu i radio protiv svoje vlastite braće. Nemoral i nekarakternost javlja se pod svim apsolutizmima, ali u petom i šestom deceniju prošloga vijeka dosiže vrhunac. Beznačajnici mijenjaju svoja hrvatska imena u njemačka, imena gradova se germaniziraju, a ono što je najogavnije od svega, konfidentstvo, uhodarstvo i špijunaža, dolazi u svoj pravi zamah. Hrvatska je postala policijska država i naravno da u takovim prilikama nije bilo lako raditi. I Starčević i Kvaternik izgrađuju svoju ideologiju,, rade što mogu i bave se uglavnom književnim

radom. Tek kad je Austro-Ugarska poražena kod Solferina i izdana listopadska diploma, omogućen je življi i sistematskiji politički rad.

U takovim se prilikama rađalo Starčevićevo pravaštvo, kao simbol borbe za narodna prava, pa je razumljivo da zato nosi sve oznake ekskluzivno nacionalnoga pokreta. Pravaštvo je nastalo u takovo doba, kada je nacionalna ideja potpuno zaokupljala duše, pa stoga i nije moglo zadobiti forme izrazito socijalnoga pokreta. No i pravi nacionalizam po svojoj naravi je također socijalan i zato Starčevićev program znači u hrvatskoj povijesti nesumnjivo značajan progres. On je svijestan činjenice, da će se u narodu moći solidno raditi tek onda, kad se Hrvatska što više udalji od Austrije i zadobije što veću slobodu. Stari hoće da se najprije riješi nacionalno pitanje i tek onda kada nestane izrabljivanja sa strane tuđinca, i kada se porez ne će morati slati u Beč ili Peštu, već će se moći upotrijebiti samo za podizanje zemlje, koja ga plaća, tek onda moći će se govoriti o radikalnom i definitivnom rješenju svih socijalnih pitanja. No on ipak nastoji da pravovremeno nekako dovede u sklad i jedno i drugo pitanje i zato se postavlja na ispravno i demokratsko stanovište: »Stekliši (t. j. pravaši) uče, da nema pravoga, velikoga gospodina izvan naroda i zato ne mare ako sutra propadnu sva naša gospoda.« A već g. 1866. on u hrvatskom saboru ustaje i traži da se uzakoni takovo seljačko zadružno pravo, po kojem se ne bi mogli dalje komadati i uništavati seljački posjedi.

Stari nije socijalni reformator većega značenja, on je u prvom redu bard i junak nacionalne misli, ali se ne može reći, da on nije vodio brige i o ekonomskom podizanju naroda. Njegova beskompromisna pravaška politika je čista etika, on ide za tim da odgoji prave i potpune muževe i da političkom akcijom omogući ekonomski i socijalni rad. Pravaštvo je široko pučki politički pokret, izgrađen po Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku na osnovici osjećanja, koje se kroz decenija sakupljalo u narodnoj duši i zato je to prvi hrvatski narodni pokret, koji je zauzeo tako široke dimenzije. Stari je popularan u svim slojevima naroda, jer je nosilac one političke ideje, koja najviše odgovara narodnome biću.

Starčević bijaše seljačko dijete, živio je gotovo kao seljak i pokopan je na seljačkom groblju u Šestinama. Kvaternik se čitav svoj život borio pod zastavom svoje domovine Hrvatske za prava i slobodu seljačkoga naroda i za taj narod poginuo je kod Rakovice mučeničkom smrću. Ali niti Starčević niti Kvaternik nijesu imali posve jasnih koncepcija o jednom izrazito socijalnom, seljačkom pokretu, koji će u jednom valu ponijeti sa sobom hrvatski seljački narod. Obojica izgradili su zajedno veliki i neumrli program političkoga djelovanja, ali hrvatskom selu to ne bijaše dovoljno.

Ono je čekalo svoga socijalnog ideologa. Nacionalni program izašao je iz naroda i postao je njegova svojina, ali socijalni program pravaštva onda je još premalo izgrađen, a da bi mogao zadovoljiti hrvatsko selo, koje se upravo tih godina nalazilo u vrlo teškim prilikama.

II.

Mladost Stjepana Radića bijaše burna i raznolika, ispunjena putovanjima, demonstracijama i zatvorima i što je najvažnije, upoznavanjem duše seljačkoga naroda. Proučavajući hrvatsko selo Radiću sviće pred očima i on uviđa, da dotadašnjem gradskom patriotizmu nedostaje glavno i najljepše, ljubav prema živome narodu, onome narodu, što se muči po selima, ore, kopa i radi od zore do kasnoga mraka. čezne za boljim, ljepšim danima, trpi i luta u kaosu ideja, a nitko mu ne pokazuje put. I ta svijest, da je taj seljački narod srž čitavoga narodnoga bića i da o njemu ovisi narodna budućnost, upravljala je svim koracima i svim djelima Stjepana Radića.

Stariji brat Stjepanov dr. Ante Radić izgradio je ideološku osnovicu hrvatskom seljačkom pokretu. On je po svojoj naravi ideolog, učenjak i velikan duha, dok je Stjepan više čovjek akcije, organizator i govornik. Autor »Osnove« zacrtao je smjernice, prema kojima je Stjepan vodio svoju seljačku politiku, koja traži u prvom redu vraćanje inteligencije k selu. G. 1904. ideja novoga seljačkoga pokreta postaje realnošću, jer se osniva hrvatska pučka seljačka stranka s veoma naprednim političkim i socijalnim programom. Na čelu stranke nalazio se od njezina osnutka pa sve do svoje smrti sam Stjepan Radić, on bijaše vođa, apostol i prvi borac za slobodu seljačkoga naroda.

Pod seljačkom politikom Radić kao najvažnije razumijeva socijalnu akciju. Zato i u svojem programu (još g. 1903.) meće na prvo mjesto svoje ekonomske zahtjeve, zatim kulturne i tek na koncu državopravne i političke. Prema nacrtu programa hrvatske seljačke stranke, koji je izradio Radić, ona traži: carinsku zaštitu za sve poljodjelske proizvode; zakon, po kojem se najpotrebniji dio seljačkoga pokretnog i nepokretnog imetka ne će moći prodati na dražbi; osnutak seljačke banke, ukinuće zemljarine, gospodarsku naobrazbu svih upravnih činovnika i ukinuće svih globa i posebnih honorara za komisije. Iste godine preporuča u »Hrvatskoj Misli« hrvatske seljačke zadruge Raiffeisenova sistema, a pobija madžaronske, državne vjeresijske udruge. Interesantno, da su u isto vrijeme, kad je Radić započeo među seljaštvom svoju političku akciju, neki svećenici i učitelji započeli zadrugarskim radom na selu i da su tih godina, neovisno od hrvatskoga seljačkoga pokreta osnovane prve zadruge.

G. 1910. u svom opširno govoru u hrvatskom državnom saboru, Radić iznosi ne samo svoje misli o hrvatskom državnom pravu, nego i glavne smjernice svoje agrarne, ili seljačke politike. Dubokim riječima i s mnogo erudicije razvija on svoje uvijek aktuelne ideje: »U riječi »dom« je sav agrarizam, sva seljačka politika. U njoj je ne samo program seljačke stranke, nego i budućnost prosvjete evropske i u opće čovječanske.« — »U ovoj je riječi »dom« po mom dubokom uvjerenju sva naša jakost. Prema tome je program seljačke stranke vrlo jednostavan i napose za Hrvatsku veoma jasan. Reći ću to u dvije do tri riječi. Naša je prva zadaća te domove braniti i unapređivati, a druga je naša zadaća veliku domovinu, koja se sastoji od tih malih domova,pretvoriti ne možda

u Belgiju, ili u Švajcarsku, ne, nego u Dansku. Treća je zadaća učiniti iz tog seljaštva onaj politički faktor, koji će izgraditi našu domovinu kao državu onako, kako mi svi to želimo pa i nastojimo.«

Prilike, u kojima se hrvatski seljački pokret razvijao u svojim počecima nijesu bile ni najmanje idealne. No Radić ne sustaje, izdaje »Hrvatsku Misao«, a kasnije »Dom« i »Božićnicu«, drži sastanke i u neprestanom je kontaktu sa seljačkim narodom. To je njegov elemenat. Autohtona hrvatska narodna kultura ga zanosi, u njezinoj samoniklosti on gleda temelj narodnih prava. Putuje selima i svagdje i u svim prilikama propovijeda o slobodnim seljačkim domovima i slobodnoj narodnoj domovini, o seljačkom duhu, snazi seljačkoga staleža i konačnoj pobjedi seljaštva i narodne misli.

Uvijek, i prije i poslije svjetskoga rata, Radić stoji na čvrstom stanovištu, da iz hrvatskoga seljačkoga doma ima da nikne klica sveljudskoga preporoda, — u izvršenju ove misije se i sastoji mesijanizam našega naroda. Kulturu seljačkoga doma, kao kulturu čovječnosti, dobrote i rada, uzdiže on u najviše moguće sfere, o seljačkome domu on uvijek govori s nekim prizvukom naročitoga poštovanja.

»Dok pojedinac nema svoga doma nije potpun čovjek; tako i narod, dok nema svoje države, nema svoga gospodarstva.« Seljački dom, seljačka zadruga je od davnine poznata hrvatska društvena uredba, ona je pratila hrvatski narod u svim njegovim velikim danima i u svim njegovim bolima i bila je u svim prilikama temelj narodnoga života — to sve postavlja si Stjepan Radić vizionarskom snagom pred svoje slabovidne oči, ali on vidi dobro, da se u seljačkom domu nalazi vrutak netaknute narodne snage, narodnih pjesama, igara i običaja i što je najvažnije, da se u tom malom seljačkom domu nalazi rješenje.

»Svaki seljački dom je mala država i svi domovi naši vezani su jednom težnjom, jednom vjerom i jednom ljubavlju, to je naša domovina seljačka — Hrvatska!« Uz seljački dom vezane su sve uspomene seljakove, sva prošlost i budućnost njegova, zato seljak voli dubokom ljubavlju onu svoju malu kućicu i onu blatnjavu i našu hrvatsku grudu. Solidarizam seljačkoga doma divan je i uzoran.

Stjepan Radić, iako u prvom redu vođa seljačkoga naroda nije nikada vodio isključivo klasnu politiku. To mu i zamjera u svojoj kritici njegova rada i njegove ličnosti August Cesarec: »Gosp. Radić je danas (g. 1925.), sa cijelom svojom »besklasnom« ideologijom nacionalizma postao zbirna os sviju društvenih klasa u Hrvatskoj, ili kako on to kaže »cijeloga naroda«. Za ljevičara Cesarca je to nešto negativno; no harmonija, kooperacija sviju klasa i staleža, za kojom je išao Radić, pretstavlja svakako utjelovljenje budućega društvenoga ideala, pravedne i demokratične, čovječanske države. I zato gornje Cesarčeve riječi zvuče kao jedno dragocjeno priznanje.

U solidarizmu i kooperaciji sviju klasa gledao je Radić ostvarenje novoga socijalnoga poretka. Dakako, on u budućem društvu daje najviše

prednosti najjače izrabljivanom i najbrojnijem seljačkom narodu, a odmah iza toga radništvu. »Seljaštvo i radništvo dva su mučenika i treba da budu dva pravednika i dva nerazdruživa saveznika«. No veliki pacifista Radić, hoće ne vladu manjine nad većinom, ne diktaturu seljaštva ili radništva, već da narod upravlja sam sobom, dakle ne uopće diktaturu, nego demokraciju. U hrvatskom državnom saboru on s divnom ustrajnošću ponavlja neprestano svoje zahtjeve i protiv austrijske i mađarske hegemonije traži u ime naroda seljačku i čovječansku državu. Čovječanska politika, čovječanska stranka, riječi su koje on često opetuje, jer one za nj znači utjelovljenje pravedne, pacifističke i moderne socijalne ideologije.

Poslije g. 1918. Hrvatska seljačka stranka nadopunjuje svoj socijalni program. Ona traži ukidanje svih velikih posjeda tako da niti jedan posjed ne može biti veći od najvećega seljačkog posjeda u županiji. Svi šumski veliki posjedi, i državni i privatni, ima da postanu vlasništvo naroda. Trgovina je slobodna, ali pogodnosti uživaju sve proizvodne i potrošne zadruge. Treba da se stvore zakoni »o općoj radnoj dužnosti«, »o pravu svakoga na ljudski život«, »o općoj ratarskoj praksi« i »o obvezatnom osiguranju za slučaj bolesti i starosti«. Škole ima da se postave na mnogo solidniju bazu, uvodi se obligatno učenje ruskoga i njemačkoga jezika.

Na taj način seljački pokret postaje sve socijalniji, ali ujedno ne gubi svoju izrazito nacionalnu notu. Radić ne bijaše samo seljački vođa, već i vođa čitavoga naroda i zato je u mnogim svojim govorima u hrvatskom državnom saboru, a kasnije po zborovima i skupštinama, u člancima i privatnim razgovorima, naglašavao potrebu suverene narodne državc.

III.

I dok radnički sindikati i socijalističke stranke nastoje ostvariti »diktaturu proletarijata«, a kapitalisti se bore da u svojim rukama zadrže vlast i dalje sprovode »diktaturu kapitala«, seljački pokret ne zapada u sličnu pogrješku, ne traži »diktaturu seljaštva«, već mu je cilj solidaristička, zadrugarska i čovječanska država. Seljački solidaristički i pacifistički pokret, kojemu je smjernice dao Stjepan Radić, daleko je od svakoga stranog uzora. Ideologija dr. Ante i Stjepana Radića nije kopija ni marxizma, ni agrarnoga socijalizma, nego je izrađena prema izrazitom i jasnom naziranju našega seljaštva, prema njegovim čuvstvima, spoznajama, nadama i bolima. Stoga potpuno odgovara našem narodnom duhu i prema svakom nenarodnom pokretu stoji u oštrom kontrastu.

Seljačku ideologiju, koja je ujedno i ideologija čisto zadrugarska, primijenio je Radić na sve oblike života i tako stvorio seljački pokret sa svim karakteristikama jednog izrazito socijalnoga gledanja na svijet. Osnovan na načelima uzajamnoga potpomaganja, samopomoći i samouprave, hrvatski seljački pokret zauzeo je prvih godina iza svjetskoga rata najvidljivije i najznačajnije mjesto u evropskom seljačkom

gibanju. Hrvatski seljak postao je poznat po čitavom svijetu, jer je stvorio originalni i nedostiživi seljački pokret.

Radić se nikada nije mogao približiti marxistima. Bio je u Sovjetskoj Rusiji, ali ga Rusija nije oduševila. S pravom je smatrao, da su komunističke i socijalističke ideje tuđe našoj narodnoj duši i shvaćanjima hrvatskoga seljaštva o privatnom vlasništvu, nacionalizmu i uopće zadružnom duhu našega sela. Veliki pacifista Radić protivnik je komunističke revolucije, materijalističkoga nazora na svijet, kozmopolitizma i marxističkoga rušenja sadašnjega društva; on zna, da je naša zemlja čisto agrarna i da pokret, koji je stvoren za isključivo industrijske predjele, ne može agrarnoj zemlji pokazati put, kojim će poći.

Između Starčevićeva pravaštva i Radićeva seljačkog pokreta nikada ne bijaše bitno idejnih razlika. Oni se katkada nijesu slagali u čisto taktičkim pitanjima, ali ta su se dva pokreta godinama približavala jedan drugome. Nacionalni program pravaštva i socijalni program Stjepana Radića nikada nijesu sačinjavali antitezu, već su se dopunjali i, ako gledamo kroz prizmu današnjih dana, sastajali na jednoj krajnoj točci — u radu za dobro seljačkoga naroda. Oba su ova pokreta nastala odozdo, iz naroda, i našla odaziva među seljaštvom, odgovoraju narodnome duhu i po tom sačinjavaju nerazrješivu sintezu, među njima nema nikakove protivnosti, stoga je i Radić sam uvijek želio, da se ostvari linija nacionalna i socijalna, koju nitko ne bi mogao slomiti.

Značenje Radićevo, kao vođe i ideologa seljačkoga pokreta još se danas ne može pravilno ocijeniti, jer nas premali razmak dijeli od dana, kad je on zaklopio svoje oči. Ali i danas se već vide konture njegova rada i dugogodišnjega pregaranja. On je zasijao sjeme, koje je palo na dobro tlo i niklo u pravo vrijeme. Svojom socijalnom ideologijom jasno je obilježio smjernice razvitka budućeg seljačkog i zadrugarskog (kooperativnog) društva. Protiv mnogim nenarodnim pokretima, Radić je pokrenuo iz živoga naroda odozdo, seljački, pravi narodni i socijalni pokret za ekonomsku slobodu, demokraciju i prava naroda. Njegova prerana smrt spriječila ga je u dalnjem radu za dobro seljačkoga naroda, ali nema sumnje, da će biljka, koja je izrasla velika i snažna, odoljevati svim burama i nepogodama. Jednom, prije ili kasnije, kad svane proljeće i sve počne dozrijevati i kad nestane sviju kriza, dat će ona savršen, zdrav, dugo čekan, ali ipak dočekan — plod: emancipaciju seljačkoga naroda, njegovo ekonomsko ojačanje, podizanje samonikle narodne kulture i svega onoga, što s time sačinjava nerazrješivu cjelinu.

Vilko Rieger

DOJMOVI IZ NJEMAČKE

München[1]), koncem kolovoza.

I.

U predvečerje posljednjih njemačkih izbora u mjesecu ožujku, dok je čitav svijet sa velikom nestrpljivošću i strepnjom očekivao njihov rezultat, moglo se po raspoloženju još više po neviđenoj živahnosti i radinosti Hitlerovih agitatora slutiti šta će se dogoditi. Hitlerova pobjeda doista nije mogla izostati ne samo s razloga, što je nenadmašiva organizacija njegove izborne agitacije upregla sve sile za posljednju borbu, već se imenovanjem Hitlera državnim kancelarom po predsjedniku republike probudilo povjerenje i pouzdanje u njega, ne samo kod brojnih Hindenburgovih poštovatelja, nego i brojnih pokolebanih, a radi čestih izbora i ravnodušnih pristaša. Mnogi simpatizeri, dali su svoj glas za Hitlera tek onda, kada mu je predsjednik države povjerio kancelarsku čast.

Od pobjedonosnih odlučnih izbora, pa sve do posljednjih dana kolovoza, do dana Hitlerove mladeži (Hitler-Jugend) i do stranačkoga dana u Nürnbergu raste oduševljenje za novoga »Führera«, koji će doseći svoj vrhunac tek onda, kada će i posljednji nezaposleni dobiti zaposlenje i kada će posljednji marksista početi vjerovati u veliku »misiju« njemačkoga naroda i njegova »Führera« Hitlera.

Nakon uzbudljivih dana katoličkoga omladinskoga dana u Münchenu, očekivao se u redovima svih katolika početak novoga »Kulturkampfa«, i zato je sve iznenadilo sklapanje konkordata za sve njemačke države. On znači pobjedu katoličke crkve, koja je obodrena s tim uspjehom umirila pristaše centruma i bavarske pučke stranke te preporučila suradnju s vladom. Ono, što nije učinio Dr. Brünning kao politički vođa katolika, jer zato ne bi dobio vladina povjerenja, učinio je v. Papen u ime narodnoga kancelara Hitlera. Tim činom dobivaju svi katolici povjerenje u Hitlera, koje se najbolje odrazuje u nedavnoj okružnici predsjednika biskupskih konferencija na bogoslove, kojima se preporuča da simpatično promatraju rad današnje vlade. Uspjeh katoličke crkve stečen konkordatom u pitanju odgajanja djece, nastoji se smanjiti zabranom sudjelovanja organizirane Hitlerove mladeži u bilo kojoj drugoj pa i crkvenoj organizaciji. Političkom vodstvu katolika-centrumaša dana je mogućnost učestvovanja u radu nacionalsocijalističke stranke kao hospitantima. Međutim je raspuštena bav. pučka stranka, a uapšeni neki njeni pretstavnici. Neki centrumaši stupili su kao hospitanti u Hitlerovu stranku. — Veliko iznenađenje pobudila je izjava prelata Dra. Kaasa o novom programu centruma, koji je sadržan u riječi-

[1]) Donosimo ovaj objektivni prikaz našega prijatelja iz Münchena, da se čuje i druga strana i da ne moramo uvijek čitati samo izvrnute izvještaje naše židovske, slobodno-zidarske i socijalističke dnevne štampe. Nažalost, zbog izvanredakcijskih razloga izlazi malo kasno, no još uvijek nije izgubio svoju aktuelnost. (Ur.)

ma Očenaša »kako na nebu, tako i na zemlji«. Nakon toga očekivala se osobna suradnja Dra Brüninga s Hitlerom, ali se on međutim povukao. Povod tome su svakako i ispadi sa strane ekstremnih Hitlerovaca, koji ne prestaju iznositi »senzacionalne dokaze« o suradnji centruma i komunista u izvjesnim poduzećima (slučaj katoličkoga »Görreshausa«). Svakako je zanimivo, da se unatoč svemu tome centrum najdulje održao, a i konačno jedini dobio posebne povlastice« pri stupanju svojih članova u Hitlerovu stranku. Time dobiva Hitlerova stranka razborite suradnike, koji bi mogli, u koliko će doći do izražaja, obuzdavati pretjeranost nacional-socijalista u izvjesnim pitanjima. No do utjecaja mogli bi centrumaški poslanici doći istom nakon dvije godine t. j. nakon navršenoga roka, koji je određen za hospitiranje u Hitlerovoj stranci. Dotle će biti po svoj prilici, sudeći prema dosadašnjem brzom provođenju ideja nacionalsocijalizma, njemački treći Reich potpuno totaliziran. Prema tomu će utjecaj razboritih centrumaša zasada izostati. Nepobitna je činjenica, da će sa stvarnim uspjesima današnjega sistema rasti i oduševljenje za današnju vladu, što se jasno moglo opaziti u svim slojevima od dana preuzeća vlade pa do posljednjih dana mjeseca kolovoza. To oduševljenje nije stvoreno ni sjajnim priredbama ni zvučnim riječima, koje ipak ne bi moglo zanijeti ni romantične Nijemce (u poredbi s njihovim sunarodnjacima Englezima), već je to oduševljenje odraz velike pobjede i stvarnih uspjeha Hitlerove vlade.

II.

Veliko nerazumijevanje današnjih njemačkih prilika postoji još uvijek u čitavom svijetu, a to će trajati tako dugo, dok se svijet ne uvjeri o Hitlerovim namjerama. Da se razumije težnja njem. naroda treba ga upoznati. To je međutim teže, jer se danas osuđuje sve što njemačko i hitlerovsko. Englezi u svojoj poznatoj promišljenosti i hladnoći ne mogu da shvate težnje Nijemaca, a Francuzi su njihovi stoljetni neprijatelji. Italija pokazuje simpatije prema njemačkom fašizmu, koje prestaju kod pitanja o priključku Austrije.

Nerazumijevanje težnja njemačkoga naroda dolazi u mnogočem od nepoznavanja toga naroda. Dok Engleska, Italija i Francuska imadu jedinstven geografski položaj, koji dakako ima stanoviti utjecaj na duhovno jedinstvo naroda, dotle Njemačka posjeduje teritorij, koji nema jedinstvenih granica, već je odasvud otvoren stranim utjecajima. Odraz francuskoga jedinstva vidimo u Parizu, u kome nalazimo sliku duhovnoga i kulturnoga života, mozak i srce Francuske. London je centar Engleske, Rim — Italije. U Njemačkoj toga ne nalazimo. Berlin nije po prirodnom položaju centar Njemačke, on nije to postao prirodnim načinom, već je umjetno načinjen glavnim gradom. U njemu se ne odrazuje sva kultura Nijemaca. Dok u svakom drugom narodu nalazimo jedan centrum, u kome je usredotočen čitav duhovni život naroda, ne nalazimo toga u Njemačkoj. Nije bilo narodna, a ni duhovna jedinstva, koje je

potrebno za opstanak jedne tako velike nacije. To treba tek stvoriti. Njemački narod nije duhovno i kulturno jedinstven, takovim ga učiniti i to je težnja Hitlerova, kao što je bila težnja Bismarcka Nijemce ujediniti politički. Nijemac je u duhu nemiran, u traženju i lutanju nalazi zadovoljstvo. Taj nemiran duh treba disciplinirati, taj narod treba kulturno i duhovno ujediniti — to je želja Hitlerova.

Dok je Francuz samo Francuz, a da ne govorimo o velikom patriotizmu Engleza, dotle je Nijemac lako pristupačan internacionalizmu. To je svakako jedan od uzroka, da je internacionalni komunizam naišao na tako plodno tlo u Njemačkoj. I on je uspješno razarao, podupiran velikom bijedom, koju narod trpi nakon rata. Katastrofa nije bila daleko i zasluga je Hitlera, što je uspio da predusretne raspad današnje Njemačke.

Uspjesi toga duhovnog ujedinjavanja očito se odrazuju u njegovom pokretu, gdje si bavarski katolik i pruski protestant pružaju ruke i zavjetuju borbu za moćnu i veliku Njemačku. U radnim logorima njemački student kopa i gradi kroz 6 tjedana ceste sa svojim »narodnim drugom« (Volksgenosse) — radnikom.

III.

Jedan od prvih bučnijih događaja bio je bojkot Židova kao odgovor na proteste inozemnih Židova protiv nekih »progona« u Njemačkoj. Nema sumnje da taj bojkot nijesu u svemu zaslužili neki Židovi-Nijemci, ali ih on nije mogao mimoići radi tisuća poljskih i ostalih internacionalnih cionista-Židova, koji u Njemačkoj ne uživaju nimalo zavidan glas. Razumljivo je, da u totalno rasnoj državi nema mjesta ni za koga osim za posve rasnoga Nijemca. Moguće, da će ista sudbina stići sve narodne manjine u Njemačkoj, a to sve samo da se omogući život rasnim Nijemcima. Današnja Njemačka poduzima sve da ponovo zapali svoje građane, pa pri tom isključuje iz svih državnih javnih služba pa i privatnih ne-Nijemce, odnosno ne-arijce. Ta pretjeranost izazvana je židovskim i marksističkim rušenjima i bijedom ne samo njemačkoga nezaposlenog radništva već i osiromašjelog seljaštva i malograđanstva. Taj bojkot proveden je uzornom disciplinom i nije upotrebljena sila, pa ipak imao je velikoga učinka. U dane bojkota zatvarali su Židovi svoje trgovine, dok se danas (u koliko ih nisu prodali) razlikuje od ostalih po slabo zamjetljivom plakatiću »Njemačka trgovina«, koji dakako ne odbija izbirljivog kupca da ne uđe i kupnjom zadovolji svojoj želji.

IV.

Paljenje knjiga »marksističkih i anti-nacional-socijalističkih« provedeno je s puno romantike. Tisuće crvenih uljenica obasjavalo je oko ponoći ulice, kojima je prolazila akademska omladina s društvenim barjacima i u svojim sjajnim odorama. Studenti su nosili baklje i stupali ponosno do Königsplatza, gdje je uz govor i pjesmu plamen imao simbolički da izvrši akt osude onih pisaca, koji svojim marksističkim i internacionalnim naziranjima razdiru duh narod-

noga jedinstva. I premda je palež trajao kasno iza ponoći, ipak nijesu sveučilištarci zanemarili svoje vježbe rano u zoru, a onda su izmoreni dvosatnim mučnim vježbanjem došli na predavanja. Tokom velikih praznika stariji studenti mjesto predavanja dali su se na građenju cesta, kanala i nasipa u društvu običnih radnika, da se na taj način po mogućnosti digne kulturni stepen radnika, koji odsada provodi slobodne satove u razgovoru sa studentima. Svuda su zajedno: u poljskim kuhinjama i noće u poljskim šatorima, da se tako uništi jaz među staležima i opet stvori duhovno jedinstven narod bez klasnih kao i političko-vjerskih borbi. I dok su stariji studenti obvezani raditi u radnim logorima, mladi studenti polaze dobrovoljno na sela, gdje pomažu seljacima kod poljskih radova, besplatnom radnom snagom, savjetima i uputama. Oni su ponosni, da i oni nešto pridonose za širenje njemačkoga duhovnog jedinstva. Srednjoškolska omladina pod vodstvom zapovjednika pojedinih odjela polazi u autobusima na putovanja po čitavoj Njemačkoj, dakako u hitlerovskim omladinskim košuljama i sa bezbroj zastavica, pjevaju i kliču Hitleru te pronose oduševljenje čitavom Njemačkom.

Dok studenti i srednjoškolci ovako provode svoje ferije, ne zaostaju za njima niti njihove drugarice. One također nose smeđe haljine te u koliko ne prave izlete po Njemačkoj, uče u odjelima crvenoga križa poslovima, koji inače obavljaju sestre bolničarke. Nezaposlene mladiće šalje se u radne logore, gdje za hranu i malenu plaću rade i uče.

Nezaposleni radnici obvezani su svaki drugi dan dolaziti u prostorije »ureda rada«. Tu svake subote podižu potporu i to svi bez razlike nacionalsocijalisti i komunisti. U prostorijama »ureda rada« nalaze se čitaonice, kuhinje i skloništa za nezaposlene, u kojima se drže razna predavanja. Na taj se način želi nezaposlene otrgnuti utjecaju komunističkih agitatora i odgojiti u nacional-socijalističkom duhu.

U koncentracionom logoru nalaze se svi politički protivnici, (studenti, svećenici, radnici i seljaci), koji su nakon uvedenja novoga sistema ometali njegov rad. Čim se novi režim osjetio jakim, pustio je na slobodu sve političke zatočenike, koji se nijesu materijalnim djelom ogriješili o državne zakone. U koncentracionim logorima nastoji se dakako odgajati u duhu nacional-socijalizma. U tu svrhu dana je intelektualnim radnicima sva inače bogata nacional-socijalistička literatura. Ostali se zatočenici zaposluju oko što boljeg uređenja tih logora, a u slobodno vrijeme dana im je opet mogućnost čitanja i slušanja radio-programa, dakako sve za odgoj u novom duhu. Razlika između sudskih zatvora i koncentracionih logora jest u tome, što prije svega zatočenik u koncentracione logore dolazi bez presude suda, po zahtjevu tajne policije. Ona opet pušta na slobodu ili općom abolicijom, ili kada neki zatočenik iskaže, da ne će ništa učiniti proti sistemu. Bilo je istinitih

slučajeva, gdje su se pojedini zatočenici koji su pušteni na slobodu, svojevoljno vratili u logore, jer su bili tamo zadovoljniji nego u privatnom životu. Pravu sliku pojedinih logora može imati onaj, koji iste vidi, a ne koji o istima čuje nešto naklapati. Za razgledavanje logora njemačke su vlasti prema strancima osobito uviđavne, da se i oni osvjedoče o istini, a ne da je saznaju tek iz novina.

VI.

O naporima za smanjenje nezaposlenosti govore realni uspjesi, koje je vlada postigla do sada svojim mjerama. Prije svega treba biti u toj stvari objektivan i priznati da današnja vlada nije učinila čudesa u tom pitanju naprosto zato, što je prva zadaća dužnost svake revolucije učvršćenje i osiguranje vlasti, a to se dogodilo i ovdje. Pa ipak priznajući prije spomenutu zadaću njemačke revolucije ne može se prešutjeti, ne samo velika akcija za pobijanje nezaposlenosti već i uspjeh te akcije koji će se vidjeti doskora, dok prestanu sezonski poslovi. No i današnje stanje nezaposlenosti pokazuje nam očite i zamjerne uspjehe novoga režima na suzbijanju nezaposlenosti. Hitlerovom zaslugom oživljena je donekle privreda, a i industrija, a kroz to i sve grane narodnog života. Sistematskom organizacijom oko suzbijanja nezaposlenosti bit će ova svakako smanjena do granica mogućnosti, no da li će biti moguće potpuno i trajno zaposliti sve radništvo, to će se još vidjeti.

Nastojanja današnjega režima na suzbijanju nezaposlenosti su vidljiva i uspješna u granicama dosadanjih vremenskih i novčanih mogućnosti. Postoji uvjerenje i volja da će u buduće uspjesi biti mnogo veći. Današnji predstavnici njemačkog naroda teško mogu ispraviti ono, što se kroz toliko godina zanemarivalo (socijalisti?) u tako kratko vrijeme. Zato je svako osuđivanje i nepriznavanje nastojanja i rada Hitlerove vlade na pobijanju nezaposlenosti kao i uspjeha apsolutno neumjesno i neobjektivno. Osuđivanju toga rada najviše pridonose politički izbjeglice, koji nisu imali srca podnijeti za svoju ideju ono, što su Hitler i njegovi suradnici podnosili kroz 14 godina, a samo zato, jer nisu bili savjesni u svom radu i jer su radili za stranke i za sebe a ne za opće dobro njemačkog naroda.

VII.

Čete jurišnih i obrambenih odjela jesu predstavnici današnje Njemačke. Moralo je doći do revolucije i nju su izvrsno organizirani Hitlerovci uzorno proveli. I baš radi toga, što je ta revolucija provedena u redu, što nisu na ulicama bile barikade, što se nisu ljudi bacali kroz prozore i što se nije klalo i ubijalo, nije ta revolucija shvaćena u punom smislu riječi. Osuđivana je daleko više nego španjolska, meksička, a da je ne upoređujemo sa grozotama boljševističke. Mnogi vide u juriš. odjelima opasnost novog rata.

To uvjerenje čovjek ne može steći, ako boravi među njima dulje vrijeme. Daleko veća opasnost za rat jest nepriznavanje prava Njemačke te onemogućivanje njezina razvitka.

Opasnost rata u Hitlerovoj Njemačkoj uvjetovana je držanjem ostalih država Evrope. Nijemci su danas uvjereni da rat ne mogu voditi a pogotovo dobiti barem još kroz 10 godina. Nakon toga roka moglo bi se doista ispuniti ono, što se govorilo o Hitlerovom »probuđenju Njemačke« jer bolje je časno umrijeti, nego malodušno umirati. I današnje podržavanje i organiziranje jurišnih i obrambenih odjela nema za sada druge svrhe, nego da narod drži u disciplini. Disciplina je životna potreba da se podigne, nakon rata rastrovana i osiromašjela Njemačka. Bez ovih jurišnih i obrambenih odjela bila bi Njemačka krvavo prizorište građanskoga rata, koji bi svršio sigurno sa boljševizacijom Njemačke. To su jurišni odjeli kao i obrambeni odjeli za današnju Njemačku, dok će u budućnosti naravno biti njezina vojska, koja opet ne će sama od sebe biti opasna za mir, nego tek u vezi s ostalim događajima, za koje će ovoga puta biti odgovorna i Njemačka.

Spectator

NEKA SAČUVANA PISMA

Pod tim naslovom donosi omiška »Jadranska Vila« (1933. br. 10.) niz neobjelodanjenih pisama, upravljenih po istaknutim licima naše prošlosti pok. Mati Ostojiću, jednome od javnih radnika u Dalmaciji. Radi nekih značajnih zrnaca zabilježit ćemo ova dva pisma:

Dr. A. Trumbić piše (1907.) »Kad si bio kod mene govorili smo o naslovu lista, te smo se slagali u »Jadranu«. Sad opet došla mi je druga misao, da ga krstim »Velebit«. Ljepši je Jadran kao riječ, ali Velebit je naša narodna planina na tromeđi Hrvatske, Bosne i Dalmacije, te predstavlja misao narodnoga jedinstva, što mora biti stožer naše politike. Velebit takoder spaja našu narodnu tromeđu s Jadranom, jer se u njemu ogleda.«

Kerubin Šegvić piše 1898.: »Sigurno si saznao, kako se je Tresić silno izložio kupivši... biljete Lege Nazionale. Jednim ludim činom odoše sve naše patriotske osnove. Pod časnim ruševinama rado bih pao s Tresićem, ali pod ovakovim ne smijem. Njemu je kavalirstvo više od dužnosti, dočim su kod mene domovinski osjećaji najjači«. (Kasnije je međutim Tresiću uspjelo, da se donekle opravda).

Uredništvo »J. Vile« dodaje, da je to pismo »karakteristično za negdašnje prilike u Splitu, a ujedno odaju piščevu (Šegvićevu), borbenu, a i intrazigentnu ćud«, te pisca nazivlje »neustrašivim veteranom na našem kulturnom i literarnom polju«.

Dr. Ć.

IRSKI SREDNJI VIJEK

KELTSKO NARODNO PRAVO

Keltsko narodno pravo kao proizvod irskoga duha poznavalo je u državnom uređenju narodnu samoupravu, osnovanu na demokratskim principima. Brehonovi zakoni sigurno su najstariji spomenici arijskoga zakonodavstva uopće, a »brejtheam« (= sudac) je naziv vrlo opsežnih zakonika iz 5.—7. v., po kojima su Irci živjeli oko dva tisućljeća skoro do 18. vijeka (jer su vječno zeleni otok »Emerald Isle (ajl) naselili 300 god. prije Isusa).

Irska (84.415 km²), bila je podijeljena na rodove (tuath) kojih je bilo 185 (u 9. v.). Rodovi su sačinjavali 4—5 kneževina.

Iza provale Henrika II. s Englezima došli su engleski, waleški i flamanski vitezovi-pustolovi i stvorili tuđinsku koloniju grofoviju »Pale« (»ograđeno zemljište«), te su unosili u zemlju »viteški« feudalni sustav, koji se bitno razlikovao od irskoga demokratskog sustava te je bio jedan od glavnih uzroka sedamstogodišnje nejednake borbe između Iraca i Engleza.

Kolonisti su rušili staro irsko pravo, uništavali običaje, nošnju, jezik, zapostavljali domaće velikaše, otimali gradove i tvrđave i dijelili ih svojim ljudima. Na ovaj način vlast se normanskih vitezova snažno širila do 1300. g. na zapad Irske na štetu irskih knezova i klanske (rodovske) organizacije, dok se knezovi sjevernog Ulstera ne složiše i ne dozvaše g. 1315. u pomoć Škote pod vodstvom Eduarda Bruce-a (Brus), koga okruniše za kralja Irske. G. 1316. potukoše Englezi Irce do nogu sa kraljem od Connaughta (Konoda), sa 12 knezova i 12.000 Iraca, a 1318 pogine i sam Bruce.

Ustanak je bio ugušen više slučajem, diplomatskim i taktičkim pogrješkama ustaša nego li vlastitom snagom. Od tada engleski elemenat nazaduje, a u povijesti kolonije nastupa prekretnica.

I ako je Engleska bila vojna sila prvoga reda, nije uspjela kroz četiri vijeka da do kraja pokori svoju susjedu, jedno zbog borbe stranaka za osvajanje vlasti, a drugo zbog nestalnosti gospodara, koji su dolazili u Irsku na pokus ne štedeći urođenike i vraćali se kući, te što nisu imali dovoljno potpore iz Engleske, čiji se kraljevi više stoljeća nisu zanimali pitanjima Irske. Zemlja je stenjala pod prikrivenom anarhijom te u njoj nije bilo ni pobjeditelja ni pobjeđenika nego stranaka u vječnoj borbi jednih proti drugima.

POČECI IRSKOGA SABORA

Englezi nisu proširili stalne uredbe državnog uređenja u Irskoj ni slobode, koje su sami uživali. Smatrajući Irsku svojom kolonijom osvajači su imali samo jednu misao, da između sebe i urođenika stvore što dublji jaz i da ne dođe do dodira između dviju rasa. Kroz ovo razdoblje u Irskoj postoje dva odijeljena naroda imajući različne vlade i zakonodavstva. To je bila posljedica engleskoga sebičnjaštva, ali je to odgovaralo i irskim težnjama, da sačuvaju svoje narodno bivstvo i

narodne običaje pa je za to Ircima uspjelo sačuvati svoju narodnost nedirnutom sve do naših dana.

Koliko su dvojstvo pokazivali Englezi prema Irskoj, pokazuje i zaključak sabora u Lismore po kom su sloboštine Magnae Chartae proširene i na stanovnike Palske grofovije, a oni podvrgnuti westminsterskom parlamentu.

Zbog nezadovoljstva palskih feudnih gospodara Eduard I. u II. poli 12. v. primi ih za članove londonskog parlamenta u namjeri da ih poveže s materom zemljom i zapriječi miješanje rasa. Ali ono, što je Irska željela zajedno s engleskom kolonijom, to je bila njena nezavisnost, i stoga je Eduardova odluka dočekana uz veliku opoziciju. Nastavilo se i dalje s time, da se ne uvažavaju engleski zakoni i da se ne šalju zastupnici u engleski parlamenat.

Napokon Eduard II. odluči, da u Irskoj ustroji p a r l a m e n a t, po njemu imenovan, koji će se svake godine sastajati, ali tu odluku provede u djelo tek Eduard III.

Od osvojenja Irske zemljom je upravljao e n g l e s k i sudac uz sudjelovanje vijeća sudaca, viših časnika, baruna i upravnih činovnika-župana. Iz ovoga se vijeća s vremenom razvio irski sabor, koji je bio 1295. uveden u život na osnovu načela izbornoga predstavništva općina i tad si uzeo ima parlamenta (mi ćemo ga zvati hrvatskim imenom s a b o r a).

Do g. 1332. vijećali su lordovi i zastupnici zajedno, kad se podijeliše na dva doma: lordova i zastupnika. To uređenje traje oko 500 godina i čisto je engleska snimka. T r e b a b e z u v j e t n o i t o n a g l a s i t i, d a k e l t s k i e l e m e n a t n i j e i m a o p r i s t u p a n i u o v a j p a r l a m e n a t. To je sve trajalo do 33. godine vladavine Henrika VIII-og.

U zemlji su se stalno pojavljivali unutrašnji nemiri, jer nije bilo snažne državne vlade. Eduard III. ukine irsko zastupstvo u Westminsteru i u Irskoj postavi lorda namjesnika za svog predstavnika, očekujući od irskog sabora i engleske kolonije da će tlačiti urođenike. Kolonija se međutim smatrala odijeljenom političkom jedinicom i udaljenom saveznicom tražeći od ove pomoć u potrebi.

Irski sabor je izgledao potpuno slobodan i nezavisan. Zakone mu je ovjerovljivao lord namjesnik sve do Henrika VII. Stvarno, engleski kralj nije se miješao u irske poslove. Engleska je i u ovom razdoblju ipak zadržala svoju prevlast, h e g e m o n i j u n a d I r s k o m i izvjestan nadzor nad njom.

Prije svega sa stajališta vanjske politike položaj Irske bio je potpunoma podređen Engleskoj. Svi odnošaji, koji su se ticali mira, rata ili saveza bili su izvan domašaja vlasti i r s k o g a s a b o r a. I r s k a n i j e i m a l a n i v o j s k e, n i m o r n a r i c e, n i p o s l a n i k a u i n o z e m s t v u, p a d a k a k o n i u t j e c a j a n a k o l o n i j e. U svim ovim pitanjima engleski kralj odlučivao je u svom engleskom »privatnom vijeću« sa svojim engleskim parlamentom i sa svojim engleskim ministrima. Svi njihovi čini u tome djelokrugu vezali su i Irsku.

Irska je doduše imala u srednjem vijeku poznatu saborsku (u Srednjoj Evropi i županijsku) vlast, dosta opasnu za carstvo. Irski sabor je bio jedini ovlašten, da ograniči sudjelovanje otoka u državnim financijama.

Ali sabor se nikad nije poslužio ovim pravom. Šta više svi engleski pisci priznaju, da se irski sabor uzdržao od diskusije o vanjskoj politici i u svako doba pomogao Englesku u ratnim slučajevima.[1])

Između westminsterskog i irskog sabora traje borba stalno u pitanju zakonodavne nadležnosti do 1782., do kada si je i na irskom području prisvajao westminsterski parlamenat to pravo. Neki pravdoljubivi engleski sudac donio je u ime Njegova Veličanstva Rikarda III. u jednoj trgovačkoj parnici osudu, u kojoj je rekao, da »Irska nije vezana engleskim zakonima jer ima svoj sabor i svoje vlastite sudove kao i Engleska i ne šalje svoje zastupnike u engleski parlamenat.«

Pošto je engleski kralj bio i vrhovni gospodar — lord — Irske, vlast je vršio lord namjesnik, koji je s vremenom postao »potkralj«, ali on nije imao ni souverene ni quasi-souverene vlasti. Rekli smo, da je engleska vlast bila u Irskoj blijeda — čak sve do Tudora. Irsku su držali pod engleskom dominacijom irski ministri, koje su postavljali i odstranjivali engleski ministri, a bili su tek glasonoše svojih engleskih kolega. Dublinskom saboru nisu bili odgovorni te ih ovaj nije mogao obarati, ma da im je većina sabora mogla odglasati i nepovjerenje. Kad je pak engleska zastupnička kuća stekla pravo da otpušta ministre, u njihovim ostavkama slijedili su ih irski ministri.

Upravno i sudsko uređenje bilo je u obje zemlje jedno te isto s tom razlikom, da suci u Irskoj nisu bili stalni, nepokretni i da su obavljali svoj posao tako dugo, dok je to bila »kraljeva želja«, odnosno »tako dugo«, dok su se dobro vladali.

S pravnog gledišta, konačno, Irska i Engleska bile su dvije neovisne države koje su združene vezom osobne zajednice (personalne unije), — zajedničkim vladarom.

Razloženo državno uređenje vrijedilo je do Tudora uglavnom za stanovništvo palske grofovije tako, da su se keltski običaji na većem dijelu otoka mogli uspješno sačuvati.

KILKENNIJSKI STATUT

Eduard III. (1327.—1377.) pokušava da umiri urođenike na taj način, da uvodi englesko građansko pravo, na koje betagii ni sada nemaju prava; ukida privilegije kolonista i ojačava svoju vlast, ali nailazi na otpor normansko-irskog plemstva (Anglo-Iraca), koje se bori sa engleskom krunom i doseljenim činovnicima Englezima.

Engleski kraljevi vodili su takovu politiku, da spriječe ujedinjenje kolonista i pravih Iraca. S postepenim zanemarenjem kolonista od matere zemlje proveo se prirodni proces asimilacije. Odnarođeni Englezi srodili su se s Ircima u jeziku, nošnji, načinu života i od kolonista postadoše slični urođenicima.

Klasičan dokaz engleske borbe protiv asimilacije jest glasoviti Kilkenny-ski statut od 1367., koji je proglasio lord namjesnik Lionel de

[1]) Swift Mac Neill The Constitutional and Parliamentary History of Ireland till the Union, str. 505.

Clarence, sin Eduarda II., a ponavljao se sve do 1494., da ni njegovo ponavljanje nije sprječavalo intenzivnu irsku kulturu, da osvoji došljake. Statut u glavnom sadrži ovo:

»Nijedan Englez ne smije se s Ircima vezati bilo ženidbom, bilo adapcijom ili slično; ne smije poprimati irsku nošnju, irsko češljanje ili nošenje brade ili irski način jašenja ili podvrgavati se zakonima Brehona. Englezi i s njima živući Irci moraju se zvati engleskim imenima, govoriti engleskim jezikom i živjeti na engleski način; Irci se moraju daleko držati od katedrala, samostana i župa. Irski plaćenici smiju logorovati samo na međama, a ne smiju se ukonačivati na keltsku na dobrima engleskih kolonista. Ovima je zabranjena irska pjesma, glazba, književnost i tjelovježba, a na mjesto starodrevnih irskih plesova moraju se vježbati u odapinjanju luka strijelicom.« Prijestupi ovoga statuta kažnjavali su se imovinskim kaznama, zatvorom, pa i smrću. Statut je izraz engleske oholosti i straha pred neizbježivom asimilacijom.

Irci su i dalje bili tretirani kao neprijatelji. Jedan engleski zakon od 1320. (za Eduarda II.) dozvoljava svakom Englezu, da slobodno raspolaže s imovinom Iraca, koji su o njem ovisni.

Obzirom na Irce dakle, oni su bili izvan dohvata engleskih zakona. Umorstvo jednoga Irca nije bilo zločin i ostalo je nekažnjeno.

Međutim prirodni zakoni mnogo su jači od svih zapreka na pisanom po ljudima papiru. Irci nisu smjeli postati Englezima, ali su zato Englezi u Irskoj postali Ircima, a za to je bilo dosta svega tri generacije zajedničkoga života.

Za englesko-francuskih ratova od Eduarda III. i njegovih nasljednika te za engleskih građanskih ratova u 15. vijeku osjeća se slabljenje engleske vlasti u koloniji kao i iseljivanje engleskih naseljenika i zakupnika te pomicanje irskog elementa na njihova mjesta, tako da su Englezi bili u defenzivi.

Engleska je u svrhu osiguranja hegemonije shvatila potrebu tek nakon 350 godina od osvojenja Irske, da dade i kolonistima i Ircima isto zakonodavstvo. Ova je mjera bila brzo zatim provedena, ali tada su već Normani i Irci na Zelenom otoku sačinjavali jednu narodnu cjelinu. Borba Henrika VIII. i njegovih nasljednika samo će učvrstiti irsko jedinstvo u obrani zajedničke vjere.

POYNING-ACT

Irska je sve do g. 1495. samostalna. Još 1459. sabor anglonormanskih baruna zaključuje, da je u zakonodavstvu i u upravi nezavisan od Engleske. Henrik VII. (1485.—1509.) šalje g. 1494. za lorda namjesnika lorda Eduarda Poyninga, koji saziva u Droghedi — sabor, i imenuje saborskim članovima engleske velikaše palske grofovije. Sabor je donio zloglasni zakon prozvan po Poyningu: Poyning-act. Po ovome zakonu irski sabor

ne može se sastajati bez dozvole westminsterskog sabora (t. j. kralja i njegova vijeća). Namjesnik gubi pravo da odobrava i proglašava zakone irskoga sabora. Irski sabor odsada može praviti tek zakonske prijedloge za namjesnika i kad ih ovaj odobri, podastire ih engleskom privatnom vijeću, koje ih podastire Attorwy-u (ettorni = državni odvjetnik) i Solicitor general-u (solistr = krunski odvjetnik),a ovi ih tek šalju irskom saboru na zakonodavni postupak. Ovakav nacrt sabor je mogao prihvatiti ili odbaciti, ali ne mijenjati.

Poyning-Act održao je na snazi sve engleske zakone i statute čitavoga ovog razdoblja u Irskoj.

Za tri buduća stoljeća irski zakoni stvarali su se u Londonu. Irski sabor tek ih je pasivno primao. Govoreći jezikom javnog prava Irska je prestala biti nezavisnom državom.

Pošto je zakonodavna procedura bila po tom zakonu komplicirana, kraljevi su je od vremena do vremena suspendirali. Tako je u jednom takvom razdoblju donesen statut, kojim se Henriku VIII. podijeljuje naslov kralja Irske (1542.).[2]) Dotada engleski kraljevi bijahu vrhovni gospodari Irske, a dosada Irska, i ako vezana personalnom unijom, postaje vazalnom državom Engleske.[3])

U građanskom ratu između »dviju ruža« Irska je pristala uz jorkističku stranku.

Henrik VII. bio je prvi engleski kralj, koji je shvatio keltske elemente pučanstva Irske i htio steći naklonost svojom blagošću. On je stvorio pravnu dominaciju Engleske u Irskoj a Henrik VIII. faktičnu. Htio je udobrovoljiti keltske velikaše podijeljujući im engleske naslove zemlje i slično, a time se zamjeri palskim barunima, i ako su se oni bili srodili s Ircima unatoč kilkennyskom statutu. Anglo-normanske obitelji Fitz-Gerald Desmond, Butler pomiješale su se s irskima: O'Neill, O'Donnel, O'Connor.

Kad je Henrik VIII. htio kazniti Geraldine zbog pobune, našao je protiv sebe keltsko plemstvo s oružjem u ruci. Taj čas je prestala keltofilska politika i Henrik VIII. znao je samo za grozote prema »buntovnom« otoku.

Franjo Dujmović

---

[2]) »Le Parlement irlandais« (Revue des Deux Mondes, 1886, str. 276.) str. 276.)

[3]) Swift Mac Neill: The Constitutionae and Parliamentary History of Irelamd till the Union, str. 23.

Literatura: Liddel: Irland: Krišković: Anglia docet; Raoul de Waren. L'Irlande; L. E. J. P. Irska i već citirane stvari.

POSLJEDNJI DANI MIHOVILA PAVLINOVIĆA

RAZDOR U NARODNOJ STRANCI

Razni postupci Ljubiše Mitrova u Beču i Zadru, okupacija Bosne i Hercegovine kao i razna naziranja na okupaciona i aneksionistička pitanja razarali su postepeno korektne odnose između Hrvata i Srba u Dalmaciji. Oni su se poremetili već 1874., kada je novosadska »Zastava« počela otvoreno pisati »u prilog pokreta srpskog u Dalmaciji«, te oštro napadati glasila obaju krilâ narodne stranke »Nar. List« i »Obzor«. Ovi joj nijesu ostali dužni. Tako »Obzor« odgovara na „Zastavine« prijekore: »Hrvatska ne treba identificirati narod s nijednom vjerom; ona u nijednom pismu ne mora smatrati osebinu svoje narodnosti, ona ne treba da budućnost osnuje, grčevitom nestrpljivosti i krvavim okom zrieti na demokratične evolucije zapada, ili na absolutistične hire sjevera. Ona ima svoju državnu prošlost, na kojoj se osnivaju današnji uvjeti njezina razvoja. Od svakoga državljanina, koji u njoj živi, bio on kojega mu drago plemena, Hrvatska ima pravo i dužnost zahtijevati, da joj prizna prošlost i s njom istovjetuje budućnost.«[76])

Međusobni odnosi su se još više poremetili početkom godine 1876., kada je Klaić napao u »Nar. Listu« Bajamonti-ja i Ljubišu, da su se okoristili pri zakupu izgradnje zemaljske željeznice. Neraspoloženje proti Ljubiši raslo je i zato, što je sebe zakulisnim radom progurao u delegacije, premda je na sjednici narodnoga kluba bilo zaključeno, da se u tu svrhu izabere Klaića. To je i mnoge Srbe ozlojedilo toliko, da su mu neki potpisom iskazali nepovjerenje, dok su drugi izjavljivali, da ga više ne će birati. Doduše, Ljubiša je i opet bio biran, »ali kano da je to neka rodbina isprosila od uplivnih Crnogoraca s potporom Radićeva kumstva.«[77]) Izgleda, da je sam Ljubiša bio svijestan što je s tim učinio, kad osjeća potrebu, da u pismu, koje je preko bečke »Presse« (god. 1876. br. 79) uputio ministru unutrašnjih poslova Lasseru, opravda svoj postupak ovako: »Mi nismo mogli odabrati u odaslanstva Klaića, koji pripada državopravnoj oporbi, tim više, kad njegovo glasilo »Narodni List«, napada danomice ministre Auersperga i Andrassy-a i na vašu preuzvišenost radi istočne politike.«[78]) Na ovo Ljubišino pismo, kojim se sam narodu »dosvjedoči uhodom«, odgovara Pavlinović u otvorenom pismu između ostalog: »Ljubiši je bilo od potrebe, da se god. 1876. u Beču konstatira, da je on obesčastio pa uništio nezavisnu narodnu stranku u Dalmaciji; da mimo njega nema drugog faktora u toj glupoj poniženoj zemlji; da je on jedini pozvan na novi skok, prema kojem, predsjedništvo zemaljskoga sabora, vitežtvo, bilježničtvo, napojnice 34.642.85, trice su i manjgurice.«[79])

Saborska sjednica trinaestog ožujka 1864. bila je

[76]) Obzor god. 1874., br. 84.

[77]) Pavlinović, Mihovio: Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882. Zadar, 1882.

[78]) Narodni List god. IV. (1876.) br. 21 (prevod iz Presse).

[79]) Narodni List god. IV. (1876.) br. 21.

vrlo živa; odmah u početku ustaje Dr. Lovre Monti i daje ovu izjavu: »Gosp. predsjednik vit. Stefan Ljubiša bio je skoro javno osvađen, da je u poslu zakupa dalm. željeznice, u vrieme kad bijaše zastupnikom kod car. vieća, primio svotu novca ničim privriedjena, povriedom zastupničkoga dostojanstva i pod sumnjom, da to bijaše kao neka nagrada za njegovo zastupničko djelovanje. Od te osvade on se nije opravdao. To je već dosta meni i mojim prijateljima, da se osvjedočimo i ne obaziruć se na druga djela njegovog javnog života, što bi se osuditi dala, da dostojanstvo ovog sabora i naše zastupničko i obzir što nam je dužnost imati prama moralnim interesima naše zemlje, prama našim biračima i prama samoj kruni, ne dopuštaju nam da dalje pod predsjedanjem g. Ljubiše saborišemo, ni da zemaljske posle obavljamo. Radi čega mi se iz ove sabornice uklanjamo, spremni u nju stupiti i naše zasutpničke dužnosti vršiti, čim nas g. Potpredsjednik ili drugi predsjednik krunom odredjen pozovne.«[80]) Iza ove Montijeve izjave svi su zastupnici izišli iz sabornice vičući »dolje nedostojni!«, a potpredsjednik Kazimir Ljubić, predsjedništvo zemaljskoga odbora i ostalo časništvo izjaviše istoga dana, da ne će više služiti pod takovim predsjednikom. Na taj način Dalmacija je ostala bez sabora sve do studenog 1876., kada su se obavili novi izbori, u kojima je narodna stranka odnijela veliku pobjedu (trideset narodnjaka i jedanaest autonomaša). Na toj sjednici izradila se i nova adresa, u kojoj se — dosljedno traženju iz godine 1870. i 1871. — traži od kralja, da pozove predstavnike iz trojedne kraljevine, koji će međusobno proučiti uvjete i način sjedinjenja. Do glasanja adrese nije ni došlo, jer je sabor iznenada bio odgođen. Konačno, za vrijeme toga zasijedanja bio je nanovo potvrđen program narodne stranke iz god. 1875., kojega je bio onda potpisao Pavlinović sa trinaest drugova, dok su ga osamnaestog siječnja 1877. potpisali još i ovi zastupnici: Bačić, Tripalo, Didolić, Ljubić, Matić, Borelli, Rendić, Simić, Gj. Vojnović, Raimondi, Cambi, Bulat, Ivčević, Vujatović, Rafo Pucić, Machiedo, Mrkica, Masovčić i Duboković.

Upravo godine 1877. neki listovi rovare za odciepljenje dalmatinskih Srba, ali im to ne uspijeva do kraja. Uza sve to, jasno se vide smjernice buduće njihove politike kao i nagovieštanje saveza sa autonomaškom strankom »u odlučnom prosvjedovanju proti sjedinjenju.« U tom rovarenju isticao se je »Glas Crnogoraca« i novosadska »Zastava«, što više, prvi je već na papiru i stvorio »treću grupu zastupnika u dalmatinskom saboru«, dok je »Zastava« otvorila vatru, kada se je pokazalo nemogućim da dvije kneževine s ustašama sruše vlast Turske u Bosni i Hercegovini i kada »uz glas cara Aleksandra i kneza Gorčakova, diže se glas na Savi: »neka hrvatski kralj zauzme Bosnu, da se jednom varvara oslobodi.«[81]) »Zastava« otpočima ovako: »Hrvati su se u grehovima utopili. S polja postali su izdajnici slavenski, unutra u zemlji lopta, sigračka, jedan put u rukama reakcije, poslje opet u rukama magjarskim.

---

80) J. br. N. L. str. 106; ili Narodni List god. IV. (1876.) br. 22.

81) Pavlinović, Mihovio: Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji. Zadar, 1882. str. 34.

Rimska popovština s podlim namjerama otrovala je sve kanale javnoga života u trojednici. Sebičnjaci i zanešenjaci vodje su narodne, a čestiti elementi bêgaju u kut...«[82])

Kako dalmatinski Srbi ne imahu još svoga organa u Dalmaciji, počeše napadati u talijanskom »Cittarinu« na način, koji najbolje ilustriraše njihovu vjersku snošljivost i slobodoumlje. Osim toga, lansiraju vijesti i u mletačkom »Morimentu«. »Zastava« nanovo napada »kupljenog Pavlinovića«, koji je donio iz Đakova novi program nesrbski, razdor podmićenih Razgovora i želju da se ne utvrdi šizmatička srpska država.«[83]) U mletačkom »Morimentu« pokušavaju dokazati, zašto su Hrvati za aneksiju Bosne i Hercegovine, kako je hrvatstvo anakronizam, posljedica popovskoga absolutizma, prava narodnosna nakaza, te protivnik »srbskih kneževina i jevropske kulture.« »Narodni List«, koji se je ustrajno i požrtvovno — kako smo vidjeli — zauzimao za oslobođenje raje kao i za podupiranje istinsko narodnoga oslobođenja, nazivaju »jezuitski« i da je »kupio brzotisk novcem ukradenim o priloga za ustanak« i slično. U toj su raspri učestvovali i neki strani listovi, a naročito »Novo Vreme« te pomirljivi »Odesky Vêstnik«. Dubrovački »Slovinac« nastoji da izmiri zavađene, ali na taj način, da nikako ne zadovoljava posvema ni »Narodni List« ni »Obzor«. Te su čudnovate raspre trajale jednako sve do konca 1878., kada je u Beču umro iznenada Stjepan Mitrov Ljubiša »taj nosilac srpske narodne misli u Dalmaciji«, kako su ga nazivale »Srbska Zora« i »Zastava«. Ljubišinom smrću ne samo da te raspre nijesu prestale, nego su se one sve to više umnažale sve dok nijesu našle svoj epilog u konačnom odcijepljenju, koje se očitovalo sedmog srpnja 1879. prigodom glasanja i saveza sa Talijanima u benkovačkom kotaru.

Prije nego pređemo na žalosne izbore od sedmog srpnja, osvrnut ćemo se na jednu značajnu proslavu sedamdesetogodišnjice narodnoga slovenskog velikana dra Janeza Bleiweisa. Na toj proslavi, koja je stvarno bila manifestacija bratstva između Slovenaca i Hrvata izrekao je među ostalim Jure Biankini ove riječi: Mi nećemo biti Talijani, mi ne ćemo biti Nijemci, mi hoćemo ostati braća. Sklopimo u to ime bratstvo i radimo od današnjeg dana složno u navedenom smislu.«[84]) Ovaj Biankinijev govor bio je inkriminiran sa strane državnog odvjetništva u Ljubljani, ali je poslije državno odvjetništvo odustalo od progona proti njemu.

Za izbora na carev. vijeće 1879. nastao je potpuni razdor i pukao veliki jaz između Hrvata i Srba u Dalmaciji, kada se je pročulo, da su bukovački Srbi u kotaru zadarsko-benkovačkom glasovali proti Klaiću, a za autonomaša dra Ivanića. Dr. Ivanić je obećao pismeno pravoslavnim biračima obrovačke i kistanjske općine, da će im braniti jezik, poštivati srbsku narodnost i »odbijati svaki pokušaj, koji bi se učinio za sjedinjenje

82) Zastava god. 1877., br. 51.
83) Id. br. 142.
84) J. br. N. L. str. 106.

dalmatinske kraljevine sa kraljevinama Hrvatske i Slavonije«, a naprotiv »nastojati, da Dalmacija, Bosna i Hercegovina u jedno tijelo sjedinjene, ostanu pridržane zemljama Cislajtanije.«[85]) Postupak bukovačkih Srba bio je uzrokom, da je bio srušen u tim izborima dr. Klaić i to jedini od devetorice narodnjaka, koji su svi izabrani — osim njega. Izabrani zastupnici bili su: Pavlinović, dr. L. Monti, R. Knez Pucić, dr. G. Bulat, dr. D. Rendić, Gj. Vojnović, A. Šupuk i M. knez Borelli i deveti autonomaš dr. Ivanić. Ovaj čudnovati postupak bukovačkih Srba ozlojedio je ne samo svu narodnu Dalmaciju nego i sve čestitije Srbe. U toj žalosti narodne Dalmacije ustaje nesebični Mihovil Pavlinović, odriče se mandata u korist svoga prijatelja i druga u borbi za prava potlačenog naroda, da mu oda priznanje i da ga dostojno rehabilitira pred domaćim izrodima. Taj Pavlinovićev gest probudio je u čitavoj Dalmaciji udivljenje, premda se je vrlo dobro znalo i osjećalo što znači za narod u Dalmaciji povlačenje Mihovila Pavlinovića. Grof Hohenwart, jedan od najuglednijih, najumnijih državnika Austrije, upravlja tom zgodom »Narodnom Listu« pismo u kom veli: »Iz novina razabirem da je naš kolega Pavlinović položio svoj mandat za carev. vijeće. Mnogo žalim gubitak jednog tako odličnog člana našega kluba i ne sumnjam da će se također i ostali kolege složiti s mnom. Vaše gospodstvo biti će u relaciji sa Pavlinovićem, i učiniti ćete mi veliku uslugu, ako mu izručite ove naše osjećaje. Nadamo se bar da će mandat, kojeg je imao On, biti sada poklonjen Vama, i da tako, dok moramo plakati sa jednim okom, možemo se smijati sa drugim. S ovom nadom ostajem Vašem gospodstvu[86]) najodaniji Hohenwarth«.

»Narodni List«, pišući o naknadnom izboru dra Klaića u izbornom kotaru Sinj—Imotski—Makarska, među ostalim veli: »Pavlinović koji se odriče zastupstva da mjesto ustupi Klaiću, to je tako krasan prizor, pred kojim rodoljubno srce ne može a da ne ostane ganuto. Stranka, koja ima takih prvaka, mora doista da je politički zrela, mora da je pojmovi vode, mora da je nadahnuta stegom, koja samo znadu uliti tvrda osvjedočenja, mora doista da se bori za visoka načela, i za načela samo, a ne za osobnosti, jal privatne koristi — ko što zemlja, koja rađa takih sinova može pouzdano gledati u svoju budućnost.«[87])

Klaić je u Beču nastojao oko toga, da svi Slaveni na carev. vieću konstituiraju veliki slavenski klub, ali u tom nije uspio. Zato hrvatski zastupnici stupili u Hohenwartov klub, a Klaić je u ime kluba izjavio, »da time ne misli prejudicirati svom državo-pravnom stanovištu.«[88])

NESNOSNI ODNOSI IZMEĐU HRVATA I SRBA U DALMACIJI

Novosadska »Zastava«[89]) donosi od Primorca sa srpskog Primorja »program« »Srpskoga Lista« u Zadru u kojoj se narod upućuje u postanak i ciljeve srpskoga pokreta na Primorju. Već prije

85) Id. 106.
87) Narodni List god. VII. (1879.) br. 74.
88) Miho Klaić (Spomen-knjiga). Spljet. 1897.
89) Zastava g. 1879. br. 175.

saborskog zasjedanja 3. lipnja 1880. Srbi su istupili iz kluba narodne stranke i osnovali svoj klub. Pokušalo se je sa izmirenjem, ali je sve bilo uzalud, jer su Srbi izjavili, da ne mogu nikako pristati na sjedinjenje. To je dalo povoda čestitom Lovri Montiju, da se je zahvalio na mandatu, pošto je bio izabran u kotaru Knin—Drniš—Vrlika, a na istom programu na kojem su bili izabrani zastupnivi Vujatović i Kulišić.

Godine 1880. i 1881. bilo je splitsko pitanje centralno pitanje oko kojeg su se vodile duge saborske diskusije. Može se kazati, da se je zametnula prava parlamentarna bitka s jedne strane između dra Gaje Bulata, splitskog zastupnika i odvjetnika, poduprtim Pavlinovićem i Klaićem, a Bajamontija i njegovih »novih saveznika« s druge strane. Odnosi su bili tako napeti, da su narodni zastupnici bili češće inzultirani sa strane zadarskih rulja, koje su neprestano demonstrirale Zadrom. Čingrija stavlja saboru predlog, da se zadarska publika odstrani sa sjednica, a Masovčić, da se zemaljski odbor obrati na kralja, da za dojduće sjednice sabor bude sazvan u kojem drugom dalmatinskom gradu. Prijedlozi su bili primljeni, ali je sabor bio 10. rujna zatvoren.

Kada je na mjesto barona Rodića došao za namjesnika Dalmacije general Jovanović, borbe su se zaoštrile. Protiv njegovom sistemu germanizacije ustao je odlučno »Narodni List« u kom obara vatru na Jovanovića Pavlinović, Klaić, Biankini, Vranković, Politeo i drugi. Pavlinović i Klaić ustaju u ovom času neobično smiono i hrabro, s elanom, koji se nije do tada u političkom životu Dalmacije poznavao »... neodvisni i neustrašivi u borbi za narodne svetinje, ne ćemo štediti ni najoštrije naše striele, kad bi po nesreći proti njima on digao svoju generalsku ruku.«*) Jovanović se osjeća jak, jer se je stara narodna stranka razdijelila, a Srbi se posve odijelili od Hrvata. Pavlinović vodi žestoku borbu u »Narodnom Listu« sa Savom Bjelanovićem, urednikom »Srpskog Glasa« i vođom novoosnovane srpske stranke u Primorju. Ta je borba dala povoda dr. Lovri Montiju, da se je odrekao mandata na carev. vijeću, što on opravdava u brošuri »Zašto sam istupio«. Postupak Montijev daje opet povoda Pavlinoviću, da se osvrne na »Misao hrvatsku i misao srbsku u Dalmaciji« na što odgovara Bjelanović u člancima »Don Mijo na braniku«.

Jovanović je nastojao na svaki način da obori narodnjake u prvim saborskim izborima; zato se je sporazumio s autonomašima, da izvede svoje nakane u travnju 1883. Poduzeo je sve moguće, da spriječi izbor narodnjakâ, osobito Pavlinovića, Klaića, Biankinija i Ljubića, ali nije uspio. Narodna stranka, uza sva nasilja, ostala je pobjednicom i dobila dvadeset i tri zastupnika, Srbi devet, autonomaši osam i makarski biskup Pavlović, kandidat namjesnika Jovanovića.

U saboru ustaje Pavlinović i drži oštar govor proti izboru biskupa Pavlovića u Makarskoj, premda je bio njegov biskup. Izbor Pavlovićev bio je poništen kao i Smrkinićev u Korčuli. Sada ustaje Pavlinović i Klaić proti germanizacije i traže da se Dalmaciji, kao i ostalim

*) J. br. N. L. str. 107.

austrijskim zemljama, dade građansko lice za namjesnika, ali je prijedlog »a limine« bio odbijen. Pavlinović ustaje u saborskoj sjednici dne 2. srpnja počima napadajem na namjesnika generala Jovanovića: »Barun Jovanović u potpunom sjaju moći svoje leti prije saborskih izbora po Dalmaciji, pa banu i u Imotsku krajinu. Gradi crkve, razmiče manastire, krči ceste, dariva željeznice, ali sklapa i izborne nagodbe i nagodbene riešitbe, i šaputa tajne naputke za izbore. Nek se Pavlinović ne bira — to je befel: Pavlinović nesmije u sabor.«[90]) Kada ga je na toj sjednici zastupnik Bakotić nazivao »glavom stranke«, Pavlinović je odgovorio, da to on nije, nego da je to »misao Hrvatska«, a onda je nastavio dalje: »Ta misao obstoji od kad obstoji narod. Misao je naša, misao cjelokupnosti, samostalnosti i slobode naše domovine... Naša je zastava naša misao, a mi smo svi jedino radnici, koji vojujemo pod tom zastavom.« Dalje Pavlinović odgovara između ostalog Bakotiću: »Nego vi bježite, jer tako hoće ona potajna ruka, koja iz presidiuma braću od braće odciepljuje. Dođite amo na temelju samostalnosti i slobode. Na ovom temelju slobodno odstranimo veleporeznike, koji su u nas fikcija; odstranimo razne kurije, koje su laž, pa ćete viditi tko li bolje stoji. Dođite amo da se dogovorimo, pa ćete vidit tko je taj fanatik Pavlinović, taj jezuita. (Smijeh). Ja imam religiju, ali je držim u svojoj duši i za se.« »... Ovdje nas narod šalje, a ja bi htio, da u Beč nijedan neide; da sa Bečom nemamo zajedničkog posla osim onoga svietle krune.«[92])

»Što će ono naših osam kukavnih zastupnika u Beču između Njemca u njemačkom moru — Rari nantes in qurgite vasto. Mogli bi mnogo kad se mi nebismo ciepali, kad se vi nebiste tamo s autonomašim sdružili, te se tako ciepali, da nam se Švabe smiju.« Bakotiću, koji je dobacio u saboru i to, da je narodnjacima do vlasti, odgovorio: »Puste li vlasti! Još bi se to htjelo da jašimo konje baruna Jovanovića, da š njim objedujemo e etoti nam vlast! Neli?«[93])

Pavlinović nije samo vodio odlučnu parlamentarnu bitku sa Bakotićem i Petranovićem nego još mnogo žešće sa Savom Bjelanovićem. Tako na Petranovićev govor, odgovara Pavlinović među ostalim ovo: »... što taj začuđen pita odkud ovi novi pojav u Vrlici, u Kninu i u Drnišu. Odkud? Kad bi pitali to naši stari drugovi pokojni Krste Kulišić, Pave Sablić, Radulović... da bi oni iz svojih grobova ustali i ovdje došli, te pitali: odkud to da ste se razdijelili u protivničke tabore.[94]) Kada je Bjelanović ustao i stao čudnovato potvarati Pavlinovića u saboru, da je bio podmićen za svoje razgovore, da je primio »podporu« zagovarajuć, glede Bosne, politiku, koju je Andrassy nazvao klinom, a Tisza aždajom Slavenstva. Zatim, da je slaba uprava kod »Narodnog Lista« i da se ne

[90]) Narodni List god. XI. (1883.) br. 50.
[91]) Id. br. 50.
[92]) Moramo još citirati pojedine pasuse iz ovoga govora, jer su oni vrlo značajni za naziranja Pavlinovića na glavnija sporna pitanja između Hrvata i Srba u Dalmaciji kao i njega i njegove političke protivnike. Osim toga, oni odlično Pavlinovića karakterizuju kao čovjeka i političara.
[93] Narodni List god. XI. (1883.) br. 50.
[94]) Narodni List god. XI. (1883.) br. 52.

polažu računi. Pavlinović energično odbija od sebe te insinuacije i »crne potvore«. Što se Bosne tiče Pavlinović izjavljuje, da je poznavajuć prošlost došao do osvjedočenja, »da Bosna može naći spasa i procvasti samo s Hrvatskom u zajednici; kao što ni Dalmaciji nema pravoga napretka ni državnoga, ni narodnoga, ni ekonomičkoga, bez zajednice s Bosnom.« Tiszu Pavlinović ne poznaje, a s Andrassy-em nije nikad ni govorio.

Zatim su nastale silne prepirke o jeziku i njegovom službenom nazivu između Bjelanovića, Zore i Pavlinovića, koji za jezik među ostalim veli: »Da, usprkos navalam i Franaka i Tatara, Talijana i Turaka, mi Hrvati smo znali sačuvati ime jeziku, narodu i kraljevini, pa kao što smo jedan politički narod, tako nemamo nego jedno ime jeziku: hrvatsko!«[95]) Te su se prepirke nastavile pri raspravi o molbi Marka Cara za mjesto pisara, u kancelariji zemaljskoga odbora i pri Pavlinovićevu predlogu, da se hrvatski jezik uvede u sve urede Dalmacije; ali je sabor naglo bio zatvoren.

Dalmatinski poslanici u Beču izjavili su, da će istupiti iz Hohenwartova kluba i preći u opoziciju, jer ih pokrajinska vlada progoni u Zadru i neće uvažavati opravdane narodne zahtjeve. Taaffe pokušava umiriti Klaića i upriličuje sastanak između dalmatinskih poslanika i barona Jovanovića, kojem su zastupnici dali ultimatum, da prihvati njihove zahtjeve, ili da oni idu u opoziciju. Jovanović je morao kapitulirati i promjeniti pravac svojoj politici, ali je bilo i iza toga produženo njemačko uredovanje u uredima — potajno i planski.

Kada se je nanovo sastao dalmatinski sabor 16 lipnja 1884. Pavlinović je nanovo ustao u obranu jezika, kojega jednom treba uvesti u urede i škole. Iznaša opet svoj poznati predlog, neka se u sve državne urede u Dalmaciji, osim vojničkih, uvede narodni jezik hrvatski kao uredovni i vanuredovni jezik. Predlog Pavlinovića i drugova bio je prihvaćen; tako se je iza nekoliko decenija borbe ostvarilo za narod jedno prirodno pravo, kojeg treba da uživa svaki kulturan narod.

Kada su se god. 1885. objavili novi izbori za carev. vijeće, pojavio se je najednom iza toliko godina izbivanja u Egiptu Lapenna, koji je dohrlio u Zadar, da okupi svoje redove. On objavljuje u »Dalmati« niz članaka pod naslovom »La situazione in Dalmazia« (»Položaj u Dalmaciji«). »Narodni List« poručuje svom starom protivniku: »I ovog puta na čelu narodnih protivnika vidimo po plakatam zadarskim visoko položenu, ali zlokobnu osobu, koja je odavna ostavila crnu uspomenu kod našeg naroda.«[96]) U lipnju su obavljeni izbori, koji su svršili potpunom pobjedom narodne stranke. Bili su izabrani ovi zastupnici: Dr. M. Klaić, Mihovio Pavlinović, dr. Gajo Bulat, R. Knez Pucić, dr. A. Masovčić, Gj. Knez Vojnović, A. Šupuk, L. Borčić i M. knez Borelli. Lapenna je kandidirao proti Borelliju, u kotaru veleposjednika, ali je propao sa 198 glasova prema 215, koje je dobio Borelli. Pri otvoru parlamenta dalmatinski zastupnici stupiše opet u

[95]) Id. br. 55.
[96]) J. br. N. L. str. 107.

Hohenwartov klub »desnog središta«, »uz pridržanje svog državopravnog stanovišta.« Oni su stupili u Hohenwartov klub u nadi, da će klub podupirati njihove opravdane želje kao i zaključke dalmatinskog sabora.

Lapenna je bio izabran u naknadnim izborima god. 1886. u carev. vijeće, ali, on jedini autonomaš između osam Hrvata, nije uživao nikakova ugleđa i moći kao da ga i nema. Jovanović je zadnje godine sve to više podupirao politiku narodne stranke osobito u rušenju zadnjih autonomaških kula, pa je želio, da narodnjaci što prije osvoje i zadarsku općinu. Na 2. prosinca 1885. namjesnika Jovanovića udarila je kap i tako je prekinula njegove dalje snove i osnove. Već 18. prosinca bio je imenovan novim namjesnikom u Dalmaciji general baron Ludvig Cornaro, koji se je pokazao vrlo pravedan i dalekovidan čovjek, te je zato stekao opće poštovanje i popularnost. Baron Cornaro umro je od upale pluća već nakon četiri mjeseca svoga namjesnikovanja, a naslijedio ga je general Blažeković, čovjek dobar, blag i bez energije. Namjesnik Blažeković, kada je vidio, da ne može progurati predloge, osobito radi ponarođenja ureda, časno je odstupio i dobio nasljednika u generalu Davidu.

Četrnaestog prosinca 1885. Pavlinović ustaje na autonomaše svom energijom, pa im poručuje: »Vi ste, mudri gospodo latinska, ali ćete priznati da zastupnici Dalmacije, uz sve obzire za talijanski jezik, nisu dužni, da stvaraju novu narodnost u Dalmaciji.« Zatim nastavlja: »I vi, i Njemci, i svi tudjini i netudjenici naćete nas uviek na braniku za bitak jednoga naroda na ovoj hrvatskoj zemlji.«[97] Bjelanović zatim govori i među ostalim »denuncira« profesore i đake u Boki Kotorskoj, što je Pavlinovića toliko revoltiralo, da ga je nazvao »denuncijantom«. Bjelanović odgovara Pavlinoviću, da mu je Austrija »kupila« »Hrvatske Razgovore« i da je Austrija stvorila Hrvate. Pavlinović mu među ostalim odgovara: »Nek se mladi Arkad ne boji, da želim da Austrija podvrgne sebi Srbe. On se lako može domisliti razlozim. Austriji u zapremi Bosne-Hercegovine nisu pomogli moji »Razgovori«, nego joj je pomogla sviest hrvatskoga naroda. Pomoglo hrvatsko pravo; pomogla ciela prosvietljena Europa, koja na hrvatskom pragu neće Azije! A dá! Austrija stvorila Hrvate... Stvorila ih hiljadugodišnja povjesnica hrvatskoga naroda i hrvatske države. Ta je država obstojala davno prije nego dodje na sviet ista Austrija; još onda, kad je milostivo zaklanjala i u svoje krilo primala Srbe, bjegajuće ispred Bugara.«[98])

PAVLINOVIĆEVA BOLEST I SMRT

Ovaj rijetki, ozbiljan i plodonosni rad, ova neprestana borba za političke principe i obranu tih principa, ova neizmjerna ljubav za narod i njegovu slobodu, oborili su konačno i tog velikog čovjeka i vezali ga uz krevet. Svi pokušaji da ga se spasi od smrti bili su uzaludni. Veliki biskup Rudigier piše Strossmayeru, a ovaj lično i preko tajnika Cepulića, da bi Pavlinovića moglo da izliječi »zečje proso«, ali ni to nije pomoglo; bolest se je pogoršavala. Pavlinović sam piše Stjepanu Zlato-

[97]) Narodni List god. XIII. (1885.) br. 94.
[98] Narodni List god. XIII. (1885.) br. 94.

vi ć u: »Stanje moga zdravlja tako je, da ne mogu misliti o nikakvoj radnji. Nit ja vidim, da bi se to lako prominilô. U nike mire kô da mi nije gore; ali opet u druge bolest glavna se drži.«[99]) Taj veliki borac i apostol hrvatske misli u Dalmaciji teško je disao i kroz otvoreni prozor gledao je daleko kao da nešto očekuje, a na upalim očima gasila se je posljednja iskra Njegova života. Iza njega na sjedalici stajala je posljednja pošta iz Beča, Zadra, Zagreba, Splita, Đakova, ali nije mogao smoći snage da se nagne i da ju dohvati... Dali su mu prvo pismo, koje mu je pisalo njegovo kumče Ante B i a n k i n i iz Beča. U pismu mu čestita uskrsne blagdane i nastavlja: »Dao dobri Bog da Vam se zdravlje povrati i onako oporavi da Vas opet vidimo u našoj sredini čim prije.« Dalje nastavlja Biankini: »Svi se Vaši prijatelji i znanci živo zauzimlju za Vaše stanje, koje će se pramaljećem bez dvojbe bit poboljšalo.«[100]) Zatim je Mihovil uzeo drugo — bilo je Klaićevo, pa Vojnovićevo, Biankinijevo i — dalje nije mogao... Klonuo je podgorski div, a velika srebrna, kovrčasta kosa pokrila je njegovo ispačeno lice... Tako su prolazili zadnji dani Mihovila Pavlinovića, dok su njegovi vijerni drugovi, okrijepljeni njegovim duhom dizali riječ za potlačeni narod i u Beču i u Zadru... O s a m n a e s t o g a p e t o g a 1887. iz jutra duvao je vjetarak od Crvenog-Kuka[101]), lišće je lovorikâ i oleanderâ povrh kućâ šuštalo kao da nagoviješta nečiji dolazak. Oko kuće vladala je neka žurba. Najednom se je nad Miholjcem[102]) pokazala kočija, koja je jurila svom brzinom prama Crvenom-Kuku. U njoj je bio jedan stasit gospodin, izbrijan i otmen — bio je to Juraj Biankini, koji je došao da vidi svog bolesnog učitelja i vođu.

Pojurio je uskim puteljkom, što vodi od ceste kroz Mihovilove vrtove, nije se okretao ni desno ni lijevo kao da je ukočen. Kada je došao na vrata kuće, časak je zastao... zamislio se... i zatim polako ušao u bolesnikovu sobu u kojoj je bila grobna tišina, koju bi kadkad prekinuo slab i suh kašalj bolesnika... On je bio okrenut prema zidu, dok je Dra Jure počeo drhtavim glasom: »D r. M i h o, D r. M i h o, D r. M i h o!« Mihovil je dalje mirno spavao. Najednom se malko prene, počne se okrečati i podizati, ali ne mogaše, izdaju snage, izdaju izmučene, i spačene ruke... Kada su ga sjeli na postelju, pogleda sa onim velikim, upalim, ispijenim očima na Biankinija, namršti obrve, strese p o s l j e d n j i p u t kô ranjeni Jupiter s kovrčastom sijedom kosom i zavapi: »Jure! Jure! Ne izdaji stranke i naše ideje, ostani im vjeran i bori se za nje pošteno i do groba. Izvrčat će ljudi naše ideje!« — »Dr. Miho! Kunem Ti se čašću i Svetim redom!«

---

99) Nova Revija str. 38.

100) Pismo je pisano u Beču 6. IV. 1887. Kum Mihovilov Ante Biankini svršavao je tada medicinske studije u Beču, a poslije je pošao u Ameriku gdje je prije i za svjetskoga rata bio W i l s o n o v lični liječnik, te je i on mnogo pridonio da je Amerika ušla u rat.

101) Crveni — kuk je ogromni kamen povrh Pavlinovićâ kuća, na kojem je Mihovil često sjedio u društvu i sàm i na kojem je spjevao poznatu budilicu »Ustaj!« (Ustaj vilo, ustaj dušo, — Da pjevamo rodu svom: — Ustaj rode, ustaj dive, — Cika zora danu tvom —).

102) Miholjac je park, u kome je pok. Mihovil često radio i koji se po njemu i zove.

Bolesniku se pokažu suze u očima. Biankini kleca, a Mihovil Pavlinović ga blagosivlje, a zatim potpuno slomljen pada, okreće glavu, zadrhće i — u m r e . . .

Od toga dana prošlo je t r i d e s e t i š e s t g o d i n a, a njegov Primorac i sada pjeva:

Ustani se, o vojvodo slavni,
Uzmi barjak i opet u ruke;
Svojim glasom gromovitim javni
Neka tvoje opet čuju zvuke!*)

A mi se danas ozbiljno pitamo: z a š t o t a k o P r i m o r ac p j e v a?!

M a r i n P a v l i n o v i ć

ŠTO KAŽE T. G. MASARYK?

Naša braća Slovaci nalaze u teškom položaju. Ne možemo nažalost opisati ovdje način na koji Česi postupaju sa svojom »s l a v e n s k o m b r a ć o m«, ali će si naši čitatelji moći sami predočiti, iz kojih se mjera sastoji h e g e m o n i j a Č e h a n a d S l o v a c i m a. Upravo ono, što rade — recimo — Poljaci i Sovjeti s Ukrajincima to rade Česi sa Slovacima.

Slovaci su naravno silno ogorčeni. Predbacuju Masaryku, da nije održao svoja obećanja, a jedan slovački list »S l o v e n s k a P r a v d a« (Bratislava, I. X. 1933.) donosi neke citate iz Masarykovih djela. Istini za volju moramo priznati da državni odvjetnik nije zaplijenio Masarykove riječi, iako se slovačke novine plijene upravo — na veliko.

Riječi T. G. Masaryka glase:

»Ako tko hoće biti pravedan prema drugom narodu mora poznavati n j e g o v e p r o b l e m e«.

(T. G. M.: »Nová Europa«).

»Sloboda je c i l j i t e m e l j demokracije«.

(T. G. M.: Světova revoluce«).

»Demokratska država ima svoj glavni zadatak u u r e đ i v a n j u, a ne u d o m i n i r a n j u . . .«

(T. G. M.: »Nová Europa«)

»Mali narod, narod, koji je svijestan svoje narodnosti, a kulturno se razvija ima j e d n a k o p r a v o n a ž i v o t i r a z v o j, kao i veliki narod«.

(T. G. M.: »Nová Europa«)

»Potlačivanje kojeg naroda ili kojegod narodnosti držim za g r i j e h p r o t i l j u d s t v u i č o v j e č n o s t i«.

(T. G. M.: »Nová Europa«)

»Politička je samostalnost ž i v o t n a p o t r e b a z a n a r o d. — Čim je narod kulturniji, tim t e ž e snaša tuđe gospodstvo«.

(T. G. M.: »Nová Europa«)

»Potlačeni ima uvijek metode potlačenih i osvećuje se dok god može«.
(T. G. M.: U Čapkovi (Hovri T.G.M.)

»Revolucija je opravdana ako je n u ž n o m o b r a n o m, — ona nastaje kad su sva sredstva iscrpljena, — za nju vrijedi isto načelo, koje i u ratu: o b r a n a j e m o r a l n o d o z v o l j e n a«.

(T. G. M.: Světova revoluce«).

»S l o v a c i ć e i m a t i s v o j u v l a s t i t u a d m i n i s t r a c i j u, svoj p a r l a m e n a t i s v o j e s u d o v e«.
(T. G. M.: — na Čehoslovačkom zboru u Pittsburgu 30. V. 1918.)

»K a d s u n a č e l a u p o g i b e l j i k o m p r o m i s j e s m o r a l n o g a s t a n o v i š t a n e p r i s t u p a č a n«.

(T. G. M.: »Jak pracovat«).

Tako Tomaš Masaryk. A praksa?

B.

* Ova je strofa uzeta iz pjesme: »Nad otvorenim grobom Mihovila Pavlinovića«, štampanoj u »Glasu iz Primorja« (Prilog »Hrvatske Riječi« god. 1908. br. 238).

L I S T A K

»HRVATSKA SMOTRA« BRANI »MATICU HRVATSKU«

»Hrvatskoj Smotri« jedna od najvećih svetinja našega naroda je »Matica Hrvatska«. I naravno da je zato bila prinuždena da prosvjeduje, što se u izdanjima »Matice« preferiralo pisce, čija ideologija stoji u oštrom kontrastu s cijelom prošlošću i idealima »Matice Hrvatske«. Da je toga bilo priznaje i g. prof. Lukas kada kaže: »da osim nekih mladenačkih ispada, koje ne treba tragično uzeti, nema u njoj (t. j. »Hrvatskoj Reviji«) ništa komunističko«. G. prof. Lukas je također ispravno konstatirao, da su »nacionalna i komunistička ideja dvije beskompromisne ideje« i da djela koje »Matica« štampa »moraju biti u okviru njezina programa«. Ti »mladenački ispadi« sigurno nijesu bili u »okviru njezina programa« — pa kako su onda mogli biti objavljeni?

»Hrvatska Smotra« nije učinila ništa drugo, nego je branila »Maticu Hrvatsku« od »mladenačkih ispada«; koji ne spadaju u »Maticu«. I to ustajanje u obranu »Matice Hrvatske« i borba za očuvanje njezina dosadašnjeg pravca, nazvao je g. prof. Lukas »sistematskim napadajem na Maticu Hrvatsku«.

To su teške riječi. Iako »Hrvatska Smotra« nije nikada uopće napadala »Maticu Hrvatsku«, već je donosila objektivne recenzije o njezinim knjigama iz pera g. prof. Šegvića i branila »Matičinu« dosadanju liniju, ipak g. prof. Lukas počinje prvi s čisto ličnim napadajima na g. prof. Šegvića i »Hrvatsku Smotru«. On govori u »Prilogu Hrvatske Revije« o »kompromisima«, kojih uopće nema i hoće da na taj način u krivom svijetlu prikaže stav »Hrvatske Smotre«. Govori o »reakcionarstvu«, iako bi se dalo mnogo diskutirati o tome, čij je stav reakcionarniji, onaj »Hrvatske Smotre« ili onaj g. prof. Lukasa. Mi vjerujemo da je stav »Hrvatske Smotre«, koji je izražen riječima »narodna prava, socijalne reforme, narodna kultura«, bar toliko progresivan kao onaj g. prof. Lukasa.

G. S. Banović napisao je u »Hrvatskoj Smotri« od kolovoza o. g. članak o »Literarnom ukusu Miroslava Krleže«, a ne o »Matici Hrvatskoj«. Taj članak dan je u štampu davno prije 1. VIII., a »Hrvatska Smotra« bila je već u štampi, kada je izašao članak g. Banovića u »Novostima« od 1. VIII. Da je g. Lukas malo dosjetljiviji sigurno bi došao na to, koje su zaprijeke mogle zapriječiti »Hrvatsku Smotru«, da ne izađe redovito. U svakom slučaju ne bi napisao, »da je poslije (!) svih ispripovijedanih kleveta (g. Banovića u »Novostima« od 1. VIII.), kao i ovakova pisanja otvorio (g. Šegvić) g. Banoviću stupce svoje »Hrvatske Smotre«. G. prof. Lukas bi kao publicista mogao znati, da se članci za jednu reviju daju u štampu prije svakoga prvoga u mjesecu i da su većinom samo »izvanredakcijski razlozi« krivi, ako list ne izađe redovito. Da je to g. Lukas imao na umu, sigurno ne bi i po drugi puta bez ikakova povoda lično napao g Šegvića.

Postoji u Zagrebu tjednik »Danica«, koji se štampa u »Jugoslavenskoj štampi« t. j. tamo gdje i »Novosti« u kojem se uz romane o wild-westu (»Zvijezda sa istoka«), uz tračeve o »mužu, ženi i cimerheru« uz kozmetičke savjete, »šale i satire«, uz kuhinjske recepte i slične galimatijaše, donose i članci o »socijalnoj literaturi«, hvalospjevi Miroslavu Krleži i takozvane »književne« kritike g. M. Gabrijela, alias dr.

Mate Hanžekovića (inače poznata čovjeka?) »Danica« se često bavi i literarnim krađama. Tako je na pr. bez ikakova pitanja počela jednostavno preštampavati kroz nekoliko brojeva iz »Hrvatske Smotre« članke Šegvićeve i članak g. Bare Poparića »Uloga kamarile u tragediji Zrinsko-Frankopanskoj«, ne navodeći uopće u većini brojeva niti pisca, a niti list iz kojega su taj članak »posudili«. »Hrvatska Smotra« bila je toliko širokogrudna da iz te literarne krađe nije uopće pravila pitanje, znajući da je danas kriza i da je »ilustrovanom tjedniku« teško doći do dobrih članaka. A kao zahvalnost (nezahvalan je svijet!) za tu svoju dobrotu, doživjela je, da je u »Danici« uzima na nišan g. Mato Hanžeković.

I taj gospodin, inače odbornik (?) »Matice Hrvatske« ne denuncira doduše »Hrv. Smotru« na lijevo, ali je pokušava denuncirati na desno. Postaje saveznikom gospodina prof. Lukasa i prima sve njegove riječi pod gotov groš, iako je i on »kao poznati publicista« mogao znati da »Hrv. Smotra« nije onaj članak o Krleži g. S. Banovića donijela »poslije« njegova članka u »Novostima« (bez obzira na to, što taj članak sadržaje!).

Nego, zaboljelo je g. Matu Hanžekovića ili, kako se on piše, »M. Gabrijela« i g. prof. Lukasa, što je »Hrvatska Smotra« kao nacionalni list zauzela oštar stav protiv komunističke literature. A g. Gabrijel se toliko zanosio epohalnim djelima Miroslava Krleže (a Krleža je u Beogradu i bori se tamo revijom jugoslavenske nacionalne orijentacije — »za jednu bolju budućnost hrvatskoga naroda!«), da ga je zaboljelo u dnu srca mišljenje »Hrv. Smotre« »o najboljem sadašnjem hrvatskom piscu« i on je naziva »istovarištem članaka proti institucije Matice Hrvatske«. Tu laž mi nazivamo denuncijacijom na desno, jer nije istina da je »Hrvatska Smotra« donijela i jedan članak protiv »Matice Hrvatske« (već su to iskonstruirali Krležini štovatelji g. Hanžeković i g. prof. Lukas). Stav našega lista je jasan, beskompromisan i uperen samo jednim pravcem (iz samoga lista vidi se, koji je to pravac). »Logika« g. Hanžekovića i sve njegove neistine i pamfleti ne mogu nam uopće naškodit, jer ih piše on, koji bi trebao najprije oprati sebe, on zna dobro zašto (a čini se da mu to ne će više biti nikada moguće!) i tek bi onda imao pravo da se opet pojavi kao »književnik«! Dok to nije učinio njegovim pamfletima i onako nitko ne vjeruje.

Žalosna je ova naša sredina, kada jedan list kao »Hrvatska Smotra« zbog toga, što brani našu najsvetiju narodnu instituciju »Maticu Hrvatsku« od »mladenačkih ispada« i zato što radi na očuvanju njezine dosadašnje linije, doživljuje ovakove lične napadaje. U isto vrijeme nalazi se u odboru »Matice Hrvatske« nitko ni manji ni veći, nego g. »književnik« Mato Hanžeković i zajedno s g. prof. Lukasom započinje s ličnim napadajima na »Hrvatsku Smotru«.

»Hrvatsku Smotru« napada dakle list, koji se tiska tamo gdje i »Novosti« i koji ima svoje prostorije i koji nalazi utočište u istoj kući gdje je uredništvo »Novosti««, t. j. Masarykova 28a (!?) I taj list (Danica) je saveznik g. prof. Lukasa u napadajima na »Hrvatsku Smotru« To nas ne smeta. »Hrvatska Smotra« će i dalje proslijediti onim putem, koji si je jasno zacrtala: za narodna prava, socijalnu pravdu i narodnu kulturu.

P. L.

Događaji u Zaprešiću g. 1903. i protumadžarske manifestacije. Hrvatska tužne godine 1903. Na vlasti već dvadeset godina zloglasni ban grof Karlo Khuen-Hedervari.

U zemlji najveći teror. U realne-gimnazije uvodi se madžarski kao »relativno-obligatni« jezik, u urede namještaju se velikom većinom Madžari. Zatvaraju se muškarci i žene zbog najmanjih malenkosti, plijene se novine, ubijaju se hrvatski seljaci — Madžari harače Hrvatskom kao osvojenom pokrajinom.

Narod je uzbuđen. Dogorjelo je. Ljudi vriju.

Negdje mora da se očituje bijes narodni.

*

Zaprešić. Na stanici izvješena velika madžarska zastava u sredini zgrade, a u jednom kutu sasvim mala hrvatska.

Već 14 dana očekuje se to izazivanje. I danas, u subotu 11. travnja, vijori se madžarski barjak.

U selima uzbuna. Ljudi svijesni toga da su u svojoj, hrvatskoj zemlji i da Madžari nemaju prava da izvjesuju svoje barjake.

Komešanje... uzbuna u selu. Seljaci zatrube na okup. Skupilo se nekoliko stotina seljaka. U povorci dolaze... dolaze...

A duše im prosvjeduju i oni ogorčeno viču: dolje Madžari... živjela od Madžara neovisna Hrvatska... dolje krvnik Hedervari... dolje tiram hrvatskoga naroda.

Jedan oduševljeni momak penje se na kesten i s njega skače na krov. Skida madžarsku, tuđinsku zastavu... simbol tuđe vlasti.

Oduševljeno mnoštvo klikće.

Momak silazi. Boca s petrolejom... i zastava za čas izgara u vatri i već je nema... skidaju se madžarski natpisi i predmeti s madžarskim natpisima.

Dolje madžarski krvnici... dolje ubojice... živjela Hrvatska... — viče narod.

A zastava, izvješena po nalogu nadgledništva željezničke pruge izgorjela je... madžarskih natpisa nema više... narod se vraća u selo.

Svaka čast hrvatskim seljacima.. pjevaju rodoljubne pjesme... ori se »Lijepa naša... i »Još Hrvatska nij' propala...

Najednom pojavljuje se dvadeset oružnika. Ništa ne opominju narod... odmah pucaju...

Pada narodni heroj, seljak Ivan Pasarić, na smrt ranjen... mučenik hrvatskoga naroda... 3 seljaka ranjena bodežem, a 1 uapšen.

Narod se razilazi. Duša mu je puna boli i stradanja. Ali — hrvatski seljaci učinili su svoju dužnost. Jedan junak dao je svoj život.

Ali Kalvarija nije dovršena. U 11 sati dolazi sila: 97 vojnika, 5 časnika i 27 oružnika okupiraše mjesto. Uslijediše pretrage... uapšeno je 30 ljudi. Madžarska zastava izvješuje se uz posebnu asistenciju vojske.

Za kaznu, naredio je gospodin ban, ima visjeti osam dana.

Zastava visi, a narodni junak Ivan Pasarić je mrtav.

*

U isto vrijeme izvjesuje se madžarska zastava u Sisku. No brzo je skidaju... jer kukavice — boje se narodne i Božje osvete, koja uvijek dolazi na narodne krvnike.

*

Po čitavoj Hrvatskoj demonstracije... protesti. Pjevaju se narodne himne... odaje se počast narodnom mučeniku... U Zagrebu iza requiema za Ivana Pasarića zatvara se čak i hrvatske djevojke, junakinje.. protiv toga prosvjeduje čitav hrvatski narod — Madžari nemaju prava da u Hrvatskoj ističu svoje zastave, jer nagodba glasi:

§ 56. U svekolikom opsegu Kraljevine Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski u zakonodavstvu, sudstvu i upravi.

§ 61. U poslovima autonomnim imadu se unutar granica Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije upotrebljavati sjedinjene boje i grbovi istih kraljevina, potonji providjeni krunom Sv. Stjepana.

A režimske »Narodne Novine« br. 84. (14. IV.) donose ovaj iskrivljeni izvještaj:

»Izgred u Zaprešiću. Zavedeni seljaci iz Zaprešića izveli su u subotu u jutro na željezničkoj stanivi kažnjiv izgred. Pošto je toga dana bio u smislu naročitoga zakona ugarski državni blagdan na uspomenu sankcioniranih zakona od god. 1848., istaknuta je na zgradi željezničke stanice zaprešićke ugarska zastava, koju su neki seljaci — njih 20 do 30 u svem — skinuli i spalili, te ujedno razorili neke napise na zgradi, a ugrozili osobnu sigurnost jednog željezničkog činovnika. Čim se je to u Zagrebu doznalo, izaslala je kr. županijska oblast u Zaprešić

žup. tajnika g. Malvića sa 15 oružnika, da uspostave red i da se ustanove izgrednici. Ujedno je tamo pošao i sudac istražitelj da sudbeno uređuje. Ugarska je zastava ponovno svečanim načinom na zgradi istaknuta u prisuću mjesnih oblasti, a kao aranžer izgreda uhićen je pravnik Leitner, koji je izručen sudu. Kad je oružništvo imalo da uapsi izgrednike seljake, oprli su se neki od njih silom, pa je oružništvo bilo primorano da se posluži oružjem. Pri tom je jedan otpornik smrtno ranjen puškom, a dvojica su lako ranjena bodom. Mir je iza toga potpuno uspostavljen, a istraga je u tečaju«.

U zemlji nemiri... prijeki sudovi... do 2000 ljudi skapava u tamnicama. Ali što — tamnice su za junake, koji stradavaju za jednu veliku i svetu ideju, koja se mora ostvariti.

Padaju žrtve... ubijaju madžarski oružnici... haraju krvnici.

Umiru narodni mučenici:

Ivan Pasarić, seljak, ustrijeljen 11. IV. u Zaprešiću

Juraj Krajačić - Varžić, seljak, ustrijeljen 22. IV. u Kalinovici.

Imbro Bartolić, seljak, ustrijeljen 25. V. u Mihovljanu

Nikola Harčević, seljak, ustrijeljen 22. V. u Fužinama

Mijo Vuković, seljak, nastrijeljen i umro 25. V. u Mihovljanu

Mijo Bartolić, seljak, proboden 11. V. u Zaprešiću

Slava Vama hrvatski seljaci-mučenici, koji ste žrtvovali svoje živote za svoj narod i za veliku misao njegova oslobođenja.

*

26. lipnja 1903. ... i on ode... ode silnik, tiranin, ban Karlo Khuen-Hedervari... on nije više hrvatskim banom. Odlazi... a banom postaje grof Teodor Pejačević.

*

18. kolovoza 1903. u Zaprešiću se ponavljaju događaji od 11. travnja... opet je za inat narodu izvješen madžarski barjak.

Ogorčeni seljaci traže da se skine... tisuću ljudi traži da Madžari ne vrijeđaju hrvatski narod u hrvatskoj zemlji. Ali madžarski činovnici ne odazivlju se.

Neka mlada junakinja penje se na kesten... narod u uzbuđenju ne da se vrijeđati i probija oružnički kordon... ali uto...

Planuše hitci...

Padoše dva junaka, dvije nove žrtve... seljaci Josip Beluhan, star 21 godinu i Vid Noršić Čekula, star 50 godina... pogođeni u junačka prsa... padaju mrtvi. Noršić Čekula ostavlja iza sebe jedanaestero djece...

Krvnici hrvatskoga naroda opet bijahu na poslu. I opet demonstracije po čitavoj zemlji, protesti... pitanja, zašto se izaziva čitav hrvatski narod? Narod je miran, ali kad zlostavljanja pređu mjeru ne može se izdržati.

Hrvatski narod klanja se prahu seljačkih mučenika, koji padoše od ruke madžarskih oružnika.

*

I još jedan datum. 11. rujna. U Zagrebu drži se skupština čiste stranke prava. A poslije podne podiže se spomenik velikom Hrvatu dr. Anti Starčeviću.

Izradio ga je majstorski umjetnik Ivan Rendić. Nepregledna povorka uputila se u Šestine. Ističu se junački Zaprešićani.

Govori dr. Mile Starčević... dr. Frank... a župnik šestinski Miletić otkriva i posvećuje spomenik.

Narod se odužio velikom mužu, koji je u njemu probudio divnu misao.

Bilo je to pred trideset godina.

V. R.

HITLER CONTRA STALIN

Autor[1]) ovoga djela stupio je pred našu javnost sasvim originalgom knjigom. Nije to ni roman, ni novela, ni pripovijetka, već r o w i r e, kako je to djelo nazvao sam pisac. Rowire je riječ, koja je sastavljena od početnih slova njemačkih riječi: Roman — wissenschaftliche Reportage. Englezi tu no-

---

[1]) Dr. Aleksandar Zubak: H i t l e r c o n t r a S t a l i n ili psihopatologija XX. vijeka. Cijena Din 66.—

Dr. A. Kabuz: Rowire (najnoviia forma literarnoga stvaranja. Cijena Din 6.— Nakladni zavod »Rowire«.

vu formu literarnoga stvaranja nazivaju roscire (prema science t. j. znanost). Rowire su pisani sa svrhom da čitalačkoj publici daju u jednom dijelu i roman i znanost i reportažu, t. j. da istovremeno zabavljaju, uče i informiraju. Ta nova forma nije još udomaćena, pogotovo ne kod nas. Kod Engleza je već više nalazimo. Tamo je prvi rowire napisao Earl of Lytton i to veliki ciklus »World Saga«. Wells piše također rowire. Publika čita vrlo rado djela u rowire stilu, jer ona obično obrađuje interesantne teme i uz to dobro zabavljaju. Doduše tko prvi puta čita novine i čuje samo tu riječ malo je u zabuni, jer ne zna o čemu se radi. Ali kao što se ljudi u doba romantičnih i historijskih eposa priučili na riječ roman i na stil u kojem je pisan, tako će pomalo možda postati nešto obično pojam »rowire« i oni će se čitati isto tako kao danas romani.

U današnje doba brzine, kad svijet nema mnogo vremena da čita, voli samo senzacionalne knjige, iz kojih se može nešto i naučiti a koje nijesu dosadne. Utile cum dulci! To pokušava da dade t. zv. rowire stil.

U tom stilu pisano je i djelo dr. A. Zubaka »Hitler contra Stalin«. Druga je njegova oznaka, prema navodu dra. Zubaka, da su stvari opisane u toj knjizi istiniti događaji, za koje potječe materijal iz londonske »akademije za proučavanje patologije političke kriminalistike«.

Da je tome doista tako, vidi se iz svake stranice, jer pisac upravo precizno iznosi krvničke metode sovjetske borbe za vlast i detaljnu strukturu sovjetskih podzemnih akcija. Danas je naročito zanimivo, jer imamo i kod nas nekih doduše slabih odraza iz Moskve dirigiranih pokreta. U doba, kada se na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu, šačica komunističkih agitatora usuđuje da prigodom pjevanja hrvatske himne i hrvatskih pjesama pokazuje svoju visoku sovjetsku kulturu i kao kakva grupa derana javno zviždi, — dolazi ova knjiga kao naručena, da pokaže svu mizeriju dobro organiziranih, ali bezidejnih i surovih komunističkih pothvata.

Beč je postao centrala svih komunističkih akcija Nakon dolaska Hitlercva na vlast, sve važnije organizacije kominterne preselile su se u Beč i odavle vode podzemnu akciju na sve strane. Komunisti se u Austriji uvlače u Hitlerove organizacije da ih desorganiziraju i ako slučajno uspije državni udar da preko njih dođu na vlast i u zgodnom momentu da sami zavladaju. Ali londonski »Intelligence Service« razotkriva sve ove akcije i u zajednici s austrijskom policijom raskrinkava sovjetske špijune i špijunke i onemogućuje njihove akcije. No Moskvi nije stalo do žrtava. Mnogi politički procesi protiv komunista inscenirani su iz same Moskve, sovjetski agenti denuncirali su sami svoje vlastite pristaše (dakako samo one, koji mnogo ne znaju) — jer su im ti politički procesi potrebni kao reklama.

Njih se ništa ne tiče, ako padne stotine žrtava. S istom mirnoćom vodit će na klaonicu svoje vlastite pristaše, kao što gladom uništavaju radine i marljive ukrajinske seljake. Komunisti su sami svijesni, da ne rade sve to iz nekoga idealizma jer za njih ideali uopće ne postoje, već samo egoizam, i zato savršenom mirnoćom prelaze preko lješina svome materijalističkom cilju, k vlasti, da se uzmognu osvetiti onima, protiv kojih su se tako dugo borili. Ne biraju oni metoda. Združit će se sa svakim i s najvećim buržujinom (kapitalistički nakladni zavodi, koji izdaju komunistička djela!) samo da dođu za korak bliže k svojoj osveti.

Tom komunističkom razornom djelovanju i gramženju za vlasti prvi je učinio konac Benito Mussolini, koji protiv Lewisovih eksponenata poveo oštru borbu i udario temelje nove socijalne Italije. On je očuvao svoju državu od komunista i velikim ih je dijelom raspršio. No on nije poveo neku ofanzivnu borbu i protiv komunista u ostalim državama. Istom Hitlerovim dolaskom na vlast, koji je uslijedio uz efektne događaje, kulturni svijet počinje cijeniti njegovo antikomunističko stanovište. On prelazi od-

mah u ofenzivu protiv Stalinove Moskve. To naravno ne konvenira marksistima sviju vrsta i Židovima — koji protiv njega organiziraju kojekakove bojkote i t. d. No to sve ne smeta novoj Njemačkoj. Sve laži, koje su uperene protiv nje nemaju učinka. Narodi se uvjeravaju, da je nacionalni i socijalni pokret kakova su inaugurirali najprije Mussolini, a poslije Hitler, najbolja antiteza frazerskom komunizmu. Hitler je znao obračunati sa komunističkim agentima, uhvatio ih je na djelu, kada su zapalili palaču Reichstaga, a oni da mu se osvete i skrenu krivnju sa sebe, objavili su »senzacionalna otkrića« da su to učinili »jurišni odredi«, znajući da će se naći dovoljno naivnih ljudi, koji će to vjerovati. No oni isti komunisti, koji su htjeli dići u zrak katedralu u Sofiji, uhvaćeni su i tu u svojem anarhističkom radu. Ljudi, koji se nisu žacali da postave paklene strojeve u katedralu punu ljudi, još će manje krzmati kad se radi o paljenju Reichstaga. U ostalom nijesu li isto učinili s bečkim Justizpalastom? Komunističko - židovska istražna komisija, koja je imala utvrditi »nevinost« komunista u pogledu paleža Reichstaga doživjela je fiasco.

Stalin ipak poduzima sve, da podzemnim radom uništi Hitlera. Ali njemački narod, koji je napustio lažne parole o internacionalnom bratimljenju i idealnom komunističkom socijalnom poretku, što se sve u ruskoj praksi pokazalo kao velika utopija i laž (Ukrajina?), prihvaća sve više ideal korporativne politike i stoji u svojem najvećem dijelu uz svoga »Führera« Hitlera. Ali i komunisti ne miruju. Bombardiraju čitav svijet svojim agentima i dalje izvode svoje razorne planove.

Hitler se bori za naprednu, nacionalnu i socijalnu Njemačku. Stalin, za prevlast Sovjetske Rusije, za vlast u svijetu i za osvetu.

To je predmet knjige dra. Zubaka, o kojem on raspravlja vrlo originalnim stilom i s mnogo poznavanja stvari. On iznosi činjenice, a ne maštanja, opisuje ono, što se zaista događalo i zato njegova knjiga imade vrlo veliku vrijednost. Ona znači za nas veliki progres jer je nastala kao protuteža t. zv. ljevičarske ili »socijalne« literature i jer u pravom svijetlu pokazuje ono što komunisti tako duboko skrivaju: t. j. komunizam uopće i nije neki socijalni pokret, nego povratak u skrajnje barbarstvo, u starovječno ropstvo i da ne izgrađuje jedno novo društvo, već sa ljudima postupa kao sa strojevima dosljedno svojim principima, ruši pred sobom bez obzira sve, što mu stoji na putu. Princip internacionalizma pada u zaborav, a u središte interesa dolaze jake nacionalne i socijalne države.

Knjigom »Hitler contra Stalin« pisac nam je najvidljivije pokazao kako komunisti »crveni raj« nije ništa nego »crveni pakao«.

Kao prikaz jedne istinite perspektive ovo djelo moći će najbolje poslužiti svojoj svrsi. *X*

Glavni i odgovorni urednik: Kerubin Šegvić, Zagreb, Kraljevićeva ulica 8. — Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak), Zagreb. — Za tiskaru odgovara: Gjuro Jutriša, Zagreb, Ilica 35.

